

Karl Marx – Friedrich Engels

Verdensmarkedet

Avisartikler, breve m.v. 1847-1895

Tiderne Skifter

BIND 3

Karl Marx — Friedrich Engels

Verdensmarkedet

Avisartikler, breve m.v. 1847—1895

Redigeret af
Kjeld Schmidt og Morten Thing

BIND 3

Tiderne Skifter

Forside

Engelske koloniadministratorer og henrettede kinesere,
Hong Kong, 1891.

Bogtilrettelæggelse: Harri Manner/Klaus Frederiksen

Oversættelse er foretaget af:

John Svendsen, Anne Marie Steen Petersen og Hans-Jørgen Nielsen.

Mindre del af:

Mogens Andersen, Irene Clausen, Dorthe Limbjerg, Eigil Møller,
Kjeld Schmidt, Morten Thing og Tania Ørum.

Udgivet med støtte fra:

Statens samfundsvidenskabelige forskningsråd, 1. Maj Fonden og
Eduard Walthers legat

© Tiderne Skifter samt Kjeld Schmidt og Morten Thing.

Sats: Modtryk

Tryk: Nørhaven A/S, Viborg

1. udgave, 1. oplag 1988

ISBN nr.: 87-7445-316-5

INDHOLDSFORTEGNELSE

93. FRIEDRICH ENGELS: [Detaljer om angrebet på Lucknow] .	9
94. KARL MARX: Anneksionen af Oudh	15
95. KARL MARX: [Lord Canning's proklamation og jordejendom i Indien]	21
96. FRIEDRICH ENGELSK: [Den militære situation i Indien] ..	25
97. FRIEDRICH ENGELS: [Den britiske hær i Indien]	28
98. KARL MARX: Den britiske handels tilstand	32
99. KARL MARX: [Skatter i Indien]	38
100. FRIEDRICH ENGELS: [Den indiske hær]	43
101. KARL MARX: Indiensloven	47
102. KARL MARX: [Kriser og seddelomløb i England]	51
103. KARL MARX: Opiumhandelens historie [I]	56
104. KARL MARX: Opiumhandelens historie [II]	60
105. FRIEDRICH ENGELS: [Guerillakrigen i Indien]	64
106. KARL MARX: [Den britisk-kinesiske traktat, I]	68
107. KARL MARX: Den britisk-kinesiske traktat [II]	73
108. KARL MARX: [Spørgsmålet om ophævelse af livegenskabet i Rusland]	79
109. KARL MARX/FRIEDRICH ENGELS: [Et nyt 16. århundrede]	83
110. FRIEDRICH ENGELS: Ruslands fremtrængen i Centralasien	87
111. FRIEDRICH ENGELS: [Ruslands fremtrængen i Det fjerne Østen]	92
112. KARL MARX: Spørgsmålet om De ioniske Øer	97
113. KARL MARX: [Bondefrigørelsen i Rusland]	103
114. KARL MARX: Dyb krise i de indiske finanser	112
115. KARL MARX: [Den indiske finanskatastrofe]	120
116. KARL MARX: Britisk handel	122
117. KARL MARX: Industri og handel	127
118. KARL MARX: Den nye kinesiske krig	131
119. KARL MARX: Handelen med Kina	148
120. KARL MARX: [Slavebevægelserne i De forenede Stater og Rusland]	153
121. KARL MARX: Engelsk politik	154
122. KARL MARX: Den britiske handel	160
123. KARL MARX: [Bomuldskrise i anmarch]	164
124. KARL MARX: [Det indiske lån]	166
125. KARL MARX: [Det indiske marked]	168
126. KARL MARX: Den britiske bomuldshandel	173
127. KARL MARX: Den nordamerikanske borgerkrig	177
128. KARL MARX: Borgerkrigen i De forenede Stater	187
129. KARL MARX: Krisen i England	196
130. KARL MARX: Den britiske handel	200
131. KARL MARX: Nationaløkonomiske randbemærkninger ..	205

132. KARL MARX: Interventionen i Mexico	208
133. KARL MARX: Om bomulds krisen	216
134. KARL MARX: Det mexicanske virvar	219
135. KARL MARX/FRIEDRICH ENGELS: [Går Rusland frem i Asien er det ude med John Bulls verdensmarked]	224
136. KARL MARX: En international Mirès-affære	227
137. KARL MARX: [Hemmeligheden bag Bonaparte's manøvre i Mexico]	230
138. KARL MARX: Kineserier	231
139. KARL MARX: [Det russiske fællesvæsen]	234
140. KARL MARX: [Det russiske fællesvæsens opståen]	236
141. FRIEDRICH ENGELS: Om de sociale tilstande i Rusland	237
142. KARL MARX: [Rusland kan undgå det kapitalistiske regimes pinsler]	248
143. KARL MARX: [Perspektiverne i den russisk-tyrkiske krig]	252
144. KARL MARX: [England, Rusland og Tyrkiet]	255
145. FRIEDRICH ENGELS: [Den indisk-kinesiske handel]	260
146. FRIEDRICH ENGELS: [Den russiske hjemmeindustri undergang]	262
147. KARL MARX: [Indiens forblødning]	264
148. KARL MARX: [Den russiske landkommunes skæbne] [Tre udkast til et brev til V. I. Zasulič]	265
149. KARL MARX: [Landkommunen er et centralt punkt i Ruslands sociale genfødsel]	285
150. FRIEDRICH ENGELS: Handelstraktaten med Frankrig	287
151. FRIEDRICH ENGELS: Amerikanske levnedsmidler og jordspørgsmålet	291
152. FRIEDRICH ENGELS: Bomuld og jern	294
153. FRIEDRICH ENGELS: [Polen og panslavismen]	298
154. FRIEDRICH ENGELS: [De slaviske smånationer]	303
155. FRIEDRICH ENGELS: [De engelske arbejdere og kolonipolitiken]	309
156. FRIEDRICH ENGELS: [Statssocialisme på Java]	311
157. FRIEDRICH ENGELS: England 1845 og 1885	313
158. FRIEDRICH ENGELS: [Ruslands 1789]	320
159. FRIEDRICH ENGELS: [Kina, verdensmarkedets sikkerhedsventil]	324
160. FRIEDRICH ENGELS: [De små nationer og den europæiske revolution]	325
161. FRIEDRICH ENGELS: Den politiske situation i Europa	327
162. FRIEDRICH ENGELS: Beskyttelsestold og frihandel	335
163. FRIEDRICH ENGELS: Bourgeoisiets abdikation	350
164. FRIEDRICH ENGELS: [Kapitalismens fremtrængen i Rusland]	355
165. FRIEDRICH ENGELS: Det amerikanske præsidentvalg	367

166. FRIEDRICH ENGELS: [Den kinesisk-japanske krig og den europæiske revolution]	371
--	-----

EFTERSKRIFTER:

MORTEN THING: Marx – journalist og historiker	375
KJELD SCHMIDT: Formationsteorien og historiens mangfoldighed	407
REGISTRE:	
Kilder og oversættere	472
Litteratur citeret af Marx og Engels	481
Litteratur anvendt af redaktionen	490
Biografier	491
Mønt, mål og vægt	520
Fremmedord	521

Forord

Med dette tredje bind af *Verdensmarkedet* afsluttes det største udvalg af Marx' og Engels' journalistik, der endnu har set dagens lys. Det har taget 11 år at nå så vidt.

Redaktionsarbejdet startede i 1974 og afsluttedes, så værket kunne udsendes i løbet af 1977. Bind 1 og 2 udkom, men af økonomiske grunde måtte forlaget Modtryk give afkald på at udsende det afsluttende bind. I 1984 opgav Modtryk definitivt at udsende bind 3.

Takket være støtte fra Statens samfundsvidenskabelige Forskningsråd, Eduard Walthers legat (Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv) samt 1. maj fonden kunne forlaget Tidene Skifter påtage sig udgivelsen af værkets omfattende sidste bind.

Vi har i forordet til *Verdensmarkedet* bind 1 redegjort for udvælgelsesprincipper og oversættelsespraksis. Vi henviser læseren til dette. En uddybning af teksternes indre sammenhæng findes tillige i dette binds efterskrifter.

København i november 1985
Kjeld Schmidt og Morten Thing

FRIEDRICH ENGELS

93 [Detaljer om angrebet på Lucknow]

[*New York Daily Tribune*, 25.5.1858]
[Den 8. maj 1858]

Omsider er vi kommet i besiddelse af detaljerede redegørelser for angrebet på Lucknow og byens fald. De fra et militært synspunkt vigtigste kilder til oplysning, Sir Colin Campbell's depecher, er ganske vist ikke blevet offentliggjort endnu; men den britiske presses korrespondance, og især hr. Russell's breve i *The Times* i London, hvoraf vi har forelagt de vigtigste afsnit for vore læsere, er fuldt ud tilstrækkelige til at give en bred indsigt i den angribende parts fremgangsmåder.

De konklusioner, vi drog ud fra de telegrafiske nyheder om den uvidenhed og fejhed, der blev udvist ved forsvaret¹, bliver mere end bekræftet af de detaljerede redegørelser. De tilsyneladende frygtindgydende anlæg, som hinduerne havde opført, havde i virkeligheden ikke større betydning end de ildspyende drager og forvrængede ansigter, som de kinesiske »krigere« maler på deres skjolde eller på deres bymure. Hvert eneste anlæg fremviste en tilsyneladende uindtagelig front, hvor der ikke var andet end murværk og brystværn med skydeskår og embrasurer², hvor der var forhindringer af enhver tænkelig art for adgang, og hvor det vrimlede over alt med kanoner og håndvåben. Men ved hver eneste stilling var flankerne og bagtroppen fuldstændig forsømt, man havde ikke skænket anlæggenes gensidige støtte nogen tanke, og terrænet mellem anlæggene og

1. [Cf. Fr. Engels: »The Relief of Lucknow«, *New York Daily Tribune*, den 1. februar 1858, og Fr. Engels: »The Storming of Lucknow«, *New York Daily Tribune*, den 30. april 1858 (MEW, bd. 12, pp. 369-377 og 439-444, specielt pp. 369-371 og 442-444).]

2. [Embrasure: skydeskår med skråt tilbagevigende sider.]

foran dem var end ikke blevet ryddet, så der kunne forberedes angreb både mod fronten og mod flankerne uden forsvarets viden derom, og et angreb kunne under fuldstændig dækning skride frem indtil nogle få yards fra brystværnet. Det var lige nøjagtig et sådant konglomerat af forskansninger, som man kunne vente sig af en gruppe menige sapører, der var berøvet deres officerer, og som gjorde tjeneste i en hær, hvor uvidenhed og mangel på disciplin var eneherkende. Forskansningerne ved Lucknow var ikke andet end en overførelse af sepoyernes hele form for krigsførelse til mure af brændt ler og brystværn af jord. Den mekaniske del af den europæiske taktik havde til en vis grad gjort indtryk på deres sind; de var godt nok kendt med håndgrebene og lade- og skydeeksercitsen; de kunne også anlægge et batteri og forsyne en mur med skydeskår; men de var aldeles uvidende om, hvordan man forbinder kompagniers og bataljoners bevægelser i et forsvar af en stilling, og om hvordan man kombinerer batterier og huse og mure med skydeskår til en forskanset lejr, der kan yde modstand. Således svækkede de det solide murværk i deres paladser ved at anlægge for mange skydeskår i række efter række, ved at anlægge batterier med brystværn på tagene, og alt sammen til ingen nytte, da det hele kunne omgås på den lettest tænkelige måde. Da de var klar over deres taktiske underlegenhed, forsøgte de på tilsvarende måde at opveje denne ved at stoppe så mange mand ind på hver eneste post som mulig, til intet andet formål end at gøre det britiske artilleri forfærdelig effektivt og til at umuliggøre enhver form for ordnet og systematisk forsvar, så snart angrebskolonnerne kastede sig over denne brogede skare fra en uventet retning. Og når briterne ved en eller anden fejltagelse blev tvunget til at angribe anlæggenes frygtindgydende front, så var denne i sin opbygning så mangelfuld, at man næsten uden risiko kunne nærme sig den, slå brecher deri og storme den. Dette var tilfældet ved Imambarrah. Nogle få yards fra bygningen var der en mur af pucka (solbrændt ler). Briterne anlagde en kort løbegrav derhen (hvilket er tilstrækkelig bevis på, at skydeskårene og embrasurerne i den højereliggende del af bygningen ikke kunne indsætte plongerende³ ild mod terrænet umiddelbart foran), og de benyttede denne selvsamme mur, som hinduerne havde anlagt for dem, til brechebatteri! De fik to 68-punds-kanoner (skibskanoner) bragt frem bag denne mur. Den letteste 68-punds-kanon i den britiske tjeneste vejer 87 cwt. uden lavet; men selv hvis man forestiller sig, at der blot var tale om en 8-tommers-kanon til løse skud, så vejer den letteste kanon i denne klasse 50 cwt. og med lavet mindst tre tons. At sådanne kanoner overhovedet kunne bringes i en sådan nærhed af et flere etager højt palads med et batteri på taget viser en

3. [Plongere: skyde med høj kuglebane for at ramme et mål bag en dækning.]

foragt for at beherske en stilling og en uvidenhed om det militære ingeniørarbejde, som ingen menig sapør i nogen civiliseret hær ville kunne præstere.

Såvidt den videnskab, som briterne måtte kæmpe imod. Når det drejer sig om mod og stædighed, var de lige så lidt til stede ved forsvaret. Fra Martinière til Musabagh var der fra de indfødtes side kun tale om én stor og enig rømning, så snart en kolonne rykkede frem til angreb. Der er intet i hele rækken af træfninger, som kan sammenlignes med massakren (for man kan næppe kalde det en kamp) i Secunderabad under Campbell's undsætning af residenspalæet. Så snart de angribende styrker rykker frem, er der almindelig forvirring i bagtroppen, hvor der kun er nogle få udveje, hvilket bringer den sammentrængte hob til at standse, og uden modstand falder de hulter til bulter under de fremrykkende briters skudsølver og bajonetter. Den »britiske bajonet« har forårsaget større mandefald i et hvilket som helst af disse stormløb mod de panikramte indfødte end i alle englændernes krige i Europa og Amerika til sammen. I østen forekommer der i krigsførelsen jævnlige sådanne bajonetslag, hvor kun den ene part er aktiv, medens den anden part er ynkeligt passiv; de burmesiske palisader var i hvert eneste tilfælde et eksempel på dette. Ifølge hr. Russell's redegørelse forårsagedes briternes vigtigste tab af hinduer, der blev afskåret retræten, og som barrikaderede sig i paladsernes værelser, hvor de fra vinduerne skød på officererne i gårdene og i haverne.

Ved stormen på Imambarrah og på Kaisarbagh var hinduernes rømning så hurtig, at man ikke indtog stedet, men simpelt hen marcherede ind. Men nu var det interessante først ved at begynde; thi, som hr. Russell ganske roligt bemærker, erobringen af Kaisarbagh den dag kom så uventet, at der ikke var tid til at beskytte det mod hensynsløs udplyndring. Det må have været et muntert optrin for en sand, frihedselskende John Bull at se sine britiske grenaderer⁴ tage for sig af juvelerne, de kostbare våben, klæder og alt det stads, der tilhørte Hans Majestæt af Oudh. Sikherne, gurkhaerne⁵ og lejrfølget var helt rede til at følge eksemplet, og der fulgte et optrin med plyndringer og ødelæggelser, som åbenbart oversteg hr. Russell's beskrivende evner. Hver eneste fremrykning blev ledsaget af plyndring og hærgen. Kaisarbagh faldt den 14.; en halv time senere var disciplinen sluppet op, og officererne havde mistet enhver kommando over deres mænd. Den 17. måtte general Campbell oprette patruljer til at bekæmpe plyndringer, og han var tvunget til at forblive

4. [Grenader: egl. infanterisoldat, der er specialiseret i at kaste granater; medlem af elitekorpsset Grenadier Guards.]

5. [Gurkha: soldat i den britisk-indiske hær rekrutteret fra Gurkha-folkeslaget i Nepal.]

inaktiv »indtil den nuværende tøjlesløshed ophører«. Tropperne var tilsyneladende helt ustyrlige. Den 18. hører vi, at den *grovere* form for plyndring er bragt til ophør, men der hærges stadigvæk frit. Medens fortropperne i byen kæmpede mod de indfødtes ild fra hustagene, plyndrede og ødelagde bagtroppen imidlertid af hjertens lyst. Om aftenen udstedes endnu en erklæring mod plyndringer; store styrker fra hvert eneste regiment skal sendes ud for at pågribe deres egne mænd og holde civilisterne hjemme; ingen må forlade lejren undtagen i tjenstligt øjemed. Den 20. gentages de samme ordrer. Samme dag drog to britiske »officerer og gentlemen«, løjtnanterne Cape og Thackwell, »ind i byen for at plyndre og blev myrdet i et hus«; og den 26. var forholdene stadig så dårlige, at de allerstrengeste ordrer blev udstedt til at bekæmpe plyndringer og voldshandlinger; der blev indført navneopråb hver time; alle soldater fik strengt forbud mod at begive sig ind i byen; hvis civilister blev påtruffet i byen i bevæbnet stand, skulle de hænges; soldaterne måtte ikke bære våben undtagen i tjenstligt øjemed, og alle ikke-kombattanter skulle afvæbnes. For at give disse ordrer tilstrækkelig vægt blev der »på passende steder« opført et antal bukke til piskeafstraffelser.

Det er så sandelig en køn tingenes tilstand i en civiliseret hær i det 19. århundrede; og hvis nogen andre tropper i verden havde begået en tiendedel af disse uhyrligheder, hvor ville den indignerede britiske presse da stemple dem med vanære! Men der er her tale om den britiske hærs gerninger, og derfor får vi at vide, at sådanne ting kun er de normale følger af en krig. Britiske officerer og gentlemen er hjertelig velkommen til at tilegne sig alle sølvskeer, ædelstensarmbånd og andre små souvenirs, som de kan finde på ærens skueplads; og hvis Campbell midt under krigen bliver tvunget til at afvæbne sin egen hær for at standse de omfattende røverier og voldshandlinger, så må der have været militære årsager til at foretage et sådant skridt; der er da ingen, der vil laste de stakkels fyre en uges ferie og lidt morskab efter så mange anstrengelser og afsavn.

Sagen er den, at der ikke i Europa og Amerika findes nogen hær med så megen brutalitet som den britiske. Plyndringer, voldshandlinger, massakrer – ting som alle andre steder er strengt og aldeles bandlyst – er den britiske soldats hævdvundne privilegium og ældgamle ret. De ugerninger, der efter stormen på Badajoz og San Sebastian i dagevis blev begået under krigen på Den iberiske Halvø⁶, er uden sidestykke i noget andet lands annaler efter begyndelsen af

6. [Der refereres til krigen på Den iberiske Halvø 1809-1814. Den af franskmændene besatte spanske fæstning Badajoz blev indtaget den 6. april 1812 af britiske styrker under ledelse af Wellington. Den fransk-besatte spanske fæstning San Sebastian blev stormet den 31. august 1813.]

den franske revolution, og den middelalderlige skik med at overlade en by, der er indtaget ved storm, til plyndring, som er forbudt alle andre steder, er stadig en gyldig regel blandt briterne. I Delhi påtvang bydende militære grunde en undtagelse; men skønt hæren var blevet købt af med ekstra løn, surmulede den, og nu har man i Lucknow indhentet, hvad man gik glip af i Delhi. I tolv dage og nætter var der ingen britisk hær i Lucknow – men kun en lovløs, fortrukken og brutal pøbel, der var opløst i røverbander, som var langt mere lovløse, voldsomme og grådige end de sepoyer, de netop havde fordrevet fra stedet. Lucknows plyndring i 1858 vil forblive en evig skændsel for det britiske militærvæsen.

Hvis det ryggesløse militær på dets civiliserende og humaniserende fremfærd i Indien kun kunne berøve de indfødte deres personlige ejendele, træder den britiske regering til umiddelbart efter og berøver dem tillige deres jordejendomme. Og så taler nogen om, at den første franske revolution konfiskerede adelens og kirkens jorder! Og så taler nogen om, at Louis Napoleon konfiskerede Orleans-slægtens ejendomme! Her kommer Lord Canning, en britisk adelsmand, der er mild i sit sprog, sine manerer og sine følelser, og efter ordre fra hans overordnede, Viscount Palmerston, konfiskerer han en hel befolknings jorder, hver eneste rood, perch og acre i et område på ti tusinde kvadratmiles⁷. Så sandelig et pænt lille *plyndringsbytte* til John Bull! Og ikke så snart har Lord Ellenborough på den nye regerings vegne taget afstand fra disse hidtil usete foranstaltninger, så rejser *The Times* og en hel skare af mindre britiske aviser sig for at forsvare dette omfattende røveri og for at bryde en lanse for John Bull's ret til at konfiskere alt, hvad der passer ham. Men John er jo selvfølgelig også et usædvanligt væsen, og hvad der ifølge *The Times* er en dyd hos ham, ville være vanærende hos andre.

I mellemtiden undslap oprørerne uden at blive forfulgt ud på det åbne land – takket være den britiske hærs fuldstændige opløsning for at kunne foretage plyndringer. De koncentrerer sig i Rohilkand, medens en gruppe fører krig i mindre målestok i Oudh, og andre flygtninge har begivet sig i retning af Bandelkhand. Og samtidig nærmer heden og regntiden sig hastigt; og man skal ikke forvente, at årstiden vil blive lige så usædvanligt gunstig for den europæiske konstitution som forrige år var det. Dengang var hovedparten af de europæiske tropper vænnet til klimaet; i år er de fleste af dem

7. [Lord Canning, generalguvernøren i Indien, dekretede den 3. marts 1858, at al jord i fyrstendømmet Oudh, herunder alle jorder tilhørende de store jordejere, talukdarer, der havde deltaget i den indiske opstand blev konfiskeret. Den britiske regering ønskede imidlertid at vinde talukdarerne over på deres side og ændrede indholdet i Canning's dekret. Talukdarerne blev garanteret deres besiddelsers uantastelighed, og som tilsigtet forrådde de derpå opstanden og sluttede sig til briterne.]

nytilkomne. Der er ingen tvivl om, at et felttog i juni, juli og august vil koste briterne et umådelig stort antal liv, og da der skal efterlades garnisoner i hver eneste erobret by, vil den aktive hær meget hurtigt skrumpes ind. Vi har allerede fået oplysninger om, at forstærkninger på 1000 mand om måneden næppe vil kunne opretholde hærens nuværende styrke; og hvad garnisonerne angår, vil Lucknow alene kræve mindst 8000 mand, mere end en tredjedel af Campbell's hær. Den styrke, der er ved at blive organiseret til felttoget mod Rohilkand, vil næppe blive stærkere end denne garnison i Lucknow. Vi får også at vide, at det blandt de britiske officerer er ved at være en udbredt opfattelse, at den guerillakrigsførelse, som med sikkerhed vil efterfølge opløsningen af de større oprørsstyrker, vil være langt mere generende og ødelæggende for briternes liv end den nuværende krig med dens slag og belejringer. Og endelig er sikkerheden begyndt at tale på en måde, som ikke varsler godt for englænderne. De føler, at uden deres assistance ville briterne næppe have været stand til at holde Indien, og hvis de havde tilsluttet sig oprøret, ville England med sikkerhed have tabt Hindustan, i hvert fald for et stykke tid. Dette siger de ligeud, og de overdriver det på deres østerlandske facon. For dem synes englænderne ikke længere at være den overlegne race, der besejrede dem ved Mudki, Ferozeshah og Aliwal⁸. I østerlandske nationer er der kun et kort skridt fra en sådan overbevisning til et åbent fjendskab; en gnist kan antænde bålet.

Alt i alt har erobringen af Lucknow ikke slået opstanden i Indien ned mere end erobringen af Delhi gjorde det. Felttoget i sommer kan frembringe sådanne begivenheder, at briterne til vinter vil være nødt til i det store og hele at drage gennem det samme land igen og måske endda generobre Punjab. Men i bedste fald forestår der dem en lang og udmattende guerillakrig – noget, som ikke er misundelsesværdigt for europæere under den indiske sol.

8. [Sikkerheden blev på trods af deres organisering, tapperhed og vedholdenhed slået i tre på hinanden følgende slag: ved Mudki (nær Ferozeshah) den 18. december 1845, ved Ferozeshah den 21. december 1845 og ved Aliwal (nær Ludhiana) den 28. januar 1846. Som følge af disse nederlag tabte sikkerheden den første krig mod briterne 1845-1846.]

94 Anneksionen af Oudh

[*New York Daily Tribune*, 28.5.1858]
[Den 14. maj 1858]

I Kanton fremsatte den britiske regering for godt halvandet år siden den nye doktrin i folkeretten, at en stat kan iværksætte krigshandlinger i stor målestok mod en provins i en anden stat uden at erklære krig eller indføre krigstilstand i forhold til den anden stat. Nu har den samme britiske regering i den indiske generalguvernør, Lord Canning's skikkelse taget endnu et skridt i sine bestræbelser på at omstøde den eksisterende folkeret. Den har erklæret, at

»ejendomsretten over jord i provinsen Oudh konfiskeres til den britiske regering, som vil benytte denne ret på en måde, som den finder passende.«¹

Da den russiske kejser efter Warszawas fald i 1831² konfiskerede den »ejendomsret over jord«, som talrige polske adelige indtil da havde haft, lød der et enstemmigt udbrud af forargelse i den britiske presse og i Parlamentet. Da den østrigske regering efter slaget ved Novara³ ikke konfiskerede, men blot beslaglagde ejendommene tilhørende de lombardiske adelsmænd, der havde taget aktiv del i uafhængighedskrigen, blev det enstemmige udbrud af britisk forargelse gentaget. Og da Louis Napoleon efter den 2. december, 1851,

1. [Lord Canning's dekret af 3. marts 1858 blev offentliggjort i *The Times* den 6. maj 1858.]
2. [Der refereres til den polske opstand mod det russiske overherredømme 1830-31, der kulminerede med Warszawas fald den 6. september 1831.]
3. [Under den østrigsk-italienske krig 1848-49 led de sardiniske tropper den 23. marts 1849 et knusende nederlag ved Novara i Norditalien.]

konfiskerede Orléans-slægtens ejendomme, som ifølge fransk lov burde være blevet lagt til de offentlige jordejendomme ved Louis Philippe's tronbestigelse, men som havde undgået denne skæbne på grund af juridiske ordkløverier, kendte den britiske forargelse ingen grænser, og *The Times* i London erklærede, at selve grundlaget for den sociale orden ved en sådan foranstaltning blev omstødt, og at det borgerlige samfund ikke længere ville kunne eksistere. Al denne oprigtige forargelse er nu blevet illustreret i praksis. Med et pennestrøg har England konfiskeret ikke blot nogle få adelsmænds eller en kongefamilies ejendomme, men alt på kryds og tværs i et kongerige⁴, der næsten er på størrelse med Irland, »en hel befolknings arv«, som Lord Ellenborough selv kalder det.

Men lad os høre, hvilke påskud – vi kan ikke kalde dem begrundelser – Lord Canning på den britiske regerings vegne fremsætter for denne uhorste fremgangsmåde: for det første, »hæren er i besiddelse af Lucknow«. For det andet, »den modstand, der blev iværksat af oprørske soldater, har fået støtte fra indbyggerne i byen og i provinsen som helhed«. For det tredje, »de har gjort sig skyldige i en stor forbrydelse og udsat sig for en retfærdig gengældelse«. I almindelige vendinger: eftersom den britiske hær har fået fat i Lucknow, har regeringen ret til at konfiskere al den jord i Oudh, som de ikke har fået tag i endnu. Fordi de indfødte soldater i britisk sold har foranstaltet mytteri, har de indfødte i Oudh, som med tvang var blevet underlagt britisk styre, ikke ret til at rejse sig i kamp for deres nationale uafhængighed. Kort sagt, befolkningen i Oudh har gjort oprør mod den britiske regerings legitime myndighed, og den britiske regering erklærer nu utvetydigt, at oprør er tilstrækkelig grund til konfiskering. Når man derfor lader alle Lord Canning's omsvøb ude af betragtning, drejer hele spørgsmålet sig om det ene punkt, at han antager, at det britiske styre i Oudh er blevet etableret på lovlig vis.

Nu blev det britiske styre i Oudh oprettet på følgende måde: da Lord Dalhousie i 1856 mente, at tidspunktet for handling var inde, samlede han en hær i Kanpur, som kongen af Oudh⁵ fik at vide skulle tjene som en observationsstyrke overfor Nepal. Pludselig invaderede denne hær landet, tog Lucknow i sin besiddelse og tog kongen til fange. Han blev opfordret til at afstå landet til briterne, men forgæves. Han blev derpå ført til Calcutta, og landet blev indlemmet i Det ostindiske Kompagnis territorier. Denne forræderiske invasion foregik på grundlag af artikel 6 i den traktat af 1801, der blev indgået af

4. [Oudh tilhørte det Mogulske Rige, men omkring midten af 1700-tallet blev statholderen af Oudh reelt en uafhængig fyrste. Efter 1765 var Oudh et af Det ostindiske Kompagnis afhængigt fyrstendømme, hvor den faktiske politiske magt blev udøvet af den britiske resident. For at tilsløre dette titulerede briterne ofte fyrsten af Oudh som »konge«.]

5. [D.v.s. Wajid Ali Shah.]

Lord Wellesley⁶. Denne traktat var en naturlig konsekvens af den, der i 1798 blev indgået af Sir John Shore. Ifølge den anglo-indiske regerings almindelige politik i forholdet til indfødte fyrster var denne første traktat af 1798 en traktat om en gensidig angrebs- og forsvarsalliance. Den sikrede Det ostindiske Kompagni 76 lak rupees (\$ 3.800.000); men ifølge paragraf 12 og 13 var kongen forpligtet til at begrænse beskatningen i landet. Som en selvfølge kunne disse to betingelser, der var i åben modstrid med hinanden, ikke opfyldes samtidig af kongen. Dette resultat, som Det ostindiske Kompagni havde bestræbt sig på at opnå, gav anledning til nye forviklinger, som resulterede i traktaten af 1801, ifølge hvilken en territorial afståelse skulle opveje de påståede brud på den tidligere traktat; det var i øvrigt en territorial afståelse, som ved den lejlighed i Parlamentet blev fordømt som et regulært tyveri, og som ville have stillet Lord Wellesley for en undersøgelseskommission, hvis det ikke havde været for den politiske indflydelse, som hans familie dengang havde.

Som modydelse for denne territoriale afståelse påtog Det ostindiske Kompagni sig ifølge paragraf 3 at forsvare kongens resterende besiddelser mod alle ydre og indre fjender; og ifølge paragraf 6 blev besiddelsen af disse territorier sikret kongen og hans arvinger og efterfølgere for evig tid. Men samme paragraf 6 indeholdt også en fælde for kongen, nemlig at denne forpligtede sig til at oprette et administrativt system, som skulle iværksættes af hans egne embedsmænd, og som ville fremme hans undersåtters velfærd og som var beregnet på at sikre indbyggernes liv og ejendom. Lad os nu forestille os, at kongen af Oudh havde brudt denne traktat; at han gennem sin regering ikke havde sikret indbyggernes liv og ejendom (ved for eksempel at lade dem binde for en kanonmunding og ved at konfiskere alle deres jorder), hvilket middel ville Det ostindiske Kompagni da have? Ifølge traktaten var kongen anerkendt som uafhængig hersker, som handlende af fri vilje, som en af de kontraherende parter. Ved at erklære traktaten for brudt og dermed annulleret havde Det ostindiske Kompagni kun to handlemuligheder: man kunne enten gennem forhandlinger støttet af et pres være nået til en ny aftale, eller man kunne have erklæret kongen krig. Men at invadere hans territorium uden krigserklæring, at overrumple og tage ham

6. [Ifølge den traktat, der i 1801 blev indgået mellem Det ostindiske Kompagni og Nabob af Oudh, annekterede den indiske generalguvernør, Wellesley, under påberåbelse af misligholdte gældsforpligtelser halvdelen af nabobens besiddelser, herunder Gorakhpur, Rohilkand og det sydlige Doab. Ordlyden af denne traktat og af den i det følgende citerede traktat af 1837 er indeholdt i *A collection of treaties, engagements and sanads relating to India and the neighbouring countries*. Compiled by C. U. Aitchison . . . Rev. and continued up to the 1st of June 1906. By the authority of the Foreign Department, Vol. I, Calcutta 1909.]

til fange, afsætte ham fra tronen og annektere hans territorium, dette var et brud ikke blot på traktaten, men på ethvert folkeretligt princip.

At anneksionen af Oudh ikke var en pludselig beslutning fra den britiske regerings side bevises af en bemærkelsesværdig kendsgerning. Ikke så snart var Lord Palmerston i 1830 blevet udenrigsminister, før han sendte en ordre til den daværende generalguvernør⁷ om at annektere Oudh. Dengang afslog den underordnede at føre forslaget ud i livet. Affæren kom imidlertid til kongen af Oudh's⁸ kendskab, og denne benyttede sig af et påskud til at sende en gesandt til London. På trods af alle forhindringer lykkedes det gesandten at gøre William IV., der var uvidende om hele forehavendet, bekendt med den fare, der havde truet landet. Resultatet blev en voldsom scene mellem William IV. og Palmerston, der endte med et strengt påbud til sidstnævnte om aldrig at gentage sådanne statskup under trussel om øjeblikkelig afskedigelse. Det er vigtigt at erindre sig, at den faktiske anneksion af Oudh og konfiskeringen af al jordejendom i landet fandt sted, da Palmerston atter var ved magten. For nogle få uger siden blev papirerne vedrørende det første forsøg på at annektere Oudh i 1831 krævet forelagt Underhuset, men hr. Baillie, sekretær i Tilsynsrådet, erklærede, at de pågældende papirer var forsvundet.

Igen i 1837, da Palmerston var udenrigsminister for anden gang og Lord Auckland var generalguvernør i Indien, blev kongen af Oudh⁹ tvunget til at indgå en ny aftale med Det ostindiske Kompagni. Denne traktat ophæver paragraf 6 i traktaten af 1801, eftersom »den ikke tilvejebringer nogen midler over for de deri indeholdte forpligtelser« (nemlig at regere landet godt); og den fastslår derfor udtrykkelig i artikel 7,

»at kongen af Oudh i samråd med den britiske resident øjeblikkelig skal overveje de bedste midler til at afhjælpe manglerne inden for politiet og rets- og skatteforvaltningen i hans besiddelser; og hvis Hans Majestæt skulle undlade at efterkomme den britiske regerings råd og bistand, og dersom alvorlig og systematisk undertrykkelse, anarki og vanstyre skulle råde inden for Oudhs besiddelser på en sådan måde, at den offentlige ro trues alvorligt, forbeholder den britiske regering sig ret til at udpege sine egne embedsmænd til at varetage ledelsen af de dele af Oudh-territoriet, hvad enten der er tale om store eller små områder, hvor et sådant vanstyre er forekommet, og det for så lang tid som skønnes påkræ-

7. [D.v.s. William Bentinck.]

8. [D.v.s. Nazir-ed-Din.]

9. [D.v.s. Mohammed Ali Shah.]

vet; i dette tilfælde skal overskydende indtægter efter fradrag af alle udgifter indbetales til det kongelige skatkammer, og en sandfærdig og ærlig beretning om indtægterne og udgifterne skal forelægges Hans Majestæt.«

Ifølge paragraf 8 fastslår traktaten videre,

»at dersom Indiens generalguvernør med rådet skulle blive tvunget til at udøve den myndighed, der er ham overdraget ifølge paragraf 7, skal han såvidt muligt bestræbe sig på at opretholde de indfødte institutioner og administrationsformer i de inddragede områder med sådanne forbedringer, som disse tillader, for at fremme tilbagegivelsen af de pågældende territorier til regenten af Oudh, når et til en sådan tilbagegivelse belejligt tidspunkt oprinder.«

Denne traktat hævder at være indgået mellem generalguvernør-rådet for Britisk Indien¹⁰ på den ene side og kongen af Oudh på den anden. Som sådan blev den forskriftsmæssigt ratificeret af begge parter, og ratifikationer blev forskriftsmæssigt udvekslet. Men da den blev forelagt Det ostindiske Kompagnis direktion, blev den annulleret (10. april, 1838) som et brud på de venskabelige forbindelser mellem Kompagniet og kongen af Oudh, og som en krænkelse fra generalguvernørens side af hin potentats rettigheder. Palmerston havde ikke bedt om Kompagniets tilladelse til at indgå traktaten, og han tog ingen notits af dets annulleringsbeslutning. Kongen af Oudh blev heller aldrig informeret om, at traktaten var blevet ophævet. Dette bevises af Lord Dalhousie selv (protokol af 5. januar, 1856):

»Det er højst sandsynligt, at kongen i de forhandlinger han skal føre med residenten¹¹, vil henvise til den traktat, der i 1837 blev forhandlet med forgænger; residenten erkender, at traktaten ikke vedblev at være gældende, da den blev annulleret af Direktionen, så snart den blev modtaget i England. Det er endvidere residenten bekendt, at skønt kongen af Oudh ved den lejlighed fik oplyst, at visse skærpede bestemmelser i traktaten af 1837 vedrørende en øget militærstyrke ikke ville blive gennemført, *er der aldrig blevet fremsendt en fuldstændig ophævelse af traktaten til Hans Majestæt*. Virkningen af denne fortielse og af mangelen på fuldstændig underretning opfattes i dag som en gene. Det er så meget desto

10. [Generalguvernør-rådet, hos Marx: »the Governor-General of British India in Council«. Det omtalte råd bestod (efter 1833) foruden generalguvernøren af fire personer (samt i påkommende tilfælde den øverstkommanderende for hæren). Under forsæde af generalguvernøren havde Rådet ret til at udstede love for hele Britisk Indien.]

11. [D.v.s. James Outram.]

mere generende, som at det annullerede dokument endnu var indeholdt i det bind traktater, som i 1845 blev offentliggjort med regeringens bemyndigelse.«

I samme protokols afsnit 17 hedder det:

»Dersom kongen skulle henvise til traktaten af 1837 og forespørge, hvorfor de store beføjelser, der ifølge den nævnte traktat gives den britiske regering, ikke tages i anvendelse, hvis videre foranstaltninger vedrørende administrationen af Oudh er nødvendige, skal det oplyses over for Hans Majestæt, at traktaten ikke har haft nogen gyldighed, siden den blev forelagt Direktionen, af hvem den blev aldeles annulleret. Hans Majestæt skal påminde om, at hoffet i Lucknow dengang fik oplyst, at visse bestemmelser i traktaten af 1837, hvorved udgifterne til en yderligere militærstyrke blev pålagt kongen, skulle ophæves. Det må antages, at det dengang ikke blev skønnet nødvendigt at underrette Hans Majestæt om de bestemmelser i traktaten, som ikke trådte i kraft omgående, og ved en forglemmelse blev det undladt at foretage en senere underretning.«¹²

Men ikke blot blev denne traktat indsat i den officielle samling af 1845; i Lord Auckland's notat til kongen af Oudh, dateret den 8. juli, 1839, blev den omtalt som værende en gyldig traktat; i (daværende generalguvernør) Lord Hardinge's ankeskrivelse af 23. november 1847 til samme konge, og i oberst Sleeman's (resident i Lucknow) skrivelse til Lord Dalhousie selv af 10. december, 1851. Hvorfor var Lord Dalhousie så opsat på at benægte gyldigheden af en traktat, som alle hans forgængere og endog hans egne fuldmægtige havde anerkendt som værende gyldig i deres skrivelser til kongen af Oudh? Udelukkende fordi uanset hvilket påskud kongen måtte benytte for en mellemkomst, så var denne mellemkomst ifølge denne traktat begrænset til, at britiske embedsmænd skulle overtage regeringen i kongen af Oudhs navn, og denne skulle modtage de overskydende indtægter. Det var præcis det modsatte af, hvad man ønskede. Intet mindre end en annektering kunne gøre det. Denne benægtelse af gyldigheden af traktater, som i tyve år havde udgjort det anerkendte grundlag for samkvemet; denne pågriben med vold i uafhængige territorier i et åbent brud på endog anerkendte traktater; denne endelige konfiskering af hver eneste acre jord i hele landet; alle disse forræderiske og brutale fremgangsmåder fra briternes side over for de indfødte i Indien er nu ved at begynde at hævne sig, ikke blot i Indien, men også i England.

12. [Hansard's Parliamentary Debates: Third Series . . . , Vol. 148. London 1858.]

KARL MARX

95 [Lord Canning's proklamation og jordejendom i Indien]

[New York Daily Tribune, 7.6.1858]
[Den 25. maj 1858]

Lord Canning's erklæring om Oudh, om hvilken vi i lørdags offentliggjorde nogle vigtige skrivelser¹, har genoplivet diskussionen om jordbesiddelserne i Indien – et emne, hvorom der tidligere har været store diskussioner og meningsuoverensstemmelser, og hvorom det hævdes, at misforståelser har ledt til meget alvorlige praktiske fejltagelser i administreringen af de dele af Indien, som er direkte under britisk styre². Det store spørgsmål i denne kontrovers er, nøjagtig hvilken position indtager de såkaldte zamindarer, talukdarer eller sirdarer i Indiens økonomiske system? Skal de med rette betragtes som jordbesiddere, eller er de blot skatteopkrævere?

Der er enighed om, at ligesom i de fleste andre asiatiske lande tilhører ejendomsretten over jorden i Indien regeringen i sidste instans; men medens den ene part i denne kontrovers fastholder, at regeringen er at betragte som den eneste jordejer, og at den udlåner jorden i parceller til dyrkerne, hævder den anden part, at i al væsentlighed er jorden i Indien i lige så høj grad som i et hvilket som helst andet land privat ejendom – og at regeringens påståede ejendomsret ikke er andet og mere end en afledning af den herskertitel, som teoretisk anerkendes i alle lande, og hvis bestemmelser er baseret på

1. [Dette indskud stammer fra redaktionen på *New York Daily Tribune* og henviser til den i samme avis den 5. juni 1858 offentliggjorte brevveksling mellem generalguvernøren i Indien, Lord Canning, og den britiske kommissær i Oudh, Sir James Outram.]

2. [På dette tidspunkt var størstedelen af det indiske subkontinent under direkte britisk herredømme med undtagelse af fyrstendømmerne Kashmir, Rajputana, en del af Haidarabad, Mysore og enkelte andre mindre fyrstendømmer, der var Ostindisk Kompagnis vasalstater.]

den feudale lovgivning, og som i det væsentlige i alle lande anerkender regeringens magt til at udskrive skatter på jorden i det omfang, som svarer til regeringens behov, ganske uden hensyntagen undtagen af rent politisk karakter til ejernes forgodtbefindende.

Hvis man imidlertid indrømmer, at jorden i Indien er privatejendom, som besiddes med lige så god og stærk hjemmel som jord besiddes andetsteds, hvem skal da betragtes som de virkelige ejere? Dette krav er blevet fremført for to gruppers vedkommende. Den ene af disse grupper er den klasse, der er kendt som zamindarer og talukdarer, som man har anset for at have en position, der svarer til landadelens og gentryens³ i Europa; man har faktisk anset dem for at være de virkelige ejere af jorden, underlagt en vis beskatning, som tilfalder regeringen, og som ejere skulle de have ret til efter forgodtbefindende at afskedige de faktiske dyrkere, som ud fra denne betragtning anses blot at indtage pladsen som forpagtere på åremål, og som kan pålægges enhver afgift i form af leje, som zamindarerne måtte anse det passende at fastsætte. Denne betragtningsmåde, som naturligt faldt sammen med engelske forestillinger om gentryens nødvendighed og betydning som grundpillen i samfundsstrukturen, blev gjort til grundlaget for den berømte jordordning i Bengalen⁴ for halvferds år siden under generalguvernør Lord Cornwallis – en ordning, som stadig er i kraft, men som mange hævder gjorde både regeringen og de faktiske dyrkere af jorden stor uret. Et mere indgående studium af Hindustans institutioner tilligemed de ulemper af både politisk og social art, som er et resultat af ordningen i Bengalen, har fået den opfattelse til at vinde indpas, at ifølge de oprindelige hinduiske institutioner lå ejendomsretten til jorden i landsbyfællesskabet, som havde magt til at udlodde jorden til dyrkning blandt enkeltindivider, medens zamindarerne og talukdarerne i deres oprindelse ikke var andet end regeringsembudsmand, som var udpeget til at føre opsyn med og indsamle den skat, som landsbyen skyldte, og overdrage den til fyrsten.

I de seneste år har dette synspunkt i høj grad påvirket jordbesiddelses- og beskatningsordningerne i de provinser i Indien, hvor den direkte administration er blevet overtaget af englænderne. Talukdarernes og zamindarernes påståede eksklusive ejendomsret er blevet betragtet som et resultat af en usurpation over for både regeringen og dyrkerne, og af hensyn til landets almindelige udvikling har man gjort sig alle mulige anstrengelser for at slippe af med dem som den mare, der rider de faktiske dyrkere af jorden. Da disse mellem-

3. [Gentry: lavere landadel.]

4. [Der refereres til den jordordning («landed settlement»), der blev indført i Bengalen med Cornwallis' lov af 1793, og som gjorde næsten al jord i Bengalen, Bihar og Orissa til zamindarernes ejendom.]

mænd⁵ imidlertid, uanset hvad baggrunden for deres krav måtte være, kunne påberåbe sig en hævdvunden skik, var det umuligt ikke at anerkende deres krav som værende i en vis udstrækning lovlige, uagtet at de var ubelejlige, vilkårlige og tyngende for befolkningen. I Oudh var disse feudale jordbesiddere under de indfødte fyrsters svage styre gået meget vidt i deres beskæring af både regeringens krav og dyrkernes rettigheder; og da dette spørgsmål i forbindelse med den nylige anneksion af det nævnte kongerige blev taget op til revision, gerådede de kommissærer, der havde til opgave at gennemføre ordningen, hurtigt ud i en meget bitter strid med dem om deres rettigheders virkelige omfang. Heraf fulgte en tilstand af utilfredshed, som fik dem til at gøre fælles sag med oprørske sepoyer.

De, som hælder til den ovenfor nævnte politik – til et system med landsbyordninger – som anser, at de faktiske dyrkere besidder en ejendomsret over jorden, som overstiger mellemmandenes, hvorfra regeringen modtager sin andel af landbrugsproduktet – de pågældende forsvarer Lord Canning's erklæring som en udnyttelse af den situation, som størstedelen af zamindarerne og talukdarerne i Oudh havde bragt sig i, med henblik på at bane vej for en gennemførelse af langt mere omfattende reformer, som ellers ville have været uigennemførlige – den ejendomsret, som erklæringen konfiskerede, var udelukkende zamindarernes eller talukdarernes ret, og den påvirkede kun en meget lille del af befolkningen og slet ikke de faktiske dyrkere.

Uden hensyntagen til noget spørgsmål om retfærdighed eller medmenneskelighed svarer det synspunkt, som på den anden side blev indtaget af Derby-regeringen over for Lord Canning's erklæring, i tilstrækkelig grad til de almene principper, som Torypartiet eller det konservative parti fastholder om de hævdvundne rettigheders ukrænkelighed og om betydningen af at opretholde en aristokratisk jordbesiddelse. Når de taler om jordbesiddelser i hjemlandet, tænker de altid på godsejerne og jordrentenyderne snarere end på jordrenteyderne og de faktiske dyrkere; og det er derfor ikke overraskende, at de anser zamindarernes og talukdarernes interesser, hvor få de end måtte være i antal, som svarende til interesserne i den store masse af befolkningen.

Her ligger i virkeligheden en af de store ulemper og vanskeligheder ved at regere Indien fra England, nemlig at opfattelsen af indiske spørgsmål er tilbøjelig til at blive påvirket af rent engelske fordomme og tænkemåder, som bliver anvendt over for et samfund og en tingenes tilstand, som de i realiteten har meget lidt relevans for. Det forsvar for erklæringens politik, som Lord Canning fremlægger i sin

5. [Mellemmand («middle men»): forpagtere af store jorder, som de videreforpagter i mindre enheder.]

skrivelse, der offentliggøres i dag, over for de indvendinger kommissæren i Oudh, Sir James Outram, har fremsat, er særdeles plausibelt, endskønt det synes, at han har givet efter for kommissærens fremstilling i en sådan grad, at han i erklæringen har indføjet den modificerende passus, som ikke var indeholdt i det oprindelige udkast, der blev sendt til England, og som Lord Ellenborough's depeche var baseret på⁶.

Lord Canning's opfattelse af, i hvilket lys man bør betragte jordbesidderne i Oudh og deres handle måde, da de tilsluttede sig oprøret, synes ikke at adskille sig meget fra Sir James Outram's og Lord Ellenborough's opfattelse. Han fremfører, at de står i en situation, som er meget forskellig ikke blot fra de oprørske sepoys, men også fra indbyggernes i de oprørske distrikter, hvor det britiske styre har været etableret gennem længere tid. Han indrømmer, at de har ret til at blive behandlet som personer, der var blevet provokeret til at følge den kurs, de gjorde; men samtidig fastholder han, at de skal bringes til at forstå, at de ikke kan gribe til oprør uden at pådrage sig alvorlige følger. Vi vil snart erfare, hvilken virkning udsendelsen af erklæringen har haft, og hvorvidt det var Lord Canning eller Sir James Outram, der kom nærmest sandheden i deres forudsigelser af erklæringens følger.

6. [Danyheden om Lord Canning's dekret af 3. marts 1858 om Oudh nåede London, sendte formanden for Tilsynsrådet for Indien, Lord Ellenborough, den 19. april 1858 en depeche til Canning, hvori han i skarpe vendinger tog afstand fra dekretet, fordi det ville føre til opstand. Hans depeche faldt imidlertid ikke i god jord i politiske kredse, og han måtte træde tilbage.]

96 [Den militære situation i Indien]

[*New York Daily Tribune*, 15.6.1858]
[Slutningen af maj 1858]

På trods af englændernes store militære operationer, først ved erobringen af Delhi, derpå af Lucknow, de to på hinanden følgende hovedkvarterer for sepoyopstanden, er freden langt fra blevet genoprettet i Indien. Man kan endda næsten sige, at det virkelig vanskelige i sagen først nu er ved at vise sig. Så længe de oprørske sepoys holdt sammen i store skarer og så længe det var et spørgsmål om belejringer og ordentlige feltslag, gav de engelske troppers umådelige overlegenhed ved sådanne operationer dem enhver fordel. Men med det nye præg, som krigen er ved at antage, er det sandsynligt, at denne fordel i stor udstrækning vil gå tabt. Erobringen af Lucknow medfører ikke underkastelsen af Oudh; og underkastelsen af Oudh ville heller ikke medføre, at freden blev genoprettet i Indien. Hele kongeriget Oudh er spækket med fæstningsanlæg af større eller mindre betydning; og skønt ingen af dem måske vil modstå et regulært angreb i lang tid, er erobringen af disse fæstninger én efter én ikke blot en meget langvarig proces, men den vil også blive ledsaget af forholdsvis langt større tab end operationer rettet mod storbyer som Delhi og Lucknow.

Men det er ikke kun kongeriget Oudh, som det er nødvendigt at erobre og pacificere. De besejrede sepoys, som blev fordrevet fra Lucknow, har spredt sig og er flygtet i alle retninger. En stor del af dem har søgt tilflugt i højlandet mod nord i Rohilkand, som stadig er helt og holdent i oprørernes besiddelse. Andre flygtede mod øst til Gorakhpur – et distrikt som, endskønt det blev gennemkrydset af de britiske tropper på deres march til Lucknow, det nu er nødvendigt at generobre for anden gang. Mange andre har haft held til at trænge mod syd ned i Bandelkhand.

Der synes endog at være opstået uoverensstemmelser med hensyn til hvilken fremgangsmåde, der er bedst, og om hvorvidt det ikke ville have været bedre først at underkaste sig alle de yderligt beliggende distrikter, som kunne give oprørerne ly, før man rettede operationerne mod hovedstyrken, der var forsamlet i Lucknow. Dette hævdes at være den operationsplan, som militæret foretrak; men det er vanskeligt at se, hvordan disse omgivende distrikter kunne være blevet besat af englænderne med det begrænsede antal tropper, der var til rådighed, således at man kunne forhindre de flygtende sepoyer, når først de var fordrevet fra Lucknow, i at begive sig ind i disse distrikter, hvilket i Gorakhpurs tilfælde har gjort en generobring nødvendig.

Efter erobringen af Lucknow synes hovedstyrken af oprørerne at have trukket sig tilbage til Bareilly. Det siges, at Nena Sahib befandt sig her. Man har skønnet det påkrævet at iværksætte et sommerfelttog mod denne by og dette distrikt, der ligger mere end hundrede miles nordvest for Lucknow, og ifølge de seneste beretninger er Sir Colin Campbell selv på march dertil.

I mellemtiden synes en guerillakrig derimod at sprede sig i forskellige retninger. Medens tropperne trækkes mod nord, krydser spredte grupper oprørssoldater Gangesfloden og går ind i Doab, hvorved forbindelsen med Calcutta afbrydes, og ved deres plyndringer gør de det umuligt for jordopdyrkerne at betale deres grundskat eller giver dem i det mindste en undskyldning for ikke at gøre det.

Selv erobringen af Bareilly vil så langt fra være medvirkende til at afbøde disse onder, og den vil måske endog forøge dem. Det er i denne planløse krigsførelse, at sepoyernes fordel ligger. De kan slå de engelske tropper i at marchere i noget nær samme grad som englænderne kan slå dem i kamp. En engelsk kolonne kan ikke rykke mere end tyve miles frem pr. dag; en sepoystyrke kan bevæge sig fyrre miles, og hvis hårdt presset endog tres miles. Det er denne hurtige bevægelighed, som giver sepoytropperne deres største værdi, og dette sammen med deres evne til at udholde klimaet tilligemed den relative lethed, hvormed de kan blive forplejet, gør dem uundværlige i krigsførelse i Indien. Tæringen på de engelske tropper i tjeneste og især under et sommerfelttog er voldsom. Allerede nu føles mangelen på mandskab alvorligt. Det kan blive nødvendigt at jage de flygtende oprørere fra den ene ende af Indien til den anden. Til dette formål vil europæiske tropper næppe være hensigtsmæssige, medens de omstreffende oprøreres kontakt med de indfødte regimenter i Bombay og Madras, som indtil nu er forblevet trofaste, kan føre til nye opstande.

Selv uden tilgang af nye mytterister er der ikke mindre end hundrede halvtreds tusind bevæbnede mænd i felten, medens den ubevæbnede befolkning undlader at give englænderne både assistance

og oplysninger. I mellemtiden truer regnmangelen i Bengalen med hungersnød – en katastrofe, som man ikke har kendt i dette århundrede, men som tidligere og lige siden den engelske besættelse har været en kilde til frygtelige lidelser.

97 [Den britiske hær i Indien]

[*New York Daily Tribune*, 26.6.1858]
[Den 4. juni 1858]

Vor indiskrete ven, hr. William Russell, fra *The Times* i London er for nylig af sin forkærlighed for det pittoreske blevet bevæget til for anden gang at illustrere plyndringen af Lucknow i en sådan grad, at andre mennesker ikke vil finde det særlig smigrende for den britiske karakter¹. Det fremgår nu, at også Delhi i meget betragteligt omfang blev »plyndret«, og at foruden Kaisarbagh bidrog byen Lucknow i det hele taget til at belønne den britiske soldat for hans tidligere afsavn og heltmodige anstrengelser. Vi citerer fra hr. Russell:

»Der er kompagnier, som i sine rækker kan rose sig af at have menige, der har formuer til en værdi af tusindvis af pund. Jeg hørte om en mand, som med selvtilfredshed tilbød en officer at låne 'et hvilket som helst beløb, han måtte have brug for, hvis han ønskede at bestikke kaptajnen'. Andre har sendt store beløb til deres pårørende. Før dette brev når frem til England, vil mangan en diamant, smaragd og udsøgt perle på en stilfærdig, behagelig måde have fortalt sin beretning om stormen på og plyndringen af Kaisarbagh. *Det er godt, at de yndige bærere . . . ikke så, hvordan de glitrende smykker blev vundet, eller de oprin, hvorunder skattene blev fundet . . .* Nogle af disse officerer har i bogstavelig forstand skabt deres formuer . . . Der er i visse ramponerede uniformskufferter små skrin, som rummer *godser i Skotland og Irland* såvel som hyggelige fiske- og jagthytter i hver eneste vildtrige eller laksebesøgte afkrog af verden.«

1. [*The Times*, den 31. maj 1858.]

Dette forklarer altså den britiske hærs inaktivitet efter erobringen af Lucknow. De fjorten dage, der blev viet plyndringen, blev godt udnyttet. Officerer og soldater drog fattige og forgældede ind i byen, og pludselig berigede kom de ud igen. De varikkelængere de samme mænd; og dog forventede man, at de ville vende tilbage til deres tidligere militærtjeneste, til underdanighed, tavs lydighed, udmattelser, afsavn og slag. Men dette kan der slet ikke være tale om. Den hær, der blev opløst for at foretage plyndringer, er for evigt forandret; intet befalende ord, ingen generals prestige kan atter gøre den til, hvad den engang var. Lyt igen til hr. Russell:

»Det er besynderligt at bemærke, hvorledes rigdom avler sygdom; hvordan et menneskes væsen påvirkes af plyndringer, og hvilke voldsomme ødelæggelser, der blandt et menneskes nærmeste og kæreste kan forårsages af nogle få kulstofkrystaller . . . Vægten af det med rupees og guld-mohurer² fyldte bælte om den menige soldats liv forsikrer ham om, at drømmen« (om en behagelig og uafhængig stilling i hjemlandet) »kan virkeliggøres, og det er ikke noget under, at han nærer afsky over for 'Træd an dér, træd an!' . . . To slag, to andele i pengerovet, plyndringen af to byer og mange småfortjenester henad vejen har gjort nogle af vore mænd for rige til et sorgløst krigerhåndværk.«

Følgelig hører vi, at over 150 officerer har indgivet deres afskedsansøgninger til Sir Colin Campbell – i sandhed noget enestående i en hær, der ligger over for fjenden, og som i enhver anden tjeneste ville blive fulgt op inden for et døgn med kassation og andre strenge straffe, men som antagelig i den britiske hær betragtes som en yderst passende foranstaltning truffet af en »officer og gentleman«, som pludselig har skaffet sig en formue. Hvad de menige soldater angår, er fremgangsmåden en anden. Plyndringer fremavler ønsket om mere; og hvis der ikke er flere indiske skatte til rådighed for dette formål, hvorfor så ikke udplyndre den britiske regerings skatte? I overensstemmelse hermed siger hr. Russell:

»På mistænkelig vis er to pengekærrer under europæisk bevogtning blevet væltet, hvorved der savnes nogle få rupees, og kvartærmestrene foretrækker at have indfødte til at varetage den ømtålelige transportgave!«

I sandhed fremragende! Hinduen eller sikhen er bedre disciplineret, mindre tyvagtig, mindre rovlysten end hint uforlignelige forbillede af en kriger, den britiske soldat! Men indtil nu har vi kun betragtet den

2. [Guld-mohur: indisk mønt.]

enkelte brite i aktion. Lad os da kaste et blik på den britiske hær, når den foretager »plyndringer« i sin egenskab af en masse:

»Hver eneste dag kommer der tilføjelser til byttet, og det vurderes, at salget deraf vil indbringe £ 600.000. *Byen Kanpur siges at være fuld af plyndringsgods fra Lucknow*; og hvis man kunne vurdere skaden på offentlige bygninger, ødelæggelsen af private ejendomme, forringelsen i bygnings- og jordværdierne, ville man finde, at *hovedstaden i Oudh har lidt et tab på mellem fem og seks millioner pund sterling.*«

Djenghiz Khan og Timur's kalmukhorder³, der overfaldt en by som en græshoppesværme og fortærede alt på deres vej, må have været en ren velsignelse for et land i sammenligning med et indbrud af disse kristne, civiliserede, ridderlige og fromme britiske soldater. Førstnævnte fortsatte i det mindste snart deres omflakkende færd; men disse metodiske englændere medbringer deres vurderingsmænd, som sætter plyndringen i system, som optegner rovet, sælger det på auktion og holder skarpt øje med, at det britiske heltemod ikke bliver berøvet en tøddel af sin belønning. Vi vil med nysgerrighed betragte denne hærns formåen med dens slækkede disciplin som følge af masseplyndringernes virkninger, på et tidspunkt hvor udmattelserne under et felttog i varmen vil kræve den strengeste disciplin.

På dette tidspunkt må hinduerne imidlertid være endnu mindre egnede til et regulært slag, end de var det ved Lucknow, men det er ikke det vigtigste spørgsmål i dag. Det er langt vigtigere at vide, hvad der vil ske, hvis oprørerne efter at have ydet modstand igen forflytter krigsskuepladsen til f.eks. Rajputana, som er langt fra at være undertvunget. Sir Colin Campbell må efterlade sig garnisoner overalt; hans feltarmé er skrumpet ind til mindre end en tredjedel af den styrke, han havde ved Lucknow. Hvis han skal besætte Rohilkand, hvilken styrke vil da forblive til rådighed for felten? Det varme vejr er nu over ham; i juni måned må regnen have sat en stopper for aktive felttog og må have givet oprørerne tid til at trække vejret. Tabet af europæiske soldater som følge af sygdom må være vokset for hver dag siden midten af april, da vejret begyndte at blive

3. [Kalmukkerne: Et vestmongolsk folkeslag, også betegnet *ölöterne*. De kalmukiske stammer blev gjort til vasaller af Djenghiz Khan i begyndelsen af 1200-tallet og indgik således i det af Djenghiz Khan opbyggede mongolske stammeforbund, men hverken dette eller hans hære var specielt kalmukkiske. I Timur's rige indgik kalmukkerne ikke. Først i begyndelsen af 1600-tallet kom kalmukkerne i opbrud. En af de kalmukkiske stammer, torghuterne, drog i stort antal (40.000 telte) mod vest, trængte igennem kazakkisk territorium og slog sig til slut ned mellem floderne Ural og Volga, hvor de oprettede nomadestaten Den kalmukkiske Horde. – Engels bruger altså udtrykket »kalmukhorde« i betydningen »mongolske tropper«.]

trykkende; og de unge mænd, der forrige vinter blev importeret til Indien, må bukke under for klimaet i langt højere grad end de garvede indiske veteraner, der forrige sommer kæmpede under Havelock og Wilson. Rohilkand er ikke et afgørende sted i højere grad end Lucknow eller Delhi var det. Ganske vist har oprøret mistet det meste af sin mulighed for at udkæmpe regulære slag; men det er langt mere frygtindgydende i sin nuværende spredte form, som tvinger englænderne til at ødelægge deres hær gennem marcher og de farer, de udsætter sig for. Se blot på de mange nye modstandscentre. Der er Rohilkand, hvor størstedelen af de gamle sepoyer er samlede; der er det nordøstlige Oudh, hinsides Ghagharafloeden, hvor oudhianerne har indtaget deres stillinger; der er Kalpi, som for tiden tjener som samlingspunkt for oprørerne i Bandelkhand. Om nogle få uger, hvis ikke før, vil vi sandsynligvis få at høre, at både Bareilly og Kalpi er faldet. Førstnævnte vil være af ringe betydning, for såvidt som det vil tjene til at opsuge næsten alle, hvis ikke samtlige Campbell's disponible styrker. Kalpi, der nu trues af general Whitlock, som har ført sin kolonne fra Nagpur til Banda i Bandelkhand, og af general Rose, der er på vej fra Jhansi og som har besejret fortroppen af styrkerne i Kalpi, vil udgøre en langt vigtigere erobring; den vil befri Campbell's operationsbase, Kanpur, fra den eneste fare, der truer den, og den vil således måske gøre det muligt for ham at rekruttere sine feltstyrker i en vis udstrækning blandt de tropper, der derved bliver løsgjort. Men det er yderst tvivlsomt, om der vil være tilstrækkelig mange til at gøre andet end at rense ud i Oudh.

Således bliver den stærkeste hær, som England nogensinde har koncentreret på et sted i Indien, igen spredt i alle retninger og får mere arbejde at udføre end belejligt. Klimaets hærgen under sommerens varme og regnskyl må være forfærdelig; og uanset hvilken moralsk overlegenhed europæerne måtte have over for hinduerne, er det yderst tvivlsomt, om ikke hinduernes fysiske overlegenhed til at modstå den indiske sommers hede og regn endnu engang vil blive det middel, der kan ødelægge de engelske styrker. Der er i øjeblikket kun få britiske tropper på vej til Indien, og man har ikke til hensigt at udsende større forstærkninger førend i juli og august. Indtil oktober og november vil Campbell derfor kun have den ene hær, som hastigt skrumper ind, til at holde stillingen med. Hvad hvis det i mellemtiden lykkes de oprørske hinduer at anstifte oprør i Rajputana og Mahrattalandet? Hvad ville der ske, hvis sikkerne gjorde oprør, af hvem der er 80.000 i den britiske tjeneste, som kræver al æren for sejrene og hvis sindelag ikke er helt gunstigt stemt over for briterne?

Alt i alt synes i det mindste endnu et vinterfelttog at ligge forude for briterne i Indien, og det vil ikke kunne gennemføres uden yderligere en hær fra England.

98 Den britiske handels
tilstand

[*New York Daily Tribune*, 21.6.1858]
London, den 8. juni 1858.

De handels- og skibsfartslister, som det britiske handelsministerium netop har offentliggjort omfatter en beretning over den deklarerede værdi af Det forenede Kongeriges eksport i de tre måneder til og med den 31. marts 1858, sammenlignet med den samme periode i 1857; en opstilling af antallet og tonnagen af de fragtskibe, som er ind- og udløbet i de fire måneder til og med den 30. april 1858, sammenlignet med den samme periode i 1856 og 1857; og endelig en opstilling over de vigtigste eksportartikler og importartikler i de fire måneder til og med den 30. april 1858. I 1858 beløber eksporten sig i april til £ 9.451.000 i forhold til £ 9.965.000 i 1857 og £ 9.424.000 i 1856, medens der for de fire måneders vedkommende er sket en tilbagegang på henved £ 6.000.000 i 1858. I overensstemmelse hermed synes den britiske eksport i april 1858 ikke at være steget ud over sit niveau i 1856, men at komme meget nær ved det niveau, som blev nået i 1857, nogle måneder før handelskrisen brød ud i De forenede Stater. Deraf kunne man drage den slutning, at de sidste spor af krisen hurtigt er i færd med at forsvinde, og at den britiske handel i hvert fald igen træder ind i en ekspansionsperiode. En sådan følgeslutning ville dog være fuldstændig forkert. Først må man betænke, at de officielle statistikker, for så vidt de drejer sig om den deklarerede værdi, ikke opgiver de faktiske indtægter, men kun de indtægter, som forventes af eksportørerne. Endvidere viser en nøjere undersøgelse af eksporttabellerne, at den tilsyneladende genoplivning af den britiske handel hovedsageligt skyldes den overmåde store eksport til Indien, hvilket må føre til en kraftig indskrænkning af dette marked. Vi kan allerede læse i handelscirculæret fra firmaet George Frazer & Co.:

»De sidste efterretninger fra Orienten viser symptomer på en nedgang i de usædvanlig høje priser, som har været sædvanlige i Bombay og Calcutta i den periode, da leverancerne dertil var så begrænsede. En ikke ubetydelig nedgang i priserne kom straks efter, at de fragtladninger var ankommet, som var afgået fra England ikke senere end i december. Siden har leverancerne til begge lande været yderst generøse, hvis ikke ligefrem overvældende, og det er derfor sandsynligt, at vi inden for den nærmeste tid kan vente, at afstivningen af priserne i kraft af den store efterspørgsel i Orienten vil blive mindre, end det har været tilfældet siden begyndelsen af januar.«

Ud over Indien er også de europæiske og andre lande, som hidtil ikke har været ramt af handelskrisens virkninger, blevet oversvømmet af britiske varer, og det ikke engang som følge af, at efterspørgselen er steget, men som følge af et eksperiment. De lande, der er blevet velsignet på denne måde, er Belgien, Spanien med kolonier, nogle italienske stater – hovedsageligt Kongeriget Begge Sicilier – Ægypten, Mexico, Centralamerika, Peru, Kina og nogle mindre markeder. På samme tid som de mest uheldsvangre efterretninger kom fra Brasilien og bremsede den samlede eksport til dette land, har nogle af grenene inden for den britiske industri under den tvang, at de skulle finde afsætning for deres overskudsproduktion, ikke blot ikke indskrænket deres varesendinger til dette marked, men endda øget dem. Således steg lærred, pottemagervarer og porcellæn, som var bestemt for Brasilien, i april måned, såvel i kvantitet som i den deklarerede værdi. Ingen kan betragte dette som bona fide eksport. Det samme gælder for Australien, som i krisens første måneder fungerede som et elastisk absorptionscentrum. Australien var dengang og er stadig overfyldt med varer; pludselig satte tilbageslaget ind, den samlede eksport dertil blev formindsket, men stadig er der nogle grene af den britiske industri, som ikke har indskrænket sine leverancer, men udvidet dem – i spekulationsøjemed naturligvis – trods alle de lokale australske avisers advarsler. Eksporttabellerne for april måned må derfor ikke anses som en bona fide målestok for genoplivningen af den britiske industri, men blot som en føler, der er sendt ud for at fastslå, hvor stort et pres verdens markeder igen kan klare. Den følgende tabel rummer en opstilling af den deklarerede værdi af den engelske og irske eksport i de tre måneder til og med den 31. marts 1858, sammenlignet med den samme periode i 1857:

Udenlandske stater, hvortil der er blevet eksporteret

	1857 £	1858 £
Rusland, nordlige havne ...	3.015	8.853
Rusland, sydlige havne	72.777	42.493
Sverige	48.007	3.717
Norge	30.217	5.911
Danmark	92.046	40.148
Preussen	133.000	78.917
Mecklenburg	9.502	3.099
Hannover	288.648	236.669
Oldenburg	3.520	1.957
Hansestæderne	2.318.260	1.645.419
Holland	1.305.606	975.428
Belgien	515.175	546.033
Frankrig	1.631.672	1.035.096
Det egentlige Portugal	380.160	356.178
Azorerne	10.793	12.581
Madeira	9.955	16.245
Spanien	496.788	584.287
De kanariske Øer	18.817	8.475
Sardinien	290.131	293.138
Toscana	189.534	257.508
De pavelige stater	69.953	123.059
Kongeriget Begge Sicilier ..	284.045	375.177
Østrigske territorier	253.042	323.086
Grækenland	40.860	69.570
Tyrkiet	969.288	821.204
Valakiet og Moldavien	111.052	98.135
Syrien og Palæstina	199.070	81.874
Ægypten (Middelhavshavnene).....	449.497	483.516
Tunesien	865	2.323
Algeriet	4.790	4.831
Marokko	55.826	37.206
Afrikas vestkyst (ikke britisk).....	235.527	196.484
Afrikas østkyst	301	1.927
Afrikanske havne ved Det røde Hav	1.130	567
Kapverdiske Øer	2.419	3.965
Java	234.071	149.493
Filippinerne	144.992	212.942

	1857 £	1858 £
Kina (uden Hongkong)	290.441	389.647
Sydhavsøerne	—	585
Vestindien (ikke britisk) ...	620.022	521.435
De forenede Stater (havne ved havet)	6.231.501	2.565.566
Californien	50.219	94.147
Mexico	112.277	151.890
Centralamerika	22.453	46.201
Ny Granada [Columbia] ...	88.502	117.411
Venezuela	105.417	62.685
Ecuador	2.099	—
Brasilien	1.292.325	826.583
Uruguay	145.481	177.281
Buenos Aires	285.187	279.913
Chile	336.309	270.176
Peru	209.889	299.725
Samlet eksport til de udenlandske stater ..	20.696.473	14.940.756

Britiske besiddelser

Øerne i Den engelske Kanal	136.071	120.431
Gibraltar	152.926	210.575
Malta	116.821	131.238
De ioniske Øer	66.148	52.849
Afrikas vestkyst (britisk) ..	135.452	62.343
Kap det Gode Håb	442.796	403.579
Natal	26.605	23.106
Ascension	3.832	2.308
St. Helena	3.837	8.416
Mauritius	142.303	164.042
Aden	11.263	11.996
Britiske områder i Indien (bortset fra Singapore og Ceylon)	2.822.009	3.502.664
Singapore	101.535	308.545
Ceylon	98.817	153.090
Hongkong	133.743	242.757
Vestaustralien	15.515	13.813
Sydaustralien	180.123	249.162

	1857 £	1858 £
New Southwales	706.337	682.265
Victoria	1.427.248	1.056.537
Tasmanien	67.550	82.942
New Zealand	96.893	93.768
Britiske kolonier i Nordame- rika	818.560	439.433
Britiske øer i Vestindien ..	334.024	426.421
Britisk Guayana	122.249	95.385
Honduras (britiske bosættel- ser)	28.363	31.534
Samlet eksport til britiske besiddelser ..	8.191.020	8.569.534
Samlet eksport til udenlandske stater og britiske besiddelser	28.887.493	23.510.290

Economist tror, at hvis vi analyserer disse tal nøjere, »så vil den mærkelige kendsgerning træde frem, at hele nedgangen har fundet sted i den britiske handel med de udenlandske stater, helt i modsætning til handelen med de koloniale besiddelser«. ¹ Faktisk kan man sammenfatte ovenstående tabeller på følgende vis:

Eksport på tre måneder

	1857 £	1858 £
Til udenlandske stater	20.696.473	14.940.756
Til britiske besiddelser	8.191.020	8.569.534
Ialt	28.887.493	23.510.290

Den konklusion, som *Economist* drager, synes dog at være et bedrag. Ifølge slutresultatet ser det ud som om at der er sket en indskrænkning i handelen med de udenlandske stater med en værdi på £ 5.755.717, samtidig med at handelen på kolonierne er blevet øget med £ 378.514. Men hvis vi lader den handel ude af betragtning som finder sted på britiske smuglersteder som Gibraltar, Malta, Hongkong og på udprægede stabelpladser for udenlandske varer, så som Singapore, så bliver det åbenbart, at der er sket en nedgang i den

1. [*The Economist*, den 29. maj 1858.]

samlede kolonialhandel, og hvis vi lader Indien ude af betragtning, så synes denne nedgang at være ret så stor. Den højeste procentvise tilbagegang i handelen med de udenlandske stater falder på følgende lande:

	1857 £	1858 £
* De forenede Stater	6.231.501	2.565.566
Brasilien	1.292.325	826.583
Hansestæderne	2.318.260	1.645.419
Frankrig	1.631.672	1.035.096
Holland	1.305.606	975.428

Skibsfartsberetningerne viser en svag stigning såvel i antallet som i tonnagen af de britiske skibe, der er løbet ind, men et fald i de skibes antal og tonnage, der er gået ud. Med hensyn til de udenlandske stater beholder skibsfartstrafikken med De forenede Stater stadig førstepladsen. De følgende tal viser deres skibes bevægelser ud og ind af de britiske havne:

Indløbne skibe

	1856	1857	1858
De forenede Stater	skibe tonn.	skibe tonn.	skibe tonn.
.....	382 383.255	367 366.407	366 366.650

Udgående skibe

	1856	1857	1858
De forenede Stater	skibe tonn.	skibe tonn.	skibe tonn.
.....	414 395.102	440 427.221	343 321.015

Ifølge de samme beretninger synes Norge, Danmark og Rusland at være de lande, hvis skibsfart handelskrisen har haft de mest uheldsvangre følger for.

99 [Skatter i Indien]

[*New York Daily Tribune*, 23.7. 1858]
[Den 29. juni 1858]

Ifølge bladene i London har de indiske aktier og jernbaneobligationer i den senere tid været kendetegnet af en nedadgående bevægelse på markedet, hvilket langt fra vidner om nogen ægthed i de tillidsfulde opfattelser, som John Bull ynder at udtrykke over for tilstanden i den indiske guerillakrig; og som i hvert fald viser en stædig mistillid til elasticiteten i de indiske økonomiske ressourcer. Hvad sidstnævnte punkt angår, fremføres der to modsatrettede synspunkter. På den ene side bekræftes det, at skatterne i Indien er mere byrdefulde og tyngende end i noget andet land i verden; at i de fleste præsidentskaber, og her mest i de præsidentskaber, der har været længst under britisk styre, befinder dyrkerne af jorden, d.v.s. størstedelen af Indiens befolkning, sig i en tilstand af uformindsket forarmelse og modløshed; at skatterne i Indien følgelig er blevet strukket til deres yderste, og at den indiske økonomi derfor er hinsides enhver helbredelse. Dette er en temmelig ubehagelig opfattelse på et tidspunkt, hvor alene de ekstraordinære udgifter til Indien ifølge hr. Gladstone i en årrække vil beløbe sig til omkring £ 20.000.000 årligt. På den anden side hævdes det – og denne forsikring bekræftes af en lang række statistiske illustrationer – at Indien er det mindst beskattede land i verden; at hvis udgifterne fortsat vil stige, kan indtægterne også forøges; og at det helt og aldeles er en fejltagelse at indbilde sig, at det indiske folk ikke vil tåle nye skatter. Hr. Bright, der kan betragtes som den mest ihærdige og indflydelsesrige repræsentant for den »ubehagelige« doktrin, fremsatte ved anden behandling af den nye lov om Indiens styre¹ følgende udtalelse:

»Det har kostet Indiens regering mere at regere Indien, end det var muligt at presse ud af den indiske befolkning, endskønt regeringen på ingen måde har været betænkelig hverken over for de skatter, der blev pålagt, eller over for den måde, hvorpå de blev inddrevet. Det kostede mere end £ 30.000.000 at regere Indien, thi det var nettoindtægten, og der var altid et underskud, som måtte udlignes ved optagelse af lån til høje renter. Den indiske gæld andrager nu £ 60.000.000, og den er voksende; medens regeringens kredit er faldende, dels fordi den ved en eller to lejligheder ikke har behandlet sine kreditorer på nogen særlig ærværdig måde, og nu sker det på grund af de katastrofer, som for nylig har fundet sted i Indien. Jeg har nævnt nettoindtægten; men eftersom den indbefatter indtægterne fra opium, som næppe er en beskatning af befolkningen i Indien, vil jeg anslå den skattebyrde, der i virkeligheden påhviler den, til £ 25.000.000. Nu skal man ikke sammenligne disse £ 25.000.000 med de £ 60.000.000, der blev udskrevet her i landet. Huset bedes erindre sig, at det i Indien er muligt at købe tolv dages arbejde for det samme beløb i guld eller sølv, som i England ville blive erhvervet som betaling for en dags arbejde. De £ 25.000.000, som i Indien bliver givet ud til køb af arbejde, ville købe lige så meget, som et udlæg på £ 300.000.000 i England ville. Man kunne spørge mig, hvor meget en inders arbejde er værd? Ja, hvis en inders arbejde er 2 d. værd om dagen, så er det klart, at vi ikke kan forvente, at han skal betale skat, som om den er 2 s. værd. Vi har en befolkning på 30.000.000 i Storbritannien og Irland; i Indien er der 150.000.000 indbyggere. Her udskriver vi £ 60.000.000 i skatter; hvis vi går ud fra den indiske befolknings dagsarbejde, udskriver vi i Indien £ 300.000.000 i skat, eller fem gange så meget skat som hjemme. Hvis vi tager den kendsgerning i betragtning, at Indiens befolkning er fem gange større end det britiske imperiums, kunne man sige, at beskatningen pr. hoved i Indien og i England er omtrent den samme, og at der derfor ikke påføres nogen større byrde. Men i England er der en umålelig styrke i maskiner og damp, transportmidler og alt, hvad kapital og den menneskelige opfindsomhed kan yde til at bistå et folks flid med. I Indien er der intet af den slags. De har næppe en eneste anstændig vej i hele Indien.«²

1. [Regeringen Derby forelagde i marts måned 1858 et forslag til »Lov til forbedring af den indiske forvaltning«, der blev vedtaget i juli samme år. Indien blev herved en kronbesiddelse, Ostindisk Kompagni blev opløst og aktionærerne blev tilkendt en erstatning på £ 3.000.000. Formanden for det opløste Tilsynsråd blev afløst af en minister med titlen Statssekretær for Indien. Der blev oprettet et rådgivende organ, India Council. Generalguvernøren blev nu en »vicekong«, men forblev i det væsentlige et redskab for ministeren for Indien i London.]

2. [*Hansard's Parliamentary Debates: Third Series* . . . Vol. 151, London 1858.]

Nu må man indrømme, at der er noget forkert i at sammenligne skatterne i Indien med de britiske skatter på denne måde. På den ene side er der den indiske befolkning, som er fem gange så stor som den britiske, og på den anden side beløber beskatningen i Indien sig til det halve af den britiske. Men så siger hr. Bright, at det indiske arbejde kun er ækvivalent med cirka en tolvtedel af det britiske arbejde. Følgelig ville £ 30.000.000 i skat i Indien svare til £ 300.000.000 i skatter i Storbritannien i stedet for de £ 60.000.000, der faktisk blev udskrevet dér. Hvilken konklusion burde han da være nået til? At befolkningen i Indien i forhold til deres numeriske styrke betaler den *samme* skat som befolkningen i Storbritannien, hvis man tager tilbørligt hensyn til den indiske befolknings relative fattigdom og lader £ 30.000.000 veje lige så tungt på 150.000.000 indere som £ 60.000.000 på 30.000.000 britere. Dette er hans antagelse, og det er da givetvis fejlagtigt at vende omkring og sige, at en fattig befolkning ikke kan betale lige så meget som en rig, thi det indiske folks relative fattigdom er der allerede taget hensyn til, når det siges, at inderen betaler lige så meget som briterne. Man kunne nemlig stille et andet spørgsmål. Man kunne spørge, om en mand, der tjener f.eks. 12 cents om dagen, med rimelighed kunne forventes at betale 1 cent med samme lethed som en anden, der tjener \$ 12 om dagen, betaler \$ 1? Begge ville relativt bidrage med den samme andel af deres indkomst, og alligevel kan skatten påvirke deres respektive behov i helt forskellig målestok. Ganske vist har hr. Bright endnu ikke udtrykt spørgsmålet i disse vendinger, og hvis han havde gjort det, ville en sammenligning mellem den skattebyrde, der oppebæres af den britiske lønarbejder på den ene side, og af den britiske kapitalist på den anden, have været mere rammende end sammenligningen mellem beskatningen i Indien og i Storbritannien. Endvidere indrømmer han selv, at der fra de £ 30.000.000 i indiske skatter skal fradrages de £ 5.000.000, som udgøres af opiumskatten, eftersom denne egentlig talt ikke er en skat, der påhviler den indiske befolkning, men snarere er en eksportafgift, der er pålagt forbruget i Kina. Så minder apologeterne for den anglo-indiske forvaltning os om, at £ 16.000.000 af indtægterne stammer fra jordbeskatningen eller -renten, som i umindelige tider har tilhørt staten i dens egenkab af øverste jordbesidder, at de aldrig har udgjort nogen del af dyrkernes private formuer, og at de i virkeligheden ikke indgår i den egentlige beskatning i højere grad end den rente, som de britiske bønder betaler til det britiske aristokrati, kan siges at indgå i den britiske beskatning. Ifølge dette synspunkt ville beskatningen i Indien forholde sig således:

Samlede udskrevne beløb	£ 30.000.000
Fradrag for opiumsskat	£ 5.000.000
Fradrag for jordrente	£ 16.000.000
Egentlig beskatning	£ 9.000.000

Det må endvidere indrømmes, at af disse £ 9.000.000 hviler nogle vigtige poster såsom postvæsenet, stempelafgifterne og toldafgifterne kun i meget begrænset omfang på den store masse af befolkningen. Følgelig forsøger hr. Hendricks i et dokument om Indiens økonomi, der for nylig blev forelagt Det britiske statistiske Selskab, ud fra parlamentariske og andre officielle skrivelser at bevise, at af den samlede indkomst, der betales af den indiske befolkning, udgøres mindre end en femtedel i øjeblikket af beskatning, d.v.s. af befolkningens realindkomst; at af de samlede indtægter stammer i Bengalen kun 27% fra en egentlig beskatning, i Punjab kun 23%, i Madras kun 21%, i nordvestprovinserne kun 17% og i Bombay kun 16%.

Følgende sammenlignende oversigt af det gennemsnitlige skattebeløb fra hver enkelt indbygger i Indien og i Det forenede Kongerige i årene 1855-56 er taget fra hr. Hendricks' redegørelse:

	Indt. pro pers.	Egl. beskatn.
Bengalen	£ 0 5 0	£ 0 1 4
Nordvestprovinserne	- 3 5	- 0 7
Madras	- 4 7	- 1 0
Bombay	- 8 3	- 1 4
Punjab	- 3 3	- 0 9
Det forenede Kongerige ...	---	1 10 0

Af gen. Briggs opstilles for et andet år følgende skøn over det gennemsnitsbidrag, hvert individ betaler til nationens skatteindtægt.

England, 1852	£ 1 19 4
Frankrig	1 12 0
Preussen	- 19 3
Indien, 1854	- 3 8½

Af disse redegørelser udleder apologeterne for den britiske forvaltning, at der ikke er et eneste land i Europa, hvor befolkningen beskattes så let, selv hvis man tager Indiens relative fattigdom i betragtning. Således synes der ikke blot at være modstridende opfattelser af beskatningen i Indien, men det synes også, at de kendsgerninger, som de foregiver at være bygget på, i sig selv er modsigelsesfulde. På den ene side må man indrømme, at den indiske beskatnings nominelle beløb er relativt ringe; men på den anden side kunne man opfove bevis efter bevis fra parlamentsdokumenter såvel som fra de

største autoriteters skrifter om indiske anliggender, der alle beviser hinsides enhver tvivl, at denne tilsyneladende lette beskatning knuser den store masse af den indiske befolkning til støv, og at inddrivningen heraf gør det nødvendigt at ty til sådanne grusomheder som f.eks. tortur. Men kræves der noget andet bevis end den konstante og hastige vækst i den indiske gæld og akkumulationen af underskud i Indien? Det kan givetvis ikke bestrides, at den indiske regering foretrækker voksende gæld og underskud, fordi den kvier sig ved at gøre for kraftigt et indhug i befolkningens ressourcer. Den kaster sig ud i gæld, fordi den ikke ser nogen anden måde at få tingene til at løbe rundt på. I 1805 beløb den indiske gæld sig til £ 25.626.631; i 1829 nåede den op på omkring £ 34.000.000; i 1850, £ 47.151.018; og i øjeblikket beløber den sig til omkring £ 60.000.000. I øvrigt lader vi her den Ostindiske gæld ude af betragtning, som er optaget i England, og som også skal svares af de indiske indtægter.

Under Lord Dalhousie's administration havde det årlige underskud, som i 1805 beløb sig til omkring to en halv million, nået et gennemsnit på fem millioner. Hr. George Campbell fra civilforvaltningen i Bengalen, en mand med stærkt forudfattede meninger til fordel for den anglo-indiske administration, måtte i 1852 indrømme, at

»Skønt ingen orientalske erobrere nogensinde har opnået et så fuldstændigt overherredømme, en så fredelig, omfattende og ubestridt besiddelse af Indien som os, har alle dog beriget sig af landets indtægter, og mange har af deres overflod udlagt betydelige summer til forbedringer af offentlige anlæg. . . Dette er vi forhindret i at gøre. . . Omfanget af den samlede byrde eringen lunde formindsket« (under det engelske styre), »og alligevel har vi ikke noget overskud.«³

Når man vurderer skattebyrden, må dens nominelle beløb ikke veje tungere i vægtskålen, end den måde hvorpå den udskrives og anvendes. I Indien er førstnævnte afskyvækkende, og inden for eksempelvis jordbeskatningen lader den måske mere af udbyttet gå til spilde end den indbringer. Hvad skatternes anvendelse angår, vil det være tilstrækkeligt at sige, at ingen del deraf vender tilbage til befolkningen i form af offentligt nyttige anlæg, som er mere uundværlige i asiatiske lande end noget andet sted, og det er tillige, som hr. Bright med rette bemærkede, tilstrækkeligt at påpege, at der intetsteds sikres den herskende klasse et så overdådigt underhold.

3. [George Campbell: *Modern India, a Sketch of the System of Civil Government. With some Account of the Natives and Native Institutions*, Second edition, revised and corrected, London 1853.]

100 [Den indiske hær]

[*New York Daily Tribune*, 21.7.1858]
[Den 6. juli 1858]

Krigen i Indien er gradvis ved at gå over i den fase af udsigtsløs guerillakrigsførelse, som vi mere end én gang har påpeget som udviklingens nærmest forestående og mest farlige trin¹. Efter deres gentagne nederlag i regulære slag og ved forsvaret af byer og befæstede lejre opløses oprørshærene i små styrker på mellem to og seks eller otte tusind mand, der til en vis grad handler uafhængigt af hinanden, men som altid er rede til at forenes i en kortvarig ekspedition mod en hvilken som helst britisk deling, som man kan overraske på egen hånd. For oprørernes hovedstyrke var vendepunktet i denne henseende, at Bareilly blev opgivet uden kamp, efter at man havde trukket Sir C. Campbell's aktive feltstyrke nogle og firs miles bort fra Lucknow; for den anden store styrke af indfødte havde opgivelsen af Kalpi samme betydning. I begge tilfælde blev den sidste centrale operationsbase, som kunne forsvares, opgivet, og da en hærs krigsførelse derved blev umuliggjort, foretog oprørerne ejendommelige tilbagetog ved at dele sig i mindre grupper. Disse bevægelige kolonner kræver ikke nogen større by som central operationsbase. De kan finde midler til at overleve, til at opnå nye forsyninger og til rekruttering i de forskellige distrikter, de bevæger sig gennem; og for dem kan en lille by eller en større landsby være lige så værdifuld som centrum for en reorganisering, som Delhi, Lucknow eller Kalpi er det for de større hærenheder. Krigen mister en stor del

1. [Cf. Fr. Engels: »The relief of Lucknow«, *New York Daily Tribune*, den 1. februar 1858 (MEW, bd. 12, pp. 369-377, her p. 376), samt dette bind, pp. 12-13 og 25-27.]

af sin interesse ved denne ændring; man kan ikke i detaljer følge de forskellige oprørskolonners bevægelser, der i beretningerne forekommer forvirrende; de britiske kommandanters operationer underdrager sig i stor udstrækning kritik som følge af den uundgåelige uklarhed, der omgiver de præmisser, hvorpå de foretages; det eneste kriterium bliver, hvorvidt operationerne lykkes eller mislykkes, og det er i sandhed det mest bedrageriske af alle.

Denne usikkerhed omkring de indfødtes bevægelser er allerede meget stor. Efter at Lucknow blev erobret, trak de sig tilbage på en ejendommelig måde – nogle mod sydøst, andre mod nordøst, atter andre mod nordvest. Sidstnævnte udgjorde den største styrke og blev af Campbell forfulgt ind i Rohilkand. De samledes i Bareilly og indgik i nye formationer; men da briterne ankom, opgav de stedet uden modstand og trak sig igen tilbage i forskellige retninger. Vi kender ingen enkeltheder om disse forskellige linier i retræten. Vi ved kun, at en del drog i retning af højlandet på grænsen til Nepal, medens en eller flere kolonner synes at være marcheret i modsat retning, mod Gangesfloden og Doab (landet mellem Ganges og Jumna-floden). Men næppe havde Campbell besat Bareilly, førend de oprørere, der havde trukket sig tilbage i østlig retning krydsede nogle styrker ved grænsen til Oudh og angreb Shahjahanpur, hvor en lille britisk garnison var blevet efterladt; yderligere oprørskolonner ilede i samme retning. Til alt held for garnisonen ankom brigadegeneral Jones med forstærkninger allerede den 11. maj, og han besejrede de indfødte; men de modtog også forstærkninger af de tropper, der var ved at samles mod Shahjahanpur, og den 15. indesluttede de igen byen. Denne dag efterlod Campbell en garnison i Bareilly og marcherede til byens undsætning; men han angreb først den 24. maj og drev dem tilbage, og de forskellige oprørskolonner, der havde samarbejdet om manøvren, spredtes på ny i forskellige retninger.

Medens Campbell således var engageret ved grænsen til Rohilkand, lod general Hope Grant sine tropper marchere frem og tilbage i det sydlige Oudh uden andet resultat end tab blandt hans egne styrker som følge af udmattelse under den indiske sommervarmhed. Oprørerne var ham for hurtige. De var alle andre steder end dér, hvor han tilfældigvis søgte dem, og når han forventede at finde dem foran sig, var de for længst på ny bag ham. Længere nede ad Gangesfloden var general Lugard optaget af at jage en lignende skygge i området mellem Dinapur, Jagadishpur og Buxar. De indfødte holdt ham hele tiden på farten, og efter at de havde trukket ham bort fra Jagadishpur, angreb de lige pludselig garnisonen i byen. Lugard vendte om, og et telegram meddelte, at han den 26. vandt en sejr. Der er en oplagt identitet mellem taktikken hos disse oprørere og hos kolonnerne i Oudh og Rohilkand. Lugard's sejr vil imidlertid næppe være

af stor betydning. Sådanne grupper kan tillade sig at blive slået mange gange, før de bliver demoraliseret og svækket.

I midten af maj havde hele oprørshæren i det nordlige Indien således opgivet at føre krig i stor målestok, dog med undtagelse af hæren i Kalpi. På relativt kort tid havde denne hær oprettet en fuldkommen operationscentral i den nævnte by; de havde proviant, krudt og andre forsyninger i overmål, masser af geværer og endog støberier og værksteder til fremstilling af musketter. Skønt byen ligger mindre end 25 miles fra Kanpur, lod Campbell dem være uantastet; han observerede dem blot ved hjælp af en styrke fra Doab eller den østlige bred af Jumna-floden. Generalerne Rose og Whitlock havde i lang tid været på march mod Kalpi; omsider nåede Rose frem og besejrede oprørerne i en række træfninger uden for Kalpi. I mellemtiden havde observationsstyrken på den anden side af Jumna-floden beskudt byen og fortet, og pludselig evakuerede oprørerne begge to og splittede denne, deres sidste store hær op i uafhængige kolonner. Af de modtagne beretninger fremgår det ingenlunde klart, hvilke veje de slog ind på; vi ved blot, at nogle har begivet sig ind i Doab og andre i retning af Gwalior.

Således vrimler det i hele området fra Himalaya til Bihar- og Vindhya-bjergene og fra Gwalior og Delhi til Gorakhpur og Dinapur med aktive oprørsstyrker, der til en vis grad er organiseret efter erfaringerne fra en tolv måneder lang krig, og som midt i en række nederlag opmuntres af disses uafgørende præg og af de beskedne fordele, som briterne har opnået. Det er ganske vist, at alle deres styrkepositioner og operationscentre er blevet berøvet dem; størstedelen af deres forsyninger og artilleri er tabt; de vigtige byer er alle på fjendens hænder. Men på den anden side besidder briterne i hele dette umådelige område ikke andet end byerne og på åbent land ikke andet end den plet, hvor deres bevægelige kolonner tilfældigvis måtte stå; de er tvunget til at jage deres vævre fjender uden noget håb om at indhente dem; og de er nødsaget til at give sig i lag med deres opslidende form for krigsførelse på den allermest dødbringende årstid. Med relativt behag kan den indfødte inder modstå middagsvarmen om sommeren, medens det for en europæer næsten er den visse død blot at blive udsat for solens stråler; den indfødte inder kan på denne årstid marchere fyrre miles, hvor ti miles kan nedbryde hans modstander; selv de varme regnskyl og de sumpede jungler er forholdsvis uskadelige for ham, medens dysenteri, kolera og koldfeber følger på enhver anstrengelse, som europæere foretager i regntiden eller i sumpede områder. Vi står uden detaljerede redegørelser for den britiske hærs sundhedstilstand; men af det forholdsvis store antal i general Rose's hær, der er blevet ramt af hedeslag og er blevet ramt af fjenden, af rapporten om, at garnisonen i Lucknow er ramt af sygdom, af at det 38. regiment, der forrige efterår ankom i et antal af

over 1.000, nu næppe tæller 550 mand, og af andre oplysninger kan vi slutte, at sommervarmen i april og maj har udrettet sit blandt de nyligt importerede mænd og knægte, der har erstattet de gamle, garvede indiske soldater fra forrige års felttog. Med de mænd Campbell har, kan han ikke kaste sig ud i en Havelock's ilmarcher eller i en belejring som den ved Delhi i regntiden. Og skønt den britiske regering atter er ved at udsende store forstærkninger, er det tvivlsomt, om de vil være tilstrækkelige til at erstatte det slid og det tab, der er i denne sommers felttog mod en fjende, som afslår at kæmpe med briterne undtagen på de betingelser, som er mest gunstige for ham selv.

Oprørernes krigsførelse begynder nu at antage samme præg som beduinernes mod franskmændene i Algeriet; med den forskel, at hinduerne langtfra er lige så fanatiske, og at de ikke er en nation af ryttere. Dette sidste er af betydning i et fladt land af umådelig udstrækning. Der er blandt dem mange muhammedanere, som ville udgøre et fortræffeligt irregulært kavalleri; men de førende kavallerinationer i Indien har dog endnu ikke tilsluttet sig oprøret. Styrken i deres hær ligger i infanteriet, og da denne våbenart ikke er i stand til at møde englænderne i felten, bliver den til en hæmsko, når der føres guerillakrig på sletterne, thi i et sådant land er det irregulære kavalleri nerven i den spredte krigsførelse. Vi vil få at se, i hvor høj grad denne mangel kan blive afhjulpet i løbet af den tvungne ferie, som englænderne vil være nødt til at holde i regntiden. Denne ferie vil i det hele taget give de indfødte en lejlighed til at reorganisere sig og rekruttere nye styrker. Foruden oprettelsen af et kavalleri er der to yderligere punkter af betydning. Så snart det kolde vejr sætter ind, vil guerillakrigsførelse i sig selv ikke være nok. Det er nødvendigt med operationscentre, forsyninger, artilleri, befæstede lejre eller byer for at holde briterne beskæftigede, indtil den kolde årstid er forbi; ellers kan guerillakrigsførelsen blive udslukt, før næste sommer bringer nyt liv i den. Gwalior synes, blandt andre, at være et gunstigt sted, hvis oprørerne virkelig er i besiddelse af byen. Dernæst afhænger oprørets skæbne af dets evne til at brede sig. Hvis det ikke lykkes de spredte kolonner at krydse fra Rohilkand ind i Rajputana og Mahrattalandet, hvis bevægelsen forbliver begrænset til det nordlige centraldistrikt, da vil næste vinter uden tvivl være tilstrækkelig til at sprede grupperne og gøre dem til dacoitter², som snart vil blive endnu mere forhadet blandt indbyggerne end de indtrængende blegansigter.

2. [Dacoit: røver.]

101 Indiensloven

[*New York Daily Tribune*, 24.7.1858]
[Den 9. juli 1858]

Den seneste lov om Indien har været gennem tredjebehandling i Underhuset, og da Overhuset under Derby's indflydelse næppe vil sætte sig til modværge, synes Det ostindiske Kompagnis skæbne at være beseglet. Man må indrømme, at det ikke dør som nogen helt; det har borttusket sin magt på samme måde som det sneget sig til at opnå den, lidt efter lidt og på en forretningsmæssig måde. Hele kompagniets historie er i realiteten en historie om køb og salg. Det begyndte med at tilkøbe sig suveræniteten, og det ender med at sælge den. *Det er faldet*, ikke i noget regulært slag, men under auktionarius' hammer til den højstbydende. I 1693 erhvervede man sig fra kronen en oktroj på enogtyve år ved at betale store summer til hertugen af Leeds og andre embedsmænd. I 1767 fik man forlænget sin magtbesiddelse for en toårig periode ved at love årligt at indbetale £ 400.000 til imperiets finanskasse. I 1769 indgik man en tilsvarende handel for en femårig periode; som modydelse for, at statskassen gav afkald på de stipulerede årlige indbetalinger og i stedet ydede et lån på £ 1.400.000 til 4%, afhændede man snart igen nogle stykker suveræniteten; man overlod i første omgang Parlamentet at udnævne generalguvernøren og de fire rådsmedlemmer, overlod det helt til kronen at udpege lordjustitiariusen [Lord Chief Justice] og hans tre dommere og indvilligede i at omdanne Bestyrelsen fra at være en demokratisk til at være en oligarkisk forsamling¹. Efter at have forpligtet sig højtideligt over for Bestyrelsen til med alle konstitutionelle »midler« at modsætte sig en overførelse af Det ostindiske Kompagnis regeringsmagt til kronen, akcepterede man i 1858 dette

1. [Der refereres til Regulating Act af 1773.]

princip og bifaldt en lov, der var til skade for Kompagniet, men som sikrede dets fremtrædende direktører særindtægter og positioner. Hvis, som Schiller skriver, en helts død er at ligne ved solnedgangen², har Det ostindiske Kompagnis bortgang større lighed med det forlig, der kan indgås af en mand, der er gået bankerot, og dennes kreditorer.

Ved denne lov bliver de vigtigste administrative funktioner betroet en statssekretær og dennes råd, lige som generalguvernøren og dennes råd varetager forreftningerne i Calcutta. Men begge disse funktionærer – statssekretæren i England og generalguvernøren i Indien – har bemyndigelse til at desavouere deres bisidderes råd og handle efter eget skøn. Den nye lov forlener også statssekretæren med alle de beføjelser, der i øjeblikket udøves af formanden for Tilsynsrådet gennem det lukkede udvalgs virksomhed – det vil sige bemyndigelsen til i nødstilfælde at udsende befalinger til Indien uden først at rådføre sig med rådet. Ved oprettelsen af dette råd har det jo trods alt været nødvendigt at henvende sig til Det ostindiske Kompagni som den eneste anvendelige kilde til udpegelser udover kronens udnævnelser. De valgte medlemmer af rådet skal vælges af og blandt direktørerne for Det ostindiske Kompagni.

Således skal Det ostindiske Kompagnis navn altså overleve sit indhold. I sidste stund indrømmede Derby-regeringen, at dens lovforslag ikke rummede nogen passus, der afskaffer Det ostindiske Kompagni, for såvidt som det repræsenteres af en Direktion, men at det bliver reduceret til den gamle status af et kompagni af aktieindehavere, der fordeler de dividender, der er sikret ved diverse lovbestemmelser. Pitt's lov af 1784 henlagde faktisk kompagniets ledelse under kabinettets styre under betegnelsen Tilsynsrådet. Loven af 1813 berøvede kompagniet dets handelsmonopol bortset fra handelen på Kina. Loven af 1834 knuste helt og aldeles dets præg af handelsforetagende, og loven af 1854 tilintetgjorde den sidste rest af kompagniets magt, men lod det dog fortsat være i besiddelse af den indiske forvaltning. Som følge af historiens kredsløb er Det ostindiske Kompagni, der i 1612 blev omdannet til et aktieselskab, atter iført sin oprindelige dragt, blot udgør det nu en handelssammenslutning uden handel og et aktieselskab, som ikke har nogen midler at forvalte, men kun har faste dividender at trække.

Den indiske lovgivnings historie kendetegnes af større og mere dramatiske forandringer end noget andet lovkompleks i den moderne parlamentariske lovgivning. Da sepoyopstanden brød ud, lød råbet om reformer i Indien gennem alle klasser i det britiske samfund. Den folkelige fantasi fik næring af beretningerne om tortur; regeringens indgreb over for de indfødtes religion blev højlydt kriti-

2. [Cf. Fr. von Schiller: *Die Räuber*, 3. akt, 2. scene.]

seret af generalstabsofficerer i Indien og af fremtrædende civilpersoner; Lord Dalhousie's grådige annekteringspolitik, der blot var et redskab for Downing Street; den gæring i det asiatiske sind, der blev hensynsløst iværksat af piratkrigene i Persien og Kina – krige, der blev påbegyndt og gennemført efter Palmerston's eget diktat – de svage foranstaltninger, hvormed han imødegik opstandens udbrud, da han til transporten valgte sejlskibe frem for dampfartøjer og sejladss ad omveje omkring Kap det gode Håb i stedet for transport over landtangen ved Suez – alle disse ophobede klagepunkter brød ud i et råb om reformer i Indien – reformer af Kompagniets indiske forvaltning, reformer af regeringens indiske politik. Palmerston opfangede det folkelige råb, men besluttede at vende det til sin egen fordel. Eftersom både regeringen og Kompagniet var brudt sammen på en jammerlig måde, skulle Kompagniet dræbes som offer og regeringen gøres almægtig. Kompagniets magt skulle ganske enkelt overføres til den siddende diktator, der foregav at repræsentere både kronen over for parlamentet og parlamentet over for kronen, hvorved både den ene og den anden parts privilegier blev indoptaget i en og samme person. Med den indiske hær i ryggen, det indiske skatkammer i sin tjeneste og den indiske udnævnelsesret i lommen ville Palmerston's position være blevet uovervindelig.

Hans lovforslag gik i triumf gennem førstebehandlingen, men hans karriere blev afbrudt af den berømte Sammensværgelseslov³, der efterfulgtes af, at Torierne kom til magten.

På den allerførste dag for deres officielle tilbagevenden til ministerbænken erklærede de, at de under skyldigt hensyn til Underhusets afgørende vilje ville opgive deres modstand mod en overførsel af den indiske forvaltning fra Kompagniet til kronen. Lord Ellenborough's lovgivningsmæssige misfoster syntes af fremskynde Palmerston's genindsættelse, da Lord John Russell trådte til for at tvinge diktatoren til et kompromis og reddede regeringen ved at foreslå, at man fortsatte med loven om Indien i form af en parlamentsbeslutning i stedet for et lovforslag fra regeringens side. Derpå greb Palmerston med stor iver Lord Ellenborough's depeche om Oudh, hans pludselige tilbagetræden og den derpå følgende opløsning i regeringens lejr. Torierne skulle igen plantes i oppositionens kølige skygge, efter at de havde udnyttet deres korte frist ved magten til at

3. [Sammensværgelsesloven (egl. loven om udlændinge) blev af Lord Palmerston forelagt Underhuset den 8. februar 1858 under fransk pres. Ifølge denne lov skulle alle – britiske eller udenlandske – organisatorer af eller deltagere i sammensværgelser med det formål at tage livet af en hvilken som helst person i Storbritannien eller et hvilket som helst andet land stilles for en britisk domstol og idømmes strenge straffe. Under indtryk af den brede protestbevægelse blev loven forkastet af Underhuset den 12. februar. Palmerston måtte træde tilbage.]

nedbryde modstanden inden for deres eget parti mod en konfiskering af Det ostindiske Kompagni. Det er imidlertid tilstrækkelig velkendt, hvorledes disse fine beregninger blev forpurret. I stedet for at rejse sig på Det ostindiske Kompagnis ruiner er Palmerston blevet begravet under dem. Under hele debatten om Indien syntes Huset at finde en særlig tilfredsstillelse i at ydmyge *Civis Romanus*⁴. Alle hans store og små ændringsforslag led nederlag på vanærende måde; der blev til stadighed slynget hentydninger af den mest ubehagelige art om krigen i Afghanistan, Persien og Kina imod ham; og hr. Gladstone's forslag, der fratager ministeren for indiske anliggender magten til at iværksætte krig uden for Indiens grænser, et forslag, der var ment som en generel mistillidserklæring til Palmerston's tidligere udenrigspolitik, blev vedtaget med et overvældende flertal på trods af Palmerston's rasende modstand. Men skønt manden er blevet kastet overbord, er hans princip stort set blevet accepteret. Skønt den udøvende magts beføjelser i en vis grad begrænses af de obstruktionsmuligheder, der tilkommer Tilsynsrådet, som i realiteten blot er det velaflønnede spøgelse efter den gamle Direktion, så er disse beføjelser dog ved den formelle annekstion af Oudh blevet udvidet i en sådan grad, at der som modvægt må lægges demokratisk vægt i den parlamentariske vægtskål.

4. [D.v.s. Lord Palmerston. Jvf. dette udvalg, bd. 2, p. 324, note 6.]

KARL MARX

102 [Kriser og seddelomløb i England]

[*New York Daily Tribune*, 28.8.1858]
[Den 10. august 1858]

Der er vel næppe noget punkt i den politiske økonomi, der eksisterer en så vidt udbredt misforståelse om, som om, hvorvidt man formedelst udvidelse eller indskrænkning af cirkulationsmidlerne har indflydelse på hele prisniveauet, en indflydelse, som ifølge den almindelige opfattelse bliver udøvet af seddelbankerne. Den mening, at bankerne har udvidet pengecirkulationen uforholdsmæssigt meget og således skabt en inflationær prisstigning, som til sidst vil blive ophævet på voldsom vis af et krak, er kun en alt for billig måde at forklare enhver krise på, til at man ikke begærligt skulle gribe efter den. Vel at mærke er spørgsmålet ikke, hvorvidt banker kan bidrage til at udvikle et fiktivt kreditsystem, men om det står i deres magt at bestemme omfanget af cirkulationsmidler, som er i omløb i befolkningens hænder.

Den tese, at det er i enhver seddelbanks interesse at holde et så stort omfang af dens egne sedler som muligt i omløb, vil man sandsynligvis ikke bestride. Hvis der eksisterer en bank, hvorom man kan antage, at den kan forene magten og viljen, så er det Bank of England. Hvis vi nu f.eks. betragter perioden fra 1844 til 1857, så vil vi finde, at banken aldrig bortset fra i paniktider har været i stand til at udvide sin seddelcirkulation til den lovlige grænse, uagtet det privilegium, at den kan kaste sine sedler på markedet ved at optage offentlige lån og uagtet den gentagne sænkning af rentefoden. Men her er der et andet, endnu mere påfaldende fænomen. I tidsrummet fra 1844 til 1857 er Det forenede Kongeriges almindelige handel omtrent blevet tre gange større. Den britiske eksport er, som vi ved, blevet fordoblet inden for de sidste ti år. Men samtidig med denne enorme vækst i handelen er Bank of England's seddelcirkulation

rent faktisk taget af og tager stadig af. Man kan blot betragte nedenstående tal:

	Eksport	Seddelomløb
1845	£ 60.110.000	£ 20.722.000
1854	£ 97.184.000	£ 20.709.000
1856	£ 115.826.000	£ 19.648.000
1857	£ 122.155.000	£ 19.467.000

Således er pengecirkulationen, samtidig med at eksporten er steget med £ 62.045.000, faldet med £ 1.255.000, skønt antallet af Bank of England's filialer i det samme tidsrum som følge af Bankloven af 1844 er taget til og skønt der er blevet færre af de provinseddelbanker, der konkurrerer med den, og skønt dens egne sedler er blevet forvandlet til lovlige betalingsmidler for provinsbankerne. Man kunne måske gå ud fra, at de guldmønter, som har flydt fra nye og rige kilder, har bidraget til at fortrænge en del af Bank of Englands sedler, idet de udfyldte cirkulationskanaler, hvor der før flød pengesedler. Faktisk fastslog hr. Weguelin, der i 1857 var direktør for Bank of England, for Underhusets udvalg, at tilvæksten i guldcirkulationen fra højst kompetente personers side var blevet vurderet til at være på 30% i løbet af de sidste seks år. Den samlede guldcirkulation beløb sig nu, efter hvad han troede, til £ 50.000.000. Denne tilvækst af guldmønter havde dog meget lidt at gøre med nedgangen i seddelcirkulationen, i betragtning af at antallet af mindre pengesedler på £ 5 og £ 10 – de eneste sedler, som kan erstattes af mønter i småhandelen og i varecirkulationen mellem handlende og konsumenter – tværtimod rent faktisk er blevet forøget samtidig med væksten i metalcirkulationen. Proportionerne af en sådan vækst gengiver vi i følgende tabel:

	5- og 10-pundssedler	Procent af den samlede seddelcirkulation
1845	£ 9.698.000	46,9
1854	£ 10.565.000	51,0
1855	£ 10.628.000	53,6
1856	£ 10.680.000	54,4
1857	£ 10.659.000	54,7

Nedgangen har således været begrænset til de større pengesedler, sedler på fra £ 200 til £ 1.000, der har funktioner i den hjemlige cirkulation, som mønter i egentlig forstand er udelukket fra. Den

opnåede besparelse på disse pengesedler var så stor, at den samlede seddelcirkulation, uagtet handelens udvidelse, den almindelige prisstigning og tilvæksten i cirkulationen af små pengesedler, blev ved med langsomt at tage af. Mængden af pengesedler på fra £ 200 til £ 1000 var fra de £ 5.856.000, som den beløb sig til i 1852, i 1857 faldet til £ 3.241.000. Mens den i 1844 stadig udgjorde 26%, beløb den sig i 1854 kun til 20,5%, i 1855 kun til 17,5%, i 1856 kun til 16,9% og i 1857 kun til 16,7% af den samlede cirkulation.

Dette nye fænomen i Storbritanniens papirpengecirkulation opstod af den voksende konkurrence mellem Londons aktiebanker og privatbankerne og af akkumulationen af enorme summer i deres hænder som følge af deres praksis med at yde renter for deposita. Den 8. juni så Londons privatbankierer efter en lang, men forgæves modstand sig tvunget til at gå med til en clearing¹ med aktiebankerne, og snart efter blev den endelige clearing foretaget i Bank of England's regi. Da de daglige afregninger nu foretages ved overskrivninger til de forskellige bankers konti i denne institution, mistede de store pengesedler, som tidligere var blevet brugt af bankiererne til at udligne deres gensidige mellemværender, et stort anvendelsesområde, og faldt derfor for en stor dels vedkommende ud af cirkulationen. I mellemtiden havde de ni aktiebanker i London øget deres deposita fra £ 8.850.774 i 1847 til £ 43.100.724 i 1857, som man kan se af deres offentliggjorte beretninger. Hvilken indflydelse bankerne derfor end måtte have udøvet på den almindelige handeltendens og på priserne, så må det være sket ud fra anvendelsen af deres deposita, d. v. s. gennem kreditoperationer, og ikke i kraft af, at de har udstedt flere pengesedler, som de ikke engang kunne holde i omløb indenfor den gamle cirkulationsgrænse.

Hvor få rigtige penge, så som sedler fra Bank of England og guld, der indgår i den britiske handels transaktioner, kan man på en overbevisende måde udlede af en analyse af en sammenhængende række handelsoperationer i et omfang på flere millioner pund sterling årligt, som hr. Slater, kompagnon i et af de største firmaer i London, har givet underhuskommissionen. Omfanget af indtægter og udgifter fra 1856 er blot blevet forkortet med 1.000.000 og lyder som følger:

1. [Clearing: Den centrale afregning af de enkelte bankers gensidige forpligtelser.]

Indtægter

	£
Tratter ² og vekslers, der skal betales på et bestemt tidspunkt af bankierer og købmænd	533.596
Checks, der skal betales ved forevisning af bankierer osv.	357.715
Pengesedler fra provinsbankerne	9.627
Ialt	900.938
Pengesedler fra Bank of England	68.554
Guld	28.089
Sølv og kobber	1.486
Postanvisninger	933
Ialt	99.062
Alt ialt	1.000.000

Udgifter

	£
Vekslers, der skal betales på et bestemt tidspunkt ..	302.674
Checks til bankierer i London	663.672
Ialt	966.346
Pengesedler fra Bank of England	22.743
Guld	9.427
Sølv og kobber	1.484
Ialt	33.654
Alt ialt	1.000.000

Disse tal kan fungere som en illustration af den britiske storhandel, som har sit centrum i London. Her kan man se, at af de penge, der er kommet ind, udgør Bank of England's pengesedler mindre end 10%

2. [Tratte (trasseret veksel): En i vekselform udstedt anvisning på en anden, hvorved denne opfordres til at udbetale beløbet. Ved at anerkende (akceptere) vekslens påtager den, på hvem vekslens er trukket, sig vekselretlig forpligtelse til at betale den.]

og guld og sølv kun 3% af omløbsmidlerne. Af de udbetalinger, der er sket, er det kun 2%, der er blevet foretaget i Bank of England's pengesedler og i guld og sølv er det kun 1% af omløbsmidlerne. Derimod er der sket indbetalinger i den del af omløbsmidlerne, som udgøres af kredit og af de handlendes egen kapital, for 90%, mens det for udgifternes vedkommende drejer sig om 97%.

Hvis vi analyserer New York-bankernes emissioner – lad os sige inden for de sidste seks år –, må vi komme til det samme resultat, nemlig, at omfanget af de sedler, der er i omløb, er uden for selv bankens kontrol og faktisk er blevet mindre, netop på et tidspunkt, hvor handelen er blevet udvidet og de almindelige priser har ligget under for en inflationsproces, der førte til krak. Den vulgære forestilling, som fører den sidste krise og kriser i almindelighed tilbage til merudstedelse af pengesedler, må derfor tilbagevises som værende fuldstændig galt afmarcheret.

103 Opiumshandelens historie [I]

[*New York Daily Tribune*, 20.9.1858]
[Den 31. august 1858]

Det lader til, at den nye traktat, som de allierede befuldmægtigede har fravristet Kina¹, har fremkaldt de samme vilde forestillinger om en umådelig udvidelse af handelen, som dansede for handelsmandens øjne efter afslutningen af den første kinesiske krig i 1845. Hvis vi antager, at telegrammerne fra Petersborg taler sandt, er det da helt sikkert, at en udvidelse af kinahandelen må være en følge af en forøgelse af markedernes antal? Er der nogen sandsynlighed for, at krigen 1857-58 vil føre til mere storslåede resultater end krigen i 1839-42? Så meget er givet, at traktaten af 1842 i stedet for at øge den amerikanske og engelske eksport til Kina kun medvirkede til at fremskynde og uddybe handelskrisen i 1847. Ved at vække drømme om et udtømmeligt marked og ved at give næring til falske spekulationer kan den nuværende traktat på tilsvarende måde bidrage til at bane vejen for en ny krise på et tidspunkt, hvor verdensmarkedet kun langsomt er ved at komme sig oven på det nylige, altomfattende chok². Foruden det negative resultat lykkedes det den første opi-

1. [Der refereres til Tientsin-traktaten, der blev indgået i juni 1858, og som afsluttede den Anden Opiumskrig 1856-58. Traktaten blev påtvunget Kina af Storbritannien og Frankrig og blev endvidere tiltrådt af den russiske befuldmægtigede. Den åbnede de kinesiske havne på Yangzi-floden, i Manchuriet og på Taiwan og Hainan samt Tientsin havn for udenlandsk handel. De fremmede magters diplomatiske delegationer skulle have lov til at residere permanent i Peking; udlændinge skulle have lov til frit at berejse Kina og besejle de indenlandske farvande; endvidere blev missionærer garanteret beskyttelse. En tilsvarende traktat blev undertegnet mellem Kina og USA.

Da Marx skrev denne artikel var kun nyheden nået frem; de detaljerede oplysninger om traktatens indhold var endnu ikke nået frem til London.]

2. [Der refereres til verdenskrisen i 1857.]

umskrig at stimulere opiumshandelen på den legitime handels bekostning, og det samme vil denne anden opiumskrig gøre, hvis ikke England på grund af et almindeligt pres fra den civiliserede verden bliver tvunget til at opgive den tvungne opiumsdyrkning i Indien og den væbnede udbredelse af opium i Kina. Vi vil undlade at dvæle ved den moralske side af denne handel, som Montgomery Martin, der selv er englænder, har beskrevet på følgende måde:

»Jamen 'slavehandelen' var barmhjertig i sammenligning med 'opiumshandelen'. Vi ødelagde ikke afrikanernes legemer, thi det var i vor umiddelbare interesse at holde dem i live; vi bidrog ikke til at *nedværdige deres væsen, fordærve deres sind eller ødelægge deres sjæl*. Men opiumssælgeren dræber legemet efter at han har fordærvet, besudlet og tilintetgjort de ulykkelige synderes moralske væsen, medens hver eneste time bringer nye ofre til en Molok, der ikke kender til mæthed, og til hvis alter den engelske morder og den kinesiske selvmorder kappes om at bringe ofre.«³

Kineserne kan ikke indtage både varer og narkotika; under de nuværende forhold viser en udvidelse af kinahandelen sig at være en udvidelse af opiumshandelen; væksten i sidstnævnte er uforenelig med en udvikling af den legitime handel – for to år siden blev disse sætninger temmelig almindelig anerkendt. Et underhusudvalg, der i 1847 blev nedsat for at tage det britiske handelssamkvem med Kina under behandling, meddelte således:

Vi beklager, »at handelen med dette land i nogen tid har befundet sig i en meget utilfredsstillende tilstand, og at *resultatet af vort øgede samkvem på ingen måde har indfriet de rimelige forventninger*, der naturligt blev skabt ud fra en *friere adgang til et så storslået marked*. . . Vi er af den opfattelse, at vanskelighederne i handelen ikke skyldes nogen manglende efterspørgsel i Kina efter varer af britisk fremstilling eller nogen øget konkurrence fra andre lande. . . . *Betalingen for opium* . . . opsuger sølvet til stor gene for kinesernes almindelige handel; og i realiteten må resten betales med te og silke.«⁴

Den 28. juli 1849 generaliserer *The Friend of China* den samme påstand og udtrykker det i klare vendinger:

3. [Robert Montgomery Martin: *China; political, commercial, and social; in an official report to Her Majesty's government*, vol. 1-2, London 1847; hervol. 2, p. 261.]

4. [*Select Committee on Commercial Relations with China. Report and Minutes of Evidence*, July 1847, pp. iii, iv. – Marx' kursiveringer.]

»Opiumshandelen skrider jævnt frem. Et øget forbrug af te og silke i Storbritannien og De forenede Stater ville blot resultere i en stigning i opiumshandelen; fabrikanternes sag er håbløs.«

I en artikel, der var indsat i Hunt's *Merchants' Magazine* i januar 1850, reducerede en af de førende amerikanske købmænd i Kina hele spørgsmålet om kinahandelen til dette ene punkt:

»Hvilken gren inden for handelen skal undertrykkes, opiumshandelen eller eksporten af amerikanske og engelske produkter?«

Kineserne betragtede selv sagen på nøjagtig samme måde. Montgomery Martin beretter:

»Jeg adspurgte taotaien⁵ i Shanghai, hvad der ville være det bedste middel til at forøge vor handel med Kina, og i tilstedeværelse af Hendes Majestæts konsul, kapt. Balfour, var hans umiddelbare svar til mig: 'Lad være med at sende os så meget opium, så vil vi være i stand til at modtage Deres fabriksvarer'.«

På en ny og slående måde har den almindelige handels historie gennem de sidste otte år illustreret disse synspunkter; men før vi analyserer opiumshandelens skadelige indvirkning på den legitime handel, vil vi give et kort resumé af fremkomsten og væksten i denne vældige handel, der indtager en enestående plads i menneskehedens annaler, hvad enten vi betragter de tragiske sammenstød, der så at sige udgør den akse, hvorom den drejer, eller vi betragter de virkninger, den har på de almindelige relationer mellem den østlige og den vestlige verden⁶. Før 1767 androg mængden af opium, der blev eksporteret fra Indien, ikke over 200 kasser, idet hver kasse vejer ca. 133 lbs. I Kina blev opium lovligt indført som medicin ved betaling af en afgift på godt \$ 3 pr. kasse; portugiserne, der medbragte det fra Tyrkiet, var næsten eneimportør deraf til Det himmelske Kejserrige. I 1773 foreslog oberst Watson og viceformand Wheeler – to personer, der fortjener at indtage en plads blandt Hermentiererne, Palmerne og de andre verdensberømte giftmordere – over for Det ostindiske Kompagni, at man skulle kaste sig ud i opiumshandelen på Kina. Følgelig blev der indrettet et opiumdepot på fartøjer, der ankrede op i en bugt sydvest for Macao. Spekulationen viste sig at

5. [Taotai: øverste embedsmand.]

6. [Ud over den oven for anførte litteratur byggede Marx i sin gennemgang af opiumshandelens historie tydeligvis også på *Papers relating to the Opium Trade in China 1842-1856*, en officiel publikation fra 1857.]

blive en fiasko. I 1781 sendte den bengalske regering et bevæbnet fartøj lastet med opium til Kina; og i 1794 udstationerede Kompagniet et stort opiumsfartøj i Whampoa, der er ankerplads for havnen i Kanton. Det lader til, at Whampoa viste sig at være et bedre egnet depot end Macao, thi kun to år efter at det var blevet udvalgt, fandt den kinesiske regering det nødvendigt at gennemføre en lov, som truede kinesiske opiumsmuglere med at blive pryglet med bambusstokke og at blive offentligt udstillet på gaderne med en trækrave om halsen. Omkring 1798 ophørte Det ostindiske Kompagni med at være direkte eksportør af opium og blev i stedet producent deraf. I Indien blev opiumsmonopolet oprettet; medens Kompagniets egne skibe hyklerisk fik forbud mod at sejle med giften, indeholdt de licenser, som Kompagniet udstedte til private fartøjer med henblik på handel med Kina, en bestemmelse om, at man var hjemfalden til straf, hvis man fragtede opium af andre mærker end Kompagniets eget. År 1800 nåede importen til Kina op på et antal af 2.000 kasser. Striden mellem Det ostindiske Kompagni og Det himmelske Kejserrige, der gennem hele det attende århundrede havde været præget af de træk, der er fælles for alle fejder mellem en udenlandsk købmand og et lands toldvæsen, fik fra begyndelsen af det nittende århundrede ganske særlige og exceptionelle kendetegn; medens den kinesiske kejser for at begrænse befolkningens selvmord øjeblikkelig forbød udlændingenes indførsel af giften og de indfødtes forbrug deraf, var Det ostindiske Kompagni i færd med hastigt at omlægge dyrkningen af opium i Indien og det ulovlige salg deraf i Kina, så at de kom til at udgøre integrerede bestanddele af Kompagniets eget finansielle system.

Medens halvbarbaren stod på moralens synspunkt, stillede den civiliserede egeninteressens synspunkt op deroverfor. At et kæmpemæssigt kejserrige, der rummer næsten en tredjedel af den menneskelige race, sygner hen stik imod tidens udvikling, er isoleret ved tvangsudelukkelsen af almindeligt samkvem og derved har held til at narre sig selv med forestillinger om en himmelsk fuldkommenhed – at et sådant kejserrige omsider indhentes af skæbnen i en duel på liv og død, hvor repræsentanten for den forældede verden synes drevet af etiske motiver, medens repræsentanten for det overlegne moderne samfund kæmper for retten til at købe på det billigste og sælge på det dyreste marked – det er i sandhed en tragisk kuplet, som er mere forunderlig end noget, nogen digter nogensinde ville have dristet sig til at opdigte.

104 Opiumshandelens historie [II]

[New York Daily Tribune, 25.9.1858]
[Den 3. september 1858]

Det var den britiske regerings overtagelse af opiumsmonopolet i Indien, der førte til forbudet mod handel med opium i Kina. De strenge straffe, som den himmelske lovgiver påtvang sine egne trodsige undersåtter, og de strikse forbud, der blev etableret ved de kinesiske toldsteder, viste sig lige uvirksomme. Den næste virkning af kinamandens moralske modstand var englænderens demoralisering af de kejserlige myndigheder, toldembedsmænd og mandariner i det hele taget. Det fordærv, der gravede sig ind i hjertet på det himmelske bureaukrati og ødelagde den patriarkalske forfatnings bolværk, var sammen med opiumskasserne blevet smuglet ind i kejserriget fra de engelske proviantskibe, der lå for anker ved Whampoa.

Opiumshandelen, der blev næret af Det ostindiske Kompagni og forgæves blev bekæmpet af centralregeringen i Peking, antog gradvis større dimensioner, indtil den i 1816 opsegede omkring \$ 2.500.000. Åbningen samme år af handelen på Indien, bortset fra tehandelen, der stadig fortsatte med at være Det ostindiske Kompagnis monopol, gav en ny og kraftig tilskyndelse til de engelske smugleres operationer. I 1820 var antallet af kasser, der blev smuglet ind i Kina, vokset til 5.147; i 1821 til 7.000, og i 1824 til 12.639. I mellemtiden udviklede den kinesiske regering en uvant aktivitet ved forfølgelsen af de indfødte opiumsbrugere, og ved toldstederne gennemførtes strengere forholdsordrer, samtidig med at man rettede truende protestskrivelser til de udenlandske købmænd og straffede de købmænd i Hong Kong, der var kendt som deres håndlangere. Det endelige resultat var lige som ved tilsvarende bestræbelser i 1794, at fordrive opiumsdepoterne fra udsatte til gunstigere belig-

gende operationsbaser. Macao og Whampoa blev opgivet til fordel for øen Lin-Tin ved indsejlingen til Kanton-floden, hvor der blev oprettet permanente depoter ombord på velbemandede fartøjer, der var bevæbnet til tænderne. Da det lykkedes den kinesiske regering midlertidigt at stoppe de gamle Kanton-huses operationer, skiftede handelen på tilsvarende måde blot hænder og overgik til mænd fra en lavere klasse, som var rede til at gennemføre handelen for enhver pris og med ethvert middel. Takket være de større muligheder, der således blev tilbudt, voksede opiumshandelen i tiårsperioden fra 1824 til 1834 fra 12.639 til 21.785 kasser.

Lige som årene 1800, 1816 og 1824, markerer året 1834 en epoke i opiumshandelens historie. Det ostindiske Kompagni mistede da ikke blot sit privilegium på handelen med kinesisk te, men måtte tillige afbryde og afstå fra enhver form for handelsvirksomhed. Da det således blev ændret fra at være et handels- til et rent forvaltningsforetagende, blev handelen på Kina åbnet fuldstændig for det private engelske initiativ, som trængte sig frem med en sådan styrke, at det i 1837 lykkedes at smugle 39.000 kasser opium til en værdi af \$ 25.000.000 ind i Kina, på trods af den himmelske regerings desperate modstand. To kendsgerninger påkalder sig her vor opmærksomhed: for det første, at der ved hvert eneste skridt i udviklingen i eksporthandelen til Kina siden 1816 gradvis er tilfaldet opiumssmugleriet en uforholdsmæssig stor andel; og for det andet, at den gradvise uddøen af den anglo-indiske regerings angiveligt merkantile interesse i opiumshandelen er gået hånd i hånd med væksten i dens skattemæssige interesse i den ulovlige handel. I 1837 var den kinesiske regering omsider nået til et punkt, hvor man ikke længere kunne forsinke afgørende foranstaltninger. Det vedvarende sølvdræn, der var forårsaget af opiumsimporten, var begyndt at forstyrre finanskassen såvel som pengeomløbet i det himmelske kejserrige. Heu Nailzi, en af de mest fremtrædende kinesiske statsmænd, foreslog, at man legaliserede opiumshandelen og tjente penge på den; men efter grundige overvejelser, hvori alle kejserrigets højtstående embedsmænd tog del, og som strakte sig over en periode af mere end et års varighed, besluttede den kinesiske regering, at »den skændige handel ikke burde legaliseres, på grund af de skader, den påførte folket«. Allerede i 1830 ville en afgift på 25 procent have indbragt en skatteindtægt på \$ 3.850.000. I 1837 ville den have indbragt det dobbelte beløb, men da afviste den himmelske barbar at indføre en skat, der med garanti ville stige proportionalt med folkets fornærelse. I 1853 fastholdt Xian Feng, den nuværende kejser, sine forfædres strikse politik under endnu mere håbløse omstændigheder og i fuld erkendelse af det nytteløse i at standse den stigende import af opium. Lad os bemærke *en passant*, at kejseren ved at forfølge opiumsforbruget som kætteri gav handelen alle den religiøse propagandas for-

dele. Den kinesiske regerings ekstraordinære foranstaltninger i årene 1837, 1838 og 1839, som kulminerede med kommissær Lin's ankomst til Kanton og med den af ham beordrede konfiskering og destruktion af den indsmuglede opium, udgjorde påskuddet for den første anglo-kinesiske krig, hvis resultater udvikledes i det kinesiske oprør, i den fuldkomne udtømmning af den kejserlige finanskasse, i Ruslands vellykkede indtrængen fra nord og i de kæmpemæssige dimensioner, som opiumshandelen antog i syd. Selv om opiumshandelen blev fordømt i den traktat, hvormed England afsluttede en krig, der var iværksat og gennemført for at forsvare handelen, har den dog i praksis nydt den samme strafløshed efter 1843. Importen blev i 1856 anslået til cirka \$ 35.000.000, medens den anglo-indiske regering samme år fik en skatteindtægt på \$ 25.000.000, en sjettedel af dens samlede statsindtægter, fra opiumsmonopolet. De påskud, hvorunder den anden opiumskrig er blevet iværksat, er af så ny dato, at de ikke kræver nogen kommentar¹.

Vi kan ikke forlade denne side af emnet uden at udskille en himmelråbende selvmodsigelse hos den kristendomshyklende, civilisationskræmmende britiske regering. I sin egenskab af regering over et imperium stiller den sig an som en fuldkommen fremmed over for den forbudte opiumshandel og går endog ind på traktater, der fordømmer den. Alligevel gennemtvinger den i sin egenskab af regering over Indien opiumsdyrkning i Bengalen til stor skade for landets produktive ressourcer; den tvinger den ene del af de indiske ryoter til at indlade sig på valmuedyrkning; den lokker andre til det samme ved hjælp af pengeudlæg; den bevarer massefremstillingen af den skadelige gift som et enemonopol på egne hænder; med en hel hær af officielle spioner overvåger den væksten, leveringen på aftalte steder, inspisseringen og forberedelsen til de kinesiske brugeres smag, udformningen i pakker, der er særligt tilpasset smugleriet, og endelig forsendelsen til Calcutta, hvor den udbydes på statens auktion og af statsembedsmænd overdrages spekulanterne, hvorfra den passerer videre til de smuglere, der fører den til Kina. På auktionen i Calcutta sælges en kasse, der har kostet den britiske regering cirka 250 rupees, til priser varierende mellem 1.210 og 1.600 rupees. Men da samme regering endnu ikke er stillet tilfreds med denne klare meddelagtighed, har den indtil denne stund givet sig i kast med den åbenlyse over- og underskudsforretning, som varetages af de købmænd og redere, der tager del i det dristige forehavende at forgifte et kejserrige.

Den britiske regerings indiske finanser er i realiteten ikke blot gjort afhængige af opiumshandelen med Kina, men også af denne handels smuglerkarakter. Hvis den kinesiske regering gjorde opi-

umshandelen legal, samtidig med at den tillod valmuedyrkning i Kina, ville den anglo-indiske statskasse blive udsat for en alvorlig katastrofe. Medens den åbent prædiker frihandel med hensyn til opium, forsvarer den i al hemmelighed monopolet på fremstillingen deraf. Når som helst man undersøger den britiske frihandel nøje, finder man almindeligvis, at monopolet ligger til grund for denne »frihed.«

1. [Der refereres til Larca-affæren. Se dette udvalg, bd. 2, pp. 282-288, 299-304 etc.]

105 [Guerillakrigen i Indien]

[*New York Daily Tribune*, 1. 10. 1858]
[Den 17. september 1858]

Felttoget i Indien er blevet næsten fuldstændig afbrudt i de varme og regnfulde sommermåneder. Da Sir Colin Campbell i begyndelsen af sommeren ved en kraftanstrengelse havde sikret sig alle vigtige stillinger i Oudh og Rohilkand, lod han klogeligt sine tropper indkvartere og begrænsede sine anstrengelser til at opretholde forbindelseslinierne, idet han lod det åbne terræn være i oprørernes besiddelse. Den eneste episode af interesse, som fandt sted i Oudh i dette tidsrum, var Sir Hope Grant's afstikker til Shahganj for at komme Manu Singh, en indfødt leder, til undsætning, der efter en del vaklen frem og tilbage havde sluttet fred med briterne og nu var omringet af sine tidligere allierede blandt de indfødte. Afstikkeren viste sig at være en ren militærpromenade, selvom den må have forårsaget store tab blandt briterne som følge af solstik og kolera. De indfødte spredte sig uden kamp, og Manu Singh sluttede sig til briterne. Den lethed, hvormed denne ekspedition lykkedes, viser, at oprørerne fuldstændig har mistet modet, selvom den ikke kan tages som tegn på, at hele Oudh vil blive overvundet på en tilsvarende let måde. Hvis det var i briternes interesse at holde hvil i det varme vejr, var det i oprørernes interesse at forstyrre dem så meget som muligt. Men i stedet for at organisere en aktiv guerillakrigsførelse og afbryde forbindelserne mellem de byer, som fjenden holder, i stedet for at overfalde mindre grupper, genere fouragørerne og forhindre forsyningen af levnedsmidler uden hvilken ingen større by i briternes besiddelse ville kunne klare sig – i stedet for dette har de indfødte været tilfreds med at udskrive skatter og nyde den ro, som deres modstandere har undt dem. De synes endog at have været i klammeri indbyrdes. Det lader heller ikke til, at de har draget fordel af de få stille uger til at

reorganisere styrkerne, genopfylde ammunitionsbeholdningerne eller erstatte det tabte artilleri. Flugten fra Shahganj viser en endnu større mangel på selvtilid og på tillid til lederne end noget tidligere nederlag. I mellemtiden er der foregået en hemmelig korrespondance mellem flertallet af lederne og den britiske regering, der, når det kommer til stykket, har fundet det temmelig uigennemførligt at stikke al jorden i Oudh til sig, og som nu er ganske villig til at lade de tidligere ejere få den tilbage på rimelige vilkår. Nu, hvor briternes endelige sejr er hinsides enhver tvivl, tegner opstanden i Oudh således til at dø hen uden først at gennemgå en fase med aktiv guerillakrigsførelse. Så snart flertallet af jordbesidderne kommer til enighed med briterne, vil oprørsstyrkerne blive opløst, og de, der har for meget af frygte fra regeringens side, vil blive røvere (dacoitter), som bønderne med glæde vil hjælpe til med at indfange.

Sydvest for Oudh synes junglen ved Jagadishpur at kunne udgøre et centrum for sådanne dacoitter. Disse uigennemtrængelige bambusskove og krat holdes af en gruppe oprørere under Amar Singh, der synes mere aktiv og vidende om guerillakrigsførelse; han angriber i hvert fald briterne, når som helst han kan komme til det, fremfor roligt at afvente dem. Hvis en del af oprørerne i Oudh som frygtet skulle slutte sig til ham, før han kan blive fordrevet fra sin styrkeposition, kan briterne forvente at komme på hårdere arbejde, end de har været udsat for i den senere tid. I næsten otte måneder har denne jungle tjent som tilflugtsområde for oprørsstyrker, der har været i stand til at gøre hovedvejen fra Calcutta til Allahabad, briternes vigtigste forbindelseslinie, meget usikker.

I det vestlige Indien forfølges oprørerne i Gwalior stadig af general Roberts og oberst Holmes. Da Gwalior blev erobret, var det et spørgsmål af største betydning, hvilken retning hæren ville begive sig ud i på tilbagetoget, thi hele Mahrattalandet og en del af Rajputana syntes rede til opstand, så snart en tilstrækkelig stor styrke af regulære tropper ankom til at udgøre kernen i oprøret. Den mest sandsynlige manøvre for at opnå et sådant resultat syntes derfor at være, at styrken i Gwalior ville trække sig tilbage i sydvestlig retning. Men af grunde, hvorom vi ikke kan gisne ud fra de beretninger, der foreligger, har oprørerne valgt en nordvestlig retning. De begav sig til Jaipur og drejede derfra mod syd i retning af Udaipur i et forsøg på at erobre vejen til Mahratta. Men denne march ad omveje gav Roberts lejlighed til at indhente dem, og uden større anstrengelser overvandt han dem fuldstændig. Resterne af denne styrke, som er uden våben, uden organisation og ammunition og uden nogen anførere af berømmelse, er ikke den slags, der med nogen sandsynlighed vil foranstalte nye opstande. Tværtimod synes den umådelige mængde plyndringsgods, som de fører med sig og som er til hinder for alle deres bevægelser, allerede at have antændt bøndernes have-

syge. Enhver sepoy, der er kommet bort fra sin deling, bliver dræbt og befriet for sin last af guldmohurer. Hvis det virkelig er kommet så vidt, kan general Roberts roligt overlade den endelige spredning af disse sepoier til landbefolkningen. Hans troppers plyndring af Sindhiahs skatte frelser briterne fra en fornyelse af opstanden i et område, der er farligere end Hindustan, thi en opstand i Mahratta ville sætte hæren i Bombay på en ganske alvorlig prøve.

Der er opstået et nyt mytteri i nærheden af Gwalior. En af Sindhiahs mindre vasaller, Manu Singh (ikke den samme Manu Singh som i Oudh) har sluttet sig til oprørerne og har fået tag i den lille fæstning Paori. Stedet er imidlertid allerede blevet indlejret af briterne, og det må snart blive erobret. I mellemtiden bliver de erobrede distrikter gradvis pacificeret. Det forlyder, at der i omegnen af Delhi i den grad er blevet skabt ro af Sir J. Lawrence, at en europæer ubevæbnet og uden følge kan rejse omkring i fuld sikkerhed. Hemmeligheden bagved dette er, at befolkningen i hver eneste landsby kollektivt er blevet gjort ansvarlig for enhver forbrydelse og ethvert overfald, der måtte foregå inden for dens område; at der er blevet oprettet et militærpoliti; og fremfor alt, at krigsrettens summariske justits, der gør et særlig stort indtryk på orientalerne, overalt er i fuld sving. Sukcesen hermed synes imidlertid at danne en undtagelse, idet vi ikke har hørt om noget tilsvarende fra andre distrikter. Den fuldstændige genoprettelse af freden i Rohilkand og Oudh, i Bandelkhand og mange andre store provinser, vil endnu kræve meget lang tid og vil give de britiske tropper og krigsretter masser af arbejde.

Men medens opstanden i Hindustan svinder ind til dimensioner, som berører den næsten enhver militær interesse, er der langt borte, ved Afghanistan's fjerneste grænser, indtruffet en begivenhed, som er fuld af trusler om fremtidige vanskeligheder. Blandt flere sikh-regimenter i Dera Ismail Khan er der blevet afsløret en sammensværgelse med henblik på at myrde officererne og gøre oprør mod briterne. Vi kan ikke afgøre, hvor vidt forgrenet denne sammensværgelse har været. Måske var det blot et lokalt anliggende blandt en bestemt gruppe sikher; vi er ikke i stand til at sige noget bestemt herom. Under alle omstændigheder er det et meget farligt symptom. Der er nu næsten 100.000 sikher i briternes tjeneste, og vi har hørt om, hvor dristige de er; de siger, at de i dag kæmper for briterne, men at de i morgen kan kæmpe imod dem, hvis det er Guds vilje. De er modige, lidenskabelige og omskiftelige, og endnu mere end andre orientalerne er de underlagt pludselige og uventede indskydelser. Hvis der for alvor udbryder mytteri blandt dem, ville briterne i sandhed få svært ved at holde stand. Blandt Indiens indfødte har sikherne altid været briternes mest frygtindgydende modstandere; de har udgjort et forholdsvist mægtigt rige¹; de tilhører en særlig sekt af brahmanismen og hader både hinduer og muselmænd. De har oplevet det britiske

»raj«² i yderste fare; de har bidraget væsentligt til at genoprette det, og de er endog overbevist om, at deres egen andel i dette forehavende var afgørende. Hvad er da mere naturligt end at de skulle nære den opfattelse, at tiden er inde til, at det britiske raj skal erstattes af et sikh-raj, at en sikh-kejser skal herske over Indien fra Delhi eller Calcutta? Måske er denne opfattelse langtfra modnet blandt sikherne, og måske er de så snedigt fordelt, at de opvejes af europæere, så at enhver opstand med lethed kan slås ned; men at denne forestilling findes blandt dem mener vi må være klart for enhver, der har læst beretningerne om sikhernes adfærd efter Delhi og Lucknow.

Lige i øjeblikket har briterne imidlertid generobret Indien. Det store oprør, som blev anstiftet af opstanden i den bengalske hær, synes faktisk at være ved at dø ud. Men denne anden erobring har ikke styrket Englands greb om det indiske folks sind. Ondskaben i de britiske troppers gengældelsesforanstaltninger, der blev pisket op af overdrevne og falske efterretninger om grusomheder, der blev tillagt de indfødte, og forsøget på i både stort og småt at konfiskere kongeriget Oudh har ikke skabt nogen synderlig velvilje over for sejrherrene. De indrømmer tværtimod selv, at det nedarvede had blandt både hinduer og muselmænd til de indtrængende kristne er stærkere end nogensinde. Hvor afmægtigt dette had end måtte være i øjeblikket, så er det dog ikke uden betydning og vigtighed, medens den truende sky hviler over sikhernes Punjab. Ikke nok med det. De to stormagter i Asien, England og Rusland, har efterhånden fået fat på et punkt mellem Sibirien og Indien, hvor de russiske og de engelske interesser må støde direkte sammen. Dette punkt er Peking. Inden længe vil der herfra blive trukket en linie mod vest tværs over det asiatiske kontinent, langs hvilken disse rivaliserende interesser til stadighed vil støde sammen. Således er den tid ingenlunde fjern, hvor »sepoien og kosakken vil mødes på sletterne ved Oxus³«, og hvis det møde finder sted, vil 150.000⁴ indfødte inderes anti-britiske lidenskaber være et anliggende, som er alvorlig overvejelse værd.

1. [Sikh-staten opstod i slutningen af 1700-tallet i Punjab. Sin største magt og udbredelse opnåede den i begyndelsen af 1800-tallet under Ranjit Singh, der undervang alle fyrstendømmer i Punjab og flere tilstødende områder. Ranjit Singh hævdede selv, at hans område »strækker sig til Kinas og afghanernes grænser, herunder også Multans og de rige besiddelser på den anden side Sutlej«. Virkelig administrativ kontrol udøvede han imidlertid kun over kerneområdet omkring Lahore og Amritsar; de øvrige områder var overdraget til vasaller, der betalte tribut til Ranjit Singh. Til gengæld var den stærke, moderne hær, han skabte, enestående; specielt var artilleriets slagkraft sædvanlig. Efter Ranjit Singh's død gik staten i opløsning og bukkede under for det ekspanderende britiske herredømme i to krige 1845-46 og 1848-49.]

2. [Raj: imperium.]

3. [Oxus hedder nu Amu-Darja.]

4. [150.000 er klart en fejl; læs: 150.000.000.]

106 [Den britisk-kinesiske traktat, I]

[*New York Daily Tribune*, 5. 10. 1858]
[Den 10. september 1858]

Det fra et handelsmæssigt synspunkt uheldige ved Sir Henry Pottinger's traktat med Kina, der blev underskrevet den 29. august 1842¹, og som i lighed med de nye traktater med Kina blev dikteret foran kanonernes munding, er en kendsgerning, som nu bringes i erindring af selv hint fremtrædende organ for den britiske frihandel, *The Economist* i London². Dette tidsskrift føler sig nu, efter at have fremstået som en af de mest urokkelige apologeter for den nylige invasion i Kina, nødsaget til at »lægge en dæmper« på de tillidsfulde håb, der fra anden side er blevet næret. *The Economist* betragter virkningerne på den britiske eksporthandel af traktaten af 1842 som »et fortilfælde, der bør advare os mod resultaterne af misforståede operationer«. Dette er i sandhed et godt råd. De grunde, som hr. Wilson fremfører som forklaring på, at det første forsøg på med magt at udvide det kinesiske marked for vestlige produkter, mislykkedes, synes imidlertid langt fra at være overbevisende.

Den første vigtige årsag til den enestående fiasko, som der peges på, er spekulationstrykket på det kinesiske marked i de første tre år efter indgåelsen af Pottinger's traktat og de engelske købmænds skødesløshed over for den kinesiske efterspørgsels særlart. I 1842 var den engelske eksport til Kina, der i 1836 beløb sig til £ 1.326.000, faldet til £ 969.000. Dens hastige og vedvarende vækst i de følgende seks år fremgår af disse tal:

1. [D.v.s. Nanking-traktaten, der afsluttede den Første Opiumskrig.]
2. [*The Economist*, den 4. september 1858.]

1842.....	£ 969.000	1844.....	£ 2.305.000
1843.....	£ 1.456.000	1845.....	£ 2.395.000

Alligevel faldt eksporten i 1846 ikke blot ned under niveauet for 1836, men de katastrofer, der under krisen i 1847 ramte Kina-husene i London, viste tillige, at den *beregnete* værdi af eksporten fra 1843 til 1846, sådan som den fremtræder i de officielle opgørelser over omsætningen, ingenlunde svarede til den faktisk *realiserede* værdi. Hvis de engelske eksportører tog fejl med hensyn til kvantiteten af de varer, der blev tilbudt det kinesiske forbrug, så gjorde de det i ikke ringere grad med hensyn til kvaliteten. Som bevis for sidstnævnte påstand citerer *The Economist* følgende passage fra hr. W. Cooke, forhenværende korrespondent i Shanghai og Kanton for *The Times* i London:

»I 1843, 1844 og 1845, da de nordlige havne lige var blevet åbnet, var folk hjemme vilde af begejstring. Et fremtrædende firma i Sheffield udsendte en stor ladning knive og gafler og erklærede sig rede til at forsyne hele Kina med spisebestik . . . Det blev solgt til priser, der næppe modsvarede fragtudgifterne. Et velkendt firma i London fremsendte en voldsom ladning pianoforter, 'som led samme skæbne'. Hvad der overgik spisebestikket og flyglerne, skete også på en knap så bemærkelsesværdig måde for 'uldgarns- og bomuldsprodukter'. Manchester anstrengte sig *i blinde*, da havnene blev åbnet, og denne anstrengelse slog fejl. Siden da er byen henfaldet i apati og har fæstet sin lid til tilfældet.«³

For at vise den afhængighed, der gør sig gældende mellem en nedgang, en opretholdelse eller en forbedring af handelen og undersøgelser af forbrugerens ønsker, gengiver *The Economist* endelig fra samme kilde følgende opgørelse for året 1856:

	1845	1846	1856
Uldgarner (stk.)	13.569	3.415	7.428
Kameluld	13.374	8.034	4.470
Metervarer	91.531	75.784	96.642
Uldstoffer	62.731	56.996	38.553
Trykte bomuldsstoffer ...	100.615	81.150	281.784
Alm. bomuldsstoffer	2.998.126	1.859.740	2.817.624
Bomuldsgarn (lbs.)	2.640.098	5.324.050	5.579.600

3. [Ibid.]

Nu forklarer alle disse argumenter og illustrationer imidlertid ikke andet end den reaktion, der fulgte efter det overtryk, der var på handelen i 1843-45. Det er et fænomen, der på ingen måde er særegent for handelen på Kina, at en pludselig udvidelse af samkvemmet efterfølges af voldsomme kontraktioner, eller at et nyt marked ved sin åbning bliver kvalt af britiske overskudsleverancer; der er ikke foretaget særlig omhyggelige beregninger for de varer, der kastes på markedet, hverken med hensyn til forbrugernes faktiske behov eller deres købeevne. Dette er i det hele taget et karakteristisk træk ved verdensmarkedets historie. Ved Napoleons fald viste den britiske eksport sig efter åbningen af det europæiske fastland så meget ude af proportion i forhold til kontinentets opslugningsevne, at »overgangen fra krig til fred« viste sig mere skæbnesvanger end selv fastlandsspærringen. Canning's anerkendelse af de spanske koloniers uafhængighed i Amerika var også medvirkende til at frembringe handelskrisen i 1825. Varer, der var beregnet på Moskvas breddegrader, blev da sendt til Mexico og Columbia. Og selv i vor egen tid har end ikke Australien på trods af markedets elasticitet undgået den skæbne, der er fælles for alle nye markeder, nemlig at få både sine forbrugsevner og betalingsmidler overbebyrdet. Det fænomen, der er særegent for det kinesiske marked, er dette: at siden landets åbning ved traktaten af 1842 har eksporten til Storbritannien af te og silke og af kinesiske produkter til stadighed været ekspanderende, medens importen til Kina af britiske produkter stort set er forblevet uændret. Det fortsatte og voksende kinesiske overskud på handelsbalancen kan siges at udgøre en analogi til handelsbalancen mellem Rusland og Storbritannien; men i sidstnævnte tilfælde kan alt imidlertid forklares ved Ruslands beskyttelsespolitik, medens de kinesiske importafgifter er lavere end i noget andet land, som England handler med. Den samlede værdi af den kinesiske eksport til England, som før 1842 kunne anslås til cirka £ 7.000.000, beløb sig i 1856 til godt £ 9.500.000. Medens den mængde te, der blev importeret til Storbritannien, før 1842 aldrig nåede op på mere end 50.000.000 lbs., var den i 1856 svulmet op til omkring 90.000.000 lbs. På den anden side daterer betydningen af den britiske import af kinesisk silke sig først til 1852. Væksten heri kan beregnes ud fra følgende tal:

	Silkeimport lbs.	Værdi £
1852	2.418.343	—
1853	2.838.047	—
1854	4.576.706	3.318.112
1855	4.436.962	3.013.396
1856	3.723.693	3.676.116

Betragt dernæst på den anden side bevægelserne i værdien af den britiske eksport til Kina:

1834	£ 842.852	1836	£ 1.326.388
1835	£ 1.074.708	1838	£ 1.204.356

For perioden efter markedets åbning i 1842 og briternes erhvervelse af Hong Kong finder vi følgende opgørelser:

1845	£ 2.359.000	1853	£ 1.749.597
1846	£ 1.200.000	1854	£ 1.000.716
1848	£ 1.445.950	1855	£ 1.122.241
1852	£ 2.508.599	1856	over £ 2.000.000

The Economist forsøger at forklare den stagnerende og forholdsmæssigt faldende import af britiske varer på det kinesiske marked med udenlandsk konkurrence, og hr. Cooke citeres atter for at bevidne denne påstand. Ifølge denne autoritet bliver englænderne slået i åben konkurrence på det kinesiske marked inden for mange grene af handelen. Han siger, at amerikanerne besejrer englænderne, når det drejer sig om drejl og lærredsstof. I 1856 androg importen i Shanghai 221.716 stk. amerikansk drejl imod 8.745 engelske, og 14.420 stk. amerikansk lærredsstof i forhold til 1.240 stk. engelsk lærredsstof. På den anden side siges Tyskland og Rusland at presse de engelske rivaler hårdt inden for uldvarer. Vi behøver ikke andet bevis end dette til at forsikre os om, at både hr. Cooke og *The Economist* tager fejl i deres vurdering af det kinesiske marked. De anser som begrænset til den anglo-kinesiske handel nogle træk, der reproduceres nøjagtigt i handelen mellem De forenede Stater og Det himmelske Kejserrige. I 1837 var overskuddet i den kinesiske eksport til De forenede Stater i forhold til importen cirka £ 860.000. I årene efter traktaten af 1842 har De forenede Stater modtaget kinesiske produkter til et årligt gennemsnit af £ 2.000.000, for hvilke vi⁴ har betalt med £ 900.000 i amerikanske varer. Af den samlede import til Shanghai med undtagelse af metalmonter og opium, til et beløb af £ 1.602.849 i 1855, tegnede England sig for £ 1.122.241, Amerika for £ 272.708 og andre lande for £ 207.900; medens eksporten androg et totalbeløb på £ 12.603.540, hvoraf £ 6.405.040 gik til England, £ 5.396.406 til Amerika og £ 102.088 til andre lande. Sammenlign blot den amerikanske eksport til en værdi af £ 272.708 med importen fra Shanghai, der overstiger £ 5.000.000. Hvis den amerikanske konkurrence ikke desto mindre i mærkbar grad har gjort indhug i den britiske handel,

4. [D.v.s. USA.]

så må det kinesiske marked dog udgøre et yderst begrænset virkefelt for fremmede nationers samlede handel.

Den sidste begrundelse, der anføres for den ringe betydning, som det kinesiske importmarked har antaget siden dets åbning i 1842, er den kinesiske revolution, men på trods af denne revolution voksede eksporten til Kina relativt i årene 1851-52 med den almindelige udvidelse af handelen, og gennem hele revolutionsepoken antog opiumshandelen hastigt voldsomme dimensioner i stedet for at aftage. Hvad dette end kan skyldes, må man indrømme, at alle de hindringer for den udenlandske import, der stammer fra tilstanden af uorden i kejserriget, må blive forøget og ikke formindsket som følge af den nylige piratkrig og de nye ydmygelser, der blev påført det herskende dynasti.

Efter en nøje undersøgelse af kinahandelens historie forekommer det os, at man generelt i høj grad har overvurderet de himmelskes forbrugs- og betalingsevner. Med den nuværende økonomiske struktur i det kinesiske samfund, der er centreret omkring en diminutiv landbrugs- og hjemmeindustriproduktion, kan der ikke være tale om nogen stor import af udenlandske produkter. Og dog ville landet, dersom opiumshandelen blev tvunget ned, gradvis kunne opsuge en øget mængde engelske og amerikanske produkter til et beløb af £ 8.000.000, et beløb, der groft kan anslås som Kinas samlede handelsoverskud i forhold til England og De forenede Stater. Denne konklusion må man nødvendigvis nå frem til ved en analyse af den simple kendsgerning, at de kinesiske finanser og pengecirkulationen på trods af den gunstige handelsbalance forstyrres alvorligt af en opiumsimport til et beløb af godt £ 7.000.000.

John Bull, der har haft for vane at smykke sig med sin høje moralske standard, foretrækker imidlertid at rette op på sin ugunstige handelsbalance ved hjælp af regelmæssige krigsnydelser, der under piratagtige påskud bliver presset ud af Kina. Han glemmer blot, at dersom den karthageniensiske og den romerske metode til at få fremmede folkeslag til at betale⁵ forenes på samme hænder, vil de med sikkerhed tørne sammen og ødelægge hinanden.

5. [Med den »karthageniensiske metode til at få fremmede folkeslag til at betale« menes *handelen*, til forskel fra den »romerske metode«: *krigen*.]

KARL MARX

107 Den britisk-kinesiske traktat [II]

[*New York Daily Tribune*, 15. 10. 1858]
London, den 28. september 1858

Det officielle resumé af den anglo-kinesiske traktat, som den britiske regering omsider har forelagt offentligheden, føjer kun få oplysninger til det, der allerede er meddelt ad andre kanaler¹. Den første og den sidste paragraf rummer i realiteten de punkter i traktaten, der udelukkende er i engelsk interesse. Ifølge den første paragraf »ophæves tillægstraktaten og de generelle handelsbestemmelser«, der blev fastlagt efter indgåelsen af Nanking-traktaten. Denne tillægstraktat foreskrev, at de engelske konsulere, der var bosiddende i Hong Kong, og de fem kinesiske havne, der var åbne for den engelske handel, skulle samarbejde med de kinesiske myndigheder, dersom noget engelsk fartøj med opium ombord skulle komme inden for deres konsulære jurisdiktions rækkevidde. Engelske købmænd fik således udstedt et formelt forbud mod at indføre den forbudte gift, og den engelske regering indrettede sig til en vis grad som en af Det himmelske Kejserriges toldembedsmænd. Det forekommer at være et helt logisk resultat, at den anden opiumskrig skulle slutte med at fjerne de lænker, hvormed den første opiumskrig stadig virkede begrænsende på opiumshandelen, og det er en fuldbyrdelse, der ivrigt er blevet ønsket af den del af den britiske handelsoffentlighed, der af fuld hals istemte et bifald til Palmerston's fyrværkeri i Kanton. Man vil imidlertid i højeste grad tage fejl, hvis denne officielle opgivelse fra Englands side af landets hykleriske modstand mod

1. [Det fuldstændige, officielle britiske resumé af Tientsintraktaten blev offentliggjort i *The Times* den 27. september 1858 og kommenteret af *The Economist* den 2. oktober 1858. Delvis på grundlag af franske kilder var forskellige punkter i traktaten blevet diskuteret i pressen den 15., 16. og 17. september.]

opiumshandelen ikke vil få følger, der er helt modsat de forventede. Ved at engagere den britiske regering i et samarbejde med henblik på at bekæmpe opiumshandelen har den kinesiske regering erkendt sin manglende evne til selv at varetage dette. Tillægstraktaten fra Nanking var et sidste og et temmelig desperat forsøg på at skaffe sig af med opiumshandelen ved fremmed hjælp. Da dette forsøg mislykkedes, og da man nu erklærer, at det slog fejl, er opiumshandelen for såvidt angår England nu legaliseret, og der kan ikke være megen tvivl om, at den kinesiske regering vil forsøge en metode, der anbefales af både politiske og finansielle overvejelser, nemlig at legalisere valmuedyrkningen i Kina og belægge importeret udenlandsk opium med afgifter. Uanset hvad der måtte være den nuværende kinesiske regerings hensigter, peger de omstændigheder, hvori den befinder sig efter Tientsin-traktaten, alle i den retning.

Når den ændring først er gennemført, må der blive rettet et dødbringende slag mod det indiske opiumsmonopol og dermed mod den indiske statskasse, medens den britiske opiumshandel vil skrumpes ind til en ordinær handels dimensioner og meget hurtigt vil vise sig at være tabsgivende. Indtil nu har John Bull spillet med falske terninger. Det mest indlysende resultat af opiumskrig nr. 2 synes derfor at være en forkludring af dens eget formål²

Efter at have erklæret »en retfærdig krig« mod Rusland, afstod det storsindede England ved fredsslutningen fra at afkræve landet erstatning for krigsudgifterne³. Men medens landet på den anden side hele tiden har hævdet at have et fredeligt forhold til Kina, kan det ifølge landets nuværende ministres opfattelse ikke gøre andet end gennem piratvirksomhed at tvinge Kina til at betale de udgifter, man selv har pådraget sig. De første forlydender om de femten eller tyve millioner pund sterling, som de himmelske skal betale, virkede beroligende på den mest nøjeregnende britiske samvittighed, og *The Economist* og i det hele taget forfattere til økonomiske artikler gik i lag med at foretage særdeles behagelige beregninger over Sycee-sølvets⁴ gavnlige virkninger for handelsbalancen og for Bank of England's beholdninger af ædelmetal. Men ak! de første indtryk, som den palmerstonske presse havde anstrengt sig så meget for at skabe og bearbejde, var for sarte til at tåle de faktiske oplysningers chok.

En »særlig paragraf foreskriver, at et beløb på to millioner tael«

- [Opium blev ikke omtalt i Tientsin-traktaten, der imidlertid forudså nye toldsatser. De nye satser blev indført i og med Shanghai-konventionen af november 1858, og her var opium medtaget.]
- [Der refereres til Krimkrigen 1853-56 og den på Pariserkongressen 1856 undertegnede fredstraktat.]
- [Sycee-sølv: Stemplede kinesiske sølvbarrer med fastsat vægt, der under navnet tael fungerede som møntpenge. I den kinesiske handel med udenlandske købmænd var 750 tael lig med \$ 1.000.]

skal betales »på grund af de tab, som britiske statsborgere har lidt som følge af de kinesiske myndigheders forseelser ved Kanton; dertil kommer et yderligere beløb på to millioner tael« på grund af krigsudgifterne. Tilsammen andrager disse beløb imidlertid kun £ 1.334.000, medens kejseren af Kina⁵ i 1842 måtte betale £ 4.200.000, hvoraf £ 1.200.000 var erstatning for den konfiskerede opiumskontrabande og £ 3.000.000 var erstatning for udgifterne til krigen. Når det kommer til stykket, synes det ikke at være nogen blomstrende forretning at gå ned fra £ 4.200.000 med Hong Kong oven i købet til det beskedne £ 1.334.000; men endnu mangler det værste at blive fremført. Eftersom Deres krig ikke var nogen krig mod Kina, siger den kinesiske kejser⁶, men derimod en »provinskrig« udelukkende mod Kanton, bør De selv prøve at presse de erstatninger ud af Guangdong-provinsen, som Deres elskværdige krigsfartøjer har tvunget mig til at indrømme Dem. I mellemtiden kan Deres berømmelige general Straubenzee beholde Kanton som en materiel garanti og fortsætte med at gøre de britiske våben til grin selv blandt de kinesiske krigere. Den sangvinske John Bull's smertelige følelser over for disse bestemmelser, som bebyrder det ringe bytte på £ 1.334.000, har allerede givet sig til kende i form af højlydt sukken. En avis i London skriver:

»I stedet for at kunne trække vore 53 krigsskibe tilbage og se dem vende hjem i triumf med millioner i Sycee-sølv, kan vi se frem til den behagelige nødvendighed af at sende en hær på 5.000 mand ud for at generobre og besætte Kanton og for at bistå flåden med at gennemføre den provinskrig, som konsulens stedfortræder har erklæret. Men vil denne provinskrig ikke have andre følger end at fordrive vor handel på Kanton til andre kinesiske havnebyer? . . . Vil en fortsættelse af den ikke give Rusland en stor andel i tehandelen? Kan kontinentet og endog England ikke gå hen og blive afhængig af Rusland og De forenede Stater med hensyn til te?«⁷

John Bull's ængstelse over for »provinskrigens« virkninger på tehandelen er ikke helt umotiveret. Af MacGregor's *Commercial Tariffs* fremgår det, at Rusland i den forrige kinesiske krigs sidste år i Kiakhta modtog 120.000 kasser te⁸. Året efter fredsslutningen med Kina faldt den russiske efterspørgsel med 75 procent og beløb sig kun til 30.000 kasser. Under alle omstændigheder vil de omkostninger, som briterne endnu mangler at påføre sig i forbindelse med

5. [D.v.s. Dao Jing.]

6. [D.v.s. Xian-feng.]

7. [*The Free Press*, den 22. september 1858.]

8. [John Macgregor: *Commercial Statistics, a Digest. 1843-1850*, vol. 2, p. 647; cf. *ibid.*, p. 504.]

udpantningen af Guangdong, med garanti få den forkerte side af handelsbalancen til at svulme op i en sådan grad, at denne anden krig i Kina næppe vil blive selvfinansierende, hvilket, hvad hr. Emerson med rette bemærker, efter britisk skøn er den største fejl, man kan gøre sig skyldig i.

En anden stor succes der er en følge af den engelske invasion er indeholdt i paragraf 51, ifølge hvilken ordet

»barbarisk« »ikke må anvendes« om den britiske regering eller britiske statsborgere »i noget officielt kinesisk dokument, der udstedes af de kinesiske myndigheder«.

Når de kinesiske myndigheder omtaler sig selv som himmelske, hvor ydmyg må John Bull da ikke forekomme dem at være, når han i stedet for at insistere på at blive kaldt olumpisk eller guddommelig nøjes med at luge det skrifttegn, der står for ordet barbar, ud fra de officielle dokumenter⁹.

De handelsmæssige bestemmelser i traktaten giver ikke England noget fortrin, som landets rivaler ikke nyder, og indtil videre fortæller de sig i tågede løfter, der ikke er det pergament værd, de er skrevet på. Paragraf 10 stipulerer:

»Britiske handelsfartøjer skal have bemyndigelse til at bedrive handel på Den store Flod (Yangzi), men med den nuværende urolige tilstand i den Øvre og Nedre dal skal ingen havn åbnes for handelen undtagen JinJiang, som skal åbnes et år efter traktatens underskrivelse. Når freden genoprettes, skal britiske fartøjer have adgang til at bedrive handel i de havne til og med Hankou, dog i et antal der ikke overskrider tre, som den britiske minister efter samråd med den kinesiske statssekretær måtte bestemme.«

Ifølge denne paragraf udelukkes briterne i realiteten fra hele kejserrigets store handelsåre, fra »den eneste vej«, som *Morning Star* med rette bemærker, »ad hvilken landet kan føre sine produkter ind i det indre«. Hvis de opfører sig ordentligt og hjælper den kejserlige regering med at fordrive oprørerne fra de områder, de i øjeblikket besidder, kan de måske med tiden få lov til at besejle den store flod, men kun til bestemte havne. Hvad de nyåbnede havnebyer ved havet angår, er de skrumpet ind fra, som først annonceret, at være »alle« havnene til at være fem havnebyer, der skal lægges til Nanking-traktatens fem havne, og de er, som en avis i London bemær-

9. [Kinesiske officielle dokumenter og officiel korrespondance, der ikke var stilet til udlændinge, anvendte hyppigt udtrykket »barbarer« om briter og amerikanere. En række sådanne dokumenter kom i britisk besiddelse og blev trykt i »blåbøger«.]

ker, »i det store og hele fjernbeliggende eller beliggende på øer«. Dertil kommer, at det efterhånden burde være på tide, at man opgav vrangforestillingen om, at væksten i handelen er proportional med antallet af åbnede havne. Betragt havnene langs Englands, Frankrigs eller De forenede Staters kyster; hvor mange af dem har udviklet sig til sande handelscentre? Før den første kinesiske krig handlede englænderne udelukkende på Kanton. I stedet for at skabe fem nye handelscentre har bevillingen med fem havne gradvis overflyttet handelen fra Kanton til Shanghai, hvilket kan ses af følgende tal, der er taget fra parlamentets blåbog om handelen i 1856-57 med forskellige lokaliteter. Samtidig bør man erindre sig, at importen til Kanton indbefatter importen til Amoy og Poochow, der omskibes i Kanton.

År	Britisk importhandel til		Britisk eksporthandel fra	
	Kanton	Shanghai	Kanton	Shanghai
1844	\$ 15.500.000	\$ 2.500.000	\$ 17.900.000	\$ 2.300.000
1845	10.700.000	5.100.000	27.700.000	6.000.000
1846	9.900.000	3.800.000	15.300.000	6.400.000
1847	9.600.000	4.300.000	15.700.000	6.700.000
1848	6.500.000	2.500.000	8.600.000	5.000.000
1849	7.900.000	4.400.000	11.400.000	6.500.000
1850	6.800.000	3.900.000	9.900.000	8.000.000
1851	10.000.000	5.400.000	13.200.000	11.500.000
1852	9.900.000	4.600.000	6.500.000	11.400.000
1853	4.000.000	3.900.000	6.500.000	13.300.000
1854	3.300.000	1.100.000	6.000.000	11.700.000
1855	3.600.000	3.400.000	2.900.000	19.900.000
1856	9.100.000	6.200.000	8.200.000	25.800.000

At »de handelsmæssige bestemmelser« i traktaten »er utilfredsstillende«, er en konklusion, som *The Daily Telegraph*, Palmerston's mest krybende sykofant, når frem til; men avisen klukler over »det mest oplysende punkt i programmet«, nemlig »at en britisk gesandt kan slå sig ned i Peking, medens en mandarin vil indrette sig i London og måske vil invitere dronningen til bal ved Albert Gate«. Hvor meget John Bull end kan give sig hen til den slags morskab, kan der ikke være nogen tvivl om, at en hvilken som helst politisk indflydelse, der kan udøves i Peking, vil tilfalde Rusland, der som følge af den seneste traktat besidder et nyt område på størrelse med Frankrig og for størstedelens vedkommende langs grænsen, kun 800 miles fra Peking. Det er på ingen måde nogen behagelig tanke for John Bull, at han selv med sin første opiumskrig skaffede Rusland en traktat, der

gav landet ret til at besejle Amur og drive frihandel langs landegrænsen, medens han med sin anden opiumskrig har hjulpet landet til at få det uvurderlige område, der er beliggende mellem Tatargolfen og Bajkalsøen, et område, som Rusland lige fra tsar Aleksej Mikhailovič ned til Nikolaj har begæret så meget, at landet altid har forsøgt at få fat på det. *The Times* i London følte denne smerte så dybt, at da man offentliggjorde nyheden fra St. Petersburg, hvor man i høj grad overdrev de fordele Storbritannien havde opnået, var man meget omhyggelig med at fortie den del af telegrammet, som nævnte Ruslands traktatmæssige erhvervelse af Amur-dalen.

KARL MARX

108 [Spørgsmålet om ophævelse af livegenskabet i Rusland]

[*New York Daily Tribune*, 19.10.1858]
[Den 1. oktober 1858]

Spørgsmålet om livegenskabet synes for øjeblikket at tage en alvorlig drejning i Rusland: Det kan man bedst erkende ud fra det usædvanlige skridt, som tsar Aleksandr II. er blevet drevet til, idet han har indkaldt en slags almindelig repræsentation af adelen til St. Petersburg for at drøfte afskaffelsen af livegenskabet. Hovedkomitéen¹ for Bondespørgsmålet har så godt som ikke haft noget resultat af sin virksomhed, der kun har ført til heftige stridigheder blandt dens egne medlemmer, stridigheder, hvori storfyrst Konstantin, formanden for denne komité, har optrådt med det gammelrussiske parti imod tsaren. De fleste af adelens guvernementskomitéer synes på deres side ene og alene at have benyttet denne lejlighed til officiel drøftelse af forberedende forholdsregler til befrielse af bønderne, til at forpurre disse forholdsregler. Der findes visselig et parti i den russiske adel, som går ind for en ophævelse af livegenskabet, men det er ikke kun talmæssigt i mindretal, det har også forskellig opfattelse i de vigtigste spørgsmål. At erklære sig imod trældommen, men kun at tillade befrielsen under omstændigheder, der nedværdiger den til rent bedrageri, denne holdning synes at være mode selv hos den liberale russiske adel. I virkeligheden er denne åbne modstand mod emancipationen eller den lunkne understøttelse af den kun alt for naturlig for livegenskabets gamle tilhængere. Bortfald af

1. [»Hovedkomitéen for Bondespørgsmålet«, således betegnedes fra januar 1858 den tidligere »Hemmelige komité for Bondespørgsmålet«, som Aleksandr II. nedsatte den 3. januar 1857 under forsæde af fyrst A.F. Orlov. Storfyrst Konstantin var medlem af denne komité. Den »Hemmelige Komité« hhv. »Hovedkomitéen« havde til formål at forberede en reform af livegenskabet.]

indtægter, forringelse af deres jordejendoms værdi og en alvorlig indskrænkelse af den politiske magt, som de har vænnet sig til at udøve, alle de mange små selvherskere, som drejer rundt om den store autokrat som deres centrum – det er de umiddelbare følger, som de forudser; og man kan næppe forvente af dem, at de er meget begejstrede for dem. Som følge af den herskende usikkerhed med hensyn til om godserne vil falde i værdi, er det i nogle guvernementer allerede i dag blevet umuligt at optage lån med sikkerhed i fast ejendom. En stor del af jordejendommen i Rusland er pantsat til staten, og jordejerne spørger sig selv, hvordan de skal opfylde deres forpligtelser over for regeringen. Mange har privatgæld liggende og tyng på deres gods. Et stort antal lever af afgifterne fra dem af deres livegne, der har slået sig ned i byerne som købmænd, næringsdrivende, håndværkere og arbejdere. Disse indtægter ville naturligvis forsvinde, hvis livegenskabet blev ophævet. Endvidere findes der de små bojarer, som ejer et meget begrænset antal livegne, men i forhold hertil et endnu mindre landområde. Hvis alle livegne, sådan som det må ske i tilfælde af en befrielse, får et lille stykke land, bliver de, der ejer disse livegne, bragt til tiggerstaven. Fra de store jordejeres synsvinkel betyder bondefrigørelsen, at de må afstå fra deres politiske magt. Hvis de livegne først én gang er befriet, hvilken reel barriere findes der så for de store jordejere mod tsarens forgodtbefindende? Og endvidere, hvad vil der ske med de skatter, som Rusland har så hårdt brug for, og hvis størrelse afhænger af jordens reelle værdi? Hvad vil der ske med kronbønderne? Alle disse spørgsmål bliver drøftet og afstikker mange stærke positioner, bag hvilke tilhængerne af livegenskabet slår deres telte op. Denne historie er så gammel som folkenes historie. Faktisk kan man ikke befri den undertrykte klasse uden at skade den klasse som lever af dens undertrykkelse og uden samtidig at bringe uorden i den statsoverbygning, der hviler på en sådan elendig social basis. Når tiden er kommet for en sådan forandring, viser der sig først stor begejstring, glædestrålende bliver der udvekslet lykønskninger i anledning af den gensidige gode vilje, med højtidelige ord om den almindelige kærlighed til fremskridtet og så videre. Men i samme øjeblik der skal til at træde handling i ordenes sted, er der mange, der viger tilbage, af frygt for de ånder, som de har kaldt frem, mens de fleste erklærer, hvor besluttet de er på at kæmpe for deres virkelige eller indbildte interesser. Kun under pres fra en revolution eller som resultat af en krig har Europas legitime regeringer været i stand til at ophæve livegenskabet. Den preussiske regering vovede først at tænke på en bondebefrielse, da den vansmægtede under Napoleons jernnåg; og selv da løste den spørgsmålet på en sådan måde, at man måtte beskæftige sig med det én gang til i 1848; og endnu idag forbliver det et spørgsmål, der, omend i forandret form, skal løses i en kommende

revolution. I Østrig var det hverken den legitime regering eller den herskende klasses gode vilje, der løste dette spørgsmål, men derimod revolutionen i 1848 og opstanden i Ungarn. I Rusland prøvede Aleksandr I. og Nikolaj, ikke af en eller anden humanitær grund, men på grund af statsræson at skabe en forandring i massernes situation på en fredelig måde, men begge forsøg mislykkedes². Det må ganske vist tilføjes, at Nikolaj efter revolutionen i 1848/49 opgav sine egne tidligere frigørelsesplaner og blev en ivrig tilhænger af konservatismen. Hvad angår Aleksandr II., så var det vel ikke et spørgsmål om valg, om han skulle vække de sovende elementer eller ej. Den krigens arv, som hans far havde efterladt ham, krævede enorme ofre af det russiske folk, hvis omfang man kan bedømme blot ud fra én enkel kendsgerning: I tiden fra 1853 til 1856 steg den sum af uinddækkede papirpenge, som befandt sig i omløb, fra trehundretreogtredive millioner til ca. syttenhundrede millioner rubler, hvor hele denne tilvækst i papirpengene faktisk blot udgjorde anticiperede skatter. Aleksandr II. fulgte blot Aleksandr I.'s eksempel, som holdt bønderne hen med løfter om frigørelse under krigen mod Napoleon. Derudover endte den nu henrundne krig i et forsmædeligt nederlag, i hvert fald i de livegnes øjne, af hvem man ikke kan forvente, at de skal være hjemme i diplomatiets hemmeligheder. Og at indlede sit nye herredømme med åbenbare nederlag og ydmygelser og så bryde de løfter, som han havde givet bønderne under krigen – at vove et sådant skridt var for farligt selv for tsaren.

Det er tvivlsomt, om Nikolaj, med eller uden en orientalsk krig, ville have været i stand til at udskyde dette spørgsmål endnu længe. Aleksandr II. kunne ihvertfald ikke, men han gik ud fra – og den formodning var ikke helt ubegrundet –, at de adelige, som alle var vant til at underordne sig, ikke ville vige tilbage for hans befalinger og endda ville betragte det som en ære for dem, hvis man for medelst forskellige komitéer tillod dem at spille en rolle i dette store drama. Disse beregninger har dog vist sig at være forkerte. På den anden side begyndte bønderne, som havde overdrevne forestillinger om, hvad tsaren havde i sinde at gøre for dem, at tabe tålmodigheden, da de erkendte, hvor langsomt deres herrer arbejdede. De ildebrande, som brød ud i forskellige guvernementer er alarmsignaler, der ikke kan misforstås. Det er endvidere en kendt sag, at der er udbrudt uroligheder i Storrusland, såvel som i de områder, som tidligere hørte til Polen, og de er blevet fulgt op af skrækelige scener, hvilket har foranlediget adelen til at vandre fra landet til byerne, hvor den kan hånle af sine oprørte slaver under mures og garnisoners beskyttelse. Under disse omstændigheder har Aleksandr II. anset det for

2. [Der refereres til Aleksandr I.'s ukas af 20. februar 1803 »Om frigivelsen af bønderne...« såvel som Nikolaj I.'s ukaser af 1842, 1844, 1846 og 1847.]

rigtigt at indkalde sådan noget som en stænderforsamling. Hvad så, hvis denne forsamling bliver til et vendepunkt i Ruslands historie? Hvad så, hvis adelen holder fast ved sin egen politiske frigørelse, som en første betingelse for enhver koncession, som de giver tsaren med hensyn til befrielsen af deres livegne?

KARL MARX/FRIEDRICH ENGELS

109 [Et nyt 16. århundrede]

[Engels til Marx]
Manchester, den 7. oktober 1858.

[...]

Forretningen går helt enormt godt her, i de sidste seks uger har spinnerne tjent mellem 1 d. og 1¼ d. mere pr. pund i grove og mellemgrove kvaliteter end de har gjort de sidste tre år, og der er sket det uhørte, at markedet for garner her gik 1 d. i vejret, inden de kunne få ¼ d. mere for bomuld i Liverpool. I de sidste 10-12 dage er der indtruffet nogen stagnation, men spinnerne er alle engagerede for længere tid og efterspørgslen er endnu tilstrækkelig stor til at priserne holdes. Hvis det fortsætter endnu nogen tid på denne måde, så vil vi få bevægelser for lønforhøjelse. I Frankrig har bomulds-spinderne også allerede i nogen tid tjent mere end i de senere år (dette er sikkert, jeg har det fra en bomuldsagent, som selv har været der); hvordan det ivotrigt ser ud med den lokale commerce dér, ved jeg ikke så nøje, men efter børserne at dømme er der tale om en væsentlig bedring. Alt dette ser pokkers optimistisk ud, og fanden skal vide hvor længe det varer, før der ikke er blevet overproduceret til Kina og Indien. I Indien må det kommercielle liv opleve en storslået blomstring, forrige post fra Bombay bragte salg på 320.000 stk. bomuldsklæde indenfor 14 dage og den sidste 100.000 til. Karle- ne har allerede solgt alt det til senere levering, som de vidste, først lige var indkøbt i Manchester og ikke engang var indskibet endnu. Skal jeg dømme efter de herværende filistres udtalelser og marke- dets tilstand, så forekommer det mig, at Indien og Kina vil blive det næste påskud til overproduktion, og bliver vinteren god, så kan man sikkert forvente, at også den løvsagtige kreditgivning og vekselryt- riet igen vil stå i fuldt flor til foråret.

Historien med Jones er særdeles modbydelig. Han har holdt et

møde og talt helt i den nye alliances ånd¹. Efter denne historie skulle man virkelig næsten tro, at den engelske proletarbevægelse i den gamle traditionelt chartistiske form må gå helt til grunde, før den kan udvikle sig i en ny, livsduelig form. Og dog er det ikke til at overskue, hvorledes denne nye form vil se ud. I øvrigt forekommer Jones' nye skridt, i forbindelse med de tidligere mere eller mindre vellykkede forsøg på en sådan alliance, mig i virkeligheden at hænge sammen med, at det engelske proletariat faktisk bliver mere og mere borgerliggjort, således at denne den mest borgerlige af alle nationer sluttelig synes ville bringe det dertil, hvor den besidder et borgerligt aristokrati og et borgerligt proletariat *ved siden af* bourgeoisiet. Hos en nation, der udbytter hele verden, er det ganske vist til en vis grad retfærdiggjort. Han hjælper kun et par rigtigt dårlige år, og de synes efter guldfundene ikke længere at have så let ved at indfinde sig. Jeg må dog i øvrigt sige, at det slet ikke er klart for mig, hvorledes den overproducerede masse, der fremkaldte krisen, er blevet absorberet; en så hurtig bortstrømning af en så heftig stormflod er hidtil ukendt.

[...]

[Marx til Engels]
London, fredag den 8. oktober 1858.

[...]

Ved den optimistiske vending for verdenshandelen i dette øjeblik (selvom de uhyre pengeophobninger i bankerne i London, Paris og New York viser, at sagen endnu langt fra kan være helt all right) er det i det mindste trøsterigt, at *revolutionen er begyndt* i Rusland, thi som sådan betragter jeg sammenkaldelsen af »Notables« i Petersborg². Ligeledes står det i Preussen værre til end i 1847 og de

1. [Der refereres tilsyneladende til chartisternes møde i Manchester den 4. oktober 1858, hvor Ernest Jones talte. I 1857 var Jones begyndt at agitere for en alliance med det radikale bourgeois i kampen for en valgreform. I denne forbindelse gav han imidlertid alvorlige politiske indrømmelser til det radikale bourgeois. Af de seks punkter i charteret opretholdt Jones kun kravet om almindelig valgret for mænd over 21 år.]
2. [Der refereres til indkaldelsen af en forsamling af repræsentanter for de rent adelige guvernementskomitéer, der var blevet nedsat i Litauen, i Petersborg, i Nižnij Novgorod og i andre byer, og som havde til opgave at udarbejde idéer til bondereformen. Forsamlingen skulle diskutere guvernementskomitéernes planer, men først i august 1859 trådte forsamlingen sammen. Marx anvender her udtrykket »Notables« analogt med indkaldelsen af de franske »Notables« (adelen og gejstligheden) i 1787 under optakten til den franske revolution i 1789. Louis 16. krævede her de to stænders samtykke til indførelsen af almindelig jordskat, hvad de afslog.]

latterlige illusioner om prinsen af Preussens middelklassetilbøjeligheder falder til jorden i lutter harme³. Det vil ikke skade franskmændene, når de ser, at verden også »mov't«⁴ (pennsylvanisk) uden dem. Samtidig er der betydelige bevægelser blandt slaverne, navnlig i Böhmen, som ganske vist er kontrarevolutionære, men dog kan blive et ferment for bevægelsen⁵. Den russiske krig 1854-55 har, så lusset den end var, og så lidt dens resultater end skadede russerne (det gik stort set kun ud over Tyrkiet), ikke desto mindre åbenbart fremskyndet den nuværende drejning af tingene i Rusland. Den eneste omstændighed, der i deres revolutionære bevægelser helt gjorde tyskerne til Frankrigs drabanter, var Ruslands attitude. Med den indre bevægelse i Moskoviet hører denne slette vits op. Så snart sagerne dér har udviklet sig på en mere tydelig måde, vil vi få bevis for, hvordan den brave regeringsråd Haxthausen har ladet sig tage helt ved næsen af de lokale »myndigheder« og de af dem dresserede bønder⁶.

Vi kan ikke komme udenom, at det borgerlige samfund for anden gang har oplevet sit 16. århundrede, et nyt 16. århundrede, af hvilket jeg håber, det i lige så høj grad betyder graven for det, som det

3. [Mov't: bevæger sig.]
4. [Der refereres til regentkrisen i Preussen, hvorunder prins Wilhelm (senere kong Wilhelm I.) i oktober 1858 blev udnævnt til regent i stedet for sin sindsforvirrede broder, kong Friedrich Wilhelm IV. For at sikre sig det liberale bourgeois støtte afskedigede Wilhelm den reaktionære regering Manteuffel.]
5. [Efter 1848 oplevede den nationale bevægelse i nogle slaviske lande et opsving, fremkaldt af kapitalismens udvikling. Befæstigelsen af det tjekkiske bourgeois økonomiske positioner i 1850'erne fremmede opkomsten af den tjekkiske borgerlige nation. Denne proces blev imidlertid hæmmet af, at det tyske bourgeois var økonomisk og politisk dominerende i Böhmen, der var under østrigsk overhøjhed. Det tjekkiske bourgeois kæmpede derfor mod såvel den tyske dominans i økonomi og politik som mod de skranker, de østrigske myndigheders politik indebar. I anden halvdel af 1850'erne begyndte bondemasserne og proletariatet at spille en betydelig større rolle i den nationale bevægelse, men det Nationale Parti, der repræsenterede det tjekkiske bourgeois interesser, bevarede sit lederskab. Affrygt for den revolutionære bevægelse blandt masserne bestræbte det sig på at opnå de ønskede rettigheder og national uafhængighed (inden for det østrigske kejserrige) gennem at støtte den absolutistiske regering i Wien. Det gik ind for undertrykkelse af den revolutionære bevægelse.]
6. [Cf. August Freiherr von Haxthausen: *Studien über die inneren Zustände, das Volksleben und insbesondere die ländlichen Einrichtungen Russlands*, bd. 1-2, Hannover 1847, bd. 3, Berlin 1852.
I 1843-44 foretog Haxthausen en længere rejse gennem Rusland. Den ovennævnte bog er skrevet på grundlag af de studier. Haxthausen foretog under denne rejse. Projektet kom i stand på de tsaristiske myndigheders initiativ og blev finansieret af den tsaristiske regering. I sin bog gav Haxthausen et noget idylliseret billede af landbefolkningens sociale stilling. Han gik ind for at bevare det russiske landsbyfællesskab (»mir'en«) og den dermed forbundne nyfordeling af jorden og hævdede, at livegenskabet kun kunne overvindes gradvist, da Rusland ikke var modent til lønarbejdet.]

oprindelige 16. århundrede, at det blev vakt til live. Det borgerlige samfunds egentlige opgave er etableringen af verdensmarkedet, i det mindste i omrids, samt en produktion der hviler på denne basis. Eftersom kloden er rund, synes dette at være fuldført med kolonialiseringen af Californien og Australien samt åbningen af Kina og Japan. For os er det svære spørgsmål følgende: På kontinentet er revolutionen overhængende og vil også straks antage en socialistisk karakter. Vil den ikke i denne lille krog nødvendigvis blive knust, eftersom det borgerlige samfunds bevægelse endnu er i opadstigen på et langt større område?

Hvad specielt angår Kina, så har jeg ved nøje analyse af handelsbevægelsen siden 1836 forvissat mig om, at *for det første* viser opsvinget i den engelske og amerikanske eksport 1844-46 sig 1847 som ren svindel og gennemsnittet har på det nærmeste ligget fast de følgende 10 år, mens Englands og Amerikas import fra Kina voksede kraftigt; og *for det andet* så havde åbningen af fem havne og overtagelsen af Hongkong kun til følge, at handelen gik over til Kanton og Shanghai. De andre handelspladser har ingen betydning. Og hovedårsagen til disse markeders fejlslag synes at være opiumshandelen, som al stigning i eksporthandelen på Kina i realiteten stadig indskrænker sig til; dertil kommer landets indre økonomiske organisation, de småbitte brug o.s.v., som det vil tage enorm tid at nedbryde. Englands nuværende traktat med Kina⁷, som efter min opfattelse er udarbejdet af Palmerston i forståelse med kabinettet i Petersborg og derpå givet Lord Elgin med på rejsen, er en hån fra ende til anden.

[...]

7. [Der refereres til Tientsin-traktaten.]

110 Ruslands fremtrængen i Centralasien

[*New York Daily Tribune*, 3.11.1858]
[Ca. 8. oktober 1858]

For nogle uger siden fortalte vi om den enorme fremrykning, som Rusland har fuldført i de sidste år i Østasien, på Stillehavets vestkyst¹. Vi henleder nu vore læsers opmærksomhed på en lignende fremrykning, som den samme magt foretager et andet sted, nemlig i Centralasien².

Sandsynligheden af et sammenstød mellem de to store magter i Asien, Rusland og England, et eller andet sted på halvvejen mellem Sibirien og Indien, en konflikt mellem kosakkerne og sepoyerne ved Amu-Darjas bredder, er ofte blevet diskuteret, siden England og Rusland i 1839 sendte hære til Centralasien³. Disse hæres ejendommelige nederlag – et nederlag, som på begge sider blev forårsaget af det barske land og dets barske klima – fjernede i nogen tid interessen for disse spekulationer. England hævnede sit nederlag med en heldig, men resultatsløs march mod Kabul. Rusland syntes at bide sin forsmædelse i sig, men hvor lidt det opgav sine planer, og med hvilken succes det nåede sine mål, vil vi snart få at se. Da den sidste krig⁴ brød ud, dukkede det spørgsmål atter op, om en russisk frem-

1. [Cf. dette bind, pp. 77-78.]

2. [I et brev til Marx den 21. oktober 1858 skriver Engels, at hans »kilder til den centralasiatiske smøre« er »et nyt hefte af Brockhaus« (*Unsere Zeit. Jahrbuch zum Conversations-Lexikon*, Zweiter Band, Leipzig 1858) og »Petermann's geografiske meddelelser« (*Mittheilungen aus Justus Perthes' Geographischer Anstalt über wichtige neue Erforschungen auf dem Gesammtgebiete der Geographie*, et geografisk månedsskrift, der blev udgivet i Gotha 1855 af A. Petermann).]

3. [Der refereres til den mislykkede russiske ekspedition mod Khiva i 1839 under ledelse af general Perovskij og den Første britisk-afghanske Krig 1838-1842.]

4. [D.v.s. Krimkrigen 1853-56.]

rykning mod Indien lod sig gennemføre; men dengang vidste offentligheden kun lidt om, hvor de russiske forposter stod og hvor deres fremrykkede patruljer rekognoscerede. Somme tider bragte nogle indiske aviser efterretninger om russiske erobringer i Centralasien, men dem lagde man ikke mærke til. Endelig blev hele spørgsmålet diskuteret igen under den engelsk-persiske krig i 1856.

Men i mellemtiden har forholdene i Centralasien ændret sig med lynets hast, og de ændrer sig fortsat. Da Napoleon i 1812 indtegnede Moskva som operationsbasis for et felttog mod Indien på sit landkort, fulgte han blot Peter den Store. Allerede i 1717 sendte denne vidtskuende fyrste, der har peget på alle mulige retninger for erobringer for sine efterfølgere, en ekspedition til Khiva, der naturligvis viste sig at være frugtesløs. I lang tid forblev de turanske stepper uberørte af Rusland; men i mellemtiden blev landet mellem Volga og Uralfloden befolket af kosakker og kosaklinien oprettet langs med denne flod. Men på den anden side af denne flod forblev Ruslands overherredømme over kirgisernes tre horder eller folkeslag rent nominelt, og russiske karavaner blev plyndret af disse folk såvel som af khivanerne, indtil Rusland i 1833 sendte general Vassili Perovskij til Orenburg som øverstkommanderende. Han fandt Ruslands handelsforbindelser med det indre og de sydlige dele af Asien fuldstændig afbrudt af de plyndrende nomader, så at selv de militærskorter, som karavanerne havde fået til beskyttelse i tidligere tider, ikke havde været tilstrækkelige. For at gøre en ende på det, organiserede han først bevægelige kolonner imod kirgiserne, og meget hurtigt derefter begyndte han indenfor deres område at oprette militærstationer til kosakkerne. På nogle år bragte han dem således under Ruslands faktiske kontrol og herredømme, og derpå gik han i gang med Peter den Stores gamle plan mod Khiva.

Efter at han havde fået kejserens godkendelse, organiserede han en stridsmagt med en styrke på én infanteridivision (8.000 mand) med talrige enheder af halvregulære kosakker og irregulære baškirer og kigisisk rytteri. Femt tusind kameler blev bragt sammen til provianttransporten over ørkenstepperne. Det kom ikke på tale at foretage ekspeditionen om sommeren på grund af vandmangelen. Derfor besluttede Perovskij sig for et vinterfelttog og satte sig i bevægelse fra Orenburg i november 1839. Resultatet er bekendt. Snestorme og en usædvanlig kulde tilintetgjorde hans hær, dræbte kamelerne og hestene og tvang ham til et tilbagetog under meget store tab. Og dog opfyldte hele foretagendet sit formål udadtil; thi medens England hidtil aldrig har været i stand til at hævne mordet på sine gesandter Stoddart og Conolly i Bokhara, løslod khanen af Khiva alle russiske fanger og sendte et gesandtskab til St. Petersburg, som skulle bede om fred.

Perovskij gik så i gang med at træffe anstalter til en operationslinje

tværs over de kirgisiske stepper. Endnu før der var gået atten måneder, var ekspeditioner af videnskabsmænd og ingeniører beskæftiget med at opmåle hele landet nord for Syr-Darja (Jaxartes) og Aralsøen under militær beskyttelse. Jordens beskaffenhed, hvilke områder der var bedst til at anlægge veje gennem og hvilke der var bedst til at anlægge store brønde i, blev udforsket. Disse brønde blev boret eller gravet med korte afstande, og omgivet med fæstningsværker, der var tilstrækkeligt stærke til at modstå ethvert angreb fra nomadehorderne, og tilstrækkeligt store til at indeholde ret store forrådslagre. Karabutak og Irgis ved floden af samme navn tjente som centre for forsvaret i den nordlige del af de kirgisiske stepper, mellem disse og Uralflodens byer er ruterne afmærket med mindre forter og brønde for hver ti til tolv miles.

Det næste skridt blev taget i 1847, da man oprettede et fort ved Syr-Darja omtrent 45 miles oven for dens munding. Fortet fik navnet Aralsk. Det kunne optage en garnison på én bataljon eller mere. Meget hurtigt blev det til et centrum for en udstrakt russisk koloni af agerbrugere ved den nederste del af floden og ved Aralsøens tilgrænsende bredder; nu tog Rusland formelt hele landet nord for denne sø og Syr-Darja-deltaet i besiddelse. I 1848 og 1849 blev søen for første gang omhyggelig opmålt, og man opdagede en ny øgruppe og bestemte straks, at den skulle være hovedkvarter for Aral-dampflotillen, som man omgående begyndte at bygge. På en ø, der behersker munden af Syr-Darja, oprettede man endnu et fort. På samme tid blev forbindelseslinjen fra Orenburg til Aralsøen forstærket og fuldendt.

Perovskij, der i 1842 havde trukket sig tilbage fra sin post som Orenburgs kommandant, indtog den nu igen og trængte i foråret 1853 frem mod Aralsk med store mængder af stridskræfter. Ørkenen blev gennemkrydset uden særlig store vanskeligheder, og nu marcherede hæren op langs Syr-Darja, mens et dampskib der ikke gik ret dybt, fulgte troppebevægelserne på floden. Da russerne var nået frem til Ak-mečet, en fæstning, der ligger ca. 450 miles oppe ad strømmen, og som tilhører khanen af Kokan, erobrede de den med storm og forvandlede den straks til deres eget bolværk og det med et så godt resultat, at en hær fra Kokan led fuldstændigt nederlag, da den angreb Ak-mečet den følgende december.

Mens Europas opmærksomhed i 1854 var rettet mod de slag, der blev udkæmpet ved Donau og på Krim, trængte Perovskij frem mod Khiva med 17.000 soldater fra sin nyvundne operationsbase ved Syr-Darja; men khanen afventede ikke hans ankomst ved Amu-Darja. Han sendte gesandter til russernes lejr, som sluttede en traktat, *i kraft af hvilken khanen af Khiva anerkendte Ruslands overherredømme*. Han overdrog retten til at bestemme over krig og fred, endvidere den øverste magt over liv og død såvel som retten til at

fastlægge karavanevejene, afgifterne og tolden og for evigt træffe beslutninger for handelen i hele Khiva helt generelt. En russisk konsul slog sit sæde op i Khiva og overtog samtidig hermed funktion af overdommer i alle Khivas politiske anliggender, en overdommer, underkastet den russiske regering.

Med undertvingelsen af Khiva er erobringen af Turan ifølge sagens natur afgjort; måske er den i mellemtiden rent faktisk også blevet afgjort. Khanerne af Kokan og Bokhara har ligeledes sendt gesandter til St. Petersborg. De traktater, der er blevet sluttet med dem, er ikke blevet offentliggjort, men man kan så temmelig let gætte sig til dem. Hvilken uafhængighed end Rusland er til sinds at overlade disse små bitte stater, hvis eneste styrke har ligget i deres utilgængelighed, som nu ikke længere eksisterer, ihvertfald ikke for Rusland, så har denne uafhængighed kun en nominel karakter; thi blot en stridsmagt på henved 20.000 mand, sendt fra Khiva og Ak-mečet imod det øvre Turans frugtbare dale, ville være alt tilstrækkeligt til at undertrykke ethvert oppositionsforsøg og til at marchere fra den ene ende af landet til den anden. At Rusland ikke har siddet med hænderne i skødet i denne del af landet siden 1854, tør vi – skønt det kun holder sin gøren og laden alt for hemmelig – anse for selvfølgelig, og efter dets hurtige, fortiede og stædige fremtrængen i Turan i de sidste femogtyve år kan man helt sikkert forvente, at dets flag snart vil vaje over Hindukush's og Bolor Taghs bjergpas.

Den enorme værdi af disse erobringer, set fra et militært synspunkt, ligger i deres betydning som kerne for en offensiv operationsbase imod Indien. Og rent faktisk, så mister planen om at angribe Indien, over for en sådan fremtrængen af russere ind i Asiens centrum, sin karakter af vag spekulation og antager faktisk en bestemt form. De tropiske egne af Asien er skilt fra de dele, som hører til den temperede zone, af et bredt ørkenbælte, som løber fra Den persiske Golfs kyster tværs over kontinentet til Amurs kilder. Hvis man lader Amurlandet ude af betragtning, så var dette bælte indtil for kort tid siden ikke til at passere for hære; den eneste rute, man kan forestille sig gennem det er den fra Astrabad ved det Kaspiske Hav over Herat til Kabul og Indus. Men da russerne står ved den nedre Syr-Darja (Jaxartes) og ved Amu-Darja (Oxus), og hærveje og forter tilbyder vand og forråd til en marcherende hær, udgør den centralasiatiske ørken ikke længere nogen militær forhindring. I stedet for den ene ufærdige rute fra Astrabad over Herat til Indus råder Rusland nu over tre forskellige ruter, som i en ikke alt for fjern fremtid kan være fuldstændig gjort klar til en hær-march. Der er for det første den gamle rute over Herat, der, sådan som tingene nu ligger, ikke længere kan være lukket for Rusland; så er der for det andet Amu-Darja-dalen fra Khiva til Balch; og for det tredje Syr-Darja-dalen fra Ak-mečet til Kokan, hvorfra stridsmagten kun-

ne støde frem til Samarkand og Balch over et stykke land, der er befolket og velforsynet med vand. Herat, Samarkand og Balch ville udgøre en hovedoperationsbase mod Indien. Balch ligger kun 500 miles fra Peshawar, det engelsk-indiske imperiums forpost. Samarkand og Balch tilhører khanen af Bokhara, som netop nu er i Ruslands magt, og med Astrabad (som enten vil blive besat af russerne nu, eller kan besættes af dem hvad dag det skal være) og Balch i Ruslands hænder kan Herat ikke unddrage sig dets greb, hvornår det så måtte ønske at bemægtige sig den. Så snart Rusland virkelig sidder på denne operationsbase, vil England blive nødt til at kæmpe for sit indiske rige. Fra Balch til Kabul er der næppe meget længere end fra Kabul til Peshawar, og denne ene kendsgerning viser, hvor lille det neutrale rum mellem Sibirien og Indien nu er blevet.

Det er en kendsgerning, at vi, hvis den russiske fremrykning går videre i samme tempo og med den samme energi og udholdenhed som i de sidste femogtyve år, inden for ti eller femten år vil høre moskovitterne banke på Indiens porte. Hvis de først engang har krydset de kirgisiske stepper, så når de også de forholdsvis velbyggede og frugtbare egne i Sydøst-Turan, som der ikke vil blive konkurreret med dem omkring erobringen af, og som uden besvær er i stand til at brødføde en halvtreds-tres-tusinde mand stor hær i årevis, en hær, der er stærk nok til i givet fald at marchere lige til Indus. På ti år vil sådan en hær være i stand til fuldstændig at underlægge sig landet, at beskytte bygningen af veje og de russiske kronbønders kolonisering af et kæmpestort landområde (sådan som det sker for øjeblikket ved Aralsøen), at hensætte alle de omkringliggende stater i skræk og rædsel og forberede operationsbasen og linjen til et indisk felttog. Om et sådant felttog nogen sinde vil blive foretaget, afhænger af politiske eventualiteter, som nu blot er genstand for fjerntliggende spekulationer.

111 [Ruslands fremtrængen i Det fjerne Østen]

[*New York Daily Tribune*, 18.11.1858]
[Den 25. oktober 1858]

Det revanche-parti, som Rusland har skyldt Frankrig og England for sit militære nederlag ved Sevastopol, har lige fundet sted. De forbitrede og langtrukne slag på den herakleiske halvø¹ dæmpede ganske vist Ruslands nationale stolthed og frarev det en lille stribe land², men overlod det ved krigens afslutning en entydig fordel. Den »syg mands«³ tilstand er blevet betragteligt forværret; den kristne befolkning i det europæiske Tyrki, såvel grækere som slaver, brænder endnu mere end før efter at afryste det tyrkiske åg og betragter mere end nogen sinde før Rusland som sin eneste beskytter. Der er ingen tvivl om, at russiske agenter har en finger med i spillet ved alle de opstande og sammensværgelser, som nu foregår i Bosnien, Serbien, Montenegro og på Kreta; dog kan Tyrkiets udmattelse og afmagt, der er blevet alment bekendt i løbet af krigen, og som er blevet endnu værre i kraft af de forpligtelser, som freden har pålagt dette land, i tilstrækkelig grad forklare denne generelle gæring blandt sultanens kristne undersåtter. På denne måde er Rusland trods den midlertidige prisgivelse af en smal stribe land – det er jo fuldstændig klart, at

1. [Herakleiske Halvø: Således kaldte man den del af Krim, der ligger vest for Inkerman (indtil Balaklava); denne halvø var den mest betydningsfulde krigsskueplads under belejringen af Sevastopol.]
2. [En lille stribe land: en lille del af Bessarabien, som Rusland måtte afstå i kraft af Parisertraktaten af 1856.]
3. [En »syg mand« kaldte tsar Nikolaj I. Tyrkiet i en samtale med den britiske gesandt Seymour i Petersborg den 9. januar 1853. Han foreslog at dele det Osmanniske Rige mellem Rusland og Storbritannien, der imidlertid ikke ønskede en styrkelse af Rusland, men tværtimod var interesseret i at opretholde det svage Osmanniske Rige, og som følgelig forkastede forslaget.]

det vil vinde dette tilbage ved den første, den bedste lejlighed – kommet realiseringen af sine planer angående Tyrkiet et godt stykke nærmere. En fremskyndelse af forfaldsprocessen i Tyrkiet og protektorat over dets kristne undersåtter – disse mål stræbte Rusland efter, da det begyndte krigen; men er der nogen, der kan bestride, at Rusland i dag mere end nogen sinde udøver et sådant protektorat?

Følgelig er Rusland selv i denne ulykkelige krig den eneste vinder. Alligevel skyldte det et revanche-parti, og det har valgt en slagmark til spillet, hvor det ikke har nogen rivaler – nemlig diplomatiets. Mens England og Frankrig tog den kostbare kamp med Kina op, forblev Rusland neutralt og greb først ind til sidst. Og resultatet er, at England og Frankrig har ført krig mod Kina udelukkende til gavn for Rusland. Og her var Ruslands stilling faktisk så gunstig som overhovedet muligt. Kina, der var et af disse vaklende asiatiske riger, som et efter et er faldet som bytte for den europæiske races initiativ, var så svagt, så sammenbrudt, at det ikke engang havde kræfter til at stå en folkerevolutions krise igennem, således at selv et akut oprør forvandlede sig til en kronisk og øjensynlig uheldelig lidelse; et rige, der var så faldefærdigt, at det næppe noget sted var i stand til at beherske sit eget folk eller yde modstand over for den udenlandske aggression. Medens briterne sloges med de underordnede kinesiske embedsmænd i Kanton og diskuterede det vigtige spørgsmål indbyrdes, om kommissær Ye virkelig havde handlet efter kejserens vilje eller ej, tog russerne landet nord for Amur og syd for den størstedelen af den Manchuriske kyst i besiddelse; der befæstede de sig, begyndte at lave opmålinger til en jernbanelinje og udkastede planer til byer og havne. Da England endelig havde besluttet at overføre krigen til Peking, og Frankrig sluttede sig hertil i håb om at tjene noget ind til sig selv, lykkedes det Rusland at vække det indtryk, at det var den uselviske beskytter, og ved fredsslutningen optrådte det næsten i mæglerens rolle, skønt det just i dette øjeblik berøvede Kina et område, så stort som Frankrig og Tyskland tilsammen, og en flod så lang som Donau; hvis vi sammenligner de forskellige traktater, der blev sluttet i den forbindelse, kommer vi ikke uden om at konstatere, at det bliver klart for enhver, at krigen ikke har været til gavn for Frankrig eller England, men derimod for Rusland.

De fordele, som er blevet indrømmet deltagerne i krigen, og som både Rusland og De forenede Stater har del i, har en rent kommerciel karakter og er, hvilket vi har bevist ved tidligere lejligheder, for størstedelens vedkommende illusoriske. Under de øjeblikkelige omstændigheder vil Kinahandelen, når bortses fra opium og noget indisk bomuld, også fremover hovedsageligt bestå af eksport af kinesiske varer, te og silke; denne eksporthandel afhænger mere af den udenlandske efterspørgsel end af de større eller mindre lettelser, som bliver tilstået den kinesiske regering. Også før traktaten i Nan-

king kunne hele verden få te og silke; men efter at denne kontrakt blev sluttet, havde åbningen af de fem havne det resultat, at en del af handelen overgik fra Kanton til Shanghai. De øvrige havne har næsten overhovedet ingen handel, og faktisk hører Svatou, den eneste, der i det mindste har nogen betydning, ikke til disse fem åbne havne. Hvad angår åbningen af handelen på Yangzi-floden, så er det klogeligt blevet udskudt til det tidspunkt, hvor Hans Kejserslige Majestæt vil have vundet herredømmet over det oprørske land på begge sider af denne flod — et tidspunkt, der falder ad kalendas graecas⁴. Dog er der kommet endnu mere tvivl om værdien af denne nye traktat frem. Der er folk, som hævder, at transittolden, som der er tale om i artikel XXVIII i den engelsk-kinesiske traktat, er den rene indbildning. Man har kun formodet, at denne told eksisterede, fordi kineserne kun ville have meget få engelske varer, og engelske produkter følgelig ikke kunne trænge ind i landets indre; på samme tid banede en bestemt slags russisk klæde, som modsvarede kinesernes behov og blev skaffet til veje via Kiakhta eller Tibet, sig vej frem endda helt ud til kysten. Man havde glemt at sådanne afgifter, ifald de eksisterer, ville ramme russiske varer fuldstændig på samme måde som engelske. Så meget er sikkert, at hr. Wingrove Cooke, der var blevet sendt ind i landets indre i dette øjemed, ikke har været i stand til at opspore denne angivelige »transittold«; og han måtte indrømme, da han offentligt blev udspurgt om dette emne, at han »er nået til den beskæmmende overbevisning, at vort ukendskab til Kina er en uvidenhed, som har følelige resultater«⁵. På den anden side besvarer hr. J. W. Henley, handelsministeren, i et offentliggjort brev det spørgsmål, »om der findes et bevis for, at en sådan offentlig told eksisterer«. retåbent: »Jeg er ikke i stand til at give Dem de ønskede informationer om eksistensen af lokale toldafgifter i Kina«. Det vil sige, ved siden af den temmelig ubehagelige overbevisning, at Lord Elgin har vedtaget en godtgørelse uden at fastlægge en betalingsfrist, og at han kun har fragtet krigen fra Kanton til hovedstaden for at slutte en traktat, som blot vil sende de britiske stridskræfter tilbage til Kanton igen fra hovedstaden, har en dyster mistanke bemærket sig John Bull om, at han må betale den fastlagte godtgørelse af sin egen lomme, da artikel XXVIII vil vise sig at være en kraftig spore for de kinesiske myndigheder til at lægge transittold på de britiske industrivarer på 7½%, som på forlangende vil kunne laves om til en importtold på 2½%. For at aflede John Bull fra at se sin egen

4. [Ad kalendas graecas: Betegnelse for den første dag i den romerske måned og for terminsdag; men da denne betegnelse ikke eksisterede i den græske kalender, var »ad kalendas graecas« et synonym for »aldrig«.]

5. [George Wingrove Cooke: *China, being 'The Times' Special Correspondence from China in the Years 1857-58*, London 1858.]

kontrakt mere nøjagtigt igennem, har *The Times* i London anset det for rimeligt at hykle stor vrede over den amerikanske konsul og angribe ham heftigt, fordi han angiveligt havde kludret i det hele, selv om han i virkeligheden havde lige så lidt med den anden engelsk-kinesiske krigs fiasko at gøre som manden i månen.

Således har fredstraktaten, for så vidt den angår den engelske handel, en ny importtold og en række stipulationer til resultat, som enten er helt uden praktisk værdi eller som ikke kan overholdes af kineserne og hvert øjeblik kan tjene som påskud for en ny krig. England har ikke fået nogen udvidelse af sit område — og det kunne ikke gøre krav på nogen uden at tillade Frankrig det samme; endelig ville en krig, der blev ført af England og som havde til følge, at der ville opstå franske besiddelser på den kinesiske kyst, være helt uden fordele for England. Hvad angår Rusland, så ligger sagerne anderledes. Bortset fra, at det har del i alle åbenbare fordele — hvad de end går ud på — som er blevet tilstået England og Frankrig, har Rusland sikret sig hele landet omkring Amur, som det i al stilhed havde bemærget sig. Fordi det ikke har været tilfreds hermed, har det fået igennem, at der er blevet dannet en russisk-kinesisk kommission til fastlæggelse af grænserne. Og vi ved jo alle, hvad sådan en kommission er i Ruslands hænder. Vi har set sådanne kommissioner arbejde ved Tyrkiets asiatiske grænser, hvor de i mere end tyve år i træk har skåret stykke efter stykke af dette land, indtil de er blevet afbrudt af den sidste krig, og arbejdet nu må gøres en gang til. Så er der igen den artikel, som regulerer posttjenesten mellem Kiakhta og Peking. Det, der tidligere blot har været en irregulær, blot tålt forbindelseslinje, vil nu blive organiseret og retligt fastlagt. Mellem de to steder skal der nu oprettes en månedlig postforbindelse, hvorved denne rejse på omtrent 1.000 miles skal vare 15 dage; herudover skal en karavane rejse den samme vej hver tredje måned. Men det er åbenbart, at kineserne enten forsømmer denne tjeneste eller ikke vil være i stand til at gennemføre den; men da forbindelsen nu er garanteret Rusland retligt, vil følgen være, at den lidt efter lidt falder i Ruslands hænder. Vi har set, hvorledes russerne har ført deres postlinjer over de kirgisiske stepper⁶; vi kan ikke tvivle om, at i løbet af få år vil en tilsvarende linje være oprettet tværs gennem Gobi-ørkenen. Så kan man sige farvel til alle drømme om et britisk overherredømme i Kina, fordi en russisk hær så på et hvilket som helst tidspunkt vil kunne marchere mod Peking.

Man kan let forestille sig de følger, som oprettelsen af en permanent repræsentation i Peking vil få. Se bare på Konstantinopel eller Teheran! Hvor end det russiske diplomati møder det engelske eller det franske, har det helt igennem heldet med sig. Hvem kan tvivle

6. [Cf. dette bind, pp. 87-91.]

på, at en russisk gesandt, som har udsigt til i løbet af få år at eje såvel en hær, der er enhver opgave voksen, i Kiakhta – der ligger en måneds march fra Peking – som en vej, der er forberedt til dennes fremrykning i dens fulde længde, at en sådan russisk gesandt vil være almægtig i Peking?

Det er en kendsgerning, at Rusland snart vil være den førende asiatiske magt og meget hurtigt vil uddistancere England på dette kontinent. Erobringen af Centralasien og annekseringen af Manchuriet udvider dets besiddelser med et område, som er på størrelse med hele Europa uden det russiske rige, og fører det fra det tilsnede Sibirien ind i det tempererede bælte. Om kort tid vil dalene omkring de centralasiatiske floder og Amur være befolket af russiske kolonister. De strategiske positioner, der således er vundet, er lige så vigtige for Asien som de i Polen er det for Europa. Besiddelsen af Turan truer Indien, besiddelsen af Manchuriet truer Kina. Men Kina og Indien er med deres 450.000.000 indbyggere for øjeblikket de vigtigste lande i Asien.

KARL MARX

112 Spørgsmålet om De ioniske Øer

[*New York Daily Tribune*, 6.1.1859]
London, den 17. december 1858.

Sagen mod hr. William Hudson Guernsey, alias Washington Guernsey, der var strafferetligt anklaget for at have stjålet to hemmelige dokumenter fra det britiske koloniministeriums bibliotek – første gang den 10. juni 1857, anden gang den 18. juli 1858 – dokumenter, som fra Sir John Young, lordhøjkommissær for De ioniske Øer, var stilet til Lord Palmerston's tidligere regering – er netop blevet behandlet af Baron Martin i kriminalretten og endte med anklagedes frifindelse. Rettergangen var interessant både fra et politisk og et juridisk synspunkt. Man vil erindre sig, at den homeriske hr. Gladstone næppe havde forladt London på sin ekstraordinære fredsmission til De ioniske Øer¹, før Sir John Young's depeche som en skythisk pil skudt fra en uset hånd dukkede op i spalterne i *The Daily News* og foreslog, at man opgav protektoratet over øerne og overdrog dem til Grækenland, dog først efter at man havde skåret den fineste luns af ved at indlemme Korfu i Storbritanniens kolonibesiddelser. Forbløffelsen var stor og udbredt. Den del af pressen i London, der var imod hemmeligt diplomati, lykønskede Lord Derby's kabinet med dets dristige skridt med at indvie offentligheden i

1. [På De ioniske Øer, der ligesom Grækenland havde befundet sig under britisk protektorat siden 1815, opstod i 1850'erne en national bevægelse, der krævede, at øerne blev forenet med Grækenland. I november 1858 blev Gladstone sendt til øerne i en særlig mission. Skønt den lovgivende forsamling på Korfu (den største af øerne) enstemmigt udtalte sig for forening med Grækenland, lykkedes det den britiske regering at udskyde afgørelsen af dette spørgsmål i flere år (indtil 1864). Når Marx kalder Gladstone »homerisk«, er det formentlig en hentydning til, at Gladstone på dette tidspunkt netop havde udgivet en bog med titlen *Studies on Homer and the Homeric Age* (Oxford 1858).]

den diplomatiske hviskens mysterier; i sin naive entusiasme erklærede *Morning Star*, at en ny epoke i international politik var oprundet i Det forenede Kongerige. I løbet af kort tid blev lovprisningens milde røst imidlertid overdøvet af kritikens skingre og vrede toner. Den regeringsfjendtlige presse kastede sig ivrigt over den »overlagte brøler«, som man kaldte det, og som man hævdede ikke havde andet mål end i første omgang at ødelægge hr. Gladstone's politiske uafhængighed og midlertidigt at fjerne ham fra den politiske arena; samtidig skulle hans egne foresatte med et hensynsløst strøg af machiavellistisk falskhed forstyrre hans mission ved at offentliggøre et dokument, som på en og samme gang ville stille ham i en falsk position over for den part, som han skulle forhandle med, over for den offentlige mening i England og over for folkeretten i Europa. *The Times*, *The Globe*, *The Observer* og den mindre yngel af regeringsfjendtlige aviser skrev, at Derby-kabinetet for at ødelægge en alt for sikker rival ikke havde tøvet med at begå en indiskretion som under de gældende omstændigheder var intet mindre end et forræderi. Hvordan kunne hr. Gladstone forhandle, når ionierne ikke blot havde fået oplysning om, at Storbritannien allerede var nået til en forudfattet konklusion, men tillige at de ledende ioniske patrioter blev kompromitteret ved det forræderiske i deres akcept af en plan, som resulterede i en sønderlemmelse af de syv øer? Hvordan kunne han forhandle over for de europæiske protester, som med sikkerhed ville følge en sådan krænkelse af Wiener-traktaten², en traktat, som ikke gjorde England til ejer af Korfu, men kun til protektor over de syv øer, og som én gang for alle fastlagde de territoriale grænser på Europakortet? Disse avisartikler blev fulgt op af virkelige protester fra Ruslands og Frankrigs side.

Lad mig *en passant* bemærke, at Wiener-traktaten, den eneste anerkendte kodeks for international ret i Europa, udgør en af de mest monstrøse *fictiones juris publici*³ i menneskehedens annaler. Hvad er den første artikel i denne traktat? At Bonaparte-slægten evigt skal udelukkes fra den franske trone; og dog sidder Louis Napoleon dér, grundlæggeren af Det andet Kejserdømme, og alle Europas kronede hoveder anerkender og fraterniserer med ham, smiser og bukker for ham. En anden artikel går ud på, at Belgien for bestandig tildeles Holland; medens på den anden side Belgiens adskillelse fra Holland gennem de sidste atten år ikke blot har været et *fait accompli*, men tillige en legal kendsgerning. Wiener-traktaten foreskriver endvidere, at Krakow, der siden 1846 har været indlemmet i Østrig, for evigt skal forblive en uafhængig republik; og sidst, men ikke mindst, at Polen, der af Nikolaj blev indlemmet i Det

2. [Der refereres til den traktat, der blev indgået på Wienerkongressen 1814-15.]

3. [Fictiones juris publici: statsretlige fiktioner.]

russiske Kejserrige, skal være et uafhængigt konstitutionelt monarki, der kun er tilknyttet Rusland gennem Romanov-dynastiets personlige bånd. Således er blad efter blad blevet revet ud af denne hellige bog for den europæiske *jus publicum*⁴, og den påberåbes kun, når den passer med den ene parts interesser eller den anden parts svaghed.

Derby-kabinetet vaklede tydeligvis overfor, hvorvidt man skulle tage sig den ene del af pressens ufortjente lovprisninger til indtægt, eller hvorvidt man skulle imødegå den andens ufortjente bagvaskelse. Efter otte dages vaklen besluttede man sig imidlertid for sidstnævnte og meddelte i en offentlig erklæring, at man ikke havde nogen andel i udgivelsen af Sir John Young's depecher, og at der faktisk var iværksat undersøgelser om hvem, der havde udført den kriminelle gerning. Endelig blev hr. William Hudson Guernsey opsporet som den skyldige, og han blev stillet for kriminalretten og anklaget for at have tilvendt sig depecherne. Følgelig træder Derby-kabinetet sejrrikt ud af striden; og dermed slutter det politisk interessante ved retssagen. Og dog er verdens opmærksomhed som følge af denne proces atter blevet rettet mod relationerne mellem Storbritannien og De ioniske Øer. At Sir John Young's plan ikke var nogen privat indskydelse bevises på afgørende måde af følgende uddrag af en offentlig erklæring fra hans forgænger, Sir Henry Ward, til Den ioniske Forsamling⁵ den 13. april, 1850:

»Det påligger ikke mig på den britiske kronens vegne at tale om den fjerne fremtid, som henvendelsen fremmaner, hvor det græske folks spredte medlemmer kan forenes i eet stort rige med de europæiske stormagters billigelse. Men det volder mig ingen vanskeligheder at udtrykke min egen opfattelse« (han talte på den britiske kronens vegne), »at dersom en sådan begivenhed måtte være inden for rækkevidden af det menneskeligt mulige, så ville Englands monark og parlament i lige så høj grad være villige til at se ionierne indtage deres plads som medlemmer i denne nye magt, der da ville indtage sin plads i verdenspolitikken.«⁶

I mellemtiden gav Storbritanniens filantropiske følelser over for øerne sig udtryk i den rent ud sagt østrigske grusomhed, hvormed Sir Henry Ward knuste det daværende oprør på øerne. Af en befolkning på 200.000 sjæle blev 8.000 straffet med hængning, pisk, fængsling og landsforvisning; kvinder og børn blev pisket, indtil blodet flød. For

4. [Jus publicum: statsret.]

5. [D.v.s. det ioniske parlament.]

6. [Marx citerer her og i det følgende en dokumentsamling vedr. det ioniske spørgsmål, som blev offentliggjort i *The Free Press*, den 24. november 1858.]

ikke at blive mistænkt for at overdrive, vil jeg citere en britisk avis, *The Morning Chronicle*, fra den 25. april, 1850:

»Vi gyser over de grusomme straffeforanstaltninger, der blev iværksat af krigsretten under Lordhøjkommissærens ledelse. I nogle tilfælde blev dødsstraf, deportation og legemlig afstraffelse tildelt de ulyksalige forbrydere *uden rettergang*, i andre tilfælde skete det ved *den militære undtagelsestilstands hastige processer*. Der forekom 21 henrettelser og et stort antal andre afstraffelser.«

Briterne bryster sig dog af at have velsignet ionierne med en fri forfatning og af at have udviklet deres materielle ressourcer til et niveau, der danner en klar kontrast til den ynkelige økonomiske tilstand i det egentlige Grækenland. Da Lord Grey var henfalden til at sjakre forfatninger for hele Storbritanniens koloniimperium, kunne han ikke særlig godt forbigå De ioniske Øer; men han gav dem kun det tilbage, som England gennem lange år på bedragerisk vis havde fravristet dem⁷.

I en traktat, der blev udarbejdet af grev Capo d'Istria, og som sammen med Rusland blev underskrevet i Paris i 1815, blev beskyttelsen af De ioniske Øer overdraget Storbritannien på den udtrykkelige betingelse, at man overholdt den russiske forfatning, der var blevet tilstedt øerne i 1803. Den første britiske lordhøjkommissær, Sir Thomas Maitland, satte denne forfatning ud af kraft og erstattede den med en, der udstyrede ham selv med uindskrænket magt. I 1839 erklærede ionieren ridder Mustoxidis i sin *Pro Memoria*, som Underhuset den 22. juni 1840 lod trykke:

»Ionierne nyder ikke den begunstigelse, som de græske samfund besad selv i det tyrkiske tyrannis dage, nemlig at kunne vælge egne dommere og varetage egne anliggender; de er derimod underlagt embedsmænd, som er blevet dem påtvunget af politiet. Den begrænsede frihed til at administrere egne indtægter, som var blevet tilstedt stadsmyndighederne på de forskellige øer, er blevet frarevet dem, og for at gøre dem

7. [I 1798-99 befriede en russisk eskadre under admiral Ušakov's kommando De ioniske Øer fra fransk herredømme. Ušakov gjorde øerne til en republik og indførte en forfatning, der gav øerne selvforvaltning. I og med Tilsitfreden i 1807 blev øerne igen overgivet til Frankrig, og Napoleon I. tilintetgjorde praktisk talt forfatningen. I 1815 overgav Wienerkongressen øerne til Storbritannien, der indførte en ny forfatning, der gav den britiske repræsentant på øerne, Lord High Commissioner, ubegrænsede magtbeføjelser. Den voksende utilfredshed med det britiske fremmedherredømme blandt den græske befolkning på øerne tvang i 1849 den britiske regering, hvori Grey var krigs- og koloniminister, til at indføre en reform, der til en vis grad udvidede ioniernes lokale selvforvaltning og valgrettigheder.]

endnu mere afhængige er disse indtægter blevet kastet ind i den offentlige finanskasse.«

Hvad udviklingen af de materielle ressourcer angår, vil det være tilstrækkeligt at anføre, at England, Frihandelsengland, ikke skammer sig over at bebyrde ionierne med eksportafgifter, et barbarisk middel, som ellers syntes at være relegeret til Tyrkiets finanskodeks. Korender, der udgør øernes vigtigste produkt, er eksempelvis belagt med en eksportafgift på 22½ procent.

»Det mellemliggende hav«, udtaler en ionier, »som så at sige udgør øernes hovedvej, stoppes som var det af en vejboom i hver eneste havn af transitafgifter, der beskatter varer af enhver art og beskrivelse, som udveksles *mellem øerne*.«

Og det er ikke alt. I løbet af den britiske forvaltnings første treogtyve år tredobledes beskatningen og udgifterne femdobledes. Senere fandt en vis reduktion sted, men i 1850 var der et underskud, der svarede til halvdelen af den tidligere samlede beskatning, hvilket fremgår af følgende tabel:

	Årlig beskatning	Udgifter
1815	£ 68.459	£ 48.500
1817 ⁸	108.997	87.420
1850	147.482	170.000

Således er eksportafgifter på deres egne produkter, transittold mellem de forskellige øer, en øget beskatning og et spild af udgifter de økonomiske velsignelser, som John Bull har påført ionierne. Ifølge hans orakel på Printing House Square⁹ griber han kun efter kolonierne for at uddanne dem i folkefrihedens principper; men hvis vi holder os til kendsgerningerne, beviser De ioniske Øer i lighed med Indien og Irland, at John Bull for at være fri hjemme er nødt til at slavebinde i det fremmede. Medens han således i netop dette øjeblik giver udtryk for sin dydsirede forargelse over Bonaparte's spion-system i Paris, er han selv ved at indføre det i Dublin.

Det juridisk interessante ved den pågældende retssag drejer sig om et enkelt punkt: Guernsey's sagfører tilstod tyveriet af ti eksemplarer af depecherne, men plæderede uskyld, fordi det ikke havde været hensigten at udnytte dem i privat øjemed. Hvis forbrydelsen tyveri kun er afhængig af den hensigt, hvori andres ejendom er blevet ulovligt tilegnet, bringes straffeloven til fuldkommen stilstand

8. [Det britiske protektorats første år.]

9. [På Printing House Square i London befinder *The Times'* redaktionsbygning sig.]

i denne henseende. Nævningeaflukkets solide borgere havde næppe til hensigt at tilvejebringe en sådan omvæltning i ejendomsforholdene; de havde med deres afgørelse kun tænkt sig at fastslå, at offentlige dokumenter ikke er regeringens, men offentlighedens ejendom.

KARL MARX

113 [Bondefrigørelsen i Rusland]

[I]

[*New York Daily Tribune*, 17.1 1859]
Berlin, den 31. december 1858

Den store »initiator« (for at bruge et udtryk af Mazzini) af den russiske revolution, kejser Aleksandr II., har taget et nyt skridt fremad. Den 13. november underskrev Den kejserlige hovedkomité til ophævelse af Livegenskabet endelig sin betænkning til kejseren; heri er nedfældet de principper, der skal ligge til grund for de livegnes emancipation. Grundprincipperne lyder som følger:

I. Bønderne ophører omgående med at være livegne og indtræder i en tilstand af »provisorisk forpligtelse« over for deres godsejere. Denne situation skal vare tolv år, hvor de nyder alle personlige og ejendomsmæssige rettigheder, som tilfalder rigets øvrige skattepligtige undersåtter. Livegenskabet og alle dets attributter afskaffes for tid og evighed uden nogen form for erstatning til de tidligere ejere; thi livegenskabet blev, hedder det i betænkningen, indført vilkårligt af tsar Boris Godunov¹ og udviklede sig gennem magtmisbrug til en

1. Dette er alt andet end rigtigt. Boris Godunov (ukas af 2. november 1601) gjorde en ende på bøndernes ret til at drage rundt i riget og bandt dem til de godser, de tilhørte i kraft af fødsel eller bosted. Under hans efterfølgere voksede adelens magt over bønderne hastigt, og livegenskabs-situationen blev efterhånden almindeligt gældende for bønderne. Dette forblev imidlertid en ulovlig usurpation fra bojarernes side, indtil Peter den Store legaliserede den i 1723. Bønderne blev nu også gjort til den adelige godsejers personlige ejendom, uden at blive befriet fra de kæder, der lænkede dem til godset; godsejeren fik ret til at sælge dem enkeltvis eller gruppevis, med eller uden jord, og blev i betragtning heraf gjort personlig ansvarlig for dem og deres skatter til regeringen. Senere forvandlede Katarina II. med et pennestrøg fire eller fem millioner relativt frie bønder i de nyligt erhvervede vestlige og sydlige provinser til livegne. Det ville imidlertid ikke være sømmeligt, om man i officielle russiske dokumenter anførte sådanne kendsgerninger i forbindelse med Peter I. og Katarina II., og den arme Boris Godunov må derfor bære ansvaret for de synder, alle hans efterfølgere har begået.

væsentlig bestanddel af den uskrevne sædvaneret; det kan altså, da det er skabt af herskerens vilje, også afskaffes af herskerens vilje. Hvad angår den pekuniære erstatning for afskaffelsen af det, så ville en sådan kontant godtgørelse for rettigheder, som naturligt tilhører bønderne, og som aldrig skulle have været frataget dem, i sandhed, som det hedder i betænkningen, udgøre en skændig side i den russiske historie.

II. I de tolv år, den provisoriske forpligtelse skal vare, er bonden fortsat bundet til godset; men i fald godsejeren ikke kan tildele ham mindst fem dešatiner jord til hans personlige forvaltning, kan han forlade godset. Hvis han kan finde en anden, der vil dyrke hans jord, får han den samme frihed, så længe han blot betaler Kronen de skatter, der tilkommer den.

III. og IV. Ethvert landsbyfællesskab forbliver i besiddelse af medlemmernes beboelseshuse, samt af deres gårde, stalde, haver o. s. v., for hvilket der årligt til godsejeren svares en rente på 3% af den takserede værdi. Landsbyfællesskabet kan retligt tvinge godsejeren til at lade denne værdi vurdere af en blandet kommission bestående af to godsejere og to bønder. Hvis landsbyfællesskabet ønsker det, kan det løse sine gårde ved kontant betaling af den takserede værdi.

V. Godsejernes afståelse af jordstykker til bønderne reguleres på følgende måde: Hvor der går mere end seks dešatiner jord på hver enkelt registreret livegen, får alle voksne mandlige bønder et stykke på ni dešatiner opdyrkelig jord; hvor der er mindre jord, afgives to trediedele af den samlede opdyrkelige jord til bønderne; og hvor der er så mange bønder på et gods, at disse to trediedele ikke er nok til, at alle voksne mænd kan få mindst fem dešatiner, dér opdeles jorden i parceller på fem dešatiner, og de, der ved lodtrækning udelukkes fra at få en parcel, får et pas af landsbymyndighederne og har frihed til at gå, hvorhen de vil. Hvad brænde angår, så er godsejeren forpligtet til i sine skove at stille dette til rådighed for bønderne til en på forhånd fastsat pris.

VI. For disse begunstigelser må bonden yde godsejeren følgende *corvées*²: For hver tildelt dešatin jord ti arbejdsdage med hest og ti uden hest (ved ni dešatiner er det 180 arbejdsdage om året). Værdien af hans *corvée* skal i hvert guvernement (provins) fastlægges i penge på en sådan måde, at én dags *corvée* kun er en trediedel af en fri arbejdsdag værd. Efter de første syv år kan en syvendedel af disse *corvées* og i hvert af de følgende år endnu en syvendedel forvandles til en kornrente.

VII. De personlige livegne, som ikke er bundet til et bestemt gods, men til herskabshusets familie eller til deres herres person,

2. [Corvée: hoveriarbejde.]

skal tjene deres herre i ti år, men de vil få løn for det. Men de kan til hver en tid købe deres frihed til en pris af 300 rubler for en mand og 120 rubler for en kvinde.

IX. Godsejeren forbliver landsbyfællesskabets overhovede og har vetoret over for dens beslutninger; i tilfælde af, at han gør brug af den, kan der appelleres til en blandet kommission af adelige og bønder.

Det er indholdet i dette vigtige dokument, som i indirekte form udtrykker Aleksandr II.'s tanker om Ruslands store sociale spørgsmål. Jeg har udeladt kapitel VIII, som behandler landsbyfællesskabernes organisation, og ligeledes kapital X, som kun behandler de retligt fastlagte former, hvori de officielle dokumenter omkring denne reform skal bringes. Allerede en blot helt overfladisk sammenligning viser, at denne betænkning i virkeligheden blot er en fortsættelse og viderebearbejdelse af det program, som blev udgivet af Hovedkomitéen sidste forår til adelens forskellige forsamlinger i hele riget. Dette program, hvis ti punkter nøje svarer til de ti kapitler i betænkningen, var faktisk blot et skema, som tjente det formål at vise de adelige, i hvilken retning de skulle handle, og som de selv skulle udfylde. Men jo mere de adelige fordybede sig i spørgsmålet, desto større blev deres modvilje; og det er betegnende, at regeringen otte måneder senere så sig tvunget til selv at udfylde dette skema og udkaste den plan, som egentlig skulle være de adeliges helt selvstændige handling.

Så meget om det foreliggende dokumentets historie; nu til dets indhold.

Hvis den russiske adel tror, at for den er den »4. august« (1789) end nu ikke kommet, og at det indtil videre ikke er nødvendigt for den at ofre sine privilegier på fædrelandets alter, så går den russiske regering langt hurtigere frem; den er allerede nået til »Menneskerettighedserklæringen«³. Hvad mener De egentlig om, at Aleksandr II. forkynder »rettigheder, som naturligt tilhører bønderne, og som aldrig skulle have været frataget dem«? Sandelig, vi lever i usædvanlige tider! I 1846 var det en pave, der optrådte som initiator af en liberal bevægelse⁴, i 1856 er det en russisk despot, en sand samoderjec vserossijskij⁵, der proklamerer menneskerettighederne! Og vi vil nok komme til at opleve, at tsarens proklamation vil fremkalde et

3. [Der refereres til begivenheder under den franske revolution. Natten til den 4. august 1789 vedtog den Konstituerende Forsamling den formelle afskaffelse af feudalismen. »Erklæringen om menneske- og borgerrettighederne« blev vedtaget af den Konstituerende Forsamling den 26. august 1789; et af hovedpunkterne i denne erklæring var forkyndelsen af friheden og ejendomsretten som naturlige og umistelige menneskerettigheder.]

4. [Der refereres til pave Pius IX. og den række liberale reformer, han tog initiativet til.]

5. [Samoderjec vserossijskij: selvhersker over alle russere.]

større ekko i verden og få langt større rækkevidde end pavens liberalisme.

Det parti, som rapporten først og fremmest behandler, er adelen. Hvis den gør modstand mod at fejre en 4. august, så forklarer regeringen den meget tydeligt, at det vil den blive tvunget til. Hvert kapitel af rapporten indeholder et smerteligt materielt tab for aristokratiet. En af de måder, hvorpå adelen udbyttede sin menneskelige kapital, bestod i at udleje de livegne eller tillade dem at vandre rundt mod betaling af et års beløb (obrok) og tjene til livets ophold efter forgodtbefindende. Denne skik har på vidunderlig måde imødekomet både de adeliges pengepunge og de russiske livegnes vandretrang. For de første var det en af deres hovedindtægtskilder. Ifølge kapitel I skal de fjernes uden nogen erstatning. Og ikke kun det: Ifølge kapitel II bliver enhver livegen, som godsejeren ikke kan tildele fem dešatiner opdyrkelig jord, fri og kan gå, hvorhen han ønsker. Ifølge kapitel III til V mister godsejeren den fri dispositionsret over henvendte til trediedele af sin jord og bliver tvunget til at give den til bønderne. Ganske vist sidder bønderne allerede nu på jorden, men under hans herredømme og mod tjenesteydelsesforpligtelser, som udelukkende er fastlagt af ham. Nu skal jorden i virkeligheden tilhøre bønderne, som bliver livsvarige forpagtere, med ret til at løse hele deres gård, og deres tjenesteydelser skal, skønt de er sat meget højt, fastlægges ved en retlig forordning, og, hvad der er endnu værre for godsejerne, de skal kunne forvandles til en (for bønderne) temmelig fordelagtig tarif. Selv dvorovje, d.v.s. tjenerne i godsherrens hus, skal have udbetalt løn, og de kan købe deres frihed, hvis de vil. Og hvad der er endnu værre, de livegne skal have de samme rettigheder som alle andre borgere, hvilket betyder, at de vil få den dem hidtil ukendte ret til at indklage deres godsejere og føre vidnesbyrd mod dem for en domstol, og skønt godsejeren forbliver overhoved over bønderne på sine godser og beholder en vis retlig magt over dem, så vil dog de afpresninger, i kraft af hvilke en stor del af den russiske adel har skrabet midler sammen til at holde elegante *lorettes*⁶ i Paris og til at være forfaldne til hasardspillet ved de tyske kursteder, vederfæres en kraftig begrænsning i fremtiden. Men for at kunne bedømme den virkning, som en sådan begrænsning af indtægten kunne have på de russiske adelige, vil vi kaste et blik på deres økonomiske situation. Hele Ruslands landadel skylder kreditbankerne (som er oprettet af Kronen) en sum på 400.000.000 sølvrubler, hvor for de til gengæld har pantsat ca. 13.000.000 livegne til disse banker. Det samlede antal af livegne i Rusland (bortset fra kronbønderne) er på 23.750.000 (folketællingen 1857). Nu er det klart, at det er de mindre besiddere af livegne, der er hovedskyldnerne, mens de

6. [Lorette: letlevende ung kvinde.]

større er forholdsvis gældfri. Af folketællingen fra 1857 kan man se, at omkring 13.000.000 livegne tilhører godsejere, som hver ejer mindre end 1.000 livegne, mens de øvrige 10.750.000 livegne tilhører godsejere, som hver ejer mere end 1.000 livegne. Det er klart, at den sidste gruppe er den, der er gældfri, mens den første gruppe er den gruppe adelige i Rusland, som er belastet af gæld. Dette er muligvis ikke helt nøjagtigt, men det kommer i det store og hele virkeligheden tilstrækkelig nær.

Antallet af de jordejere, som ifølge folketællingen fra 1857 ejer fra 1 til 999 »sjæle«, andrager 105.540, mens antallet af de adelige, som ejer 1.000 eller mere, ikke andrager mere end 4.015. Det ser altså ud til, at hvis vi regner meget lavt, så er det ni tiendedele af hele det russiske aristokrati, som er slemt forgældet til kreditbankerne, eller – hvad der er det samme – til Kronen. Men det er en kendt sag, at den russiske adel herudover i stor målestok er i gæld til privatpersoner, til bankierer, forretningsfolk, jøder og ågerkarle, og at det store flertal af de adelige er så belastet af gæld, at de kun har en nominal interesse i deres besiddelser tilbage. De, der endnu kæmpede imod at gå fallit, er blevet fuldstændig ruineret af den sidste krigs tunge ofre, da de, ud over de store afgifter, som de skulle yde i form af mennesker, penge og *corvées*, fandt, at der ikke var nogen afsætningsmuligheder for deres produkter, og de måtte optage lån til overordentlig trykkende betingelser. Og nu opfordrer man dem til at give fuldstændigt afkald på en stor del af deres indtægter, og endda uden erstatning, og til at regulere resten af deres indkomst sådan, at den ikke blot formindskes nu, men også i fremtiden vil blive holdt på dette formindskede niveau.

Det er let at forudse følgerne for en adel som den russiske. Hvis den ikke er indforstået med udsigten til, at det store flertal af dens klasse bliver ruineret eller i hvert fald umiddelbart drevet ud på fallittens rand, for at gå op i klassen af bureaukratisk adel, hvis rang og stilling afhænger fuldstændig af regeringen, så må den modsætte sig dette forsøg på en befrielse af bønderne. Den modsætter sig det rent faktisk, og hvis dens nuværende legale modstand således som det ser ud til, ikke udretter noget mod herskerens vilje, så vil den være tvunget til at tage sin tilflugt til andre, mere effektive midler.

[II]

[New York Daily Tribune, 17.1.1859]
Berlin, den 31. december 1858

De russiske adeliges modstand mod tsarens frigørelsesplaner er allerede begyndt at vise sig på to måder – en aktiv og en passiv. De

personlige henvendelser, som Aleksandr II. nedlod sig til at rette til sine adelige på sin rejse gennem flere provinser, henvendelser, som den ene gang var iklædt den menneskevenlige appels klædebon; som så antog den overbevisende form af en belærende fremstilling, og som en anden gang steg til befalingens og truslens skingre toner – hvad har de alle ført til? De adelige lyttede til dem med servil holdning og sænket hoved, men i deres hjerter følte de, at den kejser, der kom for at holde foredrag, besnakke dem, overtale dem, for at formane dem og true dem, var holdt op med at være den almægtige tsar, hvis vilje endog skulle træde i stedet for fornuften. Derfor turde de give et negativt svar, idet de slet ikke gav noget svar, men lod tsarens følelser ubesvarede og greb til det simple middel at sylte sagerne i deres kommissioner. De gav ikke tsaren nogen anden udvej end den romerske kirkes: *Compelle intrare*⁷. Denne hårdnakkede tavsheds tomme monotoni blev dog dristigt brudt af adelskomitéen i St. Petersborg, som vedtog et dokument, som i virkeligheden var en »petition af rights«⁸ og var udkastet af hr. Platonov, ét af dens medlemmer. Heri blev der krævet intet mindre end et adelsparlament, som sammen med regeringen skulle afgøre ikke blot dagens store spørgsmål, men alle politiske spørgsmål. Forgæves vægrede hr. Lanskoj, indenrigsministeren, sig mod at modtage dette dokument; han sendte det tilbage til adelen med den vrede bemærkning, at det ikke var hans opgave at blive enig med folk, der kom og overrakte bønsskrifter, men kun at drøfte spørgsmål, som regeringen forelagde ham. General Suvalov gik i komitéens navn over i offensiven og tvang hr. Lanskoj til alligevel at modtage dokumentet, idet han truede med selv at overgive det til kejseren. Således har den russiske adeli 1858, fuldstændig som den franske adeli 1788, antaget parolen om en *Assemblée des Etats généraux*⁹, eller, som man siger i Moskovie, *zemskej sobor* eller *zemskaia дума*¹⁰. Og derfor angriber de adelige selv med deres egennyttige forsøg på at opretholde pyramidens forældede sociale grundlag i uskadt stand netop denne pyramids politiske tyngdepunkt. Derudover har l'ésprit de vertige¹¹, som de gamle franske emigranter kaldte tidens ånd, grebet dem så heftigt, at flertallet af de adelige over hals og hoved styrter sig ud i den borgerlige aktieselskabsmani, mens mindretallet i de vestlige provinser finder behag i at lede og beskytte den moderne litterære

7. [*Compelle intrare*: tvinge til indtræden.]

8. [Der menes »Reglement vedrørende godsejernes forvaltning af livegne bønder i St. Petersborg guvernementet, forfattet af St. Petersborg Adelskomité«, der fremkom omk. den 5. december 1857, og sammenligner dette dokument med den »petition of rights«, som det engelske parlament forelagde for Charles I. den 28. maj 1628, og hvori det krævede en betydelig indskrænkning i Kongens beføjelser.]

9. [*Assemblée des Etats généraux*: forsamling af generalstænder.]

10. [*Zemskej sobor* eller *zemskaia дума*: stænderforsamling.]

11. [L'ésprit de vertige: sindsforvirringens ånd.]

bevægelse. For at formidle en forestilling om denne iøjnefaldende bevægelse, er det nok at konstatere, at antallet af eksisterende tidsskrifter i 1858 var steget til 180, mens der kom meddelelser om 109 nye i 1859. På den anden side blev der i 1857 grundlagt seksten selskaber med en kapital på 303.900.000 rubler, medens der kom 21 nye selskaber med en kapital på 36.175.000 rubler til i tidsrummet fra januar til august 1858.

Lad os nu betragte den anden side af de forandringer, som Aleksandr II. har i sinde at foretage. Man må ikke glemme, hvor ofte den russiske regering har fremmanet frihedens fata morgana for de russiske bønder. I begyndelsen af sin magtperiode opfordrede Aleksandr I. adelen til at frigøre bønderne, dog uden resultat. I 1812, da bønderne blev opfordret til at innullere sig i opoltsjenien (militsen), blev frigørelsen fra livegenskabet stillet dem i udsigt, ganske vist ikke officielt, men dog med kejserens stiltiende samtykke, som belønning for deres fædrelandskærlighed; de mænd, der havde forsvaret Det hellige Rusland, kunne ikke længere behandles som slaver. Selv under Nikolaj blev de adeliges magt over deres livegne begrænset af en række ukaser; således fik de sidstnævnte (ifølge ukas af 1842) bemyndigelse til at slutte overenskomster med deres ejere om tjenesteydelserne (hvor igennem de indirekte fik tilladelse til også at indklage deres herrer for retten); en ukas (1844) overtog i regeringens navn garantien for, at bønderne opfyldte de forpligtelser, som de var gået ind på i disse overenskomster; en anden (1846) gjorde det muligt for de livegne at købe deres frihed, hvis det gods, de tilhørte, skulle på tvangsauktion; og ukasen (1847) gjorde det muligt for en sammenslutning af livegne, der tilhørte sådan et gods, at købe hele godset, så snart det kunne købes. Til regeringens og adelens store overraskelse viste det sig pludselig, at de livegne var forberedt herpå og faktisk købte det ene gods efter det andet; ja, at det endda i mange tilfælde var sådan, at godsejeren kun var den nominelle ejer, thi de livegne, i kraft af hvis penge han ganske vist var blevet gældfri, havde truffet forholdsregler for reelt at sikre sig deres egen frihed og ejendomsretten til godset. Da dette kom frem, måtte regeringen, som både var blevet forskrækket over disse tegn på intelligens og energi blandt de livegne og samtidig af oprørene i 1848 i Vesteuropa, søge efter et middel mod denne forordning, som lidt efter lidt truede med at fortrænge adelen fra dens godser. Men det var for sent at tilbagekalde ukasen; derfor udvidede ukasen af 15. marts 1848 købsretten, som det hidtil kun havde været kommercielle sammenslutninger af livegne, der havde haft, til at gælde for hver enkelt livegne. Denne forholdsregel var ikke kun indrettet på at sprænge landsbysammenslutninger og sammenslutninger af grupper af landsbyer i et område, sammenslutninger, der hidtil havde sat de livegne i stand til at samle den nødvendige kapital til et sådant køb; den blev krydret

med endnu et par særbetingelser. Jorden kunne købes af livegne, men ikke de folk, der hørte til det; med andre ord – hvis de livegne købte det gods, som de hørte til, købte de ikke deres egen frihed. Tværtimod, de forblev livegne, og hele købekontrakten blev oven i købet gjort afhængig af den tidligere godsejers samtykke! For at sætte kronen på hele dette værk, fik de utallige adelige, som så at sige holdt deres gods i en slags repræsentantskab for deres livegne, gennem den samme ukas både ret og opfordringer til at bryde dette repræsentantskab og få det fulde ejerskab af deres godser tilbage, i hvilken sammenhæng alle de livegnes klager udtrykkeligt skulle afvises for retten. Siden da var alle skoler bortset fra underskolen lukket for de livegne, og alle håb om frigørelse syntes slået sønder, da den sidste krig igen tvang Nikolaj til at indkalde til en almindelig bevæbning af de livegne og som sædvanlig at understøtte dette opråd med løfter om befrielse for livegenskabet, løfter, som de lavere regeringsembetsmænd måtte udbrede blandt bønderne.

Det er helt naturligt, at Aleksandr II. efter alt dette så sig tvunget til alvorligt at skride til en befrielse af bønderne. Resultatet af hans anstrengelser og udkastet til hans planer, i det omfang de var modnet, ligger foran os. Hvad vil bønderne sige til en tolv års prøvetid med svære *corvées*, hvor de tilsidst skal træde ind i en tilstand, som regeringen ikke tør beskrive i detaljer? Hvad vil de sige til en kommunal forvaltning, retspleje og politi, der fjerner alle den demokratiske selvforvaltnings organer, som alle russiske landsbyfællesskaber hidtil har besiddet, for at oprette et system, hvis princip er godsejernes patrimonielle magt, efter den preussiske agrarlovgivnings mønster fra 1808 og 1809¹², et system, som står i fuldstændig modsætning til den russiske bonde, hvis hele liv bliver bestemt af landsbyfællesskabet, og som ikke har nogen idé om individuel jordbesiddelse, men derimod betragter fællesskabet som ejer af den jord, hvorpå han lever?

Hvis vi husker på, at oprør blandt de livegne mod deres godsejere og godsforvaltere siden 1842 er blevet en hel epidemi; at de livegne endda ifølge indenrigsministeriets officielle statistik har myrdet omkring 60 adelige om året; at oprørene er taget stærkt til under den sidste krig, og i de vestlige områder især har været rettet mod

12. [I 1807 blev den preussiske bondes personlige afhængighed af godsejeren afskaffet, men alle de feudale byrder og godsejerens politimyndighed over bønderne forblev i kraft. Godsejerne forsøgte på enhver måde at hindre gennemførelsen af denne inkonsekvente reform og modsatte sig gennemførelsen af en selvforvaltnings-reform på landet. I 1808 fik de ret til at tilegne sig bønderjord. I 1811 fik bønderne ret til at løskøbe sig fra de feudale byrder, men på grund af de hårde betingelser for løskøb kunne de som regel ikke gøre brug af denne ret. Resultatet var, at frigørelsen af bønderne fra den feudale afhængighed i Preussen varede årtier.]

regeringen (der blev organiseret en sammensværgelse som skulle anstifte et oprør, når den engelsk-franske hær – den udenlandske fjende! – nærmede sig), så kan der næppe være tvivl om, at forsøget på at realisere komitéens forslag må være signal til en vældig ildebrand i Ruslands landbefolkning, også selv om adelen ikke sætter sig imod frigørelsen. Men adelen vil iøvrigt helt sikkert sætte sig imod den; kejseren, der hele tiden bliver kastet frem og tilbage mellem statsnødvendighed og hensigtsmæssighed, mellem frygten for de adelige og frygten for de rasende bønder, vil helt sikkert vakle; og de livegne, hvis forventninger er spændt til det yderste, vil gøre oprør i den tro, at tsaren står på deres side, men kun bliver holdt tilbage af de adelige, og heri vil de være sikrere end nogen sinde før. Og når de gør dette, så vil det russiske 1793 bryde ud¹³; disse halvasiatiske livegnes rædselsherredømme vil være uhørt i historien, men det vil være det andet vendepunkt i den russiske historie, og endelig sætte en virkelig og almindelig civilisation i stedet for den bedrageriske og uægte civilisation, som Peter den Store har indført.

13. [Der refereres igen til den franske revolution: i 1793 tog den radikalt-demokratiske fløj, jacobinerne, magten.]

114 Dyb krise i de indiske finanser

I

[*New York Daily Tribune*, 30.4. 1859]
London, den 8. april 1859.

Den finansielle krise i Indien, som i øjeblikket sammen med krigsrygterne og valgagitationen deler det privilegium at optage den offentlige interesse i England, må betragtes ud fra en dobbelt synsvinkel. Den indbefatter både en midlertidig nødvendighed og en vedvarende vanskelighed.

Den 15. februar fremlagde Lord Stanley i Underhuset et lovforslag, der gav regeringen bemyndigelse til at optage et lån på £ 7.000.000 i England for at imødekomme den indiske forvaltnings ekstraudgifter i indeværende år. Godt halvanden måned senere blev John Bull's lykønskninger til sig selv over det indiske oprørs ringe omkostninger brat afbrudt ved landpostens ankomst, der medbragte et økonomisk klageråb fra regeringen i Calcutta. Den 25. marts rejste Lord Derby sig i Overhuset for at erklære, at et yderligere lån til Indien på £ 5.000.000 i tilgift til det lån på £ 7.000.000, dernu lå foran Parlamentet, ville være påkrævet for at imødekomme dette års krav, og selv da ville visse krav på erstatninger og prise- penge¹ til et beløb af mindst £ 2.000.000 stadig skulle betales fra en endnu ukendt kilde. For at gøre tingene behagelige havde Lord Stanley i sin første erklæring kun tilgodeset behovene hos det indiske skatkammer i London, idet han havde overladt den britiske regering i Indien til dens egne ressourcer, som han ud fra de modtagne depecher meget vel forstod var langt fra tilstrækkelige. Bortset fra udgifterne til regeringen i moderlandet eller den indiske forvaltning i London anslog Lord Canning, at underskuddet for regeringen i Calcutta i indevæ-

1. [Prise-penge: Belønning til skibsbesætninger, der deltog i tilintetgørelse eller opbringning af fjendtlige skibe eller neutrale skibe med kontrabande.]

rende år 1859-60 var £ 12.000.000, efter at der var regnet med en stigning i den ordinære beskatning på £ 800.000 og et fald i militærudgifterne på £ 2.000.000. Hans armod var så stor, at han var ophørt med at aflønne en del af sin civilforvaltning; hans kreditforhold var af en sådan art, at regeringens 5 procents obligationer noteredes til et 12 points fald; og hans nød var af en sådan beskaffenhed, at han kun kunne reddes fra at gå bankerot ved, at der inden for få måneder blev sendt £ 3.000.000 i sølv fra England til Indien. Således blev tre punkter klargjort. For det første: Lord Stanley's oprindelige erklæring var en »manøvre«, der så langt fra omfattede alle de indiske passiver, og som endog undlod at berøre de umiddelbare behov hos den indiske regering i Indien. For det andet: Hvis vi ser bort fra, at der i 1857 blev sendt £ 1.000.000 i sølv fra London til Indien, så var regeringen i Calcutta gennem hele perioden med opstanden overladt til at klare sig selv, til af sine egne ressourcer at dække hovedparten af de ekstraordinære krigsudgifter, som naturligvis måtte udbetales i Indien, til indkvarteringen i barakker af cirka 60.000 europæere ekstra, til erstatning for de plyndrede skatte og til godtgørelse for den lokale forvaltnings indtægter, der var blevet fejtet væk. For det tredje: Bortset fra moderlandets regerings behov er der et underskud på £ 12.000.000, som skal dækkes i indeværende år. Ved hjælp af nogle operationer, hvis tvivlsomme karakter vi vil undlade at dvæle ved, kan beløbet reduceres til £ 9.000.000, hvoraf £ 5.000.000 skal lånes i Indien og £ 4.000.000 i England. Af sidstnævnte er £ 1.000.000 i sølvbarrer allerede blevet udskibet til Calcutta fra London, og yderligere £ 2.000.000 skal sendes inden for kortest mulige tid.

Af denne kortfattede redegørelse vil man se, at den indiske regering blev uretfærdigt behandlet af sine engelske herrer, der svigtede den for at stikke John Bull blå i øjnene; men på den anden side må det indrømmes, at Lord Canning's finansielle operationer i ubehændighed overgår selv hans militære og politiske bedrifter. Indtil slutningen af januar 1859 var det lykkedes ham at tilvejebringe de nødvendige midler gennem låntagning i Indien, som fandt sted dels i form af statsobligationer, dels i form af skatkammeranvisninger; men medens hans bestræbelser underligt nok havde svaret sig under revolutionen, mislykkedes de totalt fra det øjeblik, da den engelske myndighed var blevet genoprettet med våbenmagt. Og ikke blot mislykkedes de, men der var panik omkring statsobligationerne; der var en hidtil uset værdiforringelse inden for alle papirer ledsaget af protester fra handelskammerne i Bombay og Calcutta og i sidstnævnte by blev regeringsforanstaltningernes tøven, vilkårlighed og hjælpeløse tåbelighed kritiseret på offentlige møder blandt engelske og indfødte pengehandlere. Den lånbare kapital i Indien, som indtil januar 1859 havde forsynet regeringen med midler, begyndte derefter

ter at svigte, da lånebehovet syntes at være gået for vidt. I virkeligheden opslugede den samlede låntagning, der fra 1841 til 1857 havde beløbet sig til £ 21.000.000, alene i løbet af de to år 1857 og 1858 omkring £ 9.000.000, hvilket svarer til næsten halvdelen af det beløb, der var blevet lånt gennem de foregående seksten år. Medens en sådan mangel på ressourcer forklarer nødvendigheden af gentagne gange at skrue renteniveauet for statsobligationerne op fra 4 til 6%, så forklarer den naturligvis langt fra omsætningspanikken på det indiske obligationsmarked og generalguvernørens totale mangel på muligheder for at imødegå de mest presserende krav. Gåden løses derved, at det er blevet en regelmæssig manøvre fra Lord Canning's side at optage nye lån med højere rentesatser end dem, der gælder for de eksisterende *åbne lån*, og det sker uden forudgående meddelelse til offentligheden og medfører den største usikkerhed overfor hvilke yderligere finansielle operationer, der påtænkes. Papirernes værdiforringelse som følge af disse manøvrer blev anslået til ikke at være under £ 11.000.000. Presset af statskassens armod, skræmt af panikken på obligationsmarkedet og opjaget af protesterne fra handelskammerne og møderne i Calcutta, anså Lord Canning det klogest at være en god dreng og forsøge at imødekomme det monetære sinds ønsker; men hans bekendtgørelse af den 21. februar, 1859², viser endnu engang, at den menneskelige forståelse ikke er afhængig af den menneskelige vilje. Hvad måtte han gøre? I hvert fald ikke samtidig optage to lån på forskellige vilkår, men straks fortælle den monetære offentlighed, hvilket beløb der kræves i indeværende år, i stedet for at narre den gennem gentagne erklæringer, der hver især modsiger hinanden. Og hvad gør han da i sin bekendtgørelse? For det første siger han, at der ved låntagning på det indiske marked i året 1859-60 skal tilvejebringes £ 5.000.000 til 5½%, og »når dette beløb er blevet realiseret, vil låntagningen for 1859-60 lukkes, og der vil ikke blive optaget yderligere lån i Indien i det pågældende år«. I selv samme erklæring fortsætter han med at fejle enhver værdi i de forsikringer, der netop var givet, til side:

»Der vil i løbet af året 1859-60 ikke blive optaget noget lån med en højere rentesats i Indien, medmindre det er efter instruks fra regeringen i moderlandet.«

Men det er ikke alt. Han optager i realiteten et *dobbelt lån* på forskellige vilkår. Medens han erklærer, at

»udstedelsen af skatkammeranvisninger på de vilkår, der blev bekendtgjort den 26. januar 1859, vil ophøre den 30. april«,

2. [Offentliggjort i *The Times*, den 30. marts 1859.]

proklamerer han,

»at en ny udstedelse af skatkammeranvisninger vil blive bekendtgjort fra den 1. maj«,

der med en rente på 5¾% vil kunne indløses efter udløbet af et år fra udstedelsesdatoen. Begge lån holdes åbne, samtidig med at det lån, der blev optaget i januar, ikke er blevet afsluttet. Det eneste finansielle forhold, som Lord Canning synes at være i stand til at begribe, er, at hans årlige løn nominelt beløber sig til 20.000, men reelt til godt 40.000. Følgelig klæber han af »pligtfølelse« til sin post på trods af Derby-kabinetets snerren og på trods af hans egen berygtede inkompetence.

Den indiske finanskrisens virkninger på det engelske hjemmemarked er allerede blevet klare. I første omgang er prisen på sølvbarrer naturligvis gået op som følge af, at regeringens overførsler af sølv kommer oven i de store overførsler på handelskontoen og finder sted på et tidspunkt, hvor de ordinære sølvforsendelser fra Mexico holdes tilbage på grund af den urolige situation landet befinder sig i³. Den 25. marts var den steget til den kunstige pris af 62 3/4 d. pr. standardounce, hvilket bevirkede en sådan tilstrømning af sølv fra alle egne af Europa, at prisen i London atter faldt til 62 3/8 d., medens diskontoen i Hamburg gik op fra 1½ til 3%. Som en følge af denne kraftige sølvimport har valutakurserne vendt sig mod England, og et dræn på guldbarrer er sat ind, som i øjeblikket kun befrier pengemarkedet i London for overopfyldningen, men som i det lange løb alvorligt kan komme til at påvirke det, når det som tilfældet vil være bliver forbundet med store lån på kontinentet. Den alvorligste virkning på hjemmemarkedet, som endnu vil følge af den indiske finanskrise, er imidlertid givetvis den forringelse på pengemarkedet i London, der vil indtræffe for de indiske statsobligationer og for de garantisikrede jernbaneobligationer, som må blive til skade for de stats- og jernbanelån, der endnu mangler at blive optaget i indeværende år. Endskønt regeringen garanterer 5% udbytte på indiske jernbaneobligationer, bliver mange af dem nu diskonteret til 2 eller 3%.

Alt taget i betragtning anser jeg dog den øjeblikkelige panik i de indiske finanser for at være et anliggende af mindre betydning, hvis man sammenligner det med den indiske statskasses generelle krise, som jeg måske kan tage op til behandling ved en anden lejlighed.

3. [I 1854 udbrod en borgerlig revolution i Mexico. Hertil kom en borgerkrig, der varede til slutningen af 1860 og endte med nederlag til de feudale og klerikale kræfter.]

London, den 12. april 1859.

Så langt fra at vise nogen svækkelse i finanskrisen i Indien, afslører den seneste landpost en tilstand af forvirring, som man næppe havde forudset. De manøvrer den indiske regering er blevet drevet til for at imødegå de mest påtrængende behov kan bedst illustreres ved en foranstaltning, der for nylig blev truffet af guvernøren i Bombay⁴. Bombay er det marked, hvor opiumen fra Malva, i gennemsnit 30.000 kasser om året, afsættes i månedlige rater på 2.000 til 3.000 kasser, for hvilke der trækkes vekslers på Bombay. Ved at opkræve en afgift på 400 rupees for hver kasse, der indføres til Bombay, skaffer regeringen sig en årlig indtægt på £ 1.200.000 fra Malva-opiumet. For at opfylde sin slunkne kasse og for at afværge en øjeblikkelig bankerot har guvernøren i Bombay udstedt en bekendtgørelse, hvorved afgiften på hver kasse opium fra Malva sættes op fra 400 til 500 rupees; men samtidig erklærer han, at denne øgede afgift først vil blive opkrævet efter den 1. juli, så at opiumsbesidderne i Malva kan nyde det privilegium at indføre giften med de gamle afgifter i endnu fire måneder. Fra midten af marts måned, da bekendtgørelsen blev udstedt, til den 1. juli er der kun to en halv måned, hvor opiumen kan indføres, da monsunen sætter ind den 15. juni. Opiumsbesidderne i Malva vil naturligvis benytte sig af det tidsrum, der er givet dem, til at fremsende opiumen under de gamle afgifter, og følgelig strømmer alle deres beholdninger ind i præsidentskabet i løbet af to en halv måned. Da beholdningen af opium af både ny og gammel høst, der forbliver i Malva, beløber sig til 26.000 kasser, og prisen på Malva-opium ligger på 1.250 rupees pr. kasse, vil købmændene i Malva være nødt til at trække et beløb på købmændene i Bombay på ikke mindre end £ 3.000.000, hvoraf mere end £ 1.000.000 må ende i statskassen i Bombay. Formålet med denne finansielle manøvre er til at gennemskue. For at tage forskud på den årlige indtægt fra opiumsafgiften og for at tilskynde de handlende til at betale den med det samme, stilles en forøgelse af afgiften i udsigt *in terrorem*⁵. Medens det ville være helt overflødig at udbrede sig om den empiriske karakter af dette kunstgreb – som opfylder statskassen det ene øjeblik for at skabe et tilsvarende tomrum nogle måneder senere – ville man ikke kunne give noget mere slående eksempel på, hvorledes stormogulens efterfølgeres mål og midler er udtømt.

Lad os nu vende os mod de indiske finansers generelle tilstand, sådan som den har udviklet sig af den nylige opstand. Ifølge de

4. [D.v.s. John Eiphinstone.]

5. [In terrorem: som skræmmemiddel.]

seneste officielle opgørelser beløber briternes nettoindtægt fra deres indiske firma sig til £ 23.208.000, altså rundt regnet £ 24.000.000. Denne årlige indtægt har aldrig været tilstrækkelig til at dække de årlige udgifter. Fra 1836 til 1850 beløb nettounderskuddet sig til £ 13.171.096 eller i gennemsnit cirka £ 1.000.000 om året. Selv i året 1856, da statskassen blev fyldt i usædvanlig grad gennem Lord Dalhousie's omfattende anneksioner, plyndringer og udpresninger, gik indtægterne og udgifterne ikke lige op; tværtimod blev der lagt et underskud på omkring en kvart million oven i den sædvanlige høst af underskud. I 1857 var underskuddet på £ 9.000.000, i 1858 beløb det sig til £ 13.000.000, og i 1859 anslås det af den indiske regering selv at blive på £ 12.000.000. Den første konklusion man da må nå til er, at selv under normale omstændigheder hobede underskuddene sig op, og under ekstraordinære forhold må de antage sådanne dimensioner, at de kommer til at udgøre halvdelen eller mere af de årlige indtægter.

Det spørgsmål, som derpå melder sig, er i hvilket omfang denne allerede eksisterende kløft mellem den indiske regerings udgifter og indtægter er blevet uddybet af de seneste begivenheder? Indiens nye permanente gæld, som er oparbejdet under bekæmpelsen af opstanden, anslås af de mest håbefulde engelske finansfolk til at være på mellem fyrre og halvtreds millioner pund sterling, medens hr. Wilson anslår det *permanente underskud* eller den årlige rente af denne nye gæld, som skal dækkes af den årlige beskatning, til ikke under tre millioner. Det ville imidlertid være en stor fejl at tro, at dette permanente underskud på tre millioner er den eneste arv, som oprørerne har efterladt deres sejrherre. Udgifterne i forbindelse med opstanden er ikke kun i datid, men ligger i høj grad også forude. Selv i rolige tider før mytteriets udbrud opslugte militæruddgifterne mindst tres procent af den samlede ordinære indtægt, idet de oversteg £ 12.000.000; men nu er tingenes tilstand ændret. Ved begyndelsen af mytteriet omfattede den europæiske styrke i Indien 38.000 tjenstdygtige mand, medens den indfødte hær mønstrede 260.000 mand. I øjeblikket omfatter de militære styrker, der er engageret i Indien, 112.000 europæere og 320.000 indfødte tropper inklusive det indfødte politi. Man kan med rette fremføre, at disse usædvanlige tal vil blive reduceret til et mere beskedent niveau, når de ekstraordinære forhold, der fik dem til at svulme op til deres nuværende størrelse, forsvinder. Ikke desto mindre er den militærkommission, som den britiske regering nedsatte, nået til den konklusion, at der i Indien vil kræves en permanent europæisk styrke på 80.000 mand, hvortil kommer en indfødt styrke på 200.000 mand – og militæruddgifterne vil således blive sat op til næsten det dobbelte af deres oprindelige størrelse. I debatten den 7. april i Overhuset om de indiske finanser indrømmede alle talere med en vis autoritet to ting: på den ene side,

at en årlig udgift af de indiske indtægter på knap tyve millioner til hæren alene var uforenelig med en nettoindtægt på kun fireogtyve millioner; og på den anden side, at det var vanskeligt at forestille sig en tingenes tilstand, som i en ubestemt årrække ville gøre det forsvarligt for englænderne at efterlade Indien med en europæisk styrke, der var mindre end det dobbelte af størrelsen før mytteriets udbrud. Men selv hvis man forestiller sig, at det var nok at forøge de europæiske tropper permanent med blot en tredjedel af deres oprindelige styrke, så vil vi få et nyt og permanent årligt underskud på mindst fire millioner pund sterling. Selv med de mest beskedne beregninger kan det nye permanente underskud, som på den ene side stammer fra den konsoliderede gæld, der blev oparbejdet under mytteriet, og som på den anden side stammer fra den permanente forøgelse af de britiske styrker i Indien, selv da kan dette underskud ikke komme under syv millioner pund sterling.

Hertil må der lægges to andre poster – den ene hidrører fra en forøgelse af passiverne, den anden fra en formindskelse i indtægterne. Af en nylig erklæring fra jernbaneafdelingen ved den indiske forvaltning i London fremgår det, at den samlede godkendte jernbanelængde i Indien er 4.817 miles, hvoraf kun 559 miles indtil nu er blevet åbnet. Den samlede kapital, som de forskellige jernbaneselskaber har investeret, beløber sig til £ 40.000.000 sterling, hvoraf £ 19.000.000 er indbetalt og £ 21.000.000 endnu er udestående – 96 procent af det samlede beløb er blevet tilvejebragt i England og kun 4 procent i Indien. Af dette beløb på £ 40.000.000 har regeringen garanteret et udbytte på 5 procent, så at den årlige rente, der vil blive pålagt de indiske indtægter når op på £ 2.000.000, der skal udbetales, før jernbanerne kan komme i drift og før de kan give noget udbytte. For de kommende tre år anslår jarlen af Ellenborough de indiske financers tab hidrørende fra denne kilde til £ 6.000.000 sterling, og det endelige permanente underskud på disse jernbaner til en halv million om året. Endelig stammer et beløb på £ 3.619.000 af den indiske nettoindtægt på £ 24.000.000 fra salg af opium til udlandet – en indtægtskilde, som det nu er alment anerkendt vil blive beskadiget i betragtelig grad af den nylige traktat med Kina⁶. Det bliver da klart, at bortset fra de ekstra udgifter, der stadig vil være nødvendige for at bekæmpe mytteriet, vil et årligt permanent underskud på

6. [Der refereres til tillægsaftalen til den britisk-kinesiske Tientsin-traktat. Tilføjesen vedrørte handelsrelationerne; den forudså høje toldsats på opiumsimporten til Kina og begrænsede den til de i traktaten fastlagte havne. Opiumsimporten faldt altså ikke ind under de nye handelsmæssige begunstigelser, som Kina måtte indrømme Storbritannien, fordi den erfaringsmæssigt hæmmede afsætningen af britiske industrivarer i Kina.]

7. [Hansard's Parliamentary Debates: Third Series . . . , vol. 153, London 1859, spalte 1375.]

mindst £ 8.000.000 skulle bestrides med en nettoindtægt på £ 24.000.000, som det måske kan lykkes regeringen at øge til £ 26.000.000 gennem udskrivning af nye skatter. Det nødvendige resultat af denne tingenes tilstand vil være at bebyrde den engelske skatteyder med den indiske gælds forpligtelser og, som Sir G.C. Lewis erklærede i Underhuset, »at bevilge fire eller fem millioner årligt i tilskud til det, der kaldtes en værdifuld besiddelse for den britiske krone«. Man må indrømme, at de økonomiske frugter af den »glorværdige« generobring af Indien ikke ser tillokkende ud; og at John Bull betaler overdrevent høje beskyttelsesafgifter for at sikre frihandelsfolkene i Manchester monopol på det indiske marked.

115 [Den indiske finanskatastrofe]

[Marx til Engels]
[Londen] den 9. april 1859.]

[...]

Det indiske finanskaos bør ses som det reelle resultat af det indiske oprør. Et almindeligt sammenbrud for finanserne synes uundgåeligt, medmindre der bliver tale om beskatning af klasser, der til dato har været Englands mest solide tilhængere. Iøvrigt vil selv det ikke hjælpe til gavn. Pointen er, at John Bull nu i Indien for hvert år må betale 4 til 5 mill. kontant for at holde maskinen igang og ad denne smukke omvej igen bibringe statsgælden den behørig stigningstakt. Man må nok medgive, at det indiske marked for Manchester bomuldstøj betales pokkers dyrt. Ifølge militærkommissionens rapport skal der år frem i tiden aflønnes 80.000 europæere og mellem 200.000 og 260.000 indfødte. Dette koster omkring 20 mill. £ og den samlede nettoindtægt udgør kun 25 mill. £. Dertil har oprøret føjet en permanent gæld på 50 mill. £ eller, ifølge Wilsons beregning, et permanent underskud på 3 mill. på årsbasis. Yderligere er der deres garanti på 2 mill. £ årligt for de lokale jernbaner indtil de er kommet igang og derefter permanent en mindre sum, hvis deres nettoindkomst ikke kommer op på 5%. Til nu har Indien (med undtagelse af de få færdiggjorte jernbanestrækninger) ikke fået andet ud af det hele end æren ved at betale de engelske kapitalister 5% om året for deres kapital. Men John Bull har taget sig selv ved næsen eller er snarere blevet taget ved næsen af sine kapitalister. Indien betaler kun nominelt, John Bull reelt. Eksempelvis var en stor del af Stanley's lån kun noget, der skulle gå til at betale de engelske kapitalister 5%, selv for jernbaner som endnu ikke var anlagt. Endelig er den hidtidige årlige indtægt fra opium på 4 mill. £ meget truet som følge af den kinesiske traktat. Monopolet kommer i hvert fald ud for en

ordentlig koldbøtte og opiums-dyrkningen vil inden længe blomstre i selve Kina. Opiums-indtægten beroede lige præcis på, at det var en kontrabande-artikel. Den nuværende indiske finanskatastrofe er efter min opfattelse en mere alvorlig affære end den indiske krig var det.

[...]

116 Britisk handel

[*New York Daily Tribune*, 19.8. 1859]
[Den 5. august 1859]

Det britiske handelsministerium har netop offentliggjort en opstilling over eksporten i de første seks måneder i år; dets tabeller over de deklarerede værdier af importen omfatter derimod kun de fem måneder til og med den 31. maj¹. Hvis man sammenligner de samme perioder i 1858 og 1859 kan vi konstatere, at på nogle få undtagelser nær, som ikke er værd at nævne, er den britiske import fra De forenede Stater i almindelighed faldet, i det mindste i værdi, medens den britiske eksport til dette land er steget såvel hvad angår mængde som værdi. For at illustrere denne kendsgerning har vi taget følgende tabeller ud af de officielle rapporter:

*Britisk eksport til De forenede Stater
i halvåret til og med den 30. juni*

Artikler	Mængde		Deklareret værdi	
	1858	1859	1858	1859
			£	£
Bomuldstekstiler, i yards	60.150.771	110.360.198	1.031.724	1.924.951
Jern- og stål- varer, cwt.	35.849	78.432	242.914	534.101
Lærred, yards	17.379.691	31.170.751	515.416	961.956
Råjern, tons	22.745	39.370	68.640	111.319

1. [Tabellerne over den britiske eksport og import blev offentliggjort i *The Economist*, den 30. juli 1859.]

Artikler	Mængde		Deklareret værdi	
	1858	1859	1858	1859
			£	£
Barrer, bolte og stænger	21.463	56.026	175.944	457.384
Smedejern	9.153	19.368	113.436	238.903
Blik og nagler, cwt.	5.293	15.522	28.709	77.840
Bly, tons	1.214	1.980	27.754	44.626
Olie (frø), gallons .	411.769	930.784	50.950	111.103
Silkevarer, lbs. . . .	47.101	134.470	51.277	144.413
Uldklæde, stykker	76.311	81.686	273.409	421.006
Uldtekstiler, forskellige, yards	13.897.331	30.893.901	562.749	1.188.859
Ditto kamgarns- stoffer, yards . . .	185.129	489.171	229.981	758.914
Stentøj og porcelæn	-	-	168.927	279.407
Manufaktur- og modevarer	-	-	456.364	861.921
Blikvarer	-	-	397.027	607.011

*Britisk import fra De forenede Stater
i de fem måneder til og med den 31. maj*

Artikler	1858	1859
Hvede	£ 371.452	£ 7.013
Hvede- og majsmeel	£ 693.847	£ 14.666
Bomuld (rå)	£ 11.631.523	£ 10.486.418

Rapporterne over den britiske eksport viser i almindelighed en forhøjelse ikke kun i forhold til 1858, men også i forhold til 1857, hvilket fremgår af den følgende opstilling:

*Britisk eksport i de seks måneder
til og med den 30. juni*

Deklareret værdi		
1857	1858	1859
£ 60.826.381	£ 53.467.804	£ 63.003.159

Ved nærmere kontrol viser det sig dog, at man ikke kun kan føre den samlede tilvækst i værdien af eksporten i 1859 i forhold til 1857

tilbage til, at handelen med Indien er blevet udvidet, men at den samlede britiske eksporthandel i 1859 – sammenlignet med 1857 – ville være faldet med mere end £ 2.000.000, hvis ikke Indien havde mere end udlignet deficitet. På verdensmarkedet er alle sporene af krisen i 1857 derfor ikke forsvundet. De vigtigste og mest overraskende træk ved handelsministeriets opgørelse er uden tvivl den hastige udvikling i den britiske eksporthandel til Indien. Lad os først illustrere denne kendsgerning med officielle tal:

*Eksport til Britisk Indien
i halvåret til og med den 30. juni
(i £)*

	1856	1857	1858	1859
Øl	210.431	180.213	474.438	559.386
Bomuld, kaliko etc.	2.554.976	3.116.869	4.523.849	6.094.438
Bomuldsgarn	579.807	540.576	967.332	1.280.433
Lervarer og porcelæn	30.374	23.521	43.915	43.195
Manufaktur- og modevarer	39.354	70.502	77.319	105.723
Metalvarer og knive	84.758	101.086	139.818	153.423
Sadelmageri og seletøj	12.339	15.587	35.947	19.498
Maskineri – dampmaskiner ..	[37.503	54.074	59.104	100.803] ²
Andre	156.028	313.461	170.959	179.255
Jern – bærere, bolte og stænger (undt. jernbaneskiner)	306.201	228.838	166.321	172.725
Jernbaneskiner ..	–	272.812	475.413	578.749
Smedejern (undt. jernbaneskiner)	266.355	217.484	192.711	242.213
Kobber (ubehandlet)	62.928	34.139	9.018	51.690
Plader, søm	144.218	228.825	318.381	205.213
Salt	23.995	31.119	21.849	4.468
Papirvarer	66.495	19.958	88.425	89.711
Uldtøjer	96.045	166.509	202.076	174.826
 Ialt	 4.872.307	 5.625.080	 7.966.930	 10.065.787

2. [En sammenligning med den i *The Economist* (den 30. juli 1859) offentliggjorte tabel viser, at den tallinje, der her er anbragt i skarp parentes, er gledet ud i *New York Daily Tribune*.]

Når vi erindrer os, at den britiske eksporthandel til Indien i godt seksten år – fra 1840 til 1856 – stort set var uforandret, endskønt der somme tider forekom en mindre stigning, og somme tider et beskedent fald i forhold til gennemsnittallet på £ 8.000.000 – da forbløffes man ved at se denne uforandrede handel fordoblet i løbet af to korte år, og at denne pludselige vækst tillige fandt sted i en periode med en grusom slavekrig³. Spørgsmålet om, hvorvidt denne udvidelse af handelen udelukkende skyldes midlertidige omstændigheder eller en bona fide udvikling i den indiske efterspørgsel, bliver særlig interessant i betragtning af de indiske financers nuværende konjunktur, som tvinger den britiske regering til at bede Parlamentet om tilladelse til at optage et nyt lån til Indien i London, og som samtidig får selv *The Times* i London til at drøfte spørgsmålet om ikke England, når det kommer til stykket, burde begrænse sig til sine tre gamle provinser og overgive resten af halvøen igen til de indfødte herskere⁴.

Med det mangelfulde materiale foran os ville det være umuligt at nå til nogen kategorisk afgørelse om den virkelige karakter af den pludselige udvidelse af den britiske eksporthandel til Indien, men alle kendte oplysninger får os til at hælde til den opfattelse, at forbigående omstændigheder så at sige har fået handelen til at svulme op over sine organiske dimensioner. For det første er vi ude af stand til at finde nogen særlig forskydning i den britiske import fra Indien, som kunne have ført til den øgede eksport til landet. Der har været tale om en stigning for nogle varegruppers vedkommende, men dette opvejes næsten af et fald for andre grupper; og alt i alt er udsvingene i den indiske eksport for svage til på den ene eller den anden måde at kunne forklare de pludselige ændringer i importen dertil. Borgerkrigen kan imidlertid have bistået englænderne med at udforske landområder, der tidligere kun var lidet kendt, og soldaten kan således have banet vejen for købmanden. Desuden har der i de seneste år foregået en overdreven import og akkumulation af sølv i Indien, og delvis oplivet af den netop overståede opstandelse kan selv hinduen have set bort fra sin trang til at hamstre og til en vis grad have givet sig til at sprede sølv i stedet for at begrave det. Det er imidlertid ikke berettiget at tillægge sådanne hypoteser for stor vægt, især fordi den uomtvistelige kendsgerning på den anden side stirrer os i øjnene, at der foreligger ekstraordinære statsudgifter til et årligt beløb af godt £ 14.000.000. Medens denne tingenes tilstand i tilstrækkelig grad forklarer den pludselige vækst i den engelske eksporthandel til Indien, kan den næppe skønnes at varsle en vedvarende fortsættelse af denne nye udvikling. Den mest blivende virk-

3. [Der refereres til den indiske opstand 1857-59.]

4. [Cf. dette bind, pp. 112-119.]

ning vil sandsynligvis være en fuldstændig ødelæggelse af den indfødte industri i Indien, eftersom overskuddet i den britiske eksport til Indien – hvilket læseren vil have set af ovenstående tabel – hovedsagelig skyldes de britiske bomuldstøjers og -garners indtrængen. Overdrevne varesendinger fra Manchesters side kan også i et vist omfang have bidraget til at få tallene i den britiske eksportopgørelse til at svulme op.

KARL MARX

117 Industri og handel

[*New York Daily Tribune*, 23.9.1859]
London, den 5. september 1859

Efter at vi i en tidligere artikel¹ har betragtet bevægelsen i Kongerigets befolkning, vender vi os nu mod bevægelsen i produktionen. I de følgende statistikker² har vi opregnet eksporten for hvert år siden 1844, mens de tal, som drejer sig om importen, begynder med 1854, et anomali, som skal tilskrives den omstændighed, at den udregnede reelle værdi af importen før 1854 ikke er blevet officielt meddelt.

A. Eksport

*Deklareret reel værdi af de britiske og irske produkter,
der er udført fra Det forenede Kongerige*

År	£	År	£
1844	58.534.705	1852	78.076.854
1845	60.111.082	1853	98.933.781
1846	57.786.876	1854	97.184.726
1847	58.842.377	1855	95.688.085
1848	52.849.445	1856	115.826.948
1849	63.696.025	1857	122.066.107
1850	71.367.885	1858	116.614.330
1851	74.448.722		

1. [Cf. Karl Marx: »Population, crime, and pauperism«, *New York Daily Tribune*, den 16. september 1859 (MEW, bd. 13, pp. 490-495).]

2. [De følgende statistikker bygger på *Statistical abstract for the United Kingdom in each of the last fifteen years, from 1844 to 1858*, No. 6, London 1859.]

B. Import
Den beregnede reelle værdi af de varer,
der er indført i Det forenede Kongerige

År	£	År	£
1854	152.389.053	1857	187.844.441
1855	143.542.850	1858	163.795.803
1856	172.544.154		

Af den første tabel kan man se, at eksporten og følgelig produktionen i tiden fra 1844 til 1857 er blevet mere end fordoblet, mens befolkningen, hvilket bekræftes af de tal, jeg tidligere har anført i mine artikler, i samme tidsrum er steget med knap 18%. Det er en ramrende imødegåelse af præsten og præbendaren Malthus' doktrin. Tabel A illustrerer derudover en lov for produktionen, som kan bevises med matematisk nøjagtighed, idet beretningerne over den britiske eksport siden 1797 kan sammenlignes med hinanden. Loven siger: Når en krise er fremprovokeret i kraft af overproduktion og overspekulation, så er nationens produktivkræfter og verdensmarkedets opslugningsevne i mellemtiden blevet udvidet så meget, at de kun går ned fra maksimum for en tid, og at det produktionsniveau der betegner maksimum for prosperiteten i en periode i den industrielle cyklus, efter nogle svingninger, der strækker sig over år, bliver udgangspunkt for den følgende periode. Således opviser året 1845 det højeste niveau for produktivkræfterne i den industrielle cyklus fra 1837 til 1847. I 1846 begynder den tilbageløbende bevægelse, i 1847 kommer katastrofen, hvis følger først rigtig kommer for en dag i 1848, da eksportens omfang endda kommer ned under eksporten i 1844. I 1849 følger der ikke kun en stigning, men samtidig er niveauet fra 1845, det år, der havde den højeste prosperitet i den sidste cyklus, blevet oversteget med 3 millioner, og eksporten synker i den nye cyklus ikke længere ned på dette års niveau. Maksimum opnås så igen i 1857, kriseåret, hvis kramper kan registreres i de formindskede eksporter i 1858. Men allerede i 1859 bliver maksimum for perioden fra 1847 til 1857 til udgangspunkt for en ny økonomisk cyklus – et punkt, som produktivkræfterne sandsynligvis ikke vil gå tilbage til igen.

Hvis man sammenligner tabel A og B, kan man se, at den britiske eksport er betydeligt mindre end den britiske import, og at dette misforhold vokser lige så støt som eksportens omfang. Dette fænomen er nu blevet fortolket derhen af nogle engelske skribenter, at det er de stakkels briter, der er kommet i gæld til andre nationer eller som sælger billigt og køber dyrt og således forærer en del af produkterne af deres flid til udlandet. Den enkle kendsgerning er, at Storbritannien får noget fra andre nationer i skikkelse af import, som det

ikke har leveret noget som helst ækvivalent for. Det er tilfældet med de indiske tributer, som bliver forhøjet på forskellige måder, og ved andre leverancer for renter på kapital, som er blevet lånt ud i tidligere perioder. Det voksende misforhold mellem britisk import og eksport beviser derfor kun, at England på verdensmarkedet udvikler sin funktion som pengeudlåner endnu hurtigere end sin funktion som fabrikant og købmand.

Af importartiklerne er det fire, der gør krav på nogen opmærksomhed, og det er: Ædelmetaller, korn, bomuld og uld. Bevægelserne i de britiske import og eksporter af ædelmetaller er blevet forklaret af *New York [Daily] Tribune* ved tidligere lejligheder; den beviste under den sidste industrielle krise på grundlag af de officielle tal, at beløbet af de af Bank of England's sedler, der var i omløb, snarere var blevet mindre end større, efter at de nye guldfelter er begyndt at spille en rolle³. Vi vil derfor ikke gå nærmere ind på dette emne, men begrænse os til at fremlægge en kendsgerning, som, efter vores kendskab, endnu ikke var blevet nævnt af engelske forfattere: Omfanget af de metalpenge, der cirkulerer i en nation, kan man nogenlunde slutte sig til ud fra statsmøntens operationer. For derfor at konstatere metalpengenes bevægelser i Storbritannien under indflydelsen af de californiske og australske guldminer, gengiver vi nedenstående tabel, som viser omfanget af det metal, der er præget af Den kongelige Mønt:

*Omfanget af guld, sølv og kobberpenge,
som er præget af Den kongelige Mønt*
(i £)

År	Guld	Sølv	Kobber	I alt
1844	3.563.949	626.670	7.246	4.197.865
1845	4.244.608	647.658	6.944	4.899.210
1846	4.334.911	559.548	6.496	4.900.955
1847	5.158.440	125.730	8.960	5.293.130
1848	2.451.999	35.442	2.688	2.490.129
1849	2.177.955	119.592	1.792	2.299.339
1850	1.491.836	129.096	448	1.621.380
1851	4.400.411	87.868	3.584	4.491.863
1852	8.742.270	189.596	4.312	8.936.178
1853	11.952.591	701.544	10.190	12.664.325
1854	4.152.183	140.480	61.538	4.354.201
1855	9.008.663	195.510	41.091	9.245.264
1856	6.002.114	462.528	11.418	6.476.060
1857	4.859.860	373.230	6.720	5.239.810
1858	1.231.023	445.896	13.440	1.690.359

3. [Cf. dette bind, pp. 51-55.]

Vi vil sammenligne de samlede beløb, da man kan anse sølv- og kobbermønterne for udelukkende at være erstatningsmønter for guldmønterne, så det for vurderingen af hele bevægelsen i metalpengene er fuldstændig ligegyldigt, om guldmønterne selv er blevet bragt i omløb, eller om dele af dem repræsenteres af erstatningsmønter.

De femten år, som ovenstående tabel strækker sig over, kan inddeles i to næsten identiske perioder, af hvilke der forud for den ene går de nye guldländes indflydelse på Storbritannien, mens den anden er kendetegnet ved, at der hurtigt flyder guld ind fra nye kilder. Den første periode daterer vi fra 1844 til 1850, den anden fra 1851 til 1858, hvor året 1851 er bemærkelsesværdigt på grund af, at minerne i New South Wales og Victoria var begyndt at fungere såvel som på grund af den uhyre vækst i det californiske gulddubud, som var vokset fra £ 11.700 i 1848, £ 1.600.000 i 1849, £ 5.000.000 i 1850 til £ 8.250.300 i 1851. Hvis man lægger de samlede beløb af det udmøntede metal i perioden fra 1844 til 1850 på den ene side og i perioden fra 1851 til 1858 på den anden side sammen, også beregner det årlige gennemsnit for hver af perioderne, så kan man fastslå, at det årlige gennemsnit på mønter beløb sig til £ 3.643.144 i de første syv år, mens det i de sidste otte år kom op på £ 7.137.783. Beløbet af metalpenge i Storbritannien er følgelig vokset med næsten 100% i den periode, hvor de nye guldtilførsler begyndte at virke. Det beviser helt sikkert den indflydelse, som Californien og Australien har øvet på den britiske hjemmemarkedshandel, men det ville være helt forkert at slutte, at metalpengecirkulationen er blevet øget umiddelbart i kraft af tilførslen af nyt guld. En sammenligning mellem de enkelte år i de to perioder før og efter guldfundene viser det modsatte. I 1854 for eksempel falder metalpengenes niveau ned under niveauet i 1845 og 1846, og i 1858 synker det langt ned under niveauet i 1844. Den mængde guld, der kommer i omløb i skikkelse af mønter, bestemmes altså ikke af importen af guldbarrer; men i den anden periode blev en større del af guldimporten gennemsnitligt absorberet af det indre pengeomløb, fordi handel og industri generelt var blevet udvidet; denne udvidelse kan alligevel i stor målestok føres tilbage til de nye guldländes indflydelse.

KARL MARX

118 Den nye kinesiske krig

[II]

[*New York Daily Tribune*, 27.9.1859]
London, den 13. september 1859.

På det tidspunkt, da England blev almindeligt lykønsket for at have presset Tientsin-traktaten ud af de himmelske, prøvede jeg at vise¹, at Rusland i virkeligheden var den eneste magt, der nød gavn af den piratagtige anglo-kinesiske krig, og at de handelsmæssige fordele, som traktaten indebar for England, var temmelig intetsigende, medens traktaten fra et politisk synspunkt på ingen måde genoprettede freden, men tværtimod gjorde en genoptagelse af krigen uundgåelig. Begivenhedernes gang har til fulde bekræftet disse synspunkter. Tientsin-traktaten er kommet til at høre fortiden til, og fredens skin er nu forsvundet til fordel for krigens alvorfulde realiteter.

Lad mig først fremlægge kendsgerningerne, sådan som de er blevet berettet i den seneste landpost.

Under ledsagelse af den franske befuldmægtigede, hr. de Bourboulon begav den velbårne hr. Bruce sig afsted med en britisk ekspedition, der var udpeget til at sejle op ad Beihefloden og ledsage de to ambassadører på deres mission til Peking. Under ledelse af admiral Hope bestod ekspeditionen af syv dampskibe, ti kanonbåde, to troppe- og forsyningskibe og adskillige hundrede kgl. marine- og ingeniørsoldater. Kineserne havde på deres side gjort indvendinger mod, at missionen benyttede netop denne rute. Følgelig fandt admiral Hope indsejlingen til Beihe-floden blokeret med bomme og pæle, og efter at have tilbragt ni dage, fra den 17. til den 25. juni, ved flodens munding forsøgte han at tiltvinge sig adgang, idet de befuldmægtigede den 20. juni havde sluttet sig til eskadren. Ved sin ankomst ud for Beihe-flodens munding havde admiral Hope sikret sig,

1. [Cf. dette bind, pp. 73-78 og 92-96.]

at Daku-forterne, der var blevet ødelagt under forrige krig, var blevet genopbygget – noget som han, lad det være sagt *en passant*, burde have vidst i forvejen, da det var blevet officielt bekendtgjort i *Peking Gazette*².

Medens briterne den 25. juni forsøgte at skaffe sig adgang til Beihe-floden, blev Daku-batterierne afsløret med en støtte fra en mongolsk styrke, der tilsyneladende var på 20.000 mand, og der blev åbnet en ødelæggende ild mod de britiske fartøjer. Træfninger fandt sted både til lands og til vands, og de resulterede i et fuldstændigt nederlag for angriberne. Ekspeditionen måtte trække sig tilbage efter at man havde mistet tre engelske krigsfartøjer, »Cormorant«, »Lee« og »Plover«, og med et tab på 464 dræbte og sårede hos briterne, medens 14 af de 60 tilstedeværende franskmænd blev dræbt eller såret. Fem engelske officerer blev dræbt og 23 blev såret, idet admiralen selv ikke slap uskadt bort. Efter dette nederlag vendte hr. Bruce og hr. de Bourboulon tilbage til Shanghai, medens den britiske eskadre blev posteret ud for Dinghai ved Ningpo.

Da man i England modtog disse ubehagelige nyheder, besteg den palmerstonske presse straks den britiske løve og brølede enstemmigt på omfattende hævn. *The Times* i London foregav naturligvis en vis værdighed i sine appeller til landsmændenes instinkter for blod; men den lavere klasse blandt de palmerstonske organer var ligefrem groteske i deres opførelse af *Orlando Furioso*³. Lyt for eksempel til *The Daily Telegraph* fra London:

»Storbritannien må angribe den kinesiske kyst i dens fulde udstrækning, besætte hovedstaden, fordrive kejseren fra hans palads og skaffe sig materielle garantier mod fremtidige angreb. . . Vi må give enhver dragesmykket embedsmand, der formaster sig til at håne vore nationale symboler, en omgang med den nihalede. . . Hver og en af dem (de kinesiske generaler) må hænges som pirater og mordere fra nokken på et britisk krigsfartøj. Det ville være et forfriskende og helsebringende syn at se en halv snes knappesmykkede skurke med ansigter som trolde og påklædt som narre dingle for befolkningens åsyn. Der må indgydes frygt på den ene eller den anden måde; og vi har allerede fået mere end nok af lemfældigheden. . . Nu må kineserne lære at værdsætte englænderne, der er dem overlegne og som burde være deres herrer. Det mindste, man kan forsøge at gøre, er at erobre Peking; medens en konfiskering af Kanton for bestandig ville følge efter, dersom man anlagde en dristig politik. Vi kunne beholde

2. [*Peking Gazette* var den britiske betegnelse for den kinesiske regerings officielle meddelelsesblad. *King Bao*, der udkom i Peking fra 1644 til 1911.]
3. [*Orlando furioso*. »Den rasende Roland«, episk digt af Lodovico Ariosto, der skildrer Karl den Stores og hans paladins kamp mod de vantro og Rolands kærlighed, der gør ham afsindig.]

Kanton på samme måde som Calcutta, gøre byen til centrum for vor fjernøstlige handel, yde os selv kompensation for Ruslands indflydelse ved kejserrigets tatariske grænse og lægge grunden til en ny dominion.«

Lad mig nu fra disse palmerstonske skriverkarles rasen vende tilbage til kendsgerningerne og i det omfang, det med de nuværende sparsomme oplysninger er muligt, forsøge at afdække, hvad denne uheldige begivenhed i virkeligheden indebærer.

Det første spørgsmål, der skal besvares, er, hvorvidt Peking-regeringen under antagelse af, at Tientsin-traktaten stipulerer en umiddelbar adgang for den britiske ambassadør til Peking, har gjort sig skyldig i en krænkelse af denne traktat, der blev fravristet dem i en pirat-krig, ved at modsætte sig, at en britisk eskadre tiltvang sig adgang til Beihe-floden. Som man vil se af de nyheder, der er fremkommet med landposten, havde de kinesiske myndigheder ikke modsat sig den britiske mission til Peking, men derimod den britiske flådes sejlads op ad Beihe-floden. Man havde foreslået, at hr. Bruce skulle rejse til lands uden ledsagelse af en hær, som de himmelske med bombardementet af Kanton⁴ i frisk erindring ikke ville kunne betragte som andet end et middel til at foretage en invasion. Giver den franske ambassadørs tilladelse til at residere i London ret til at forcere Themsens i spidsen for en bevæbnet fransk ekspeditionsstyrke? Man må sandelig indrømme, at denne briternes udlægning af deres ambassadørs adgang til Peking lyder mindst lige så besynderlig som den opdagelse, de gjorde under den forrige kinesiske krig, nemlig, at når man bombarderer en by i et rige, fører man ikke krig mod riget som sådan, men udveksler blot lokale fjendtligheder med en af rigets provinser. Som svar på de himmelskes indsigelser havde briterne ifølge deres egne erklæringer »truffet alle forholdsregler for, om nødvendigt, at tiltvinge sig adgang til Peking« ved at sejle op ad Beihe-floden med en temmelig frygtindgydende eskadre. Selv om kineserne var tvunget til at give den fredsæle ambassadør adgang, var det dog givetvis berettiget, at de modsatte sig den bevæbnede ekspeditionsstyrke. Ved at handle således krænkede de ikke nogen traktat, men forpurrede derimod et overgreb.

Omendskønt den abstrakte gesandtskabsret ved Tientsin-traktaten var blevet bevilget briterne, må man i anden omgang spørge, om ikke den faktiske udnyttelse af denne ret i det mindste midlertidigt var blevet fraskrevet af Lord Elgin? En henvisning til *The Correspondence Relating to the Earl of Elgin's Special Mission to China, printed by command of her Majesty*⁵ vil overbevise enhver upartisk

4. [Der refereres til bombardementet af Kanton i oktober 1856.]

5. [*Correspondence relating to the Earl of Elgin's special missions to China and Japan, 1857-1859*, London 1859.]

læser om, at den engelske ambassadørs adgang til Peking for det første ikke skulle finde sted nu, men på et langt senere tidspunkt; for det andet at hans residenstilladelse i Peking var begrænset af diverse bestemmelser; og endelig, at den afgørende paragraf III om ambassadørens adgang i den engelske udgave af traktaten på de kinesiske gesandters forlangende blev ændret i den kinesiske udgave af traktaten. Denne uoverensstemmelse mellem de to udgaver af traktaten indrømmes af Lord Elgin selv, men han var imidlertid, som han siger,

»af sine instrukser tvunget til at kræve, at kineserne som den autoritative udgave af en international aftale skulle akceptere en tekst, som de ikke forstod en stavelse af.«

Kan man dadle kineserne for at handle i overensstemmelse med den kinesiske udgave af traktaten i stedet for den engelske, som ifølge Lord Elgin's indrømmelse adskiller sig noget fra »bestemmelsens korrekte betydning«?

Afslutningsvis vil jeg fremføre, at den forhenværende britiske regeringsadvokat i Hong Kong, hr. T. Chisholm Anstey, i et brev, som han har adresseret til redaktøren af *Morning Star* i London, formelt erklærer:

»Hvad selve traktaten end måtte være, er den for længst blevet sat ud af kraft ved den britiske regerings og dens underordnedes voldshandlinger, i hvert fald i et sådant omfang at Storbritanniens krone berøves enhver begunstiggelse og ethvert privilegium i henhold til traktaten.«

England, der på den ene side generes af vanskelighederne i Indien og på den anden side opruster med henblik på en eventuel krig i Europa, vil sandsynligvis udsætte sig for store farer ved denne nye katastrofe i Kina, der troligvis er af Palmerston's egen kogekunst. Dens nærmeste resultat må være en opløsning af den nuværende regering, hvis chef⁶ var ophavsmand til den forrige kinesiske krig, medens dens mest fremtrædende medlemmer havde vedtaget en mistillids-erklæring mod deres nuværende leder for at have iværksat krigen. Under alle omstændigheder må hr. Milner Gibson og Manchester-skolen enten trække sig ud af den nuværende Liberale koalition eller, hvad der ikke er særlig sandsynligt, sammen med Lord John Russell, hr. Gladstone og dennes peel'itiske kolleger tvinge deres leder til at underkaste sig deres egen politik.

6. [Dvs. Lord Palmerston. – Derby-Disraeli-regeringen var blevet væltet i juni 1859 på sit lovforslag om valgretten. Palmerston blev igen premierminister, omend ikke længere »diktator«, og forblev premierminister til sin død i 1865. Gladstone og Lord John Russell, der støttede hans politik i det italienske spørgsmål, var begge trådt ind i regeringen; det samme var den radikale Milner Gibson.]

[II]

[*New York Daily Tribune*, 1. 10. 1859]
London, den 16. september 1859.

Et kabinetsmøde er berammet til i morgen for at bestemme, hvilken kurs der skal følges med hensyn til den kinesiske katastrofe. Åndsproduktene i det franske *Moniteur* og i *The Times* i London efterlader ingen tvivl om de beslutninger, som Palmerston og Bonaparte ernået frem til. De ønsker endnu kinesisk krig. Frapålideligkilde har jeg fået oplyst, at hr. Milner Gibson på det forestående kabinetsmøde for det første vil bestride gyldigheden af kravet om en krig; for det andet vil han protestere imod enhver krigserklæring, der ikke først er blevet godkendt af begge huse i Parlamentet; hvis hans synspunkt overvældes af et flertal af stemmer, vil han trække sig tilbage fra kabinettet og således igen give tegnet til et nyt angreb på Palmerston's regering og den opløsning af den Liberale koalition, som førte til Derby-kabinettets fald. Det forlyder, at Palmerston føler sig temmelig nervøs over for hr. Milner Gibson's påtænkte fremgangsmåde, da han er den eneste af hans kollegaer, som han er bange for, og som han mere end en gang har karakteriseret som værende særdeles god til »at finde fejl ved noget«⁷. Det er muligt, at De samtidig med dette brev vil modtage nyt fra Liverpool om ministerrådsmødet. I mellemtiden kan man bedst vurdere, hvad den pågældende sag i virkeligheden indebærer, ikke på grundlag af hvad der er blevet trykt, men på grundlag af hvad de palmerstonske organer med vilje undertrykte i deres første offentliggørelser om nyheden, som blev fremsendt med forrige landpost.

For det første fortiede de meddelelsen om, at den russiske traktat allerede var blevet ratificeret, og at kejseren af Kina havde givet sine mandariner instrukser om at modtage og eskortere det amerikanske gesandtskab til hovedstaden for at udveksle de ratificerede udgaver af den amerikanske traktat. Disse begivenheder blev fortiet for at kvæle den mistanke, der helt naturligt ville opstå om, at de franske og engelske gesandter og ikke hoffet i Peking var ansvarlige for de forhindringer, de stødte på ved udførelsen af deres forehavender, og som hverken deres russiske eller amerikanske kollegaer kom ud for. En anden og endnu vigtigere kendsgerning, som først blev fortiet af

7. [Milner Gibson, der havde været én af Bright og Cobden's bedste støtter i Anti Corn Law League, havde støttet mistillids-erklæringen mod Palmerston i 1857 og fremsatte meget behændigt det forslag til mistillids-erklæring i forbindelse med Sammensværgelsesloven, der i februar 1858 førte til Palmerston's afgang og i realiteten gjorde en ende på hans »diktatur«. Nu var Gibson imidlertid – og forblev – i regeringen.]

The Times og de andre palmerstonske organer, men som de nu indrømmer, er, at de kinesiske myndigheder havde erklæret sig villige til at føre de engelske og franske gesandter til Peking; at de faktisk ventede for at modtage dem ved en af flodens munding og tilbød dem eskorte, hvis blot de indvilligede i at efterlade deres fartøjer og tropper. Da Tientsin-traktaten ikke rummer nogen bestemmelse, der giver englænderne og franskmændene ret til at sende en eskadre krigsfartøjer op ad Beihe-floden, står det klart, at traktaten ikke blev krænkede af kineserne, men af englænderne, og at sidstnævnte i forvejen havde besluttet sig til at yppe kiv lige før det tidspunkt, der var udset til ratifikationernes udveksling. Der er ingen, der vil bilde sig ind, at den velbårne hr. Bruce handlede på eget ansvar⁸, når han således forpurrede det angivelige mål, der blev nået med den forrige kinesiske krig, men at han tværtimod kun udførte hemmelige instrukser, som han havde modtaget fra London. Nu er det ganske vist, at hr. Bruce ikke blev udsendt af Palmerston, men af Derby; men jeg behøver da blot at minde Dem om, at da Lord Aberdeen under Sir Robert Peel's første regeringsperiode rådede over udenrigsministeriets segl, iværksatte Sir Henry Bulwer, den engelske ambassadør i Madrid, stridigheder med det spanske hof, der førte til, at han blev udvist af Spanien, og at det under Overhusets debat om denne »uheldige begivenhed« blev bevist, at Bulwer i stedet for at adlyde Aberdeen's officielle instrukser havde handlet efter hemmelige instrukser fra Palmerston, som på daværende tidspunkt sad på oppositionens bæk.

I de seneste dage er der i den palmerstonske presse tillige blevet gennemført en manøvre, som ikke efterlader nogen tvivl, i hvert fald hos dem, der kender det engelske diplomatiske hemmelige historie gennem de sidste tredive år, om hvem der er den virkelige ophavsmand til Beihe-katastrofen og den umiddelbart forestående tredje anglo-kinesiske krig. *The Times* antyder, at de kanoner på Daku-forterne, som forårsagede et sådant mandefald i den britiske eskadre, var af russisk oprindelse, og at de var under russiske officerers ledelse. Et andet palmerstonsk organ siger det mere ligeud. Jeg citerer:

»Vi ser nu, hvor tæt sammenvævet Ruslands politik er med Peking; vi opdager store bevægelser på Amur-floden; vi ser omfattende kosakhære manøvrere langt hinsides Bajkalsøen i det frosne drømmeland ved den gamle verdens dunkle grænser; vi eftersporer utallige karavaners kurs; vi øjner en særlig russisk gesandt« (general Muravjov, guvernør i det østlige Sibirien) »der med hemmelighedsfulde planer baner sig vej fra det fjerne Østsibirien til den lukkede kinesiske hovedstad;

8. [Frederick Bruce var broder til Lord Elgin.]

og den offentlige mening i dette land kan med rette opildnes ved tanken om, at udenlandske indflydelser har taget del i vanæringen og nedslagtningen af vore soldater og matroser.«⁹

Dette er et af Palmerston's gamle tricks. Da Rusland ønskede at indgå en handelsaftale med Kina, drev han ved hjælp af opiumskrig¹⁰ sidstnævnte i armene på naboen mod nord. Da Rusland krævede en afståelse af Amur-floden, tilvejebragte han denne ved hjælp af den anden kinesiske krig¹¹, og nu hvor Rusland ønsker at konsolidere sin indflydelse i Peking, begynder han at improvisere den tredje kinesiske krig. I alle hans mellemværender med de svage asiatiske stater, med Kina, Persien, Centralasien og Tyrkiet, har det altid været hans ufravigelige og faste regel angiveligt at modarbejde Ruslands planer, ikke ved at yppe kiv med Rusland, men med den pågældende asiatiske stat og derigennem ved hjælp af piratagtige krigshandlinger at bringe landet i et modsætningsforhold til England og således ad omveje drive det til at foretage de indrømmelser, det ikke havde været villig til at gøre over for Rusland. Man kan være forvisset om, at hele Palmerston's hidtidige Asienspolitik ved denne lejlighed vil blive gransket på ny, og jeg henleder derfor Deres opmærksomhed på de dokumenter om Afghanistan¹², som Underhuset den 8. juni, 1859, krævede trykt. De kaster mere lys over Palmerston's uheldsvangre politik og de sidste tredive års diplomatiske historie end nogen tidligere trykte dokumenter. Sagen er i ganske få ord denne: I 1838 påbegyndte Palmerston en krig mod herskeren af Kabul, Dost Mohammed, en krig som førte til den engelske hærs ødelæggelse, og den blev iværksat under påskud af, at Dost Mohammed havde indgået en hemmelig alliance med Persien og Rusland imod England. Som bevis for denne påstand forelagde Palmerston i 1839 en blåbog for Parlamentet, der hovedsagelig bestod af den britiske gesandt i Kabul, Sir A. Burnes' korrespondance med regeringen i Calcutta¹³. Under en opstand i Kabul mod de indtrængende englændere blev Burnes myrdet, men af mistro til den britiske udenrigsminister havde han sendt kopier af nogle af sine officielle skrivelser til broderen, Dr. Burnes, i London. Da de af Palmerston bearbejdede »afghanske dokumenter« fremkom i 1839, anklagede Dr. Burnes ham for at have »forfusket og forfalsket afdøde Sir A. Burnes' depecher«¹⁴, og som belæg herfor lod han

9. [*The Daily Telegraph*, den 16. september 1859.]

10. [D.v.s. den Første Opiumskrig 1839-1842.]

11. [D.v.s. den Anden Opiumskrig 1857-1858.]

12. [*East India (Cabul and Afghanistan)*. Ordered by the House of Commons, to be Printed, 8 June 1859.]

13. [*Correspondence relating to Persia and Afghanistan*, London 1839.]

14. [*The Free Press*, den 3. februar 1858.]

nogle af de ægte depecher trykke. Men først forrige sommer kom hemmeligheden frem. På hr. Hadfield's forslag beordrede Underhuset under Derby-regeringen alle de afghanske dokumenter offentliggjort i deres fulde længde, og denne ordre er blevet udført på en sådan måde, at den i allermindste henseende demonstrerer sandheden i anklagen for fusk og forfalskning i *Ruslands interesse*. På titelbladet til blåbogen står der følgende:

»Bemærk. — Korrespondancen, som i tidligere udgaver kun har været delvis gengivet, gengives her i sin fulde udstrækning, idet udeladte passager er markeret med klammer, < >«.

Navnet, som står som garant for udgavens troværdighed, er »J. W. Kaye, sekretær for politiske og hemmelige anliggender«, idet hr. Kaye er »den retskafne historiker om krigen i Afghanistan«. ¹⁵

For nærværende må et enkelt eksempel være nok til at illustrere de virkelige relationer mellem Palmerston og Rusland, som han foregav at have iværksat den afghanske krig imod. Den russiske agent, Vitkovič, der i 1837 kom til Kabul, medbragte et brev fra tsaren til Dost Mohammed; Sir Alexander Burnes kom i besiddelse af en kopi af brevet og fremsendte det til Indiens generalguvernør, Lord Auckland. I hans egne skrivelser og i diverse vedlagte dokumenter henvises der gang på gang til denne omstændighed. Men kopien af tsarens brev blev helt og holdent slettet fra de papirer, som Palmerston fremlagde i 1839, og i hver eneste depeche, hvor der henvises dertil, var der foretaget sådanne ændringer, som var påkrævet for at fortie omstændighederne omkring »den russiske kejsers« forbindelse med missionen til Kabul. Denne forfalskning blev begået for at fjerne beviset på autokratens forbindelse med Vitkovič, som det ved tilbagekomsten til St. Petersborg behagede Nikolaj at desavouere på formel vis. Man vil eksempelvis på side 82 i blåbogen finde en oversættelse af brevet til Dost Mohammed, som nulyder som følger, idet klammerne angiver de ord, der oprindeligt var blevet udeladt af Palmerston:

»En ambassadør fra <kejseren af> Rusland er ankommet til Teheran <fra Moskva>, og har fået besked på at gøre sin opvartning hos Sirdaren i Kandahar¹⁶ og derfra fortsætte til emirens nærvær . . . Han medbringer <hemmelige meddelelser fra kejseren og> breve fra den russiske ambassadør i

15. [Anden udgave af Sir J. W. Kaye's *History of the War in Afghanistan* udkom 1858.]

16. [D.v.s. Kohal Dil Khan. Sirdar: kommandant.]

Teheran¹⁷. Den russiske ambassadør anbefaler denne mand som værende særdeles pålidelig og som havende fuld bemyndigelse til at foretage forhandlinger <på kejserens og hans egne vegne>, etc.etc.«

Disse og tilsvarende forfalskninger, der blev begået af Palmerston for at beskytte tsarens ære, er ikke de eneste kuriositeter, der frembydes i de »afghanske dokumenter«. Invasionen i Afghanistan blev af Palmerston retfærdiggjort med den begrundelse, at Sir Alexander Burnes havde tilrådet den som et passende middel til at forpurre de russiske intriger i Centralasien. Nu gjorde Sir A. Burnes det stik modsatte, og følgelig blev alle hans appeller på Dost Mohammeds vegne fuldstændig udeladt af Palmerston's udgave af »blåbogen«; ¹⁸ ved hjælp af fusk og forfalskninger blev korrespondancen vendt om til det modsatte af dens oprindelige mening. Det er en sådan herre, der nu skal til at kaste sig ud i en tredje kinesisk krig, angiveligt under påskud af at ville modarbejde Ruslands planer i den del af verden.

[III]

[*New York Daily Tribune*, 10.10.1859]
London, den 20. september 1859.

I den engelske presse synes det nu at være en temmelig afgjort sag, at der skal føres en ny civilisationskrig mod de himmelske. Alligevel er der siden kabinetsrådsmødet forrige lørdag foregået en bemærkelsesværdig forandring med de selv samme aviser, der stod forrest og skreg på blod. Tilsyneladende i den patriotiske rasens trance tordnede *The Times* i London først mod det dobbelte forræderi, der var begået — af de fejge mongoler, der lokkede denne *bonhomme*¹⁹ af en britisk admiral²⁰ i en fælde ved omhyggeligt at lade skinnen bedrage og camouflere deres artilleri — og af hoffet i Peking, som med udspekuleret machiavellisme havde sat de mongolske djævlé til at lave deres bandsatte numre. Underligt nok var det i genoptrykkene lykkedes *The Times*, endskønt bladet var omtumlet på et lidenskabens hav, omhyggeligt at fjerne enhver gunstig omtale af den dødsdømte kinamand fra de oprindelige beretninger. At sammenblende ting kan være lidenskabens værk, men at forfuske dem synes snarere at være

17. [D.v.s. grev Simonič.]

18. [Cf. f. eks. op.cit., p. 89.]

19. [Bonhomme: skikkelig og brav, ikke udpræget velbegavet mand.]

20. [D.v.s. James Hope.]

en kølig hjernes bedrift. Hvordan det end måtte være, foretog *The Times* den 16. september, dagen før ministrenes møde, en kovending og uden større ståhej huggede man det ene hoved af den Janus-hovedede anklage. »*Vier bange for*«, stod der, »at vi ikke kan anklage de mongoler for forræderi, som modstod vort angreb på forterne ved Beihe-floden«; men for at opveje denne mærkværdige indrømmelse klyngede bladet sig så meget desto mere desperat til »*hoffet i Peking*« forsætlige og lumpne krænkelser af en »højtidelig traktat«²¹. Tre dage senere, efter kabinetsrådsmødet havde fundet sted, fandt *The Times* efter nærmere overvejelser endda,

»at der ikke var grund til at nære tvivl om, at dersom hr. Bruce og hr. de Bourboulon . . . havde opfordret mandarinerne til at ledsage sig til Peking, ville de have fået tilladelse til at gennemføre ratificeringen«

af traktaten. Hvad bliver der da tilbage af forræderi ved hoffet i Peking? Ikke så meget som skyggen deraf, men tilbage er der i stedet to skygger af tvivl i sindet på *The Times*.

»Det er måske tvivlsomt«, skriver bladet, »hvorvidt det som militær foranstaltning betragtet var klogt at forsøge at bane sig vej til Peking med en sådan eskadre. Det er endnu mere tvivlsomt, hvorvidt det som diplomatisk foranstaltning betragtet var ønskeligt overhovedet at anvende magt.«²²

Dette er den tamme konklusion på al den indignerede brovten, som det »førende organ« hengav sig til, men med en egen logik opgiver man begrundelserne for krigen uden at opgive selve krigen. Et andet halvofficielt blad, *The Economist*, der havde udmærket sig med sin inderlige apologi for bombardementet på Kanton, synes at anlægge et mere økonomisk og mindre retorisk syn på sagen, nu hvor hr. J. Wilson er blevet udepeget til finansminister for Indien. *The Economist* bringer to artikler om emnet, den ene politisk, den anden økonomisk;²³ den første rundes af med følgende sætninger:

»Når alt tages i betragtning, er det indlysende, at den bestemmelse i traktaten, som gav vor ambassadør ret til at besøge og residere i Peking, i bogstaveligste forstand var blevet påtvunget den kinesiske regering; og hvis det skønnes absolut essentielt for vore interesser, at den blev overholdt, mener vi, at der var en vid margen til at udvise hensynsfuldhed og tålmodighed ved kravet om dens overholdelse. Man kan uden tvivl sige, at i en regering som den kinesiske

tolkes afventen og tålmodighed som tegn på en fatal svaghed, og at det derfor ville være den mest ukloge politik vi kunne anlægge. Men i *hvor stor udstrækning* har vi på dette grundlag ret til i vor behandling af disse orientalske regeringer at ændre de principper, hvorefter vi visseligen burde handle over for en hvilken som helst civiliseret nation? Når vi har fravristet deres frygt en lidet velkommen indrømmelse, er det måske den mest konsekvente politik også at fravriste deres frygt en umiddelbar iværksættelse af aftalen på den måde, som er mest belejlig for os selv. Men hvis vi mislykkes hermed – hvis kineserne i mellemtiden overvinder deres frygt og med en dertil passende magtdemonstration insisterer på, at vi skal rådføre os med dem angående den måde, hvorpå vor traktat skal gennemføres – kan vi da med rette anklage dem for forræderi? Udover de ikke snarere vore egne overtalelsesmetoder over for os? Den kinesiske regering *kan* – og det er meget sandsynligt, at det forholder sig sådan – have haft til hensigt at fange os i denne morderiske fælde og aldrig nogensinde at gennemføre traktaten overhovedet. Hvis dette viser sig at være tilfældet, må og skal vi kræve oprejsning. Men det kan også vise sig, at hensigten med at forsvare Beihe-flodens munding mod en gentagelse af en indtrængning med magt som den, Lord Elgin forrige år lod finde sted, ikke var ledsaget af noget ønske om at bryde løfterne i traktatens generelle bestemmelser. Eftersom initiativet til kamphandlingerne udelukkende kom fra vor side, og eftersom det naturligvis når som helst tilkom vore kommandører at trække sig tilbage fra den morderiske ild, der kun var åbnet til forternes forsvar, kan vi ikke med sikkerhed fastslå, at der fra Kinas side har foreligget nogen hensigt om at bryde noget løfte. Og indtil vi modtager bevis for en forsættelig hensigt om at bryde traktaten, mener vi, at vi har grund til at udskyde vor afgørelse og overveje, om ikke vi i vor behandling af barbarerne har anvendt nogle principper, som ikke adskiller sig synderligt fra, hvad de har benyttet over for os.«

I en anden artikel om samme emne dvæler *The Economist* ved den direkte og indirekte betydning af den engelske handel på Kina. I året 1858 var den britiske eksport til Kina steget til £ 2.876.000, medens værdien af den britiske import fra Kina i hvert af de tre sidste år havde ligget på et gennemsnit af over £ 9.000.000, så at Englands samlede direkte handel med Kina kan anslås til godt £ 12.000.000. Men ved siden af disse direkte transaktioner er der tre andre vigtige handelsforetagender, hvormed England er mere eller mindre intimt forbundet i udvekslingssfæren, nemlig handelen mellem Indien og

21. [*The Times*, den 16. september 1859.]

22. [*The Times*, den 19. september 1859.]

23. [Begge artiklerne blev offentliggjort i *The Economist* den 17. september 1859.]

Kina, handelen mellem Kina og Australien og handelen mellem Kina og De forenede Stater.

»Australien modtager hvert år«, skriver *The Economist*, »store mængder te fra Kina, og har intet at give i bytte, som kan finde noget marked i Kina. Amerika aftager også store mængder te og en del silke til en værdi, der langt overskrider landets egen direkte eksport til Kina.«

Begge disse handelsbalancer, der er til fordel for Kina, må opvejes af England, som får betaling for denne udligning i bytningen i form af Australiens guld og De forenede Staters bomuld. Uafhængigt af landets egen balance over for Kina må England derfor også betale det store summer for det guld, der importeres fra Australien og for bomulden fra Amerika. Denne saldo, som England, Australien og De forenede Stater skylder Kina, overføres i vid udstrækning fra Kina til Indien som udligning for det beløb, Kina skylder i Indien på grund af opium og bomuld. Lad det *en passant* blive bemærket, at importen fra Kina til Indien endnu aldrig er nået et beløb af £ 1.000.000, medens eksporten fra Indien til Kina indbringer et beløb på næsten £ 10.000.000. Den slutning, som *The Economist* drager af disse økonomiske iagttagelser, er, at enhver alvorlig afbrydelse af den britiske handel med Kina ville

»være en katastrofe af langt større omfang end vore blotte eksport- og importtal måtte antyde ved første øjekast«,

og at generne som følge af en sådan forstyrrelse ikke blot ville føles inden for den direkte britiske te- og silkehandel, men de må også »påvirke« de britiske transaktioner med Australien og De forenede Stater. *The Economist* er naturligvis opmærksom på den kendsgerning, at der under den forrige kinesiske krig ikke blev grebet så forstyrrende ind i handelen, som man havde frygtet; og at handelen i havnebyen Shanghai end ikke blev påvirket overhovedet.

Men da henleder *The Economist* opmærksomheden på »to nye træk ved den aktuelle uoverensstemmelse«, som i væsentlig grad kan ændre virkningerne for handelen ved en ny kinesisk krig – disse to nye træk er den aktuelle konflikts »rigsomfattende« og ikke »lokale« karakter, samt den »enestående succes«, hvormed kineserne for første gang har kæmpet mod europæiske styrker. Hvor forskelligartet dette sprog dog lyder i forhold til det krigshyl, som *The Economist* så tappert istemte i forbindelse med lorca-affæren.

Som jeg foregreb det i min forrige artikel, var ministerrådet vidne til hr. Milner Gibson's protest mod krigen og til hans trussel om at træde ud af kabinettet, dersom Palmerston skulle handle i overensstemmelse med de forudfattede beslutninger, der var afsløret i det

franske *Moniteur*'s spalter. For øjeblikket forhindrede Palmerston et opbrud i kabinettet og i den Liberale koalition ved at erklære, at den styrke, der var påkrævet for at beskytte den britiske handel, ville blive koncentreret i de kinesiske farvande, medens der ikke burde træffes nogen afgørelse om krigsspørgsmålet, førend der ankom mere udtømmende rapporter fra den britiske gesandt. Således blev det brændendespørgsmål udskudt. Palmerston's virkelige hensigt fremgår imidlertid af spalterne i hans pøbelorgan, *The Daily Telegraph*, hvor det i et af de seneste numre hedder:

»Hvis nogen begivenhed i løbet af næste år skulle føre til en afstemning til ugunst for regeringen, vil der givetvis blive appelleret til valgkredsene. . . . Underhuset vil afprøve resultatet af sin virksomhed ved beslutningen i det kinesiske spørgsmål, da man til de professionelle avindsmænd under hr. Disraeli's ledelse skal lægge de kosmopolitter, der erklærer, at mongolerne helt og holdent havde retten på deres side.«

Jeg vil måske senere finde lejlighed til at fremsætte bemærkninger om den pine, som Torierne befinder sig i ved at have ladet sig forlede til at være ansvarshavende for de begivenheder, som Palmerston planlagde, og som to af hans agenter, Lord Elgin og hr. Bruce (Lord Elgin's broder), gennemførte.

[IV]

[*New York Daily Tribune*, 18.10.1859]
London, den 30. september 1859.

I en tidligere artikel har jeg hævdet, at Peiho-konflikten ikke var opstået ved en fejltagelse, men at den tværtimod på forhånd var blevet forberedt af Lord Elgin, der handlede efter Palmerston's hemmelige instrukser og tillagde Tory-udenrigsministeren, Lord Malmesbury, den ædle viscounts²⁴ projekt, selvom denne på daværende tidspunkt stod i spidsen for oppositionen. Men for det første er det, at »fejltagelserne« i Kina skyldes »instrukser«, der var udarbejdet af den nuværende britiske premierminister, så langt fra nogen ny tanke, at den under debatten om lorca-krigen blev antydnet over for Underhuset af en så velinformeret person som hr. Disraeli og, underligt nok, blev bekræftet af ingen ringere autoritet end Lord Palmer-

24. [D.v.s. Lord Palmerston.]

ston selv. Den 3. februar 1857 advarede hr. Disraeli Underhuset i følgende vendinger:

»Jeg kan ikke modstå den overbevisning, at det, der har fundet sted i Kina, ikke er en følge af det fremførte påskud, men at det i virkeligheden er en følge af *instrukser, som blev modtaget hjemmefra* for et godt stykke tid siden. Hvis det er tilfældet, tror jeg, at den tid er kommet, hvor Huset ikke ville gøre sin pligt, medmindre det oprigtigt overvejede, hvorvidt det har midler til at føre kontrol med et *system*, der, dersom det iværksættes, efter min formening vil være skæbnesvangert for dette lands interesser.«²⁵

Og Lord Palmerston svarede helt køligt:

»Den højvelbårne herre siger, at begivenhedsforløbet forekom at være et resultat af *et af regeringen i moderlandet forud fastlagt system*. Det var det uden tvivl også.«²⁶

I foreliggende tilfælde vil et kort blik på blåbogen med titlen *Correspondence relative to the Earl of Elgin's special missions to China and Japan, 1857-59* vise, hvorledes den begivenhed, der fandt sted på Beihe-floden den 25. juni, allerede den 2. marts blev optegnet af Lord Elgin. På side 484 i den nævnte korrespondance finder vi følgende to skrivelser.

Jarlen af Elgin til kontreadmiral, Sir Michael Seymour

»Furious«, den 2. marts, 1859.

»Sir; under henvisning til min skrivelse til Deres Excellence af den 17. f.m. ønsker jeg at erklære, at jeg nærer visse forhåbninger om, at den beslutning Hendes Majestæts regering har truffet vedrørende en britisk ambassadørs permanente ophold i Peking, hvorom jeg underrettede Deres Excellence i en samtale i går, vil foranledige den kinesiske regering til på passende vis at modtage Hendes Majestæts repræsentant, når denne begiver sig til Peking med henblik på at udveksle ratifikationerne af Tientsin-traktaten. Samtidig er det uden tvivl muligt, at dette håb ikke bliver indfriet, og under alle omstændigheder forstår jeg, at *Hendes Majestæts regering vil ønske, at ambassadøren på sin færd til Tientsin bliver ledsaget af en respektindgydende styrke*. Under disse omstændigheder tillader jeg mig at forelægge for Deres Excel-

25. [The Times. den 4. februar 1857, og Hansard's Parliamentary Debates: Third Series . . . , vol. 144, London 1857, spalte 127.]

26. [The Times, den 4. februar 1857, og Hansard's Parliamentary Debates: Third Series . . . , vol. 144, London 1857, spalte 165.]

lences overvejelse, hvorvidt det ville være formålstjenligt ved første givne lejlighed at samle en *tilstrækkelig* flåde af kanonbåde *til denne tjeneste* i Shanghai, da hr. Bruce's ankomst til Kina ikke kan opsættes længe. Jeg forbliver osv.

Elgin og Kincardine.«

Jarlen af Malmesbury til Jarlen af Elgin

Udenrigsministeriet, den 2. maj, 1859.

»Mylord; jeg har modtaget Deres Excellences skrivelse af den 7. marts, 1859, og skal meddele Dem, at Hendes Majestæts regering bifalder den note, hvoraf en kopi var vedlagt, og hvori Deres Excellence gav de kejserlige kommissærer meddelelse om, at Hendes Majestæts regering ikke ville fastholde det som et krav, at Hendes Majestæts gesandts residens for bestandig skulle fastlægges til Peking.

Hendes Majestæts regering bifalder tillige, at *De har foreslået* over for kontreadmiral Seymour, at en flåde af kanonbåde skulle samles i Shanghai for at ledsage hr. Bruce *op ad Beihefloden*.

Jeg forbliver osv.

Malmesbury.«

Lord Elgin ved altså på forhånd, at den britiske regering »vil ønske«, at hans broder, hr. Bruce, skal ledsages af »en respektindgydende styrke« af »kanonbåde« op ad Beihe-floden, og han giver admiral Seymour ordre til at gøre klar »til denne tjeneste«. I sin skrivelse dateret den 2. maj bifaldt jarlen af Malmesbury det forslag, som Lord Elgin havde antydnet over for admiralen. Hele korrespondancen fremstiller Lord Elgin som herren og Lord Malmesbury som tjeneren. Medens førstnævnte hele tiden tager initiativet og handler efter instrukser, som oprindeligt var modtaget fra Palmerston, selv uden at afvente nye instrukser fra Downing Street, stiller Lord Malmesbury sig tilfreds med at rette sig efter »de ønsker«, som hans herskesyge underordnede foregiber, at han vil nære. Han nikker samtykkende, når Elgin erklærer, at da traktaten endnu ikke er ratificeret, har de ikke ret til at sejle op ad nogen kinesisk flod; han nikker samtykkende, når Elgin synes, at de bør udvise stor overbærenhed over for kineserne, når det drejer sig om iværksættelsen af den bestemmelse i traktaten, der omhandler ambassaden i Peking; og uforknyt nikker han samtykkende, når Elgin i direkte modstrid med egne tidligere erklæringer påberåber sig retten til, at »en respektindgydende flåde af kanonbåde« skal tiltvinge sig adgang til Beihe-floden. Han nikker

samtykkende på samme måde, som Slænbær nikkede samtykkende til skriverens forslag²⁷.

Den ynkelige figur, som jarlen af Malmesbury gjorde, og hans holdnings ydmyghed bliver letforståelige, når man erindrer sig det råb, som *The Times* i London og andre indflydelsesrige aviser istemte ved Tory-kabinetets tiltræden, om den store fare, der truede den strålende succes, som Lord Elgin under Palmerston's instrukser var ved at sikre i Kina, men som Tory-regeringen sikkert ville forpurre, om det så blot var af såret stolthed og for at retfærdiggøre mistillidsafstemningen i forbindelse med Palmerston's bombardement af Kanton. Malmesbury lod sig skræmme af dette råb. I sine tanker og i sit hjerte havde han tillige Lord Ellenborough's skæbne, der havde dristet sig til åbenlyst at modarbejde den ædle viscounts politik i Indien, og som i belønning for sit patriotiske mod blev ofret af sine egne kollegaer i Derby-kabinetet²⁸. Følgelig overlod Malmesbury hele initiativet til Elgin og gjorde det således muligt for denne at gennemføre Palmerston's plan under hans officielle modstandere, Toriernes ansvar. Det er dette selv samme forhold, der i øjeblikket har stillet Torierne over for et uhyggeligt alternativ i forbindelse med den kurs, der skal anlægges omkring Beine-affæren. Enten må de med Palmerston lade krigshornet gælde og således beholde ham i hans embede, eller de må vende ryggen til Malmesbury, på hvem de dyngede så megen kvalmende smiger under den nylige krig i Italien²⁹.

Alternativet er så meget desto mere belastende, som at den forestående tredje krig i Kina er alt andet end populær hos de britiske handelsklasser. I 1857 besteg de den britiske løve, fordi de ventede sig store handelsprofitter af en tvangsåbning af det kinesiske marked. I øjeblikket er de modsætningsvis temmelig fortørnede over at se den opnåede traktats frugter revet ud af deres besiddelse lige med ét. De ved, at situationen i Europa ser tilstrækkelig truende ud uden en yderligere komplikation i form af en omfattende krig i Kina. De har ikke glemt, at te-importen i 1857 faldt med over 24 millioner pund, idet den så godt som udelukkende blev eksporteret fra Kan-

27. [I William Shakespeare's *Stort Besvær for Ingenting* (4. akt. 2. scene) samtykker den vidtløftigt-konfuse og ikke særligt kapable retsbetjent Slænbær i skriverens forslag om at høre vægternes anklage mod Don Juan's håndgangne kæltringe, hvorved han kommer til at afsløre anslaget mod jomfru Hero's dydige omdømme, og kommer derved uforvarende og aldeles utilsigtet til at fremstå som omhyggelig og årvågen. (*William Shakespeares Samlede Dramatiske Værker i Edv. Lembe-kes Oversættelse*, København 1910, Bd. 3, pp. 456-458.)

28. [Der refereres til affæren omkring Lord Canning's dekret af 3. marts 1858 om Oudh og Lord Ellenborough's kritik heraf i depechen af 19. april 1858, den affære som førte til, at Ellenborough i maj 1858 måtte træde tilbage som formand for Tilsynsrådet for Ostindisk Kompagni.]

29. [Der refereres til den sardinsk-franske krig mod Østrig i 1859.]

ton, som dengang var den eneste krigsskueplads; og de frygter, at denne krigens afbrydelse af handelen nu kan brede sig til Shanghai og de andre handelshavne i Det himmelske Kejserrige. Efter en første kinesisk krig, der blev iværksat af englænderne i opiumssmugleriets interesse, og endnu en krig, der blev gennemført for at forsvare en sørøvers lorca, savnede man som klimaks kun en krig iværksat med det formål at besvære Kina med den plage det er at have permanente ambassader i landets hovedstad.

119 Handelen med Kina

[New York Daily Tribune. 3.12.1859]
[Midten af november 1859]

På et tidspunkt, da vanvittige synspunkter gjorde sig gældende med hensyn til det opsving, som den britiske og amerikanske handel med sikkerhed ville få ved det, der blev benævnt åbningen af Det himmelske Kejserrige, påtog vi os i en temmelig omfattende oversigt over den kinesiske udenrigshandel siden begyndelsen af dette århundrede at vise, at hine højtflyvende forudsigelser ikke havde nogen fast grund at stå på¹. Når man ser helt bort fra opiumshandelen, som vi viste er øget omvendt proportionalt med salget af vestlige produkter, fandt vi, at den største hindring for enhver pludselig udvidelse af importhandelen til Kina lå i det kinesiske samfunds økonomiske struktur, der er baseret på en kombination af små landbrug og hjemmeindustri. Vi kan nu som belæg for vore tidligere udsagn henvise til blåbogen med titlen *Correspondence Relative to Lord Elgin's Special Missions to China and Japan*².

Overalt hvor den virkelige efterspørgsel efter varer, der importeres til asiatiske lande, ikke svarer til den formodede efterspørgsel – som i de fleste tilfælde beregnes på grundlag af så overfladiske data som det nye markeds udstrækning, befolkningens størrelse og den afsætning, som udenlandske varer plejer at møde i bestemte fremtrædende havnebyer – er handelsmændene i deres iver efter at sikre sig et større område for omsætningen alt for tilbøjelige til at tilskrive deres skuffelser det forhold, at kunstige ordninger, som er opfundet

af barbariske regeringer, står i vejen for dem, og at de følgelig kan afskaffes ved ren magtanvendelse. Netop denne vildfarelse har i vor tid gjort for eksempel den britiske købmand til en hensynsløs tilhænger af enhver minister, der lover ved hjælp af piratagtige angreb at presse en handelsaftale ud af barbaren. Således udgjorde de kunstige forhindringer, som den udenlandske handel antoges at støde på hos de kinesiske myndigheder, i virkeligheden det storstilede påskud, som i handelsverdenens øjne retfærdiggjorde enhver skændsel, der blev forøvet mod Det himmelske Kejserrige. Hos enhver, der ikke er forudindtaget, vil de værdifulde oplysninger, der er indeholdt i Lord Elgin's blåbog, i stor udstrækning fjerne sådanne farlige vrangforestillinger.

Blåbogen indeholder en rapport, dateret 1852, fra en britisk agent i Kanton, hr. Mitchell, til Sir George Bonham, og herfra citerer vi følgende uddrag:

»Vor handelsaftale med landet (Kina) har nu (1852) været i kraft i næsten ti år, hver eneste formodede hindring er ryddet af vejen, tusind miles ny kystlinie er blevet åbnet for os, fire nye markeder er blevet anlagt på tærskelen til de produktive provinser og på de bedst mulige steder på kysten. Og dog, hvad er resultatet, for såvidt angår den udlovede stigning i forbruget af vore produkter? Det er ganske simpelt dette: at efter ti år viser handelsministeriets tabeller os, at Sir Henry Pottinger fandt en større, levende handel, da han i 1843 underskrev tillægstraktaten, end hans egen traktat kan fremvise for os ved udgangen af 1850! – d.v.s. for såvidt angår produkter fra moderlandet, hvilket er det eneste spørgsmål vi her undersøger.«

Hr. Mitchell indrømmer, at handelen mellem Indien og Kina, som næsten udelukkende består af udveksling af sølv og opium, har udviklet sig voldsomt siden traktaten af 1842³, men selv med hensyn til denne handel tilføjer han:

»Fra 1834 til 1844 udvikledes denne i et lige så hastigt tempo, som den har gjort fra sidstnævnte år til i dag, og i denne sidste periode kan den betragtes som havende fundet sted under traktatens beskyttelse; i handelsministeriets tabeller har vi på den anden side den uomtvistelige kendsgerning, der stirrer os i øjnene, at eksporten af vore manufakturvarer til Kina ved udgangen af 1850 var næsten tre kvart million pund sterling mindre end ved udgangen af 1844.«⁴

1. [Cf. Karl Marx: »Den britisk-indiske traktat [11]«, dette bind, pp. 73-78.]

2. [*Correspondence relating to the Earl of Elgin's special missions to China and Japan, 1857-1859*, London 1859.]

3. [D.v.s. Nanking-traktaten.]

4. [*Correspondence* . . . , op.cit., pp. 243-244.]

At traktaten af 1842 ikke har haft nogen som helst betydning for at fremme den britiske eksporthandel til Kina vil fremgå af følgende tabelopstilling:

Deklareret værdi i pund sterling

	1849	1850	1851
Bomuldsvare	1.001.283	1.020.915	1.598.829
Uldvarer	370.878	404.797	373.399
Andre varer	164.948	148.433	189.040
I alt	1.537.109	1.574.145	2.161.268 ⁵
	1852	1853	1854
Bomuldsvare	1.905.321	1.408.433	640.820
Uldvarer	434.616	203.875	156.959
Andre varer	163.662	137.289	202.937
I alt	2.503.599	1.749.597	1.000.716
	1855	1856	1857
Bomuldsvare	883.985	1.544.235	1.731.909
Uldvarer	134.070	268.642	286.852
Andre varer	259.889	403.246	431.221
I alt	1.277.944	2.216.123	2.449.982

Hvis man sammenligner disse tal med den kinesiske efterspørgsel efter britiske manufakturvarer i 1843, som hr. Mitchell erklærede beløb sig til £ 1.750.000, vil man se, at den britiske eksport i fem af de ni sidste år er faldet langt ned under 1843-niveauet, og at den i 1854 kun var 10/17 af hvad den havde været i 1843. I første omgang forklarer hr. Mitchell denne forbløffende kendsgerning med nogle begrundelser, som synes alt for generelle til at bevise noget bestemt. Han skriver:

» Kinesernes vaner er så sparsommelige og så nedarvede, at de kun går med det tøj, som deres fædre gik med før dem; det vil sige, lige akkurat nok og ikke mere af noget, uanset hvor billigt det bliver tilbudt dem. Ingen arbejdende kineser har råd til at iføre sig en ny frakke, som ikke vil holde mindst tre år og tåle det groveste arbejdes slitage i den periode. Et klædningsstykke af denne art må indeholde mindst tre gange væg-

5. [En additionsfejl er rettet.]

ten af det råbomuld, som vi kommer i de kraftigste varer, vi importerer til Kina; det vil sige, det må være tre gange så kraftigt som de kraftigste drejlsstoffer og hjemmefabrikerede bomuldsstoffer, som vi har råd til at sende herud.«⁶

Mangel på efterspørgsel og en forkærlighed for nedarvede klædemoder er hindringer, som den civiliserede handel møder på alle nye markeder. Hvad drejlens tykkelse og styrke angår, kunne britiske og amerikanske fabrikanter da ikke tilpasse deres varer til kinesernes særlige behov? Men her kommer vi til sagens kerne. I 1844 sendte hr. Mitchell nogle prøver på det indfødte klæde i enhver kvalitet til England med specificerede priser. Hans handelsvenner forsikrede ham om, at de ikke kunne producere det i Manchester og endnu mindre sende det til Kina til de anførte priser. Hvorfra stammer denne manglende formåen i verdens mest fremskredne fabrikssystem til at underbyde klæde, der er fremstillet i hånden på de mest primitive vævestole? Den allerede påpegede kombination af små landbrug og hjemmeindustri løser gåden. Vi citerer atter fra hr. Mitchell:

» Når høsten er sanket, giver alle på gården, unge og gamle sammen, sig til at karte, spinde og væve denne bomuld; og med dette hjemmepundne stof, der er et kraftigt og holdbart materiale, som er tilpasset den grove behandling, det i de næste to-tre år skal gennemgå, klæder de sig, og det overskydende tager de med til den nærmeste by, hvor forretningsindehaveren køber det til brug for befolkningen i byen og båd-folket⁷ på floden. Ni ud af ti mennesker her i landet er klædt i dette hjemmepundne stof, og tilvirkningen varierer fra det groveste drejl til det fineste nankingstof; alt er produceret på gårdene og koster bogstavelig talt ikke producenten noget udover værdien af råmaterialet, eller snarere af det sukker, produktet af hans eget gårdarbejde, han gav i bytte for det. Vore fabrikanter bør kun et øjeblik betænke den beundringsværdige økonomi i dette system og hvordan det så at sige i udsøgt grad falder i tråd med bondens andre beskæftigelser, for straks at se, at de ikke har nogen som helst chance i konkurrencen, når det drejer sig om de grovere stoffer. Af alle verdens lande er det måske kun karakteristisk for Kina, at der findes en vævestol på hver eneste velforsynede gård. I alle andre lande nøjes befolkningen med at karte og spinde, hvorpå de stopper op og sender garnet til den professionelle væver for at få det lavet til klæde. Det er forbeholdt den

6. [Ibid., pp. 245-246.]

7. [Båd-folket (Boat People) ankom omk. 5-600-tallet ad floden nordfra til Kanton for at slå sig ned; de blev ikke ladet i land og måtte leve i bådene. Først efter Den kinesiske Folkerepubliks dannelse fik båd-folket ret til at slå sig ned i land.]

sparsommelige kineser at udvikle sagen til fuldkommenhed. Han ikke blot karter og spinder sit bomuld, men med hjælp fra konen, døtrene og tyendet væver han det selv, og han begrænser sig næppe nogensinde til kun at fremstille til familiens behov, men gør det tværtimod til en væsentlig bestanddel af årstidens arbejde at fremstille en bestemt mængde klæde til forsyning af de nærliggende byer og floder.

Bonden i Fujian er således ikke kun bonde, men jordopdyrker og fabrikant i en og samme person. Han fremstiller bogstavelig talt dette klæde for ingen penge udover omkostningerne til råmaterialet; han fremstiller det, som påvist, under sit eget tag med kvindernes og tyendets hjælp; det koster hverken ekstra arbejde eller ekstra tid. Han lader tyendet spinde og væve, medens hans afgrøder vokser, og efter at de er høstet, samt i regnvejr, når der ikke kan arbejdes udendørs. Dette forbillede på en hjemmeindustri følger kort sagt sit kald og beskæftiger sig med noget nyttigt i hver eneste pause, der er til rådighed, hele året rundt.«⁸

Som et sidestykke til hr. Mitchell's erklæring kan man betragte følgende beskrivelse, som Lord Elgin giver af den landbefolkning, han mødte på sin rejse op ad Yangzifloden:

»Hvad jeg har set, får mig til at mene, at landbefolkningen i Kina i det store og hele er velstillet og tilfreds. Skønt kun med ringe succes bestræbte jeg mig meget for at få nøjagtige oplysninger fra dem om deres brugs størrelse, deres fæstemaals art, den skat som de skal betale, og lignende sager. Jeg nåede til den konklusion, at de for størstedelens vedkommende selv besidder deres jorder, som er af meget begrænset omfang, med fuld ejendomsret fra kronen, dog underlagt visse årlige udgifter, som ikke udgør noget svimlende beløb, og at disse fordele ved ihærdig flid i rigeligt mål opfylder deres enkle behov, hvad enten det drejer sig om mad eller klæder.«⁹

Det er denne samme kombination af landbrug og fremstillingsindustri, som i lang tid modstod og stadig begrænser eksporten af britiske varer til Indien; men dér var denne kombination baseret på en særlig opbygning af jordbesiddelsen, som briterne i deres egenskab af landets øverste jordejere havde magt til at underminere, hvorved de med tvang kunne omdanne en del af de selvforsynende hindufællesskaber til blot at være gårdbrug, der fremstiller opium, bomuld, indigo, hamp og andre råmaterialer i bytte for britiske klædesstoffer. I Kina har englænderne endnu ikke udøvet denne magt, og det er heller ikke sandsynligt, at de nogensinde vil komme til det.

8. [Ibid., pp. 245-246.]

9. [Ibid., p. 443.]

120 [Slavebevægelserne i De forenede Stater og Rusland]

[Marx til Engels]
[London, ca. den 11. januar 1860]

[...]

Efter min mening er det største, der nu foregår i verden, på den ene side den amerikanske slavebevægelse, som begyndte med Brown's død¹, og på den anden side slavebevægelsen i Rusland. Du har set, at adelen i Rusland har kastet sig direkte ud i konstitutionel agitation, og at to eller tre medlemmer af hovedfamilierne allerede er vandret til Sibirien. Samtidig har Aleksandr ødelagt det med bønderne, idet der i det nyeste manifest lige ud erklæres, at »det kommunistiske princip må ophøre med frigørelsen. Således er den »sociåle« bevægelse åbnet både i vest og i øst. Dette vil sammen med det forestående sammenbrud i Centraleuropa blive storslået.

Jeg ser lige i *Tribune*², at der har været en ny slaveopstand i Missouri³, som naturligvis blev undertrykt. Men signalet er nu givet. Bliver sagen efterhånden alvorlig, hvad skal der så blive af Manchester?-

[...]

1. [I oktober 1859 forsøgte John Brown, en forkæmper for negerfrigørelsen i USA, at starte en opstand i slaveejersstaterne. Med en lille skare frivillige besatte han statsarsenalet i Harper's Ferry, Virginia. Det lykkedes ham dog ikke at fremkalde en større opstand. Næsten alle deltagerne i aktionen (19 mand) blev dræbt under den fortvivlede kamp mod regeringstropperne. John Brown's opstand var et tegn på den revolutionære krise, der var i anmarch i USA, og opmuntrede kampen mod slaveriet.]

2. [*New York Daily Tribune*, den 30. december 1859.]

3. [I december 1859 forsøgte negerbefolkningen i Bolivar, Missouri, en opstand.]

121 Engelsk politik

[*New York Daily Tribune*, 14.2.1860]
London, den 27. januar 1860.

De mest interessante emner, der blev berørt i åbningsdebatten i Parlamentet¹, var den tredje kinesiske krig, handelsaftalen med Frankrig² og forviklingerne i Italien. Man bør forstå, at det kinesiske spørgsmål ikke blot omfatter et internationalt anliggende, men tillige et forfatningsmæssigt spørgsmål af vital betydning, idet den anden kinesiske krig, der var blevet iværksat på Palmerston's vilkårlige bud, først havde ført til en mistillidsafstemning mod hans kabinet og derpå til en tvangsopløsning af Underhuset – og skønt det nye Hus er blevet valgt under hans egne auspicer, var det ikke blevet opfordret til at omstøde den dom, der blev fældet over forgængeren. Til dags dato har Lord Palmerston's anden kinesiske krig altså været fordømt gennem en parlamentskendelse. Men det er ikke alt.

Den 16. september 1859 modtog man i England underretning om nederlaget på Beihe-floden. I stedet for at indkalde Parlamentet henvendte Lord Palmerston sig til Louis Bonaparte og forhandlede med autokraten om en ny engelsk-fransk ekspedition mod Kina. I tre måneder har de britiske havne og arsenaler med Lord Grey's ord »givet genlyd af forberedelsernes buldren«, og der er blevet truffet foranstaltninger til at afsende artilleri, forsyninger og kanonbåde til Kina og til at udsende store troppestyrker på ikke under 10.000 mand i tilgift til flådestyrkerne. Da landet således tydeligvis er blevet

1. [Dette mødefandtsted den 24. januar 1860 og er refereret i *Hansard's Parliamentary Debates: Third Series* . . . , vol. 156, London 1860.]

2. [Der refereres til den britisk-franske handelsaftale, der blev undertegnet den 23. januar 1860. Cf. Karl Marx: »The New Treaty between France and England«, *New York Daily Tribune*, den 14. februar 1860 (MEW, bd. 15, pp. 14-17).]

kastet ud i en ny krig, på den ene side gennem en aftale med Frankrig, på den anden side gennem en pådragelse af umådelige udgifter uden forudgående meddelelse derom til Parlamentet, bliver Parlamentet ved dets åbning køligt anmodet om

»at rette en tak til Hendes Majestæt for at have givet meddelelse om, hvad der var sket, og om de forberedelser, der var ved at blive truffet med henblik på en ekspedition til Kina.«

Kunne Louis Napoleon have henvendt sig til sit eget *corps législatif*, eller tsar Aleksandr til sit senat på en anden måde?

I debatten om åbningstalen i Underhuset i 1857, udbrød den nuværende finansminister, hr. Gladstone, i forargelse om krigen i Persien:

»Uden frygt for at blive modsagt vil jeg fremføre, at den skik at påbegynde en krig uden at delagtiggøre Parlamentet i de første forholdsregler, der bliver truffet, er aldeles i modstrid med *den etablerede praksis* i landet, den er *farlig for forfatningen og kræver så absolut, at dette Hus griber ind* for helt og holdent at umuliggøre en gentagelse af *en så farlig fremgangsmåde*.«³

Lord Palmerston har ikke blot gentaget denne fremgangsmåde, der er så »farlig for forfatningen«; han har ikke blot gentaget den, og denne gang med den skinhellige hr. Gladstone's samtykke, men som for at prøve styrken i hans uansvarlighed som minister har han udnyttet Parlamentets rettigheder i forhold til Kronen og Kronens forrettigheder over for Parlamentet og begges privilegier over for befolkningen – han har været dristig nok til at gentage den farlige fremgangsmåde inden for samme område. Da hans ene kinesiske krig var blevet kritiseret af Parlamentet, kaster han sig ud i en anden kinesisk krig i trods mod Parlamentet. Og alligevel var der i begge huse kun en eneste mand, der kunne mønstre tilstrækkeligt mod til at tage til genmæle mod denne usurpering fra ministerens side; og underligt nok tilhører denne ene mand ikke den folkelige, men den aristokratiske del af lovgivningsmagten. Denne mand er Lord Grey. I forbindelse med besvarelsen af dronningens tale fremsatte han et ændringsforslag gående ud på, at ekspeditionen ikke burde være blevet iværksat, før man havde indhentet en udtalelse derom fra begge Parlamentets kamre.

Den måde, hvorpå Lord Grey's ændringsforslag blev modtaget, både af ordføreren for regeringspartiet og af lederen af Hendes Majestæts opposition, er særdeles karakteristisk for den politiske

3. [*Hansard's Parliamentary Debates: Third Series* . . . , vol. 144, London 1857.]

krise, som de repræsentative institutioner i England hastigt er på vej ud i. Lord Grey gav medhold i, at Kronen formelt havde ret til at iværksætte en krig, men når ministre havde forbud mod at bruge så meget som en farthing på noget forehavende uden først at have indhentet Parlamentets godkendelse, var det forfatningsmæssig lov og praksis, at Kronens ansvarlige repræsentanter aldrig begav sig ud i krigeriske ekspeditioner, førend der var blevet givet meddelelse derom til Parlamentet og dette var blevet opfordret til at tilvejebringe midler til dækning af de udgifter, der således kunne blive pådraget. Hvis nationens råd således fandt det passende, kunne det lige fra starten begrænse enhver uretfærdig eller politisk uklog krig, som ministre måtte omgås med tanker om. Hans Lordship anførte derpå nogle eksempler for at vise, hvor nøje disse regler tidligere var blevet overholdt. Da nogle britiske fartøjer i 1790 blev opbragt af spanierne på Amerikas nordvestkyst, fremførte Pitt over for begge kamre en henvendelse fra Kronen, hvori der blev anmodet om en afstemning om en kreditbevilling til at imødegå de sandsynlige udgifter. Da Don Pedro's datter i december 1826 rettede henvendelse til England om at få bistand mod Fernando VII. af Spanien, der havde til hensigt at invadere Portugal til gavn for Don Miguel, fremgørte Canning atter en tilsvarende henvendelse, der underrettede Parlamentet om sagens karakter og om størrelsen af de udgifter, der sandsynligvis ville blive pådraget. Afslutningsvis blev det klart tilkendegivet fra Lord Grey's side, at regeringen havde dristet sig til at øge skattebyrden i landet uden Parlamentets godkendelse, eftersom de store udgifter, der allerede var pådraget, måtte være bestridt på den ene eller den anden måde, og dette kunne ikke være sket uden at der var foretaget indgreb i bevillinger, der var blevet givet til helt andre formål.

Hvilken slags svar fik Lord Grey nu lokket ud af kabinettet? Hertugen af Newcastle, der havde været den mest fremtrædende i protesterne mod det ulovlige i Palmerston's anden kinesiske krig, svarede i første omgang, at der i de seneste år var opstået »en meget sund praksis« med »aldrig at fremsætte ændringsforslag til besvarelsen⁴ . . . medmindre noget stort *partimæssigt formål*« skulle tilgodeses. Da Lord Grey ikke var tilskyndet af partimæssige motiver, og da han foregav ikke at ville afsætte regeringen for at indsætte sig selv, kunne hertugen af Newcastle for sin død ikke se, hvad han kunne mene med at krænke »de seneste års særdeles sunde praksis«. Var han så løjerlig, at han bildte sig ind, at de skulle bryde lanser om andet end store partimæssige formål? Var det endvidere ikke velkendt, at den forfatningsmæssige praksis, som Pitt og Canning så ængsteligt havde klynget sig til, gang på gang var blevet fraveget af

4. [Besvarelsen: Dronningens åbningstale.]

Lord Palmerston? Havde hin ædle viscount ikke ført sin egen krig i Portugal i 1831⁵, i Grækenland i 1850⁶ og, hvad hertugen af Newcastle kunne have tilføjet, i Persien⁷, i Afghanistan⁸ og i mange andre lande? Jamen, hvis Parlamentet gennem tredive år havde ladet Lord Palmerston tilrane sig retten over krig og fred og beskatning, hvorfor skulle man så lige pludselig forsøge at bryde ud af denne lange og servile tradition? Lord Grey kunne have den forfatningsmæssige ret på sin side, men den hævdvundne tradition var utvivlsomt på Lord Palmerston's side. Hvorfor kræve, at den ædle viscount skulle stilles til regnskab nu, når han aldrig tidligere var blevet straffet for tilsvarende »sunde« nyopfindelser? Hertugen af Newcastle forekom i virkeligheden ligefrem at være overbærende, når han undlod at anklage Lord Grey for oprør på grund af dennes forsøg på at gennembyde Lord Palmerston's hævdvundne ret til at gøre med sit og sine – med Englands stridskræfter og penge – hvad der måtte behage ham.

Det var på en tilsvarende original måde, at hertugen af Newcastle bestræbte sig på at bevise lovligheden af Beihe-ekspeditionen. Der eksisterer en anglo-kinesisk traktat af 1843, ifølge hvilken England nyder alle de rettigheder, som de himmelske tilsteder de mest begunstigede nationer⁹. Nu har Rusland i den nylige traktat med Kina betinget sig retten til at besejle Beihe-floden. Følgelig fik englænderne i kraft af traktaten af 1843 en tilsvarende ret til at foretage besejling. Dette, sagde hertugen af Newcastle, kunne han fastholde »uden at føre noget omfattende, særligt bevis derfor«. Nå så det kunne han! På den ene side er der den fæle omstændighed, at den russiske traktat først blev ratificeret og følgelig først kan datere sin egentlige gyldighed til et tidspunkt efter Beihe-katastrofen. Dette er naturligvis kun et mindre *hysteron proteron*¹⁰. På den anden side er det alment kendt, at en kristilstand suspenderer alle eksisterende traktater. Hvis englænderne var i krig med kineserne på tidspunktet for Beihe-ekspeditionen, kunne de naturligvis hverken påberåbe sig traktaten af 1843 eller nogensomhelst anden traktat. Hvis landet ikke var i krig, har Palmerston's kabinet påtaget sig at påbegynde en ny krig uden Parlamentets godkendelse.

For at undslippe denne side af dilemmaet hævder den stakkels

5. [Storbritannien intervererede i den portugisiske borgerkrig 1828-1834 ved i 1831 at sende en flåde til portugisisk farvand og derved bidrage til konstitutionalisternes sejr over absolutisterne.]

6. [Der refereres til Pacifico-affæren og den dermed forbundne flådeintervention.]

7. [Der refereres til den britisk-persiske krig 1856-57.]

8. [Der refereres til de britisk-afghanske krige 1838-42.]

9. [Der refereres til tillægstraktaten af 8. oktober 1843 til Nanking-traktaten af 1842.]

10. [Hysteron proteron: *egh.* »det sidste først«; ombytning af to leds rækkefølge. så det, der sker sidst, nævnes først.]

Newcastle, at der siden bombardementet af Kanton i de to sidste år »slet ikke har hersket fred mellem England og Kina«. Følgelig havde regeringen fortsat kamphandlingerne og ikke genoptaget dem, og følgelig kunne han uden særlig bevisførelse påberåbe sig de traktater, der kun gør sig gældende i fredstid. Og for at højne skønheden i denne besynderlige form for dialektik hævder regeringschefen, Lord Palmerston, samtidig i Underhuset, at England i hele denne tid »slet ikke har været i krig med Kina«. Og det var man heller ikke nu. Der var naturligvis bombardementet af Kanton, katastrofen på Beihefloden og den engelsk-franske ekspeditionsstyrke, men der var ikke tale om nogen krig, eftersom der ikke var blevet erklæret krig, og eftersom kejseren af Kina indtil dette øjeblik havde ladet transaktionerne i Shanghai fortsætte deres vante gang. Selve den kendsgerning, at Palmerston over for kineserne havde begået brud på alle internationalt lovlige former for krigsførelse, anfører han nu som begrundelse for også at afskaffe de forfatningsmæssige bestemmelser over for det britiske parlament, medens hans talsmand i Overhuset, jarlen af Granville, »med henblik på Kina« hånligt erklærer, at »regeringens rådførelse sig med Parlamentet« er »et rent teknisk anliggende«. Regeringens rådførelse sig med Parlamentet er et rent teknisk anliggende!

Hvilken forskel er der da tilbage mellem et britisk Parlament og et fransk *Corps Législatif*? I Frankrig er det dog i det mindste den påståede arving efter en nationalhelt, der drister sig til at sætte sig selv i nationens sted og som samtidig åbenlyst imødeser alle de farer, der ligger i en sådan usurpation. Men i England er det en underordnet ordfører, en afdanket levebrødspolitik, en anonym nullitet af et såkaldt kabinet, der ubemærket kryber frem til en ansvarsløs magtposition ved at sætte sin lid til det parlamentariske sinds æselagtige evner og til en anonym presses forvirrende udgydelser, og det foregår altsammen uden støj og uden at man udsætter sig for nogen fare. Tag på den ene side de tumulter, der blev forårsaget af en Sulla¹¹; tag på den anden side de bedrageriske, forretningsagtige manøvrer, der foretages af direktøren for en privatbank, af sekretæren i et velgørenhedsselskab, eller af kontoristen i kommunerådet, og man vil forstå, hvilken forskel der er mellem den kejserlige usurpering i Frankrig og den ministerielle usurpering i England!

Lord Derby, der var helt på det rene med begge partiers ligelige interesse i at sikre den ministerielle magtesløshed og ansvarsløshed, kunne naturligvis »ikke erklære sig enig med den ædle jarl (Grey) og

de stærke synspunkter, han anlægger over for regeringens *forsømmelser*«. Han kunne ikke erklære sig helt enig med Lord Grey's klagemål, at »regeringen burde have indkaldt Parlamentet til rådslagning om det kinesiske spørgsmål«, og han »ville så sandelig ikke støtte ham med sin stemme, dersom han pressede sit ændringsforslag frem til afstemning«.

Følgelig blev ændringsforslaget ikke presset frem til afstemning, og i begge kamre forduftede hele debatten om den kinesiske krig i groteske komplimenter, som begge partier lod regne ned over admiral Hope for at denne så glørværdigt havde begravet de engelske styrker i mudderet.

11. [D.v.s. Napoleon III. – Den romerske feltherre Lucius Cornelius Sulla, der repræsenterede slavejeraristokratiet, kæmpede med Populares (slaveejdermokratiet) om magten i Rom. Kampen endte med oprettelsen af Sulla's diktatur i 82.]

122 Den britiske handel

[New York Daily Tribune. 16.7.1860]
[Juni/juli 1860]

Handelsministeriets statistiske beretninger fra de fem måneder indtil den 31. maj 1860, som lige er blevet offentliggjort i London¹, viser kun en ubetydelig forandring i den britiske eksport, sammenlignet med eksporten i de første fem måneder af 1859.

Fra £ 52.337.268 i 1859 er den steget til £ 52.783.535 i 1860, og dette lille overskud skyldes alene en stigning i maj i år.

Det første, vi lægger mærke til, når vi sammenligner eksporten i de første fem måneder af 1860 med eksporten i de første fem måneder af 1859, er et betydeligt fald i den engelske eksporthandel til Britisk-Indien, hvilket fremgår af nedenstående opstilling:

1. [The Economist, den 30. juni 1860.]

De vigtigste britiske artikler, der er eksporteret til Indien, i de fem måneder til og med den 31. maj.

	Mængde		Værdi	
	1859	1860	1859 £	1860 £
Øl og ale, i tønder	168.355	166.461	507.308	491.609
Bomuld, i yards	396.022.733	311.163.765	4.884.982	3.977.289
Bomuldsgarn i lbs.	17.411.542	15.044.812	1.002.439	903.516
Jern (barrer, bolte, stænger), i tons	16.851	12.194	127.678	90.954
Jern (støbejern), i tons	12.138	4.108	132.946	42.912
Jern (smedejern), i tons	11.823	10.554	188.126	195.659
Jernplader og skinner, i tons	31.582	79.117	169.072	437.170
Fajance og porcelæn	—	—	34.530	24.039
Possement – og modevarer	—	—	83.832	42.126
Læder: Sadelmagervarer og seletøj	—	—	16.780	15.600
Maskiner:				
dampmaskiner	—	—	73.087	100.846
Andre maskiner	—	—	165.127	196.928
Tinplader	—	—	19.127	6.441
Ialt:			7.405.808	6.529.089
Fald i eksporten:				976.719

Det fremgår af ovenstående tabel, at det samlede fald i de vigtigste eksportvarer til Indien beløber sig til ca. £ 1 million, at faldet er kraftigst for de førende artiklers (bomuld og bomuldsgarn) vedkommende, og at den eneste undtagelse udgøres af de ting, der hænger umiddelbart sammen med jernbanebyggeriet. Desuden bør man være opmærksom på, at de handelsberetninger, som er indløbet med den sidste sending oversøisk post, er højst ugunstige og tyder på, at markederne er ved at blive overfyldt, således at værdien af eksportartiklerne, der i England blev kundgjort og vurderet på et prisniveau, der ligger langt over gennemsnittet, under ingen omstændigheder vil blive realiseret i Indien. I dag kan der ikke herske nogen tvivl om, at der er blevet stillet for store krav til den indiske handel. Den kunstige efterspørgsel, som regeringen har drevet i vejret under den indiske opstand, den stimulering, som blev handelsaktiviteterne til de, i og med at de revolutionære uroligheder hørte

op, og det at de fleste andre markeder er svundet ind, hvilket er en følge af den generelle krise i 1857-1858, alle disse omstændigheder har ført til, at den indiske handel er blevet blæst op til et omfang, der er for stort til det, som den naturligt kan optage. Men ud fra alle historiske erfaringer ville markedets nyligt opståede prosperitet godt kunne have klaret bombardementet med bomuldsvarer et par år endnu, havde det ikke været for den britiske regerings superkloge indblanding. Det ser ud, som om Wilson udtrykkeligt blev sendt til Calcutta for at rokke ved den engelsk-indiske handel ved hjælp af ubehjælpssomme skattemæssige forholdsregler indadtil, samtidig med at de ubehagelige toldafgifter blev ophævet på importartikler fra udlandet. Har man nogen sinde i hele handelens historie været vidne til et sådant skuespil, som det, der her blev opført af Det forenede Kongerige, der tillader, at dets vigtigste kolonimarked bliver lammet, fordi dets egen regering foretager nogle tilfældige forholdsregler, mens det samtidig slesker for den franske kejser og finder sig i hans politiske indgreb under påskud af en tilsyneladende nedsættelse af de franske toldafgifter?²

Eksporten til det australske marked opviser i det store og hele en stigning, såvel i mængden som i værdien, skønt der er et vist fald med hensyn til bomuld. Men for at nå frem til en rigtig vurdering af markedets tilstand i de australske kolonier, bør vi kaste os over de allernyeste handelsberetninger blandt Handelsministeriets statistiske rapporter. I beretninger indtil den 26. april fra Adelaide klages der over, at England bliver ved med at sende for store varepartier, samt at det ialmindelighed er begyndt at tage overhånd med spekulationer, bedrageri og overudbud. Mange af de insolvente firmaer har måttet træde i likvidation, siges det. I Sydney, New South-Wales, er der allerede kommet meddelelse om flere konkurser, der involverer ni handelshuse med passiver på ialt £ 400.000. Tre fjerdedele af dette beløb regner man med, at man må afskrive endeligt, og i den sammenhæng er det bankerne og de engelske kreditorer, der kommer til at bære tabet. Det fremgår af en liste over australske konkurser i de sidste 17 år, som vi netop har fået, at der er tre gange så mange af dem i 1858 som i 1857, og at der kom en yderligere stigning på 50% i 1859; i år forhøjedes antallet af konkurser igen indtil midt i april med 7%. De firmaer, der er blevet insolvente i tiden fra 1822 til 1859, har tilsammen haft passiver på £ 5.981.026, og de aktiver, som er opført i statusopgørelserne, beløb sig til £ 3.735.613; men af dette sidste beløb er ikke engang 50% blevet realiseret.

Nedenstående uddrag illustrerer, hvor betydelig den nedgang i værdien og i de fleste tilfælde også i mængden af de varer, som England eksporterer til De forenede Stater, er:

2. [Cf. Karl Marx: »The New Treaty between France and England«, *New York Daily Tribune*, den 14. februar 1860 (MEW, bd. 15, pp. 14-17).]

De vigtigste britiske artikler, der er eksporteret til De forenede Stater i de fem måneder til og med den 31. maj.

	Mængde		Værdi	
	1859	1860	1859 £	1860 £
Kul, i tons	68.020	106.925	67.785	66.196
Bomuld, i yards	88.441.112	84.208.598	1.562.918	1.491.721
Lærred, i yards	25.476.444	20.974.699	776.780	643.676
Råjern, i tons	37.510	21.497	106.476	62.919
Barrer, bolte, stænger, i tons	48.063	37.824	394.426	293.294
Smedejern, i tons	16.024	16.488	200.576	189.854
Jernplader og skinner, i tons	12.107	4.622	61.721	24.559
Oliefrø, i gallons	795.808	511.602	95.154	57.230
Silkevarer, i lbs.	119.719	58.836	128.133	68.866
Uld og blandede tekstiler, i yards	22.697.619	18.250.639	892.026	733.000
Stentøj og porcellæn	—	—	234.492	281.532
Possement- og modevarer	—	—	719.754	637.035
Tinplader	—	—	524.615	464.630

Frankrig er naturligvis det land, der har kunnet opveje svindet i markederne i Indien, i de australske kolonier samt i De forenede Stater. Men hvis vi efterprøver det nærmere, må vi dog fastslå, at den engelske eksporthandel til Frankrig ikke er kommet ud over sit traditionelt diminutive omfang. Hvad angår bomuld og bomulds-garn, så synes hr. Milner Gibson, handelsministeren, at skamme sig over den bedrøvelige rolle, han spiller, og som følge heraf at have anset det for rigtigt at stryge disse artikler helt og aldeles af handelsberetningerne. Det samme gælder lærred og lærredsgarn såvel som silkevarer. Værdien af eksportvarerne i de pågældende tidsrum 1859 og 1860 viser på et år løbende en nedgang for spundet silke fra £ 130.260 til £ 88.441, silketvist og -garn fra £ 50.520 til £ 29.643, for maskiner fra £ 98.551 til £ 64.107, og for kul fra £ 253.008 til £ 206.317, mens der har været en vis stigning i eksporten af jern, kobber, uld samt uld- og kamgarn.

Importen af fransk vin er steget, men ikke mere end importen af alle andre vinsorter. Til sidst kan vi fastslå, at hvis symptomerne på, at de vigtigste markeder er ved at svinde ind, betragtes i sammenhæng med de bekymringsvækkende udsigter for efteråret, de stærke krav til pengemarkedet fra den engelske regerings og andre regerings side samt den usikre politiske tilstand i Europa, synes de at indvarsle en alt andet end lykkelig sæson for efteråret 1860.

123 [Bomuldskrise i anmarch]

[*New York Daily Tribune*, 11.8.1860]
London, den 28. juli 1860.

[...]

Den deklarerede værdi af eksportvarerne i sidste måned viser, hvorledes den britiske handel bestandig udvikler sig for nedadgående. I en tidligere artikel¹ har jeg påvist, at hvis man sammenligner med eksporten i juni 1859, kan man notere en tilbagegang på næsten halvanden millioner pund sterling i juni 1860.

Således ser opgivelserne for juni måned i de sidste tre år ud:

1858	1859	1860
£ 10.241.433	£ 10.665.891	£ 9.236.454

I halvåret indtil den 30. juni er den deklarerede værdi af eksporten ca. en million mindre end i de samme seks måneder året før:

1858	1859	1860
£ 53.467.804	£ 63.003.159	£ 62.019.989

I den sidste måned fordeler nedgangen sig på handelen med bomuld og bomuldsgarn samt handelen med lærreds-, metal- og knivsmedevare, jern og kamgarn. Endog inden for uldvareeksporten er der i denne måned nedgang i handelen, skønt den hidtil har opvist en

1. [Cf. Karl Marx: »Den britiske handel«, dette bind, pp. 160-163.]

stadigt voksende prosperitet, dette gælder dog ikke for uld- og kamgarns vedkommende. Eksporten af bomuldsvarer til Britisk-Indien er faldet fra £ 6.094.430 i den første halvdel af 1859 til £ 4.738.440 i den første halvdel af 1860 eller ca. £ 1.360.000 i værdi.

Med hensyn til importen er det de uhyre mængder af bomuld, der bliver indført, der er det mest påfaldende kendetegn. Der blev indført 2.102.048 cwts i juni 1860, mod 1.665.306 cwts i juni sidste år og 1.339.108 cwts i juni 1858. I de seks måneder er importen vokset med intet mindre end 3 millioner cwts, således at halvårsimporten er blevet mere end 60% større. Den bomuld, som er indført i maj 1860 er £ 1.800.000 højere i værdi end importen i maj 1859. I de første fem måneder af 1860 er der ikke blevet givet mindre end £ 6½ millioner mere ud end i samme periode sidste år.

Hvis man sammenligner det hurtige fald i eksporten af bomuldsvarer og garner med den endnu mere resolute vækst i bomuldsimporten, forstår man sikkert, at en bomuldskrise nærmer sig, så meget desto mere som de nye indførsler af råmateriale bliver lodset ind i usædvanligt fulde bomuldsagre.

124 [Det indiske lån]

[*New York Daily Tribune*, 28.8.1860]
London, den 14. august 1860.

[...]

Ved gårsdagens møde i Underhuset, som næppe nok var stort nok til at man kunne konstatere *quorum*¹, indbragte Sir Charles Wood, dette sande eksemplar af en ægte whig-embeds-jæger, en resolution, der gav ham fuldmagt til at udskrive et nyt lån på £ 3 millioner til fordel for den indiske statskasse. Ifølge de ting, han lagde frem, kom det indiske underskud op på £ 14.187.000 i 1858-1859 (finansåret begynder og slutter stadig med april), i 1859-1860 beløb det sig til 9.981.000 pund sterling, og man regner med, at det kommer til at beløbe sig til £ 7.400.000 i 1860-1861. Han lovede at dække en del af dette underskud med de indtægter, der skulle komme ind via de skatter, som hr. Wilson lige har indført – det er ganske vist nogle ret så tvivlsomme forhåbninger –, mens resten skal komme ind via det nye lån på tre millioner. Statsgælden, som i 1856-1857, året før oprøret, beløb sig til £ 59.442.000, er nu steget til £ 97.851.000. Og renterne af denne gæld er vokset endnu hurtigere. De er steget fra £ 2.525.000 i 1856-1857 til £ 4.461.000 i 1859-1860. Selv om statens indtægter er blevet voldsomt forøget, ved at den har udskrevet nye skatter, har de stadig ikke kunnet holde trit med udgifterne, som iflg. hr. Charles Woods oplysninger endog er vokset i enhver henseende, bortset fra udgifterne til offentlige arbejder. For at de tre millioner, som skal bruges til at bygge befæstede kaserner for, kan skaffes, er der indtrådt en »næsten total stilstand i de offentlige arbejder og i offentlige bygningsarbejder af civil karakter«, og den vil vare det

1. [Quorum: beslutningsdygtig forsamling.]

næste år. Sir Charles synes at anse denne »totale stilstand« for en af skønhederne ved systemet. Nu bliver der i stedet for de 40.000 europæiske soldater, som opholdt sig der i 1856-1857, holdt 80.000 europæiske soldater i Indien, og i stedet for en hær på knap 200.000 indfødte en hær på mere end 300.000 mand.

125 [Det indiske marked]

[*New York Daily Tribune*, 29.9.1860]
London, den 8. september 1860.

Tribune var den første avis, som henledte opmærksomheden på den betænkelige nedgang i den britiske eksport til Indien, en nedgang, som er blevet mest tydelig for de vigtigste handelsartiklers vedkommende, så som bomuldsvarer og bomuldsgarn. Reaktionen på dette gør sig netop bemærket i Lancashire og Yorkshire på det tidspunkt, hvor hjemmemarkedet svinder ind som følge af en høst, der begynder fulde fem uger senere end den året før, og som på trods af de lidt bedre udsigter siden torsdag den 30. august under alle omstændigheder vil komme til at ligge under det gennemsnitlige udbytte. Derfor har det britiske handelskammer slået alarm og bombarderet regeringen med protester imod den nye indiske toldlov, som har forhøjet tolden på de vigtigste importvarer fra Storbritannien fra 5 til 10%, altså med 100%. Den engelske presse, som hidtil forsigtigt har undgået at berøre dette punkt, er herigennem endelig blevet tvunget til at opgive sin tilbageholdenhed. *Economist* i London diskuterer op for os med »Indiens handel« og »årsagerne til dens depression«¹. Rent bortset fra, at *Economist* anses for at være den største engelske autoritet i denne slags spørgsmål, er dens artikler om Indien af særlig interesse på grund af deres forbindelse til hr. Wilson's skrivebord, den nuværende indiske finansminister. Det bedste svar på den første del af artiklen, som er et forsøg på at fratage den nyeste indiske told-lovgivning ethvert ansvar for, at det indiske marked nu er ved at svinde ind, er, at generalguvernøren i Calcutta

1. [*The Economist*, den 8. september 1860.]

har set sig tvunget til at sammenkalde en kommission i Calcutta, som består af repræsentanter for skattevæsenet i Calcutta, Bombay og Madras samt deres forskellige handelskamre, og give dem den opgave at tage den tarif, der netop er blevet indført, op til fornyet overvejelse og revision. Det er ikke denne tarif, der har forårsaget den indiske handelskrise, hvilket jeg allerede konstaterede, da jeg første gang gjorde Deres læsere bekendt med dette emne²; men den har fremskyndet udbruddet af den, fordi den pludselig blev indført på et tidspunkt, hvor den indiske handel allerede var blevet pustet op og ud over sin naturlige kapacitet. *Economist* indrømmer åbent, at det indiske marked har været mættet med britiske varer, og at det britiske marked har været mættet med indiske varer.

»Vi tror«, siger den, »at man fra alle sider vil indrømme, at de kæmpemæssige profitter, som den indiske handel kastede af sig en del af sidste år, pludselig førte til en større stigning i markedsleverancerne, end konsumtionen krævede for dette lands vedkommende, og til en meget udbredt spekulativ handel fra de indfødte kapitalisters side for at forsyne de indenlandske markeder fra havnene. For eksempel beløb eksporten af bomuldsstoffer til Britisk-Indien sig til £ 12.043.000 i 1859 imod £ 9.299.000 i 1858 og £ 5.714.000 i 1857; for garns vedkommende var eksporten i 1859 oppe på £ 2.546.000 imod £ 1.969.000 i 1858 og £ 1.147.000 i 1857. I lang tid blev varerne afsat i samme tempo, som de ankom, og så længe priserne steg, var der ikke mangel på foretagsomme mahajuner, som ordnede indkøbene og fik varerne ud på de indenlandske markeder, og der er ifølge de bedste informationer, som vi har kunnet opdrive, ingen tvivl om, at der har *hobet sig store varelagre op på alle markeder i Nordvestindien*. På dette punkt er der overensstemmelse mellem beretningerne fra såvel Mirsapur, Allahabad, Lucknow, Agra, Delhi samt Amritsar og Lahore«³.

Derpå fortsætter *Economist* med udførligt at opregne forskellige omstændigheder, der har bidraget til at overfylde de indiske markeder endnu mere. Den vigtigste grund – de stadige store leverancer fra England – nævner den ikke én gang. For det første sank udbyttet af efterårshøsten i 1859 i hele Nordindien som følge af den almindeligt fremherskende tørke langt ned under gennemsnittet og led skade såvel med hensyn til kvalitet som til kvantitet. Derfor de høje fødevarerpriser om vinteren og foråret, som blev skruet endnu mere i vejret senere på året på grund af udsigten til hungersnød. Og ikke

2. [Cf. dette bind, pp. 160-163.]

3. [*The Economist*, den 8. september 1860.]

nok med knaphed og høje priser, herudover hærgede epidemierne også.

»I hele det nordvestlige Indien hærgede koleraen i de tætbefolkede byer så forfærdeligt, at dagliglivet i mange tilfælde blev afbrudt og folk flygtede som for en fjendtlig invasion.«⁴

Men hvad der var endnu værre, var at

»Det øvre Indien blev ramt af en frygtelig ulykke i en måned eller seks uger før den sidste post blev afsendt. Regntiden, der er det eneste, efterårshøsten afhænger af, ligger sædvanligvis midt i juni eller sidst i juni. I år var der ikke faldet en dråbe regn, da vi var midt i juli. Fra den nordvestlige grænse ned til det nedre Bengalen, fra Khyber-passet til Benares inklusive det store område mellem Sutlej, Jumna og Ganges var alt én tør, hård og fast flade af indtørret jord. Agerbrug var kun muligt på de ganske få steder, der bliver vandet af de gennemstrømmende floder eller ved at vand tilføres med et af vandingsanlæggene, Jumna – eller Gangeskanalerne. Udsigten til en hungersnød i lighed med den i 1837 og 1838 vakte den største bekymring overalt. Priserne steg igen. Kvæget kreperede i massevis eller blev drevet op i bjergene, i stedet for at menneskene kunne bruge det til at bearbejde jorden; menneskene skal overalt være på randen af sultedøden, fortælles det.«⁵

Men ifølge telegrafiske meddelelser, som kom til Calcutta og blev offentliggjort den 27. juli i de 8 dage, før den sidste post gik af, er de frygtelige bange anelser ikke blevet til virkelighed. Til sidst er der faldet regn nok, endda i rette tid til at forhindre en hungersnød, hvis ikke ligefrem til at sikre en god høst.

De detaljer, som *Economist* trækker frem, beviser til fulde, at der ikke er den mindste udsigt til en genoplivning af den indiske handel i den nærmeste fremtid, idet den allerede er faldet med £ 2 millioner i det første halvår af 1860 i forhold til det første halvår af 1859. De australske markeder opviser også alle symptomer på, at de er ved at skrumpes ind, hvilket fører en alt for stor handel med sig. Handelen med Frankrig, som ifølge handelsaftalen skulle til at få et kæmpe-mæssigt omfang, er tværtimod dalet med mere end £ 1.000.000, hvilket man kan se af nedenstående opstilling⁶:

4. [Ibid.]

5. [Ibid.]

6. [*The Economist*, den 1. september 1860.]

De 6 måneder indtil 30. juni
1859 1860

Import fra Frankrig	£ 9.615.065	£ 8.523.983
Eksport til Frankrig	2.358.912	2.324.665

I alt	£ 11.973.977	£ 10.848.648
-------------	--------------	--------------

Den stærke tilbagegang i den britiske import fra Frankrig kan eventuelt skyldes de høje fødevarerpriser i Frankrig i år, da korn og mel var en af Frankrigs vigtigste eksportartikler til England i 1859. Stor betydning tillægger man forbruget af engelske produkter i De forenede Stater, et forbrug, som man regner med er voksende, som udligning for De forenede Staters for øjeblikket store eksport af fødevarer til Det forenede Kongerige. Men skønt der altid vil være en vis ligevægt i et lands eksport og import, synes ovenstående følgeslutning at være en smule overilet, hvis vi bedømmer den ud fra udviklingen i den engelsk-amerikanske handel i det første halvår af 1859 og 1860. Der ser vi⁷:

1859 1860

Britisk eksport til De forenede Stater	£ 11.625.920	£ 9.366.647
Britisk import fra De forenede Stater	£ 17.301.790	£ 25.618.472

Det vil sige, at på samme tid som den britiske import fra De forenede Stater er vokset med mere end £ 8.000.000, er den britiske eksport til De forenede Stater faldet med mere end £ 2.000.000. De eneste grene af den internationale britiske handel, som er vokset, er den engelsk-tyrkiske, den engelsk-kinesiske og den engelsk-tyske handel. Netop nu rystes Tyrkiet af den russiske og den franske indblanding. Kina rystes af englænderne selv, og Tyskland står, samtidig med at det på mange måder lider under en dårlig høst, på tærsklen til svære politiske rystelser indadtil og foran alvorlige sammenstød med udlandet. Om den engelsk-kinesiske handel vil jeg blot bemærke, at en del af stigningen i den helt sikkert skyldes krigsfornødenheder; at en del af eksportstigningen til Kina er sket på bekostning af mange varer, som er blevet trukket bort fra det indiske marked og forsøgsvis kastet ud på det kinesiske marked, og endelig, at importen fra Kina vil få meget større betydning i fremtiden end eksporten til Kina, hvilket man kan se af følgende tal⁸:

7. [Ibid.]

8. [Ibid.]

Halvåret til og med 30. juni

1859

1860

Import fra Kina inklusive		
Hongkong	£ 5.070.691	£ 5.526.054
Eksport til Kina, Hongkong		
eksklusive	1.001.709	1.622.525
Eksport til Hongkong	976.703	1.236.262
I alt	£ 7.049.103	£ 8.384.841

Samtidig skaber uventede fejlslag i de fleste brancher en almindelig udbredt følelse af mistillid. Nedenstående sammenstilling⁹ af de hidtil meddelte aktiver og passiver fra læderhandelens sidste konkurs viser, at aktiverne kun beløber sig til i gennemsnit 5 sh. 6 d. pr. pund, så at der bliver et tab på £ 1.471.589 til vekselindehaverne i de bankerotte firmaer.

Passiver

Firmaer

Konkurs	9	£ 1.530.991
I likvidation eller i færd med forlig	15	£ 499.806
Enkeltheder ikke oplyst	10	—
I alt	34	£ 2.030.797

Aktiver

	Beløb	Pr. £	Underskud
Konkurs	9 £ 342.652	4 sh. 6 d.	£ 1.188.339
I likvidation eller i færd med forlig ...	15 £ 216.556	8 sh. 8 d.	£ 283.250
Enkeltheder ikke oplyst	10 —	—	—
I alt	34 £ 559.208	5 sh. 6 d.	£ 1.471.589

9. [The Economist, den 8. september 1860.]

KARL MARX

126 Den britiske bomuldshandel

[New York Daily Tribune, 14.10.1861]
London, den 21. september 1861.

Den fortsatte stigning i priserne på råbomuld begynder nu omsider at påvirke bomuldsfabrikkerne alvorligt, idet deres forbrug af bomuld nu er 25% mindre end deres normale forbrug. Dette resultat er fremkommet ved en daglig formindskning af produktionsraten, da mange spindrier kun arbejder tre eller fire dage om ugen, og en del af maskineriet er standset, både i de virksomheder, hvor der er indført nedsat arbejdstid, og i dem, der stadig arbejder på fuld tid, medens andre spindrier midlertidigt er blevet lukket helt og holdent. Nogle steder, som f.eks. i Blackburn, er den nedsatte arbejdstid forbundet med lønreduktion. Udviklingen med nedsat arbejdstid er imidlertid kun i sin vorden, og vi kan med fuld sikkerhed forudsige, at hele branchen om nogle uger vil være tyet til en tredages arbejdsuge, samtidig med at maskinerne i de fleste virksomheder vil blive standset i stort omfang. I det store og hele har de engelske fabrikant og købmænd været meget langsomme til, og meget tøvende over for at anerkende deres bomuldsforsynings besynderlige tilstand.

»Hele den forrige amerikanske høst«, har de sagt, »er for længst blevet sendt til Europa. Man er næppe begyndt at plukke den nye høst. Ikke en eneste balle bomuld kunne have

1. [Den amerikanske Borgerkrig var begyndt den 12. april 1861 med sydstaternes eller secessionisternes angreb på Fort Sumter, South Carolina. De egentlige krigshandlinger var begyndt i juni 1861. Unionen havde etableret flådeblokade mod Konføderationen (sydstaterne) og hindrede derved udskibningen af bomuld.]

nået os mere end hvad der faktisk gjorde, selv om ingen nogensinde havde hørt tale om krigen og blokaden. Udskeibningssæsonen begynder først langt inde i november, og det bliver normalt sidst i december, førend der finder nogen omfattende eksport sted. Indtil da spiller det ingen større rolle, om bomulden tilbageholdes i plantagerne eller om den bliver fremsendt til havnebyerne, lige så snart den er pakket i sække. Hvis blokaden¹ ophører på noget tidspunkt *inden udgangen af dette år*, er det sandsynligt, at vi til marts eller april vil have modtaget lige så meget bomuld, som var blokaden aldrig blevet erklæret.«

I handelssindets inderste kroge har man næret den forestilling, at hele den amerikanske krise og som følge deraf blokaden vil ophøre inden årets udløb, eller at Lord Palmerston med magt vil bryde blokaden. Sidstnævnte idé er blevet opgivet helt, efter at Manchester, foruden alle de andre forhold, der gør sig gældende, har indset, at to umådelige interesser, den monetære interesse, der har nedlagt en uhyre stor kapital i Nordamerikas industrivirksomheder, og kornhandelen, der er afhængig af Nordamerika som sin vigtigste forsyningskilde, ville gå sammen for at hindre ethvert uprovokeret angreb fra den britiske regerings side. Forhåbningerne om, at blokaden bliver ophævet i tide til en indfrielse af Liverpools eller Manchesters behov, eller at den amerikanske krig bringes til ophør gennem et forlig med secessionisterne, er vejet for et hidtil ukendt fænomen på det engelske bomuldsmarked, nemlig amerikanske bomuldsoperationer i Liverpool, dels i form af spekulationer, dels med henblik på genudskibning til Amerika. Følgelig har der i de sidste to uger været en feberagtig ophidselse på bomuldsmarkedet i Liverpool, og Liverpool-købmændenes spekulationsinvesteringer i bomuld er blevet bakket op af spekulationsinvesteringer fra Manchester og fra andre fabrikker, der er ivrige efter at skaffe sig lagre med råmaterialer til vinteren. Omfanget af disse transaktioner fremgår tilstrækkelig klart af, at en betragtelig del af den ledige oplagsplads i Manchester allerede er optaget af sådanne lagre, og af, at amerikansk bomuld af mellemgod kvalitet [»Middling Americans«] gik op med 3/8 d. pr. lb. og de gode kvaliteter med 5/8 d. i løbet af ugen fra den 15. til den 22. september.

Fra den amerikanske krigs udbrud steg bomuldspriserne støt, men det ødelæggende misforhold mellem priserne på råmaterialerne og priserne på garner og klæde blev først bekendtgjort i de sidste uger af august. Indtil da var enhver alvorlig nedgang i priserne på bomuldsprodukter, som man kunne have forudset ud fra det betragtelige fald i den amerikanske efterspørgsel, blevet opvejet af en vækst i lagrene på første hånd og af spekulationsforsendelser til Kina og Indien. Disse asiatiske markeder blev imidlertid snart mættet.

»Lagrene svulmer op«, skriver *Calcutta Price Current* af 7. august, 1861, »da der siden forrige udgave er ankommet ikke mindre end 24.000.000 yards glatte bomuldsstoffer. Efterretninger fra hjemlandet viser en fortsat udskeibning, der overstiger vore behov, og så længe dette gør sig gældende, kan man ikke vente nogen bedring... Markedet i Bombay er også blevet overforsynet i stor stil«.

Andre forhold har bidraget til at begrænse det indiske marked. Den nylige hungersnød i de nordvestlige provinser er blevet efterfulgt af koleraens ødelæggelser, medens et kraftigt regnfald i det nedre Bengalen har sat landet under vand og beskadiget risafgrøderne alvorligt. I breve fra Calcutta, som nåede frem til England i forrige uge, oplystes det, at tvistgarn af type 40, som i Manchester ikke kan købes for under 11 3/8 d., ved salg indbragte netto 9 1/4 d. pr. pund, medens salg af 40-inch shirtingstoffer i sammenligning med det nuværende niveau i Manchester giver tab på 7 1/2 d., 9 d. og 12 d. pr. stk. På det kinesiske marked er priserne også blevet tvunget ned af stigningen i de importerede mængder. Under disse omstændigheder med faldeende efterspørgsel efter britiske bomuldsprodukter kan deres priser naturligvis ikke holde trit med den stadige stigning i prisen på råmaterialerne; tværtimod må omkostningerne ved at spinde, væve og farvetrykke bomuld i mange tilfælde ophøre med at dække produktionsudgifterne. Tag som eksempel følgende tilfælde, der er fremført af en af de største fabrikker i Manchester med hensyn til grovspinding:

	17. sept. 1860	17. sept. 1861
	d. pr. lb.	d. pr. lb.
Udgift til bomuld	6 1/4	9
Rendegarn type 16		
salgspris	10 1/4	11
Difference	4	2
Spindeomkostning	3	3 1/2
Fortjeneste	1	
Tab		1 1/2

Forbruget af indisk bomuld vokser hastigt, og med en yderligere stigning i priserne vil de indiske leverancer gå frem i stigende tempo; men det forbliver alligevel umuligt med nogle få måneders varsel at ændre alle produktionsbetingelserne og vende handelsstrømmen. I realiteten undgælder England nu for landets langvarige misrøgt af det umådelige indiske imperium. De to vigtigste hindringer landet nu skal kæmpe med i sit forsøg på at erstatte den amerikanske bomuld

med indisk bomuld er mangelen på samfærdsels- og transportmidler i hele Indien og den indiske bondes ulyksalige tilstand, der gør det umuligt for ham at udnytte gunstige omstændigheder. Begge disse vanskeligheder har englænderne sig selv at takke for. Englands moderne industri har i det store og hele kredset omkring to punkter, der er lige uhyrlige. Det ene er kartofflen som det eneste næringsmiddel for Irland og en stor del af den engelske arbejderklasse. Dette punkt blev fejet til side af kartoffelsygen og den deraf følgende katastrofe i Irland². Man måtte da fremskaffe et større grundlag for de arbejdende millioners reproduktion og opretholdelse. Det andet punkt, hvorom den engelske industri har kredset, er den af slaver dyrkede bomuld i De forenede Stater. Den nuværende amerikanske krise tvinger dem til at udvide deres forsyningsområde og befri bomulden for de slaveopdrættende og slavefortærende oligarkier. Lige så længe som de engelske bomuldsfabrikanter har været afhængige af den bomuld, der er dyrket af slaver, lige så længe har man med rette kunnet hævde, at de hvilede på et dobbelt slaveri, det indirekte slaveri over den hvide mand i England og det direkte slaveri over den sorte mand på den anden side af Atlanten.

2. [Cf. Karl Marx: »The Crops in Europe«, *New York Daily Tribune*, den 6. september 1860 (MEW, bd. 15, pp. 133-136, her pp. 134-135).]

KARL MARX

127 Den nordamerikanske borgerkrig

[*Die Presse*, 25.10.1861]
London, den 20. oktober 1861.

I måneder har den toneangivende Londonpresse, ugeblade såvel som dagblade, gentaget det samme litani over den amerikanske borgerkrig. Mens den fornærmer det frie Nordens stater, værger den sig ængsteligt mod mistanken for at sympatisere med Sydens slavestater. Den skriver i virkeligheden to artikler om og om: En artikel, hvori den angriber Norden, og en anden artikel, hvori den undskylder sine angreb på Norden. Qui s'excuse s'accuse¹.

Retfærdiggørelsesargumenterne lyder i det væsentlige: Krigen mellem Nord og Syd er en toldkrig. Krigen er videre principløs, vedrører ikke slavespørgsmålet og drejer sig i virkeligheden om nordisk suverænitetsstrang. Endelig, selvom retten skulle være på Nordens side, vil det være forgæves at ville forsøge at underkue 8 millioner angelsaksere med vold! Ville en adskillelse af Norden fra Syden ikke løse det fra enhver sammenhæng med negerslaveriet og med dets 20 millioner indbyggere og dets uhyre territorium sikre det en hidtil uanet udvikling? Burde Norden da ikke hilse secessionen som en lykkelig begivenhed i stedet for af herskelyst at ville bekæmpe den gennem en blodig og forgæves borgerkrig?

Vi vil punkt for punkt gennemprøve den engelske presses plaidoyer.

Krigen mellem Nord og Syd, sådan lyder den første undskyldning, er blot en toldkrig, en krig mellem beskyttelsessystemet og frihandelsystemet, og England står naturligvis på frihandelssiden. Skal slaveejeren nyde slavearbejdets frugter alene, eller skal beskyttel-

1. [Qui s'excuse s'accuse: den, der forsvare sig, anklager sig selv.]

sesfolkene i Nord tage en del af dem fra ham? Det er dette spørgsmål, krigen drejer sig om. Denne strålende opdagelse var forbeholdt *Times*, *Economist*, *Examiner*, *Saturday Review* og tutti quanti videreførte temaet. Det er karakteristisk for denne opdagelse, at den ikke blev gjort i Charleston, men i London. I Amerika vidste naturligvis enhver, at der fra 1846-1861 var frihandelsstatser, og at repræsentanten Morrill først i 1861 satte sin beskyttelsestold igennem i Kongressen, efter at oprøret var brudt ud. Secessionen fandt altså ikke sted, fordi Morrill-tolden blev vedtaget i Kongressen, i bedste fald blev Morrill-tolden vedtaget i Kongressen, fordi secessionen havde fundet sted. Da South Carolina i 1832 fik sit første secessionsanfald, tjente beskyttelsestolden fra 1828 rigtignok som påskud, men også kun som påskud, som det fremgår af en erklæring fra general Jackson. Den gang er det gamle påskud imidlertid ikke blevet gentaget. Man undgik på Secessionskongressen i Montgomery enhver berøring af toldspørgsmålet, fordi sukkerkulturen i Louisiana, en af de mest indflydelsesrige sydstater, helt beror på beskyttelsestold.

Men, plæderer Londonpressen videre, De forenede Staters krig er intet andet end en krig til voldelig opretholdelse af Unionen. Yankee'erne kan ikke beslutte sig til at stryge 15 stjerner af deres banner. De vil gøre kolossal figur på verdenstribunen. Ja, hvis bare krigen blev ført med henblik på slaveriets afskaffelse, så ville det have været noget andet! Slavespørgsmålet har imidlertid, som bl.a. *Saturday Review* kategorisk erklærede, overhovedet intet med denne krig at skaffe.

Fremfor alt må man huske på, at krigen ikke udgik fra Nord, men fra Syd. Norden er i defensiven. Norden har i måneder roligt set på, hvordan secessionisterne tilegnede sig Unionens forter, krigsarsenaler, skibsværfter, toldstationer, pengekasser, våbenforråd, krænkede dens flag, tog dele af dens tropper til fange. Secessionisterne besluttede sig endelig for ved en larmende krigshandling at tvinge unionsregeringen væk fra sin passive holdning og skred *kun af denne grund* til bombardementet af Fort Sumter ved Charlston. Den 11. april (1861) havde deres general Beauregard ved et møde med major Anderson, Fort Sumters kommandant, erfaret, at fortet kun var forsynet med levnedsmidler nok til 3 dage og derfor efter denne frist måtte overgive sig fredeligt. For at komme denne fredelige overgivelse i forkøbet startede secessionisterne tidligt om morgenen (den 12. april) bombardementet, som på få timer bragte stedet til fald. Næppe var denne nyhed blevet telegraferet til Montgomery, Secessionskongressens sæde, før krigsminister Walker offentligt i den nye Konføderations navn erklærede:

2. [*The Times*, den 27. april 1861.]

»Intet menneske kan sige, hvor *den idag åbnede krig vil ende*«² Samtidig profeterede han, »at den sydlige Konføderations flag endnu før første maj vil vaje fra gamle Capitols kuppel³ i Washington og i løbet af kort tid tillige fra Faneuil-Hall⁴ i Boston«.

Først nu fulgte proklamationen, hvori Lincoln indkaldte 75.000 mand til Unionens beskyttelse. Bombardementet af Fort Sumter lukkede den eneste mulige konstitutionelle udvej, nemlig en indkaldelse af et almindelig konvent for det amerikanske folk, som Lincoln havde foreslået i sin indsættelsestale. For Lincoln var der nu kun valget imellem at flygte fra Washington, rømme Maryland og Delaware, prigsive Kentucky, Missouri og Virginia eller at besvare krig med krig.

Spørgsmålet om den amerikanske borgerkrigs princip besvares af den kampparole, hvormed Syden brød freden. Stephens, den sydlige Konføderations vicepræsident, erklærede i Secessionskongressen, at det, der væsentligst adskiller den fornyligt i Montgomery udruede grundlov fra Washington's og Jefferson's forfatning, er at den for første gang anerkender slaveriet som en i sig selv god institution og som hele statsbygningens fundament, mens de revolutionære fædre, mænd der var hildet i 1700-tallets fordomme, havde behandlet slaveriet som et onde, der var importeret fra England og som i tidens løb skulle afskaffes. En anden af Sydens matadorer, hr. Spratt, udråbte: »For os drejer det sig om grundlæggelsen af en stor slaverepublik (a great slave republic)«. – Hvis Norden altså trak sværdet, omend kun til Unionens forsvar, havde Syden da ikke allerede erklæret, at slaveriets beståen ikke længere var forenelig med Unionens beståen?

Lige som bombardementet af Fort Sumter gav signalet til åbnin-gen af krigshandlingerne, havde Nordens *Republikanske* partis valgsejr, Lincolns valg til præsident, givet signalet til secessionen. Den 6. november 1860 var Lincoln valgt. Den 8. november telegraferede man fra South Carolina: »Secessionen bliver her betragtet som en afgjort sag«; den 10. november beskæftigede lovgivningsmagten i Georgia sig med secessionsplaner, og den 13. november var der indkaldt til en ekstraordinær samling for at tage stilling til secessionen. Men valget af Lincoln var selv nu et resultat af en spaltning i den *Demokratiske* lejr. Under valgkampen samlede Nordens Demokrati sine stemmer omkring *Douglas*, Sydens Demokrati sine stemmer omkring *Breckinridge*, og det var denne splittelse af de demokratiske stemmer, det Republikanske Parti kan takke sin sejr

3. [Capitol: den bygning i Washington D.C., hvor Kongressen har sit sæde.]

4. [Faneuil Hall blev i 1742 skænket byen Boston, Mass., af købmanden Faneuil. Under den amerikanske uafhængighedskrig holdt amerikanske patrioter møder i denne hal.]

for. Hvorfor på den ene side overvægten af det *Republikanske Parti* i Norden? Hvorfor på den anden side spaltningen *inden for* det *Demokratiske Parti*, hvis dele, Nord og Syd, i mere end et halvt århundrede har opereret i fællesskab?

Under præsident Buchanan kulminerede det herredømme, som Syden gennem sin alliance med Nordens Demokrati atter og atter havde udøvet over Unionen. Den sidste kontinentale Kongres i 1787 og den første konstitutionelle Kongres i 1789/90 havde lovmæssigt udelukket slaveriet fra alle republikkens territorier nordvest for Ohio. (Territorier betyder som bekendt de inden for De forenede Stater beliggende kolonier, der endnu ikke har nået det befolkningstal, der er foreskrevet selvstændige stater i forfatningen). Det såkaldte Missouri-kompromis (1820), ifølge hvilket Missouri som slavestat indtrådte i rækken af Forenede Stater, udelukkede slaveri i alle øvrige stater nord for 36° 30' bredde og vest for Missouri. Ved dette kompromis blev slaveområdet skubbet flere længdegrader fremad, mens dets udbredelse i fremtiden ikke måtte overskride en ganske bestemt geografisk grænselinje. Denne geografiske barriere blev gennembrudt i 1854 ved den såkaldte Kansas-Nebraska-Bill, hvis ophavsmand var St. A. Douglas, dengang leder af det nordiske Demokrati. Loven, der blev vedtaget i begge Kongressens huse, ophævede Missouri-kompromisset, ligestillede slaveri og frihed, bød Unionsregeringen at behandle dem begge med samme ligegyldighed, og overlod det til folkesuveraniteten, d.v.s. til majoriteten af kolonisterne, at beslutte om der skulle indføres slaveri i et territorium eller ej. For første gang i De forenede Staters historie var enhver geografisk og lovmæssig skranke for udbredelse af slaveriet således ophævet. Under denne nye lovgivning blev det hidtil frie territorium New Mexico, et territorium der er fem gange større end staten New York, forvandlet til et slaveterritorium, og slaveriets æra blev forlænget fra den mexicanske republiks grænse til 38° nordlig bredde. I 1859 fik New Mexico en slavekodeks, der i barbari konkurrerede med lovbøgerne for Texas og Alabama. Alligevel findes der i New Mexico, som folketællingen fra 1860 viser, af ca. 100.000 indbyggere ikke engang et halvt hundrede slaver. Det var altså tilstrækkeligt for Syden at sende nogle eventyrere med nogle få slaver over grænsen og så med hjælp fra centralregeringen i Washington, dens embedsmænd og leverandører i New Mexico at tromme en skinfolkerepræsentation sammen, som påtvang territoriet slaveriet og dermed slaveejernes herredømme.

Imidlertid viste denne bekvemme metode sig ikke anvendelig i andre territorier. Syden gik derfor et skridt videre og appellerede fra Kongressen til De forenede Staters Højesteret. Denne ret, der talte ni dommere, hvoraf fem tilhørte Syden, havde længe været slaveejernes villigste instrument. Den fastsatte i 1857, i den berygtede

Dred-Scott-sag⁵, at enhver amerikansk borger besidder retten til at medtage enhver af forfatningen anerkendt ejendom til et hvilket som helst territorium. Forfatningen anerkender slaver som ejendom og forpligter unionsregeringen til at beskytte denne ejendom. Følgelig kunne slaver af deres ejere forfatningsmæssigt tvinges til at arbejde i territorierne, og det stod således hver enkelt slaveejers frit for, imod flertallet af kolonisters vilje, at indføre slaveri i hidtil frie territorier. De lovgivende myndigheder i territorierne var frataget retten til at udelukke slaveri og Kongressen forpligtet til at beskytte slavesystemets pionerer.

Havde Missouri-kompromisset af 1820 skubbet slaveriets geografiske grænselinje længere ind i territorierne, havde Kansas-Nebraska-loven af 1854 opløst enhver grænselinje og i dens sted sat en politisk skranke, viljen hos kolonisternes flertal, så rev De forenede Staters Højesteret med sin afgørelse af 1857 også denne politiske skranke ned og forvandlede alle republikkens territorier, nuværende som fremtidige, fra plantesteder for frie stater til plantesteder for slaveriet.

Samtidig blev under Buchanan's regering den i 1850 vedtagne skærpede lov om udlevering af bortrømte slaver hensynsløst indført i Nordstaterne⁶. At spille den sydlige slaveejers slavefangere syntes Nordens forfatningsmæssige pligt. For på den anden side at hæmme koloniseringen af territorierne mest muligt for frie kolonister forhindrede slaveejerspartiet alle de såkaldte freesoil-forholdsregler⁷, d.v.s. forholdsregler, der gratis skulle sikre kolonisterne et bestemt mål uopdyrket statsjord.

5. [Negerslaven Dred Scott, der var flyttet med sine ejere til Illinois og derpå til Wisconsin, hvor slaveriet var forbudt ifølge Missouri-kompromisset, forsøgte i 1848 at opnå sin frihed ad retlig vej. Sagen trak ud til 1857, hvor Højesteret gik imod frigivelsen af negerslaver, der blev flyttet til frie stater, og dermed legaliserede slaveriet i hele USA.]

6. [Loven om bortrømte slaver (Fugitive Slave Law) blev vedtaget af den amerikanske Kongres i september 1850 som tilføjelse til loven af 1793 om udlevering af bortrømte slaver. Ifølge loven af 1850 blev der i alle stater indsat særlige befuldmægtigede til indfangelsen af slaver. For hver neger, der blev indfanget og sendt tilbage i slaveriet, blev der udbetalt en belønning på \$ 5. Myndighederne og befolkningen i Nordstaterne var forpligtet til at yde de befuldmægtigede den fornødne hjælp. Overtrædelse af loven blev straffet med en bøde på \$ 1.000 og seks måneders fængsel.]

7. [Free Soilers (»frijordsmændene«): Et abolitionistisk parti i USA, der var dannet i 1848. Det havde som et af sine hovedkrav, at statsjord i Vesten blev stillet gratis til rådighed for nybyggere. Det krævede endvidere forbud mod slaveri i de nye territorier, der var blevet erobret fra Mexico, og forbud mod, at storjordejere og spekulanter kunne købe jord. Disse krav stødte i Kongressen og i regeringen på hårdnakket modstand fra repræsentanter for slaveejerne. Således blev Homesteadloven, der stipulerede, at nybyggerne skulle betale et relativt lille beløb for at kunne tage jorden i besiddelse, og som i 1854 blev vedtaget i Repræsentanternes Hus, forkastet af Senatet. Da lovforslaget endelig i 1860 blev vedtaget i begge huse, nedlagde præsident Buchanan veto mod lovforslaget.]

Ligesom i indenrigspolitikken, tjente også i De forenede Staters udenrigspolitik slaveejernes interesser som ledestjerne. Buchanan opnåede faktisk præsidentværdigheden gennem udstedelsen af Ostendemanifestet⁸, hvori det blev proklameret som den nationale politik store opgave at erhverve Cuba, det være sig ved køb eller ved våbenmagt. I hans regeringstid var Nordmexico netop blevet delt mellem amerikanske jordspekulanter, der uroligt ventede på signalet til at kaste sig over Chihuahua, Coahuila og Sonora. Fribytternes rastløse piratekspeditioner gennem Centralamerikas stater blev ikke i mindre grad ledet fra Det hvide Hus i Washington. I snævraste forbindelse med denne udenrigspolitik, hvis erklærede mål det var at erobre nye områder til udbredelse af slaveriet og slaveejernes herredømme, stod den af unionsregeringen hemmeligt understøttede *genåbning af slavehandlen*⁹. St. A. Douglas erklærede selv den 20. august 1859 i det amerikanske senat: I løbet af det sidste år er der blevet indført flere negre fra Afrika end i noget enkelt år tidligere, selv i den tid, da slavehandlen var lovlig. Tallet for de i det sidste år importerede slaver løber op til 15.000.

Slaveriets væbnede udbredelse var den nationale politiks indrømmede mål, Unionen var i realiteten blevet slave af de 300.000 slaveejere, som beherskede Syden. Dette resultat var hidført af en række kompromisser, som Syden kunne takke sin alliance med det nordiske Demokrati for. På den samme alliance var alle de modstandsforsøg strandet, dervar blevet gentaget med mellemrum siden 1817. Endelig indtraf et vendepunkt.

Næppe havde man nemlig vedtaget Kansas-Nebraska-loven som opløste slaveriets grænselinje, og som underkastede dets indførelse i nye territorier under flertalsviljen hos kolonisterne, før slaveejernes bevæbnede emissærer, rak fra Missouri og Arkansas' grænseegne, med Bowiekniven i den ene hånd og revolveren i den anden, styrtede sig over Kansas og ved de mest uhørte rædselsgerninger søgte at fordrive kolonisterne fra det territorium, de havde koloniseret. Disse røvertogter blev understøttet af centralregeringen i Washington. Derfor en uhyre reaktion. I hele Norden, navnlig i Nordvesten,

8. [Som amerikansk gesandt i London offentliggjorde Buchanan sammen med de amerikanske diplomatiske repræsentanter i Frankrig og Spanien i 1854 det sk. Ostende-manifest, der anbefalede De forenede Staters regering at købe eller erobre Cuba, der på dettidspunkt var i spansk besiddelse. I 1856 blev Buchanan valgt til præsident som kandidat for det Demokratiske Parti.]

9. [Den amerikanske forfatning af 1787 legaliserede neger-slaveriet i de stater, hvor det allerede eksisterede og tillod indførsel af negere fra andre lande til disse stater. Først den 2. marts 1807 vedtog Kongressen forbuddet mod import af slaver til USA. Denne lov, der trådte i kraft den 1. januar 1808, stipulerede en række forholdsregler mod slavehandel, herunder konfiskation af skib og last. Loven blev imidlertid ofte overtrådt; der udvikledes et omfattende smugleri, således at importen af neger-slaver, tog til i årene op til borgerkrigens udbrud.]

dannedes en hjælpeorganisation for at understøtte Kansas med mandskab, våben og penge¹⁰. Af denne hjælpeorganisation opstod det *Republikanske Parti*, som altså skylder kampen om Kansas sin opståen. Efter at forsøget på at forvandle Kansas til et *slaveterritorium* med våbenmagt var strandet, forsøgte Syden at opnå det samme resultat ved politiske intriger. Især opbød Buchanan's regering de yderste kræfter for, ved at påtvinge Kansas en slaveforfatning, at presse det ind i rækken af Forenede Stater som *slavestat*. Så ny kamp, denne gang hovedsagelig i Kongressen i Washington. Selv St. A. Douglas, lederen af det nordlige Demokrati, gik nu (1857/1858) i skranken mod regeringen og dens allierede i Syden, fordi det at påtvinge en slavegrundlov modsagde det i Nebraska-loven fra 1854 gennemførte princip om kolonisternes suverænitet. Douglas, som var senator for Illinois, en af de nordvestlige stater, ville naturligvis have mistet hele sin indflydelse, hvis han havde indrømmet Syden retten til at stjæle de af Norden koloniserede territorier, det være sig med våben eller kongresvedtagelser. Som kampen om Kansas gav liv til det *Republikanske Parti*, forårsagede den samtidig den første *spaltning indenfor det Demokratiske Parti* selv.

Det Republikanske Parti opstillede sit første program til præsidentvalget i 1856. Selvom dets kandidat, John Frémont, ikke sejrede, beviser i hvert fald det uhyre store stemmetal, han fik, hvor hurtigt partiet vokser, især i Nordvesten. På deres andet nationale konvent til præsidentvalget (17. maj 1860) gentog Republikanerne deres program fra 1856 med kun enkelte tilføjelser. Dets hovedindhold var: Ikke én fods bred nyt territorium bliver indrømmet slaveriet mere. Piratpolitikken udadtil må ophøre. Genåbningen af slavehandlen brændemærkes. Endelig skal freesoil-lovene til befordring af den frie kolonisering gennemføres.

Det afgørende vigtige punkt i dette program var, at slaveriet ikke skulle indrømmes én fods bred nyt terræn, at det tværtimod én gang for alle skulle forvises til de stater, hvor det allerede eksisterede lovligt. Slaveriet skulle således formeligt interneres; men den fortsatte udvidelse af territoriet og udbredelse af slaveriet udover de gamle grænser er en livsnødvendighed for Unionens slavestater.

10. [Organisationen til støtte til nybyggerne i Kansas var opstået i 1854-55 i en række Nord- og Nordveststater (Massachusetts, New York, Pennsylvania, Ohio, Illinois m. fl.). Den første organisation var blevet dannet i april 1854 i Massachusetts. Organisationerne satte sig som mål at forhindre udbredelsen af slaveriet til de nye territorier og støtte koloniseringen af Kansas med frie småfarmere. De tog sig af hvervning af og finacial støtte til nybyggere, transport af landbrugsredskaber til Kansas, husly til nye nybyggere samt forsyning af de nye nybyggere med levnedsmidler, beklædning, medikamenter o. s. v. Organisationerne sendte desuden våben til Kansas. Sit højdepunkt nåede bevægelsen i sommeren 1856 i forbindelse med krigen i Kansas.]

Dyrkningen af de sydlige eksportartikler, bomuld, tobak, sukker o.s.v., der dyrkes med slaver, er kun givtig, så længe den foregår med store slavehold, i masseålestok og på udstrakte jorder med naturlig frugtbarhed, som kun kræver simpelt arbejde. Intensiv dyrkning, som afhænger mindre af frugtbarhed end af kapitalanlæg, intelligens og arbejdsenergi, modsiger slaveriets væsen. Deraf den hurtige forvandling af stater som Maryland og Virginia, som tidligere anvendte slaver til produktion af eksportartikler, til stater, der opdrætter slaver for så at eksportere dem til de lande der ligger længere sydpå. Selv i South Carolina, hvor slaverne udgør fire syvendele af befolkningen, har bomuldsdyrkingen på grund af udpining af jorden i årevis været stagnerende. Ja, South Carolina er gennem omstændighedernes tvang til dels blevet forvandlet til en slaveopdrættende stat, hvorfra der årligt bliver solgt for fire millioner dollars slaver til staterne længst mod syd og sydvest. Så snart dette punkt nås, bliver erhvervelsen af nye territorier nødvendig, så en del af slaveejerne med nye slaver kan besætte nye frugtbare landområder, og den tilbageblevne del får et nyt marked for slaveopdræt, altså for salg af slaver. Det kan f.eks. ikke være underkastet nogen tvivl, at hvis Louisiana, Missouri og Arkansas ikke var tilfaldet til De forenede Stater, ville slaveriet i Virginia og Maryland forlængst være udsukt. En af Sydens ordførere, senator Toombs, har på Secesionskongressen i Montgomery slående formuleret den økonomiske lov, som den bestandige udvidelse af slaveriets territorium udgør:

»Når der ikke sker nogen større tilvækst i slaveterritoriet«, sagde han, »må man femten år senere tillade slaverne at løbe væk fra de hvide, eller de hvide bliver nødt til at løbe fra slaverne«.

De enkelte staters repræsentation i Repræsentanternes Hus i Kongressen afhænger som bekendt af antallet af hoveder i de respektive befolkninger. Da befolkningen i de frie stater vokser ulige hurtigere end i slavestaterne, måtte de nordlige repræsentanternes antal meget hurtigt overstige de sydliges. Det egentlige sæde for Sydens magt bliver derfor mere og mere forlagt til det amerikanske Senat, hvor hver stat, uanset dens befolknings størrelse, er repræsenteret ved to senatorer. For at hævde sin indflydelse i Senatet og gennem Senatet sit hegemoni over De forenede Stater, behøvede Syden altså en fortsat oprettelse af nye slavestater. Dette var imidlertid kun muligt ved erobring af fremmede lande, som i Texas' tilfælde, eller ved forvandling af territorier, der tilhører De forenede Stater, først til slaveterritorier, senere til slavestater, som tilfældet var med Missouri, Arkansas o.s.v. *John Calhoun*, som slaveejerne beundrer som deres statsmand par excellence, erklærede allerede den 19.

februar 1847 i Senatet, at kun Senatet gi ver Syden en magtbalance; at udvidelsen af slaveterritorierne ville være nødvendig for at opretholde denne ligevægt mellem Syd og Nord i Senatet; at Sydens forsøg på voldeligt at skabe nye slavestater derigennem var retfærdiggjort.

Endelig udgør antallet af egentlige slaveejere i Syden ikke over 300.000, et snævert oligarki, der står overfor de mange millioner såkaldte »fattige hvide« (poor whites), hvis masse bestandig vokser ved jordejendommens koncentration, og hvis situation kun kan sammenlignes med de romerske plebejeres, da Rom var i sit yderste forfald. Kun ved erhvervelse og udsigten til erhvervelse af nye territorier og ved piratogterne opnås det, at udjævne disse »fattige hvides« interesse med slaveejernes, at give deres urolige handlingstrang en ufarlig retning og tæmme dem med udsigten til selv engang at blive slaveejere.

En fastlåsning af slaveriet inden for dets gamle terræn måtte altså ifølge den økonomiske lov føre til dets uundgåelige opløsning, politisk tilintetgøre det hegemoni, som slavestaterne udøver gennem Senatet, samt endelig udsætte det slaveejende oligarki for den truende fare fra de »fattige hvides« side inden for deres egne stater. Udfra den grundsætning, at enhver videre udvidelse af slaveterritorierne skulle forbydes ved lov, angreb Republikanerne altså slaveejernes herredømme ved roden. Den republikanske valgsejr måtte derfor føre til åben kamp mellem Nord og Syd. Imidlertid var denne valgsejr selv, som allerede anført, betinget af spaltningen i den demokratiske lejr.

Kampen om Kansas havde allerede fremkaldt en splittelse mellem slavepartiet og dets allierede, Nordens Demokrati. Den samme strid brød nu, ved præsidentvalget i 1860, igen ud i en mere almen form. Nordens Demokrati med Douglas som dets kandidat gjorde indførelsen af slaveri i territorierne afhængig af majoriteten af kolonisternes vilje. Slaveejerpatriet med Breckinridge som dets kandidat påstod, at De forenede Staters grundlov, således som også Højesteret havde erklæret, lovmæssigt medfører slaveri; slaveri er derfor i og for sig legalt i alle territorier og behøver ingen særlig naturalisering. Mens altså republikanerne forbød enhver tilvækst i slaveterritorierne, gjorde det sydlige parti krav på alle republikkens territorier som lovmæssigt garanterede domæner. Hvad de eksempelvis havde forsøgt med Kansas, at påtvinge et territorium slaveri ved hjælp af centralregeringen mod kolonisternes vilje, opstillede de nu som lov for alle Unionens territorier. En sådan indrømmelse lå uden for de demokratiske føreres magt og ville kun give anledning til, at deres hær deserterede til den republikanske lejr. På den anden side kunne Douglas' »kolonist-suverænitet« ikke stille slaveejerne tilfreds. Det, de ville gennemføre, måtte sættes igennem i løbet af de næste fire år

under den nye præsident, kunne kun gennemføres med centralregeringens midler og tillod ingen yderligere udsættelse. Det undgik ikke slaveejernes opmærksomhed, at der havde dannet sig en ny magt, *Nordvesten*, hvis befolkning, der var næsten fordoblet i perioden 1850-1860, allerede stod temmelig lige med den hvide befolkning i slavestaterne – en magt, som hverken gennem tradition, temperament eller levevis som de gamle nordøststater var tilbøjelig til at lade sig trække fra kompromis til kompromis. Unionen havde nu kun værdi for Syden i den udstrækning, de fik overladt føderalmagten som middel til gennemførelse af slavepolitikken. I modsat fald var det bedre at bryde nu, i stedet for i fire år at se på det Republikanske Partis udvikling og Nordvestens opsving og begynde kampen under ugunstigere betingelser. Slaveejerspartiet spillede altså *va banque!*¹¹ Da Nordens Demokrati modsatte sig at fortsætte med at spille rollen som Sydens »fattige hvide«, skaffede Syden Lincoln sejren ved at splitte stemmerne, og benyttede denne sejr som påskud til at trække sværdet af skeden.

Hele bevægelsen beroede og beror, som man ser, på *slavespørgsmålet*. Ikke i den betydning, om slaverne skal emanciperes direkte inden for de bestående slavestater eller ej, men om de 20 millioner frie i Nord længere skal underordne sig under et oligarki af 300.000 slaveejere; om republikens uhyre territorier skal være plantesteder for frie stater eller for slaveriet; endelig, om Unionen skal gøre den væbnede udbredelse af slaveriet til Mexico, Central- og Sydamerika til sit valgsprog.

I en anden artikel vil vi efterprøve London-pressens påstand om, at Norden bør hilse secessionen som den gunstigste og eneste mulige løsning på striden.

11. [Va banque: sætte alt på ét brædt.]

KARL MARX

128 Borgerkrigen i De forenede Stater

[*Die Presse*, 7.11.1861]
[Slutningen af oktober 1861]

»Lad ham kun løbe, han er ej din vrede værd!«. Dette råd, som Leporello giver Don Juan's forladte elskede¹, udbryder engelsk statskløgt igen og igen henvendt til Nordstaterne – senest gennem Lord John Russell's mund. Hvis Nordstaterne lader Syden løbe, frigør de sig fra al forbindelse med slaveriet, fra deres historiske arvesynd, og skaber grundlaget for en ny og højere udvikling.

Hvis Nord og Syd virkelig udgjorde to selvstændige lande ligesom England og Hannover, ville det ikke være sværere at adskille dem, end det var at adskille England og Hannover². »Syden« er imidlertid hverken et område, der er geografisk fast afgrænset fra Nordstaterne, eller en moralsk enhed. Det er overhovedet ikke noget land, men en kampparole.

Rådet om en mindelig adskillelse forudsætter, at den sydlige Konføderation, skønt den tog initiativet til borgerkrigen, i det mindste kun søger at opnå defensive mål. Man tror, at det for slaveejerspartiet kun drejer sig om at forene de områder, hvor det hidtil har hersket, til en selvstændig statsdannelse og fratage Unionen overhøjheden. Intet kan være mere forkert. »Syden behøver hele sit territorium. Det vil og skal have det«. Under dette kampråb overfalder secessionisterne Kentucky. Med »hele sit territorium« forstår de først og fremmest samtlige såkaldte *grænsestater* (border states), Delaware, Maryland, Virginia, North Carolina, Kentucky, Tennessee, Missouri

1. [Episode i Mozart's opera *Don Giovanni*.]

2. [Da den sidste repræsentant for dynastiet Hannover døde i 1837 opløstes den personalunion, der siden 1714 havde bestået mellem Storbritannien og Hannover.]

og Arkansas. Desuden gør de krav på hele territoriet syd for den linie, der kan trækkes fra det nordvestlige hjørne af Missouri til Stillehavet. Det, slavejerne kalder »Syden«, omfatter altså mere end tre fjerdedele af Unionens hidtidige område. En stor del af det krævede område er endnu i Unionens besiddelse og skal først erobres. Samtlige såkaldte grænsestater, også de, der hører ind under Konføderationen, har imidlertid aldrig været *egentlige slavestater*. De udgør tværtimod det område i De forenede Stater, hvor slaveriet og det frie arbejde eksisterer side om side og kæmper om herredømmet, den egentlige slagmark mellem Syd og Nord, mellem slaveri og frihed. Den sydlige Konføderations krig er altså ingen forsvarskrig, men en eroblingskrig, en eroblingskrig til udbredelse og forøvrigelse af slaveriet.

Den bjergkæde, der begynder i Alabama og strækker sig mod nord indtil Hudsonfloden, og som på en måde udgør De forenede Staters rygrad, skærer det såkaldte Syden i tre dele. Bjerglandet, dannet af Alleghany-bjergene med de to parallelle kæder, Cumberland Range i vest og Blue Mountains i øst, adskiller som en kile lavlandet ud mod Atlanterhavskysten fra lavlandet i Mississippis sydlige dale. De to lavlandsområder, som er skilt af bjerglandet, udgør med sine uhyre rismarker og vidt udbredte bomuldsplantager det egentlige slave-land. Det langstrakte bjergland, som kiler sig ind i slaveriets hjerte, har en friere atmosfære og et friskere klima samt en jord, der er rig på kul, salt, kalksten, jernmalm, guld, kort sagt alle de råstoffer, der behøves for en alsidig industriel udvikling. Dette område er endnu overvejende frit land. Som følge af sin fysiske beskaffenhed kan jorden her kun dyrkes af frie parcelbønder. Slavesystemet vegeterede her kun sporadisk og slog aldrig rødder. I størstedelen af de såkaldte grænsestater udgør disse højlandsbeboere kernen i den frie befolkning, som i egen selvopholdelsesinteresse tager parti for Nordstaterne.

Lad os nu nærmere betragte dette omstridte område.

Delaware, den nordøstligste af grænsestaterne, hører faktisk og moralsk til Unionen. Alle secessionisternes forsøg på at danne blot en partifraktion, som er dem venlig stemt, er fra krigens begyndelse strandet på befolkningens enige modstand. Denne stats slaveelement har længe været ved at forsvinde. Alene fra 1850 til 1860 blev antallet af slaver halveret, således at Delaware af en totalbefolkning på 112.218 nu kun tæller 1.798 slaver. Alligevel gør den sydlige Konføderation krav på Delaware, som faktisk militært set vil være uholdbar for Nordstaterne, såsnart Syden har sikret sig Maryland.

Selv i *Maryland* eksisterer den ovenfor nævnte konflikt mellem højland og lavland. Af en samlet befolkning på 687.034 er der her 87.188 slaver. De seneste almindelige valg til kongressen i Washington har igen tydeligt bevist, at langt den overvejende del af befolk-

ningen er på Unionens side. De 30.000 mand fra unionshæren, som i øjeblikket holder Maryland besat, skal ikke blot tjene som reserve for hæren ved Potomac; dens væsentligste opgave er at holde oprørske slaveejere i det indre af landet i skak. Her viser der sig nemlig det samme fænomen som i andre grænsestater, hvor den store befolkning står på Nordstaternes side, mens et numerisk ubetydeligt slaveejerpå parti holder med Syden. Hvad slaveejerpåpartiet mangler i størrelse, opvejes af de magtmidler, som det har erhvervet sig ved i mange år at sidde på samtlige statsembeder, ved i generationer at have beskæftiget sig med politiske intriger og endelig som følge af, at der her er koncentreret store formuer på få hænder.

Virginia udgør i øjeblikket den store garnisonslejr, hvor secessionisternes hovedarmé og Unionens hovedarmé gør front mod hinanden. I Virginias nordvestlige højland er antallet af slaver 15.000, mens den tyve gange større frie befolkning hovedsagelig består af uafhængige bønder. Virginias østlige lavland tæller derimod næsten en halv million slaver; negeropdræt og salg af negre til Sydstaterne udgør her en hovedindkomstkilde. Såsnart lavlandets ledende mænd gennem intriger i statens lovgivende forsamling i Richmond havde fået gennemført secessionsforordningen og i al hast havde åbnet Virginias porte for sydarméen, udskilte Nordvest-Virginia sig og dannede en ny stat, som nu under Unionens banner med våben i hånd forsvare sit område mod den sydlige invasion.

Tennessee, med 1.109.847 indbyggere, hvoraf 275.784 er slaver, befinder sig i hænderne på den sydlige Konføderation, som har undertvunget hele landet ved hjælp af standretter og et proskriptionssystem, der minder om forholdene på de romerske triumviraters tid³. Da slavejerne i vinteren 1861 foreslog, at en almindelig folkeforsamling skulle stemme om uafhængighed eller ikke-uafhængighed, afviste befolkningens flertal en sådan forsamling, for ikke at give secessionsbevægelsen noget påskud. Senere, da Tennessee allerede militært var løbet overende af den sydlige Konføderation og blevet underkastet et rædselsherredømme, erklærede ved valgene stadig mere end en tredjedel af vælgerne sig som tilhængere af Unionen. Det egentlige centrum for modstanden mod slaveejerpåpartiet er her, ligesom i de fleste grænsestater, bjerglandet, *Øst-Tennessee*. Den 17. juni 1861 trådte en almindelig folkeforsamling for det østlige Tennessee sammen i Greenville; den erklærede sig som tilhænger af Unionen, den udpegede statens tidligere guvernør An-

3. [Det første og det andet romerske triumvirat (hhv. fra +60 til +53 og fra +43 til +36) var feltherrrediktaturer. Feltherrerne delte indbyrdes magten mellem sig; i det første triumvirat sad Pompeius, Cæsar og Crassus, i det andet Octavian, Antonius og Lepidus. Triumvirernes herredømme var en etape i likvideringen af den Romerske Republik. Triumvirerne gjorde flittigt brug af fysisk tilintetgørelse af deres politiske modstandere. Efter de to triumviraters sammenbrud fulgte blodige borgerkrige.]

drew Johnson, en af de ivrigste unionister, som deputeret til Senatet i Washington, og offentliggjorde en »declaration of grievances«, et klageskrift, som blotlægger alle de bedrageriske midler, alle de intriger og rædsler ved hjælp af hvilke Tennessee er blevet »stemt ud« af Unionen. Fra det tidspunkt bliver det østlige Tennessee med våbenmagt holdt i skak af secessionisterne.

En situation, der minder om den i Vest-Virginia og Øst-Tennessee, forekommer i det nordlige Alabama, det nordvestlige Georgia og det nordlige North-Carolina.

Længere mod vest, i grænsestaten *Missouri*, med 1.173.317 indbyggere og 114.965 slaver – slaverne er overvejende trængt sammen i den nord-vestlige del af staten – besluttede en folkeforsamling sig i august 1861 for Unionen. Jackson, statens guvernør og slavejerpartiets redskab, gjorde oprør mod Missouris lovgivende forsamling, blev erklæret fredløs og trådte nu i spidsen for de bevæbnede horder, som overfaldt Missouri fra Texas, Arkansas og Tennessee, for at tvinge denne stat i knæ for Konføderationen og med sværd skære dens bånd med Unionen over. I dette øjeblik udgør Missouri næst efter Virginia borgerkrigens hovedscene.

New Mexico er ikke nogen stat, men blot et territorium. Hertil blev der i Buchanan's præsidentperiode sendt 25 slaver, hvorefter man fra Washington eftersendte en slaveforfatning. *New Mexico* har imidlertid ikke selv krævet den, hvilket selv Syden indrømmer. Men Syden kræver *New Mexico*, og har i overensstemmelse hermed spyttet en bevæbnet eventyrerbande over grænsen. *New Mexico* har anmodet om unionsregeringens beskyttelse mod disse befriere.

Man vil have bemærket, at vi især lægger vægt på det numeriske forhold mellem slaver og frie i de enkelte grænsestater. Dette forhold er faktisk afgørende. Det er det termometer, på hvilket man kan måle slavesystemets vitalitet. Sjælen i hele secessionsbevægelsen er *South Carolina*, som tæller 402.541 slaver mod 301.271 frie. Dernæst følger *Mississippi*, som har givet den sydlige Konføderation sin diktator, Jefferson Davis. Her er der 439.696 slaver mod 354.699 frie. Endelig som nummer tre kommer *Alabama* med 435.139 slaver mod 529.164 frie.

Den sidste af de omstridte grænsestater, vi vil nævne her, er *Kentucky*. Dens nyere historie er særlig karakteristisk for den sydlige Konføderations politik. *Kentucky* tæller 1.135.713 indbyggere, hvoraf 225.490 er slaver. I tre almindelige valg på stribe stemte en stadig voksende majoritet for Unionen. Det drejer sig om valget i vinteren 1861, da der var valg til en kongres for grænsestaterne; i juni 1861, da der var valg til Kongressen i Washington; endelig valget i august 1861, da der var valg til staten Kentuckys lovgivende forsamling. Derimod er Magoffin, Kentuckys guvernør, og samtlige statens dignitarer fanatiske forkæmpere for slavejerpartiet, det samme

gælder Breckinridge, Kentuckys repræsentant i Senatet i Washington, De forenede Staters vicepræsident under Buchanan og slavejerpartiets kandidat ved præsidentvalget i 1860. Selv om slavejerpartiet var for svagt til at vinde Kentucky for secessionen, var dets indflydelse så stor, at det ved krigsudbruddet kunne få vedtaget en neutralitetserklæring. Konføderationen anerkendte neutraliteten så længe den havde fordel deraf, så længe den var beskæftiget med at slå modstanden i Øst-Tennessee ned. Næppe var den færdig med denne opgave, før den med musketkolber bankede på Kentuckys porte under råbet: »Syden behøver hele sit territorium. Det vil og skal have det!«.

Fra sydvest og sydøst brød på samme tid Konføderationens fribytterkorps ind i den »neutrale« stat. *Kentucky* vågnede af sin neutralitetsdrøm, den lovgivende forsamling tog åbent parti for Unionen, omgav den forræderiske guvernør med en komité for offentlig sikkerhed, kaldte befolkningen under våben, erklærede Breckinridge for fredløs og befalede secessionisterne straks at rømme det besatte område. Dette var signalet til krig: En armé fra den sydlige Konføderation bevæger sig mod Louisville, mens frivillige fra Illinois, Indiana og Ohio strømmer til for at redde *Kentucky* fra slaveiets bevæbnede missionærer.

Konføderationens forsøg på at annektere f.eks. *Missouri* og *Kentucky* mod disse staters vilje, beviser hulheden i dens påstand om, at den kæmpede for enkeltstaternes rettigheder mod Unionens overgreb. De enkeltstater, som regner sig som tilhørende »Syden«, respekterer ganske vist retten til at træde ud af Unionen, men ikke retten til at forblive i Unionen.

Uanset hvor meget de egentlige slavestater i øjeblikket med krig udadtil, militærdiktatur indadtil og slaveri overalt giver indtryk af harmoni, er de imidlertid ikke uden modstræbende elementer. Et slående eksempel er *Texas* med 180.039 indbyggere. Loven af 1845, i kraft af hvilken *Texas* som slavestat indtrådte i De forenede Stater, tillod, at den på sit territorium dannede ikke blot én, men fem stater. Dermed ville Syden få ti i stedet for to nye stemmer i det amerikanske senat, og et voksende stemmeantal var et af hovedmålene med dets daværende politik. Slavejerne fandt det imidlertid ikke muligt i perioden fra 1845 til 1860 at opdele *Texas*, hvor den tyske befolkning spiller en stor rolle, i blot to stater, uden at man samtidig i den ene stat gav det frie arbejdes parti magt over slaveriets parti. Dette beviser bedst den udbredte modstand mod slavejer-oligarkiet i selve *Texas*.

Georgia er den største og mest folkerige af slavestaterne. Af et befolkningstal på 1.057.327 udgør slaverne 462.230, altså omtrent halvdelen af befolkningen. Alligevel er det hidtil ikke lykkedes for slavejerpartiet gennem en almindelig folkeafstemning i *Georgia* at

få godkendt den forfatning, som i Montgomery blev påtvunget Syden.

I *Louisianas* statskonvent, som trådte sammen i New Orleans den 21. marts 1861, erklærede Röselius, statens politiske veteran:

»Montgomery-forfatningen er ikke en konstitution, men en konspiration. Den indvarsler ikke nogen folkeregering, men *et hadskog uindskrænket oligarki*. Folket havde ikke lov til at deltage ved denne lejlighed. Montgomery-konventet har gravet den politiske friheds grav, og nu anmoder man os om at deltage ved dens ligfærd.«

Oligarkiet, bestående af 300.000 slaveejere, benyttede nemlig ikke blot kongressen i Montgomery til at proklamere Sydens adskillelse fra Nordstaterne. De udnyttede situationen til samtidig drastisk at ændre slavestaternes indre forfatning, til fuldstændig at undertvinge den del af den hvide befolkning, som under beskyttelse af Unionens forfatning endnu havde haft en vis selvstændighed. Allerede i perioden fra 1856 til 1860 havde slaveejerpartiets politiske ordførere, jurister, moralister og teologer ikke så meget forsøgt at bevise, at negerslaveriet er berettiget, som at farven er sagen uvedkommende, og at den arbejdende klasse overalt er skabt til slaveri.

Man ser altså, at den sydlige Konføderations krig i ordets egentlige betydning er en erobringskrig til udbredelse og forevigelse af slaveriet. Størstedelen af grænsestaterne og territorierne befinder sig endnu i Unionens besiddelse. De har taget parti for Unionen først ved hjælp af valgurner og dernæst med våben. Konføderationen regner dem imidlertid til »Syden« og søger at erobre dem fra Unionen. I de grænsestater, som Konføderationen foreløbig har besat, holder den det relativt frie bjergland i tømme ved hjælp af standretter. I de egentlige slavestater fortrænger den det hidtidige demokrati gennem de 300.000 slaveejerers uindskrænkede oligarki.

Ved at opgave sine erobringsplaner ville den sydlige Konføderation samtidig opgave sin egen fortsatte eksistens og secessionisternes mål. Udtrædelsen fandt jo kun sted, fordi grænsestaternes og territoriernes forvandling til slavestater ikke længere syntes mulig indenfor Unionen. På den anden side ville Nordstaterne, hvis de fredeligt prisgav de omstridte områder til den sydlige Konføderation, overlade slavestaterne mere end tre fjerdedele af De forenede Staters samlede areal. Nordstaterne ville miste hele den Mexicanske Golf, Atlanterhavet med undtagelse af den smalle strimmel fra Penobscot til Delaware Bay og ville afskære sig selv fra Stillehavet. Missouri, Kansas, New Mexico, Arkansas og Texas ville trække Californien med sig⁴. De store landbrugsstater i bækkenet mellem Rocky Mountains og Alleghany, i Mississippis dale, Missouri og Ohio, ville ikke kunne fravriste den stærke, fjendtlige slaverepublik mod syd Missis-

sippis udløb, og de ville derfor på grund af deres økonomiske interesser være tvunget til at skille sig ud fra Nordstaterne og tilslutte sig den sydlige Konføderation. Disse nordvestlige stater ville så atter trække alle mere østligt beliggende nordstater, måske med undtagelse af staterne i New England, med ind i denne secessionens malstrøm⁵.

Der ville så ikke forekomme nogen opløsning af Unionen, men en *reorganisering af denne, en reorganisering på slaveriets grund*, under det slavebesiddende oligarkis anerkendte kontrol. Planen for en sådan reorganisering er åbent blevet proklameret af hovedtalerne fra Syden på kongressen i Montgomery, og den forklarer den paragraf i den nye forfatning, som holder tilslutning til den nye Konføderation åben for enhver stat i den gamle Union. Slavesystemet ville forpuste hele Unionen. I Nordstaterne, hvor negerslaveriet er praktisk umuligt, ville den hvide arbejderklasse efterhånden blive presset ned på niveau med heloterne⁶. Dette ville svare fuldstændig til den højt forkyndte grundsætning, at kun visse racer er berettigede til frihed, og ligesom det egentlige arbejde i Syden er negrenes lod, på samme måde ville det mod nord blive tyskernes og irernes, eller deres umiddelbare efterfølgeres.

Den nuværende kamp mellem syd og nord er altså intet andet end en kamp mellem to sociale systemer, slaverisystemet og systemet baseret på det frie arbejde. Kampen er brudt ud, fordi disse to systemer ikke længere fredeligt kan eksistere side om side på det nordamerikanske kontinent. Den kan kun afsluttes med det ene eller det andet systems sejr.

Selv om grænsestaterne, de omstridte områder, hvor begge systemer hidtil har kæmpet om herredømmet, er en torn i kødet på Syden, må man på den anden side ikke glemme, at de i krigens hidtidige forløb har været Nordstaternes største svaghed. En del af slaveejerne i disse områder hyklede loyalitet overfor Nordstaterne på befaling af de sammensvorne i syd; en anden del fandt det faktisk i overensstemmelse med deres reelle interesser og traditionelle begreber at slutte sig til Unionen. Begge har i samme grad lammet Nordstaterne. Iver efter at holde grænsestaternes »loyale« slaveje-

4. [I 1860-61 forsøgte tilhængere af Konføderationen at løsrive Californien fra Unionen i form af en »neutral« republik ved Stillehavet. Disse løsrivelsesbestræbelser blev opdaget og forpurret af Lincoln-administrationen.]

5. [New England: En gruppe på seks højt industrialiserede stater i det nordøstlige USA (Maine, Massachusetts, Connecticut, Rhode Island, Vermont, New Hampshire). New England var centrum for modstanden mod slaveriet (abolitionistbevægelsen).]

6. [Heloterne: Opr. den urbefolkning på Peleponnes, som spartanerne underkuede, da de indvandrede. Heloterne havde status som statsslaver i Sparta; de dyrkede jorden og måtte aflevere indtil halvdelen af høsten til den herskende klasse, spartiaterne. Heloternes hyppige opstande blev nedkæmpet med stor brutalitet.]

re i godt lune og frygt for at kaste dem i armene på secessionisterne, kort sagt skyldig hensyntagen til de tvetydigt allieredes interesser, fordømme og følelser har fra krigens start ramt unionsregeringen med en uheldelig svaghed, presset den til halve forholdsregler, tvunget den til at borthykle krigens princip og forskønne modpartens mest ømfindtlige punkt, ondets rod – *selve slaveriet*.

Da Lincoln for nylig forsagt tilbagekaldte Frémont's Missouri-proklamation om frigivelse af de negre, som tilhørte rebellerne⁷, skete det udelukkende af hensyn til de højlydte protester fra Kentuckys »loyale« slaveejere. Der er imidlertid allerede indtrådt et vendepunkt. Med Kentucky er den sidste af grænseslaterne blevet trukket ind i rækken af slagmarker mellem syd og nord. I og med at den virkelige krig om grænseslaterne nu foregår i grænseslaterne selv, flyttes kampen om dem bort fra de diplomatiske og parlamentariske forhandlingers sfære. Den ene del af slaveejerne vil kaste deres loyale maske, den anden del vil tage til takke med udsigten til en pengeerstatning, som den Storbritanien gav de vestindiske plantageejere⁸. Under begivenhedernes pres forkyndes den afgørende parole – *slaveemancipationen*.

Hvordan selv Nordstaternes mest forstokkede demokrater og diplomater føler sig tiltrukket heraf viser nogle udtalelser fra den seneste tid. General Cass, krigsminister under Buchanan og hidtil en af Sydens mest ivrige allierede, erklærer i en åben skrivelse slaveemancipationen for *conditio sine qua non*⁹ for Unionens redning. Dr. Brownson, ordfører for Nordstaternes katolske parti, ifølge eget udsagn fra 1836-1860 en af de mest energiske modstandere af emancipationsbevægelsen, publicerer i sin seneste *Review*¹⁰ for oktober en artikel for ophævelse af slaveriet.

»Når vi«, siger han blandt andet, »bekæmpede abolitionen, så længe vi mente, at den ville true Unionen, må vi så meget desto mere beslutsomt argumentere mod slaveriets fortsatte

7. [Missouri-proklamationen, der blev udstedt af general Frémont den 30. august 1861, bebudede, at borgere i Missouri, der havde støttet Konføderationen og grebet til våben mod Unionen, ville få deres ejendom konfiskeret, og at deres slaver ville blive frigivet. Præsident Lincoln pålagde Frémont at gennemføre proklamationen i overensstemmelse med loven om konfiskation af 6. august 1861, men at undlade frigivelsen af slaverne. (Loven af 6. august 1861 stipulerede frigivelse af de slaver, som af deres ejere var blevet benyttet direkte i krigshandlinger mod Unionen). Da Frémont modsatte sig præsidentens krav, blev han i oktober 1861 afsat som øverstbefalende for arméen i Missouri.]

8. [I 1833 vedtog det britiske parlament under indtryk af slaveoprøret på Jamaica loven om afskaffelse af slaveriet i kolonierne. Som kompensation til ejerne af de slavedrevne plantager i Vestindien og i andre kolonier blev der bevilget £ 20 millioner.]

9. [Condition sine qua non: ufravigelig betingelse.]

10. [*Brownson's Quarterly Review*.]

eksistens nu, hvor vi er overbevist om, at en fortsættelse af slaveriet er uforenelig med Unionens eller vor nations oprettholdelse som en fri republik«.

Endelig *World*, et New-Yorker organ for Washington-kabinetets diplomater, slutter en af sine seneste artikler, hvori det buldrer mod tilhængerne af slaveriets ophævelse, med ordene:

»Den dag, hvor det sikkert kan fastslås, at enten slaveriet eller Unionen må gå under, på den dag er slaveriets dødsdom afsagt. Hvis Nordstaterne ikke kan sejre *uden* emancipation, vil de sejre *med* emancipation.«

129 Krisen i England

[Die Presse, 6.11.1861]
[London, den 1. november 1861]

England står i dag som for femten år siden overfor en katastrofe, der truer med at angribe hele landets økonomiske system ved roden. *Kartoflen* udgjorde som bekendt det eksklusive næringsmiddel i Irland samt for en ikke ubetydelig del af den engelske arbejderklasse, dengang kartoffel-sygen i 1845 og 1846 fik den irske livsnerve til at gå i forrådnelse. Resultaterne af denne store katastrofe er bekendt. Den irske befolkning aftog med to millioner, hvoraf en del døde af sult, mens andre flygtede over Atlanterhavet. Samtidig hjalp denne uhyre ulykke det engelske frihandelsparti til sejr; det engelske jordaristokrati blev tvunget til at ofre et af dets mest indbringende monopoler, og afskaffelsen af kornlovene sikrede et bredere og mere sundt grundlag for reproduktionen og underholdet af de arbejdende millioner.

Hvad *kartoflen* var for det irske landbrug, er *bomulden* for den herskende industrigren i Storbritanien. Af bomuldsforarbejdningen afhænger subsistensen for en befolkningsmasse, der er større end Scotlands samlede befolkningstal og svarer til to trediedele af Irlands nuværende befolkningstal. Ifølge folketællingen i 1861 bestod Scotlands befolkning nemlig af 3.061.117 personer, i Irland var der kun 5.764.543 tilbage, mens mere end fire millioner lever direkte eller indirekte af bomuldsindustrien i England og Scotland. Nu er bomuldsplanten ganske vist ikke blevet angrebet af sygdom. Lige så lidt er produktionen af den et monopol for nogle bestemte geografiske områder. Omvendt så trives ingen plante, der leverer klædestof, kun på et bestemt område i Amerika, Asien eller Afrika. Bomuldsmonopolet for slavestaterne i den amerikanske union er ikke et naturligt, men et historisk monopol. Det voksede frem og udviklede

sig samtidig med den engelske bomuldsindustriens monopol på verdensmarkedet. I året 1793, kort efter de store mekaniske opfindelser i England, opfandt en kvæker i Connecticut, Ely Whitney, the cottongin, bomuldsegreneringsmaskinen, som skiller bomuldsfibre fra bomuldsfrøene. Før denne opfindelse var selv det mest anstrengende dagværk af en neger næppe nok at skille et pund fibre fra frøene. Efter opfindelsen af the cottongin kunne en gammel negerkone mageligt levere 50 pund fibre om dagen, og generelle forbedringer har senere fordoblet maskinens ydeevne. Nu var lænkerne sprængt for De forenede Staters bomuldskultur. Den voksede hurtigt, hånd i hånd med den engelske bomuldsindustri, op til at blive en kommerciel stormagt. I løbet af denne udvikling syntes England nu og da at lade sig forskrække af det amerikanske bomuldsmonopol, som af et faretruende gespenst. Et sådant øjeblik indtraf f.eks. på det tidspunkt, hvor negrenes frigørelse i de engelske kolonier blev købt for £ 20.000.000. Man fandt det betænkeligt, at industrien i Lancashire og Yorkshire beror på slavepiskens suverænitet i Georgia og Alabama, mens det engelske folk gjorde sig så store ofre for at afskaffe slaveriet i sine egne kolonier. Men filantropi alene laver ikke historie, og mindst af alt handelshistorie. Lignende betæneligheder er dukket op, så snart man havde en mislykket bomuldshøst i De forenede Stater og slaveholderne så oven i købet udbyttede dette naturfænomen til at kombinere det med yderligere kunstige forhøjelser af bomuldsprisen. De engelske bomuldsspindere og vævere truede så med oprør mod »Kong Bomuld«. Mangfoldige projekter til fremskaffelse af bomuld fra asiatiske og afrikanske kilder kom for dagen. Det gjaldt f.eks. i 1850. Imidlertid blev den slags frigørelses-lyster sejrrikt slået ned af efterfølgende gode høster i De forenede Stater. Ja, det amerikanske bomuldsmonopol har i de seneste år nået et hidtil uanet omfang, dels som følge af frihandels-lovgivningen, der ophævede den hidtige særtold på bomuld, som er frembragt ved slaver, dels som følge af den engelske bomuldsindustri og den amerikanske bomulds-kulturs samtidige kæmpefremskridt de sidste ti år. Allerede i 1856 androg Englands bomuldsforbrug næsten halvanden milliard pund.

Pludselig truer nu den amerikanske borgerkrig denne store grundpille forengelsk industri. Mens Unionen blokerer Sydstaternes havne for at afskære secessionisternes hovedindkomstkilde ved at forhindre udførslen af årets bomuldshøst, gør Konføderationen på sin side først denne blokade til et tvingende magtmiddel ved beslutningen om, at man ikke frivilligt vil udføre en eneste balle bomuld, for at tvinge England til selv at komme og hente sin bomuld i sydstats-havnene. England skal drives derud, hvor det ser sig tvunget til at bryde blokaden med magt, til derpå at erklære Unionen krig og således kaste sit sværd i vægtskålen for slavestaterne.

Siden begyndelsen af den amerikanske borgerkrig har bomuldsprisen været i stadig stigen, dog i en rum tid forholdsvis mindre end, der var forventning om. I det store og hele syntes den engelske handelsverden at se meget flegmatisk på den amerikanske krise. Årsagen til denne koldblodige måde at se tingene på kunne man ikke tage fejl af. Den seneste amerikanske høst havde allerede længe befundet sig i Europa. Udbyttet af den nye høst bliver aldrig indskibet før sidst i november, og indskibningen antager aldrig større omfang før sidst i december. Indtil da var det altså ret ligegyldigt om bomuldsballerne blev holdt tilbage på plantagerne eller befordret til havnene i Syden straks efter deres pakning. Ophørte blokaden på et eller andet tidspunkt før årsskiftet, så kunne England med sikkerhed regne med at få sin normale bomuldstilførsel i marts eller april, fuldstændig som om der aldrig havde været blokade. Den engelske forretningsverden, der for størstepartens vedkommende var vildført af den engelske presse, hengav sig imidlertid til den vrangforestilling, at der ville blive tale om krigshandlinger et halvt års tid, hvorpå De forenede Stater ville anerkende Konføderationen. Sidst i august ankom nordamerikanere ikke desto mindre til markedet i Liverpool for dér at købe bomuld, dels til spekulation i Europa, dels til reeksport til Nordamerika. Denne uhorste begivenhed åbnede englændernes øjne. De begyndte at fatte situationens alvor. Herefter kom bomuldsmarkedet i Liverpool i feberagtig ophidselse; bomuldspriserne var snart drevet 100% op over deres gennemsnit, bomuldspekulationen antog det samme vilde fysiognomi, der kendetegnede jernbanespekulationen i 1845. Spindrierne og væverierne i Lancashire og andre af den britiske bomuldsindustri højborgede indskrænkede deres arbejdstid til tre dage om ugen, mens andre satte maskinerne helt i stå; den uheldssvangre virkning tilbage på andre industrigrene udeblev ikke, og hele England bæver i dette øjeblik for udsigten til den største økonomiske katastrofe, der hidtil har truet landet.

Forbruget af *indisk* bomuld er naturligvis stigende, og de stigende priser vil naturligvis yderligere sikre en øget tilførsel fra bomuldens oprindelige hjemsted. Imidlertid er det ikke muligt så at sige med få måneders varsel helt at ændre produktionsbetingelserne og handelskanalerne. England soner nu i realiteten sin lange misforvaltning af Indien. De nuværende krampagtige forsøg på at erstatte det amerikanske bomuld med det indiske støder på to store forhindringer: Manglen på transport- og kommunikationsmidler i Indien, og den indiske bondes tilbagestående stilling, som forhindrer ham i at udnytte øjeblikkets gunstige omstændigheder. Men bortset fra det, og bortset fra den forædlingsproces det indiske bomuld må gennemløbe for at kunne træde i stedet for det amerikanske, så vil det i gunstigste fald vare *år* før Indien kan fremstille det eftertragtede kvantum

bomuld til eksport. Men i løbet af *fire måneder*, det står statistisk fast, vil forrådet af bomuld i Liverpool være opbrugt. Og det vil kun kunne strækkes så længe, hvis arbejdstidens indskrænkning til tre dage om ugen og den totale standsning af dele af maskineriet gennemføres i endnu større omfang af de britiske bomuldsspindere og vævere. En sådan fremgangsmåde vil allerede udsætte fabriksområderne for de største sociale lidelser. Og hvis nu den amerikanske blokade forlænges udover januar! Hvad så?

130 Den britiske handel

[*New York Daily Tribune*, 23.11.1861]
London, den 2. november 1861.

De statistiske beretninger fra det engelske Handelsministerium for de ni måneder indtil 30. september¹ viser en stærk nedgang i eksporten og en endnu stærkere stigning i importen. Hvis vi sammenligner eksportlisterne fra de sidste tre år, får vi et samlet resultat, som ser således ud:

*Eksportværdien for de ni måneder
indtil den 30. september*

1859	£ 98.037.311
1860	£ 101.724.346
1861	£ 93.795.332

Hvis vi sammenligner eksporten i år med eksporten i det samme tidsrum i 1860, viser det sig, at den er gået tilbage med £ 7.929.014, hvor langt den største del af den samlede tilbagegang føres tilbage til den pludselige indskrumpning af Amerikahandelen. Af nedenstående tabel kan vi se, i hvor stor udstrækning det heraf forårsagede generelle tab har indvirket på de enkelte brancher i den britiske industri:

1. [Offentliggjort i *The Economist*, den 2.-3. november 1861.]

*Værdien af eksport til De forenede Stater i de ni måneder
indtil den 30. september*

	1859	1860	1861
	£	£	£
Øl og ale	78.060	78.843	25.642
Kul og koks	144.556	156.665	200.244
Bomuldsstoffer	2.753.782	2.776.472	1.130.973
Stentøj og porcellæn	448.661	518.778	191.606
Possement- og modevarer	1.204.085	1.083.438	542.312
Lærredsvarer	1.486.276	1.337.778	493.654
Jern- og knivmedevarer	865.066	776.772	446.095
Metal, jern, råjern	205.947	165.052	79.086
Barrer, bolte og stænger	642.822	546.493	148.587
Jernbaneskiner af enhver art	744.505	665.619	168.657
Støbejern	16.489	17.056	9.239
Smedejern af enhver art	357.162	378.842	125.752
Stål, ubearbejdet	372.465	457.490	216.246
Kobber, blik og søm	99.422	44.971	10.005
Bly, rå	53.451	66.015	1.451
Hvidblik	935.692	833.644	274.488
Oliefør	122.570	72.915	1.680
Salt	63.876	84.818	59.809
Silkestoffer, tørklæder og bånd	197.605	102.393	88.360
Andre silkeartikler	129.557	93.227	22.984
Soda	439.584	399.153	142.311
Spirituosa (britiske)	53.173	56.423	12.430
Uldstoffer – klæde af enhver art	586.701	535.130	250.023
Forskellige stoffer, flonel, uldtæpper o.s.v.	1.732.224	1.612.284	652.399
Kamgarnstoffer	1.052.053	840.507	377.597
Ialt	14.785.784	13.698.778	5.671.630

Ud over den tilbagegang, der er et resultat af nedgangen i Amerikahandelen, opviser eksporten i almindelighed en tilbagegang på £ 2.257.284. Størstedelen af dette tab kom i september, da den høje pris på bomuld og den heraf følgende stigning på bomuldsartikler begyndte at virke for alvor på markederne i Britisk-Nordamerika²,

2. [D.v.s. Canada.]

Indien og Australien. I alle de ni måneder, indtil september 1861, var Tyrkiet og Tyskland, næst efter De forenede Stater, de lande, der indskrænkede mest med hensyn til at optage britiske varer. I eksporthandelen til Frankrig kan vi ikke iagttage nogen nævneværdig stigning, og den eneste vare, der er steget væsentligt, eret landbrugsprodukt, nemlig fåre- og lammeuld. I de første ni måneder af 1860 eksporterede England 4.735.150 lbs. uld til Frankrig til en værdi af £ 354.047. I samme tidsrum i år er denne eksport steget til 8.716.083 lbs. til £ 642.468. Derudover angår det eneste bemærkelsesværdige fænomen i eksportberetningerne Italien. Den britiske eksport til det nye kongerige vokser åbenbart, en kendsgerning, som væsentligst kan forklares med, at England har sympatier for Italiens frihed. Således er f.eks. eksporten af britiske bomuldsvarer til Sardinien, Toscana, Napoli og Sicilien vokset fra £ 756.892 i 1860 til £ 1.204.287 i 1861, eksporten af bomuldsgarn fra £ 348.158 i 1860 til £ 538.375 i 1861, eksporten af jern fra £ 120.867 i 1860 til £ 160.912 i 1861.

Importtablerne omfatter kun de første *otte måneder* af det løbende år. Deres samlede resultat viser følgende tal:

Importens reale værdi

1859	£ 88.993.762
1860	£ 106.894.278
1861	£ 114.588.107

Hovedparten af denne stigning i importen beror på en stærk stigning i indkøbene af udenlandsk hvede, som er steget fra £ 6.796.131 i de første otte måneder af 1860 til £ 13.431.487 i de første otte måneder af 1861. Hvad angår råbomuld, så er den importerede mængde kun blevet en anelse mindre i det nævnte tidsrum, mens dens pris er steget stærkt, hvilket man kan se af nedenstående tal:

Mængden af importeret bomuld i de første ni måneder:

	Mængde cwt.	Værdi £
1859	8.023.082	24.039.197
1860	10.616.347	28.940.676
1861	9.616.087	30.809.279

For øjeblikket er der ikke nogen almindelig politik i England. Alle og enhver er fuldstændig opslugt af det industrielle spørgsmål og den

amerikanske krise. I en tidligere artikel henledte jeg Deres opmærksomhed på bomuldsmarkedets feberagtige tilstand i Liverpool³. I de sidste to uger har det i virkeligheden opvist alle symptomerne fra jernbanemanien i 1845. Kirurger, tandlæger, læger, advokater, kokkepiger, arbejdere, skrivere og lords, komedianter og gejstlige, soldater og søfolk, journalister og pensionatslærerinder, mænd som kvinder, alle har spekuleret i bomuld. Mange af de indkøbte sendinger, som er blevet solgt igen og igen, har kun bestået af en, to, tre eller fire baller. Endnu større mængder er blevet liggende i de samme pakhuse, skønt de har skiftet ejermand de første tyve gange. Den, der har købt bomuld kl. 10, har faldt den kl. 11 og således fået en gevinst på ½ penny pr. pund. Mange sendinger har cirkuleret på denne måde gennem flere hænder i løbet af 12 timer. Dog er der i denne uge kommet en slags reaktion, som udelukkende skyldes den omstændighed, at en shilling er et rundt tal, for den består jo af 12 pennies, og at de fleste mennesker har besluttet sig til at sælge, så snart prisen pr. pund bomuld er røget op på 1 sh. Som følge heraf er der pludselig indtruffet en kraftig stigning i udbuddet af bomuld og dermed også en reaktion i prisen på det. Men det kan dog kun være forbigående.

Når briterne først engang har gjort sig fortrolige med den tanke, at et pund bomuld kan koste 15 d., vil den nuværende grænse for spekulationen bryde sammen, og spekulationsfeberen vil bryde ud igen med fordoblet heftighed. Der er et gunstigt moment for De forenede Stater i denne udvikling. Det retter sig mod blokadebrydernes parti. Der er allerede blevet offentliggjort protester fra spekulanterne, hvor det ikke uden grund hævdes, at ethvert krigerisk skridt fra den britiske regerings side ville være en åben uretfærdighed over for de købmænd, som – i tillid til, at den britiske regering ville holde fast ved sit anerkendte og prøvede princip om ikke-indblanding – har gennemført deres kalkulationer, spekuleret i hjemlandet, reserveret deres ordrer i udlandet og købt bomuld på grundlag af en vurdering af prisen, som det ville koste, hvis processerne forløb mere naturligt, sandsynligt og forudsigeligt.

Economist fra i dag offentliggør en meget tåbelig artikel, hvor den ud fra statistikker over befolkningen og De forenede Staters udstrækning kommer til den slutning, at der er plads nok til at oprette ihvertfald syv kæmperiger, og at »drømmen om et altomfattende herredømme«⁴ følgelig burde fordrives fra unionisternes hjerter⁴. Den eneste fornuftige slutning, som *Economist* ville have kunnet drage ud fra dens egne statistiske opgivelser, nemlig, at tilhængerne af Nordstaterne ikke kunne opgive deres krav, heller ikke selv om de

3. [Cf. Karl Marx: »Den britiske bomuldshandel«, dette bind, pp. 173-176.]

4. [*The Economist*, den 2.-3. november 1861.]

gerne ville, uden at udlevere de kæmpemæssige stater og områder, » hvor slaveriet stadig varer ved, men ikke kan gøre krav på at være en evig institution«, til slaveriet. Denne eneste fornuftige slutning kommer bladet lykkeligt uden om.

Foruden af sine egne kommercielle vanskeligheder bliver England også foruroliget af de franske financers kritiske tilstand. Den franske Banks manøvre med at få ædelmetalstrømmen til England til at standse i kraft af de proformaveksler, som den har fået af Rotschild og andre store firmaer, har – det kunne man have forudsagt – kun ført til en midlertidig lettelse af dens trængsler. Frankrig har nu henvendt sig til bankerne i Berlin, Hamburg og St. Petersborg efter tur og bedt om hjælp, men i stedet for at skaffe lindring har alle disse forsøg kun afsløret dens håbløse situation. Den klemme, som den franske regering faktisk er kommet i, bliver åbenbar via to forholdsregler, som er blevet taget i anvendelse i løbet af 14 dage. For at holde kursen på statskasse-vekslerne måtte rentefoden hæves til 7½%, mens det blev beordret Vittorio Emanuele delvis at udskyde fristen for betaling af de forfaldne rater på det nye italienske lån, som franske kapitalister har en meget stor andel i. Han efterkom naturligtvis sin velynders anmodning.

I Tuilerierne⁵ er der i øjeblikket to modstridende indflydelser, som foreslår to modsatte hemmelige lægemidler til at helbrede den finansielle dårlighed. Fuldblodsbonapartisterne Persigny og Crédit mobilier har en plan, ifølge hvilken Den franske Bank skal underkastes regeringens direkte og fuldstændige kontrol, for at bringe den i total afhængighed af Finansministeriet og benytte den således opnåede magt til at udstede et ubegrænset antal ikke-konvertible statspapirpenge. Det andet parti, som repræsenteres af Fould og andre renegater fra det tidligere regime, foreslår et nyt lån, hvis størrelse vurderes meget forskelligt, af de mest beskedne til ca. £ 16.000.000, af de mere dristige til ca. £ 30.000.000.

5. [Tuilerierne: Slot i Paris, hvor Napoleon III. havde sin residens.]

KARL MARX

131 Nationaløkonomiske randbemærkninger

[Die Presse, 9. 11. 1861]
London, den 3. november 1861.

Almindelig politik eksisterer for øjeblikket ikke i England. Landets interesse er samlet om den franske finans-, handels-, og landbrugs-krise, om den britiske industrikrise, bomuldsmanglen og det amerikanske spørgsmål.

Kredse, der her i landet har bevaret deres dømmekraft, har ikke et øjeblik tvivlet på, at Den franske Banks vekselrytteri med nogle større huse på begge sider af Kanalen udgør en helsekur af den mest tvivlsomme art. Alt hvad der kunne opnås af den vej – og det er også hvad der blev opnået – var en *øjeblikkelig* mindskelse af guldstrømmen til England. Den franske Banks gentagne forsøg på at hverve metal-hjælpetopper i Petersborg, Hamburg og Berlin skader dens kredit uden at fylde dens kasse. Forhøjelsen af rentefoden på statskassevekslerne for at holde kursen på dem og nødvendigheden af at udvirke henstand mht. betalingerne for det nye italienske lån af Vittorio Emanuele – begge dele regnes her for at være et betænkeligt symptom på sygdommen i de franske finanser. Man ved desuden, at to projekter i dette øjeblik kæmper om forrangen i Tuilerierne. Fuldblods-bonapartisterne med Persigny og Péreire (fra Crédit mobilier) i spidsen vil have Den franske Bank helt underlagt regeringsmagten degraderer den til et ekspeditionskontor under Finansministeriet og udnytte den således forvandlede institution som fabrik for papirpenge.

Dette princip lå som bekendt oprindeligt til grund for Crédit mobilier. Det mindre eventyrlystne parti, der repræsenteres af Fould og andre renegater fra Louis-Philippe's tid, foreslår *et nyt national-lån*, som ifølge nogle skal andrage 400 mill., ifølge andre 700 mill. francs. *Times* giver i en lederartikel i dag udmærket udtryk for opfattelsen i

City, når bladet siger, at Frankrig er totalt lammet af sin økonomiske krise og berøvet sin europæiske indflydelse¹. Heri tager *Times* og City fejl. Får december-magten held til at stå vinteren igennem uden store indre storme, så vil den trutte i krigsbasunerne til foråret. Det vil ikke læge den indre nød, men det vil overdøve den.

I en tidligere artikel har jeg peget på, at bomuldssvindelen i Liverpool de sidste uger fuldstændig fremmaner jernbane-maniens mest vanvittige periode i 1845². Tandlæger, kirurger, advokater, kogekoner, enker, arbejdere, skrivere og lord'er, komedianter og gejstelige, soldater og snedkere, avisjournalister og husværter, mand og kvinde, alle spekulerede i bomuld. Ganske små partier på fra 1 til 4 baller blev købt, solgt og atter solgt. Mere betragtelige partier blev i månedsvis liggende på det samme lager, skønt de skiftede ejere tyve gange. Den, der havde købt bomuld klokken 10, solgte den klokken 11 med ½ penny pundet oven i købsprisen. På den måde cirkulerede det samme bomuld ofte seks gange gennem forskellige hænder i løbet af ti timer. Denne uge indtraf der dog en slags stilstand, og det ikke af anden rationel årsag end at et pund bomuld (nemlig Orleans-bomuld af middelkvalitet) var nået op på 1 shilling, eftersom 12 pence udgør 1 shilling, og det er et rundt tal. Således havde hver og én sat sig for at sælge, så snart dette maximum var nået. Det resulterede i en pludselig stigning i udbuddet med efterfølgende reaktion. Så snart englænderne havde gjort sig fortrolige med den mulighed, at et pund bomuld kan stige over 1 shilling, vil St. Vejtsdansen igen tage endnu mere vanvittigt fat.

Den sidste officielle måneds-beretning fra Handelsministeriet over den britiske ind- og udførsel³ har på ingen måde kunnet bidrage til at klare den mørke stemning. *Eksportoversigten* omfatter en nimbåneders periode fra januar til september 1861. Den viser sammenlignet med den samme periode i 1860 en nedgang på omkring £ 8 millioner. Deraf falder alene £ 5.671.730 på eksporten til De forenede Stater, mens resten fordeler sig på Britisk Nordamerika, Indien, Australien, Tyrkiet og Tyskland. En stigning viser sig kun i forholdet til Italien. Således er f.eks. eksporten af britisk bomuld til Sardinien, Toscana, Napoli og Sicilien steget fra £ 756.892 i 1860 til £ 1.204.287 i 1861; den britiske eksport af bomuldsgarner steg fra £ 348.158 til £ 538.373; jerneksporten fra £ 120.867 til £ 160.912 osv. Disse tal er ikke uden vægt i vægtskålen for britisk sympati for frihed i Italien.

Mens Storbritanniens eksporthandel således er sunket med næsten £ 8 millioner, er landets *importhandel steget* med endnu mere, en

1. [*The Times*, den 2. november 1861.]

2. [Cf. Karl Marx: »Krisen i England«, dette bind, pp. 196-199.]

3. [*The Economist*, den 2.-3. november 1861.]

omstændighed der ikke bidrager til udligning af handelsbalancen. Væksten i importen stammer især fra den voksende hvedeimport. Mens der i de første *otte* måneder af 1860 blev importeret hvede til en værdi af kun £ 6.796.131, så er beløbet for den samme periode i år £ 13.431.487.

Det mest bemærkelsesværdige fænomen, som *importoversigten* afslører, er den stærke vækst i *importen fra Frankrig*, der nu allerede er nået på næsten £ 18 millioner (på årsbasis), mens den engelske eksport til Frankrig ikke er meget mere omfattende end til f.eks. Holland. Kontinentale politikere har hidtil overset dette helt nye fænomen i moderne handelshistorie. Det viser, at Frankrigs økonomiske afhængighed af England måske er seks gange så stor som Englands afhængighed af Frankrig, hvis man nemlig ikke blot betragter tallene i den engelske eksport- og importoversigt, men også sammenligner dem med den tilsvarende franske oversigt. Det viser sig da, at England nu er blevet Frankrigs eksportmarked nummer ét, mens Frankrig er forblevet et ganske underordnet eksportmarked for England. Deraf kommer den tilbageholdende ængstelse for konflikt med den »perfide Albion«⁴, trods al chauvinisme og al stortalende Waterloo-revanchisme.

Endelig fremgår endnu en væsentlig kendsgerning af den sidste engelske eksport- og importoversigt. Mens den engelske eksport til *De forenede Stater* i de første *ni* måneder af i år sank med mere end 25 procent sammenlignet med samme tidsrum i 1860, så har New Yorks havn alene i løbet af de sidste *otte* måneder *øget* sin eksport til England med £ 6 millioner. Eksporten af amerikansk guld til England var næsten hørt op i dette tidsrum, mens guldet nu i uger omvendt har flydt fra England til New York. Det er i realiteten England og Frankrig, hvis svigtende høstudbytter dækker det nordamerikanske underskud, mens Morrill-tolden⁵ og den med en borgerkrig sammenhængende økonomi samtidig har nedsat forbruget af engelske og franske produkter i Nordamerika. Og herefter kan man så sammenligne disse statistiske kendsgerninger med *Times'* jeremiader over Nordamerikas finansielle ruin!⁶

4. [Albion: gammelt keltisk udtryk for de britiske øer.]

5. [Morrill-tolden: Protektionistisk toldsats, der blev vedtaget i Kongressen på initiativ af republikaneren Morrill. Morrill's forslag blev vedtaget af Repræsentanternes Hus i maj 1860, trådte i kraft den 2. marts 1861 og indebar en mærkbar forhøjelse af toldsatterne i USA.]

6. [*The Times*, den 2. november 1861.]

132 Interventionen
i Mexico

[*New York Daily Tribune*, 23.11.1861]
London, den 8. november 1861.

England, Frankrig og Spaniens påtænkte intervention i Mexico er efter min mening et af de mest uhyrlige forehavender, der nogensinde er blevet optegnet i den internationale histories annaler. Det er en opfindelse af ægte palmerstonsk art, der forbløffer den uindviede med sit vanvittige mål og sine tåbelige midler, der forekommer helt uforenelige med den gamle komplotmagers kendte evner.

Det er sandsynligt, at blandt de mange jern, som Louis Bonaparte er nødt til altid at have i ilden for at more den franske offentlighed, kan der have været en ekspedition til Mexico. Det er sikkert, at Spanien, hvis ikke alt for kløgtige hoved det virkelig er begyndt at løbe rundt for efter landets nylige og letkøbte succeser i Marokko¹ og St. Domingo², drømmer om en restaurering i Mexico, men det er ikke desto mindre givet, at den franske plan langt fra har været ved at modnes, og at både Frankrig og Spanien harsat sig hårdt til modværge mod en fælles ekspedition til Mexico under engelsk ledelse.

Den 24. september gav Palmerston's private *Moniteur*, *Morning Post* i London, første gang en detaljeret meddelelse om planen for den fælles intervention i henhold til en aftale, der, som det blev sagt, netop var indgået mellem England, Frankrig og Spanien. Denne

1. [1 oktober 1859 erklærede Spanien Marokko krig. Krigshandlingerne gav ingen betydningsfulde resultater til Spanien, og i april 1860 blev der sluttet fred; Spanien opnåede en pengekontribution og nogle mindre territoriale indrømmelser.]
2. [Santo Domingo, den østlige del af Haiti, indtil 1821 spansk koloni, 1844 udråbt til den uafhængige Dominikanske Republik. I 1861 blev Santo Domingo annekteret af Spanien, efter at det prospanske parti i marts 1861 havde bebudet Santo Domingos forening med de spanske besiddelser på de Vestindiske Øer.]

erklæring havde næppe krydset Kanalen, førend den franske regering i spalterne i Paris-bladet *Patrie* direkte benægtede den³. Den 27. september brød Palmerston's nationale organ, *The Times* i London, første gang sin tavshed om planen i en leder, der modsagde, men undlod at citere *Patrie*. *The Times* erklærede endog, at Lord Russell havde underrettet den franske regering om den beslutning England havde truffet med hensyn til at intervenere i Mexico, og at hr. de Thouvenel havde svaret, at de franskes kejser var nået til en lignende konklusion. Nu var det Spaniens tur. En halvofficiel avis i Madrid afviste tanken om en fælles intervention med England, samtidig med at den bekræftede Spaniens hensigter om at blande sig i Mexico. Dementierne var endnu ikke udtømt. *The Times* havde kategorisk hævdet, at »den amerikanske præsident havde givet sit fulde tilsagn til ekspeditionen«. Alle de amerikanske aviser, der har bemærket artiklen i *The Times*, har for længst modsagt denne påstand.

Det er derfor sikkert, og det er endda blevet udtrykkeligt indrømmet af *The Times*, at den fælles intervention i sin nuværende form er af engelsk – d.v.s. palmerstonsk – fabrikat. Spanien blev af det franske pres tvunget til at tilslutte sig; og Frankrig kom til at makke ret ved hjælp af indrømmelser, der blev givet landet, inden for den europæiske politik. I denne henseende er det et bemærkelsesværdigt sammentræf, at *The Times* den 6. november i den udgave, hvor man meddelte, at der i Paris var indgået en aftale om den fælles intervention i Mexico, samtidig offentliggjorde en leder, der med udsøgt hån bagatelliserede den schweiziske protest imod en fransk militærstyrkes invasion for nylig af landets territorium – nemlig Vallée-des-Dappes⁴. Som modydelse for sin deltagelse i den mexicanske ekspedition havde Louis Bonaparte fået *carte blanche* til at foretage sine påtænkte indgreb over for Schweiz og måske over for andre dele af det europæiske fastland. Transaktionerne herom mellem England og Frankrig har varet hele september og oktober måned.

I England findes der ingen mennesker, der ønsker en intervention i Mexico, bortset fra ejerne af mexicanske obligationer, som imidlertid aldrig har kunnet bryste sig med at have den mindste magt over nationens sind. Heraf stammer vanskelighederne med at underrette offentligheden om den palmerstonske plan. Det mest nærliggende middel var at forvirre den britiske elefant med modstridende erklæ-

3. [*La Patrie*, den 25. september 1861.]

4. [Efter krigen i Italien i 1859, som resultat af hvilken Frankrig bemægtigede sig Savoie og Nice, forsøgte Napoleon III. at bemægtige sig en del af Schweiz. Den 28. oktober 1861 trængte franske tropper ind i Vallée-des-Dappes i kantonen Vaud og besatte landsbyen Cresonnières. Den schweiziske regering protesterede og blev støttet af en række europæiske stormagter, men måtte i 1862 afstå en del af Vallée-des-Dappes til Frankrig mod en territorial erstatning.]

ringer, der udgik fra det samme laboratorium, var sammensat af de samme bestanddele, men som varierede med hensyn til de doser, dyret skulle have.

I udgaven den 24. september erklærede *Morning Post*, at der »ikke ville blive ført nogen territorial krig i Mexico«, at det eneste, sagen drejede sig om, var økonomiske krav over for den mexicanske statskasse; at »det ville være umuligt at behandle Mexico som et organiseret og etableret styre«, og følgelig, at »de vigtigste mexicanske havne ville blive midlertidigt besat og deres toldindtægter ville blive beslaglagt«.

The Times af 27. september erklærede modsætningsvis, at »vi gennem lang udholdenhed er blevet hårdet over for uærlighed, over for svig, over for en legal og uerstattelig udplyndring af vore landsmænd som følge af et bankerot samfunds forsømmelighed«, og følgelig, at det ikke var »den private udplyndring af de engelske obligationsejere«, der lå til grund for interventionen, sådan som *Post* hævdede. Medens *The Times en passant* bemærkede, at »byen Mexico er tilstrækkelig sund, hvis det skulle være nødvendigt at trænge så langt frem«, håbede man dog, at »den blotte tilstedeværelse af en fælles eskadre i Golfen og erobringen af visse havnebyer vil tilskynde den mexicanske regering til nye bestræbelser for at bevare freden og vil overbevise de utilfredse om, at de må begrænse sig til en mere forfatningsmæssig form for opposition end røveriet«. Hvis ekspeditionen da, ifølge *Post*, skulle iværksættes, fordi »der ikke eksisterer noget styre i Mexico«, så var den ifølge *The Times* kun ment som en opmuntring for og støtte til de eksisterende mexicanske styre. Sandelig! Den besynderligste måde til at konsolidere et styre, der endnu er påtruffet, består i at erobre dets territorium og beslaglægge dets indtægter.

Da *The Times* og *Morning Post* først havde givet stikordet, blev John Bull overladt til de mindre ministerielle orakler, der i fire uger systematisk bearbejdede ham på samme modsigelsesfulde måde, indtil den offentlige opinion omsider var blevet tilstrækkelig trænet til tanken om en fælles intervention i Mexico, endskønt den bevidst blev holdt hen i uvidenhed om formålet og hensigten med denne intervention. Til sidst var transaktionerne med Frankrig tilendebragt; *Moniteur* erklærede, at aftalen mellem de tre intervenerende parter var blevet indgået den 31. oktober⁵; og *Journal des Débats*, hvis ene medejer er blevet udnævnt til at have kommandoen over et af fartøjerne i den franske eskadre, oplyste verden om, at der ikke var nogen hensigter om permanente territoriale erobringer; at Vera Cruz og andre steder på kysten skulle erobres, at der var enighed om at rykke frem til hovedstaden, dersom de konstituerede myndighe-

5. [*Le Moniteur universel*, den 5. november 1861.]

der i Mexico ikke efterkom interventionens krav; og endvidere, at der skulle importeres en stærk regering til republikken⁶.

The Times, som lige siden sin første erklæring den 27. september syntes at have glemt alt om Mexicos eksistens, måtte nu atter træde frem. Enhver, der er uvidende om bladets tilknytning til Palmerston, og om den oprindelige introduktion af hans plan i bladets spalter, vil forledes til at anse lederen i *The Times* i dag for den mest gennemboende og skånselsløse satire på hele eventyret⁷. Den begynder med at erklære, at »hele ekspeditionen er meget bemærkelsesværdig« (senerehen hedder det mærkværdig).

»Tre stater slutter sig sammen for at tvinge en fjerde til god opførsel, ikke så meget ved hjælp af krig som ved autoritativ indgriben på ordenens vegne.«

Autoritativ indgriben på ordenens vegne! Dette er bogstavelig talt Den hellige Alliances jargon, og det lyder sandelig meget bemærkelsesværdigt fra Englands side, der ellers svælger i princippet om ikke-intervention! Og hvorfor tilsidesættes »reglerne for krig og krigserklæring og alle den internationale lovs andre bud« til fordel for en »autoritativ indgriben på ordenens vegne«? Fordi, skriver *The Times*, »der ikke er noget styre i Mexico«. Og hvad er det angivelige formål med ekspeditionen? »At fremføre krav over for de konstituerede myndigheder i Mexico«.

Man kan let opsummere de intervenerende magters eneste klagepunkter, de eneste årsager, som kunne give deres krigeriske fremfærd den mindste skygge af berettigelse. Det drejer sig om obligationsejernes økonomiske fordringer og om en række personlige overgreb, der siges at være begået mod statsborgere fra England, Frankrig og Spanien. Det var også disse begrundelser for interventionen, der oprindeligt blev fremført af *Morning Post*, og som for nogen tid siden blev officielt bekræftet af Lord John Russell i en samtale med en repræsentant for ejerne af mexicanske obligationer i England. *The Times* i dag erklærer:

»England, Frankrig og Spanien har aftalt en ekspedition for at få Mexico til at opfylde sine særlige forpligtelser og for at yde de respektive landes statsborgere beskyttelse«.

Men i artiklens løb foretager *The Times* en kovending og udbryder:

»Det vil uden tvivl lykkes os at opnå i det mindste en anerkendelse af vore økonomiske krav, ja, en enkelt britisk fregat

6. [*Journal de Débats politiques et littéraires*, den 6. november 1861.]

7. [*The Times*, den 8. november 1861.]

kunne have opnået den tilfredsstillelse, hvornår det skulle være. Vi kan også fæste lid til, at de mere skandaløse overgreb, der er begået, vil blive sonet gennem en mere umiddelbar og solid bod; men det er klart, at hvis det kun var så lidt, der skulle tilvejebringes, havde vi ikke behøvet at tage så ekstreme midler i anvendelse, som det nu bliver foreslået.»

The Times indrømmer altså kort og klart, at de begrundelser, der oprindeligt blev givet for ekspeditionen, er dårlige påskud; at det for at opnå erstatning ikke var nødvendigt med noget, der bare minder om den nuværende fremgangsmåde; og at »anerkendelsen af økonomiske krav og beskyttelsen af europæiske statsborgere« slet ikke har noget med den aktuelle fælles intervention i Mexico at gøre, når det kommer til stykket. Hvad er da det virkelige mål og den virkelige hensigt dermed?

Før vi følger *The Times* i dets videre forklaringer, vil vi en passant bemærke nogle flere »mærkværdigheder«, som bladet har været omhyggelig med ikke at berøre. For det første er det en sand »mærkværdighed« at se Spanien – Spanien af alle lande – blive korsfarer for den udenlandske gælds ukrænkelighed! Forrige søndags *Courrier du Dimanche* har allerede opfordret den franske regering til at benytte sig af lejligheden og formå Spanien til at gå i gang med »den evigt udskudte opfyldelse af landets gamle forpligtelser over for franske obligationsejere«.⁸

En anden, endnu større »mærkværdighed« er det, at den selv samme Palmerston, der ifølge Lord John Russell's nylige erklæring er i færd med at invadere Mexico for at få landets regering til at betale de engelske obligationsejere, selv af egen fri vilje og på trods af den mexicanske regering har ofret Englands traktatmæssige rettigheder og den sikkerhed, som Mexico har givet sine britiske kreditorer i pant.

Ved traktaten, der i 1826 blev indgået med England, forpligtede Mexico sig til ikke at tillade etablering af slaveri inden for noget af de territorier, der dengang udgjorde riget. Ifølge en anden bestemmelse i samme traktat stillede landet 45.000.000 acres offentlig jord i Texas i pant til England som sikkerhed for de lån, man havde opnået fra britiske kapitalister. Det var Palmerston, der ti-tolv år senere greb ind over for Mexico som talsmand for Texas. I den traktat, der dengang blev indgået af ham sammen med Texas, ofrede han ikke blot *slaveribekæmpelsessagen*, men også *panten på de offentlige jorder*, hvorved han berøvede de engelske obligationsejere deres sikkerhed. På daværende tidspunkt protesterede den mexicanske regering, men samtidig kunne ministeren, John C. Calhoun, senere

8. [*Courrier du Dimanche*, den 27. oktober 1861.]

tillade sig den spøg at informere kabinettet i St. James' om, at dets ønske »om at se slaveriet afskaffet i Texas« bedst ville blive opfyldt ved at annektere Texas til De forenede Stater. De engelske obligationsejere mistede i virkeligheden enhver fordring over for Mexico ved Palmerston's frivillige ofring af den pant, de var sikret i traktaten af 1826.

Men når *The Times* i London nu hævder, at den nuværende intervention ikke har noget med økonomiske fordringer eller personlige overgreb at gøre, hvad i alverden er da det virkelige eller indbildte formål?

»En autoritativ indgriben på ordenens vegne«. England, Frankrig og Spanien planlægger en ny Hellig Alliance, og danner en væbnet areopag¹⁰ til ordenens genoprettelse over hele verden. »Mexico« skriver *The Times*, »må reddes fra anarkiet og føres ind på selvstyrets og fredens vej. Der må oprettes et stærkt og stabilt styre« på stedet af de indtrængende, og dette styre skal dannes af »et mexicansk parti«.

Er der mon nogen, der forestiller sig, at Palmerston og hans talerør, *The Times*, i virkeligheden betragter den fælles intervention som et middel til det erklærede mål, nemlig at udrydde anarkiet og oprette et stærkt og stabilt styre i Mexico? *The Times* nærer langtfra en sådan fantastisk tro og erklærer udtrykkeligt i den første leder den 27. september:

»Det eneste spørgsmål, hvorom der muligvis kan være uoverensstemmelse mellem os selv og vore allierede, drejer sig om republikkens styre. England vil være tilfreds med at se det forblive i hænderne på det liberale parti, som nu er ved magten, medens Frankrig og Spanien mistænkes for at nære en forkærlighed over for det kirkelige styre, der for nylig blev styrtet . . . Det ville i sandhed være mærkeligt, om Frankrig i både den nye og den gamle verden vil gøre sig til præsters og banditters beskytter.«

I dagens leder fortsætter *The Times* med at ræsonnere i disse baner og opsummerer sine anfægtelser med sætningen:

»Det er vanskeligt at forestille sig, at de intervenserende magter alle kunne være enige om absolut at foretrække det ene af de to partier, som Mexico er delt mellem, og det er lige så vanskeligt at forestille sig, at der skulle kunne findes et anvendeligt kompromis mellem så fast besluttede modstandere.«

9. [St. James' Palace: slot i London, den kongelige residens fra 1697 til 1837.]
10. [Areopag: en streng, upartisk domstol: opr. Athens højeste domstol.]

Palmerston og *The Times* er altså helt på det rene med, at der »eksisterer et styre i Mexico«; at det liberale parti, »der angiveligt støttes af England, nu er ved magten«; at »det kirkelige styre blev styrtet«; at en spansk intervention var præsternes og banditternes sidste forgæves håb; og endelig, at det mexicanske anarki var ved at dø bort. De er altså vidende om, at den fælles intervention, der angiveligt ikke har andet formål end at redde Mexico fra anarkiet, vil få lige præcis den modsatte virkning, vil svække det forfatningsmæssige styre, vil styrke præsternes parti med en forsyning af franske og spanske bajonetter, vil genantænde borgerkrigens gløder og i stedet for at udrydde anarkiet vil lade det *blomstre* igen.

Den konklusion, som *The Times* selv drager ud fra disse præmisser, er virkelig »bemærkelsesværdig« og »mærkværdig«. Bladet skriver, at

»skønt disse overvejelser kan få os til at betragte ekspeditionens resultater med en vis ængstelse, taler de ikke imod *det formålstjenlige ved selve ekspeditionen*«.

Følgelig taler det ikke imod det formålstjenlige ved selve ekspeditionen, at ekspeditionen taler imod sit eneste angivelige formål. Det taler ikke imod de midler, der trodser deres eget angivelige mål.

Den største »mærkværdighed«, som *The Times* peger på, har jeg imidlertid hele tiden holdt *in petto*.¹¹ Bladet skriver:

»Hvis præsident Lincoln skulle tage imod den indbydelse, der ligger i aftalen, om at deltage i de forestående operationer, ville *forehavendets karakter blive endnu mere mærkværdig*.«

Det ville i sandhed være den største »mærkværdighed« af alle, dersom De forenede Stater, der lever i fordragelighed med Mexico, skulle tilslutte sig de europæiske ordenskræmmere og ved at deltage i deres handlinger bifalde en væbnet europæisk areopags indgriben i amerikanske staters indre anliggender. Den første plan for en sådan overførsel af Den hellige Alliance til den anden side af Atlanten blev under restaurationen udarbejdet af Chateaubriand for de franske og spanske Bourboner¹². Forsøget blev forpurret af en engelsk minister, hr. Canning, og en amerikansk præsident, hr. Monroe. De

11. [In petto: in mente, på sinde, i bagtankerne etc.]

12. [I sommeren 1823 udarbejdede den franske udenrigsminister Chateaubriand en plan, som skulle forberede en væbnet intervention i Latinamerika med det formål at genoprette det spanske kolonierredømme og udvide de franske besiddelser i Latinamerika. Ifølge Chateaubriand-planen skulle de spanske kolonier forvandles til selvstændige kongedømmer, der skulle regeres af fyrster fra dynastiet Bourbon. Planen led nederlag især som følge af modstand fra Storbritannien og USA.]

nuværende omvæltninger i De forenede Stater forekom Palmerston at være en gunstig lejlighed til at genoptage det gamle projekt i en ændret form. Da De forenede Stater i øjeblikket ikke kan tillade nogen udenlandske forviklinger at blande sig i deres unionskrig, er det eneste de kan gøre *at protestere*. Deres bedste venner i Europa håber, at de vil protestere og således i verdens åsyn med fasthed afvise enhver delagtighed i en af de skændigste intriger.

Denne Palmerston's militære ekspedition, som udføres af en koalition med to andre europæiske magter, påbegyndes under en afbrydelse i det britiske parlament, uden dets godkendelse og mod dets vilje. Palmerston's første udenomsparlamentariske krig var den afghanske krig, der blev mildnet og retfærdiggjort gennem fremstillingen af *forfalskede skrivelser*. En anden krig af samme slags var hans persiske krig i 1857-58. Dengang forsvarede han den med den begrundelse, at »princippet om Husets forudgående godkendelse ikke gjaldt for krige *i Asien*«. ¹³ Det lader til, at det heller ikke gælder for krige *i Amerika*. Sammen med kontrollen over den udenlandske krigsførelse vil Parlamentet miste enhver kontrol med statskassen, og det parlamentariske styre vil blive en ren farce.

13. [*Hansard's Parliamentary Debates: Third Series* ..., vol. 146. London 1857.]

133 Om bomulds krisen

[Die Presse, 8.2.1862]
[Begyndelsen af februar 1862]

For nogle dage siden fandt det årlige møde i *Manchesters Handelskammer* sted. Det repræsenterer Lancashire, det største industriområde i Det forenede Kongerige og hovedsædet for den britiske bomuldsmanufaktur. Mødets præsident, hr. E. Potter repræsenterer i lighed med dets hovedtalere, d'herrer Bazley og Turner, Manchester og en del af Lancashire i Underhuset. Fra mødets forhandlinger erfarer vi således *officielt*, hvilken holdning det store centrum for engelsk bomuldsindustri vil indtage overfor den amerikanske krise i »nationens senat«.

På Handelskammerets møde *sidste år* fejrede hr. Ashworth, en af Englands største bomuldsbaroner, bomuldsindustriens uhørte udbredelse de sidste ti år med en patos som var den en ode af Pindar. Han fremhævede især, at selv handelskriserne i 1847 og 1857 ikke havde ført til nedgang i udførslen fra engelske bomuldsspindier og væverier. Han forklarede dette fænomen ved den magiske kraft det i 1846 indførte frihandelssystem skulle være i besiddelse af. Allerede dengang lød det besynderligt, at det selvsamme system, der ikke viste sig i stand til at spare England for kriserne i 1847 og 1857, alligevel skulle være i stand til at holde en *særlig* engelsk industrigren, bomuldsindustrien, uden for enhver indflydelse fra hine kriser. Og hvad hører vi i dag? Samtlige talere, hr. Ashworth indbefattet, vedgår, at der siden 1858 har været tale om en uhørt overtilførsel til de asiatiske markeder, og at den nuværende stagnation ville være indtrådt under alle omstændigheder som følge af en uafbrudt fortsat *overproduktion* i masseomfang, selv uden Amerikansk Borgerkrig, Morrill-told og blokade. Det kan naturligvis ikke siges med sikkerhed, om sidste års fald i eksporten var nået op på £ 6 millioner uden

disse belastende omstændigheder, men det synes dog ikke usandsynligt, når vi hører, at hovedmarkederne i Asien og Australien ligger inde med engelske bomuldsprodukter til et helt års forbrug.

Den hidtidige krise i den engelske bomuldsindustri er således, efter hvad det i *denne* sammenhæng toneangivende handelskammer i Manchester selv medgiver, ikke et resultat af den amerikanske blokade, men derimod af den engelske overproduktion. Hvad ville imidlertid være følgerne af en fortsat Amerikansk Borgerkrig? På dette spørgsmål får vi igen enstemmigt svar: Umådelige lidelser for den arbejdende klasse og ruin for de mindre fabrikker.

»I London«, bemærkede hr. Cheetham, »siger man, at vi har bomuld nok til at arbejde videre. Men det drejer sig ikke bare om at have bomuld. Det drejer sig fremfor alt om dens *pris*. Med de nuværende priser vil fabrikanternes kapital blive ædt op.«

Handelskammeret erklærer sig dog som afgjort modstander af *enhver intervention* i De forenede Stater, selvom de fleste af dets medlemmer er tilstrækkeligt under indflydelse af *Times* til at mene, at Unionens opløsning er uundgåelig.

»Intervention«, sagde hr. Potter, »ville være det sidste, vi kunne anbefale. Manchester vil være det sidste sted, hvorfra et sådant forslag vil kunne komme. Intet vil kunne få os til at anbefale noget umoralsk.«

Hr. *Bazley*:

»Den amerikanske tvist må falde ind under det strengeste princip om ikke-intervention. Folket i dette store land må ordne sine egne anliggender uden indblanding.«

Hr. *Cheetham*:

»Den herskende opfattelse i denne del af landet modsætter sig på det bestemteste enhver intervention i den amerikanske tvist. Det er nødvendigt, at sige dette klart, eftersom der fra anden side i tvivlstilfælde vil blive udøvet et overordentligt tryk på regeringen.«

Hvad anbefaler Handelskammeret da? Den engelske regering skal fjerne alle de hindringer, som forvaltningen endnu lægger i vejen for bomuldsdyrkingen i *Indien*. Den skal fremfor alt ophæve den importafgift på 10%, som belaster engelske bomuldsspindier og væverier i Indien. Næppe var Det ostindiske Kompagnis regime brudt, næppe var Indien indlemmet i det britiske rige, før Palmerston

via hr. Wilson indførte denne importafgift i Indien på *engelske* produkter, og det på samme tid som han solgte Savoie og Nice for den engelsk-franske handelstraktat. Mens det franske marked i et vist omfang blev åbnet for engelsk industri, blev det indiske marked i højere grad lukket.

Hr. Bazley bemærkede i tilknytning hertil, at siden indførelsen af denne told er store mængder engelsk maskineri blevet udført til Bombay og Calcutta, hvor der så er oprettet fabrikker i engelsk stil. Disse forbereder sig på at sætte sig på den bedste indiske bomuld til eget brug. Lægger man til de 10% i importafgift endnu 15% i fragtomkostninger, så nyder de rivaler den engelske regering med sit initiativ har frembragt kunstigt i Indien godt af en beskyttelsestold på 25%.

Overhovedet var der på dette møde for den engelske industris stormænd en udtalt bitter forstemthed over den protektionistiske tendens, der mere og mere griber om sig i kolonierne og navnlig i Australien. D'herrer glemmer, at kolonierne i halvandet hundrede år protesterede forgæves mod »kolonial-systemet«. Dengang forlangte kolonierne frihandel. England gik ind for prohibition. Nu prædiker England frihandel, og kolonierne finder det mere formålstjenligt for deres egne interesser med protektion over for England.

KARL MARX

134 Det mexicanske virvar

[*New York Daily Tribune*, 10.3.1862]
London, den 15. februar 1862.

Den netop udgivne blåbog om interventionen i Mexico¹ indeholder en særdeles fordømmende afsløring af det moderne engelske diplomati med alle dets hykleriske floskler, dets grusomhed over for de svage, dets kryben over for de stærke og dets fuldkomne foragt for international lov. Jeg må til en senere artikel udskyde den opgave gennem en nøje analyse af de depecher, der er udvekslet mellem Downing Street og de britiske repræsentanter i Mexico, at fremlægge det uigendrivelige bevis for, at de aktuelle forviklinger er af engelsk oprindelse, at England tog initiativet til at iværksætte interventionen, og at det blev gjort under så dårlige og selvmodsige påskud, at selv de virkelige, men uudtalte motiver bag forehavendet blev tilsløret. Vederstyggeligheden ved de midler, der blev taget i anvendelse for at starte den mexicanske intervention, overgås kun af den gammelkoneagtige tåbelighed, hvormed den britiske regering foregiver at være overrasket over og unddrage sig en gennemførelse af de skændige intriger, den selv har planlagt. Det er denne sidste del af affæren, som jeg nu agter at behandle.

Den 13. december, 1861, forelagde den spanske ambassadør i London, hr. Isturiz, en note² for John Russell indeholdende de instrukser, som generalkaptajnen på Cuba havde sendt til de spanske befalingsmænd, der stod i spidsen for ekspeditionen til Mexico. John Russell lagde noten på hylden og tav stille. Den 23. december tilstiller hr. Isturiz ham en ny note, der hævder at forklare de årsager, der havde fået den spanske ekspedition til at forlade Cuba

1. [*Correspondence Relative to the Affairs of Mexico*. In 3 parts, London 1862.]

2. [Den påfølgende noteudveksling blev for hovedpartens vedkommende offentliggjort i *The Times* den 13. februar 1862.]

før de engelske og franske styrkers ankomst. På ny lægger John Russell noten på hylden og fastholder sin tavse indstilling. Hr. Isturiz, der er ængstelig efter at finde ud af, om denne vedvarende tien, der er så usædvanlig for huset Bedfords snakkesalige opkomling, muligvis varslende ilde, anmoder om en personlig samtale, hvilket bevilges ham, og som finder sted den 7. januar. I mere end en måned havde John Russell været fuldt vidende om Spaniens ensidige iværksættelse af operationerne mod Mexico. Der var gået næsten en måned, siden begivenheden var blevet officielt meddelt ham af hr. Isturiz. På trods af dette fremsiger John Russell i sin personlige samtale med den spanske ambassadør ikke et eneste ord, der antyder det mindste mishag eller forbløffelse over for »de overilede skridt, som general Serrano har taget«, ej heller efterlader hans ytringer det fjerneste indtryk i hr. Isturiz' sind om, at alt ikke var som det skulle være, og at spaniernes fremgangsmåde ikke var fuldt ud billigt af den britiske regering. Hr. Isturiz' kastilianske stolthed skyr naturligvis enhver tanke om, at de mægtige allierede driver gæk med Spanien og bruger det som deres redskab. Og dog nærmede tidspunktet sig for Parlamentets åbning, og John Russell måtte nu nedfælde en række skrivelser, der især var beregnet på parlamentarisk forbrug og ikke på internationale anliggender. Følgelig nedfælder han den 16. januar en skrivelse, hvori der i temmelig vrede vendinger spørges om det ensidige initiativ, som Spanien havde kastet sig ud i. Skrupler og tvivl, som i over en måned havde dvælet i hans bryst og som end ikke var modnet til at vise livstegn, forstyrrer lige pludselig under den personlige samtale med hr. Isturiz den 7. januar denne tillidsfulde, oprigtige og intetanende statsmands stille drøm. Hr. Isturiz føler sig ramt af lynet, og i sit svar dateret den 18. januar påmindes han noget ironisk Hans Excellence om de lejligheder, denne havde forspildt til at udtrykke sin posthume vrede. Han giver i realiteten Hans Excellence igen af samme mønt og anlægger i sin retfærdiggørelse af det initiativ, som Spanien havde taget, det samme skin af naivitet, som Lord John Russell havde foregivet i sin anmodning om en forklaring. »Generalkaptajnen på Cuba«, skriver hr. Isturiz, »kom for tidligt, fordi han var bange for at komme for sent til Vera Cruz«. »Desuden«, og her sætter han Lord John i bekneb, »havde ekspeditionen i lang tid været klar på alle punkter«, endskønt generalkaptajnen indtil midten af december »ikke havde været bekendt med detaljerne i aftalen og med det fastsatte mødested for eskadrerne«. Nu blev aftalen først indgået den 20. november, så hvis generalkaptajnen i lang tid havde haft ekspeditionen »klar på alle punkter før midten af december«, havde de oprindelige ordrer, der var tilstedt ham fra Europa om at iværksætte ekspeditionen, ikke afventet aftalen. Med andre ord, den oprindelige overenskomst mellem de tre magter, og de skridt, der blev taget til dens

gennemførelse, afventede ikke aftalen og adskilte sig i »detaljerne« fra aftalens bestemmelser, som lige fra starten ikke var ment som nogen handlingsvejledning, men blot som de anstændige formuleringer, der var nødvendige for at få offentligheden til at forliges med den skændige intrige. I en temmelig studs note svarer John Russell den 23. januar hr. Isturiz og antyder over for ham, at »den britiske regering ikke var helt tilfreds med den afgivne forklaring«, men at man samtidig ikke ville mistænke Spanien for den dumdristighed det ville være at handle stik imod England og Frankrig. Lord John Russell, der i en hel måned var så søvngig og inaktiv, vågner nu op og bliver fuld af liv, idet parlamentssamlingen hastigt nærmer sig. Der er ingen tid at spilde. Den 17. januar har han en personlig samtale med den franske ambassadør i London, grev Flabault. Flabault overbringer ham den ildevarslende nyhed, at hans herre anså det for nødvendigt »at sende yderligere en styrke til Mexico«, at Spanien med sit forhastede initiativ havde forkludret sagen; at

»de allierede nu måtte rykke ind i det indre af Mexico, og at de aftalte styrker nu ikke blot ville vise sig utilstrækkelige til operationen, men at operationen selv ville antage en sådan karakter, at Louis Bonaparte ikke kunne tillade de franske styrker at være Spaniens styrker underlegne eller at de løb en risiko for at blive kompromitteret«.

Nu var Flabault's argumentation alt andet end overbevisende. Hvis Spanien havde overtrådt aftalen, ville en enkelt note fra St. James og Tuilerierne have været nok til at advare landet mod at gøre latterlige fordringer og tvinge det tilbage til den beskedne rolle, der var påtvunget det ifølge aftalen. Men nej. Fordi Spanien havde brudt aftalen – et brud, der var rent formelt, og som ikke var af nogen betydning, da den utidige ankomst til Vera Cruz ikke ændrede noget ved ekspeditionens erklærede mål og hensigt – fordi Spanien havde formastet sig til at kaste anker i Vera Cruz i de engelske og franske styrkers fravær, var der nu ikke anden udvej for Frankrig end at følge i Spaniens spor, også at bryde aftalen og ikke blot forøge sin ekspeditionsstyrke, men ændre hele operationens karakter. De allierede magter behøvede naturligvis ikke noget påskud til at lade hemmeligheden komme for dagen, og lige fra ekspeditionens start lod de hånt om det formål og det påskud, hvorunder den var iværksat. Endskønt John Russell »beklager det skridt« Frankrig har taget, godkender han det altså ved at sige til grev Flabault, at »han ikke havde nogen indvendinger at fremsætte på Hendes Majestæts regerings vegne over for *gyldigheden* af det franske *argument*«. I en skrivelse dateret den 20. januar fremsender han beretningen om denne samtale med grev Flabault til den engelske ambassadør i Paris, Lord Cowley. Den foregående dag, den 19. januar, havde han

nedfældet en skrivelse til den engelske ambassadør i Madrid, Sir F. Crampton – og denne skrivelse var et mærkværdigt sammensurium af hykleriske floskler henvendt til det britiske parlament og underfundige antydninger over for hoffet i Madrid om den iboende værdi af den liberale jargon, der så ødselt blev svælget i. »Marskal Serrano's fremgangsmåde«, skriver han, »er beregnet på at forårsage en vis uro«, ikke blot på grund af den spanske ekspeditions hovedkuls afrejse fra Habana, men også på grund af »tonen i de erklæringer, den spanske regering har udstedt«. Men samtidig foreslår denne *bon homme* over for hoffet i Madrid en plausibel undskyldning for det tilsyneladende brud på aftalen. Han er fuldt ud overbevist om, at hoffet i Madrid ikke har noget ondt i sinde; men på den anden side er befalingsmænd, der er fjernt fra Europa, somme tider »ubesindige« og kræver »at blive nøje overvåget«. Således tilbyder den brave Russell frivilligt sin tjeneste for at overflytte ansvaret fra hoffet i Madrid til nogle indiskrete spanske befalingsmænd »i det fjerne« og uden for rækkevidden af selv den brave Russell's moralpræken. Den anden del af hans skrivelse er ikke mindre mærkværdig. De allierede styrker skal ikke udelukke mexicanerne fra deres ret »til at vælge deres egen regering«, og han antyder således, at der »ingen regering« eksisterer i Mexico; men tværtimod, at der ikke blot af mexicanerne under de indtrængende allieredes auspicer skal vælges nye guvernører, men endog »en ny styreform«. Det ville »behage« den britiske regering, at de »dannede en ny regering«; men de militære invasionsstyrker måtte naturligvis ikke gøre det valg til skamme, som de havde til hensigt at udskrive blandt mexicanerne for at få installeret et nyt styre. Det er naturligvis op til den bevæbnede invasions ledere at afgøre, hvilken ny styreform, der »står i modstrid med Mexicos følelser«, og hvilken der ikke gør det. Under alle omstændigheder vasker den brave Russell sine hænder i uskyld. Han sender udenlandske dragoner til Mexico for dér at tvinge folket til at »vælge« et nyt styre; men han håber, at dragonerne vil gøre det gelinde og være meget varsomme med at sondere de politiske følelser i det land de invaderer. Er det nødvendigt at udbrede sig et eneste øjeblik om denne letgennemskuelige farce? Hvis man uafhængigt af den brave Russell's skrivelser læser *The Times* og *Morning Post* fra oktober, halvanden måned før indgåelsen af den forlorte aftale af 30. november, vil man finde, at de engelske regeringsblade forudsiger alle de uheldige begivenheder, som Russell først i slutningen af januar lader som om han opdager, og som skal forklares med »ubesindigheden« hos nogle spanske ambassadører, der er fjernt fra Europa.

Anden del af den farce, som Russell måtte opføre, var at sætte ærkehertug Maximilian af Østrig, der blev holdt *in petto* af England og Frankrig, på tapetet som konge af Mexico.

Den 24. januar, godt ti dage før Parlamentets åbning, skriver Lord Cowley til Lord Russell, at ikke blot var sladderer i Paris meget optaget af ærkehertugen, men at endog de officerer, der med troppeforstærkningerne skulle sendes til Mexico, lod som om ekspeditionens formål var at gøre ærkehertug Maximilian til konge af Mexico. Cowley anser det for nødvendigt at interpellere Thouvenel om det ømtålelige emne. Thouvenel svarer ham, at det ikke var den franske regering, men mexicanske gesandter, der »med dette formål for øje var draget til Wien«, og som havde påbegyndt slige forhandlinger med den østrigske regering.

Nu ville man omsider forvente, at den intetanende John Russell, der for blot fem dage siden i sin skrivelse til Madrid havde slået på aftalens bestemmelser, og som endnu senere, i majestætens tale den 6. februar, havde erklæret, at »en erstatning« for den uret europæiske statsborgere havde lidt var den eneste grund til og det eneste formål med interventionen³ – nu ville man forvente, at han omsider blev gal i skralden og gav sig til at skælde og rase ved den blotte tanke om, at der var gjort så uhørt grin med hans venligsindede tillidsfuldhed. Ikke tale om! Den brave Russell modtager Cowley's sladder den 26. januar, og dagen efter sætter han sig skyndsomt ned og affatter en skrivelse, hvori han frivilligt tilbyder sin støtte til ærkehertug Maximilians kandidatur til den mexicanske trone.

Han oplyser sin stedfortræder i Mexico, Sir C. Wyke, om, at de franske og spanske tropper »omgående« vil marchere mod byen Mexico; at ærkehertug Maximilian »efter sigende« er det mexicanske folks yndling, og, dersom det er tilfældet, at »der i aftalen ikke er noget til hinder for hans adkomst til Mexicos trone«.

Der er to bemærkelsesværdige ting i disse diplomatiske åbenbaringer; for det første, at Spanien bliver holdt for nar; og for det andet, at der aldrig går den fjerneste tanke gennem Russell's sind om, at han ikke kan føre krig mod Mexico uden forudgående krigserklæring, og at han ikke kan danne nogen koalition med fremmede magter med henblik på denne krig, medmindre det sker på grundlag af en aftale, der er bindende for alle parter. Og det er den slags mennesker, der i to måneder har trættet os med deres hykleriske floskler om det ukrænkelige i og deres respekt for folkerettens strenge regler!

3. [*The Times*, den 7. februar 1862.]

135 [Går Rusland frem i Asien, er det ude med John Bulls verdensmarked]

[Marx til Engels]
[London], den 3. marts 1862

[...]
Du husker sikkert, jeg fra begyndelsen sagde, at forventningerne til Kina-handelen ikke har noget på sig. Det bekræftes nu af den seneste opgørelse fra Handelsministeriet¹:

	1860	1861
<i>Kina</i>	[£] 2.872.045	[£] 3.114.154
<i>Hongkong</i>	[£] 2.445.991	[£] 1.733.967
 Ialt	 [£] 5.318.036	 [£] 4.848.121

Den samlede eksport er således aftaget. Mere går nu direkte til Kina, mindre over Hongkong. I mellemtiden har russerne igen bemærget sig en dejlig ø ud for Korea². Læg dertil deres nye »besættelser« på Java³ og de har sikret sig herredømme over det nordlige Stillehav. I hvor høj grad *hele* den engelske presse er *russificeret* ved Pams indflydelse, beviser dens dybe tavshed om Ruslands fremgang i dette område og ligervis dens passive holdning vis-à-vis Polen-spørgsmålet.

[...].

1. [Handelsministeriets beretning for 1861 blev trykt som bilag til *The Economist* den 1. marts 1862.]
2. [D.v.s. Tsushima.]
3. [Java, læs: Japan.]

[Engels til Marx]
Manchester, den 5. marts 1862.

[...]
Hvad er det for en russisk ø ved Korea? Og hvad er det for besættelser på Java? (Måske Japan?) Jeg ved intet om det. [...]
I øvrigt er handelen med Kina ifølge dine opgivelser dog blevet forøget betydeligt. For ti år siden svingede den, så vidt jeg husker, mellem [£] 1 og 3 millioner.
[...]

[Marx til Engels]
[London.] den 6. marts 1862.

[...]
I brevet til dig skulle der have stået Japan i stedet for Java. Selve kendsgerningerne havde jeg fra diverse numre af *Tribune*, som bragte de officielle russiske erklæringer og indberetninger fra den amerikanske konsul – altsammen undertrykt i den engelske presse. De pågældende numre har jeg sendt til *Urquhart* og endnu ikke fået tilbage. Tidligere har jeg brugt dem til en artikel i *Die Presse* om russernes fremgang i Asien. Æslerne har imidlertid ikke trykt den. Og du ved jo, hvor dårlig jeg er til at huske navne. Jeg kan altså ikke på stående fod give dig navnene. Den første ø⁴ ligger lige midt imellem Japans sydøstspids og det koreanske fastland. Den har en stor havn, der ifølge den amerikanske indberetning skulle kunne blive til en Sevastopol nr. II. Hvad angår de andre øer, der direkte tilhører Japan, så drejer det sig bl.a. om Hokkaido, hvis jeg ikke tager meget fejl. Men jeg skal sørge for at få dokumenterne tilbage.

Den kinesiske handel er ganske vist vokset i sammenligning med dens omfang indtil 1852, men slet ikke forholdsvis så meget som alle markeder siden de californisk-australske fund. Desuden er Hongkong også i de tidligere opgørelser udskilt fra Kina som engelsk besiddelse, således at eksporten under rubrikken »Kina« altid (siden 40'erne) har været mindre end den samlede eksport. Og endelig er væksten siden 1859 igen reduceret til sit datidige omfang i 1861.

Opgørelsen fra Handelsministeriet for 1861 viser allerede som følge af den amerikanske krise en stor forandring i den rangorden, de forskellige markeder indtager for den engelske eksport. *Indien* ligger i spidsen med £ 17.923.767. (Inkluderet Ceylon og Singapore. For Indien alene drejer det sig om [£] 16.412.090.)

Tyskland kommer på andenpladsen, hvor dette marked plejede at ligge som nr. fire. 1860: £ 13.491.513. 1861: [£] 12.937.273 (heri ikke

4. [D.v.s. Tsushima.]

medregnet hvad der går over Holland og, i mindre grad, Belgien). I betragtning af hvor vigtig en økonomisk rolle Tyskland altså spiller for England, så ville vi vel nok under andre omstændigheder kunne træde diplomatisk op mod den grove John Bull!

Frankrig indtager i år femtepladsen som marked. 1860: [£] 5.249.980. 1861: [£] 8.896.282. Dog er Schweiz regnet med her. Heroverfor er England i dag Frankrigs *største marked*.

Af den samlede eksport på £ 125.115.133 (i 1861) falder £ 42.260.970 på engelske »besiddelser« og »kolonier«. Lægger man dertil, hvad England ellers udfører til Asien, Afrika og Amerika, så bliver der højest 23-24% tilbage til eksporten til de europæiske lande. Går Rusland frem i Asien med samme stormskridt som de sidste ti år, indtil det koncentrerer alle sine anstrengelser om Indien, så er det ude med John Bulls verdensmarked, og enden på det fremskyndes yderligere af den politik med beskyttelsestold, som De forenede Stater fører, og som de – alene som hævn mod John – sikkert ikke vil opgive med det første. Desuden opdager John Bull med gru, at hans hovedkolonier i Nordamerika og Australien bliver protektionister i selvsamme omfang som John Bull bliver frihandelstilhænger. Den selvtilfredse, brutale dumhed, hvormed John beundrer Pams »be-åndede politik« i Asien og Amerika, vil komme til at koste ham forbandet dyrt.

[...]

KARL MARX

136 En international Mirès-affære

[Die Presse, 2.5.1862]
London, den 28. april 1862.

Et hovedtema i herværende diplomatikredse er Frankrigs optræden i Mexico. Man finder det gådefuldt, at Louis Bonaparte har øget ekspeditionskorpsset i selvsamme øjeblik, han lovede at gøre det mindre, samt at han fortsætter med at rykke frem, mens England trækker sig tilbage. Man er her helt på det rene med, at stødet til den mexicanske ekspedition kom fra kabinettet i St. James og ikke fra Tuilerierne. Og man er ikke mindre på det rene med, at Louis Bonaparte holder af at udføre alle sine forehavender og især sine oversøiske eventyr under engelsk ægide. Det restaurerede kejserdømme har som bekendt endnu ikke gjort originalen det kunststykke efter at indkvartere den franske hær i det moderne Europas hovedstæder. Som en pis aller¹ har det derfor i stedet ført den mod det gamle Europas hovedstæder, mod Konstantinopel, Athen og Rom, ja og oven i det hele mod Peking². Skal man så gå glip af en promenade mod aztekernes hovedstad og lejligheden til militær-arkæologiske samlinger à la Montauban³? Betænker man imidlertid den nuværende tilstand i de franske finanser og den fremtidige konflikt med England og De forenede Stater, som Louis Bonapartes fremfærd i Mexico kan medføre, så må man uden videre forkaste ovennævnte

1. [Pis aller: sidste udvej.]
2. [Under Krimkrigen befandt franske besættelsestropper sig i Athen og Konstantinopel. Rom blev besat af franske tropper i 1849. I oktober 1860 besatte britiske og franske interventionsstyrker Peking.]
3. [Under den Tredie Opiumskrig i 1860 blev det berømte Kejserslige Sommerpalads i Peking, det rigeste skatkammer af kinesisk arkitektur og kunst, hæmningsløst plyndret og nedbrændt af de britiske og franske interventionstropper under kommando af general Montauban.]

fortolkning af hans adfærd, som yndes af diverse engelske blade. Jeg tror derimod, jeg kan bidrage til gådens løsning.

Ved udfærdigelsen af konventionen af 17. juli 1861⁴, da kravene fra de engelske kreditorer skulle reguleres og den engelske befuldmægtigede imidlertid samtidig forlangte indsigt i det samlede mexicanske skylds- eller synde-register, angav Mexicos udenrigsminister gælden til Frankrig til \$ 200.000, altså en bagatel på omkring £ 40.000. Den regning, Frankrig nu har opstillet, holder sig derimod på ingen måde inden for denne begrænsede størrelsesorden.

Under Zuloaga og Miramón's katolske administration, blev der kontraheret om udstedelse af mexicanske statsobligationer til et beløb af \$ 14.000.000 via det schweiziske bankierfirma J.B. Jecker og Comp. Det samlede beløb, der blev realiseret ved den første udstedelse af disse obligationer, beløb sig kun til 5% af det nominelle beløb eller \$ 700.000. Samtlige disse obligationer faldt snart i hænderne på fremragende franskmænd, deriblandt kejserlige slægtninge og andre medudøvere af »haute politique«⁵. Huset Jecker og Comp. overlod bemeldte obligationer til disse herrer for langt under deres oprindelige pålydende.

Miramón kontraherede denne gæld på et tidspunkt, hvor han var i besiddelse af hovedstaden. Senere, da han var sunket ned til blot at indehave rollen som simpel guerilla-leder, lod han gennem sin såkaldte finansminister, señor Peza-y-Peza, endnu engang udstede statsobligationer til en pålydende værdi af \$ 38.000.000. Igen var det huset Jecker og Comp., der formidlede udstedelsen, men denne gang med et forskud, der var begrænset til knap \$ 500.000 eller mellem 1 og 2% pr. dollar. Igen vidste de schweiziske bankier'er at skille sig af med deres mexicanske ejendom hurtigst muligt, og igen faldt obligationerne i hænderne på hine »fremragende« franskmænd, deriblandt nogle af det imperialistiske hofs habitués⁶, hvis navne vil leve lige så længe som Mirès-affæren⁷ i de europæiske børsters annaler.

Denne gæld på \$ 52.000.000, hvoraf der hidtil endnu ikke er betalt \$ 4.200.000 i forskud, nægter præsident Juárez' administration at

4. [Den 17. juli 1861 vedtog den mexicanske kongres at indstille betalingen af ydelser på udenlandske lån i en periode på to år. Denne forordning blev af Storbritannien, Frankrig og Spanien brugt som påskud for deres fælles intervention i Mexico. I et forsøg på at afværge interventionen havde Juárez-regeringen i november ophævet forordningen og erklæret sig rede til at opfylde de tre stormagters krav.]

5. [Haute politique: den store politik.]

6. [Habitué: stamgæst.]

7. [Processen mod den kendte franske bankier Mirès i sommeren 1861 afslørede skandaløse finanstransaktioner, som højststående personer i det Andet Kejserdømme var involveret i. Mirès, der var anklaget for svigagtige børsspekulationer og overtrædelse af loven om kreditselskaber, blev idømt en bøde og fem års fængsel, men blev i 1862 frikendt ved højere retsinstanter.]

anerkende, på den ene side fordi den ikke kendte til den, på den anden side fordi d'herrer Miramón, Zuloaga og Peza-y-Peza ikke havde besiddet nogen konstitutionel fuldmagt til at kontrahere en sådan statsgæld. Ovennævnte »fremragende« franskmænd vidste dog hvordan de på rette sted skulle få sat den modsatte opfattelse igennem. Lord Palmerston var på sin side af nogle parlamentsmedlemmer blevet rettidigt informeret om, at hele affæren kunne føre til højst ubehagelige forespørgsler i Underhuset. Blandt andet kunne man frygte det var et spørgsmål om, hvorvidt britiske land- og søstyrker virkelig kunne anvendes til at understøtte visse rouge-et-noir-politikere⁸ på den anden side Kanalen i deres spilleoperationer. Palmerston greb derpå begærligt Orizaba-konferencen⁹ som en mulighed for at trække sig ud af en handel, der truer med at blive tilsølet i en ny international Mirès-affære.

8. [Rouge et noir: rødt og sort; spillefarverne i roulette; altså hasardspillemøns farver.]

9. [Konferencen i Orizaba, Mexico, i foråret 1862 mellem repræsentanter for Storbritannien, Frankrig og Spanien havde til opgave at planlægge de tre stormagters yderligere fællesaktioner i Mexico. Konferencen åbenbarede imidlertid store uoverensstemmelser mellem de deltagende stater. Den franske repræsentant modsatte sig forhandlinger med den mexicanske regering og erklærede den foreløbige fredstraktat, der var blevet indgået i Soledad den 19. februar, for ikke bindende. De britiske og spanske befuldmægtigede nægtede fortsat at deltage i interventionen. Kort tid efter Orizaba-konferencen trak den britiske og den spanske regering deres militære styrker ud af Mexico.]

137 [Hemmeligheden bag Bonaparte's manøvre i Mexico]

[Marx til Engels]
[London] den 6. maj [1862]

[...]

Bonaparte's nuværende manøvre i Mexico (oprindeligt var det Pam, sagen udgik fra) opklares af den kendsgerning, at Juárez kun anerkender den officielle gæld på £ 46.000 til Frankrig. Men Miramón og hans bande havde via det schweiziske bankierfirma Jecker et Co. udstedt statsobligationer til \$ 52.000.000 (hvoraf omkring \$ 4 millioner var betalt). Disse statsobligationer – Jecker et Co. kunstråmænd – for næsten intet faldet i hænderne på Morny et Co. De forlanger, at Juárez vedstår disse. *Hinc illae lacrimae*².

[...]

1. [*Hinc illae lacrimae*: derfor tårerne.]

138 Kineserier

[*Die Presse*, 7.7.1862]
[Slutningen af juni/begyndelsen af juli 1862]

Nogen tid før bordene begyndte at danse, begyndte *Kina*, denne levende forstening, at revolutionere sig. I og for sig lå der ikke noget usædvanligt i dette fænomen, thi de orientalske riger opviser bestandigt ubevægelighed i den sociale underbygning over for rastløs omskiftelighed m.h.t. de personer og stammer, der bemægtiger sig den politiske overbygning. *Kina* beherskes af et udenlandsk dynasti. Hvorfor skulle der efter tre hundrede år ikke indtræffe en bevægelse for at styrte dette dynasti? Bevægelsen besad fra begyndelsen af et religiøst anstrøg; men dét er fælles for alle orientalske bevægelser. Den umiddelbare anledning til bevægelsens fremtræden var håndfast: Europæisk indblanding, opiumskrige, dermed rystelse af den bestående regering, sølvets udstrømning til udlandet, forstyrrelser i den økonomiske ligevægt ved import af fremmede varer o.s.v. Det forekommer mig paradoksalt, at opium fremfor en henslumren fremkaldte en vækkelse. Det eneste originale ved denne kinesiske revolution er dens bærere. De er sig ingen opgave bevidst, dynastiske forandringer iberegnet. De har ingen slagord. De er en endnu større skræk for folkemasserne end for de gamle herskere. Deres bestemmelse synes ikke at være andet end over for den konservative senilitet at gøre destruktionen gældende i grotesk afskyelig form, en destruktion uden enhver kim til noget nyt. Følgende uddrag fra et brev fra hr. *Harvey* (engelsk konsul i Ningpo) til hr. *Bruce*, engelsk gesandt i Peking, kan tjene til karakteristik af denne »Guds straffedom« i menneskeskikkelse¹.

1. [Brevet fra Harvey til Bruce blev offentliggjort i *The Times* den 17. juni 1862.]

De sidste tre måneder, skriver hr. *Harvey*, har Ningpo nu befundet sig i hænderne på de revolutionære *Taiping*-folk. Her, som overalt hvor disse røvere udvider deres herredømme, var ødelæggelsen det eneste resultat. Forfølger de også andre mål? Magten til tøjsløs og uindskrænket udskjelvelse for dem selv, synes i realiteten at være dem lige så vigtig som destruktionen af fremmed liv. Denne *Taiping*-folkens opfattelse stemmer i realiteten ikke med illusionerne hos de engelske missionærer, der har fablet om en »forløsning for Kina«, en »genfødsel for riget«, en »folkets redning« og en »kristendommens indførelse« ved *Taiping*-folkene. Efter ti års larmende skinvirksomhed har de ødelagt alt og intet frembragt.

Ganske vist, siger hr. *Harvey*, udmærker *Taiping*-folkene sig fremfor mandarinerne ved en vis åbenhed i opførslen og energisk barskhed i det officielle samkvem med fremmede; men det udgør også den komplette liste over deres dyder.

Hvordan betaler *Taiping* sine soldater? De får intet sold, men lever af deres bytte. Er de erobrede byer rige, så svømmer de i overflod. Er de fattige, så holder soldaten ud med eksemplarisk tålmodighed. Hr. *Harvey* spurgte en velklædt *Taiping*-soldat, om han kunne lide sit håndværk. »Hvorfor skulle jeg ikke kunne lide det?« svarede han. »Jeg tager det, jeg gerne vil have; møder jeg modstand, så –«, og han efterlignede med hånden en halshugning. Det var den måde han talte på. Et menneskehoved er for en *Taiping* ikke mere værd end et kålhovede.

Den revolutionære hær tæller en kerne af regulære tropper, gamle partisaner, veltrænede og med mange års erfaring bag sig. Resten består af unge rekrutter og bønder, der er blevet presset ind i tjenesten på strejftogterne. Lederne sender systematisk de tropper, de på denne måde har udskrevet i en erobret provins, til en anden fjerntliggende provins. Således tales der i øjeblikket fyrré forskellige dialekter blandt rebellerne i Ningpo, mens Ningpos egen dialekt for første gang lyder i distrikter langt borte. Alt hvad der er af pjalteproletariat, vagabonder og slette karakterer i et distrikt slutter sig frivilligt til. Disciplinen udstrækker sig kun til at gælde lydighed i tjenesten. Ægteskab og opiumsrygning er forbudt under dødsstraf i *Taiping*-hæren. Gifte sig skal man først, »når riget er oprettet«. Som kompensation herfor får *Taiping*-soldaterne de første tre dage efter indtagelsen af en by, hvor beboerne ikke er flygtet i rette tid, lov til uindskrænket at gennemføre enhver skændselsgerning over for kvinder og piger. Efter tre dages forløb bliver alle kvindelige personer drevet ud af byen med magt.

At indgyde rædsel er *Taiping*-hærens hele taktik. Dens succes beror på virkningen af denne springfjeder. Midlerne til frembringelse af skræk er følgende: Først den overvældende mængde, hvori de på et givet punkt viser sig. Først bliver der udsendt sendebude for

hemmeligt at sondere terrænet, udsprede foruroligende rygter, foranstalte enkelte brandstiftelser. Bliver disse sendebude grebet af mandarinere og henrettet, så kommer der straks nye til fods efter dem, indtil mandarinen enten flygter sammen med byens befolkning eller, som det var tilfældet i Ningpo, den udbredte demoralisering letter oprørernes sejr betydeligt.

Et afgørende middel til udbredelse af skræk er det brogede dumme-peter-kostume, *Taiping*-folkene bærer. På en europæer ville det gøre et latterligt indtryk. Men på kineserne virker det som en talisman. Dette kostume giver derfor rebellerne større fordel i kampen end, hvad de ville have ved at trække kanoner med rundt. Hertil kommer deres lange, strittende, sorte eller sortfarvede hår, vildskaben i deres blikke, deres melankolske hylen og en affektation af galskab og raseri, nok til at forskrække den formelle, tamme, geometrisk indcirklede hverdagskineser til døde.

Har sendebudene på denne måde udbredt panik, så efterfølges de af flygtende landsbybeboere, der bevidst er hidset op til at overdrive omfanget, magtfuldheden og uhyggen af den hær, der nærmer sig. Når så flammerne stiger op inde midt i byen og dens soldater rykker ud for at slås under indtryk af disse rædselsscener, da ser man i det fjerne ganske forvirrende enkelte af disse brogede helvedeshunde, hvis tilsynekomst virker magnetisk. I det rette øjeblik styrter så hundredtusind *Taiping*-soldater bevæbnet med knive, spyd og jagtflinter vildt løs på de halvt afsjælede modstandere og vælter alt over ende, hvis de ikke, som for nylig i Shanghai, støder på modstand.

»Dette *Taiping*-væsen«, siger hr. *Harvey*, »er en uhyre masse af nothingness« (intethed).

Taiping-bevægelsen udgør åbenbart djævelen i egen person, sådan som den kinesiske fantasi må forestille sig ham. Men det er også kun i Kina denne form for djævel har været mulig. Den er udsprunget af et fossilt samfundsliv.

139 [Det russiske fællesvæsen]

[Marx til Engels]
London, den 7. november 1868.

[...]

Med den forbaskede Borkheim, som jeg skal møde i dag, bliver det umuligt at forhindre aftryk af dine to artikler¹ (dem om Bakunins manifest til slaverne²). Jeg vil blot sige til ham, at du er en gammel personlig ven af Bak[unin], og at sagen altså ikke må optræde i en for ham fornærmende sammenhæng. B[orkheim] tager sig selv ganske højtideligt og tror faktisk, han har en politisk mission at opfylde. Han oversætter de centrale passager i det russiske skrift om ophævelsen af livegenskabet for mig³ og har også givet mig et fransk skrift om det af russeren Schédo-Ferroti⁴. Sidstnævnte er helt galt på den – han er overhovedet en helt overfladisk karl –, når han siger, at det russiske fællesvæsen først skulle være udsprunget som følge af forbuddet mod, at bønderne forlod jorden. Hele sagen er så absolut *lige til mindste detalje* identisk med det *urgermanske* fællesvæsen. Hvad der kommer til hos russerne (og det er noget man også kan finde *i en del af det indiske fællesvæsen*, ikke i Punjab, men sydpå) er I. den *ikke-demokratiske, men patriarkalske* karakter af fællesvæsenets

1. [Fr. Engels: »Der demokratische Panslawismus«, *Neue Rheinische Zeitung*, den 15. og 16. februar 1849 (MEW, bd. 6, pp. 270-286).]
2. [Mihail Bakunin: *Aufruf an die Slaven*. Von einem russischen Patrioten Michael Bakunin. Mitglied des Slavenkongresses in Prag, Koethen 1848.]
3. [Pavel Lilienfeld: *Zemlja i volja*, St. Petersburg 1868. Den tyske oversættelse blev offentliggjort under titlen »Land und Freiheit« i *Russlands ländliche Zustände seit Aufhebung der Leibeigenschaft. Drei russische Urteile*. Übersetzt und kommentiert von Julius Eckhardt, Leipzig 1870.]
4. [D.K. Schédo-Ferroti: *Etudes sur l'avenir de la Russie. Dixième étude- Le patrimoine du peuple*, Berlin 1868.]

ledelse, 2. den *fælles hæftelse* for skatter til staten o.s.v. Det følger af punkt 2., at jo flittigere en russisk bonde er, desto mere bliver han udplyndret af staten, ikke blot med skatter, men også for naturalier til forplejning, heste o.s.v., ved de stadige besøg af tropper på gennemmarch, statskurerer o.s.v. Hele lortet er ved at gå til.

[...]

140 [Det russiske fællesvæsens opståen]

[Marx til Nikolaj
Frantsevič Daniel'son]
London, den 22. marts 1873.

Ærede herre,

jeg ville være Dem meget taknemmelig for *nogle informationer* om Čičerin's opfattelse af fællesejendommens historiske udvikling i Rusland og hans polemik desangående med Beljaev¹. Måden hvorpå denne ejendomsform (historisk) blev grundlagt i Rusland er naturligvis et spørgsmål af anden rang og vedrører overhovedet ikke betydningen af denne institution. Imidlertid betjener de tyske reaktionære som professor A. Wagner i Berlin o.s.v. sig af de våben, de får i hånden af Čičerin². Desuden taler al historisk analogi mod Čičerin. Hvordan skulle det være muligt, at denne institution i Rusland skulle være indført som en rent skatteteknisk forholdsregel, som ledsagefænomen til livegenskabet, mens den alle andre steder er opstået naturligt og udgjorde en nødvendig fase i udviklingen af frie folk?

Deres oprigtigt hengivne

A. Williams³

- [Polemikken mellem B.N. Čičerin og I.D. Beljaev om fællesejendommens opståen i Rusland blev udløst af Čičerin's artikel »Obzor istoričeskago razvitija Sel'skoj Obščiny v Rossii« i *Russkij Vestnik*, nr. 1, Moskva 1856. Denne artikel blev kritiseret af Beljaev i »Obzor istoričeskago razvitija sel'skoj obščiny v Rossii. Soč. B. Čičerina« i *Russkaja Beseda*, nr. 1, Moskva 1856. Polemikken varede flere år.]
- [Adolph Wagner vendte sig i sit skrift *Die Abschaffung des privaten Grundeigentums*, Leipzig 1870, imod den Internationale Arbejderassociations resolution på Basel-kongressen i 1869 om afskaffelsen af privatejendommen til jord og overførsel af jorden til samfundseje. I denne forbindelse støttede Wagner sig bl.a. på B.N. Čičerin's skrifter om fællesejendommen i Rusland.]
- [Et dæknavn for Karl Marx.]

141 Om de sociale tilstande i Rusland

[*Der Volkstaat*, 16., 18. og 21.4.1875]
[Marts 1875]

Hr. Tkačev fortæller de tyske arbejdere, at jeg i spørgsmålet om Rusland ikke er i besiddelse af så meget som en »smule kendskab«, men tværtimod er fuldstændig »uvidende«¹. Han føler sig derfor presset til at forklare dem tingenes rette sammenhæng og specielt at afklare grundene til, at en social revolution netop nu er legende let at gennemføre i Rusland – betydeligt nemmere end i Vesteuropa.

»Det er ganske vist sandt, at vi ikke har noget byproletariat hos os, men netop derfor har vi heller intet bourgeoisier . . . vore arbejdere behøver kun at kæmpe mod den *politiske magt* – hos os findes *kapitalens magt* endnu kun i kimform. Og de, min herre, ved vel, at det er meget lettere at kæmpe mod den første end den sidste«.

Kort udtrykt er den omvæltning, som tilstræbes af den moderne socialisme, proletariatets sejr over bourgeoisiet og samfundets nyorganisering ved afskaffelse af alle klasseforskelle. Dertil behøves ikke blot et proletariat, der gennemfører denne omvæltning, men også et bourgeoisier, i hvis hænder de samfundsmæssige produktivkræfter har udviklet sig så vidt, at de muliggør den endelige afskaffelse af klasseforskellene. Også hos vilde og halv vilde findes der ofte ingen klasseforskelle, og ethvert folk har gennemgået en sådan

- [P.N. Tkatschow [Tkačev]: *Offener Brief an Herrn Friedrich Engels. Verfasser der Artikel »Flüchtungs-Literatur« in Nr. 117 und 118 des »Volkstaat«, Jg. 1874, Zürich 1874.* – Såfremt intet andet anføres, er citaterne i det følgende fra denne tekst af Tkačev.]

tilstand. At genoprette denne tilstand kan ikke falde os ind, alene af den grund, at der herudfra nødvendigvis opstår klasseforskelle med de samfundsmæssige produktivkræfters udvikling. Først på et vist udviklingsniveau – set med vor tids øjne endda et meget højt udviklingsniveau – bliver det muligt at øge produktionen så meget, at afskaffelsen af klasseforskellene kan blive et virkeligt og varigt fremskridt uden at medføre stagnation eller tilbagegang for den samfundsmæssige produktionsmåde. Men en sådan udviklingsgrad har produktivkræfterne først nået i bourgeoisiets hænder. Bourgeoisiet er derfor også udfra dette synspunkt en ligeså nødvendig forudsætning for den socialistiske revolution som proletariatet selv. Så en mand, der kan sige, at denne revolution skulle være lettere at gennemføre i et land, hvor der *ganske vist* ikke er noget proletariat, *men* heller ikke noget bourgeoisie, beviser dermed kun, at han endnu mangler at læse socialismens ABC.

De russiske arbejdere – der, som hr. Tkačev selv siger, er »landarbejdere, og som sådanne ikke proletarerer, men *besiddere*« – har det altså lettere, fordi de ikke »behøver at kæmpe« med kapitalens magt, men »kun med den politiske magt«, med den russiske stat. Og denne stat

»er kun tilsyneladende en magt. . . . Den har ingen rødder i folkets økonomiske liv; den legemliggør ikke en eller anden stands interesser. . . . Hos Dem er staten ingen tilsyneladende magt. Den støtter sig med begge fødder på kapitalen; den legemliggør (!) visse økonomiske interesser. . . . Hos os forholder sagen sig lige omvendt – vores samfundsform skylder staten sin eksistens, denne så at sige i luften frit svævende stat, der intet har fælles med den bestående sociale orden, der har sine rødder i fortiden, men ikke i nutiden«.

Lad os ikke opholde os ved den konfuse forestilling, at de økonomiske interesser har brug for staten, som de selv skaber, for at *legemliggøres*, eller ved den dristige påstand, at den russiske samfundsform (hvortil dog også hører bøndernes ejendomsfællesskab) skylder staten sin eksistens, eller ved den selvmodsigelse, at staten »intet har fælles med« den bestående sociale orden, der dog siges at være denne samme stats egen skabning. Lad os hellere straks betragte denne »i luften frit svævende stat«, der ikke repræsenterer så meget som en eneste stands interesser.

I det europæiske Rusland besidder bønderne 105 mill. dešatiner jord, de adelige (som jeg her kort og godt kalder de store jordbesiddere) besidder 100 mill. dešatiner, hvoraf omtrent halvdelen tilhører 15.000 adelige, der således i gennemsnit hver er i besiddelse af 3.300 dešatiner. Bønderjorden er altså kun en anelse større end adelsjorden. Som man ser, har de adelige ikke den ringeste interesse i opretholdelsen af den russiske stat, der beskytter dem i deres besid-

delse af det halve land. Videre. Bønderne betaler af deres halvdel årligt 195 mill. rubler i jordskatter, mens de adelige betaler 13 mill. ! De adeliges jord er gennemsnitligt dobbelt så frugtbar som bøndernes, fordi staten ved opdelingen af jorden ved hoveriets afskaffelse fratog bønderne og tilkendte adelen ikke blot hovedparten, men også den bedste jord – og nærmere bestemt måtte bønderne for denne den dårligste jord betale adelen prisen på den bedste². Og den russiske adel har ingen interesse i den russiske stats eksistens!

Massen af bønder er kommet i en højst elendig, fuldstændig uholdbar situation som følge af »landbrugsreformene«. Ikke blot har man frataget dem den største og bedste del af deres jord, sådan at bøndernes jordloder i alle frugtbare egne af riget er alt for små til at de kan leve af dem. Ikke blot blev der for jordloderne fastsat overdrevne priser, som staten betalte forud, og som de nu efterhånden skal afdrage og betale renter aftil staten. Ikke blot er næsten hele den belastende jordskat væltet over på dem, medens adelen går næsten helt fri – sådan at jordskatten alene fortærer hele jordrenteværdien af bønderjorden og mere til, og alle øvrige betalinger, som bonden må yde, og som vi snart skal omtale, er direkte fradrag fra den del af hans indtægt, som repræsenterer arbejdslønnen. Nej, oveni jordskatten, i forrentning og afdrag af statens forskudsbetaling, kommer efter den nyligt indførte lokalforvaltning også provins- og kredsskatter. Denne »reforms« væsentligste følge var en ny skattebelastning for bønderne. Staten beholdt helt og holdent sine indtægter, men væltede en stor del af udgifterne over på provinserne og kredsene, som dertil udskrev nye skatter; og i Rusland er de højere stænder i reglen næsten skattefri, medens bønderne næsten betaler det hele.

Sådanne tilstande er som skabt for ågerkarlen, og da russerne har et næsten enestående talent for småhandel, for udnyttelse af gunstige forretningsbetingelser og for det derfra uadskillige bedrageri – som allerede Peter I. sagde, kan én russer få bugt med tre jøder – savnes der ingensteds en ågerkarl. Når den tid nærmer sig, hvor skatterne forfalder, kommer ågerkarlen, kulakken – hyppigt en rig bonde fra samme landsbyfællesskab – og tilbyder sine rede penge. Bonden skal under alle omstændigheder have pengene og må uden at kunne acceptere ågerkarlens betingelser. Dermed kommer han i en endnu større klemme og behøver flere og flere rede penge. Ved høsttiden kommer kornhandleren; og behovet for penge tvinger bonden til at sælge ud af en del af det korn, som han og hans familie behøver for at leve. Kornhandleren udbreder falske rygter, der trykker priserne, og betaler en lavere pris – og denne endog ofte delvis med allehånde varer til for høje priser, for i Rusland er

2. Den eneste undtagelse var i Polen, hvor regeringen ville ruinere den fjendtligt-sindede adel og vinde bøndernes sympati.

også trucksystemet³ højt udviklet. Ruslands store korneksport afhænger, som man ser, helt direkte af bondebefolkningens sult. – En anden måde at udbytte bønderne på er denne: En spekulant forpagter af regeringen noget af statens jord for en længere årrække og dyrker den selv så længe den kan give et godt afkast uden brug af gødning; derpå deler han det op i parceller og bortforpagter den udpinte jord for en høj rente til nabobønder, der ikke kan klare sig med deres egen jordlod. Som ovenfor det engelske trucksystem, er der her nøjagtigt tale om de irske middlemen. Kort sagt findes der intet land som Rusland, hvor (til trods for at det borgerlige samfund her lige er klatret ned fra træerne) den kapitalistiske parasitisme er så udviklet, i den grad omspænder og gennemsyrrer hele landet, hele folkemassen, med sit net. Og alle disse bondeudsugere skulle ikke være interesserede i den russiske stats beståen, den stat hvis love og domstole beskytter deres nydelige og profitable rænker?

Petersborgs, Moskvas og Odessas storbourgeoisi, som i de sidste ti år, hovedsageligt grundet jernbanerne, har udviklet sig utroligt hurtigt og i de sidste svindelår muntert har »krakket lystigt med«; korn-, hamp-, hør- og tælleeksportørerne, hvis hele forretningsvirksomhed bygger på bøndernes elendighed; hele den russiske storindustri, der kun består i kraft af den beskyttelsestold, som staten bevilger den; – alle disse betydningsfulde og hastigt voksende befolkningselementer skulle ikke have nogen interesse i den russiske stats eksistens? For slet ikke at tale om den talløse hær af embedsmænd, der oversvømmer og bestjæler Rusland og her udgør en virkelig stand. Og når nu hr. Tkačev forsikrer os, at den russiske stat ikke har nogen »rødder i folkets økonomiske liv; den legemliggør ikke en eller anden stands interesser«, den er »i luften frit svævende«, så forekommer det os, at det ikke er den russiske stat, men hr. Tkačev, som svæver frit i luften.

At de russiske bønders situation siden frigørelsen fra livegenskabet er blevet uudholdelig og i længden uholdbar, at en revolution alene af denne grund er under optræk i Rusland, det er klart. Spørgsmålet er blot, hvad der kan og vil blive resultatet af denne revolution. Hr. Tkačev siger, at det bliver en social revolution. Det er en ren tautologi. Enhver virkelig revolution er social, i og med at den bringer en ny klasse til magten, og tillader denne at omforme samfundet efter sit billede. Men han vil sige, at den bliver socialistisk, den vil indføre den samfundsform i Rusland, som tilstræbes af den vesteuropæiske socialisme endnu inden vi i Vesten når dertil – og det under samfundstilstande, hvor både proletariat og bourgeoisi endnu kun forekommer sporadisk og på et lavt udviklingsstrin. Og det skal være muligt, fordi russerne så at sige er socialismens udvalgte folk

3. [Trucksystemet: Aflønning i form af en tilgodeseddel, der kun kan indløses mod varer i arbejdsgiverens egne butikker.]

og besidder artellerne og fællesejendommen til jorden.

Artellet, som hr. Tkačev kun nævner i forbifarten, men som vi tager med her, fordi det allerede fra Gercen's [Herzen's] tid spiller en hemmelighedsfuld rolle for mange russere, artellet er en i Rusland vidt udbredt type sammenslutning, den enkleste form for fri kooperation, som den forekommer hos jægerfolkene under jagten. Ordet og fænomenet er ikke af slavisk, men af tatarisk oprindelse. Begge findes hos kirgisere, jakuter o.s.v. på den ene side, og hos lapper, samojeder og andre finske folkeslag på den anden side⁴. Derfor udvikler artellerne sig i Rusland oprindeligt i de nordlige og østlige egne i berøring med finner og tatarer – ikke i sydvest. Det hårde klima nødvendiggør forskellige typer industriel aktivitet, hvorunder manglen på bymæssig udvikling og på kapital så vidt muligt erstattes af denne form for kooperation. – Et af artellets mest karakteristiske kendetegn, medlemmernes solidariske hæftelse indbyrdes over for tredjepersoner, beror oprindeligt på blodslægtsskabelige bånd, som »die Gewere«⁵ hos de gamle tyskere, som blodhævnen o.s.v. – Forøvrigt bruges ordet artel i Rusland ikke blot om enhver form for fælles aktiviteter, men også om fælles institutioner. Også børsen er et artel. Hos arbejderarteller bliver der altid valgt en forstander (starosta, ældste), som varetager kassererens, bogholderens o.s.v., om nødvendigt forretningsførerens opgaver, og som modtager et særligt vederlag. Sådanne arteller oprettes:

1. for midlertidige foretagender, efter hvis afslutning de opløses;
2. for medlemmerne af ét og samme erhverv, f.eks. dragere o.s.v.;
3. for egentligt industrielle, varige foretagender.

De oprettes ved, at alle medlemmerne underskriver en kontrakt. Kan disse medlemmer nu ikke sammenskyde den nødvendige kapital – hvilket forekommer meget hyppigt, f.eks. ved osterier og fiskeri (til net, både o.s.v.) – så tilfalder artellet ågerkarlen, som lægger det manglende beløb ud til højere renter og fra nu af inddrager størstedelen af arbejdsudbyttet. De arteller, der som helhed lejer sig ud til en arbejdsgiver som lønarbejdere bliver udbyttet på en endnu mere afskyelig vis. De dirigerer selv deres industrielle virksomhed

4. [Vedr. artel m.v., cf. *Sbornik'' materialov'' ob'' Arteljah'' v'' Rossii* (Materiale-samling om artellerne i Rusland), St. Petersburg 1873, første del. [*Sbornik'' materialov'' ob'' arteljah'' v'' Rossii. Izdanie S. Peterburgskago otdelenija Komiteta o sel'skih'', ssudosberegatel'nyh'' i promyšlennyh'' tovariščestvah''*. Vypusk'' I., S. Peterburg'' 1873.

5. [Gewere: i germansk ret den faktiske rådighed over gods, der oftest tages i besiddelse gennem en symbolsk handling; »Gewere« optræder i forbindelse med løsøre i varetægt og benyttelse af jord.]

sparer derved kapitalisten for udgifter til opsyn. Denne lejer beboelseshytter til medlemmerne og giver dem forskud i levnedsmidler, så der derfor igen udvikler sig det modbydeligste trucksystem. Således hos skovhuggere og tjærebændere i Arkhangelsk guvernement, hos mange virksomheder i Sibirien osv. (jfr. Flerovskij, *Položenie rabočago klassa v' Rossii*. Den arbejdende klasses stilling i Rusland, Petersborg 1869). Her tjener artellet altså til at *lette* kapitalistens udbytning af lønarbejderen væsentligt. På den anden side findes der også arteller, som selv igen beskæftiger lønarbejdere, der *ikke* er medlemmer af sammenslutningen.

Man ser, at artellet er et naturgroet og derfor endnu meget uudviklet kooperativt selskab og som sådant slet ikke et specielt russisk eller endog slavisk fænomen. Sådanne selskaber dannes overalt, hvor behovet for dem opstår. Således i Schweiz ved mejerier, i England blandt fiskere, hvor de endda er meget forskelligartede. De schlesiske jordarbejdere (de tyske, ikke polakkerne), som i fyrerne byggede så mange tyske jernbaner, var organiseret i fuldstændige arteller. Denne forms fremhersken i Rusland beviser ganske vist, at der eksisterer en stærk drift til sammenslutninger i det russiske folk, men dermed bevises dog langt fra dettes evne til med hjælp af denne drift uden videre at springe fra artellet over i den socialistiske samfundsorden. Dertil behøves fremfor alt, at artellerne selv bliver udviklingsdygtige, at de aflægger deres naturgroede skikkelse, i hvilken de, som vi har set, mindre tjener arbejderne end kapitalen, og at de *mindst* hæver sig til de vesteuropæiske kooperative selskabers niveau. Men hvis vi for en enkelt gangs skyld skal tro hr. Tkačev (hvad der dog efter alt det forudgående må være mere end dristigt), så er det slet ikke tilfældet. Tværtimod forsikrer han os med en for hans standpunkt højst betegnende stolthed:

»Hvad angår de kooperativ- og kreditsammenslutninger, som i den sidste tid er blevet kunstigt plantet i Rusland efter tysk (!) mønster, så er disse blevet optaget med fuldstændig ligegyldighed af flertallet af vore arbejdere og er næsten overalt blevet fiaskoer«.

Det moderne kooperative selskab har i det mindste bevist, at det med fordel kan drive storindustri for egen regning (spinderi og væveri i Lancashire). Artellet er indtil nu ikke blot ude af stand dertil, det går endda nødvendigvis til grunde ved storindustri, hvis det ikke videreudvikler sig.

De russiske bønders ejendomsfællesskab blev opdaget omkring år 1845 af den preussiske regeringssekretær Haxthausen og udbasuneret som noget helt vidunderligt i verden, selv om Haxthausen kunne have fundet nok af (lignende) rester i sin westfalske hjemstavn og som regeringsembudsmand endda var forpligtet til at kende dem grundigt. Gercen, der selv var russisk jordejer, erfarede først fra

Haxthausen, at hans bønder besad jorden i fællesskab, og benyttede denne lejlighed til at fremstille de russiske bønder som de sande bærere af socialismen, som fødte kommunister til forskel fra arbejderne i det ældede, forrådnede europæiske Vesten, som først kunstigt måtte plages til socialismen. Fra Gercen kom denne erkendelse til Bakunin og fra Bakunin til hr. Tkačev. Lad os høre denne:

»vort folk... er for det store flertals vedkommende... gennemsyret af fællesejers principper; det er, hvis man må udtrykke det således, instinktivt, traditionelt kommunistisk. Den kollektive ejendoms idé er så dybt sammenknyttet med det russiske folks hele verdensanskuelse« (vi skal snart få at se, hvor langt den russiske bondes verden rækker), »at regeringen, nu hvor den begynder at begribe, at denne idé ikke er forenelig med et »velordnet« samfunds principper, og i disse princippers navn vil indprente den individuelle ejendoms idé i folkebevidstheden og i folkelivet, at den da kun kan opnå dette med bajonettens og knuttens hjælp. Deraf fremgår det tydeligt, at vort folk, uagtet sin uvidenhed, står meget nærmere ved socialismen end de vesteuropæiske folkeslag, selv om disse er mere oplyste«.

I virkeligheden er fællesejendom til jorden en foranstaltning, som vi finder på et lavere udviklingsniveau hos alle indogermanske folk fra Indien til Irland, og endda hos de malajer, der udvikler sig under indisk indflydelse, f.eks. på Java. Endnu i 1608 tjente det lovformelige ejendomsfællesskab til jorden i det netop erobrede Irland som påskud for englænderne til at erklære landet for herreløst og som sådant at konfiskere det til Kronens bedste. I Indien eksisterer endnu den dag i dag en hel række former for ejendomsfællesskab. I Tyskland var det almindeligt; de kommunejorder, der forekommer her og der, er en rest heraf, og der findes ofte, navnlig i bjergene, også endnu tydelige spor som jævnlige opdelinger af kommunejorden o. s. v. De præcisere henvisninger og enkeltheder hvad det gammel-tyske ejendomsfællesskab angår, kan man slå efter og læse i *Maurer's* forskellige skrifter, som er klassiske på dette punkt. I Vesteuropa, medregnet Polen og Lillerusland, blev dette ejendomsfællesskab på et vist trin af den samfundsmæssige udvikling til en lænke, en hæmsko på landbrugsproduktionen og blev i stadig større udstrækning afskaffet. I Storrusland derimod (d. v. s. det egentlige Rusland) har det holdt sig til idag og leverer dermed først og fremmest beviset for, at landbrugsproduktionen og de hertil svarende landlige samfundstilstande her endnu befinder sig på et meget uudviklet niveau, hvilket også virkelig er tilfældet. Den russiske bonde lever og ånder kun i sit fællesskab; hele den øvrige verden eksisterer for ham kun, for så vidt som den blander sig i dette hans fællesskab. Det er tilfældet i så høj grad, at det samme ord »mir« på russisk både

betyder »verden« men også »bondefællesskab«, »Ves' mir« – »hele verden« betyder for bønderne forsamlingen af fællesskabets medlemmer. Når hr. Tkačev altså taler om den russiske bondes »*verdensanskuelse*«, så har han åbenbart oversat det russiske »mir« forkert. En sådan fuldstændig isolation af de enkelte fællesskaber fra hinanden, der i hele landet ganske vist skaber ens interesser, men det stik modsatte af fælles interesser, er det naturlige grundlag for det *orientalske despoti*; og fra Indien til Rusland har en sådan samfundsform, hvor den var fremherskende, stadig produceret dette despoti, og stadigt i den fundet sin fuldstændiggørelse. Ikke alene den russiske stat i almindelighed, men endog dens specifikke form, det tsaristiske despoti, er, tværtimod at svæve frit i luften, et nødvendigt og logisk produkt af de russiske samfundstilstande, som den i følge hr. Tkačev »intet har fælles med«! – Videreudviklingen af Rusland i *borgerlig* retning ville også her gradvist tilintetgøre ejendomsfællesskabet, uden at den russiske regering behøvede at skride ind med »bajonetter og knut«. Og dette så meget desto mere, som at fællesskabets jord i Rusland ikke bliver dyrket af bønderne i fællesskab for først at dele produktet, som det stadig er tilfældet i enkelte egne af Indien; tværtimod bliver jorden fra tid til anden fordelt blandt de enkelte familieoverhoveder, og enhver dyrker selv sin andel. Der er derfor mulighed for store forskelle i velstand blandt fællesskabets medlemmer indbyrdes, og disse forskelle eksisterer også i virkeligheden. Næsten overalt findes der blandt dem enkelte rige bønder – hist og her millionærer – som spiller ågerkarle og udsuger massen af bønder. Ingen ved dette bedre end hr. Tkačev. Medens han bilder de tyske arbejdere ind, at den »kollektive ejendoms idé« kun med knut og bajonet kan uddrives af den russiske bonde, denne instiktive, traditionelle kommunist, fortæller han på side 15 i sin russiske brochure:

»I bøndernes midte arbejder der sig en klasse frem af *ågerkarle* (kulakov), af *opkøbere* og af *forpagtere* af bonde- og adelsjorder – et bondearistokrati«. ⁶

Det er den samme type blodsugere, som vi har skildret ovenfor.

Det, som gav ejendomsfællesskabet det hårdeste stød, var igen herovriets afskaffelse. De adelige fik jordens største og bedste del tildelt; til bønderne blev der næppe nok, tit ikke nok til at leve af. Tillige blev skovene tildelt de adelige, så bonden nu må købe det træ til brænde, til produktion og til byggemateriale, som han før gratis måtte hente dér. Så nu har bonden ikke mere end sit hus og den nøgne jord, uden midlerne til at dyrke på det, og gennemsnitligt for lidt jord til at opretholde ham og hans familie fra den ene høst til den

6: [P.N. Tkačev]: *Zadaci revolucijonnoj propagandy v' Rossii. Pis'mo k' redak-toru žurnala »Vpered'«*. [London], april 1874.]

anden. Under sådanne forhold og under skatte- og ågertrykket er ejendomsfællesskabet til jorden ikke længere en velgerning, den bliver til en lænke. Bønderne stikker tit af derfra, med eller uden familie, for at ernære sig som vandrende arbejdere, og lader deres jord blive tilbage⁷.

Man ser, at ejendomsfællesskabet i Rusland forlængst har passeret sin blomstringstid og efter alt at dømme går sin opløsning i møde. Alligevel er der utvivlsomt mulighed for at overføre denne samfundsform i en højere, hvis den bevares så længe, at omstændighederne er modne dertil, og hvis den viser sig udviklingsdygtig på en sådan måde, at bønderne ikke længere dyrker jorden adskilt, men i fællesskab⁸. Så skulle det være muligt at overføre den i denne højere form, uden at de russiske bønder måtte gennemgå den borgerlige parcel-ejendoms mellemfase. Men dette kan kun ske, hvis der endnu før det totale forfald af ejendomsfællesskabet bliver gennemført en sejr-rig proletarisk revolution i Vesteuropa, som kan give den russiske bonde forudsætningerne for denne overførsel, navnlig de materielle forudsætninger, han behøver for at gennemføre den dermed nødvendigvis forbundne omvæltning i hele hans agerbrugssystem. Det er altså pure opspind, når hr. Tkačev siger, at de russiske bønder, selv om de er »besiddere«, står »nærmere ved socialismen« end Vesteuropas besiddelsesløse arbejdere. Tværtimod. Hvis der endnu er noget, der kan redde det russiske ejendomsfællesskab og give det lejlighed til at omdannes i en ny, virkelig levedygtig form, så er det en proletarisk revolution i Vesteuropa.

Hr. Tkačev gør sig det lige så let med den politiske revolution som med den økonomiske. Det russiske folk, fortæller han, »protesterer uophørligt« mod slaveriet, snart i form af »religiøse sekter . . . skat-tenægtelse . . . røverbander« (de tyske arbejdere vil lykønske sig med, at Schinderhannes følgelig er fader til det tyske socialdemokrati) » . . . brandstiftelser . . . opstande . . . og derfor kan man kalde det russiske folk for instinktivt revolutionært«. Og dermed er Tkačev overbevist om, at »det kun er nødvendigt at vække den ophobede følelse af forbitrelse og utilfredsheden, som . . . stadigt koger i vort folks bryst, på flere lokaliteter på én gang«. Så vil de revolutionære kræfters forening *helt af sig selv* komme i stand, og kampen . . . må blive gunstig for folkets sag. Den praktiske nødvendighed, selvop-

7. Hvad angår bøndernes stilling, kan man bl.a. sammenligne den officielle beretning fra regeringskommissionen om landbrugsproduktionen (1873) og endvidere Skaldin's: *V' Zaholust'i i v' Stalice* (I den fjerneste afkrog af Provinsen og i Hovedstaden), Sankt-Peterburg 1870; sidstnævnte skrift af en liberalkonservativ.

8. I Polen, navnlig guvernementet Grodno, hvor adelen for en stor dels vedkommende er blevet ruineret ved opstanden i 1863, køber eller forpagter bønderne nu hyppigt adelige godser og dyrker dem uopdelt og *for fælles regning*. Og disse bønder har i århundreder ikke haft ejendomsfællesskab og er ikke storrussere, men polakker, litauere og hviderussere.

holdelsesdriften« vil da helt af sig selv bevirke »et fast og holdbart forbund mellem de protesterende fællesskaber«.

Nemmere og behageligere kan man overhovedet ikke forestille sig en revolution. Man slår til på tre, fire steder samtidigt, og det »instinktivt revolutionære«, den »praktiske nødvendighed«, »selvopholdelsesdriften« gør alt andet »helt af sig selv«. Hvorfor revolutionen ikke forlængst er blevet gennemført, folket blevet befriet og Rusland forvandlet til det socialistiske mønsterland, når det er så legende let, det er slet ikke til at begribe.

I virkeligheden står det helt anderledes til. Det russiske folk, denne instinktive revolutionære, har ganske vist foretaget utallige spredte bondeopstande mod *adelen* og mod enkelte embedsmænd, men *aldrig mod tsaren*, det skulle da lige være, når *en falsk tsar* stillede sig i spidsen for det og krævede ret til tronen. Den sidste store bondeopstand under Katarina II blev kun mulig ved, at Emel'jan Pugačev udgav sig for hendes gemal Peter III, som angiveligt ikke var blevet myrdet af sin kone, men blevet frataget tronen og fængslet, men nu var undsluppet. Tsaren er tværtimod den russiske bondes jordiske gud: Bog vysok, Car' daljok, Gud er i det høje og tsaren er langt væk, er hans nødskrig. At bondebefolkningens store masse navnlig efter hoveriets afskaffelse er kommet i en situation, som mere og mere tvinger dem til også at kæmpe mod regeringen og tsaren, det er der ingen tvivl om; men eventyret om det »instinktivt revolutionære« kan hr. Tkačev godt gemme af vejen.

Og så, selv *hvis* massen af russiske bønder var nok så instinktivt revolutionære, selv *hvis* vi forestiller os, at man kunne lave revolutioner på bestilling, som man laver et stykke blomstret lærred eller en tepotte – selv i det tilfælde spørger jeg, om det er tilladt et menneske over tolvårsalderen, at forestille sig en revolutions forløb på en så overbarnlig måde, som det sker her? Og nu må man også betænke, at dette blev skrevet efter, at den første revolution gennemført efter denne bakunistiske model – den i Spanien i 1873 – så brillant var slået fejl. Også dér blev der slået til flere steder samtidigt. Også dér regnede man med, at den praktiske nødvendighed, at selvopholdelsesdriften helt af sig selv ville bringe et fast og holdbart forbund mellem de protesterende kommuner. Og hvad skete der? Hver kommune, hver by forsvarede kun sig selv, der var ikke tale om nogen gensidig understøttelse, og med kun 3.000 mand besejrede Pavia på 14 dage den ene by efter den anden og gjorde en ende på hele den anarkiske herlighed (jfr. min »Bakunisten an die Arbeit«, hvor det skildres i enkeltheder⁹).

Ingen tvivl, Rusland står på tærsklen til en revolution. Finanserne er rystet i deres grundvold. Skatteskruen opfylder ikke sit formål,

renterne af den gamle statsgæld bliver betalt med ny låntagning, og hvert nyt lån støder på større vanskeligheder; man kan jo endnu kun skaffe sig pengene under påskud af jernbanebygningen! Forvaltningen er og har altid været gennemkorrumpet, og embedsmændene lever mere af tyveri, bestikkelse og afpresning end af deres gager. Hele landbrugsproduktionen –, der er langt den vigtigste for Rusland, – er bragt i fuldstændig uorden siden reformerne i 1861; de store jordbesiddelser har ikke tilstrækkelig arbejdskraft, bønderne har ikke tilstrækkelig jord, bliver knuget af skatter, udsuget af ågerkarle; landbrugsproduktionen aftager fra år til år. Det hele holdes møjsommeligt og udadtil sammen af et orientalsk despoti, hvis vilkårlighed vi i Vesten ikke formår at forestille os; et despoti, der ikke blot dag for dag kommer i stadigt mere skrigende modsætning til anskuelserne i de oplyste klasser og navnlig i det hurtigt voksende hovedstadsbourgeois, men som også har gjort sine nuværende støtter forvirrede, og som den ene dag gør indrømmelser til liberalismen, blot for næste dag forskrækket at trække dem tilbage, og som derved stadigt mere berøver sig selv enhver troværdighed. Tillige er der blandt de mere oplyste lag af nationen, som er koncentreret i hovedstaden, en tiltagende erkendelse af, at denne situation er uholdbar, at en omvæltning er forestående, og en illusion om at kunne lede denne omvæltning ind i et roligt konstitutionelt leje. Her er alle en revolutions betingelser forenet, en revolution, som indledes af hovedstadens højere klasser, måske endda af regeringen selv, og som af bønderne hurtigt må drives videre og udover den første konstitutionelle fase, en revolution, der vil blive af den største vigtighed for hele Europa alene fordi den med ét slag tilintetgør den sidste, hidtil intakte reserve for den samlede europæiske reaktion. Denne revolution er med sikkerhed på vej. Kun to begivenheder vil kunne udskyde den længere: en lykkelig krig mod Tyrkiet eller Østrig, hvortil hører penge og sikre alliancer, eller et for tidligt opstandsforsøg, som igen jager de besiddende klasser i armene på regeringen.

9. [Cf. Fr. Engels: »Die Bakunisten an die Arbeit. Denkschrift über den Aufstand in Spanien im Sommer 1873«, *Der Volkstaat*, 31. oktober, 2. og 5. november 1873 (MEW, bd. 18, pp. 476-493).]

142 [Rusland kan undgå det kapitalistiske regimes pinsler]

[Udkast til brev til redaktionen
af *Otečestvennyja Zapiski*
[Omk. november 1877]

Ærede hr. redaktør.

Forfatteren til artiklen »Karl Marx for hr. Sukovskijs domstol«¹ er givetvis en åndrig mand, og hvis han i min fremstilling af den *oprindelige akkumulation* havde fundet blot én passage til støtte for sine konklusioner, ville han uden tvivl have citeret den. I mangel af en sådan passage ser han sig nødsaget til at ty til udenomsværker, til et polemisk angreb på en russisk skønånd², aftrykt i tillægget til den første tyske udgave af *Kapitalen*³. Hvad er det dér jeg bebrejder denne forfatter? Det er, at han har opdaget den russiske kommune – ikke i Rusland, men i en bog af den preussiske regeringsråd Haxthausen⁴, og at den russiske kommune i hans hænder kun tjener

- [N. K. Mihailovskij: »Karl Marks pered sudomg. ●. Šukovskago«, *Otečestvennyja Zapiski*, nr. 10. oktober 1877.]
- [D.v.s. A. I. Gercen (Herzen).]
- [Den pågældende passus lyder: »Når indflydelsen fra den kapitalistiske produktionsmåde, der undergraver menneskeracen [. . .], som hidtil på det europæiske kontinent udvikles hånd i hånd med konkurrencen i størrelsesordenen nationale soldatesker, statsgæld, skatter, elegant krigsførsel o.s.v., vil den foryngelse af Europa ved hjælp af knutten og tvangsinfusion af kalmukblod, som halvrunderen og helmoskovitten Gercen så alvorligt forudsiger, måske til sidst blive uundgåelig. (Denne skønånd har i øvrigt ikke gjort sine opdagelser om den 'russiske kommunisme' i Rusland, men i den preussiske regeringsråd Haxthausen's værk)«. Karl Marx: *Das Kapital. Kritik der politischen Oekonomie*, Bd. I, Buch I: *Der Produktionsprozess des Kapitals*, Hamburg 1867, p. 763.]
- [August von Haxthausen: *Studien über die innern Zustände, das Volksleben und insbesondere die ländliche Einrichtungen Russlands*, Th. 1-2, Hannover 1847, Th. 3, Berlin 1852.]

som argument for, at det gamle rådne Europa må genfødes ved panslavismens sejr. Min vurdering af denne forfatter kan være rigtig eller forkert, men den kan under ingen omstændigheder give nøglen til min opfattelse af de bestræbelser, »som russerne gør sig for at finde en udviklingsvej for deres land, som er forskellig fra den vej, som Vesteuropa har fulgt og følger⁵ etc.«

I efterskriften til den anden tyske udgave af *Kapitalen*⁶ taler jeg om en »stor russisk lærd og kritiker«⁷ med den høje agtelse han fortjener. Han har i fortræffelige artikler behandlet følgende spørgsmål: Bør Rusland – således som de liberale økonomer mener – først ødelægge landbrugskommunen for at gå over til kapitalistisk regime, eller tværtimod, hvis det kan lade sig gøre uden at opleve dette regimes pinsler, tilegne sig alle dettes frugter, og herigennem udvikle sine egne historiske forudsætninger. Han udtaler sig for den sidste løsning. Og min ærede kritiker ville have handlet mindst ligeså korrekt, hvis han ud fra min høje agtelse for denne »store russer« havde konkluderet, at jeg delte hans synspunkter i dette spørgsmål – fremfor at konkludere ud fra min polemik mod »skønånden« og panslavisten, at jeg forkastede dem.

Kort og godt, da jeg ikke bryder mig om at »overlade noget til gisninger«, vil jeg tale uden omsvøb. For med sagkundskab at kunne bedømme den økonomiske udvikling i nutidens Rusland har jeg lært mig russisk og i mange år studeret de officielle og andre publikationer om dette emne.

Jeg er nået til dette resultat: hvis Rusland fortsætter med at følge samme vej, som det har gjort siden 1861, vil det forpasse den mest oplagte lejlighed som historien nogensinde har tilbudt et folk til at undgå alle det kapitalistiske regimes pinsler.

II

I kapitlet om den *oprindelige akkumulation* foregiver jeg kun at have vist, hvordan den kapitalistiske økonomiske orden i Vesteuropa er blevet født af den feudale økonomis skød. Det følger således den bevægelse, som skilte producenten fra produktionsmidlerne, idet førstnævnte blev til lønarbejder (proletar i dette ords moderne betydning) og sidstnævnte til kapital. I denne historie er

»enhver revolution, der virker som løftestang for den fremvoksende kapitalistklasses fremgang, en milepæl. Men

- [Mihailovskij: op.cit., p. 326. – Marx anfører citatet på russisk: »russkih ljuđej najti dlja svoego otečestva put' razvitija, otličnyj ot togo, kotorym šla i idet Zapadnaja Evropa«.]
- [Karl Marx: *Das Kapital. Kritik der politischen Oekonomie*, Bd. I, Buch I: *Der Produktionsprozess des Kapitals*, 2. verb. Aufl., Hamburg 1872 (MEW, bd. 23, pp. 18-28, her p. 21).]
- [D.v.s. N.G. Černyševskij.]

grundlaget for hele denne udvikling er eksproprieringen af bønderne. Indtil videre er denne udvikling kun blevet radikalt gennemført i England . . . Men alle andre lande i Vesteuropa gennemgår den samme bevægelse« etc. (s. 315, den franske udgave af *Kapitalen*).⁸

I slutningen af kapitlet bliver akkumulationens historiske tendens ført tilbage til følgende: at den »med en naturproces' nødvendighed frembringer sin egen negation«, at den selv frembringer elementerne til en ny samfundsorden, at den samtidig har givet det samfundsmæssige arbejdes produktivkræfter og hver individuel producents alsidige udvikling det største opsving, at den kapitalistiske ejendom, som i virkeligheden allerede beror på en slags kollektiv produktion, kun kan forvandle sig til samfundsmæssig ejendom⁹. Jeg giver ingen beviser på dette sted, af den simple grund, at denne påstand kun er et sammentrængt resumé af lange udviklinger, som jeg har foretaget tidligere i kapitlerne om den kapitalistiske produktion.

Men hvilken anvendelse kunne min kritiker nu finde for Rusland af min historiske skitse. Kun denne: Hvis Rusland forsøger at blive en kapitalistisk nation i lighed med de vesteuropæiske nationer – og i de senere år har landet gjort meget store anstrengelser i denne retning –, så vil dette ikke lykkes, med mindre det forud har forvandet en stor del af sine bønder til proletarer; og herefter, når landet først er blevet ført ind under det kapitalistiske regime, så vil det blive underkastet dette regimes ubønhørlige love på samme måde som andre profane nationer. Kort og godt. Men dette er min kritiker for lidt. Han må absolut forvandle min skitse af kapitalismens opkomst i Vesteuropa til en historiefilosofisk teori om den almindelige udvikling, som skæbnebestemt bliver påtvunget alle folk, uanset hvilke historiske betingelser de befinder sig under, for til sidst at nå til den økonomiske formation, som med det samfundsmæssige arbejdes største produktive kraft sikrer den mest alsidige udvikling af mennesket. Men her må jeg bede mig undskyldt. (Det er på én gang at gøre mig for stor ære og for stor skam). Lad os tage et eksempel.

Forskellige steder i *Kapitalen* refererer jeg til den skæbne, som blev plebejerne i det gamle Rom til del¹⁰. De var oprindeligt frie bønder, der hver for sig dyrkede deres egen jordlod. I løbet af den romerske historie, blev de eksproprieret. Den samme bevægelse, som skilte dem fra deres produktions- og subsistensmidler, indebar ikke blot at store jordejendomme blev skabt, men tillige store pen-

8. [Karl Marx: *Le Capital. Critique d'économie politique*. Trad. de M.J. Roy, entièrement rev. par l'auteur, Paris 1872-1875. – Ordlyden af denne af Marx bearbejdede franske udgave svarer på dette sted ikke til den tyske udgave (cf. MEW, bd. 23, p. 744).]

9. [MEW, bd. 23, p. 791.]

10. [Cf. f.eks. *ibid.*, pp. 754-755. note 211.]

gekapitaler. Så en skønne dag var der på den ene side frie mænd, der var berøvet alt, undtagen deres arbejdskraft, og på den anden side var der, til at udnytte dette arbejde, de der ejede alle de store rigdomme. Hvad skete der? Det romerske proletariat blev ikke lønarbejdere, men en doven *mob*, som var mere foragtelige end de såkaldte »poor whites«¹¹ i de sydlige af De forenede Stater, og ved deres side voksede en produktionsmåde frem, som ikke var kapitalistisk, men baseret på slaveri. Altså, begivenheder som har slående ligheder, men foregår i historisk forskellige miljøer, fører til helt forskelligartede resultater. Ved at studere hver af disse udviklinger for sig, ved derpå at sammenligne dem, finder man let frem til nøglen til disse fænomener, men det gør man derimod aldrig med en hovednøgle af en almen historiefilosofisk teori, hvis højeste dyd er, at den er overhistorisk.

11. [Poor whites: fattige hvide.]

143 [Perspektiverne i den russisk-tyrkiske krig]

[Marx til Wilhelm Liebknecht]
[London] den 4. februar 1878

[...] Vi tager på det bestemteste parti for tyrkerne¹, af to grunde:

1. fordi vi har studeret *den tyrkiske bonde* – altså *den tyrkiske folkemasse* – og *derved har vi lært den tyrkiske bonde at kende som en af de ubetinget dygtigste og mest sædelige repræsentanter for Europas bønder.*

2. fordi *Ruslands nederlag* i høj grad havde kunnet fremskynde den sociale omvæltning i *Rusland*, hvis elementer er til stede i masseomfang, og *dermed omsvinget i hele Europa.*

Sagerne har udviklet sig anderledes. Hvorfor? På grund af *Englands og Østrigs forrædderi.*

England, jeg mener den engelske regering, reddede f.eks. serberne, da de var slået; den har under falske foregivender fået tyrkerne til at indstille krigen ud fra den vrangforestilling, at russerne (via England) *havde tilbudt en våbenstilstand under den bestemte forudsætning, at tyrkerne først indstillede krigen. Kun dette har muliggjort russernes pludselige succes på det sidste*². Deres hær villeellers

1. [Rusland erklærede krig mod Tyrkiet den 24. april 1877, efter allerede at have støttet Serbiens og Montenegros krig mod Tyrkiet 1876-77. På Ruslands side deltog Serbien, Montenegro, Rumænien og bulgarske frivillige i krigen mod Tyrkiet, der endte med, at Tyrkiet led nederlag, og at store dele af Balkan blev befriet fra det tyrkiske overherredømme. Den 31. januar 1878 blev der indgået våbenstilstand; den blev afløst af San Stefano-freden, der blev indgået den 3. marts 1878 og på britisk og Østrig-ungarsk forlangende revideret på Berlinerkonferencen den 13. juni – 13. juli 1878.]

2. [Den 25. december 1877 indledte den russiske armé sin afgørende offensiv på krigsskuepladsen på Balkan. Efter at være gået over Stara Planina indtog de russiske styrker Sofia den 3. januar 1878; de rykkede derefter mod sydøst, hvor de den 15.-17. januar tilintetgjorde den sidste tyrkiske hær i slaget ved Plovdiv, og rykkede derpå frem mod Konstantinopel.]

være blevet decimeret af sult og kulde: kun åbningen af vejen til Rumelien, hvor man kan få (eller rettere tage) forsyninger, og hvor klimaet desuden var mildere, tillod dem at trække sig skyndsomst ud af musefælden i Bulgarien, som de havde overfyldt med soldater, og lade disse skarer vælte sydpå. Disraeli var (og er stadig) lammet i sit eget kabinet af den russiske agent marquis'en af Salisbury, intim ven af Ignatjev; banalitetens storkofta – Jarlen af Derby – og den nu aftrådte Jarl af Carnarvon.

Østrig hindrede tyrkerne i at høste frugterne af deres sejr i Montenegro o.s.v.

Endelig – og det er en hovedårsag til deres sluttelige nederlag – *forsømt tyrkerne at lave en revolution* i Konstantinopel – så på den måde blev inkarnationen af det gamle serail-regime – Mahmud Damad, sultanens³ svoger – ved med at være den egentlige leder af krigen, hvilket givet er det samme, som *hvis det russiske kabinet direkte havde dirigeret krigen mod sig selv.* Disse svendes systematiske lammelse og kompromittering af den tyrkiske hær kan påvises i den mindste detalje. Iøvrigt er det alment bekendt i Konstantinopel, og *det gør tyrkernes historiske skyld større.* Et folk, der ikke kan finde ud af at gribe revolutionært ind i sådanne øjeblikke i den yderste kritesituation, er fortabt. Den russiske regering vidste, hvad Damad var værd for den; den *har anvendt mere strategi og taktik på at holde Midhat Pasha væk fra Konstantinopel og Damad ved regeringsroret end på at indtage Plevna*⁴.

I baggrunden for den russiske succes står naturligt nok – *Bismarck*. Han stiftede *Trekejsjerforbundet*⁵, gennem hvilket Østrig blev holdt i ro. Selv efter Plevens fald havde Østrig blot skullet stille 100.000 mand – så havde russerne måttet trække sig stille tilbage eller ladet sig nøje med de mest beskedne resultater. Østrigs *abdikation* gav på forhånd det russiske parti i England vind i sejlene, da Frankrig ikke længere for England eksisterede som kontinental militærmagt (p.gr.a. katastrofen efter Sedan – som daværende pre-

3. [D.v.s. Abdul Hamid II.]

4. [De russiske styrker gjorde den 20. juli 1877 deres første forsøg på at erobre Plevna; de blev slået tilbage. Et nyt angrebsforsøg den 30. juli var ligeledes resultatløst. Det tredje angrebsforsøg den 11. september var af en helt anden størrelsesorden, men slog fuldstændig fejl. De russiske styrker etablerede derpå en effektiv blokade af Plevna. Efter et forgæves forsøg på at bryde blokaden den 9. december overgav den tyrkiske hær i byen sig den 10. december.]

5. [Efter at Preussen i krigen i 1866 og 1870-71 havde besejret Østrig og Frankrig, bestræbte det i 1871 grundlagte tyske kejserrige sig på gennem aftaler at sikre sig allierede og forebygge koalitioner vendt mod Tyskland. Fra den 5. til den 12. september 1872 havde kejserne af Tyskland, Rusland og Østrig-Ungarn et møde i Berlin. De tre magter havde fælles interesse i at bevare monarkiet og bekæmpe alle republikanske tendenser og revolutionære bevægelser. På mødet i Berlin i september 1872 kom det kun til mundtlige aftaler. I juni 1873 indgik Tyskland, Rusland og Østrig-Ungarn Trekejsjer-aftalen, hvorved de forpligtede sig til fælles optræden i tilfælde af militære konflikter med tredielande.]

mierminister Gladstone havde fremmet).

Følgen er ganske enkelt *Østrigs opløsning*, der er uundgåelig, hvis de russiske fredsbetingelser antages og Tyrkiet dermed (i det mindste i Europa) kun vil fortsætte med at eksistere rent formelt. Tyrkiet udgjorde *Østrigs dæmning mod Rusland* og dets slaviske følgesvendene. Således vil man begynde med at udbede sig »Böhmen«, når der viser sig en egnet lejlighed.

Men Preussen som Preussen – altså i dets specifikke modsætning til Tyskland – har skam også andre interesser: Preussen som sådan er *dets dynasti*, det er *blevet til* og er, hvad det er, på russisk »*kredit*«. Nederlag for Rusland, revolution i Rusland – det ville være dødsklodderne for Preussen.

Ellers havde vel selv hr. von Bismarck efter den store sejr over Frankrig, der gjorde Preussen til Europas førende militærmagt, ikke igen ladet Preussen anvise den samme stilling overfor Rusland, som dengang det endnu gjaldt som det femte hjul på den europæiske statsvogn anno 1815.

Endelig er for den slags store mænd som Bismarck, Moltke o.s.v. den personlige betydning, som den nu *påbegyndte række af på hinanden følgende krige i Europa*, stiller dem i udsigt, ... slet ikke noget helt ligegyldigt.

At Preussen ved lejlighed må kunne kræve »kompensation« for den *russiske succes*, som alene *Preussen* har gjort mulig, det ligger lige for. Det kaster allerede lys over russernes adfærd overfor den rumænske regering, der har *reddet* de selvsamme russere ved Plevnen, før de moskovitiske troppeforstærkninger ankom. Som tak herfor skal Karl af Hohenzollern nu igen afgive den del af Bessarabien, der blev overtaget fra russerne efter Krim-krigen. At man i Berlin ikke uden videre vil tillade dette, det véd man i Petersborg og er skam forberedt på at yde en flot modydelse.

Men hele historien har også andre sider. *Tyrkiet og Østrig* var det sidste bolværk for den gamle europæiske statsorden, der i 1815 blev flikket sammen igen; med disse to landes undergang bryder den fuldstændig sammen. Sammenbruddet – der vil blive fuldbyrdet i en række (først »lokale«, dernæst »almene«) krige – fremskynder *den sociale krise* – og med den undergangen for alle disse sabelraslende parademagter.

6. [Under den fransk-tyske krig 1870-71 vandt Tyskland en afgørende sejr i slaget ved Sedan den 1.-2. september 1870. Omk. 20.000 franske soldater mistede livet, 80.000 blev taget til fange, og Napoleon III. måtte overgive sig. Nederlaget ved Sedan førte til det Andet Kejserdømmes fald. I oktober kapitulerede resten af den franske hær. Paris blev belejret af de tysketropper, og den 28. januar 1871 blev der indgået våbenstilstand. Fredstraktaten, der blev indgået i Frankfurt den 10. maj 1871, indebar, at Frankrig mistede Alsace og Lorraine til Tyskland, og pålagde Frankrig en krigsskadeerstatning på 5 milliarder francs (£ 200 millioner).]

KARL MARX

144 [England, Rusland og Tyrkiet]

[Marx til Wilhelm Liebknecht]
[London] den 11. februar 1878

En god ting har russerne opnået; de har sprængt Englands »store liberale parti« og gjort det regerings-udygtigt for længere tid, mens Tory-partiet på officiel vis har fuldbragt bestræbelserne på at ombringe sig selv gennem forræderne Derby og Salisbury (denne sidste det egentlige drivhjul for russerne i kabinettet).

Efterhånden var den engelske arbejderklasse blevet dybere og dybere demoraliseret af korruptionstiden efter 1848 og var endelig sunket så dybt som til bare at udgøre et halehæng til det store liberale parti, d.v.s. til deres *undertrykkere*, kapitalisterne. Ledelsen af dem var helt overgået til bestikkelige fagforeningsførere og håndværksagitatorer. Bag Gladstone, Bright, Mundella, Morley, fabrikant-rakket o.s.v. råbte og skreg disse svende in majorem gloriam¹ for folkebefrieren i tsarens skikkelse, mens selvsamme svende ikke rørte en finger for deres egne brødre i Syd-Wales, der var blevet dømt til sultedøden af mineejerne. De elendige! Og for at sætte en værdig krone på det hele, så har *den eneste arbejderrepræsentant* i Underhuset, som tilmed – *horribile dictu*² – var *repræsentant for minearbejderne og selv oprindeligt minearbejder*, nemlig *Burt*, sammen med den ynkelige *MacDonald* stemt sammen med »det store liberale parti«s tsar-sværmeriske rumpe i Underhusets seneste afstemninger (den 7. og 8. februar, hvor flertallet af storbesiddere i »det store liberale parti« – Forster, Lowe, Harcourt, Goschen,

1. [In majorem gloriam: til større ære; egl.: in majorem Dei gloriam: til større ære for gud (jesuitternes valgsprog).]

2. [Horribile dictu: skrækkeligt at fortælle om.]

Hartington og endog [den 7. febr.], den store John Bright selv – lod deres hær i stikken og absenterede sig fra *afstemningen*, for ikke at blive alt for kompromiterede ved en stemmeafgivning!³

Men den hurtige udfoldelse af de russiske planer har pludselig brudt fortryllelsen og sprængt »den mekaniske agitation« (fempundsedler, mekanismens vigtigste drivfjeder); i dette øjeblik ville det være »livsfarligt« for Mottershead, Howell, John Hales, Shipton, Osborne og hele rakket at lade deres stemme høre på et offentligt arbejdersmøde; endog deres »corner- and ticketmeetings«⁴ bliver opløst og jaget til alle sider med magt af folkemassen.

Men den tungnemme »angelsakser« vågner for sent op, i det mindste i forhold til de nærmest forestående begivenheder . . .

Det russiske diplomati deler så langt fra de bornerte »kristelige« antipatier mod »halvmånen«. Tyrkiet, der i Europa er reduceret til Konstantinopel og en lille del af Rumelien, men i besiddelse af et kompakt bagland i Lilleasien, Arabien o.s.v., skal knyttes til Rusland via en angrebs- og forsvarspagt.

Under det sidste felttog gjorde 120.000 *polakker* storartet tjeneste i den russiske hær; nu kommer *tyrkerne* oven i polakkerne – og Europas to tapreste stammer, der har en forsmædelse at hævn på Europa, forsamlet under *russisk flag* – det er ikke nogen dårlig idé!

I 1829 handlede *Preussen* – der imidlertid dengang også kun var den største af de europæiske småstater og åben protegé af Rusland – nøjagtig som nu.

Den fortvivlede situation, hvori den russiske hær befandt sig efter at være gået over Balkan under Diebič (*juli 1829*), har *Moltke* skildret fortrinligt⁵. Den kunne kun reddes ved diplomatisk aktion.

Det andet felttog var på det punkt gået lige så dårligt som det første⁶ – og så finis *Russiae*, så var det ude med Rusland. Derfor kom tsar Nikolaj den 10. juni 1829 til Berlin under foregivende af at skulle overvære *Prins Wilhelm af Preussen's*, den nuværende tyske kejser,

3. [Den 7. og 8. februar diskuterede Underhuset regeringens forslag om en tillægskredit på £ 6 millioner for det tilfælde, at Storbritannien måtte indtræde i den Russisk-Tyrkiske Krig for at forhindre, at russiske tropper besatte Konstantinopel og Dardanellerne. Det Liberale Partis ordførere havde klart vendt sig imod krigskrediten og afvist enhver anti-russisk forholdsregel. En del af de liberale ændrede deres taktik og forlod forud for den afgørende afstemning Huset, hvorved den konservative regering opnåede et klart flertal og regeringens forslag blev vedtaget med 328 stemmer imod 124.]

4. [Corner- and Ticket-meeting: gademøde med adgangskort.]

5. [von Moltke: *Die russisch-türkische Feldzug in der europäischen Türkei 1828 und 1829*. Berlin 1845.]

6. [Den Tyrkisk-Russiske Krig 1828-29 blev udkæmpet i to felttog, det første maj-oktober 1828 og det andet maj-september 1829. Forløbet af det første felttog havde allerede åbenbaret den kritiske situation, den russiske armé befandt sig i. Den stod over for en talmæssigt overlegen hær, hvis strategi i det væsentlige bestod i at afvente og udmatte modstanderen.]

bryllup. Han bad Friedrich Wilhelm III. (ham med »sejrskransen«⁷) om at formå Porten til at sende ham befuldmægtigede, så der kunne påbegyndes fredsforhandlinger. Dengang var Diebič endnu ikke gået over Balkan, størsteparten af hans hær var engageret foran Silistra og ved Sumla. Friedrich Wilhelm III. beordrede i forståelse med Nikolaj officielt Baron *Müffling* til Konstantinopel som ekstraordinær gesandt; dér skulle han imidlertid handle som agent for *Rusland*. Müffling var rent russisk, som han selv fortæller i *Aus meinem Leben*⁸: Han havde udkastet russernes felttogs-plan i 1827, han stod også fast på, at Diebič, koste hvad det ville, skulle marchere over Balkan, samtidig med han i Konstantinopel intrigerede som fredsformidler; han siger selv, at sultanen⁹ af lutter *forskrækkelse* over en sådan fremmarch ville appellere til ham »som ven«.

Under foregivende af at ville sikre den europæiske fred lykkedes det ham at tæmme Frankrig og England; sidstnævnte især fordi han gennem den russisk-venlige engelske gesandt Robert Gordon lagde pres på dennes broder *jarlen af Aberdeen* og gennem denne på *Wellington* – som senere har fortrudt det bittert.

Efter marchen over Stara Planina under Diebič havde sidstnævnte den glæde, at Reshid Pasha den 25. juli (1829) skriftligt indbød ham til indledning af fredsforhandlinger. *Samme dag* havde Müffling sin første konsultation med Reis Effendi (den tyrkiske udenrigsminister), som han opskræmte med hæftige talemåder (à la Prins Reuss¹⁰); han påberåbte sig ved den lejlighed Gordon o.s.v. Sultanen, der var under pres fra den preussiske gesandt (understøttet af den engelske gesandt Gordon og den franske *Guilleminot*, som begge var bearbejdet af Müffling), antog følgende fem fredsbetingelser: 1. Det osmaniske Riges integritet. 2. Opretholdelse af tidligere traktater mellem Porten og Rusland. 3. Portens tiltrædelse af London-traktaten (af 6. juli 1827) mellem Frankrig, England og Rusland vedrørende reguleringen af de græske anliggender¹¹. 4. Solide garantier for skibsfarten i Sortehavet. 5. Yderligere forhandlinger mellem tyrkiske og russiske sagkyndige til opregning af krav på skadeserstatninger og alle andre gensidige fordringer.

Den 28. august kom de to tyrkiske befuldmægtigede, Sadek Effendi og Abdul Kader Bey ledsaget af *Kiister* (*preussisk gesandtsskabs-attaché* i Konstantinopel) til Adrianopel [Edirne], hvor russerne havde haft hovedkvarter i de sidste otte dages tid. Den 1.

8. [Friedrich Carl Ferdinand Müffling: *Aus meinem Leben*. Berlin 1825.]

9. [D.v.s. Mahmud II.]

10. [D.v.s. Heinrich VII. Reuss.]

11. [Den 6. juli 1827 undertegnede de tre stormagter Rusland, Storbritannien og Frankrig i sammenhæng med den græske uafhængighedskamp London-konventionen, som anerkender Grækenlands ret til selvstyre. Den indeholdt bl.a. en aftale om diplomatisk anerkendelse af Grækenland og om militær støtte til Grækenland i den græsk-tyrkiske krig.]

september åbnede Diebič forhandlingerne, uden at vente på de russiske befuldmægtigede (Aleksis Orlov og Pahlen), som først var nået frem til Burgas.

Men under forhandlingerne lod Diebič sine tropper fortsætte fremrykningen mod Konstantinopel. Fræk og arrogant (trods sin elendige stilling eller snarere på grund af den) forlangte han, at de tyrkiske befuldmægtigede inden otte dage akcepterede følgende punkter:

Nedlæggelse af fæstningerne i Brăila, Giugiu og Calafat, og disse lokaliteters indlemmelse i Valakiet. Afgivelse af Anapa og Poti ved Sortehavet samt Pashalik Achalzyk til Rusland; en krigsskadeserstatning på 700.000 »punge«¹² (cirka 120 millioner francs), hvis betaling garanteres ved at russerne holder Silistra og Donau-fyrstendømmerne som håndpant. En skadeserstatning på omtrent 15 millioner francs til russiske handelsfolk for tab, at betale til tre terminer, i takt med hvilke den russiske hær trækkes tilbage, først til foden af Stara Planina, så til nord for denne bjergkæde og endelig over Donau.

Porten protesterede mod disse betingelser, der stod i skærende modstrid med tsarens¹³ forsikringer om rimelighed. Den nye preussiske gesandt, Royer (Müffling var forduftet den 5. sept. efter at have fuldbragt sit bøddelværk som »en ven af Porten« og fredsen-gel), understøttede nu Portens ophævelser sammen med de af Müffling bearbejdede General Guilleminot og Sir Robert Gordon: Russernes frækhed gik nemlig nu udover enhver aftale og gik endog for vidt for den noksombekendte »i sejrskransen«. Diebič vidste, at han militært set sad i saksen, og gjorde nogle skinindrømmelser: artiklen vedrørende krigsskadeserstatningens omfang skulle trækkes tilbage i den officielle fredstraktat; den første kvote i skadeserstatningen til den russiske handel blev gjort mindre, thi som den tyrkiske gesandt sagde: »Selv den mest uvidende vidste, at Porten ikke kunne betale«. Freden blev endelig sluttet den 5. september.

Stor sensation i Europa, stor opstandelse i England; Wellington skummede; selv Aberdeen påviste i en depeche de farer, der lurede bag hver enkelt fredsklausul, og forsøgte at fremkalde en almindelig konference, hvor alle stormagter (Rusland indbefattet) skulle garantere freden i Orienten. Østrig var villig; men Preussen forpurrede

12. [Pung: kise-jerumi (romersk pung), tyrkisk regnepengeenhed (50.000 akçe).]

12. [D.v.s. Nikolaj I.]

13. [Efter krigen mod det napoleon'ske Frankrig 1812-13 opstod en progressiv liberalt-demokratisk bevægelse i intelligentsiaen og blandt studenterne i Tyskland, der vendte sig imod den bestående reaktionære orden i de tyske stater og krævede politiske tilkendegivelser om Tysklands samling. Forfølgelsen af denne bevægelse (»demagogfølgelsen«) begyndte efter, at en ministerkonference for de ledende tyske stater i 1819 havde vedtaget de sk. Karlsbad-beslutninger, og satte påny ind efter den franske revolution i 1830. I 1831-34 blev »demagoglovene« udbygget til et justitssystem.]

projektet, reddede Rusland fra den fare, der truede det i form af en europæisk kongres. (Frankrig, hvor Charles X. forberedte statskup, indledte en hemmelig forståelse med Rusland; der blev også sluttet en hemmelig overenskomst, ifølge hvilken Frankrig skulle have Rhinprovinserne).

Under disse omstændigheder havde Nessel'rode ikke noget at genere sig for; han skrev en uforskammet og hånende depeche til de engelske ministre, d.v.s. en depeche rettet til grev L'even (den russiske gesandt) i London.

Dette gjorde Preussen dengang, og det har det nu gentaget i større målestok. Kønne hohenzauferer – disse hohenzollere! Bismarck havde det let med statsræson'en under den østrigske og franske affære; mod Østrig havde han Bonaparte's beskyttelse samt italienernes, og mod Frankrig havde han hele Europa. Desuden var det mål, han stræbte efter, opstillet og forberedt af selve forholdene.

Nu, hvor forholdene er blevet mere forviklede, er det slut med genialiteten.

Indadtil i Rusland står det broget til. Den milde Aleksandr vil oprette en Strafforvisningsanstalt for politiske forbrydere i Novaja Zemlja – det vil være døden sans phrase. Det ville være ønskeligt, at der nu blev fred for et år eller to. Det ville navnlig være nyttigt for udviklingen af det indre forfald i Rusland. Det første skridt fra den derværende regering (efter det preussiske forbillede efter 1815¹⁴) vil være en forfølgelse af de panslavistiske agitatorer. Så længe de var nyttige, har man brugt dem; hvis krigstumlen hører op, vil straffen omgående følge¹⁵.

14. [Det lader sig ikke med bestemthed fastslå, at det sidste afsnit er skrevet af Marx. Det er muligt, at Wilhelm Liebknecht har tilføjet disse bemærkninger.]

145 [Den indisk-kinesiske handel]

[Engels til Wilhelm Liebknecht]
London, den 10. januar 1880

[...]

Sølvhistorien resp. historien om forholdet mellem guld og sølv som møntfod er et hjernesvind fra nogle bomuldsspekulanter i Liverpool. Da der i Indien og Kina praktisk taget kun cirkulerer sølv i handelen, og sølv i de sidste ti år er faldet fra 1/15½ til 1/17½ – 1/18 af guldværdien, så har denne omstændighed naturligvis yderligere skærpet den krise i bomuldshandelen, som er forårsaget af overeksport af bomuldsvarer til Det fjerne Østen. For det første faldt priserne ved det øgede udbud, og oven i det var disse faldende priser for den engelske eksportør også udtryk for en lavere guldværdi end før. De skræmte folk i Liverpool, der slet ikke kunne forestille sig, at bomuld også undertiden kan falde i pris, skyder nu hele skylden på forskellen i møntfod og hævder, at alt ville gå i orden og den indisk-kinesiske handel blomstre, hvis man bare herfra dekreterede, at sølvet igen skulle være lig 1/15½ af guldværdien, d.v.s. at det engelske publikum skulle lade sig pådutte sølv til 13-15% over værdien, for at bomuldseksportørerne kunne få så meget hjem. Det er hele svindelnummeret, som endnu nogle crotchet-mongers¹ har hægtet sig på. Det har aldrig haft nogen reel betydning. *Times* var for nylig så menneskevenligt at mene, guldmøntfod slet ikke passer foret så fattigt land som Tyskland, man skulle hellere vende tilbage til den mere bekvemme sølv møntfod – med det dulgte ønske at skabe en afløbskanal for det londonske pengemarked, hvor det kunne afsætte sit devaluerede sølv, over værdien. Det forbliver naturligvis et fromt

1. [Crotchet-mongers: fantastere.]

ønske, ligesom vor ven Bismarck's barnlige fantasi for nylig om at svinge tilbage til dobbelt møntfod og igen udstede daleren som fuldgældig i alle betalinger, selvom den er 15% mindre værd end det, den skal gælde for. De tyske pengefolk er dog blevet så skræmte under Bismarck, at intet mere virkede og dalere, der var givet ud, styrtede med abe-agtig hast tilbage i banker og finanskasser.

[...]

[Engels til Minna Karlovna Gorbunova]
London, [...], den 5. august 1880

[...]

Deres meddelelser om Deres aktivitet i Moskva såvel som den udsigt, der har åbnet sig for Dem til med bistand af præsidenten for Zemstvo at oprette en erhvervsskole, har jeg læst med interesse; vi har også her de statistiske beretninger fra samtlige russiske Zemstva og i det hele taget et fortrinligt materiale om Ruslands økonomiske tilstand, jeg kan desværre ikke se det igennem for øjeblikket, da det ligger hos M[arx], og han er ved havet med hele familien. Det ville imidlertid også kun hjælpe lidt m.h.t. besvarelsen af Deres spørgsmål¹, da det her er nødvendigt med et kendskab til de pågældende grene af hjemmeindustrien, deres drift, deres produkter, deres konkurrenceevne, som kun kan erhverves på selve stedet. I almindelighed forekommer det mig, at de af Dem nævnte industrigrene i det mindste for størstepartens vedkommende vel endnu en tid lang vil være i stand til at konkurrere med den store industri. Den slags industrielle omvæltninger foregår yderst langsomt; i Tyskland er selv håndvævestolen endnu ikke helt fortrængt i mange grene, hvor den i England allerede har været sat på porten i 20-30 år. I Rusland kan det komme til at gå endnu langsommere. Den lange vinter levner dér bonden så meget tid fri, og selv hvis han kun arbejder en del af dagen, vil der altid være vundet så meget. Den endelige undergang kan disse primitive produktionsmetoder ikke undgå, og i et højt udviklet industriland, som f.eks. her, lader det sig hævde, at det ville

1. [I sit brev til Engels af 25. juli 1880 skrev M.K. Gorbunova, at hun, før hun kunne gå i gang med at opbygge sin erhvervsskole, gerne ville have besvaret spørgsmålet, hvorledes tidens krav om stordrift lod sig forene med forholdene på landet i Rusland og den der dominerende hjemmeindustri.]

være mere humant at fremskynde denne opløsningsproces end at forlænge den. I Rusland kan sagen let stille sig anderledes, så meget mere som der er en vis udsigt til mægtige forandringer i den samlede politiske situation. De små lindrende midler, der – som De har kunnet overbevise dem om – ikke har hjulpet det fjerneste hverken i Tyskland eller andetsteds, vil her og dér i Rusland kunne hjælpe folket over den politiske krise og holde landets industri i gang i den tid, der skal til, før folket selv vil til at tale med. Skolerne kunne måske i mellemtiden sætte det i stand til i det mindste at vide, hvad det så skal sige. Og til den ende kan alle dannelseselementer, der udbredes blandt folket, mere eller mindre yde et bidrag. Den tekniske undervisning ville måske nok bedst opfylde sit formål, hvis den på den ene side tilstræbte at indrette driften på i det mindste de livskraftige, normale industrigrene mere rationelt og på den anden side søgte at give børnene så almen en teknisk uddannelse som muligt, således at overgangen fra en industrigren til en anden vil blive lettere for dem. Udover sådanne almindeligheder er det svært at sige noget på så stor en afstand. Kun så meget forekommer mig sikkert, at governmentet Moskva sikkert ikke vil blive sæde for storindustri på det første, da det jo ligger langt fra kullejerne og der allerede ikke er tilstrækkeligt med almindelig træbrændsel. En eller anden form for hjemmeindustri, omend af hyppigt vekslende karakter, vil sikkert kunne holde sig længere dér, selv hvis en beskyttelsestold skulle muliggøre enkelte storvirksomheder i lighed med bomuldsindustrien i Suja og Ivanovo i governmentet Vladimir. Og i sidste ende kan man jo kun hjælpe bønderne ved at de får mere jord og driver den i fællesskab.

Deres meddelelser om begyndende forfald af Obščinaen² og artellet bekræfter efterretninger, vi også har fået fra anden side. Trods det kan denne nedbrydningsproces vare meget længe. Og da den almindelige strømning i Vesteuropa går i præcis den modsatte retning og ved den næste store rystelse vil få en helt anden gennemslagskraft, så tør man forvente, at også i Rusland, der jo har frembragt så mange kritiske hoveder i de sidste 30 år, vil denne strømning være stærk nok til, når tiden er inde, at appellere til den gennem årtusinder spontant fremgroede sammenslutningsdrift i folket, før denne er helt udslukt. Af denne grund turde man også kunne opfatte produktions-sammenslutninger og andre former for befordring af fællesvæsenet i det russiske folk fra en anden synsvinkel end i Vesten. Men de vil ganske vist altid kun blive ved med at være midler til lindring i den øjeblikkelige situation.

Med højagtelse og hengivenhed
F. Engels

2. [Obščina: landkommune.]

147 [Indiens forblødning]

[Marx til Nikolaj Frantsevič Daniel'son]
London, den 19. februar 1881

[...]

I *Indien* venter den engelske regering alvorlige komplikationer, om ikke ligefrem et almindeligt oprør. Det englænderne årligt oppebærer i form af renter, dividender for jernbaner som er nyttesløse for hinduerne, pensioner til militærpersoner og civile embedsmænd; det de trækker ud af landet til afghanske og andre krige o.s.v. o.s.v.; det de får *uden nogen form for modydelse, helt bortset* fra det de hvert år tilegner sig *indenfor* Indien – jeg taler altså om *værdien af de varer* Indien hvert år *omsonst* må *sende til* England –, alt dette udgør allerede *mere end den samlede indkomst for de 60 millioner indiske land- og industriarbejdere!* Dette er en forblødnings-proces, der ikke kan andet end *hævne sig!* Det ene hungerår afløser det andet, og det i *et omfang* som man hidtil ikke har troet muligt her i Europa! Nu er der en alvorlig sammensværgelse i gang, hvor hinduer og muhammedanere er gået sammen; den britiske regering er underrettet om, at noget er »ved at trække sammen«; men disse dumpapper (jeg mener regeringsmedlemmerne), som er fordummet af deres egne parlamentariske tale- og tænke-måder, nægter stadig at åbne øjnene og fatte farens fulde omfang! At foregøgle andre noget og derved foregøgle sig selv noget – det er *den parlamentariske visdom* i en nøddeskal. Så meget desto bedre!

[...]

148 [Den russiske landkommunes skæbne]

[Tre udkast til et brev til V.I. Zasulič]¹

[Slutningen af februar/
begyndelsen af marts 1881]

[Første udkast]

1. I min behandling af den kapitalistiske produktions tilblivelse har jeg sagt at der grundlæggende er tale om

»producentens radikale adskillelse fra produktionsmidlerne« (s. 315, spalte 1, den franske udgave af *Kapitalen*²) og at »grundlaget for hele denne udvikling er *eksproprieringen af bønderne*. Indtil videre er denne udvikling kun blevet radikalt gennemført i England . . . Men *alle andre lande i Vesteuropa* gennemgår den samme bevægelse.« (1.c., sp. 2).

Jeg har altså udtrykkeligt indsnævret denne bevægelses »historiske

1. [Vera Ivanovna Zasulič havde i et brev dateret den 16. februar 1881 henvendt sig til Marx og bedt ham tilkendegive sit syn på perspektiverne for Ruslands historiske udvikling og især den russiske landkommunes skæbne.

Zasulič skrev, at *Kapitalen* nød stor popularitet i Rusland, og at værket også spillede en rolle i diskussionerne om agrarspørgsmålet og om landkommunen i Rusland. I brevet skrev hun videre: »De ved bedre end nogen anden, hvor overordentlig påtrængende dette spørgsmål er i Rusland [...], især for vort socialistiske parti [...]. I den senere tid har vi ofte hørt sige, at landkommunen er en arkaisk form, og at historien, den videnskabelige socialisme, kort sagt: alt det som er mest indiskutabelt, har dømt den til forsvinden. De mennesker, der prædiker dette, kalder sig Deres disciple par excellence: 'marxister'. Det stærkeste af deres argumenter er ofte: 'Det er Marx, der siger det'. De forstår således, borger, hvor interessant Deres svar på dette spørgsmål er for os, og hvilken stor tjeneste De ville yde os, hvis De fremlagde Deres syn på vor landkommunes mulige skæbne og på teorien om den historiske nødvendighed af, at alle verdens lande gennemløber alle den kapitalistiske produktions faser.«

Manuskriptet indeholder fra Marx' side en del overstregninger. Nogle af disse tekstvarianter er indholdsmæssigt interessante og er derfor medtaget her. Alle tekstvarianter er anbragt i vinkelparenteser: <...>.]

2. [Karl Marx: *Le Capital. Critique d'économie politique*. Trad. de M.J. Roy, entièrement rev. par l'auteur, Paris 1872-1875. – Ordlyden af denne af Marx bearbejdede franske udgave svarer disse to steder ikke til den tyske udgave (cf. MEW, bd. 23, pp. 742, 744 og 789-790).]

skæbnebestemthed« til *de vesteuropæiske lande*. Og hvorfor? Prøv venligst at sammenligne med kapitel XXXII, hvor man kan læse:

»Den tilintetgørelsesproces, som forvandler de individuelle og spredte produktionsmidler til samfundsmæssigt koncentrerede produktionsmidler, og som gør de manges ubetydelige ejendom til nogle fås kolossalt store ejendom, denne smertefulde, denne rædselsfulde ekspropriering af det arbejdende folk udgør kapitalens oprindelse og tilblivelse . . . Den *privat-ejendom*, der hviler på personligt arbejde . . . bliver erstattet af *privatkapitalistisk ejendom*, der hviler på udbytningen af andres arbejde, på lønarbejdet.« (s. 340, sp. 2).

Således er der i sidste instans tale om, at *én form for privatejendom forvandles til en anden form for privat ejendom*. Da den jord, de russiske bønder rådede over, aldrig var *deres private ejendom*, hvordan skulle denne udvikling så kunne finde sted?

2. Fra et historisk synspunkt er det eneste seriøse argument, som taler for den *skæbnebestemte opløsning* af de russiske bønders kommune, følgende:

Når man går langt tilbage i tiden, finder man overalt i Vesteuropa en mere eller mindre arkaisk form for fællesejendom; den er overalt forsvundet med det sociale fremskridt. Hvorfor skulle den kunne undgå samme skæbne netop i Rusland?

Mit svar er, at – takket være et enestående sammentræf af omstændigheder – kan landkommunen [commune rurale] i Rusland, som endnu eksisterer i national målestok, gradvist frigøre sig fra sine primitive karaktertræk og udvikle sig direkte som den kollektive produktions grundbestanddel i national målestok. Det er netop fordi den eksisterer samtidig med den kapitalistiske produktion, at den kan tilegne sig alle dennes positive landvindinger, uden at skulle gennemgå alle dennes rædselsfulde omskiftelser. Rusland lever ikke isoleret fra den moderne verden og er heller ikke prisgivet en udenlandsk erobrers i lighed med Indien.

Hvis det kapitalistiske systems russiske beundrere skulle afvise den *teoretiske* mulighed for en sådan udvikling, ville jeg stille dem følgende spørgsmål: Er Rusland, ligesom Vesten, blevet tvunget til at gennemgå den mekaniske industris lange inkubationstid for at kunne udnytte maskinerne, dampskibene, jernbanerne osv.? Og jeg ville bede dem forklare mig, hvordan de har båret sig ad med i en håndvending at indføre hele cirkulationsmekanismen (banker, kreditsekskaber o. s. v.), som det har taget århundreder at udarbejde i Vesten?

Hvis det forholdt sig sådan, at landkommunerne på emancipations-tidspunktet fra første færd havde befundet sig under normale betingelser, hvis endvidere den umådelige statsgæld, som for størstedelens vedkommende var blevet afdraget på bøndernes bekostning, hvortil kommer de enorme summer, som er blevet betalt via staten (og

stadigvæk på bøndernes bekostning) til »de nye samfundsstøtter«, som er blevet forvandlet til kapitalister – hvis alle disse udgifter havde tjent til den *videre udvikling* af landkommunen, så ville ingen idag drømme om »den historiske skæbnebestemthed« i forbindelse med kommunens tilintetgørelse; alle ville heri se elementet i det russiske samfunds genfødsel og et element af overlegenhed i forhold til de lande, som endnu er slaver af det kapitalistiske regime.

En anden omstændighed, som er gunstig for bevarelsen af den russiske kommune (i dens udvikling) er, at den ikke blot er samtidig med den kapitalistiske produktion, men at den har overlevet den periode, hvor samfundssystemet endnu fremtrådte intakt, og at den tværtimod oplever dette system – i Vesteuropa såvel som i De forenede Stater – i kamp med både videnskaben og med folkemasserne og med selve de produktivkræfter, det frembringer. <kort sagt, det har forvandlet sig til en skueplads for skrige antagonismer, konflikter og periodiske katastrofer, og det afslører for selv den mest blinde, at det er et forbigående produktionssystem, bestemt til at udslettes ved en tilbagevenden til et samfund>. Den finder det altså i en krise, som først vil ophøre med systemets undergang, med de moderne samfunds tilbagevenden til den »arkaiske« form for fællesejendom – en form hvor – som en amerikansk forfatter, der langt fra kan mistænkes for revolutionære tilbøjeligheder, og som er blevet støttet i sit arbejde af regeringen i Washington, siger – »det nye system«, som det moderne samfund stræber hen imod, »bliver en genopliven (a revival) i en højere form (in a superior form) af en arkaisk samfundstype«³. Man skal ikke lade sig skræmme af ordet »arkaisk«.

Men så bør man i det mindste kende til disse omskiftelser. Og det gør vi slet ikke⁴.

På én eller anden måde er denne kommune gået til grunde midt i de uophørlige såvel indre som ydre krige. Den fik sandsynligvis en

3. [Lewis H. Morgan: *Ancient Society or researches in the lines of human progress from savagery, through barbarism to civilisation*, London 1877.]

4. [I et tekstfragment senere i dette udkast vender Marx tilbage til denne problemstilling:]

<Bortset fra påvirkninger fra et fjendtligt miljø, den gradvise udvikling, væksten i løser, som ikke tilhører kommunen, men dens enkelte medlemmer, som f.eks. kvæget, og ikke at forglemmer ørligt gods på private hænder, f.eks. rigdom i form af kvæg og undertiden endog i form af livegne eller slaver . . . Den stadig større rolle, som løseret spiller i landbrugsøkonomien, alene denne akkumulation kan tjene til opløsning . . . > Bortset fra reaktioner fra skadelige elementer, fra fjendtligt miljø, er alene den gradvise vækst i ørligt gods, som er på enkeltfamiliers hænder, f.eks. deres rigdomme i form af kvæg og undertiden endog i form af slaver og livegne, alene denne private akkumulation er tilstrækkelig til i længden at virke opløsende på den primitive økonomiske og sociale lighed og fremkaldte en interessekonflikt inden for selve kommunen som først gør indhug i den fælles ejendom til pløjemarkerne og til sidst gør det af med den fælles ejendom til skovene, græsgangene, de uopdyrkede jorder etc., efter at de forinden er blevet forvandlet til kommune-vedhæng til den private ejendom.

voldsom død, da de germanske stammer kom for at erobre Italien, Grækenland, Gallien o.s.v. Og snart eksisterede den arkaiske type kommune ikke længere. Men dens naturlige levedygtighed bevises af to kendsgerninger. Der findes spredte eksempler på kommuner, som har overlevet alle middelalderens omskiftelser og er blevet bevaret helt op til vore dage, f.eks. i min fødeegn, Trier-området. Men det vigtigste er, at dens karaktertræk levede i den grad videre i den kommune, som fortrængte den – nemlig den kommune, hvor agerjorden blev til privat ejendom, mens skovene, græsgangene, den uopdyrkede jord o.s.v. stadigvæk er fællesejendom – at Maurer, da han dechifrerede denne kommune af sekundær formation, kunne rekonstruere den arkaiske prototype. Takket være karaktertræk fra denne, blev den nye kommune, som blev indført af germanerne i alle de erobrede lande, gennem hele middelalderen det eneste arnested for frihed og folkeliv.

Selvom vi efter Tacitus' epoke ikke kender noget til *kommunens* liv, eller hvordan eller hvornår den forsvandt, så kender vi i det mindste til dens udgangspunkt, takket være Julius Cæsars beretning⁵. Allerede på hans tid fordeltes jorden årligt, men mellem *gentes* og *stammer* fra de germanske stammeforbund og endnu ikke mellem de enkelte medlemmer i en kommune.

Landkommunen stammer altså i Germanien fra en mere arkaisk type, den var et produkt af en spontan udvikling fremfor at være færdig importeret fra Asien. Der – i Indien – møder vi den osse stadigvæk som *sidste led* eller sidste periode i den arkaiske formation.

For ud fra en rent teoretisk synsvinkel at vurdere landkommunens mulige skæbner, d.v.s. idet jeg stadigvæk går ud fra normale livsbetingelser, må jeg nu opregne visse karakteristiske træk, som adskiller »landbrugskommunen« [commune agricole] fra de mere arkaiske typer.

For det første bygger de tidligere primitive fællesskaber [communauté] alle på deres medlemmers naturlige slægtskab; i og med landbrugskommunen bryder dette stærke, men snævre bånd, er den bedre i stand til at tilpasse sig, brede sig og optage kontakt med fremmede.

For det andet er huset og den tilstødende gård i den allerede blevet jordbrugerens private ejendom, hvorimod fælleshuset, dengang landbruget endnu langt fra var blevet indført, udgjorde et af de materielle grundlag for de tidligere fællesskaber.

Og endelig blev pløjejorden, selv om den stadigvæk er kommuneejendom, med mellemrum delt mellem landbrugskommunens medlemmer, således at den enkelte jordbruger for egen regning udnytter de marker, han har fået tildelt og tilegner sig disse afgrøder individuelt, hvorimod produktionen i de mere arkaiske fællesskaber foregår i

5. [Cf. Caesar: *De bello Gallico*.]

fællesskab og man deler kun produktet. Denne primitive form for kollektiv eller kooperativ produktion var naturligvis et resultat af det isolerede individs svaghed og ikke samfundsmæssiggørelsen af produktionsmidlerne.

Det er ikke svært at forstå, at den iboende dualisme i »landbrugskommunen« kunne give denne kraft og levedygtighed, for på den ene side bidrager fællesejendommen og alle de deraf affødte sociale relationer til dens stabilitet, på samme tid som det private hus, parceldyrkningen af pløjejorden og den private tilegnelse af afgrøderne muliggør en udvikling af individualiteten, som er uforenelig med de mere primitive fællesskabers betingelser. Men det er ligeså indlysende, at denne dualisme med tiden kunne blive en kilde til opløsning. Bortset fra indflydelsen fra fjendtlige miljøer, så har alene den gradvise akkumulation af løvsøre-rigdom, som starter med rigdom i form af kvæg (idet vi endog kan medtage rigdom i form af livegne), den stadig mere udtalte rolle, som løvsøre-elementet spiller i selve landbruget, og en endeløs række af andre omstændigheder, som er uadskillelige fra denne akkumulation, men som det ville føre for vidt at komme ind på her – haft en opløsende virkning på den økonomiske og sociale lighed, og fremkalder inden for selve kommunen en interessekonflikt, som først fører til, at pløjejorden forvandles til privat-ejendom, og som slutter med privat tilegnelse af skovene, græsgangene, den uopdyrkede jord etc., som allerede er blevet den private ejendoms kommune-vedhæng⁶. Derved fremtræder »landbrugskommunen« overalt som *den yngste type* af den arkaiske samfundsformation og derved forekommer landbrugskommunens tidsperiode – i det nye og gamle Vesteuropas historiske bevægelse – som en overgangsperiode.

6. [Hertil kan føjes dette tekstfragment, som findes senere i dette udkast:]

Historien om de primitive fællesskabers tilbagegang (man begår en fejl, hvis man skærer dem alle over samme læst; ligesom i geologiske formationer er der i historiske formationer en hel række primære, sekundære, tertiære o.s.v. typer) er endnu ikke skrevet. Men i hvert fald er undersøgelsen så langt fremme, at man kan hævde: 1) at de primitive fællesskabers levedygtighed uden sammenligning var større end de semitiske, græske, romerske o.s.v. og a fortiori (endnu større end) de moderne kapitalistiske samfunds; 2) at deres tilbagegang skyldtes økonomiske forhold, som hindrede dem i at overskride et vist udviklingsniveau, historiske miljøer, som er vidt forskellige fra den russiske kommunes historiske miljø i dag. <Visse borgerlige skribenter, især af engelsk herkomst, som f.eks. Sir Henry Maine, har som hovedformål at påvise og lovprise det kapitalistiske samfundssystems overlegenhed. Folk, som er fanget af dette system, er ude af stand til at forstå...>

Når man læser de primitive samfunds historie, som den er skrevet af borgerlige forfattere, må man være på vagt. De viger end ikke tilbage for usandhed. Sir Henry Maine f.eks., som ivrigt arbejdede sammen med den engelske regering i dens voldelige forsøg på at ødelægge de indiske kommuner, fortæller os hyklerisk, at alle regeringens ædle forsøg på at støtte disse kommuner led nederlag over for de økonomiske løves spontane styrke!

[Cf. Henry Sumner Maine: *Village-Communities in the East and West*, London 1871.]

fra fællesejendom til privatejendom, som overgangsperiode fra den primære formation til den sekundære formation. Men betyder dette, at udviklingen af »landbrugskommunen« under alle omstændigheder må følge denne vej? Nej, på ingen måde. Dens konstitutive form muliggør følgende alternativ: enten sejrer privatejendoms-elementet over det kollektive element, eller sidstnævnte sejrer over førstnævnte. Alt afhænger af det historiske miljø, hvori den finder sted... Begge disse løsninger er *a priori* mulige, men hver for sig forudsætter de helt forskellige historiske miljøer.

3. <Idet jeg nu når frem til »landbrugskommunen« i Rusland, forbigår jeg for et øjeblik alle de ulykker, som regner ned over denne. Jeg iagttager kun de muligheder for yderligere udvikling som ligger i dens konstitutive form og dens historiske miljø>.

Rusland er det eneste land i Europa, hvor »landbrugskommunen« er blevet opretholdt i national målestok op til vore dage. Den er ikke prisgivet en udenlandsk erobrers lighed med Indien. Den lever ikke isoleret fra den moderne verden. På den ene side muliggør den fælles ejendom til jorden en direkte og gradvis forvandling af det parcellerede og individualistiske landbrug til kollektivt landbrug, og de russiske bønder praktiserer allerede dette i deres udelte enge; jordens fysiske beskaffenhed indbyder til mekanisk udnyttelse i stor målestok; bondens fortrolighed med *Artellet* letter overgangen fra det parceldelte arbejde til det kooperative arbejde, og endelig skylder det russiske samfund bonden nødvendige midler til en sådan overgang, idet det i så lang tid har levet på hans bekostning. <Rigtig nok burde man begynde med at bringe kommunen i normal tilstand på dens nuværende grundlag, for bonden er overalt modstander af bratte forandringer>. På den anden side gør samtidigheden med den vestlige produktion, som behersker verdensmarkedet, det muligt for Rusland at inkorporere alle det kapitalistiske systems positive landvindinger i kommunen uden at skulle gå under dette systems »caudinske åg«⁷.

Hvis »de nye samfundspillers« fortalere skulle afvise den *teoretiske* mulighed for den omtalte udvikling af den moderne landkommune, skulle man spørge dem, om Rusland – i lighed med Vesten – har måttet gennemleve den mekaniske industris lange inkubationstid for at nå frem til maskinerne, dampkonstruktionerne, jernbanerne etc. Man skulle endvidere spørge dem, hvordan de i en håndevending har kunnet indføre alle cirkulationsmekanismerne (banker, aktieselskaber etc.), som det i Vesten har taget århundreder at udarbejde.

Der er et træk ved den russiske »landbrugskommune«, som på alle måder er skadeligt, og som svækker den. Det er dens isolation,

7. [Det caudinske åg: Under den Anden Samniter krig tilføjedes samniterne ÷ 321 de romerske legioner et nederlag ved de caudinske pas i nærheden af byen Caudium i Syditalien. Sejherrerne tvang de romerske legioner til at gå under »åget«, hvad der blev opfattet som det mest ydmygende, en besejret hær kunne udsættes for. Deraf udtrykket »at gå under det caudinske åg« om en voldsom nedværdigelse.]

manglen på forbindelse mellem kommunernes liv, dette *afgrænsede mikrokosmos*, som ganske vist ikke altid er et iboende træk, ved denne type, men som overalt hvor det findes, har fremkaldt et mere eller mindre centralt despoti over kommunerne. Føderationen af de russiske republikker i nord beviser, at denne isolation, som ser ud til oprindeligt at skyldes territoriets store udstrækning, i vidtomfang blev konsolideret gennem Ruslands politiske skæbne siden den mongolske invasion. I dag kunne denne hindring så let som ingenting fjernes. Man skulle simpelthen erstatte regeringsinstitutionen *volost*⁸ med en bondeforsamling, som var valgt af kommunerne selv, og som fungerede som økonomisk og administrativt organ for deres interesser.

En omstændighed som – fra en historisk synsvinkel – er meget gunstig for bevarelsen af »landbrugskommunen« i dens yderligere udviklinger, at den ikke blot er samtidig med den vestlige kapitalistiske produktion og således kan tilegne sig dennes frugter uden at underkastes dennes *modus operandi*⁹, men at den har overlevet en periode, hvor det kapitalistiske system endnu fremtrådte intakt, hvorimod det i Vesteuropa og i De forenede Stater opleves i kamp med både arbejdermasserne og videnskaben og produktivkræfterne, som [det] selv afføder – kort sagt i en krise, som først vil ophøre med dets egen udslettelse, ved de moderne samfunds tilbagevenden til en højere form af den »arkaiske« kollektive ejendom og produktion.

Det forstås sig, at udviklingen af kommunen måtte ske gradvist og at første skridt ville være at bringe den under normale forhold på dens *aktuelle grundlag*.

<Og den russiske »landkommunes« historiske situation er uden side-stykke! Som den eneste i Europa har den overlevet – ikke som et spredt levn i lighed med de sjældne og underlige arkaiske miniaturetyper, som man indtil for nylig kunne møde i Vesten, men som den så godt som fremherskende form for folkeliv og spredt ud over et umådeligt kejserrige. Mens dens fælles ejendom til jorden udgør grundlaget for den kollektive tilegnelse, så udgør det historiske miljø, samtidigheden med den kapitalistiske produktion de færdige materielle betingelser for det fælles arbejde i større målestok. Den er altså i stand til i sig at inkorporere det kapitalistiske systems positive landvindinger uden at gå under dets caudinske åg. Den kan gradvist erstatte parcellandbruget med det store landbrug ved hjælp af maskiner, hvilket den russiske jords fysiske beskaffenhed indbyder til. Den kan altså blive det direkte udgangspunkt for det økonomiske system, som det moderne samfund stræber hen imod og forvandle sig uden først at skulle begå selvmord. Man skulle derimod begynde med at bringe den i normal tilstand.>

8. [Volost: den laveste administrative enhed i den tsaristiske stat; trinnet over den enkelte landsby.]

9. [Modus operandi: virkemåde.]

Men ansigt til ansigt med kommunen rejser jordejendommen sig, og den besidder næsten halvdelen – og den bedste del af – jorden, for ikke at nævne statsdomænerne. Det er på denne måde, at bevarelsen af »landkommunen« i dens yderligere udvikling stemmer overens med det russiske samfunds generelle bevægelse, hvis genfødsel kan erhverves til denne pris.

Selv ud fra et udelukkende økonomisk synspunkt kan Rusland klare sig ud af sin landbrugsmæssige blindgyde ved at udvikle sin landkommune; det ville forgæves prøve at klare sig ud af denne knibe ved hjælp af det engelske kapitalistiske forpagtningssystem, alle landbrugsmæssige betingelser i landet taler imod det.

<Det er derfor kun ved hjælp af en almindelig rejsning, at »landkommunens« isolation, manglen på indbyrdes forbindelse mellem kommunernes liv, kort sagt, dets afgrænsede mikrokosmos, som forhindrer et historisk initiativ, kan brydes.>

<Teoretisk set kan den russiske »landkommune« altså bevare sin jord – ved at udvikle sit grundlag, den fælles ejendom til jorden, og ved at eliminere det private ejendomsprincip, som den osse indebærer; den kan blive et direkte udgangspunkt for det økonomiske system, som det moderne samfund stræber henimod; den kan forvandle sig uden først at begå selvmord; den kan tilegne sig de frugter, som den kapitalistiske produktion har beriget menneskeheden med, uden først at skulle igennem det kapitalistiske regime, som – betragtet udelukkende ud fra dets mulige varighed – knap nok tæller med i samfundenes liv. Men man må stige ned fra den rene teori til den russiske virkelighed.>

Bortset fra alle de ulykker, som i øjeblikket regner ned over den russiske »landkommune«, og idet man kun tager hensyn til dens grundform og historiske miljø, er det straks indlysende, at det er ét af dens fundamentale træk, nemlig den fælles ejendomsret til jorden, som udgør det naturlige grundlag for produktionen og den kollektive tilegnelse. Endvidere bidrager den russiske bondes fortrolighed med Artellet til at lette overgangen fra det parcel-delte arbejde til det kollektive arbejde, som han allerede i en vis grad praktiserer i de udelte enge, i de tørlagte områder og andre foretagender af almindelig interesse. Men for at det kollektive arbejde inden for det egentlige landbrug kan erstatte det parcellerede arbejde – som er en form for privat tilegnelse – kræves der to ting; nemlig et økonomisk behov for en sådan forvandling og de materielle betingelser for at gennemføre denne.

Hvad angår det økonomiske behov, så vil »landkommunen« føle dette fra det øjeblik, den befinder sig under normale forhold, dvs. så snart de byrder, som hviler på den, bliver fjernet, og så snart det område, den skal dyrke, har nået en normal udstrækning. Den tid er forbi, hvor det russiske landbrug kun krævede jorden og parceldyrkeren, udstyret med mere eller mindre primitive instrumenter. Den tid er forsvundet så meget desto hurtigere, som undertrykkelsen af

jordbrugeren inficerer og gør hans mark gold. Han har nu brug for kooperativt arbejde organiseret i større målestok. Og ville den bonde, som mangler de nødvendige ting til at dyrke sine 2 eller 3 dešatiner være bedre stillet med ti gange så mange dešatiner?

Men hvor skal man finde alle de nødvendige midler til det kollektive arbejde: værktøjet, foderet, de agronome metoder, etc.? Her ser man netop den russiske »landkommunes« store overlegenhed i forhold til de arkaiske kommuner af samme type. Den er den eneste i Europa, som har overlevet i stor national målestok. Den befinder sig således i et historisk miljø, hvor samtidigheden med den kapitalistiske produktion giver den alle betingelserne for kollektivt arbejde. Den er i stand til at inkorporere alle det kapitalistiske systems landvindinger uden at skulle gå under dets caudinske åg. Den russiske jords fysiske beskaffenhed indbyder til udnyttelse af landbruget ved hjælp af maskiner, organiseret i stor målestok, behandlet af det kollektive arbejde. Hvad angår de første etableringsudgifter – intellektuelle og materielle – så skylder det russiske samfund dem til »landkommunen«, på hvis bekostning det har levet så længe og hvori det skal søge sit »fornyende element«.

Det bedste bevis på, at denne udvikling af »landkommunen« svarer til den historiske strømning i vores epoke, det er den fatale krise som gennemryster den kapitalistiske produktion i de europæiske lande og i Amerika, hvor den er mest udviklet, en krise som vil ende med den kapitalistiske produktion endeligt og med, at det moderne samfund vender tilbage til en højere form af den mere arkaiske type – den kollektive produktion og tilegnelse.

4. <Når man stiger ned fra teorien til virkeligheden, så vil ingen benægte, at den russiske kommune idag står over for en sammensværgelse af mægtige kræfter og interesser. Bortset fra at den uophørligt udbyttes af staten, så har sidstnævnte – på bekostning af bønderne – bidraget til domicileringen af en vis del af det kapitalistiske system – børs, bank, jernbaner, handel...>

For at kunne udvikle sig må man først og fremmest leve, og ingen kan skjule, at »landkommunen« i dette øjeblik er i fare.

<De ved udmærket, at selve eksistensen af den russiske kommune er bragt i fare ved en sammensværgelse af mægtige interesser. Udover at være tynget af statens direkte udsugning, skrupuløst udbyttet af de kapitalistiske udbudne gæster, handelsfolk og jord-»ejere«, bliver den oven i købet undergravet af landsbyågerkarle, af interessekonflikter, provokeret frem i dens hjerte p.g.a. den situation, man har bragt den ud i.>

Hvis man vil ekspropriere jordbrugeren, behøver man ikke jage dem bort fra deres jord som man har gjort i England og andre steder; det er heller ikke nødvendigt at nedbryde fællesejendommen ved en ukas. Prøv blot at fratage bønderne produktet af deres landbrugsarbejde over en vis grænse, så vil De, uanset om De tyr til gendarmeri

og hær, ikke få held til at lænke dem til deres marker! I det romerske kejserdømmes sidste tid så man provinsdekurioner, ikke bønder, men jordejere flygte fra deres huse, forlade deres jord, endog lade sig sælge som slaver, ene og alene for at slippe for en ejendom, som nu kun var et officielt påskud til at udsuge dem nådesløst og ubarmhjerligt.

I samme øjeblik den såkaldte bondefrigørelse fandt sted, blev den russiske kommune af staten sat under anormale økonomiske forhold, og siden da har staten uophørligt tyngt den ved hjælp af de sociale kræfter, som er koncentreret i dens hænder. Da først kommunen var blevet svækket gennem skatteudplyndring, blev den et let bytte for handlen, jordejere og ågerkarles udbytning. Denne undertrykkelse, som kom udefra, satte skub i den interessekonflikt, som var blevet sluppet løs i kommunens hjerte, og udviklede hurtigt dennes kim til opløsning. Men det er ikke alt.

<På bøndernes bekostning og udgift avlede staten – ligesom i et drivhus – det kapitalistiske systems udvækster, som yderst let lod sig akklimatisere: børs, spekulation, banker, aktieselskaber, jernbaner, hvis underskud den udligner og hvis profitter den udbetaler til deres entreprenører etc.etc.>

På bøndernes bekostning og udgift avlede staten i et drivhus grene af det vestlige kapitalistiske system, som uden på nogen måde at udvikle landbrugets produktive forudsætninger er de mest velegnede til at lette og fremskynde tyveriet af frugter fra dette landbrug gennem uproduktive mellemmand. Den har altså samarbejdet om at berige et nyt kapitalistisk kryb, som suger af »landkommunens« allerede så forarmede blod.

... kort sagt har staten ydet bistand til en tidlig udvikling af de tekniske og økonomiske midler, som er mest velegnede til at udbytte jordbrugeren, dvs. Ruslands største produktivkraft, og til at berige »de nye samfundsstøtter«.

5. <Man forstår ved første øjekast denne medvirken af fjendtlige påvirkninger, som begunstigede og fremskyndede udbytningen af jordbrugerne, Ruslands største produktivkraft.> <Man forstår ved første øjekast, at denne medvirken fra fjendtlige påvirkninger i kraft af tingenes natur skæbnesvangert ville fremkalde kommunens undergang, medmindre der blev rejst en magtfuld modstand.>

Med mindre disse destruktive kræfter bliver knust af en kraftig modstand, må de ifølge sagens natur medføre landkommunens død.

Men så spørger man sig selv: Hvorfor mon alle disse interesser (jeg medtager her alle de store industrier, som hører under regeringens formynderskab) som har set deres fordel i landbrugskommunens nuværende tilstand, hvorfor mon de skulle konspirere bevidst om at dræbe hønen, der lægger guldæggen? Netop fordi de føler, at »denne nuværende tilstand« ikke længere er holdbar, og at følgelig den nuværende måde at udnytte den på ikke mere er tidssvarende.

De gode afgrøder opvejes af hungersnød. I stedet for at eksportere korn bliver Rusland nødt til at importere korn. Gennemsnittet for de sidste ti år har afsløret ikke kun stagnation, men en tilbagegang i landbrugsproduktionen. Og endelig bliver Rusland nødt til for første gang at importere korn i stedet for at eksportere. Der er altså ingen tid at spille. Der må altså gøres en ende på det. Det mere eller mindre velstillede mindretal af bønderne bliver gjort til landmiddelklasse og man omdanner flertallet til proletarer slet og ret. I den hensigt afslører »de nye samfundsstøtter« s fortalere selve de plager, som er blevet påført kommunen – som de ser som naturlige symptomer på dens forfald.

Når så mange forskellige interesser, og især de »nye samfundsstøtter« som opstod under Aleksandr II.'s gunstige kejserdømme, har set deres fordel i »landkommunens« *nuværende tilstand*, hvorfor skulle de så bevidst konspirere om dens død? Hvorfor taler deres fortalere vidt og bredt om de plager, der har ramt kommunen, og ser disse som uigendrivelige beviser på dens naturlige brøstfældighed? Hvorfor vil de dræbe deres høne med guldæggen? Ganske simpelt fordi de økonomiske kendsgerninger, som det ville føre for vidt at analysere her, har afdækket den hemmelighed, at *kommunens nuværende tilstand ikke længere er holdbar*, og at ifølge tingenes nødvendighed vil den nuværende måde at udbytte folkemasserne på ikke længere være tidssvarende. Altså må der noget nyt til, og dette nye, som man forklæder på de mest forskelligartede måder, går hele tiden ud på følgende: nedbryde fællesejendommen, lade det mere eller mindre velstillede mindretal af bønder konstituere sig som landmiddelklasse og omdanne det store flertal til proletarer slet og ret.

På den ene side er »landkommunen« næsten bragt til det yderste, og på den anden side står en mægtig sammensværgelse på lur for at give den nådesstødet. For at redde den russiske kommune må der en russisk revolution til. For øvrigt gør de politiske og sociale magthavere deres bedste for at forberede masserne på en sådan katastrofe. På samme tid som man udplyndrer og torturerer kommunen, gør jorden ufrugtbar og udpint, udpeger »de nye samfundsstøtters« litterære lakajer ironisk de plager, som har ramt den, som symptomer på dens spontane og ubestridelige forfald og mener, at man gør bedst i at afkorte dens døds kamp. Der er ikke længere tale om et problem, som skal løses; det drejer sig om en fjende, som skal slås. Det er ikke længere et teoretisk problem. For at redde den russiske kommune, må der en russisk revolution til. I øvrigt gør den russiske regering og »de nye samfundsstøtter« alt, hvad de kan, for at forbedre masserne på en sådan katastrofe. Hvis revolutionen indtræffer på et gunstigt tidspunkt, hvis den koncentrerer alle sine kræfter <hvis den russiske intelligentsia koncentrerer alle dette lands levende kræfter> om at sikre landkommunens frie udvikling, så vil denne

snart udvikle sig som det fornyende element i det russiske samfund og som det element, der vil gøre Rusland overlegent i forhold til de lande, som svinebindes af det kapitalistiske regime.

[Andet udkast]

1. Jeg påviste i *Kapitalen*, at omdannelsen af den feudale produktion til kapitalistisk produktion som udgangspunkt havde eksproprieringen af producenten og især, at

»grundlaget for hele denne udvikling er eksproprieringen af bønderne«. (s. 315, den franske udgave). Jeg fortsætter: »Indtil videre er den (eksproprieringen af bønderne) kun blevet radikalt gennemført i England... Alle andre lande i Vesteuropa gennemløber samme bevægelse«. (1.c.)

Jeg har altså udtrykkeligt indskrænket denne »historiske skæbnebestemthed« til »landene i Vesteuropa«. For at udelukke enhver tvivl om, hvad jeg mener, siger jeg s. 341:

»Den private ejendom som modsætning til den kollektive eksisterer kun der hvor... de ydre betingelser for arbejdet tilhører private. Men privatejendommen ændrer form alt efter om disse er arbejdere eller ikke-arbejdere.«

Således har den proces, jeg har analyseret, erstattet én form for de arbejdendes private og opdelte ejendom med den kapitalistiske ejendom for en lille minoritet (1.c., s. 342¹⁰), ladet én form for ejendom træde i stedet for en anden. Hvordan skulle man kunne sætte det i forbindelse med Rusland, hvor der ikke findes nogen bøndernes »privatejendom« og aldrig har været nogen? <I alle tilfælde kan de, der tror på den historiske nødvendighed af at opløse fællesejet i Rusland, ikke under nogen omstændigheder bruge min fremstilling af tingenes tilstand i Vesteuropa til at bevise denne nødvendighed. Derimod bliver de nødt til at komme med nye argumenter, helt uafhængige af den udredning, jeg har lavet. Det eneste de kan tage fra mig er følgende:> Den eneste konklusion de altså har baggrund for at drage ud fra tingenes gang i Vesten er denne: For at den kapitalistiske produktion kan grundlægges i Rusland, skal fællesejendommen først ødelægges og bønderne, dvs. størstedelen af folkemasserne eksproprieres. Dette er iøvrigt hvad de russiske liberale ønsker <som ønsker at indføre den kapitalistiske produktion og – i overensstemmelse hermed – gøre den store masse af bønder til simple lønarbejdere.> men deres ønske er det et bedre bevis end Katarina II.'s ønske om at indføre et middelalderligt vestligt lavs-system i Rusland?¹¹

<I Rusland, hvor jorden aldrig har været bondens »private ejendom«

10. [Cf. MEW, bd. 23, pp. 789-790.]

er omdannelsen fra privat ejendom til kapitalistisk ejendom ude af billedet. Selv de mest naive kan ikke benægte, at der er tale om to fuldstændig forskellige tilfælde. I hvert fald er den vestlige udvikling>

Således tjente eksproprieringen af bønderne i Vesten til »at ændre arbejdernes private og opdelte ejendom« til kapitalisternes private og koncentrerede ejendom. Men det er stadig en ændring fra en form for privat ejendom til en anden form for privat ejendom. I Rusland ville det derimod dreje sig om ændringen fra kommunistisk ejendom til kapitalistisk ejendom.

Sandelig! Hvis den kapitalistiske produktion skal etablere sit herredømme i Rusland må det store flertal af bønderne, dvs. af det russiske folk forvandles til lønarbejdere og altså eksproprieres ved en forudgående ødelæggelse af deres fællesejendom. Men i alle tilfælde beviser det vestlige fortilfælde ingenting.

2. De russiske »marxister«, som De taler om, kender jeg overhovedet ikke. De russere, som jeg har personlig kontakt med, forfægter, så vidt jeg ved, helt modsatte synspunkter.

3. Ud fra et historisk synspunkt er det eneste seriøse argument for en skæbnebestemt opløsning af fællesejendommen i Rusland følgende: Fællesejendommen har eksisteret overalt i Vesteuropa og overalt er den forsvundet med det samfundsmæssige fremskridt; hvordan kunne den undgå samme skæbne i Rusland.

For det første er fællesejendommens undergang i Vesteuropa og den kapitalistiske produktionens fødsel adskilt ved et enormt tidsrum, og indeholder en hel række på hinanden følgende økonomiske revolutioner og evolutioner, hvoraf den kapitalistiske produktion kun er den nyeste. På den ene side har den udviklet de samfundsmæssige produktivkræfter helt fantastisk, men på den anden side har den vist sin egen uforenelighed med de kræfter, den selv har frembragt. Dens historie er altså ikke andet end en historie om antagonismer, kriser, konflikter, katastrofer. I sidste instans har den afsløret sin rent forbigående karakter for alle, bortset fra de, der er blinde af interesse. Hos de folk, hvor den i størst omfang har sat sig igennem, i Europa og Amerikas forenede Stater, higer de efter at bryde dens lænker og erstatte den kapitalistiske produktion med den kooperative produktion og den kapitalistiske ejendom med en højere form af den arkaiske ejendomstype, dvs. den kommunistiske ejendom.

Hvis Rusland var isoleret i forhold til den øvrige verden skulle det altså på egen hånd udarbejde de økonomiske landvindinger som Vesteuropa har opnået gennem en lang række udviklinger helt fra det primitive fællesskab til den nuværende tilstand. Der ville ikke – i

11. [Katarina II.'s bestræbelser på at indføre et lavssystem i Rusland kom til udtryk i forordningen af 21. april 1785 om byernes rettigheder og privilegier, som bl.a. fastlagde håndværkets særlige stilling og en udførlig lavs-ordning. Medlemskab af lavene var obligatorisk for alle byhåndværkere; udøvelse af et ikke lavsmæssigt organiseret håndværk var forbudt.]

det mindste i mine øjne – være nogen tvivl om, at fællesskaberne ville være skæbnessvangert dømt til undergang med udviklingen af det russiske samfund. Men den russiske kommunes situation er fundamentalt forskellig fra den, der var de primitive fællesskabers i Vesten. Rusland er det eneste land i Europa, hvor fællesejendommen er opretholdt i omfattende national målestok, men samtidig befinder Rusland sig i et moderne historisk miljø, med en højere kultur, det er bundet til et verdensmarked, hvor den kapitalistiske produktion er dominerende.

<Det er altså den kapitalistiske produktion, som tilbyder sine resultater uden at det behøver gennemgå>

Idet det tilegner sig de positive resultater af denne produktionsmåde, er det altså samtidig i stand til at udvikle og ændre den endnu arkaiske form for landkommuner i stedet for at ødelægge dem. (I forbifarten vil jeg lige bemærke, at den form for kommunistisk ejendom, der eksisterer i Rusland, er den mest moderne form af den arkaiske type, som selv har gennemløbet en lang række udviklinger).

Hvis det kapitalistiske systems beundrere i Rusland benægter muligheden af en sådan kombination, så må de bevise, at Rusland, for at kunne udnytte maskinerne, er tvunget til at gennemgå den mekaniske industris inkubationstid. Lad dem forklare mig, hvorledes det på få dage så at sige er lykkedes dem at indføre cirkulationsmekanismen (banker, kreditforeninger etc.), hvis udarbejdning har taget århundreder i Vesten?

<Selvom det kapitalistiske system i Vesten er på retur, og hvor den tid nærmer sig, hvor der kun vil være en »arkaisk« formation, så er dens russiske beundrere . . . >

4. Den arkaiske eller primære formation af vor jord indeholder i sig selv en række lag fra forskellige tidsaldre, hvor det ene ligger oven på det andet; den samme arkaiske samfundsformation viser en række forskellige typer, som markerer forskellige på hinanden følgende epoker. Den russiske landkommune tilhører den sidste type i denne kæde. Jordbrugeren har allerede privatejendom til det hus han bor i og den have der omgiver det. Det er det første element, der opløser den arkaiske form og som er ukendt for de ældste typer <og som kan tjene som overgang fra den arkaiske formation til . . . > På den anden side hviler disse allesammen på naturlige slægtskabsforhold mellem kommunens medlemmer, hvorimod den type, som den russiske kommune tilhører, er frigjort fra dette snævre bånd. Der er derfor mulighed for en meget vidstrakt udvikling. Landkommunerne isolation, den manglende forbindelse mellem livet i den ene og livet i den anden, dette afgrænsede mikrokosmos <som kunne danne den naturlige basis for et centraliseret despoti> er ikke altid et iboende karaktertræk i den primitive type, men overalt, hvor det findes, udøves der et centraliseret despoti over kommunerne. Det forekommer mig, at denne oprindelige isolation, som i Rusland har sat

sig igennem på grund af de udstrakte landområder, er et forhold, der let kan elimineres, så snart hindringerne fra regeringens side er blevet fjernet.

Jeg kommer nu til spørgsmålets kerne. Man kan ikke bortforklare at den arkaiske type, som den russiske kommune tilhører skjuler en dualisme, som under visse historiske omstændigheder vil kunne medføre dens undergang. Jorden er fælleseje, men hver enkelt bonde dyrker og udnytter sin mark for sig selv ligesom småbønderne i Vesten. Fælles ejendom, opdelt dyrkning, denne kombination som var nyttig i mere tilbagesående perioder bliver farlig i vor tid. På den ene side gør løsørejendommen, som kommer til at spille en stadig større rolle i selve landbruget, at forskellene i formuestørrelse for de forskellige medlemmer i kommunen øges og giver muligheder for interessekonflikter, især under statens skattetryk; på den anden side fortabes fællesejendommens økonomiske overlegenhed som basis for kooperativt og kombineret arbejde. Men man må ikke glemme, at med udnyttelsen af de uopdelte græsmarker praktiserer de russiske bønder allerede den kollektive arbejdsmåde, at de er vant til artellet, vil lette dem meget i overgangen til den kollektive dyrkning, at den russiske jords fysiske beskaffenhed indbyder til kombineret mekanisk stordrift, og endelig at det russiske samfund, som så længe har levet på landkommunens bekostning og udgift, skylder den de første nødvendige udgifter til denne ændring. Selvfølgelig drejer det sig kun om en gradvis ændring, som skal begynde med at bringe kommunen i normal tilstand på dens *nuværende* grundlag.

5. Selvom jeg lader ethvert mere eller mindre teoretisk spørgsmål ligge, behøver jeg ikke fortælle Dem, at selve den russiske kommunes eksistens i dag er truet af en sammensværgelse af mægtige økonomiske interesser. En vis form for kapitalisme, som holdes i live på bøndernes bekostning og med statens mellemkomst, bliver sat op imod kommunen; den har interesse i at smadre den. Det er hertil i jordejernes interesse at danne en landmiddelklasse af de mere eller mindre velstillede bønder og at omdanne de fattige bønder – dvs. massen – til simple lønarbejdere – dvs. til billigt arbejde. Og hvordan skulle en kommune kunne modstå dette, ødelagt af statens udsugning, ribbet af handlen, udbyttet af jordejerne og undermineret af ågeren!

Det, som truer den russiske kommunes liv, er hverken en historisk skæbnebestemthed eller en teori; det er statens undertrykkelse og de kapitalistiske ubudne gæsters udbytning, som er blevet mægtige på bøndernes bekostning og udgift ved hjælp af den selvsamme stat.

[Tredje udkast]

Kære borgerinde!

For at give de spørgsmål, De stiller i Deres brev af 16. febr., en tilbundsående behandling ville det være nødvendigt for mig at gå ind på detail-spørgsmål og afbryde vigtige arbejder, men jeg håber at den knappe fremstilling, som jeg har fornøjelsen af at tilstille Dem vil være tilstrækkelig til at få enhver misforståelse med hensyn til min såkaldte teori til at forsvinde.

1. Når jeg analyserer den kapitalistiske produktions opståen, siger jeg:

»Til grund for det kapitalistiske system ligger der altså en radikal adskillelse mellem producenten og produktionsmidlerne... grundlaget for hele denne udvikling er *eksproprieringen af bønderne*. Indtil videre er den kun blevet radikalt gennemført i England... *Men alle andre lande i Vesteuropa gennemløber samme bevægelse.*« (*Kapitalen*, franske udgave, s. 315).

Denne udviklings »historiske skæbnebestemthed« er altså *udtrykkelig* begrænset til *vesteuropæiske lande*. Grunden til denne begrænsning er angivet i denne passage i kapitel XXXII:

»*Den private ejendom, der hviler på eget arbejde*... bliver erstattet af *privatkapitalistisk ejendom*, der hviler på udbytningen af andres arbejde, på lønarbejde.« (l.c., s. 340).

I denne vestlige udvikling drejer det sig altså om *forvandlingen af en form for privat ejendom til en anden form for privat ejendom*. Hos de russiske bønder skal man derimod *ændre deres fællesejendom til privatejendom*. Hvad enten man bekræfter eller benægter nødvendigheden af denne udvikling har grundene for og imod intet at gøre med min analyse af det kapitalistiske regimes opståen. Ovenikøbet kunne man drage den konklusion udfra tilstanden hos størsteparten af de russiske bønder, at deres overgang til småejere kun vil være optakten til en hurtig ekspropriering af dem.

2. Det mest seriøse argument som man har gjort gældende mod den russiske kommune er og bliver dette:

Hvis De går tilbage til de vestlige samfunds oprindelse vil De overalt finde fællesejendom til jorden; den er overalt forsvundet med det samfundsmæssige fremskridt til fordel for privatejendommen; altså kan den ikke undgå den samme skæbne kun i Rusland.

Jeg forholder mig kun til denne argumentation for så vidt den støtter sig på europæiske erfaringer. Hvad angår Indien f.eks. ved alle,

bortset fra Sir H. Maine og andre af hans slags, at dér er undertrykkelsen af fællesejendommen til jorden blot et udslag af engelsk vandalisme og at den har givet de indfødte et skub ikke fremad, men tilbage.

De primitive fællesskaber er ikke alle skåret over samme læst. Tilsammen danner de derimod en række samfundsmæssige grupperinger som er forskellige mht. type og tidsalder og som angiver successive udviklingsfaser. En af de typer som man er blevet enige om at kalde *landbrugskommunen* er den som *den russiske kommune* tilhører. Dens ækvivalent i Vesten er den *germanske kommune*, som er af ret ny dato. Den eksisterede endnu ikke på Julius Cæsars tid og den eksisterede ikke mere, da de germanske stammer kom for at erobre Italien, Gallien, Spanien etc. På Julius Cæsars tid foregik der endnu en årlig opdeling af den dyrkbare jord mellem grupper, *gentes* og *stammer*, men endnu ikke mellem de enkelte familier i en kommune; sandsynligvis foregik dyrkningen også i grupper og i fællesskab. På den selvsamme tyske jord ændrede dette fællesskab af den mest arkaiske type sig ved naturlig udvikling til *landbrugskommunen*, således som Tacitus har beskrevet den. Efter hans tid har vi tabt den af syne. Den forsvinder i det dunkle midt i de endeløse krige og folkevandringer; den dør måske en voldelig død. Men dens naturlige levedygtighed bevises af to ubestridelige kendsgerninger. Nogle spredte eksemplarer af denne model har overlevet alle middelalderens katastrofer og er bevaret helt op til vore dage f.eks. i min hjemegn ved Trier. Men hvad vigtigere er, vi finder sporene af denne »landbrugskommune« ligeså tydeligt i den nye kommune som er udviklet fra den, i så høj grad at Maurer, da han analyserede denne, var i stand til at rekonstruere hin. Den nye kommune, hvor den dyrkbare jord tilhører bønderne som *privatejendom* samtidig med at skove, græsmarker, brakmarker forbliver *fællesejendom*, blev indført af germanerne overalt i de erobrede lande. Takket være de karaktertræk den havde fra sin prototype blev den igen hele middelalderen det eneste arnested for frihed og folkeliv.

Man møder også »landbrugskommunen« i Asien, i Afghanistan etc., men der fremtræder den overalt som *den nyeste type* og således som det »sidste ord« fra den *arkaiske samfundsformation*. Det er for at gøre opmærksom på denne kendsgerning, at jeg er gået i detaljer med den germanske kommune.

Vi må nu se på de mest karakteristiske træk, som adskiller »landbrugskommunen« fra de mest arkaiske fællesskaber:

1) Alle de andre fællesskaber hviler på blodslægtskab mellem deres medlemmer. Man kommer ikke ind i den medmindre man er naturlig slægtning eller adopteret. Dens struktur er som et stamtræ. »Landbrugskommunen« blev den første sociale gruppering af frie mennesker, der ikke var knyttet sammen af blodets bånd.

2) I landbrugskommunen tilhører huset og den tilhørende gård

den enkelte bonde. *Fælleshus og kollektiv* beboelse var derimod den økonomiske basis for de mest primitive fællesskaber og det allerede længe forindførelsen af hyrde- eller landbrugsliv. Selvfølgelig findes der kommuner, hvor husene, selvom de ikke mere er kollektiv beboelse, periodisk skifter ejere. Den individuelle brugsret er således kombineret med fælles ejendom. Men sådanne kommuner bærer endnu deres modermærker: de befinder sig i en overgangsfase fra et mere arkaisk fællesskab til den såkaldte landbrugskommune.

3) Den dyrkbare jord, som var fælles og uafhængelig ejendom blev periodisk delt mellem landbrugskommunens medlemmer således, at hver enkelt selv dyrker de marker, han har fået tildelt og tilegner sig frugterne heraf privat. I de mest primitive kommuner foregik arbejdet i fællesskab og det fælles produkt, med undtagelse af den del, der var sat af til reproduktionen blev uddelt efter forbrugsbehovene.

Man forstår at denne iboende *dualisme* i landbrugskommunens konstitution kunne give den et kraftfuldt liv. Befriet fra det naturlige slægtsskabs stærke, men snævre bånd garanterede dog den fælles jordejendom et sikkert grundlag; samtidig med at huset og gården var den enkelte families område, gav dyrkningen i parceller og den individuelle tilegnelse af dens frugter stødet til en individualitet, som var uforenelig med de mest primitive fællesskabers organisme.

Men det er ikke mindre åbenlyst at denne dualisme med tiden kunne blive kimen til opløsning. Bortset fra al den dårlige indflydelse, der kommer udefra indeholder kommunen også i sig selv nedbrydende elementer. Den private jordejendom er allerede gledet ind i den maskeret som hus med gårdsplads, der kan udvikle sig til en fæstning, hvorfra man indleder angreb mod den fælles jord. Dette er allerede sket. Men det vigtige er det parceldelte arbejde som kilde til privat tilegnelse. Det giver plads for akkumulation af løsure f.eks. kvæg, penge og sommetider også af slaver eller livegne. Denne mobile ejendom, som ikke kan kontrolleres af kommunen blev gjort til genstand for individuelt bytte, hvor snyderi og tilfældigheder gør udfaldet og det vil komme til at tynde landbrugsøkonomien i stadig stigende grad. Her har vi altså opløsningen af den primitive økonomiske og sociale lighed. Den indfører heterogene elementer, som indenfor kommunen skaber konflikter mellem interesse og liden-skaber, som kan bruges til at nedbryde først fælles ejendommen til den dyrkbare jord, dernæst til skovene, græsgangene, brakmarkerne etc., som når de først er blevet omdannet til *fælles vedhæng* til den private ejendom vil gå til grunde i det lange løb.

Som sidste fase af den primitive samfundsformation er landbrugskommunen på samme tid overgangsfasen til den sekundære formation altså overgang fra det samfund, der er baseret på fælles ejendom til et samfund, der er baseret på privatejendom. Den sekundære formation omfatter, selvfølgelig, den række af samfund, der hviler

på slaveri og livegenskab.

Men har man hermed sagt, at landbrugskommunens historiske forløb skæbnebestemt måtte slutte med denne udgang? Overhovedet ikke. Dens iboende dualisme muliggør et alternativ: enten vil dens element af ejendom dominere over dens kollektive element eller også vil det være omvendt. Alt afhænger af det historiske miljø, den befinder sig i.

Lad os for et øjeblik abstrahere fra de ulyksaligheder, der omgiver den russiske kommune for alene at se på dens udviklingsmuligheder. Den befinder sig i en enestående situation uden fortilfælde i historien. Som det eneste land i Europa er den den dominerende form indenfor landbruget i et umådeligt stort rige. Den fælles ejendom til jorden giver den en naturlig basis for kollektiv tilegnelse og dens historiske miljø, dens samtidighed med den kapitalistiske produktion kan give den de nødvendige betingelser for det kooperative arbejde organiseret i stor målestok. Den kan derfor indoptage de positive landvindinger, som er udarbejdet af det kapitalistiske system uden at måtte gå under dets caudinske åg. Den kan gradvis udskifte parceldyrkningen med kombineret landbrug med hjælp af maskiner som den russiske jords fysiske beskaffenhed indbyder til. Efter først engang at være blevet bragt i normal tilstand i dens nuværende form kan den blive det *umiddelbare udgangspunkt* for det nye økonomiske system, som det moderne samfund stræber hen imod og begynde på et nyt liv uden at starte med sit selvmord.

<Men overfor den rejser jordejendommen sig som i sine kløer har næsten halvdelen af jorden og den bedste del af den. Netop af denne grund stemmer bevarelsen af landkommunen overens med det russiske samfunds almindelige bevægelse, hvis genfødsel kan erhverves til denne pris. Rusland ville forgæves forsøge at komme ud af blindgyden gennem det kapitalistiske forpagtersystem af engelsk type, som alle landets sociale betingelser modsiger.>

Englænderne har selv gjort sådanne forsøg i Indien. Det er kun lykkedes dem at spolere det indfødte landbrug og fordoble hungersnødens omfang og intensitet.

Men den forbindelse, der hviler over kommunen – dens isolation, den manglende forbindelse mellem livet i de forskellige kommuner, dette *afgrænsede mikrokosmos* som indtil nu har hindret ethvert historisk initiativ, hvad med den? Den ville forsvinde i forbindelse med en generel omvæltning af det russiske samfund.

Det, at den russiske bonde er vant til artellet, letter ham specielt ved overgangen fra parceldelt arbejde til kooperativt arbejde, som han allerede anvender i en vis udstrækning <i de udelte græsmarker og nogle foretagender af almindelig interesse> ved høhøsten og fællesforetagender som udtørringer etc. En helt arkaisk ejendommelighed – moderne agronomers mareridt – peger endnu i denne retning. Kom til et eller andet land, hvor den dyrkede jord afslører sporene af

en særegen opsplitning, som giver den form som et skakbræt, der er sammensat af små marker, og der er ingen tvivl om, at man ser en afdød landkommunes område. Medlemmerne har opdaget, uden at studere jordrenteteorien, at den samme mængde arbejde, der anvendes på marker af forskellig naturlig frugtbarhed og placering giver forskelligt udbytte. For at udligne frugten af arbejdet deler de altså jorden op i et bestemt antal områder, som er bestemt af jordens økonomiske og naturlige forskelle og udstykker altså påny alle disse større områder i ligeså mange parceller, som der var dyrkere. Derefter får hver en bid i hvert område. Denne ordning, eviggjort af de russiske bønder, er mildt sagt genstridig overfor agronomernes krav <og både den kollektive dyrkning og den individuelle private dyrkning>. Bortset fra andre problemer bevirker den nødvendigvis en bortødslen af tid og kræfter. Imidlertid favoriserer den overgangen til den kollektive dyrkning, som den ved første øjekast syntes at stride så meget imod. Parcellen ¹².

12. [Her bryder manuskriptet af.]

KARL MARX

149

[Landkommunen er et centralt punkt i Ruslands sociale genfødsel]

[Marx til V. I. Zasulič]
London, den 8. marts 1881.

Kære Borgerinde,

En nervesygdom, som har angrebet mig periodisk gennem de sidste ti år, har forhindret mig i at svare tidligere på Deres brev af 16. februar. Jeg beklager, at jeg ikke kan give Dem en tilbundsående fremstilling beregnet for offentligheden angående det spørgsmål, som De gør mig den ære at rette til mig. Det er flere måneder siden jeg lovede et arbejde om det samme emne til St. Petersburgs Komitéen¹. Dog håber jeg, at disse få linjer vil være tilstrækkeligt til, at De ikke vil være i tvivl om misforståelsen angående min såkaldte teori.

I analysen af den kapitalistiske produktionsopståen siger jeg: »Til grund for det kapitalistiske system ligger der altså den radikale adskillelse mellem producenten og produktionsmidlerne . . . grundlaget for hele denne udvikling er *eksproprieringen af bønderne*. Indtil videre er den kun blevet radikalt gennemført i England . . . *men alle andre lande i Vesteuropa gennemløber samme bevægelse*. (*Kapitalen*, franske udgave, s. 315).

Den »historiske skæbnebestemthed« i denne bevægelse er altså *udtrykkelig* begrænset til de *vesteuropæiske lande*. Årsagen til denne begrænsning er angivet i denne passage i kapitel XXXII: »Den

1. [St. Petersburgs Komitéen: Eksekutivkomitéen for Narodnaja Volja (Folkeviljen), et illegalt parti af utopiske socialister, der gennem individuel terror forsøgte at styrte det tsaristiske selvherskerdømme og erobre politiske friheder. Narodnaja Volja's terroroffensiv kulminerede den 13. marts 1881 med attentatet på Aleksandr II.]

private ejendom, som hviler på eget arbejde, ... bliver erstattet af den *privatkapitalistiske ejendom*, der hviler på udbytning af andres arbejde, på lønarbejde«. (I.c., s. 340)².

I denne vestlige bevægelse drejer det sig altså om *forvandlingen fra én form for privatejendom til en anden form for privatejendom*. Hos de russiske bønder skal man derimod *forvandle deres fælles ejendom til privat ejendom*.

Analysen i *Kapitalen* giver altså ingen grunde for eller imod landkommunens levedygtighed, men det specielle studium, som jeg har gennemført af den, og hvortil jeg har søgt materiale i de originale kilder, har overbevist mig om, at denne kommune er et centralt punkt i Ruslands sociale genfødsel, men for at kunne fungere sådan er det nødvendigt først at eliminere den skadelige indflydelse, som angriber den fra alle sider og endelig sikre den normale betingelser for en spontan udvikling.

Jeg har æren, kære borgerinde,
af at være Deres forbundne

Karl Marx

2. [Karl Marx: *Le Capital. Critique d'économie politique*. Trad. de M.J. Roy, entièrement rev. par l'auteur, Paris 1872-1875. – Ordlyden af denne af Marx bearbejdede franske udgave svarer disse to steder ikke til den tyske udgave (cf. MEW, bd. 23, pp. 742, 744 og 789-790).]

FRIEDRICH ENGELS

150

Handelstraktaten med Frankrig

[*The Labour Standard*, 18.6.1881]
[Midten af juni 1881]

Torsdag den 9. juni fremsatte hr. Monk (Gloucester) i Underhuset et forslag til resolution, som gik ud på, at

»ingen handelstraktat med Frankrig vil være tilfredsstillende, som ikke tilsigter at udvikle de handelsmæssige forbindelser mellem de to lande gennem en yderligere nedsættelse af tolden«.

Der fulgte en temmelig lang debat. Sir C. Dilke ydede på regeringens vegne den af den diplomatiske etikette foreskrevne blide modstand. Hr. J.A. Balfour (Tamworth) ville ved hjælp af gengældelsestold tvinge fremmede nationer til at indføre lavere tariff'er. Hr. Slagg (Manchester) ville overlade det til franskmændene selv at finde ud af, hvilken værdi vor handel har for dem og deres handel for os, også uden nogen traktat. Hr. Illingworth (Bradford) havde opgivet håbet om at nå frem til frihandel ved hjælp af handelstraktater. Hr. Mac-Iver (Birkenhead) karakteriserede det nuværende handelssystem som det rene bedrageri, for så vidt som det udelukkende består i fri import og begrænset eksport. Resolutionen blev vedtaget med 77 stemmer mod 49 – et nederlag, som hverken vil såre hr. Gladstone's følelser eller skade hans position.

Denne debat er et mønstereksempel på en lang række stadigt tilbagevendende beklagelser over den halstarrighed, hvormed den dumme udlænding og endog den lige så dumme koloni-undersåt

1. [*Hansard's Parliamentary Debates*: Vol. 262, London 1881.]

nægter at anerkende frihandelens universelle velsignelser og dens evne til at kurere alle økonomiske onder. Aldrig er en profeti brudt så totalt sammen som Manchesterskolens: Når frihandelen først var indført i England, ville den udøse sådanne velsignelser over landet, at alle andre nationer måtte følge eksemplet og åbne deres havne for engelske varer. Frihandelsapostlenes lokkende stemme forblev dog et råb i ørkenen. Ikke blot forhøjede Kontinentet og Amerika alt i alt deres beskyttelsestold; men de britiske kolonier fulgte trop, så snart de var blevet betænkt med selvstyre; og næppe var Indien blevet underlagt Kronen², før der selv der blev indført en importtold på 5% på bomuldsvarer for at stimulere den indenlandske industri.

Hvorfor det måtte være sådan, er et uudgrundeligt mysterium for Manchesterskolen. Og dog er sagen såre enkel.

Omtrent omkring midten af forrige århundrede var England hovedsædet for bomuldsmanifikationen, og da efterspørgslen på bomuldsvarer begyndte at stige, var det naturligt, at det var her, man opfandt det maskineri, som ved hjælp af dampkraften revolutionerede først bomuldsindustrien og lidt efter lidt hele resten af tekstilfabrikationen. Storbritanniens omfangsrige, lettilgængelige kulforekomster blev nu, takket være dampkraften, grundlaget for landets velstand. De vidtstrakte jernmalmsforekomster i umiddelbar nærhed af kullene fremmede udviklingen af jernindustrien, som havde modtaget en ny stimulans af efterspørgslen på dampmaskiner og andet maskineri. Men så, midt i denne revolution af hele fabrikationssystemet, kom Antijakobiner- og Napoleonskrigene, som i næsten femogtyve år fordrev næsten alle konkurrerende nationers skibe fra havene og således praktisk talt gav de engelske industrivarer monopol på alle oversøiske og nogle af de europæiske markeder. Da freden i 1815 var genoprettet, stod England parat med sine dampdrevne fabrikker til at forsyne verden, mens dampmaskiner endnu næppe var kendt i andre lande. I den industrielle produktion var England langt foran dem.

Men fredens genoprettelse foranledigede snart andre nationer til at træde i Englands fodspor. Beskyttet af sin Kinesiske Mur af en prohibitivtold indførte Frankrig dampkraften i produktionen. Det samme gjorde Tyskland, skønt den tyske toldtarif dengang var mere liberal end nogen anden, den engelske ikke undtaget. Og det samme gjorde andre lande. På samme tid indførte det engelske jordejeraristokrati kornlovene for at forhøje deres jordrente, hvilket medførte en stigning på brødpriiserne og dermed i pengelønningerne. Alligevel gik udviklingen i den engelske industri fremad i et formidabelt tempo. Omkring 1830 havde England indrettet sig på at blive »verdens værksted«. At gøre det til verdens værksted var i virkeligheden den opgave, som Antikornlovsligaen havde stillet sig.

2. [Indien blev direkte underlagt Kronen i 1858.]

Dengang gjorde man ikke nogen hemmelighed af, hvad man tilsigtede med ophævelsen af kornlovene. At reducere brødpriiserne og dermed pengelønnen ville sætte de britiske fabrikker i stand til at hamle op med en hvilken som helst konkurrence, som onde eller uvidende udlændinge truede dem med. Hvad kunne være mere naturligt, end at England, med sit store forspring i henseende til maskineri, med sin kæmpemæssige handelsflåde, sit kul og sit jern, skulle forsyne hele verden med industrivarer, og at resten af verden som modydelse herfor skulle forsyne det med landbrugsprodukter, korn, vin, hør, bomuld, kaffe, té o.s.v.? Således havde Forsynet bestemt det, og hvis man satte sig op imod det, trodsede man åbent Guds vilje. Til nød kunne det tillades Frankrig at forsyne England og resten af verden med sådanne luksus- og modevarer, som ikke kunne fremstilles maskinelt, og som var en oplyst fabriksejers opmærksomhed helt og holdent uværdige. Da og kun da ville der herske fred på jord, menneskene til velbehag; da ville alle nationer være forbundet med handelens og den gensidige fordels kærlige bånd; da ville fredens og overflodens rige være oprettet for evigt; og til arbejderklassen, til »hænderne«, sagde man: »Børn, nu kommer de gode tider – vent blot en stund endnu!«. Selvfølgelig venter hænderne stadig.

Men mens »hænderne« ventede, ventede de onde og uvidende udlændinge til gengæld ikke. De kunne ikke se skønheden i et system, som skulle forvandle Englands midlertidige industrielle overlegenhed til et middel til at sikre det industrielle monopol i hele verden og til evig tid og nedværdige alle andre nationer til blotte landbrugsvedhæng til England – med andre ord: bringe dem i Irlands overordentligt misundelsesværdige situation. De vidste, at ingen nation kan holde trit med de andre i henseende til civilisation, hvis den berøves industri og dermed reduceres til en hob bondetampe. Og derfor indordnede de den private handelsprofit under de nationale behov og beskyttede deres spæde industri med høje toldafgifter, som forekom dem at være det eneste middel til at beskytte sig mod at synke ned i den økonomiske tilstand, Irland kan glæde sig over.

Vi vil ikke påstå, at en sådan fremgangsmåde i alle tilfælde har været rigtig. Tværtimod ville Frankrig kunne høste umådelige fordele af en ret vidtgående tilnærmelse til frihandelen. Den tyske industri har nået sit nuværende udviklingstrin under frihandelen, og Bismarck's nye beskyttelsestold vil ikke skade andre end de tyske fabrikker selv. Men der er ét land, hvor en kort periode med beskyttelsestold ikke kun er rimelig, men endda absolut nødvendig – og det er Amerika.

Amerika befinder sig på det punkt i sin udvikling, hvor introduktionen af fabrikmæssig produktion er blevet en national nødvendighed. Det bevises bedst af den kendsgerning, at det ikke længere er England, der har føringen inden for opfindelsen af arbejdsbesparen-

de maskineri, men derimod Amerika. Amerikanske opfindelser fortrænger dag for dag engelske patenter og engelsk maskineri. Amerikanske maskiner føres til England, og det inden for næsten alle industrigrene. Hertil kommer, at Amerika har den mest energiske befolkning i verden; kulforekomster, i sammenligning med hvilke Englands er forsvindende små; jern og andre metaller i overflod. Og kan man gå ud fra, at et sådant land vil udsætte sin voksende unge industri for en langvarig konkurrence med Englands for længst etablerede industri, hvis det i kraft af en beskyttelsestoldperiode på ca. tyve år umiddelbart kan få sin industri op på siden af en hvilken som helst konkurrent? Men, siger Manchesterskolen, Amerika berøver kun sig selv med sit beskyttelsestoldsystem. På nøjagtig samme måde som en mand berøver sig selv, hvis han betaler tillægsbillet til et eksprestog, i stedet for at benytte bumletoget – halvtreds miles i timen i stedet for tolv.

Uden tvivl vil den nuværende generation komme til at opleve, at amerikanske bomuldsvarer konkurrerer med engelske i Indien og Kina og efterhånden vinder fodfæste på disse to førende markeder, og at amerikanske maskiner og metalvarer konkurrerer med engelske fabrikater i alle dele af verden, inklusive England; og den samme ubønhørlige nødvendighed, der bragte de flamske manufakturer til Holland og de hollandske til England, vil inden længe forlægge verdensindustriens centrum fra England til De forenede Stater. Og på det begrænsede felt, som så bliver tilbage til England, vil det i adskillige kontinentale nationer finde formidable konkurrenter.

Man kan ikke længere lukke øjnene for den kendsgerning, at Englands industrielle monopol hastigt svinder bort. Hvis den »oplyste« middelklasse tror, at det er i dens interesse at skjule denne kendsgerning, så lad arbejderklassen dristigt se den i øjnene; thi den er mere interesseret i den end de »ypperste«. Disse kan endnu længe fortsætte som bankierer og pengeudlånere for hele verden, lige som venetianerne og hollænderne før dem var det i deres forfaldsperiode. Men hvad skal der blive af »hænderne«, når Englands kæmpemæssige eksportandel engang begynder at svinde ind år for år i stedet for at ekspandere? Hvis forlæggelsen af jerns kibsbygningen fra Themsens til Clyde var nok til at dømme hele Londons Eastend til kronisk pauperisme, hvad vil så den faktiske forlæggelse af de vigtigste engelske industrier til den anden side af Atlanterhavet betyde for England?

Den vil betyde én stor ting: den vil bryde det sidste led, som endnu binder den engelske arbejderklasse til den engelske middelklasse. Dette led var deres fælles forvaltning af et nationalt monopol. Når dette monopol først er ødelagt, vil den britiske arbejderklasse være tvunget til at tage sine egne interesser, sin egen frelse i sine egne hænder og gøre en ende på lønsystemet. Lad os håbe, den ikke vil vente så længe.

FRIEDRICH ENGELS

151 Amerikanske levnedsmidler og jordspørgsmålet

[*The Labour Standard*, 2.7.1881]
[Slutningen af juni 1881]

Siden efteråret 1837 har vi været vant til at se pengepanik og handelskriser blive importeret fra New York til England. Mindst én ud af hver to af de industrielle omvæltninger, der indtræffer hvert tiår, er brudt ud i Amerika. Men at Amerika også skulle vende op og ned på de hævdvundne forhold i det britiske landbrug, revolutionere de ældgamle relationer mellem jordejer og forpagter [tenant at will], tilintetgøre det engelske jordrentesystem og lægge engelske farme øde – skulle først den sidste fjerdedel af det 19. århundrede opleve.

Men sådan er det. Den jomfruelige præriejord i Vesten – som nu er under opdyrkning, ikke parcel for parcel, men i tusinder af kvadratmiles – begynder nu at bestemme prisen på hvede og følgelig forpagtningsafgiften på hvedearealerne. Og ingen gammel jord kan konkurrere med den. Det er et vidunderligt land, fladt eller let bølget; ikke afbrudt af voldsomme niveauforskelle; endnu i fuldstændig den samme tilstand, hvori det langsomt blev aflejret på bunden af et tertiært ocean; frit for sten, klipper, træer; umiddelbart egnet til opdyrkning uden noget forberedende arbejde. Det behøver hverken at blive ryddet eller drænet; man kører en plov hen over det, og det er parat til at modtage sæden og vil kunne bære tyve til tredive afgrøder hvede efter hinanden og uden gødskning. Det er en jord, der egner sig til agerbrug i den helt store målestok, og den dyrkes i den helt store målestok. De britiske landmænd har altid været stolte af deres store farme til forskel fra de kontinentale selvejerbønders småbrug; men hvad er de største farme i Det forenede Kongerige i sammenligning med farmene på den amerikanske prærie, farme på 40.000 acres eller mere, drevet af regulære hære af mænd, heste og

redskaber, der ekserceres, kommanderes og organiseres som soldater.

Denne amerikanske landbrugsrevolution sammen med de revolutionerede transportmidler, som amerikanerne har opfundet, bringer hvede til Europa til så lave priser, at ingen europæisk landmand kan konkurrere med det – i det mindste ikke så længe, man venter af ham, at han betaler forpagtningsafgiften. Se blot på året 1879, da det for første gang blev føleligt. Høsten var dårlig i hele Vesteuropa; i England slog den fejl. Men på grund af det amerikanske korn holdt priserne sig næsten uændrede. For første gang oplevede den britiske forpagter på samme tid en dårlig høst og en lav hvedepris. Så begyndte forpagterne at røre på sig, og jordejerne blev opskræmt. Det følgende år, da høsten var bedre, blev priserne endnu lavere. Kornprisen bestemmes nu af produktionsomkostningerne i Amerika plus transportomkostningerne. Og det vil være tilfældet i stigende grad år for år, efterhånden som ny præriejord lægges under plov. De hære af landarbejdere, der kræves hertil, leverer vi selv fra Europa ved at sende udvandrere derover.

Tidligere kunne forpagtere og jordejere trøste sig med, at hvis korn ikke kunne betale sig, så kunne kød. Pløjemarkerne blev til græsmarker, og alt var igen i den skønneste orden. I dag er denne udvej imidlertid også blevet afskåret. Amerikansk kød og amerikansk kvæg bliver i stadig voksende mængder sendt over havet. Og ikke nok med det. Der er i hvert fald to store kvægproducerende lande, som ivrigt leder efter metoder, hvormed de kan sende deres kæmpemæssige overskud på kød, som nu går til spilde, til Europa og især til England. Med det nuværende videnskabelige niveau og den hurtige udvikling i den praktiske anvendelse af videnskaben kan vi være sikre på, at om senest et par år vil australsk og sydamerikansk okse- og lammekød blive bragt hertil i upåklagelig tilstand og i enorme mængder. Hvad skal der så blive af den britiske forpagters velstand og den britiske jordejers store forpagtningsindkomster? Det er ganske vist udmærket at dyrke stikkelsbær og jordbær o.s.v. – men markedet er allerede tilstrækkelig forsynet med disse ting. Den britiske arbejder kunne uden tvivl godt konsumere en hel del mere af disse lækkerbidskener – men så må man først forhøje hans løn.

Man behøver vel næppe sige, at virkningerne af denne nye, amerikanske landbrugskonkurrence også kan mærkes på Kontinentet. Den lille selvejerbonde, som for det meste stikker i hypoteksgæld til op over begge ører, og som i stedet for de forpagtningsafgifter, som de engelske og irske bønder må svare, skal betale renter og provision, føler virkningerne lige så meget. Det er en særlig virkning af denne amerikanske konkurrence, at den ikke blot overflødiggør den store jordejendom, men også den lille, idet den gør dem begge urentable.

Man kunne indvende, at systemet med at udpine jorden, sådan

som det for øjeblikket bedrives i det Fjerne Vesten, ikke kan fortsætte i al evighed, og at det hele vil gå i orden igen. Naturligvis kan det ikke vare evigt; men der er nok jord, der ikke er udpint, til at processen kan fortsætte et århundrede. Herudover er der andre lande, der har de samme fortrin. Der er hele den sydrussiske steppe, hvor forretningsfolk jo har opkøbt jord og gjort det samme. Der er den store pampas i den Argentinske Republik og endnu flere områder; altsammen jord, der er lige så velegnet til dette moderne landbrugssystem med stordrift og billig produktion. Før dette system er udtømt, vil det derfor have eksisteret længe nok til at likvidere samtlige Europas jordejere, store som små, i hvert fald to gange.

Nå, og hvad bliver så enden på alt dette? Enden bliver og må blive, at vi vil blive tvunget til at nationalisere jorden og lade den dyrke af kooperativer under national kontrol. Da og først da vil arbejdet med jorden igen kunne betale sig, både for dem, der dyrker jorden, og for hele nationen, ligegyldigt, hvad prisen på amerikansk eller alt muligt andet korn og kød måtte være. Og skulle jordejerne i mellemtiden – hvad de halvt om halvt synes at være tilbøjelige til – virkelig tage til Amerika, ønsker vi dem en god rejse.

[*The Labour Standard*, 30.7.1881]
[Slutningen af juli 1881]

Bomuld og jern er de to vigtigste råstoffer i vor tid. Den nation, der fører an i fabrikationen af bomulds- og jernvarer, står i det hele taget i spidsen for industrinationerne. Og fordi og så længe det gælder for England, derfor og så længe vil England være verdens førende industrination.

Man kunne således forvente, at arbejderne i bomulds- og jernindustrien skulle være bemærkelsesværdigt godt stillet i England; at handelen med disse artikler, i betragtning af Englands beherskelse af markedet, altid skulle være blomstrende, og at overflodens tusindårsrige, der blev lovet på frihandelsagitationens tid, skulle være virkeliggjort i det mindste i disse industrigrene. Men ak! Vi ved alle, at det langt fra er tilfældet, og at hvis arbejderne situation ikke er blevet værre, men tværtimod i mange tilfælde er blevet bedre, så skyldes det her som i andre industrier udelukkende deres egne anstrengelser – stærk organisation og hårde strejkekampe. Vi ved, at bomulds- og jernindustrien efter nogle få korte prosperitetsår brød fuldstændig sammen omkring og efter 1874; fabrikker blev lukket, højovne slukket, og hvor produktionen blev fortsat, var deltidsarbejde reglen. Sådanne perioder med sammenbrud havde man kendt tidligere; de optræder i gennemsnit hvert tiende år; de varer en vis tid for så at blive afløst af en ny prosperitetsperiode, og så fremdeles.

Men det, der karakteriserer den nuværende depressionsperiode, især i jern- og bomuldsindustrien, er, at den nu har været nogle år længere end sædvanlig. Der har været flere forsøg på en genoplivelse, flere tilløb; men forgæves. Selv om den egentlige sammenbrudsperiode måtte være overstået, er handelen stadig præget af mathed,

og markederne er som hidtil ude af stand til at absorbere hele produktionen.

Grunden hertil er, at under vort nuværende system, hvor vi anvender maskineri til at producere ikke blot industrivarer, men også maskinerne selv, kan produktionen forøges med en utrolig fart. Hvis fabrikanterne ønskede det, ville de i én eneste prosperitetsperiode uden vanskeligheder kunne udvide anlæggene til spinning og vævning, blegning og trykning af bomuldsstoffer så meget, at de ville kunne producere 50% flere varer og fordoble den samlede produktion af råjern og jernvarer af enhver art. Den faktiske forøgelse har ikke fået et sådant omfang. Men den har ikke desto mindre været uden sammenligning med tidligere ekspansionsperioder, og følgen heraf er – kronisk overproduktion, kronisk depression i handelen. Fabrikanterne kan tillade sig at forholde sig afventende, i det mindste en rum tid, men arbejderne må lide under det; thi for dem betyder det kronisk elendighed og bestandig fare for at havne i arbejdshuset.

Dette er altså resultatet af den uhammede konkurrences glorværdige system, virkeliggørelsen af det tusindårsrige, som Cobden, Bright & Co. lovede! Dette er, hvad der forestår arbejderne, hvis de – som de har gjort i de sidste femogtyve år – overlader forvaltningen af imperiets økonomiske politik til deres »naturlige foresatte«, de »industrikaptajner«, der ifølge Thomas Carlyle var kaldet til at kommandere landets industrielle armé¹. Netop industrikaptajner! I sammenligning med dem var Napoleon's generaler i 1870 genier. Hver af disse angivelige industrikaptajner bekæmper alle de andre; handler udelukkende i egen interesse; forøger sin virksomhed uden at tage hensyn til, hvad hans naboer gør; og endelig opdager de alle til deres store overraskelse, at overproduktion er resultatet. De kan ikke forenes om at regulere produktionen; de kan kun forenes om ét mål: *at holde deres arbejderes lønninger nede*. Og på den måde, gennem overilet udvidelse af landets produktivkraft langt ud over markedernes absorptionssevne, berøver de deres arbejdere den relative lindring, som en periode med moderat prosperitet ville give dem, og som de har krav på efter en lang sammenbrudsperiode, for at bringe deres indkomster op på gennemsnittet. Kan man stadig ikke forstå, at fabrikanterne som klasse er blevet ude af stand til at forestå landets store økonomiske interesser, ja, selve produktionsprocessen? Og er det ikke en absurditet, omend en kendsgerning, at den værste fjende for de engelske arbejdere er deres egne hænders stedse voksende produktivitet?

Man må også tage en anden omstændighed i betragtning. De engelske fabrikanter er ikke de eneste, som øger deres produktivkræfter. Det samme sker i andre lande. Statistikken giver os ingen

1. [Thomas Carlyle: *Past and Present*, London 1843, og »The present time« i *Latter-Day Pamphlets*, London 1850.]

mulighed for at lave en separat sammenligning af bomulds- og jernindustrien i de forskellige førende lande. Men hvis vi tager tekstil-, mine- og metalindustrien under ét, kan vi på grundlag af det materiale, som direktøren for det Preussiske Statistiske Kontor, dr. Engel, har leveret i sin bog *Das Zeitalter des Dampfes* (Berlin 1881)², opstille en sammenlignende tabel. Ifølge hans overslag bliver der i de nævnte industrier i de nedenfor anførte lande anvendt dampmaskiner med en samlet ydeevne i hestekræfter (én hestekraft er lig med den kraft, der kan løfte 1 kg 1 meter i 1 sekund), som er:

	<i>Tekstilindustri</i>	<i>Minedrift og metalindustri</i>
England, 1871	515.800 hk	1.077.000 hk
Tyskland, 1875	128.125 hk	456.436 hk
Frankrig, ca.	100.000 hk	185.000 hk
De forenede Stater, ca.	93.000 hk	370.000 hk

Vi kan altså se, at den samlede dampkraft, som anvendes af de tre nationer, der er Englands vigtigste konkurrenter, i tekstilindustrien udgør næsten tre femtedele af den engelske, mens de næsten kommer op på siden af den i minedrift og metalindustri. Og da disse landes industri udvikler sig meget hurtigere end Englands, kan der næppe herske tvivl om, at deres samlede produktion snart vil overflyve den engelske.

Se endvidere på den følgende tabel, der viser den damphestekraft, der anvendes i produktionen, med undtagelse af lokomotivernes og skibsmotorernes:

<i>Hestekræfter</i>	
Storbritannien	ca. 2.000.000
De forenede Stater	ca. 1.987.000
Tyskland	ca. 1.321.000
Frankrig	ca. 492.000

Denne tabel viser endnu tydeligere, hvor lidt der er tilbage af Englands monopol inden for de industrier, der drives med dampkraft, og hvor lidt det er lykkedes frihandelen at sikre Englands industrielle

overlegenhed. Og man skal ikke sige, at dette fremskridt i den udenlandske industri er kunstigt, at det skyldes beskyttelsestolden. Hele den voldsomme ekspansion i den tyske industri er blevet opnået inden for et særdeles liberalt frihandelsregime; og når Amerika, hovedsagligt som følge af et absurd system med indenlandsk forbrugsbeskatning, er tvunget til at søge tilflugt til en mere iøjnefaldende end reel beskyttelsestold, så ville ophævelsen af disse love om forbrugsbeskatning være tilstrækkelig til at tillade Amerika at konkurrere på det åbne marked.

Dette er altså den situation, England er havnet i efter de femogtyve år, hvor Manchesterskolens doktriner har været næsten eneherkende. Efter vor mening er disse resultater af en sådan art, at herrerne fra Manchester og Birmingham så hurtigt som muligt må takke af for at lade arbejderklassen komme til de næste femogtyve år. Den ville bestemt ikke klare det dårligere.

2. [Ernst Engel: *Das Zeitalter des Dampfes in technischstatistischer Beleuchtung*, 2. Aufl., Berlin 1881.]

153 [Polen og panslavismen]¹

[Engels til Karl Kautsky]
London, den 7. februar 1882

[...]

En af de virkelige opgaver for revolutionen i 48 (og de *virkelige*, ikke illusoriske opgaver for en revolution løses altid som følge af denne revolution) var oprettelsen af de undertrykte og opslittede nationaliteter i Mellemeuropa, for så vidt som disse overhovedet var livsduelige og især modne til uafhængighed. Denne opgave blev – i overensstemmelse med de daværende forhold – løst for Italiens, Ungarns, Tysklands vedkommende af revolutionens testamentariske eksekutorer, Bonaparte, Cavour, Bismarck. Resterede Irland og Polen. Irland kan her lades ude af betragtning, det berører kun særdeles indirekte forholdene på Kontinentet. Men Polen ligger midt i Kontinentet, og opretholdelsen af Polens deling er netop det bånd, der igen og igen binder den Hellige Alliance sammen igen, og derfor interesserer Polen os meget.

Nu er det for et stort folk historisk umuligt så meget som at diskutere et hvilket som helst internt spørgsmål alvorligt, så længe den nationale uafhængighed mangler. Før 1859 var der ikke tale om socialisme i Italien; endog antallet af republikanere var ringe, omend de udgjorde det mest energiske element. Først efter 1861 er republikanerne blevet mange og har afgivet deres bedste elementer til socialisterne². Det samme i Tyskland. Lassalle var på nippet til at

- [I et brev af 8. november 1881 underrettede Karl Kautsky Engels om de modsætninger, der på den socialistiske verdenskongres den 2.-4. oktober 1881 i Chur i Schweiz var opstået mellem de polske socialistiske grupper om vejen til Polens nationale uafhængighed. Kautsky udbad sig Engels' mening om, hvilken stilling *Det Sozialdemokrat* skulle tage i dette spørgsmål.]
- [Efter den Italiensk-Østrigske Krig 1859 dannedes i marts 1861 Kongeriget Italien, dog uden Venedig og Rom.]

opgive sagens som forfejlet, da han varså heldigt at blive skudt. Først da året 1866 havde afgjort Lille-tysklands storpreussiske enhed³, opnåede såvel det lasalleanske⁴ som det sk. eisenachske⁵ parti betydning, og først efter 1870, hvor de bonapartistiske indblandingslyster definitivt var blevet udryddet, kom der gang i sagen. Havde vi stadig den gamle Forbunds dag⁶, hvor var så vort parti! Det samme i Ungarn. Først efter 1860 er den moderne bevægelse – svindel øverst, socialisme nederst – rykket ind⁷.

En international proletarisk bevægelse er overhovedet kun mulig mellem selvstændige nationer. Den uanselige republikanske internationalisme fra 1830/48 grupperede sig omkring Frankrig, der skulle befri Europa, og *øgede altså den franske chauvinisme* på en sådan måde, at Frankrigs kald som verdens befrier og dermed dets ret til at stå i spidsen uophørligt kommer os på tværs (som karikatur hos blanquisterne, men også meget stærkt f.eks. hos Malon og Co.). Også i Internationalen var det franskmændenes ret selvfulgelige synspunkt. Først begivenhederne måtte og må stadig dagligt lære dem – og også en hel del andre – at internationalt samvirke kun er muligt mellem *ligestillede*, og selv en primus inter pares⁸ højst for den umiddelbare aktion. Så længe Polen er delt og underkuet, kan der altså hverken udvikles et kraftigt socialistisk parti i selve landet eller et virkeligt internationalt samkvem mellem *andre polakker end emigranterne* og de øvrige proletariske partier i Tyskland etc. Enhver polsk bonde eller arbejder, der vågner fra fordummelsen til deltagelse i almene interesser, støder som det første på den kendsgerning, den nationale underkuelse frembyder; den møder ham overalt som den første hindring. At overvinde den er grundbetingelsen for enhver sund og fri udvikling. Polske socialister, der ikke sætter landets befrielse øverst i deres program, minder mig om tyske socialister, der ikke som det første ville kræve socialistlovens⁹ afskaffelse samt

- [Som resultat af den Preussisk-Østrigske Krig 1866 dannedes i 1867 det Nordtyske Forbund, omfattende 21 småstater og fristæder. Det Nordtyske Forbunds forfatning sikrede preussisk dominans. Dannelsen af det Nordtyske Forbund var et skridt i retning af Tysklands nationale samling, der fandt sin afslutning i og med oprettelsen af Det tyske Kejserdømme i januar 1871.]
- [Der refereres til Lassalle's Allgemeiner Deutscher Arbeiterverein, grundlagt den 23. maj 1863 i Leipzig.]
- [Der refereres til Sozialdemokratische Arbeiterpartei, grundlagt på Allgemeinen Deutschen Sozialdemokratischen Arbeiterkongress den 7.-9. august 1869 i Eisenach.]
- [Bundestag: Det centrale organ for Det tyske Forbund, der blev dannet på Wienerkongressen i 1815. Bundestag bestod af repræsentanter for de tyske stater og blandede sig i kontrarevolutionært øjemed i staternes indre anliggender.]
- [I og med »Oktoberdiplomet« fra 1860 genvandt Ungarn en del af den gamle forfatning fra før 1848 og dermed en del af den tilstræbte nationale uafhængighed. I 1867 blev Ungarn et selvstændigt kongedømme i personalunion med Østrig.]
- [Primus inter pares: den første blandt ligemænd.]
- [Socialistloven, »Gesetz gegen die gemeingefährlichen bestrebungen der Sozial-

presse-, forenings- og forsamlingsfrihed. For at kunne kæmpe må man først have jord under fødderne, luft, lys og albuenum. Ellers forbliver alt tom snak.

Om en oprettelse af Polen tilmed er mulig før den næste revolution, er uden betydning. Det er afgjort ikke vor opgave at afholde polakkerne fra deres bestræbelser for at tilkæmpe sig livsbetingelserne for deres videre udvikling eller bilde dem ind, at den nationale uafhængighed fra et internationalt standpunkt er et helt sekundært punkt, hvor den tværtimod er grundlaget for alt internationalt samvirke. I øvrigt var krigen mellem Tyskland og Rusland på nippet til at bryde ud i 1873; oprettelsen af et Polen *af en art*, kernen til det kommende virkelige Polen, altså afgjort mulig. Og hvis d'herre russere ikke snart indstiller deres panslavistiske intriger og hetzerier i Hercegovina¹⁰, så kan de bringe sig en krig på halsen, der vokser dem, Østrig og Bismarck over hovedet. Kun det russiske panslavistiske parti og tsaren har interesse i, at sagerne i Hercegovina bliver alvorlige; for det bosniske røverpak kan man dog ikke have større interesse end for de dumme østrigske ministre og bureaukrater, der nu slår deres folder der. Altså selv uden en opstand, i kraft af frenteuropæiske kollisioner, er oprettelsen af et uafhængigt Lillepolen altså slet ikke så umulig; præcist lige som det af bourgeoisiet opfundne preussiske Lille-tyskland ikke blev oprettet på den revolutionære eller parlamentariske vej, de havde drømt om, men gennem krig.

Jeg er altså af den anskuelse, at *to* nationer i Europa ikke blot har ret, men pligt til at være nationale, før de er internationale: irlænderne og polakkerne. De er netop internationale på den bedste måde, når de er rigtigt nationale. Det har polakkerne forstået i alle kriser og bevist på alle revolutionens slagmarker. Berøver man dem udsigten til at oprette Polen eller bilder man dem ind, at det nye Polen alligevel med det første af sig selv vil falde ned i skødet på dem, så er det sket med deres interesse i den europæiske revolution.

Navnlig vi har ingen grund til at lægge hindringer i vejen for polakkerne i deres uomgængelige stræben efter uafhængighed. For det første har de i 1863¹¹ opfundet og anvendt den kampform, som

demokratie«, blev vedtaget den 19. oktober 1878 i Rigsdagen og trådte i kraft den 21. oktober 1878. Påskuddet til denne forholdsregel var to – fejlslagne – attentatforsøg mod Wilhelm I. i maj og juni 1878. Undtagelsesloven forbød alle partiorganisationer og fagforeninger, for så vidt som de havde socialistiske mål.]

10. [Der refereres til opstanden i Bosna-Hercegovina, der udbrød i januar 1882. I overensstemmelse med beslutningerne på Berliner kongressen 1878 var Bosna-Hercegovina blevet besat af Østrig. Opstanden blev udløst af besættelsesmagtens dekret om tvungen militærtjeneste for befolkningen i de besatte områder. Den tsaristiske regering forsøgte at udnytte opstanden til sine formål. Opstanden kulminerede i februar 1882.]

11. [Der refereres til den nationale opstand i 1863-64 i Kongrespolen, d.v.s. den af Rusland beherskede del af Polen.]

russerne nu efterligner med så gode resultater (se *Berlin und Petersburg*, tillæg 2¹²), og for det andet var de Pariserkommunens eneste pålidelige og duelige hærførere¹³.

Hvad er det i øvrigt for folk, der bekæmper de polske nationalitetsbestræbelser? For det første den europæiske bourgeois, hos hvem polakkerne har mistet enhver kredit siden opstanden i 1846¹⁴ og som følge af deres socialistiske tendenser; for det andet de russiske panslavister og de af dem influerede personer, så som Proudhon, der så gennem Gercen's briller. Af russerne, selv de bedste, er tili dag kun få gået fri af panslavistiske tendenser og minder: Ruslands panslavistiske kald er lige så selvfølgelig for dem som Frankrigs medfødte revolutionære initiativ for franskmændene. Men i virkeligheden er panslavismen en verdensherredømme-svindler under dække af en ikke-eksisterende *slavisk* nationalitet og den værste fjende for os og russerne. Svindelen vil til sin tid bryde totalt sammen, men i mellemtiden kan den være os særdeles ubehagelig. En panslavistisk krig som det sidste redningsanker for den russiske tsarisme og den russiske reaktion forberedes i dette øjeblik; om den kommer i stand er et åbent spørgsmål, men sker det, så er kun ét sikkert: at den prægtige udvikling i den revolutionære retning i Tyskland, Østrig og Rusland selv afspores totalt og tvinges ind i andre, for nærværende uberegnelige baner. I bedste fald mister vi 3-10 år derved, en galgenfrist for en konstitutionel »ny æra«¹⁵ i Tyskland og måske også i Rusland, et

12. [*Berlin und St. Petersburg. Preussische Beiträge zur Geschichte der Russisch-Deutschen Beziehungen*, 2. unveränd. Aufl., Leipzig 1880. - Bogen, der blev offentliggjort anonymt, er skrevet af Julius Eckardt. Det tillæg 2, Engels henviser til, omhandler den polske opstand 1863-64.]

13. [Blandt de mange revolutionære polske emigranter, der deltog i Pariserkommunens kampe, er Walery Wróblewski og Jaroslaw Dabrowski de mest kendte. General Wróblewski ledede den ene af Kommunens tre arméer. General Dabrowski, der i begyndelsen forestod forsvaret af ét af de afgørende frontafsnit, og som derefter ledede Kommunens 1. armé, blev i maj 1871 udnævnt til øverstkommanderende for alle Kommunens stridskræfter.]

14. [I februar 1846 iværksatte revolutionære polske demokrater en opstand med Polens nationale befrielse som mål; opstanden den 22. februar 1846 i Krakow var som den eneste sejrrig og resulterede i dannelse af en revolutionær national regering, der udstedte et manifest om ophævelsen af alle feudale forpligtelser. Krakow-opstandens program, der repræsenterede bøndernes og de lavere lag i bybefolkningens interesser, indeholdt derudover revolutionært demokratiske og utopisk socialistiske krav såsom fordeling af godserne til de jordløse og planer om grundlæggende forbedringer af arbejderklassens stilling gennem oprettelse af nationale eller »sociale« værksteder.]

Om Krakow-opstanden, cf. Marx' og Engels' taler ved mindehøjtideligheden i Bruxelles den 22. februar 1848 i anledning af 2-års-dagen for Krakow-opstanden (MEW, bd. 4, pp. 519-525) og Karl Marx/Friedrich Engels: »Do meetingu w Genewie, zwołanego na pamiatke 50-ejrocznicy Rewolucyi Polskiej 1830 r.«, 27. november 1880 (MEW, bd. 19, pp. 239-241).]

15. [Da den preussiske prins Wilhelm (fra 1861 konge af Preussen) i oktober 1858 blev konstitueret som regent proklamerede han en »liberal« kurs. I november 1858 afskedigede han regeringen Manteuffel og udnævnte en regering af moderat liberale aristokrater, hvilket fik bourgeoisiet til at øjne en »Ny Æra«.]

Lillepolen under tysk hegemoni, en revanchekrig med Frankrig, ny folkefanatisering, endelig vil en ny Hellig Alliance så være det mest sandsynlige. Panslavismen er nu mere end nogensinde vores dødsfjende, til trods for at den står på gravens rand eller rettere: netop derfor. Thi det véd folk som Katkov, Aksakov, Ignat'ev og Co., at deres rige for evigt er forbi, når tsarismen er styrtet og det russiske folk træder ind på scenen. Og derfor denne brændende iver efter krigi et øjeblik, hvor statskassen indeholder et minus og ingen bankier vil låne den russiske regering så meget som en rød øre.

Dette er netop grunden til, at panslavisterne nærer et sådant dødeligt had mod polakkerne: De er de eneste *anti*-panslavistiske slaver, altså forræddere mod den hellige slaviske sag, og må med magt indlemmes i det storslaviske tsarrige, hvis fremtidige hovedstad er Tsarigrad, d.v.s. Konstantinopel.

Nu kunne De spørge mig, om jeg da overhovedet ikke har sympati for de små slaviske folk og folkerester, der er sprængt fra hinanden af de tre kiler, der er drevet ind i slaviskheden: tyskerne, magyarerne, tyrkerne? Faktisk meget lidt. Det tjekkoslovakiske nødskrig:

Bože!
Kdoby Slavum (sic!) spravedlivost čini!¹⁶

er blevet besvaret fra Petersburg, og hele den tjekkiske nationale bevægelse stræber efter, at tsaren skal lade dem spravedlivost činiti¹⁷. Tilsvarende med de andre: serbere, bulgarer, slovenere, galiciske ruthenere (i det mindste delvis). Men disse mål kan vi ikke gå ind for. Først når tsarismens sammenbrud befrier disse småfolks nationale bestræbelser fra sammensmeltning med panslavistiske verdensherredømme-tendenser, først da kan vi give dem fri, og jeg er sikker på, at seks måneders uafhængighed er nok til at bringe dem dertil, at de trygler om at blive optaget igen. Men man vil under ingen omstændigheder tilstå disse småfolk den ret, de nu påberåber sig i Serbien, Bulgarien og Østrumelien: at forhindre udbygningen af det europæiske jernbanenet til Konstantinopel.

[...]

Hvor lidt arbejderne i øvrigt, selv i de angiveligt »undertrykte« lande, er smittet med professorernes og bourgeois'ens panslavistiske lyster, beviser den famose alliance mellem tyske og tjekkiske arbejdere i Böhmen.

[...]

16. [Engels citerer her fra Jan Kollár's: *Slávy dčera. Lyricko-epická báseň w pěti zpěvých*, [Upelé wydán], W Pešti 1832, 3. afsnit (»Dunag«), p. 287. – Oversættelsen lyder: »Åh, Gud! ... Ak, der findes ikke længere nogen på jord, der vil lade slaverne vederfares retfærdighed!«.]

17. [Spravedlivost činiti: vederfares retfærdighed.]

[Engels til Eduard Bernstein]
London, den 22. februar 1882

[...]

Det er meget forståeligt, at mit brev¹ ikke har overbevist Dem, da De allerede havde sympatier for de »undertrykte« sydslaver. Vi har jo alle oprindeligt, for så vidt som vi først er gået igennem liberalismen eller radikalismen, taget disse sympatier for alle »undertrykte« nationaliteter med over, og jeg ved, hvor meget tid og studium det har kostet mig at blive af med dem, men det til gengæld grundigt.

Nu må jeg imidlertid bede Dem ikke at tillægge mig synspunkter, som jeg aldrig har udtalt. [...] Jeg har overhovedet ingen grund til at ærgre mig over den centrifugale bevægelse i Østrig. En »dømmning mod Rusland« er overflødig fra det øjeblik, revolutionen bryder ud i Rusland, d.v.s. hvor en eller anden repræsentativ forsamling træder sammen. Fra den dag er Rusland beskæftiget indadtil, panslavismen falder sammen i al sin hulhed, rigets forfald begynder. Panslavismen er kun et kunstprodukt af »de dannede stænder«, af byerne og universiteterne, hæren og embedsmændene, ude på landet ved man ikke af den slags, og selv landadlen er så meget i klemme, at den forbander enhver krig. Østrig var, mellem 1815 og 1859, faktisk en dømmning mod Rusland, hvor dum og fejg dets politik end var og blev. Nu, påkantet til revolutionen i Rusland, ville det at give Østrig endnu en lejlighed til at spille op som »dømmning« være ensbetydende med at give Østrig en ny livsfrist, en ny historisk eksistensberettigelse og dermed udskyde det forfald, landet givet står over for. Og med ægte

1. [I en fodnote til dette brev (i *Die Briefe von Friedrich Engels an Bernstein*, Berlin 1925, p. 54) bemærker Eduard Bernstein, at et brev fra Engels til ham er gået tabt. Engels har i dette brev advaret mod, at *Der Sozialdemokrat* uoverlagt tog parti for opstanden i Bosna-Hercegovina.]

historisk ironi udtaler Østrig selv, idet det lader slaverne få del i magten, at dets eneste hidtidige eksistensberettigelse er hørt op med at eksistere. En krig mod Rusland ville iøvrigt gøre ende på slavernes magt i Østrig inden for 24 timer.

De siger, at så snart de slaviske folk (her er polakkerne altid en undtagelse!) ikke længere har grund til at se deres eneste befrier i Rusland, så er panslavismen skakmat. Det er let sagt og lyder plausibelt. Men for det første ligger panslavismens fare, i det omfang den eksisterer, ikke i periferien, men i centrum, ikke på Balkan, men i de 80 millioner slaver, hvorfra tsarismen henter sine soldater og sine finanser. Der skal løftestangen sætte ind, og dér er den allerede sat ind. Skal en krig fjerne den igen?

For det andet er jeg ikke ude på at undersøge, hvordan det kom dertil, at de små slaviske folk kom til at se deres eneste befrier i tsaren. Det er nok, at de gør det, vi kan ikke ændre det, og det vil fortsætte til tsarismen er knust; bliver der krig, så går alle disse interessante smånationer side om side med tsarismen, som er hele det borgerligt-udviklede Vestens fjende. Så længe dette er tilfældet, kan jeg ikke interessere mig for deres *umiddelbare*, øjeblikkelige befrielse, de forbliver vores direkte fjender i lige så høj grad som deres forbundsfælle og beskytter, tsaren.

Vores opgave består i at arbejde med på det vesteuropæiske proletariats befrielse, og dette mål bør overordnes alle andre. Og lige meget hvor interessant balkan-slaverne o.s.v. end er, så snart deres befrielsestrang kolliderer med proletariatets interesser, så kan de rende mig et vist sted. Elsasserne er undertrykt, og det skulle glæde mig, om de atter blev frie. Hvis de imidlertid lige før en revolution, der tydeligt trak op, skulle provokere en krig mellem Frankrig og Tyskland, hidse disse to folk op mod hinanden igen og derigennem udsætte revolutionen, så siger jeg: Stop! I burde kunne udvise lige så megen tålmodighed som det europæiske proletariat. Når det befrier sig, så bliver I selv frie, til da tåler vi imidlertid ikke, at I afbryder det kæmpende proletariat i dets opmarch. Ligeså med slaverne. Proletariatets sejr vil med nødvendighed betyde deres virkelige befrielse – og altså ikke bare tilsyneladende og for en tid som det vil være tilfældet med tsaren. Derfor skal de, der hidtil ikke har ydet noget for Europa og dets udvikling, men har været en hæmsko for begge dele, i det mindste have samme tålmodighed som vore proletarer. At lade en verdenskrig bryde ud for et par hercegovinere skyld – en verdenskrig, der vil koste 1.000 gange flere mennesker, end der er indbyggere i hele Hercegovina – det er ikke min opfattelse af proletariatets politik.

Og på hvilken måde »befrier« tsaren? Spørg De bare bønderne i Lillerusland, som Katharina også først befriede fra »den polske undertrykkelse« (påskud: religion), ganske enkelt for bagefter at annektere dem. Hvad munder hele den russisk-panslavistiske svindel ud i? Indtagelsen af Konstantinopel og intet andet. Kun den vil kunne

virke magtfuldt på de russiske bønders religiøse traditioner, begejstre dem for forsvaret af Tsarigrad, give tsarismen ny livsfrist. Og når russerne først er i Konstantinopel, så er det nat med den bulgarske og serbiske uafhængighed og frihed – de små brødre folk (bratanki) ville snart erfare, hvor meget bedre de havde det selv under tyrkerne. Det kræver en kolossal naivitet hos disse bratanki at tro på, at tsaren kæmper for deres interesser og ikke sine egne.

De siger, at Storserbien udgør en lige så god dæmning mod Rusland som Østrig. Jeg har allerede sagt, at jeg overhovedet ikke tror på hele denne »dæmning«-teori, efter en revolutionær bevægelse er begyndt at få magt i Rusland. Endvidere at jeg ligeledes imødeser Østrigs sammenbrud med fornøjelse. Men nu kommer vi til *tilkvaliteten* af disse smånationer, som også må tages i betragtning, når det drejer sig om vores sympatier.

Et Storserbien er sikkert en mulighed efter 2-3 generationer og almindelige europæiske omvæltninger, men i dages det, i betragtning af dannelsesgraden af dets elementer, lige så sikkert en umulighed.

1. Serberne er delt i tre religioner (tallene er fra Safarik: *Slovanský Národopis*² og gælder 1849): græsk-ortodokse 2.880.000; katolikker, iberegnet de såkaldte kroatere, som taler serbisk, 2.664.000, uden kroatere 1.884.000; muhammedanere 550.000. Hos disse folk har religioner også forrang i forhold til nationaliteten og hver af trosretningerne vil herske. Så længe dannelsesniveaet ikke er så vidt fremskredet, at det i det mindste muliggør tolerance, betyder Storserbien blot borgerkrig. Jfr. her *Standard*.

2. Landet har tre politiske centre: Beograd, Montenegro, Zagreb. Hverken kroatere eller montenegrinere vil underkaste sig Beograd's overherredømme. Tværtimod vil montenegrinerne og deres venner, natur-småfolkene i Krivošije og Hercegovina i lige så høj grad forsvare deres »uafhængighed« overfor Beograd og enhver anden central-regering, serbisk eller ej, som overfor tyrkere og østrigere. Denne uafhængighed består i, at de for at vise deres had mod undertrykkerne bestjæler deres egen »undertrykte« serbiske landbefolkning for kvæg og andet løsøre, som de har gjort i tusind år, og den der angriber retten til dette røveri, angriber deres uafhængighed. Jeg er autoritær nok til at betragte eksistensen af sådanne små naturfolk midt i Europa som en anakronisme. Og hvis småfolkene havde stået på samme høje niveau som de af Walter Scott så højt priste høj-skotter, der også var de argeste kvægtyve, så vil vi dog i det højeste kunne fordømme den måde, hvorpå de nutidige samfund behandler dem. Var vi ved magten, så ville *også vi* måtte sætte en stopper for disse fyres overleverede Rinaldo-Rinaldini og Schinderhannes-manerer. Og det måtte en storserbisk regering i givet fald også. Et Storserbien betyder altså også her en opløsning af den kamp, hercegovinerne nu fører, altså borgerkrig

2. [Pawel Josef Safarik: *Slovanský Národopis*, v Praze 1849.]

med alle højlandene i Montenegro, Kotor, Hercegovina.

Et Storserbien ser altså, ved nærmere eftersyn, langt fra så enkelt og indlysende ud, som panslavister og liberale à la Rasch foregøglers os.

Iøvrigt kan De have så meget sympati for naturfolkene, De har lyst til, en vis poetisk stråleglans har de jo alligevel også og laver endnu folkeviser helt i den gammelserbiske stil (og den er meget smuk); jeg vil endog sende Dem en *Standard*-artikel som fortæller herom. Men disse folk er og bliver tsarismens håndlangere, og poetiske sympatier hører ikke hjemme i politikken. Og når en opstand fra disse karle truer med at antænde en verdenskrig, der fordærver hele den revolutionære situation for os, så må de og deres ret til kvægtveri uden nåde ofres for det europæiske proletariats interesser.

Storserbien ville iøvrigt, hvis det nogensinde blev til noget, kun blive en udvidet udgave af fyrstendømmet Serbien. Og hvad har det foretaget sig? Indrettet et bureaukrati efter østrigsk mønster, sammensat af folk fra Beograd og andre byer, der har studeret i Vesten og navnlig i Wien, men intet kendt til bøndernes fællesjendomsforhold og laver love efter østrigsk mønster, der er et slag i ansigtet på disse forhold, så bønderne forarmes og eksproprieres i masse målestok, mens de under tyrkerne havde *fuldt selvstyre*, voksede sig rige og betalte langt mindre i skat.

Bulgarerne har skildret sig selv i deres folkeviser, som for nylig er blevet samlet af en franskmand og udgivet i Paris³. I dem spiller ilden en stor rolle. Et hus brænder, den unge hustru brænder inde, men hendes ægtemand redder sin sorte hoppe hellere end at redde hende. En anden gang redder en ung hustru sit smykke og lader i stedet sit barn brænde op. Forekommer der undtagelsesvis en ædel, modig dåd, så udøves den hver gang af en *tyrk*. Hvor i verden finder man et lignende svinefolk?

Hvis De iøvrigt ser på et anvendeligt sprogekort over området (f.eks. Safarik's i den nævnte bog eller Kiepert's bog om Østrig og landene ved Nedre Donau fra 1867⁴), så vil De indse, at det med befrielsen af disse balkan-slaverikker er så enkel en sag, og at med undtagelse af det serbiske område er det hele overstrøet med tyrkiske kolonier og indrammet af græske kystområder, for slet ikke at tale om at Saloniki er en spansk jødeby. Ganske vist rydder de brave bulgare nu op for tyrkerne i Bulgarien og Østrumelien, idet de slår dem ihjel, fordriver dem og brænder husene af over hovedet på dem. Var tyrkerne faret frem på samme måde, i stedet for at give dem mere selvstyre og mindre skatter end nu, så ville hele det bulgarske spørgsmål have været ude af verden.

3. [*Bulgarski narodni pesni. Chansons populaires bulgares inédites*, Publiées et traduites par Auguste Dozon, Paris 1875.]

4. [Heinrich Kiepert: *Karte von Böhmen. Maehren und Oesterreich*, Berlin 1866.]

Hvad angår krigen, så synes De mig at have taget Dem sagen alt for let. Kommer det til krig, så vil Bismarck med lethed bringe det dertil, at Rusland fremtræder som angriber: Han kan vente, det kan de russiske panslavister *ikke*. Er Tyskland og Østrig imidlertid først engageret østpå, så kender man franskmændene og specielt pariserne dårligt, hvis man ikke kan forudse, at der straks vil lyde et chauvinistisk råb på revanche, som vil få det sikkert fredelige flertal af folket til at forstumme og lede frem til, at Frankrig også kommer til at optræde som angriber i denne forbindelse; og så vil den til den tid herskende chauvinisme gøre krav på den venstre Rhinbred. At Tyskland derved kommer ud i en kamp på liv og død og at den patriotiske chauvinisme også dér vil komme helt op til overfladen, forekommer mig indlysende. Så langt er alle udsigter imod os. Er krigen imidlertid først igang, så bliver udfaldet af en sådan europæisk kamp, den første siden 1813-15, ganske uforudsigelig, og jeg vil under ingen omstændigheder ønske det kommer så langt. Kommer den, da er der intet der kan ændre noget ved det.

Men nu til den anden side. Vi har i Tyskland en situation, som med stigende hast fører mod revolution og inden længe må drive vores parti i forgrunden. Vi behøver selv ikke at gøre noget i den forbindelse, kun at lade vores modstandere arbejde for os. Der under etableringen af den Nye Æra, vi står overfor, med en på ny liberaliserende og højst ubeslutsom og tvivlrådig kejser⁵, helt i Louis XVI.'s rolle. Hvad vi mangler er alene et stød udefra på det rette tidspunkt. Dette kan komme fra situationen i Rusland, hvor begyndelsen til revolutionen kun er et spørgsmål om måneder. Vore folk i Rusland har så godt som taget tsaren til fange⁶, desorganiseret regeringen, rystet folketraditionerne. Også uden et nyt stort slag må sammenbruddet følge i den nærmeste fremtid, det vil stå på i årevis som mellem 1789 og 1794; der vil altså blive rigelig tid til, at det kan virke tilbage på Vesten og specielt på Tyskland, således at bevægelsen bliver jævnt stigende, modsat 1848 hvor reaktionen allerede på ny var i fuld gang over hele Europa den 20. marts. Kort sagt er der tale om så pragtfuld en revolutionær situation som aldrig før. Kun ét kan ødelægge den: Skobelev har selv i Paris udtalt, at kun en krig udadtil vil kunne hive Rusland op af det morads, det er ved at gå til bunds i⁷. En sådan krig skulle kunne gøre alt det godt igen, som vores folk har gjort mod

5. [Der menes den daværende kronprins Friedrich Wilhelm, der først i 1888 – kort før sin død – blev tysk kejser og konge af Preussen under navnet Friedrich III.]

6. [Efter det vellykkede attentat på tsar Aleksandr II. den 13. marts 1881 holdt Aleksandr III. sig – af frygt for et nyt attentat – skjult på et slot i nærheden af St. Petersborg under streng politi- og militærbevogtning.]

7. [På et møde med serbiske studenter den 17. februar 1882 i Paris erklærede general M. D. Skobelev, at Rusland ikke kunne opfylde sine pligter overfor de slaviske folk, fordi det måtte kæmpe med inden- og udenrigspolitiske problemer. Han betegnede Tyskland som de slaviske folks hovedfjende og forudså en krig med Tyskland.]

tsarismen, idet de ofrede deres liv. Den ville i hvert fald være nok til at bryde tsarens fangenskab, udsætte de socialrevolutionære for folkets almindeligeraseri, fratage disse deres nuværende støtte fra de liberale og dermed gøre alle ofre forgæves; alt måtte så begynde helt forfra under anderledes ugunstige forhold og anden gang bliver det meget sværere; også i Tyskland vil De kunne gå ud fra, at vores folk enten giver sig til at råbe med i det patriotiske kor eller vil fremkalde et raseriudbrud mod sig i sammenligning med hvilket raseriudbruddet efter attentaterne⁸ er den rene barneleg; og i så fald vil Bismarck reagere helt anderledes på de seneste valg end dengang med socialistloven.

Holder freden, så har panslavisterne forregnet sig og må snart stikke snuden ind. Så kan kejseren⁹ højst gøre endnu et sidste forsøg sammen med de falledede bureaukrater og generaler, som allerede har lidt skibbrud. Det kan højst være et par måneder, og så er der ingen anden udvej tilbage end at indkalde de liberale – d.v.s. en nationalforsamling i en eller anden form, og så dan som jeg kender Rusland er det ensbetydende med en revolution à la 1789. Og så skulle jeg ønske krig? Aldrig i livet, om så det skulle betyde 200 ædle røverfolks endeligt.

[...]

8. [Der refereres til de to fejlslagne attentatforsøg mod Wilhelm I. (hhv. den 11. maj og den 2. juni 1878), som tjente Bismarck som påskud for »socialistloven«.]

9. [D.v.s. Aleksandr III.]

[Engels til Kautsky]

London, den 12. september 1882

[...]

De spørger mig, hvad de engelske arbejdere mener om kolonipolitikken? Ja, de mener nøjagtig det samme, som de mener om politik i almindelighed: Det samme som borgerskabet mener. Der findes jo ikke noget arbejderparti her, der findes kun de konservative og de liberal-radikale, og arbejderne er med til at leve højt på Englands verdensmarkeds- og kolonimonopol. Efter min mening vil alle de egentlige kolonier, d.v.s. de lande, der er besat af en europæisk befolkning som Canada, Kaplandet, Australien, blive selvstændige; derimod må alle de blot beherskede og af indfødte beboede lande som Indien, Algeriet og de hollandske, portugisiske og spanske besiddelser, foreløbigt overtages af proletariatet og så hurtigt som muligt føres frem mod selvstændigheden. Hvordan denne proces vil forløbe, er det vanskeligt at sige. Indien laver måske revolution, det er endog meget sandsynligt, og da proletariatet under sin egen befrielse ikke kan føre kolonikrige, vil man måtte lade den gå sin gang, hvorunder man naturligvis ikke kan undgå allehånde ødelæggelser, men den slags er netop noget uadskilleligt fra alle revolutioner. Det samme vil også kunne udspille sig andetsteds, eksempelvis i Algeriet og Ægypten, og det ville bestemt være det bedste for os. Vi vil have nok at gøre på den hjemlige front. Er Europa først reorganiseret sammen med Nordamerika, så betyder det en så kolossal magt og et sådant eksempel, at de halvciviliserede lande kommer på slæbetov helt af sig selv; det vil alene de økonomiske nødvendigheder sørge for. Men hvilke politiske og sociale udviklingsfaser disse lande så må gennemgå, før også de når frem til en socialistisk samfundsortden, det er efter min mening noget, vi i dag kun kan opstille temmelig ørkesløse hypoteser om. Kun ét er sikkert og vist: Det sejrige

proletariat kan ikke påtvinge noget fremmed folk velsignelser af nogen art uden samtidig at undergrave sin egen sejr. Hvilket naturligvis ikke på nogen måde udelukker forsvarskrige af forskellig art.

Hvad den ægyptiske historie¹ angår, så er den sat i scene af det russiske diplomati. Gladstone skal tage Ægypten (hvad han endnu ikke har gjort, og hvis han havde gjort det, havde han ikke beholdt landet længe), for at Rusland kan tage Armenien; hvilket jo efter Gladstone's opfattelse ville være endnu en befrielse af et kristent land fra det muhammedanske åg. Alt andet i denne sag er skin, udflugter og påskud. Det vil snart vise sig, om den lille plan lykkes.

[...]

1. [Der refereres til den britiske militærintervention i Ægypten. Som et resultat af en voksende bevægelse vendt mod britisk-fransk indblanding i ægyptiske forhold og mod den herskende klasses meddelagtighed heri og med krav om frigørelse af Ægypten fra finansiell afhængighed af udlandet, demokratisk forfatning, fjernelse af udlændinge fra statsapparatet, reformer af uddannelsesvæsenet og forvaltningen o. s. v. blev Nationalpartiet sejrherre i det første parlamentsvalg i Ægyptens historie, i december 1881. Den nationale regering, der blev dannet i februar 1882, begyndte straks at afskedige de udenlandske embedsmænd fra offentlig tjeneste og forberede demokratiske reformer. Storbritannien besvarede denne udvikling med direkte militærintervention i juli 1882. – Dagen efter affattelsen af dette brev, den 13. september, led de ægyptiske tropper det afgørende nederlag. Og den 14. september rykkede interventionsstyrkerne ind i Cairo. Ægypten forblev nominelt en provins i Det Osmanniske Rige, men de facto blev det i 1882 et britisk protektorat.]

FRIEDRICH ENGELS

156 [Statssocialisme på Java]

[Engels til August Bebel]

London, den 18. januar 1884

[...]

Hvis du vil studere et mønster på statssocialismen, så er det *Java*. Her har den hollandske regering organiseret hele produktionen så smukt socialistisk på grundlag af det gamle kommunistiske landsbyfællesskab og taget så nydeligt vare på salg af alle produkter, at der udover ca. 100 millioner mark til aflønning af embedsmænd og hær falder endnu et årligt nettoudbytte på ca. 70 millioner mark af i form af skatter for de ulykkelige hollandske statskreditorer. I sammenligning hermed er Bismarck jo et rent barn!

[...]

[Engels til Karl Kautsky]

London, den 16. februar 1884

[...]

Det ville være godt, hvis nogen ville gøre sig det besvær, at klarlægge den grasserende statssocialisme ved et eksempel som står i fuldt flor, nemlig *Java*. Alt materiale befinder sig i *Java; or how to manage a colony* af J.W.B. Money, Barrister at Law, London 1861, 2 vols. Her ser man, hvordan hollænderne på grundlag af den gamle fællesskabskommunisme har organiseret produktionen statsligt og sikret folk en efter deres forestillinger ganske komfortable eksistens; resultat: folket holdes nede på den naturgroede dumheds niveau og den hollandske statskasse kan årligt indkassere 70 millioner mark (og det tal må vel være steget nu). Tilfældet er højst interessant, og

det er let at se, hvordan der kan drages praktisk nytte af det. Desuden beviser det, hvordan urkommunismen dér som i Indien og Rusland i dag udgør det herligste bredeste grundlag for udbytning og despoti (så længe intet moderne-kommunistisk element rusker op i den) og viser sig at være en skrigende anakronisme midt i det moderne samfund (der må fjernes eller i hvert fald afvikles) i lige så høj grad som mark-fællesskabet¹ i de uafhængige ur-kanton'er².

[...]

1. [Mark-fællesskabet: fællesskab af flere landsbyer med henblik på fælles udnyttelse af skove og græsgange. – »Den hastige befolkningstilvækst hidførte på det udstrakte territorium, *Mark*, som hver landsby rådede over, et antal datterlandsbyer, der sammen med moderlandsbyen – som ligeberettigede eller mindreberettigede – udgjorde ét eneste Mark-fællesskab, således at vi i Tyskland – så langt kilderne går tilbage – overalt finder et større eller mindre antal landsbyer forenet til ét Mark-fællesskab.« (Friedrich Engels: »Die Mark«, offentliggjort som tillæg til *Die Entwicklung des Sozialismus von der Utopie zur Wissenschaft*, Hotttingen-Zürich 1882; MEW, bd. 19, p. 318).]

2. [Urkantoner: de bjergkantoner, der i 12- og 1300-tallet dannede den oprindelige kerne i Det Schweiziske Forbund.]

FRIEDRICH ENGELS

157 England 1845 og 1885

[*Die Neue Zeit*, 3. årg., nr. 6, juni 1885]
[Midten af februar 1885]

For 40 år siden stod England foran en krise, der efter alle solemærker at dømmes kun kunne løses med magt. Den uhyre og hurtige udvikling i industrien havde langt overhalet omfanget af de udenlandske markeder og væksten i efterspørgselen. Hvert tiende år kom produktionen ud for en voldsom afbrydelse ved en almindelig handelskrise, der efter en lang periode med kronisk afmatning blev efterfulgt af nogle få års prosperitet for altid påny at munde ud i feberagtig overproduktion og endelig i et nyt sammenbrud. Kapitalistklassen krævede højlydt frihandel for korn og truede med at fremtvinge den ved at sende den hungrende bybefolkning tilbage til de landdistrikter, den kom fra; men, som John Bright sagde,

»ikke som fattige, der tigger om brød, men som en hær, der indkvarterer sig på fjendtligt område«.¹

Arbejdermasserne i byerne krævede deres andel i den politiske magt – People's Charter; de blev understøttet af de fleste småborgere, og den eneste uenighed mellem de to grupper gik på, om dette charter skulle gennemføres med magt eller lovformeligt. Så kom handelskrisen i 1847 samt den irske hungersnød og med begge udsigten til revolution.

Den franske revolution i 1848 reddede det engelske bourgeoisie. De sejrige franske arbejderes socialistiske proklamationer forskrækkede det engelske småborgerskab og desorganiserede de engelske arbejderes bevægelse, som foregik inden for snævrere, men umiddelbart mere praktisk betonedede grænser. Netop i det øjeblik, hvor

1. [*The Quarterly Review*, vol. 71, London 1843, p. 273.]

chartismen skulle udvikle sin fulde kraft, brød den sammen indadtil, allerede før den 10. april 1848 brød sammen udadtil. Arbejderklassens politiske aktivitet blev trængt i baggrunden. Kapitalistklassen havde sejret over hele linien.

Parlamentsreformen i 1831 var en sejr for den samlede kapitalistklasse over det jordbesiddende aristokrati. Afskaffelsen af korntolden var en sejr for de *industrielle* kapitalister, ikke blot over de store jordbesiddere, men også over de kapitalist-fraktioner, hvis interesser var mere eller mindre identiske med eller knyttet til jordbesiddernes: bankierne, børsvolkene, rentierne o.s.v. Frihandel betød total omformning af Englands indre og ydre finans- og handelspolitik i samklang med interesserne hos de industrielle kapitalister, den klasse som nu repræsenterede nationen. Og denne klasse gik til værket med alvor. Enhver hæmsko for den industrielle produktion blev ubarmhjertigt fjernet. Toldlovene og hele skattesystemet blev radikalt forandret. Alt blev underordnet ét eneste mål, men til gengæld et mål, der var af yderste vigtighed for de industrielle kapitalister: billiggørelsen af råstofferne og især levnedsmidlerne til arbejderklassen; billiggørelsen af produktionen af råstoffer og så det at holde arbejderklassens lønninger nede, om ikke lige frem at sænke dem, var sagens kerne. England skulle være »verdens værksted«; alle andre lande skulle have samme stilling i forhold til England, som Irland havde allerede – de skulle være markeder for dets industriprodukter, leverandører af dets råstoffer og levnedsmidler. England som det store industrielle midtpunkt i en landsbrugsverden; en verden med et stadigt stigende antal korn- og bomuldsproducerende drabanter i kredsløb om den industrielle sol. Hvilke skønne udsigter!

De industrielle kapitalister gik for at gennemføre dette deres store mål til sagen med den magtfulde, sunde menneskeforstand og den foragt for overleverede grundsætninger, der altid har udmærket dem i forhold til deres filistrøse konkurrenter på Kontinentet. Chartismen var ved at dø ud. Forretningslivet var, naturligt og næsten selvfølgelig, påny i blomstring oven på eftervirkningerne af krakket i 1847, hvilket udelukkende blev tilskrevet frihandelen. Som følge af begge disse omstændigheder var den engelske arbejderklasse politisk blevet et halehæng til »det store liberale parti«, det af fabrikanterne anførte parti. Nu gjaldt det om at forévide denne én gang vundne fordel. Og af chartisternes heftige opposition, ikke mod frihandelen, men mod forvandlingen af frihandelen til det eneste eksistenspørgsmål for nationen, havde fabrikanterne forstået – og forstod for hver dag i stigende grad, at bourgeoisiet aldrig kan opnå det fulde sociale og politiske herredømme over nationen uden hjælp fra arbejderklassen. Således forandredes efterhånden den gensidige holdning mellem de to klasser. Fabrikslovene, der engang var alle fabrikanterens store skræk, blev nu ikke bare overholdt med største villighed af dem, men blev endog mere eller mindre udbredt til hele

industrien. Fagforeningerne, som kort tid forinden endnu blev stemplet som djævlens værk, blev nu overøst med lefleri og protegeret som yderst berettigede indretninger og som et nyttigt middel til udbredelse af sunde, økonomiske lærdomme blandt arbejderne. Selv strejker, som før 1848 var blevet bandlyst, blev nu lejlighedsvis fundet ganske nyttige, især når d'herrer fabrikanter selv havde fremkaldt dem på et bekvemt tidspunkt. Af de love, der havde berøvet arbejderens hans ligeret i forhold til arbejdsgiveren, blev i det mindste de mest oprørende afskaffet. Og det engang så frygtindgydende folke-charter blev nu i hovedsagen det politiske program for de selvsamme fabrikanter, der havde opponeret mod det til det sidste. *Afskaffelsen af indskrænkningerne i valgretten*² og *hemmelig afstemning* er gennemført ved lov. Parlamentsreformerne af 1867³ og 1884⁴ nærmer sig allerede stærkt *den almindelige valgret*, i det mindste sådan som den nu eksisterer i Tyskland; det forslag til valgkredse, som Parlamentet nu behandler, skaber *lige store valgkredse*, i hvert fald stort set valgkredse, der ikke er mere forskellige end i Frankrig eller Tyskland. *Diæter* og kortere løbetid for mandaterne, om ikke ligefrem *årlige parlamentsvalg*, fremstår som noget, der utvivlsomt vil blive opnået i den nærmeste fremtid; og alligevel siger nogen, at chartismen skulle være død.

Revolutionen i 1848 har som mange af dens forgængere haft en sælsom skæbne. De selvsamme folk, som slog den ned, er, som Karl Marx plejede at sige, blevet fuldbyrderne af dens testamente. Louis-Napoleon blev tvunget til at skabe et uafhængigt Italien, Bismarck blev tvunget til på sin egen måde at lade Tyskland undergå en omvæltning og tilbagegive Ungarn en vis uafhængighed, og de engelske fabrikanter véd ikke bedre end at gøre folke-chartret til lov.

Virkningerne for England af de industrielle kapitalisters herredømme var i begyndelsen forbavsende. Forretningen blomstrede op påny og ekspanderede i et omfang, der er uhørt selv for denne den moderne industris vugge. Alle dampens og maskineriets tidligere, mægtige præstationer svandt ind til det rene ingenting sammenlignet med produktionens mægtige opsving i de tyve år fra 1850 til 1870, med de overvældende tal for import og eksport, rigdommen der

2. [Med denne fremhævelse gengiver Engels indholdet i hovedkravene i The People's Charter fra 1838.]

3. [I 1867 gennemførtes den anden parlamentsreform i Storbritannien. Den nye lov stillede mindre krav til formue for vælgerne i grevskaberne; for alle forpagtere udgjorde den nu £ 12 om året. I byerne opnåede alle husejere og -forpagtere såvel som huslejere, der levede på samme bopæl mindst ét år og betalte en husleje på mindst £ 10 om året, stemmeret. Også en del faglærte arbejdere opnåede valgret. I kraft af denne reform blev antallet af stemmeberettigede mere end fordoblet.]

4. [I 1884 gennemførtes den tredje parlamentsreform i Storbritannien. Landkredsene opnåede dermed de samme rettigheder, som bykredsene havde opnået i 1867. Store befolkningsgrupper forblev imidlertid uden stemmeret: landarbejdere, fattige i byerne samt alle kvinder.]

hobede sig op i kapitalisternes hænder og koncentrationen af den menneskelige arbejdskraft i kæmpebyer. Som tidligere blev fremskridtet ganske vist afbrudt af en tilbagevendende krise hvert tiende år, i 1857 så vel som i 1866; men disse tilbageslag blev blot opfattet som naturlige, uundgåelige begivenheder, som man måtte stå igennem, og som til sidst alligevel ville gå i orden igen.

Og arbejderklassens situation i denne periode? For en tid en forbedring, selv for den store masse. Men denne forbedring blev altid igen bragt ned på det gamle niveau ved tilstrømningen af store mængder fra den ubeskæftigede reserve, ved nyt maskineris stadige trængen arbejderne ud samt ved indvandring af landarbejdere, der nu også blev fortrængt mere og mere af maskiner.

En varig forbedring finder man kun for to beskyttede sektioner af arbejderklassen. Den første af disse er fabriksarbejderne. Den lov-mæssige fastsættelse af en i det mindste forholdsvis rationel normalarbejdsdag til deres fordel har betydet en relativ genskabelse af fabriksarbejdernes legemlige sundhed og givet dem en moralsk overlegenhed, som forstærkes yderligere af deres lokale koncentration. Deres situation er utvivlsomt bedre end før 1848. Det bedste bevis herfor er, at ni ud af ti af deres strejker er fremkaldt af fabrikanterne selv i disses egen interesse, som det eneste middel til at indskrænke produktionen. Uanset hvor usælgelige deres produkter måtte være, så vil man aldrig kunne få samtlige fabrikanter til at blive enige om at indskrænke arbejdet. Men får man arbejderne til at strejke, så lukker kapitalisterne alle som én deres fabrikker.

For det andet de store fagforeninger. De er organisationer for de brancher, hvor der udelukkende eller i det mindste overvejende bruges *voksne mænd*. Her har hverken konkurrencen fra kvinde- og børnearbejde eller fra maskineriet hidtil været i stand til at bryde arbejdernes organiserede styrke. Klejnsmedene, tømmerne, snedkerne og bygningsarbejderne er hver for sig en magtfaktor, og det i en sådan grad, at de – som bygningsarbejderne – vil være i stand til med held at modstå selv indførelsen af maskineri. Deres situation har utvivlsomt forbedret sig bemærkelsesværdigt siden 1848; det bedste bevis herfor er ikke bare, at deres arbejdsgivere nu i mere end femten år har været yderst tilfredse med dem, men at de på deres side har været lige så tilfredse med arbejdsgiverne. De udgør et aristokrati i arbejderklassen; de har haft held til at fremtvinge forholdsvis komfortable forhold for sig selv, og denne situation akcepterer de som endegyldig. De er d'herrer Leone Levis', Giffen's (og også hædersmanden Lujo Brentano's) mønsterarbejdere, og de er faktisk yderst nette og medgørlige folk for såvel kapitalistklassen i almindelighed som for enhver forstandig kapitalist i særdeleshed.

Men hvad angår den store masse af arbejdere, så er omfanget af elendigheden og usikkerheden i levevilkårene i dag ikke blevet mindre, hvis det endda ikke er vokset. East End i London er en

stadig voksende sump af stillestående elendighed og fortvivlelse, af hungersnød i tilfælde af arbejdsløshed og fysisk og moralsk fornedrelse i tilfælde af beskæftigelse. Og sådan er det også i alle andre storbyer, hvis man ser bort fra det privilegerede mindretal blandt arbejderne; og det samme gælder tillige de mindre byer og landdistrikterne. Den lov, der indskrænker arbejdskraftens værdi til prisen på de nødvendige levnedsmidler, og den anden lov, der i reglen trykker dens gennemsnitspris ned på et minimum af disse levnedsmidler, begge disse love virker på arbejderne med uimodståelig kraft som en automatisk maskine, der knuser dem mellem sine hjul.

Sådan var altså den situation, der blev resultatet af frihandelspolitikken fra 1847 og de industrielle kapitalisters tyveårige herredømme. Men så kom der en vending. Krisen i 1866 blev i realiteten fuldt af et kortere og lettere økonomisk opsving frem mod 1873, men det holdt ikke. Vi har faktisk ikke gennemgået nogen fuld krise på det tidspunkt, hvor den skulle være indtruffet, 1877 eller 1878, men siden 1876 har vi levet i en tilstand af kronisk forsumpning af alle herskende industrigrene. Hverken det fuldstændige sammenbrud eller den længselsfuldt ventede økonomiske genopblomstring, som vi troede at have ret til både før og efter krakket, vil indtræffe. Et dødeligt tryk, en kronisk overopfyldning af alle markeder for alle brancher – det er den tilstand vi nu har oplevet i snart ti år. Hvad kommer det af?

Frihandelsteorien byggede på den ene antagelse: at England skulle være det eneste store industricentrum i en landbrugsverden, og den antagelse har kendsgerningerne fuldstændig slået benene væk under. Den moderne industries betingelser, dampkraft og maskineri, kan etablerede overalt, hvor der findes brændsel især kul, og andre lande end England har kul: Frankrig, Belgien, Tyskland, Amerika, selv Rusland. Og de andre var ikke af den opfattelse, at det skulle være i deres interesse at forvandle sig til irske sulteforpagtere, bare for at engelske kapitalisters hæder og rigdom skulle blive så meget større. De begyndte at fabrikere, ikke bare til sig selv, men til den øvrige verden, og følgen er, at det industrimonopol, England har besiddet i næsten et århundrede, nu er uigenkaldeligt brudt.

Men Englands industrimonopol er det punkt, hvorom hele det bestående engelske samfundssystem drejer sig. Selv mens dette monopol var en realitet, kunne markederne ikke holde trit med den engelske industris voksende produktivitet; de tiårige kriser blev følgen. Og nu bliver nye markeder dag for dag mere sjældne, sådan så selv negrene ved Congo skal påtvinges den civilisation, der flyder af kattun fra Manchester, pottemagerprodukter fra Staffordshire og metalartikler fra Birmingham. Hvad vil følgen blive, når kontinentale og især amerikanske varer kommer strømmende i stadig voksende omfang, og når den broderpart af forsyningerne til verden, som

endnu tilfalder de engelske fabrikker, år for år skrumper ind? Svar, frihandel, du universalmiddel!

Jeg er ikke den første, der peger på dette. Allerede i 1883, ved British Association's⁵ møde i Southport, udtalte hr. Inglis Palgrave, præsident for den økonomiske sektion, netop:

»Tiden med store forretningsprofitter i England er forbi, og der er indtrådt en pause i de forskellige store industrigrenes videre udvikling. Man kunne næsten sige, at England er i færd med at gå over i en tilstand, hvor det ikke længere hele tiden går fremad.«⁶

Men hvad skal så blive enden på det hele? Den kapitalistiske produktion *kan ikke* blive stabil, den må vokse og ekspandere – eller dø. Allerede nu betyder den blotte mindskelse af Englands broderpart i forsyninger til verdensmarkedet stilstand, elendighed, overflod af kapital i den ene ende og overflod af ubeskæftigede arbejdere i den anden. Hvad skal det ikke blive til, når væksten i den årlige produktion er bragt til fuldstændig stilstand? Her er den kapitalistiske produktionens sårbare Akilles-hæl. Nødvendigheden af en stadig ekspansion er en livsbetingelse for den, og denne stadige ekspansion bliver nu umulig. Den kapitalistiske produktion ender i en blindgyde. År for år bliver England viklet mere og mere ind i problemet: Entengår nationen i stykker eller også gør den kapitalistiske produktion det. Men hvem af disse to skal undgælde?

Og arbejderklassen? Hvis den selv under den uhørte ekspansion af handlen og industrien fra 1848 til 1868 måtte opleve en sådan elendighed; hvis størsteparten af den selv dengang i bedste fald kun oplevede en forbigående forbedring i sin situation, mens bare en lille privilegeret og beskyttet minoritet havde vedvarende fordele, hvordan vil det blive, hvis denne blændende periode definitivt får ende; hvis den nuværende trykkende stagnation ikke blot intensiveres, men denne intensiverede tilstand af dødeligt tryk bliver den engelske industris normale tilstand?

Sandheden er denne: Så længe Englands industrimonopol varede, har den engelske arbejderklasse til en vis grad taget del i dette monopols fordele. Disse fordele blev fordelt meget ujævnt inden for den; den privilegerede minoritet ragede den største del til sig, men selv den store masse fik i det mindste nu og da for en tid sin del. Og det er grunden til, at der siden Owenismens uddøen ikke har været nogen socialisme i England. Med monopolets sammenbrud vil den engelske arbejderklasse miste denne privilegerede stilling. Den vil alment – indbefattet den privilegerede og ledende minoritet – en dag

5. [British Association for the Advancement of Science, grundlagt i 1831.]

6. [Report of the fifty-third meeting of the British Association for the Advancement of Science; held at Southport in September 1883, London 1884, pp. 608-609.]

se sig anbragt på samme niveau som arbejderne i udlandet. Og det er grunden til, at der igen vil komme til at eksistere socialisme i England.

[Engels til Vera Ivanovna Zasulič]
London, den 23. april 1885

Højtærede borgerinde,

jeg skylder Dem stadig svar på Deres brev af 14. februar. Her er årsagen til forsinkelsen, der bestemt ikke bunder i dovenskab hos mig.

De har spurgt mig om min mening om Plehanov's bog *Naši raznoglasija*². Men så måtte jeg læse den først. Jeg læser russisk nogenlunde uden besvær, når jeg har beskæftiget mig med det en uges tid. Men ofte går der halve år imellem, så mister jeg øvelsen og er på en vis måde tvunget til at lære det forfra. Sådan er det gået mig med *Raznoglasija*. – Marx' manuskripter³, som jeg dikterer til en sekretær⁴, beskæftiger mig hele dagen; om aftenen kommer der folk, som man jo ikke bare sådan kan smide ud; så skal der læses korrekturaftræk, en stor korrespondance skal passes, og endelig er der også oversættelser (til italiensk, dansk o.s.v.) af min *Familiens, privatejendommens og statens oprindelse*⁵, som man beder mig om at se igennem, og som det undertiden hverken er let eller overflødigt at gennemse. Og nu har alle disse afbrydelser forhindret mig i at komme længere end til side 60 i *Raznoglasija*. Hvis jeg bare havde tre

1. [Engels' udkast til det foreliggende brev til Zasulič er bevaret. Passager i udkastet er blevet strøget; for så vidt som de er af betydning, er de i det følgende gengivet i fodnoter.]
2. [G. Plehanov: *Naši raznoglasija*, Geneva 1884.]
3. [Der er tale om Marx' manuskripter til *Kapitalen*'s 2. og 3. bog, som Engels færdigredigerede efter Marx' død.]
4. [D.v.s. Oskar Eisengarten.]
5. [MEW, bd. 21, pp. 25-173; MEUS, bd. II, pp. 167-326.]

dage for mig, så ville sagen være overstået, og så havde jeg desuden fået genopfrisket mit russisk.

Indtil videre tror jeg, det lidt, jeg har læst af bogen, er mere eller mindre tilstrækkeligt til at gøre mig fortrolig med de meningsforskelle⁶, det drejer sig om.

Tilen begyndelse gentager jeg over for Dem, at jeg er stolt over at vide, at der i den russiske ungdom findes et parti, som ganske åbent og uden krumspring bekender sig til Marx' store økonomiske og historiske teorier og beslutsomt har brudt med alle anarkistiske og de, omend få, slavofile traditioner blandt dets forgængere⁷. Og Marx ville selv have været lige så stolt over det, hvis han havde levet noget længere. Det er et fremskridt, der vil blive af stor betydning for Ruslands revolutionære udvikling. Marx' historiske teori er efter min mening en grundlæggende forudsætning for enhver *sammenhængende og konsekvent* revolutionær taktik; for at finde denne taktik, behøver man kun at anvende teorien på det pågældende lands økonomiske og politiske forhold.

Men for at kunne det, må man kende disse forhold; og hvad mig angår, så ved jeg for lidt om den nuværende situation i Rusland til at tiltage mig den kompetance at kunne vurdere enkelthederne i den taktik, der dér er nødvendig på et givet tidspunkt. Desuden er jeg næsten uden kendskab til det revolutionære russiske partis indre og hemmelige historie. Mine venner blandt narodnikerne har ikke fortalt mig noget i så henseende. Og det er en ufravigelig forudsætning for at danne sig en mening.

Det, jeg ved, eller tror at vide, om den russiske situation, giver mig grund til at antage, at man dér nærmer sig sit 1789. Revolutionen må bryde ud på et givet tidspunkt; den *kan* bryde ud hver dag, det skal være. Under disse omstændigheder er landet som en bombe, som man kun behøver sætte lunte til. Især siden 13. marts⁸. Dette er et af de undtagelsestilfælde, hvor det er muligt for en håndfuld mennesker at *lave* en revolution, d.v.s. ved en lille anledning at styrte et helt system, hvis ligevægt er mere end labil (for at betjene mig af Plehanov's metafor⁹), og ved en i sig selv ubetydelig handling udløse

6. [I udkastet er her strøget: mellem Deres fraktion og narodnikerne.]
7. [Engels refererer åbenbart til den russiske marxistiske organisation *Osvoboždenie Truda* (Arbejdets Befrielse), der i september 1883 var blevet dannet i Geneve af en lille gruppe revolutionære narodnikere. I en programmatisk erklæring havde gruppen brudt med den narodnikiske bevægelse. Gruppen så det som sin hovedopgave at udbrede marxismen, kritisere den i revolutionære kredse dominerende narodnikiske tendens og behandle de vigtigste samfundsspørgsmål ud fra et marxistisk standpunkt. Blandt medlemmerne af denne gruppe må nævnes Plehanov og Zasulič.]
8. [Den 13. marts 1881 blev tsar Aleksandr II. dræbt af medlemmer af *Narodnaja Volja*.]
9. [I udkastet: yndlingsmetafor.]

eksplosive kræfter, som så ikke mere ville kunne tæmmes. Hvis altså blanquismen – fantasien om at kunne omstyrte et helt samfund ved aktion fra en lille gruppe sammensvorne – nogensinde har haft en vis eksistensberettigelse, så er det givet i Petersborg¹⁰. Bliver krudtet først antændt, bliver kræfterne først udløst og den nationale energi forvandlet fra potentiel energi til kinetisk (endnu et af Plehanov's yndlingsbilleder, og det er et godt billede) – ja, så bliver de mænd, der har sat ild til luntens revet med af en eksplosion, som vil være tusind gange stærkere end dem selv, og som vil tage den retning, den kan, bestemt af de økonomiske kræfter og modstande.

Hvis nu disse mennesker bilder sig ind, de kan gribe magten, hvad skader så det? Hvis bare de borer det hul, som vil få diget til at bryde sammen, så vil selve stormfloden snart belære dem om deres illusioner. Og hvis nu disse illusioner i situationen er med til at indgyde dem en overlegen viljestyrke, hvad skal man så græmmes over det for? De mennesker, der har pralet af at have *lavet* en revolution, har altid dagen efter måttet indse, at de ikke vidste, hvad de gjorde, at den revolution, som *var blevet lavet*, og den som de ville lave, slet ikke blev den samme. Det kalder Hegel historiens ironi¹¹, en ironi som kun få historiske personligheder undgår¹². Tag bare Bismarck, der blev revolutionær mod sin vilje, og Gladstone, der til sidst røg i totterne på sin tilbedte tsar¹³.

Hovedsagen er efter min mening, at der i Rusland bliver givet stød til, at revolutionen bryder ud. Om det så bliver den ene eller den anden fraktion, der giver signal, om den sker under denne eller hin fane, det interesserer mig ikke. Skulle det blive en paladsrevolution¹⁴ – så vil den blive fejret over ende dagen efter. I et land, hvor situationen er så spændt, hvor de revolutionære elementer i den grad har samlet sig, hvor den økonomiske situation for den uhyre folke-masse dag for dag bliver mere og mere umulig, hvor alle trin i den samfundsmæssige udvikling fra urfællesskab til storindustri og højfinans er repræsenteret, og hvor alle disse modsætninger holdes sammen af et despoti uden lige, et despoti der bliver stadig mere uudholdeligt foren ungdom, der sig forener nationens intelligens og værdighed

– i et sådant land vil et 1793 ikke lade vente længe på sig, når der først er taget hul på et 1789.

Jeg holder inde for denne gang, kære borgerinde. Klokken er halv tre om morgenen og jeg får ikke tid til at føje mere til i morgen før posten går. De kan skrive til mig på russisk, hvis De foretrækker det, men glem venligst ikke, at *håndskrevne* russiske bogstaver ikke er hverdagskost for mig.

Deres meget hengivne
F. Engels

10. [I udkastet er her strøget: jeg siger ikke i Rusland, før i provinsen, langt fra regeringscentret, er en sådan aktion umulig.]

11. [Cf. G. W. F. Hegel: *Vorlesungen über die Geschichte der Philosophie*, Bd. 2; i: *Werke. Vollständige Ausgabe durch einen Verein von Freunden des Verewigten*, Bd. 14, Berlin 1833. – I forbindelse med fremstillingen af den »sokratiske ironi« bemærker Hegel: »Al dialektik lader det gælde, der skal gælde. som om det gjaldt; lader den indre ødelæggelse selv udvikles derved, – verdens almindelige ironi.«]

12. [I udkastet er her strøget sætningen: Måske vil det gå os alle sådan.]

13. [D.v.s. Aleksandr III.]

14. [I udkastet er her strøget: klike af adelige eller børsspekulanter, de skal være velkomne, indtil ...]

159 [Kina, verdensmarkedets
sikkerhedsventil]

[Engels til August Bebel]
London, den 18. marts 1886.

[...]

Jeg deler helt din opfattelse, at det er slut med den mere end seks måneder lange prosperitetsperiode. Den eneste udsigt til en opblussen af forretningerne – i det mindste direkte for jern, og indirekte andetsteds – frembyder den mulighed, at Kina åbnes for jernbanebyggeri og dermed tilintetgørelsen af den sidste civilisation, der eksisterer for sig selv, baseret på en forening af agerbrug og håndværk. Men seks måneder er tilstrækkeligt til at diskontere det og så måske igen udsætte os for en *akut* krise. Udover nedbrydningen af det engelske verdensmarkedsmonopol har også de nyere kommunikationsmidler bidraget deres til at gennembyde de tiårige industricyklus'er: den elektriske telegraf, jernbanen, Suez-kanalen, dampskibenes udbredelse på sejlskibenes bekostning. Åbnes Kina, så lukkes ikke blot den sidste sikkerhedsventil for overproduktionen, men følgen bliver også en så kolossal kinesisk udvandring, at alene den vil fremkalde en revolution i produktionsbetingelserne i hele Amerika, Australien og Indien og måske endog berøre Europa – hvis det da varer så længe her.

[...].

160 [De små nationer og den
europæiske revolution]

[Engels til Eduard Bernstein]
London, den 9. oktober 1886

[...]

Bulgarene har faktisk indtil nu klaret sig uventet godt¹, og hvis de kan holde ud 8-10 dage endnu, har de enten klaret den, eller russerne kan kun rykke frem imod dem med fare for en europæisk krig. Det kan de takke den omstændighed for, at de stod så længe under *tyrkerne*, der roligt har konserveret de gamle rester af gentilinstitutioner og kun stillede sig hindrende i vejen – gennem pashaens brandskatning – for det opkommende borgerskab. Serberne derimod, der har været fri for tyrkerne i 80 år, har med østrigsk skolet bureaukrati og lovgivning ruineret deres gamle gentilinstitutioner og har derfor uomgængeligt fået prygl af bulgarene. Giv bulgarene 60 års borgerlig udvikling –, hvor de dog ikke bringer det vidt, – og en bureaukratisk regering, og de vil være ligeså meget på røven, som serberne nu er. For bulgarene såvel som for os ville det have været uendelig meget bedre, om de var forblevet tyrkiske indtil den europæiske revolution; gentilinstitutionerne ville have været et pragtfuldt udgangspunkt for videreudviklingen ind i kommunismen, fuldstændig som den russiske mir, der nu ligeledes bliver ødelagt for næsen af os.

Landet ligger efter min opfattelse nu således:

1. Sydslaverne skal støttes; så langt og så længe de går *mod Rusland*, går de *med* den revolutionære bevægelse i Europa.
2. Går de imidlertid *mod Tyrkerne*, d.v.s. forlanger de for enhver pris annekktion af de få serbere og bulgarere, der endnu er under tyrkisk herredømme, så tjener de bevidst eller ubevidst Ruslands

1. [Der refereres til de overraskende bulgarske sejre i krigen mellem Bulgarien og Serbien, der var udbrudt i november 1885. – Cf. Friedrich Engels: »Den politiske situation i Europa«, dette bind, pp. 327-334.]

sag, og der er vi ikke med. En sådan annekktion kan nemlig kun opnås med fare for en europæisk krig, og det er sagen ikke værd; d'herrer må vente ligesom elsasserne og lothringerne, trientinerne o.s.v. Desuden ville ethvert nyt angreb på Tyrkiet – under de nuværende forhold – kun føre til, at de bittesmå sejrige nationer –, som jo imidlertid kun kan sejre ved hjælp af russerne, – ville komme under russisk åg, enten direkte eller indirekte, eller at de gerådede uhjælpeligt i totterne på hinanden – jvf. Balkans sproglort.

3. Så snart revolutionen imidlertid bryder ud i Rusland, kan d'herrer gøre, hvad de vil. Men så vil de også erfare, at tyrkerne ikke er sådan at komme om ved.

[...]

FRIEDRICH ENGELS

161 Den politiske situation i Europa¹

{*Le Socialiste*, nr. 63, 6.11.1886}
[Den 25. oktober 1886]

I marts 1878 sendte Disraeli fire panserskibe til Bosporus; deres tilstedeværelse var i sig selv nok til at bringe russernes sejrstog mod Konstantinopel til standsning og sønderrive San Stefano-traktaten. Freden i Berlin ordnede for en tid situationen i Orienten². Det lykkedes Bismarck at opnå en aftale mellem den russiske og den østrigske regering. Østrig skulle under hånden udøve herredømmet over Serbien, mens Bulgarien og Rumelien hovedsaglig skulle være overladt til Ruslands indflydelse. Dette lod formode, at Bismarck, – når han senere gav russerne tilladelse til at sætte sig i besiddelse af Konstantinopel, – ville reservere Saloniki og Makedonien til østrikerne.

Men derudover gav man Østrig Bosnien, ligesom Rusland i 1794 havde overladt størstedelen af det egentlige Polen til preusserne og

1. [Denne artikel er en redaktionelt bearbejdet udgave af et brev fra Engels til Paul Lafarquet af 25. oktober 1886, cf. MEW, bd. 36, pp. 556-564.]

2. [San Stefano-traktaten blev indgået den 3. marts 1878 mellem Rusland og Tyrkiet som afslutning på den Russisk-Tyrkiske Krig 1877-78, som Rusland havde vundet. Denne traktat, der styrkede Ruslands indflydelse på Balkan, gav anledning til skarpe protester fra Storbritannien og Østrig-Ungarn, diskret støttet af Tyskland. Diplomatsk pres og militære trusler tvang Rusland til at forelægge traktaten for en international kongres, der mødtes i Berlin fra den 13. juni til den 13. juli 1878 i Berlin. Resultatet var afslutningen af *Berlinfreden*, som ændrede betingelserne i San Stefano-traktaten i Ruslands disfavør. Det territorium, der i San Stefano-traktaten var blevet tildelt det selvstændige Bulgarien, blev mere end halveret; af Sydbulgarien dannedes den autonome provins »Østrumelien«, der fortsat skulle henhøre under Portens herredømme. Tilsvarende blev Montenegros territorium reduceret kraftigt. Genindlemelsen af den del af Bessarabien, Rusland havde måttet afstå i 1856, blev bekræftet; det samme gælder Østrig-Ungarns annekktion af Bosna-Hercegovina.]

østrigerne, for i 1814 at tage det fra dem igen³. Bosnien var en stadig åreladning for Østrig, og frem for alt *beviste det for Tyrkiet*, at det af østrigerne ligesom af russerne var tiltænkt Polens skæbne. Fra nu af kunne Tyrkiet ikke længere have tillid til Østrig: en vigtig sejr for den russiske regerings politik.

Serbien havde ganske vist slavofile og dermed russofile tilbøjeligheder, men siden dets frigørelse har det hentet alle midler til sin borgerlige udvikling i Østrig. De unge studerer ved østrigske universiteter; det bureaukratiske system, lovene, retsvæsnet, skolerne – alt er blevet kopieret efter østrigske forbilleder. Dette var helt naturligt. Men Rusland måtte forhindre denne efterligning i Bulgarien; det ville ikke rage kastanjerne ud af ilden for Østrig. Bulgarien blev derfor gjort til et russisk satrapi. Forvaltningen, officererne og underofficererne, embedsmændene, kort sagt: hele systemet blev russisk: Battenberg, som man havde påtvunget Bulgarien, var en fætter til Aleksandr III.

Den russiske regerings først direkte, derpå indirekte herredømme var tilstrækkelig til på mindre end fire år at kvæle enhver bulgarsk sympati for Rusland, selv om den havde været stor og hjertelig. Befolkningen modsatte sig i stigende grad »befrierens« uforkammethed; og endog Battenberg, en mand uden politiske ideer og med en veg karakter, der ikke nærrede anden længsel end at tjene tsaren, men som samtidig gjorde fordring på respekt for sin person, blev stadig mere genstridig.

I mellemtiden gik tingene i Rusland deres gang; ved hjælp af voldshandlinger lykkedes det for en tid regeringen at sprede og desorganisere nihilisterne. Men det var ikke nok, den behøvede en støtte i den offentlige mening, den måtte bortlede opmærksomheden fra den voksende sociale og politiske elendighed i landet selv; den behøvede kort sagt lidt patriotisk fantasmagori. Under Napoleon III. havde den venstre Rhinbred tjent til at aflede de revolutionære lidenskaber udadtil; på præcist samme måde præsenterede den russiske regering erobringen af Konstantinopel for det foruroligede og ophidsede folk som »befrielsen« af de af tyrkerne undertrykte slaver og deres forening i en stor føderation under Ruslands ægide. Men det var ikke nok at fremkalde denne fantasmagori, man måtte også gøre noget for at bringe den ind i realiteternes verden.

Omstændighederne var gunstige. Annektionen af Elsass og Lorraine havde sået splid mellem Frankrig og Tyskland; dette måtte – således så det ud – neutralisere begge magter. Østrig alene kunne

3. [Efter undertrykkelsen af den nationale opstand i Polen 1794 kom det i 1795 til Polens tredie deling mellem Rusland, Østrig og Preussen. I overensstemmelse med de aftaler, der blev indgået på Wienerkongressen, dannedes i 1814/1815 inden for det Russiske Riges rammer Kongeriget Polen, omfattende en stor del af de territorier, som Østrig og Preussen havde bemægtiget sig ved Polens tredie deling.]

ikke kæmpe mod Rusland, da dets mest effektive angrebsvåben, appellen til Polen, altid ville være blevet tilintetgjort af Preussen. Og besættelsen af Bosnien, dette røveri, var et Elsass mellem Østrig og Tyrkiet. Italien stod til rådighed for den højstbydende, nemlig Rusland, der tilbød det Trieste og Istra med Dalmatia og Tripoli. Og England? Den fredelige russofile Gladstone havde lånt øre til Ruslands forførende ord; midt under freden *havde han besat Ægypten*⁴, hvad der indbragte England en permanent strid med Frankrig og ydermere affødte *umuligheden af en alliance mellem tyrkerne og englænderne; sidstnævnte havde netop bestjålet førstnævnte*: englænderne havde tilegnet sig det tyrkiske len Ægypten. De russiske forberedelser i Asien var tilmed tilstrækkelig langt fremme til i tilfælde af en krig at give englænderne en masse at bestille i Indien. Aldrig havde russerne haft så mange chancer: deres diplomati triumferede over hele linjen.

Bulgarernes oprør mod det russiske despoti var påskuddet til at begynde felttoget. I sommeren 1885 franarrede man bulgarerne og rumeljerne muligheden af den samling, der var blevet stillet dem i udsigt i San Stefano-freden og sat ud af kraft i og med Berlin-traktaten. Hvis de på ny kastede sig i Ruslands, befrierens arme, sagde man til dem, så ville den russiske regering opfylde sin mission og fuldbyrde denne samling; men for at opnå dette skulle Bulgarerne først jage Battenberg bort. Denne var blevet advaret rettidigt. Mod sædvane handlede han hurtigt og energisk; han fuldbyrdede, omend i egen interesse, den samling, Rusland havde villet bringe i stand imod ham. Den uforsonlige kamp mellem ham og tsaren daterer sig herfra.

Denne kamp blev i begyndelsen ført skjult og indirekte. Med henblik på de små balkanstater fremkom man med en ny udgave af Louis Bonaparte's skønne doktrin: Når et folk, som hidtil har været delt, f.eks. Italien eller Tyskland, samles og konstituerer sig som nation, har andre stater, f.eks. Frankrig – ifølge denne doktrin – ret til territorial compensation. Serbien hoppede på limpinden og erklærede bulgarerne krig. Men Rusland triumferede, at denne krig, der var udløst i Ruslands interesse, over for verden blev udspillet under Østrigs auspicer, og at Østrig af frygt for at det russiske parti i Serbien kunne komme til magten ikke vovede at blande sig. På sin side desorganiserede Rusland den bulgarske hær; det beordrede alle russiske officerer tilbage, det vil sige hele generalstaben og alle højere officerer til og med bataljonscheferne.

Men mod al forventning besejrede bulgarerne serberne uden russiske officerer og under et styrkeforhold på to mod tre og vandt dermed det forbavsede Europas agtelse og beundring. Disse sejre

4. [Den britiske militærintervention i Ægypten i 1882 resulterede i, at Ægypten de facto blev forvandlet til en britisk koloni.]

skyldes to årsager. For det første var Alexander Battenberg godt nok en svag politiker, men også en god soldat; han førte krig, som han havde lært det i den preussiske skole, mens serberne fulgte deres østrigske forbilleders strategi og taktik. Det var altså en ny udgave af felttoget i Böhmen i 1866⁵. Desuden havde serberne i tres år levet under det østrigske bureaukratiske regime. Uden at give dem et stærkt bourgeois og en uafhængig bondestand (alle bønder er bebyrdet med hypoteksgæld) har dette regime ødelagt og desorganiseret resterne af det gentile fællesvæsen, der var deres styrke i kampene mod tyrkerne. Hos bulgarerne derimod var disse oprindelige institutioner ikke blevet antastet af tyrkerne; det forklarer også deres usædvanlige tapperhed.

Altså et nyt nederlag for Rusland; det betød, at det måtte starte forfra. Den slavofile chauvinisme, der var blevet opflammet som modvægt mod det revolutionære element, voksede fra dag til dag og blev allerede en fare for regeringen. Tsaren begiver sig til Krim, og de russiske aviser bebuder, at han foretager sig noget stort; han bestræber sig for at trække sultanen over på sin side, idet han påviser for ham, at hans tidligere allierede (Østrig og England) forråder og plyndrer ham, at Frankrig sejler på slæbetov efter Rusland og er henvist til dets nåde. Sultanen spiller imidlertid døv, og de enorme krigsoprustninger i det vestlige og sydlige Rusland finder foreløbig ikke anvendelse.

Tsaren vender tilbage fra Krim (sidste juni). I mellemtiden stiger den chauvinistiske flodbølge, og regeringen, der er ude af stand til at undertrykke den omsiggribende bevægelse, bliver i stigende grad revet med af den, således at man må give stadsoverhovedet i Moskva⁶ tilladelse til i sin *tale til tsaren* at tale åbent om erobringen af Konstantinopel⁷. Den af generalerne influerede og protegerede presse erklærer åbent, at den af tsaren forventer en energisk aktion mod Østrig og Tyskland, da disse lægger ham hindringer i vejen, og regeringen tør ikke byde pressen tavshed. Den slavofile chauvinisme er mægtigere end tsaren; denne er tvunget til at give efter af frygt for en revolution, af frygt for, at de slavofile kunne gå sammen med de konstitutionelle, med nihilisterne og sluttelig med alle utilfredse.

De finansielle vanskeligheder komplicerer situationen. Ingen vil låne noget til denne regering, der fra 1870 til 1875 fra lånt 1 milliard 750.000 francs⁸ i London og truer den europæiske fred. For to eller

5. [Der refereres til den Preussisk-Østrigske Krig 1866, der endte med Preussens sejr. Krigen blev hovedsaglig udkæmpet i Böhmen.]

6. [D.v.s. N.A. Alekseev.]

7. [Ved modtagelsen i Moskva den 13. maj 1886 af tsar Aleksandr III., der vendte tilbage fra Krim, erklærede stadsoverhovedet i Moskva, Alekseev, i sin velkomsts-tale: »Det styrker os i vor tro, at Kristi Kors lyser over den Hellige Sophia.« (Der refereres til Sophiakirken i Konstantinopel).]

8. [I brevet står der: £ 70 millioner (1.750 millioner francs).]

tre år siden hjalp Bismarck den til et lån på 375 millioner francs i Tyskland; men dette lån er for længst opbrugt, og uden Bismarck's underskrift giver tyskerne ikke en rød øre. Dertil kommer, at denne underskrift kun kan erhverves på nedværdigende betingelser. Den statslige papirfabrik har produceret for meget, sølvrublen er 4 francs værd, papirrublen 2,20 francs. Oprustningen til krig sluger uhørte summer.

Kort og godt, der må handles. Enten et resultat i retning af Konstantinopel eller revolutionen. Giers opsøgte Bismarck og forklarede ham situationen, som han forstod særdeles godt. Af hensyn til Østrig ville Bismarck gerne have modereret den tsaristiske regerings appetit, dens umættelighed foruroligede ham. *Men revolutionen i Rusland betyder det bismarckske regimes fald*. Uden Rusland, denne mægtige reservearmé for reaktionen, ville landjunkernes herredømme i Preussen ikke vare en dag. Revolutionen i Rusland ville straks ændre situationen i Tyskland; den ville med ét slag tilintetgøre den blinde tro på Bismarck's almagt, der sikrer denne de herskende klassers støtte; den ville fremskynde modningen af revolutionen i Tyskland.

Bismarck, der véd, at tsarismens eksistens er grundlaget for hele hans system, begiver sig i største hast til Wien for at underrette sine venner om, at det over for en sådan fare er upassende at holde egoistiske spørgsmål åbne, at man må indrømme tsaren en skintrimmf, og at Østrig og Tyskland i deres egen, klart erkendte interesse må bøje sig for Rusland. Hvis d'herrer østriger skulle insistere på at blande sig i Bulgariens anliggender, så ville han vaske sine hænder i uskyld; de ville jo få at se, hvortil det ville føre. Kálnoky giver efter, Alexander Battenberg bliver ofret og Bismarck haster af sted for personligt at overbringe Giers nyheden.

Ulykkeligvis udviste bulgarerne en politisk dygtighed og en energi, som ingen havde ventet, og som er utilladelig hos en »af det hellige Rusland befriet« slavisk nation. Battenberg anholdes ved nattetid, men bulgarerne arresterer konspiratorerne og udnævner en dygtig, energisk og ubestikkelig regering, egenskaber, der er aldeles utilladelige hos et folk, der først lige er blevet emanciperet; de kalder Battenberg tilbage; han viser sig imidlertid fra sin svage side og tager flugten. Men bulgarerne er uforbederlige. Med eller uden Battenberg yder de modstand mod tsarens suveræne befalinger og tvinger den heltemodige Kaulbars til at blamere sig i hele Europas påsyn⁹.

9. [Efter at Alexander Battenberg under russisk pres havde givet afkald på den bulgarske trone, sendte den tsaristiske regering i september 1886 general Kaulbars til Bulgarien som krigskommissær med det formål at genoprette den russiske indflydelse og berede vejen for valget af en russisk prætendent til den bulgarske trone. Kaulbars' mission slog imidlertid fejl, og i november 1886 blev han kaldt tilbage; samtidig afbrød den tsaristiske regering de diplomatiske forbindelser med Bulgarien.]

Man kan forestille sig tsarens raseri. Bismarck havde han vundet for sig, den østrigske modstand var brudt, og nu ser han sig opholdt af dette lille folk, et folk af igår, der kan takke ham eller hans fader for sin »uafhængighed« og ikke vil forstå, at denne uafhængighed kun betyder blind lydighed over for »befrierens« befalinger. Grækerne og serberne var i forvejen utaknemmelige; men bulgarerne slår alt. Tage deres uafhængighed alvorligt? Hvilken forbrydelse!

For at redde sig fra revolutionen er den arme tsar tvunget til at tage et nyt skridt fremad. Men hvert skridt gør det hele mere farligt, for han øger blot risikoen for en europæisk krig, som det russiske diplomati altid har forsøgt at undgå. Hvis den russiske regering blander sig direkte i Bulgarien, og hvis dette skulle føre til de mest ekstreme komplikationer, så indtræffer det øjeblik – det står fast – hvor fjendskabet mellem de russiske og de østrigske interesser kommer åbent til udbrud. En lokal begrænsning af krigen er så umulig, den bliver en generel krig. I betragtning af hæderligheden hos de banditter, der regerer Europa, er det umuligt at forudse, hvorledes de to lejre vil gruppere sig. Bismarck er i stand til at stille sig på Ruslands side mod Østrig, hvis han ikke på anden måde kan bremse revolutionen i Rusland. Men det er mere sandsynligt, at hvis en krig mellem Rusland og Østrig bryder ud, vil Tyskland ile sidstnævnte til hjælp, for at redde det fra den fuldstændige tilintetgørelse.

Indtil foråret – for til vinter, før april vil russerne ikke indlade sig på et stort felttog ved Donau – arbejder tsaren på at trække tyrkerne ind i sit net, og Østrigs og Englands forræderi mod Tyrkiet gør denne opgave lettere for ham. Det er hans mål at besætte Dardanellerne, således forvandle Sortehavet til et russisk hav og gøre det til et utilgængeligt tilflugtssted for opbygningen af en mægtig flåde; denne vil forlade det for at beherske det, Napoleon kaldte et »fransk hav«, Middelhavet. Men så vidt har han endnu ikke bragt det, selv om hans tilhængere i Sofia har forrådt disse hans hemmelige tanker.

Det er situationen. For at forebygge en revolution i Rusland, må tsaren have Konstantinopel. Bismarck tøver; han ville gerne finde midlet til at undgå såvel den ene som den anden eventualitet.

— 0 —

Og Frankrig?

De franske patrioter, der i tres år har drømt om revanche, tror, at intet er mere naturligt end at gribe den lejlighed, der måske vil byde sig. For vort parti er spørgsmålet imidlertid ikke så enkelt, og det er det heller ikke for d'herrer chauvinister. En revanchekrig, der iværksættes med Ruslands hjælp og under Ruslands ægide, kunne føre til enten en revolution eller en kontrarevolution i Frankrig. I tilfælde af en revolution, der bragte socialisterne til magten, ville den

russiske alliance falde fra hinanden. Som det første ville russerne straks slutte fred med Bismarck for sammen med tyskerne at kaste sig over det revolutionære Frankrig. Dernæst ville socialisterne, der i Frankrig var kommet til magten, ikke lade det udvikle sig dertil, at en krig forhindrer revolutionen i Rusland. Denne situation vil dog næppe indtræffe, den *monarkistiske kontrarevolution* er mere sandsynlig. Tsaren ønsker restauration af [dynastiet] Orléans, hans nære venner, den eneste regering, der tilbyder ham betingelserne for en god og varig alliance. Er krigen først begyndt, vil man til forberedelse af restaurationen gøre god brug af de monarkistiske officerer. Ved det mindste delnederlag – og sådanne udebliver ikke – vil man skrive, at det er republikkens skyld; for at vinde sejren og opnå Ruslands uforbeholdne støtte er en stabil monarkistisk regering nødvendig, med ét ord: en Philippe VII¹⁰; de monarkistiske generaler vil optræde skødesløst for at kunne skyde deres mangel på resultater i skoene på den republikanske regering; og se, monarkiet er genoprettet. Er Philippe først indsat, vil kongerne og kejserne straks komme til forståelse om, i stedet for at sønderflænge hinanden, at opdele Europa mellem sig og samtidig sluge småstaterne. Er den franske republik død, vil man afholde en ny Wienerkongres, hvor man måske vil tage Frankrigs republikanske og socialistiske synder som påskud til helt eller delvist at nægte det Elsass-Lorraine. Og fyrsterne vil gøre sig lystige over de republikanere, der var naive nok til at tro på muligheden af en oprigtig alliance mellem tsarismen og republikken.

Er det i øvrigt sandt, hvad general Boulanger siger til enhver, der vil høre på ham: »Der skal en krig til for at forhindre den sociale revolution«? Hvis det er sandt, så må det tjene det socialistiske parti til advarsel. Den gode Boulanger har storpralende allurer, som man kan tilgive hos en militærperson, men som giver et ret kummerligt indtryk af hans politiske skarpsindighed. Han vil i hvert fald ikke redde republikken. Stillet mellem socialister og orléanister vil han muligvis komme overens med sidstnævnte, hvis de garanterer ham den russiske alliance. Under alle omstændigheder *befinder Frankrigs bourgeoisrepublikanere sig i samme situation som tsaren; de ser for sig den sociale revolutions spøgelse og kender kun ét middel til redning: krigen.*

I Frankrig, Rusland og Tyskland tager begivenhederne en vending, der i den grad er til vores fordel, at vi for øjeblikket kun kunne ønske fortsættelsen af *status quo*. Hvis revolutionen bryder ud i Rusland, ville den fremkalde et samvirke af yderst gunstige betingelser. Derimod vil en generel krig kaste os tilbage i det uforudsetes område. Revolutionen i Rusland og Frankrig ville blive forhalet, vort parti i Tyskland ville lide samme skæbne som Kommunen i 1871. Uden tvivl vil begivenhederne til sidst forme sig til vores

fordel, men hvilket tidsspilde, hvilke ofre og hvor mange nye hindringer at overvinde!

De krigsfremmende kræfter i Europa er stærke. Det preussiske militærsystem, der er overtaget overalt, behøver tolv til seksten år til sin fuldstændige udvikling; efter forløbet af dette tidsrum består kadreerne i reserven af mænd, der er øvet i våbenbrug. Disse tolv til seksten år er forløbet overalt; overalt har man tolv til seksten årgange, der har aftjent. Man er altså parat overalt, og tyskerne har i denne henseende ingen særlig fordel. Det vil sige, at den krig, der truer os, ville kaste ti millioner soldater på slagmarken. Desuden vil den gamle Wilhelm sandsynligvis dø. Bismarck vil se sin stilling mere eller mindre rystet og *måske presse på for en krig, for at holde sig ved magten*. I realiteten tror børsen overalt på krig, så snart den gamle har lukket øjnene.

Kommer krigen, så vil den udelukkende blive ført med det formål at forhindre revolutionen; i Rusland for at komme den fælles aktion fra alle utilfredse, slavofile, konstitutionelle, nihilister og bønder i forkøbet; i Tyskland for at holde Bismarck ved magten; i Frankrig for at trænge socialisternes sejrige bevægelse tilbage og genoprette monarkiet.

Mellem de franske og tyske socialister er der intet Elsass-problem. De tyske socialister ved kun alt for godt, at annekktionerne i 1871, som de til stadighed har protesteret imod, har været nøglepunktet i Bismarck's reaktionære politik såvel indadtil som udadtil. Socialisterne i begge lande er i lige høj grad interesseret i fredens opretholdelse, fordi det ville være dem, der skulle betale samtlige krigsomkostninger.

FRIEDRICH ENGELS

162 Beskyttelsestold og frihandel¹

[*Die Neue Zeit*, 6. årg. nr. 7, juli 1888]
[April-maj 1888]

Mod slutningen af 1847 afholdtes en frihandelskongres i Bruxelles.

Den var en strategisk manøvre i den frihandelskampagne, som dengang blev ført af de engelske fabrikker. De havde sejret hjemme med afskaffelsen af kornlovene i 1846. Nu drog de til Kontinentet med krav om, at man mod fri indførsel af korn fra Kontinentet til England tillod, at engelske industriprodukter fik fri adgang til de kontinentale markeder. På denne kongres havde Marx indskrevet sig på talerlisten; men som man kunne forvente, lod det sig arrangere således, at kongressen blev afsluttet, før han kom til orde. Derfor var Marx tvunget til at fremlægge, hvad han havde at sige om frihandel, i Bruxelles' Demokratiske Selskab, en international forening, som han selv var vicepræsident for.

Da man i øjeblikket i Amerika diskuterer spørgsmålet om beskyttelsestold eller frihandel, har man anset det for nyttigt med en engelsk udgave af Marx' tale og opfordret mig til at forsyne den med et par indledende ord.

»Protektionssystemet var et kunstigt middel til at fabrikere fabrikker med, til at ekspropriere uafhængige arbejdere, til at kapitalisere nationens produktions- og subsistensmidler, til med magt at forkorte overgangen fra den gamle til den

1. Forord (oversat af forfatteren) til den engelske udgave af Marx' *Tale om frihandels-spørgsmålet* [cf. dette udvalg, bd. I, pp. 11-26], som udkom i New York (oversat til tysk af E. Bernstein og K. Kautsky, tillæg til Marx' *Elend der Philosophie*, Stuttgart [1885], Dietz, pp. 188 ff.). – Da dette forord først og fremmest henvender sig til et amerikansk publikum, er den tyske toldbeskyttelsespolitik kun berørt perifert. Forfatteren vil imidlertid, så snart han får lejlighed til det, behandle dette spørgsmål med henblik på Tyskland.

moderne produktionsmåde« (Marx: *Kapital*, 1. bind, 3. oplag, p. 783²).

Ved sin oprindelse i 1600-tallet havde beskyttelsestolden denne karakter, og den bibeholdt den til langt ind i 1800-tallet. Beskyttelsessystemet var dengang den normale politik for ethvert civiliseret land i Vesteuropa. De eneste undtagelser var de tyske småstater og de schweiziske kantoner, hvilket ikke skyldtes utilfredshed med systemet, men blot tvivl om, hvorvidt det var muligt at anvende det på så små områder.

Bag denne toldbeskyttelse opstod og udvikledes i England i sidste trediedel af 1700-tallet den moderne storindustri, produktion ved hjælp af maskineri og dampkraft. Og som om det ikke havde været tilstrækkeligt med den almindelige toldbeskyttelse, tog man også krigen mod den Franske Revolution til hjælp for at sikre England monopol på de nye industrielle metoder. I mere end tyve år afskar engelske krigsskibe Englands medbejlere fra deres respektive kolonimarkeder, og samtidig åbnede de med magt disse markeder for den engelske handel. De sydamerikanske koloniers løsrivelse fra deres europæiske moderlande, Englands erobring af de vigtigste franske og hollandske kolonier og den gradvise underkuelse af Indien forvandlede alle disse lande til kunder for den engelske industri. Således supplerede England sin hjemlige toldbeskyttelse ved at påtvinge udlandet frihandel, hvor det overhovedet var muligt. Takket være denne lykkelige forening af de to systemer var England ved afslutningen af krigen i 1815 i besiddelse af det faktiske monopol på verdenshandelen, i det mindste for alle de afgørende industrigrenes vedkommende.

I de efterfølgende fredsår blev dette monopol yderligere udvidet og befæstet. Det forspring, der var vundet under krigen, blev øget fra år til år; England syntes at lægge alle sine mulige medbejlere langt bag sig. Og det blev faktisk et eksistensspørgsmål for England at kunne eksportere industriprodukter i stadig større mængder. Kun to hindringer syntes at stå i vejen herfor: andre landes indførselsforbud og beskyttelsestold samt told på indførsel af råstoffer og næringsmidler til England.

Således gik det til, at handelsfrihed, som var blevet forkyndt af den klassiske politiske økonomi – de franske fysiokrater og deres engelske efterfølgere Adam Smith og Ricardo – blev populær hos John Bull. Toldbeskyttelse hjemme var uden betydning for fabrikanter, der slog alle deres udenlandske medbejlere af marken, og som derimod var stærkt afhængige af en fortsat udvidelse af eksporten. De eneste, der havde fordel af toldbeskyttelse hjemme, var produ-

centerne af næringsmidler og andre råstoffer, landbruget; det ville i datidens England sige jordrentemodtagerne, den jordbesiddende adel. For fabrikanterne var denne toldbeskyttelse derimod direkte skadelig. I den udstrækning råstofferne blev belagt med told, steg prisen på de færdige industriprodukter, hvori de indgik; i den udstrækning næringsmidlerne blev belagt med told, steg prisen på arbejde; i begge tilfælde stillede toldbeskyttelsen de britiske fabrikanter ugunstigt i forhold til de udenlandske. Da andre lande hovedsagelig sendte landbrugsprodukter til England og herfra hovedsagelig sendte industriprodukter, indeholdt ophævelsen af den engelske beskyttelsestold på korn og råprodukter indirekte allerede en opfordring til udlandet om nu også at ophæve eller i det mindste sænke indførselstolden på engelske industriprodukter.

Efter en lang og heftig kamp sejrede de engelske industrikapitalister; de var faktisk allerede på det tidspunkt nationens ledende klasse, den klasse, hvis interesser øjeblikkelig blev gjort til de nationale interesser. Den jordbesiddende adel måtte kapitulere. Tolden på korn og råstoffer blev ophævet. Frihandel var nu parolen. Den næste opgave for de engelske fabrikanter og deres talsmænd, de politiske økonomer, var nu overalt at udbrede troen på frihandelsevangeliet og dermed skabe en verden, hvor England ville være det store industricenter og de øvrige lande blot dets afhængige landbrugsdistrikt. På dette tidspunkt afholdtes kongressen i Bruxelles, og fra den tid stammer den omtalte tale af Marx. Mens han anerkender, at beskyttelsestold stadig under visse omstændigheder, f.eks. i datidens Tyskland, kan være til fordel for de industrielle kapitalister; mens han påviser, at frihandelen på ingen måde er den fremragende mirakelkur, der kan helbrede alle arbejderklassens lidelser og tværtimod kan bidrage til at forøge disse lidelser, erklærer han sig i sidste instans som principiel tilhænger af frihandelen. Han betragter frihandel som den moderne kapitalistiske produktions normale tilstand. Kun under frihandelen kan dampens, elektricitetens og maskineriets vældige produktivkræfter udvikles fuldstændigt; og jo hurtigere denne udvikling, desto tidligere og desto mere fuldstændigt vil deres uundgåelige følger vise sig: samfundets spaltning i to klasser, kapitalister og lønarbejdere; på den ene side arvelig rigdom, på den anden side fattigdom; større udbud end efterspørgsel, markedet ude af stand til at opsuge den stadig voksende mængde af industriprodukter; atter og atter gentages kredsløbet prosperitet, overproduktion, krise; panik, kronisk stagnation og gradvis genoplivelse af forretningslivet; denne genoplivelse indvarsler ikke en varig bedring, men derimod en forestående ny overproduktion og krise; kort sagt, de samfundsmæssige produktivkræfter vokser til så gigantiske dimensioner, at de samfundsmæssige institutioner, inden for hvilke de er startet op, er blevet forvandlet til uudholdelige lænker; kun én mulig løsning: en omvæltning af samfundet, der

2. [Karl Marx: *Das Kapital. Kritik der politischen Ökonomie*, Bd. 1, 3. verm. Aufl., Hamburg 1883 (MEW, bd. 23, pp. 784-785; *Kapitulen*, København 1970-72, bd. 1.4, p. 1053).]

befrier de samfundsmæssige produktivkræfter for en forældet samfundsordens lænker og befrier de virkelige producenter, d. v. s. den store befolkning, fra lønslaveri. Eftersom frihandelen er den naturlige og normale atmosfære for denne historiske udvikling, det økonomiske medium, hvori betingelserne for denne uundgåelige løsning hurtigst muligt modnes, – af den og kun den grund erklærede Marx sig som tilhænger af frihandelen.

Ikke desto mindre syntes de første år efter frihandelens sejr i England at opfylde selv de mest overdrevne forventninger om den forestående prosperitet. Den britiske handel steg til fabelagtige højder; Englands industrielle monopol på verdensmarkedet fremstod som mere sikkert end nogensinde; overalt skød nye høje og fabrikker op; nye industrigrene voksede frem overalt. Ganske vist opstod der i 1857 en alvorlig krise, men den blev overvundet, og snart var fremgangen inden for hele handelen og industrien atter i fuld gang, indtil en ny panik udbrød i 1866, der denne gang virkelig synes at bebude en ny epoke i den økonomiske verdenshistorie.

Det usædvanlige opsving inden for industri og handel i England fra 1848 til 1866 var uden tvivl i høj grad et resultat af, at man havde ophævet beskyttelsestolden på råprodukter og næringsmidler. Men det var ikke den eneste grund. Andre samtidige begivenheder bidrog kraftigt hertil. I den pågældende periode blev de californiske og australske guldfelter opdaget og udnyttet, hvilket betød en enorm forøgelse af byttemidler på verdensmarkedet; samtidig foregik der en almindelig revolution af transportmidlerne for såvel mennesker som varer; på havet blev sejlskibet fortrængt af dampskibet, og på land blev landevejene i hele den civiliserede verden fortrængt af jernbanerne, således at skinnerne nu udgør den vigtigste og den makadamiserede vej den underordnede forbindelseslinie. Intet under, at den engelske industri, som drives ved dampkraft, under så gunstige omstændigheder udvidede sit herredømme på bekostning af udenlandske hjemmeindustrier, som var afhængige af håndarbejde. Men hvad kunne de andre lande gøre? Skulle de sidde stille og ydmygt finde sig i at blive degraderet til blotte landbrugsvedhæng til England, »verdens værksted«?

De andre lande gjorde noget helt andet. *Frankrig* havde i næsten to hundrede år beskyttet sin industri bag en veritabel kinesisk mur af toldbeskyttelse og indførselsforbud og havde, hvad alle luksusvarer og nydelsesmidler angår, opnået en overlegenhed, som England ikke engang forsøgte at hamle op med. Med fuldstændig frihandel var *Schweiz* i besiddelse af en relativt betydelig industri, som den engelske konkurrence ikke var i stand til at skade. *Tyskland*, der havde langt mere liberale toldsatser end noget andet stort land på Kontinentet, udviklede sin industri relativt hurtigere end selv England. Endelig blev *Amerika* på grund af borgerkrigen i 1861 pludselig henvist til at klare sig ved egen hjælp, måtte tilfredsstille en pludselig

efterspørgsel efter industriprodukter af enhver art og kunne kun klare dette ved at skabe en indenlandsk industri. Da krigen ophørte, ophørte også krigsefterspørgslen; men den nye industri var der og måtte trodse den engelske konkurrence. Og krigen havde i Amerika modnet den indsigt, at et folk på 35 millioner, der var i stand til at fordoble sit antal på mindre end fyre år, med næsten ubegrænsede ressourcer af enhver art, omgivet af naboer, som år frem i tiden ville være henvist til væsentligst at drive landbrug, at et sådant folk måtte have den »indlysende bestemmelse«³, både i krig og fred, at gøre sig uafhængig af udenlandske industrier for de vigtigste forbrugsvarers vedkommende. Med det formål indførte Amerika beskyttelsestolden.

For omtrent femten år siden rejste jeg i jernbanevogn sammen med en intelligent forretningsmand fra Glasgow, som udviste en særlig interesse i jern. Talen faldt på Amerika. Han gav mig de velkendte frihandelstalemåder til bedste: Er det dog ikke ubegribeligt, at drevne forretningsfolk som amerikanerne betaler tribut til deres egne jernværksejere og fabrikanter, når de kan få den samme eller en bedre vare for den halve pris hos os? Derpå fulgte der eksempler på, hvor vanvittig højt amerikanerne beskattede sig selv for blot at berige et par grådige jernværksbesiddere. Hertil svarede jeg: »Denne sag synes også at kunne betragtes fra en anden side. De ved, at Amerika, hvad angår kul, vandkraft, jern og andre malme, billige næringsmidler, indenlandsk bomuld og andre råstoffer, råder over ressourcer og fordele, som intet europæisk land har magen til; og at disse ressourcer kun vil kunne udvikles fuldt ud, hvis Amerika bliver et industriland. De må endvidere medgive, at et stort folk som det amerikanske ikke til evig tid kan fortsætte med blot at være agerbrugere; at dette ville indebære, at de dømtes til evigt barbari og underordning; i vore dage kan intet stort folk bestå uden egen industri. Nuvel. Hvis Amerika skal være et industriland, og når det har chance for i den henseende ikke blot at indhente sine medbejlere, men tilmed slå dem, er der to veje at vælge imellem: Enten må man med bibeholdelse af fri handel i f.eks. halvtreds år føre en yderst kostbar konkurrencekamp mod den engelske industri, som er hundred år forud for den amerikanske; eller udelukke den engelske konkurrence ved hjælp af beskyttelsestold i f.eks. femogtyve år med næsten absolut sikkerhed for, at den amerikanske industri efter de femogtyve år vil kunne hævde sig på det åbne verdensmarked. Hvilken af disse to veje er den billigste og korteste? Det er det, det

3. [»Indlysende bestemmelse« (»manifest destiny«), et udtryk, som fortalene for en amerikansk ekspansionspolitik i 1800-tallet gjorde flittig brug af til retfærdiggørelse af deres politik. – Udtrykket blev første gang anvendt i tidsskriftet *U. S. Magazine and Democratic Review*, juli-august 1845, vol. XVII, p. 5 af redaktøren, John O'Sullivan.]

drejer sig om. Når De rejser fra Glasgow til London, kan De tage det ved lov påbudte bumletog (parliamentary train⁴); De betaler en penny pr. mile og kører tolv miles i timen; det falder Dem ikke ind, dertil er Deres tid for kostbar, De rejser med eksprestog, betaler to pence pr. mile og kører fyrre miles i timen. Nuvel, amerikanerne foretrækker at løse en ekspresbillet for at komme hurtigere frem«. Min skotske frihandelstilhænger havde intet at svare hertil.

Da protektionssystemet er et kunstmiddel til at fabrikere fabrikanten med, kan det forekomme nyttigt ikke blot for en halvtudviklet kapitalistklasse, som endnu kæmper med feudalismen. Det kan også hjælpe den fremvoksende kapitalistklasse i et land, der som Amerika aldrig har kendt til feudalisme, men som befinder sig på et udviklingsstrin, hvor overgangen fra landbrug til industri bliver en nødvendighed. Det var i en sådan situation, Amerika besluttede sig for beskyttelsestold. Siden denne beslutning er en stor del af de femogtyve år, jeg nævnedes for min rejsefælle forløbet, og hvis jeg ikke tog fejl, må beskyttelsestolden snart have fuldendt sin opgave i Amerika og må derfor kunne undværes.

At det er tilfældet, har jeg været overbevist om i nogen tid. For to år siden sagde jeg til en amerikansk tilhænger af beskyttelsestold: »Hvis Amerika indfører frihandel, er jeg overbevist om, at det vil slå England på verdensmarkedet i løbet af ti år.«

Beskyttelsestolden er i bedste fald en skrue uden ende, og man ved ikke hvornår man kan undvære den. Hvis vi beskytter én industrigren, skader vi direkte eller indirekte alle andre og må derfor også beskytte disse. Dermed skader vi imidlertid igen den først beskyttede industri og giver den krav på erstatning; men denne erstatning virker igen tilbage på alle andre industrigrene og berettiger dem til nye krav – og så videre i det uendelige. I denne henseende frembyder Amerika et slående eksempel på, hvorledes man kan slå en vigtig industri ihjel med toldbeskyttelse. I 1856 androg De forenede Staters samlede ind- og udførsel via søvejen \$ 641.604.850; heraf blev 75,2% fragtet på amerikanske skibe og kun 24,8% på udenlandske. Allerede på det tidspunkt begynder de engelske oceandampere at fortrænge de amerikanske sejlskibe; alligevel blev endnu i 1860 66,5% af en samlet handel på \$ 762.288.550 fragtet på amerikanske skibe. Så kom borgerkrigen og i dens kølvand toldbeskyttelse af den amerikanske skibsbygningsindustri; og denne toldbeskyttelse var så effektiv, at den næsten har fordrevet det amerikanske flag fra havene. I 1887 var De forenede Staters samlede søhandel steget til \$ 1.408.502.979; men nu blev kun 13,8% fragtet på ameri-

4. [Parliamentary train: gængs ironisk betegnelse i Storbritannien i 1800-tallet for særlige 3.-klasses tog, der var blevet indført ved parlamentsbeslutning i 1844; ifølge denne beslutning skulle ethvert jernbaneselskab hver dag lade et tog gennemkøre sine strækninger med en mindstehastighed på 12 miles i timen og måtte ikke forlange mere end 1 penny pr. mile.]

kanske skibe og 86,2 på udenlandske. I 1856 androg værdien af de varer, der blev fragtet på amerikanske skibe \$ 482.268.274; I 1860 \$ 507.247.757; I 1887 kun \$ 194.356.746⁵. I fyrre år gjorde det amerikanske flag det engelske flag rangen stridig på havene; nu er det næsten forsvundet. Toldbeskyttelsen af skibsbygningsindustrien har næsten ruineret både skibsfarten og skibsbygningsindustrien selv.

Endnu et punkt. I vore dage forbedres produktionsmetoderne så hurtigt og medfører så pludselige og omfattende ændringer af hele industrigrenenes natur, at det, der tidligere var en rimelig udlignende beskyttelsestold, i dag slår om i sin modsætning. Et eksempel herpå kan man finde på side XIX i den omtalte beretning fra finansministeren⁶:

»I de senere år har forbedringer af uldkartemaskinen betydet så store ændringer i det såkaldte kamgarnsklæde, at det har fortrængt det almindelige kradse uldgarnsklæde inden for herrebeklædningen. Denne ændring . . . har stillet vore hjemlige kamgarnsvæverier særdeles dårligt, idet tolden på alle sorter råuld er den samme, mens tolden på det kradse uldgarnsklæde indtil en værdi af 80 cents pr. pund udgør 35 cents pr. pund og 35% af værdien; derimod udgør tolden på kamgarnsklæde indtil en værdi af 80 cents pr. pund kun fra 10 til 24 cents pr. pund og 35% af værdien. I nogle tilfælde er tolden på den uld, der anvendes til kamgarnsklæde, højere end tolden på det færdige produkt.«

Det, der før var en beskyttelse af den hjemlige industri, er altså nu forvandlet til en præmiering af den udenlandske importør, og vel kan finansministeren sige

»Der er grund til at antage, at vi snart må ophøre med at væve kamgarnsklæde her i landet, hvis der ikke sker en ændring af beskyttelsessatserne.«

Men for at ændre beskyttelsessatserne, må man slås med kradsgarnsvæverne, som profiterer af den nuværende situation, og man må starte en regulær kampagne for at vinde majoriteten i Kongressens to huse og i sidste instans den offentlige mening i landet, og spørgsmålet er: kan det betale sig?

Det værste ved toldbeskyttelse er imidlertid, at den ikke er så let at komme af med igen. Hvor svært det end er at oprette en for alle parter rimelig beskyttelsestarif, så er det uendelig meget sværere at

5. *Annual Report of the Secretary of the Treasury [on the State of the Finances] for the year 1887*, [Washington 1887], pp. XXVIII, XXIX.

6. [D.v.s. Charles Fairchild.]

vende tilbage til frihandelen. Der vil aldrig igen opstå en situation som den, der gjorde det muligt for England at fuldbyrde overgangen i løbet af et par år. Og selv her startede kampen i 1823 (Huskisson⁷), dens første resultater viste sig i 1842 (Peel's toldsats⁸), og den fortsatte endnu nogle år efter ophævelsen af kornlovene. Således blev silkeindustrien (den eneste industri, der havde grund til at frygte udenlandsk konkurrence) i første omgang garanteret forlænget toldbeskyttelse i en årrække, og fik den dernæst bevilget i en anden, rent ud sagt infam form: de andre tekstilindustrier blev stillet under fabriksloven, som begrænsede arbejdstiden for kvinder, ungarbejdere og børn⁹; silkeindustrien blev begunstiget gennem anseelige undtagelsesbestemmelser; den måtte ansætte yngre børn og måtte lade børn og ungarbejdere arbejde i længere tid end de andre industrier. Det monopol, som de hykleriske frihandelstilhængere afskaffede til de udenlandske konkurrenters fordel, blev genoprettet på bekostning af engelske arbejderbørns sundhed og liv.

Der vil imidlertid aldrig igen forekomme, at et land kan foretage overgangen fra toldbeskyttelse til frihandel på et tidspunkt, hvor alle eller næsten alle dets industrigræne er i stand til at byde den udenlandske konkurrence trods på det åbne marked. Nødvendigheden af denne overgang vil gøre sig gældende lang tid før, man blot kan håbe på en sådan situation. Den vil gøre sig gældende i forskellige brancher til forskellige tidspunkter; ud af disse branchers modstridende interesser vil der vokse de mest opbyggelige skænderier og parlamentariske intriger. Maskinproducenten, ingeniøren og skibsbyggeren mener måske, at toldbeskyttelsen på råjern fordyrer hans vare, og at han derfor og kun derfor afskæres fra eksport; bomuldsvæveren ville muligvis være i stand til at slå den engelske calico på det kinesiske og indiske marked, hvis ikke toldbeskyttelsen af spinderen fordyrede hans garn o.s.v. I det øjeblik, en national industrigræn fuldstændig har erobret hjemmemarkedet, i det øjeblik bliver eksporten uundværlig. Under det kapitalistiske system må en industri enten ekspandere eller gå tilbage. Den kan aldrig forblive stationær; hæmmes ekspansionen, er det begyndende ruin; fremskridtet i de mekaniske og kemiske opfindelser berøver til stadighed det menneskelige arbejde beskæftigelse, mens kapitalen samtidig vokser og

7. [I 1823 blev William Huskisson handelsminister. På hans initiativ blev der i løbet af tyverne gennemført en række forholdsregler til reorganisering af det forældede toldsystem: importtolden på visse råstoffer, levnedsmidler m.v. blev sænket eller helt fjernet; beskyttelsestolden på korn blev erstattet af en glidende skala, der gjorde importtoldsatsen omvendt proportional med prisen på korn på hjemmemarkedet.]

8. [Regeringen Robert Peel gennemførte i 1842 en yderligere sænkning af toldsatsene.]

9. [Der refereres til loven om timersarbejdsdagen af 8. juni 1847, der kun omfattede unge og kvinder.]

koncentreres i et stadig hurtigere tempo; i enhver stagnerende industri skaber det således et overskud af arbejdere såvel som af kapital, et overskud, som ikke kan finde afløb nogetsteds, fordi den samme proces også foregår i alle andre industrigræne. Derfor bliver det livsnødvendigt for disse industrigræne at gå over fra indenlandsk til eksporthandel; men i det øjeblik støder de på andres velerhvervede rettigheder og rodfæstede interesser, nemlig de andre industrigræne, der midlertidig stadig nyder større sikkerhed eller større profit under toldbeskyttelse end under frihandel. Derpå følger en lang, hårdnakket kamp mellem tilhængerne af frihandel og tilhængerne af toldbeskyttelse, en kamp hvor lederskabet på begge sider snart går over fra de umiddelbart interesserede til de professionelle politikere, korridorartisterne i de traditionelle politiske partier, der ikke er interesseret i at løse problemet, men i at spørgsmålet holdes åbent længst muligt; efter et umådeligt tab af tid, kræfter og penge følger så sædvanligvis en række kompromisser til fordel for snart den ene, snart den anden side, der som helhed betyder en langsom tilnærmelse til frihandel – med mindre det i mellemtiden er lykkedes toldbeskyttelsen at gøre sig absolut umulig i nationens øjne, og det er en mulighed i Amerika.

Den værste form for toldbeskyttelse er den, man møder i *Tyskland*. Efter 1815 følte også Tyskland nødvendigheden af en hurtigere industriel udvikling. Den første betingelse herfor var etableringen af et hjemmemarked gennem afskaffelse af de utallige toldgrænser og småstaternes særlige finanslove, kort sagt, dannelse af et tysk toldforbund¹⁰. Dette kunne kun dannes på grundlag af en liberal toldsats, som snarere var udformet med henblik på skattemæssige formål end egentlig industribeskyttelse. Ellers havde man ikke kunnet få småstaterne til at gå med. Selv om det nye toldforbunds toldsats gav nogle industrier en vis beskyttelse, var de alligevel på den tid et sandt mønster på frihandel; og forblev det på trods af, at flertallet af tyske fabrikanter fra 1830 rejste kravet om toldbeskyttelse. Men under disse yderst liberale toldsats og på trods af, at konkurrencen fra den engelske storindustri ubarmhjertigt knuste den tyske hjemmeindustri, som var baseret på håndarbejde, fuldbyrdes også i Tyskland gradvis overgangen fra håndarbejde til industri, en overgang, som næsten er til ende. Tysklands overgang fra landbrug til industri fuldbyrdes i samme takt og blev fra 1866 fremskyndet af politiske begivenheder: oprettelsen af en stærk centralregering og et

10. [Toldforbundet (Zollverein) blev endegyldigt dannet i 1834 under preussens ledelse. Toldforbundet var en økonomisk-politisk sammenslutning af tyske enkeltstater under preussisk overherredømme med det formål at afskaffe indbyrdes toldskranker og i fællesskab regulere tolden over for trediepart. Det omfattede stort set alle tyske stater, bortset fra Østria, de frie hansestæder (Lübeck, Hamburg, Bremen) og nogle mindre nordtyske stater.]

rigsparlament, hvilket sikrede ensartet erhvervslovgivning; ensartet mønt, mål og vægt og endelig den franske milliardstrøm. – Således gik det til, at den samlede tyske handel på verdensmarkedet hen mod 1874 kun stod tilbage for den engelske¹¹, og at Tyskland anvendte mere dampkraft inden for industri og transport end noget andet europæisk land på Kontinentet. Dermed var det bevist, at et stort land også i dag, trods den engelske industris enorme forspring, kan arbejde sig op til at byde England effektiv konkurrence på det åbne marked.

Så blev fronten pludselig ændret: Netop i det øjeblik, hvor frihandelen mere end nogensinde syntes at være en nødvendighed for Tyskland, indførte det beskyttelsestold. Det var uden tvivl absurd, men lader sig forklare.

Sålænge Tyskland eksporterede korn, var samtlige jordbesiddere og samtlige redere begejstrede tilhængere af frihandel. Men i 1874 eksporterede Tyskland ikke længere korn, men var tværtimod afhængig af store tilførsler fra udlandet. Omtrent samtidig begyndte Amerika at oversvømme Europa med tilførsler af billigt korn; overalt hvor det strømmede hen, formindskede det de pengeindkomster, der stammede fra jorden, og dermed jordrenten; fra det øjeblik forlangte samtlige jordbesiddere i hele Europa toldbeskyttelse. Samtidig led den tyske industri under eftervirkningerne af den uhørte overproduktion og overspekulation, der var skudt frem under den franske milliardregn; mens England, hvis industri siden krisen i 1866 endnu ikke havde overvundet en kronisk stagnation, oversvømmede alle tilgængelige markeder med varer, der ikke kunne afsættes hjemme, og som derfor blev skænket bort til spotpriser i udlandet. Selv om den tyske industri således hovedsagelig var henvist til eksport, betragtede fabrikanterne nu toldbeskyttelse som et middel, ved hjælp af hvilket de kunne sikre sig hjemmemarkedet helt for sig selv. Regeringen var imidlertid kun alt for begejstret over at kunne udnytte denne omstændighed til fordel for den jordbesiddende adel, idet den gav begge, både jord- og industribesidderne, beskyttelsestold. I 1878 blev der indført højere toldsatser såvel for landbrugs- som for industriprodukter¹².

11. Samlet handel (import pluseksport) 1874 i millioner mark: Storbritannien 13.380; Tyskland 9.300; Frankrig 6.600; De forenede Stater 4.980. (Kolb, *Statistik*, 7. opl., Leipzig 1875, p. 790).

[G. Fr. Kolb: *Handbuch der vergleichenden Statistik der Völkerzustands- und Staatenkunde*, 7. auf Grundlage der neusten staatlichen Gestaltungen bearb. Aufl., Leipzig 1876. – Kolb angiver summerne i millioner Taler.]

12. [I oktober 1878 erklærede en gruppe rigsdagsdelegerede, at det var nødvendigt at gennemføre en toldreform, der forhøjede importtolden på industrivarer og landbrugsprodukter. I december 1878 forelagde Bismarck sin første reformskitse for en kommission, der var nedsat for at behandle netop dette spørgsmål. Først i maj 1879 blev det endelige forslag forelagt Rigsdagen, og den 12. juli blev det vedtaget.]

Resultatet var, at eksporten af tyske industriprodukter fra det tidspunkt direkte blev betalt ud af de hjemlige konsumenters lommer. Hvor det var muligt, dannede fabrikanterne karteller til regulering af eksporthandelen og selve produktionen. Den tyske jernproduktion er i hænderne på nogle få store virksomheder, for det meste aktieselskaber, som tilsammen producerer omtrent fire gange så meget jern, som landet i gennemsnit har brug for. For at undgå nytteløs indbyrdes konkurrence har disse virksomheder dannet et kartel, som fordeler alle udenlandske licitationer imellem sig og i hvert enkelt tilfælde bestemmer det firma, der skal give det virkelige tilbud. Dette kartel sluttede endog for nogle år siden en overenskomst med de engelske jernværksejere, der imidlertid senere er gået i vasken. På samme måde har de westfalske kulminer, som årligt producerer op mod tredive millioner tons, dannet et kartel til regulering af prisen på licitationstilbud og til regulering af selve produktionen. I det hele taget vil enhver tysk fabrikant indrømme, at beskyttelsestoldens eneste formål er at sætte ham i stand til på hjemmemarkedet at få dækning for de spotpriser, han bliver nødt til at sælge for i udlandet. Men ikke nok med det. For at få indført dette absurde industribeskyttelsessystem har industrikapitalisterne måttet acceptere et endnu mere vanvittigt monopol, som er tilfaldet jordbesidderne. Ikke blot er alle landbrugsprodukter belagt med høj og stadig stigende indførselstold, men visse landlige industrier, som d'herrer junkere driver på deres godser, får direkte støtte fra det offentlige. Roesukkerindustrien er ikke blot beskyttet, den modtager desuden enorme summer i form af eksportpræmier. Alle, der er inde i de sager, regner med, at selv hvis al den eksporterede sukker blev hældt i havet, ville eksportpræmien stadig gøre det til en god forretning for fabrikanten. På samme måde får snapsebrænderne i følge den nyeste lovgivning en gave på mindst seksogtredive millioner mark om året, som hentes i publikums lommer. Og da omtrent enhver større jordbesidder i det nordøstlige Tyskland enten raffinerer sukker eller brænder kartoffelsnaps eller begge dele, er det ikke så underligt, at verden ligefrem bliver oversvømmet af deres produkter.

En sådan politik er under alle omstændigheder skadelig; men den er dobbelt skadelig for et land, hvis industri først og fremmest kan opretholde sin afsætning på neutrale markeder på grund af den lave pris på arbejde. I Tyskland holdes arbejdslønnen selv i gode tider uforskammet nær sultegrænsen i kraft af, at befolkningstilvæksten er stor på trods af udvandringen. Lønnen må imidlertid stige på grund af de prisstigninger på alle levnedsmidler, som fremtvinges af beskyttelsestolden. Den tyske fabrikant vil så ikke længere være i stand til at holde sig skadesløs for de spotpriser, hvortil han afsætter sine varer, ved at foretage et fradrag i arbejdernes normale løn, således som det nu alt for ofte er tilfældet; han mister konkurrence-

evnen. I Tyskland slagter beskyttelsestolden den høne, der lægger guldæg.

Også Frankrig lider under følgerne af toldbeskyttelsen. Her er systemet gennem to hundrede års ubestridt herredømme næsten blevet fast inventar i nationens liv. Alligevel har det udviklet sig til at blive en stadig større hæmsko. Storindustrien forudsætter stadig skiftende produktionsmetoder, men beskyttelsestolden spærrer dem vejen. Vranken på silkefløj laves i vore dage af fint bomuldsgarn; den franske fabrikant må enten betale beskyttelsestold for dette garn eller underkaste sig endeløse bureaukratiske embedsmandschikanerier, som mere end rigeligt ophæver fordelene ved den admission temporaire¹³, han kan opnå ad den vej, og da tolden på fint bomuldsgarn bliver stadig mindre i Tyskland, kan Krefeld med held tage konkurrencen op. Som allerede nævnt, består den franske eksport hovedsagelig af luksusartikler, hvor den hidtil overlegne franske smag er afgørende; men hovedkonsumenterne af sådanne artikler er nu overalt vore moderne kapitalistiske opkomlinge, som hverken har dannelse eller smag, der er godt nok tilfredse med billige og grove tyske og engelske efterligninger, og som ofte køber den slags skidt til vanvittige priser i stedet for at købe de ægte franske artikler. Markedet for mærkevarer, der ikke kan produceres uden for Frankrig, bliver mindre og mindre; den franske industrieksport kan kun vanskeligt opretholdes og vil snart være faldende; hvilke nye artikler vil Frankrig kunne eksportere som erstatning for dem, hvis eksport nu dør bort? Hvis noget kan rette op på denne situation, så er det et dristigt skridt i retning af frihandelen, der ville placere de franske fabrikker uden for deres vante drivhusatmosfære i den åbne konkurrences friske luft. Faktisk ville den samlede franske handel allerede nu være skrumpet ind, hvis den ikke var blevet hjulpet af de svage og usikre skridt i retning af frihandel, som var indeholdt i Cobden-traktaten af 1860¹⁴; virkningerne heraf er nu omtrent ophørt, og en større dosis af samme medicin kan anbefales.

Det er næppe umagen værd at beskæftige sig med *Rusland*. Tolden afregnes her i guld i stedet for i landets egne devaluerede papirpenge, og toldbeskyttelsen har først og fremmest til formål at skaffe den forarmede regering den klingende mønt, som den des-

13. [Admission temporaire: dispensation]

14. [Der refereres til handelstraktaten mellem Storbritannien og Frankrig, der blev undertegnet den 23. januar 1860; den britiske befuldmægtigede var frihandelsstilhænger Richard Cobden. Ifølge aftalen forlod Frankrig sin hidtidige toldbeskyttelsespolitik og indførte i stedet en told, der ikke måtte overstige 30% af varens værdi. Til gengæld fik Frankrig ret til at eksportere størstedelen af sine produkter toldfrit til Storbritannien.]

15. [Standard Oil Company var blevet grundlagt i 1870 i Ohio af John D. Rockefeller med en kapital på \$ 1 million. I 1870'erne overtog selskabet transporten og forarbejdningen af olien og bragte praktisk talt hele den amerikanske olieindustri under sin kontrol. I 1882 blev selskabet forvandlet til en trust, der ved sin start kontrollerede en samlet kapital på \$ 75 millioner.]

være ikke kan undvære i sit samkvem med udenlandske kreditorer. Den dag denne told opfylder sin beskyttelsefunktion og uden undtagelse udelukker udenlandske varer, den dag går den russiske regering bankerot. Alligevel holder den selv samme regering det funkende håb op for øjnene af sine troskyldige undersåtter, at toldbeskyttelsen skulle kunne forvandle Rusland til et økonomisk fuldstændig uafhængigt land, som ikke længere har brug for tilførsler fra udlandet, hverken levnedsmidler, råstoffer, industrialnæg eller kunst. De, der tror på dette spøgelsesagtige Rusland uden forbindelse til den øvrige verden, befinder sig på samme niveau som den preussiske løjtnant, der i en butik forlangte en globus, ikke en jordglobus eller en himmelglobus, men en globus af Preussen.

Lad os vende tilbage til Amerika. Der er allerede mange tegn på, at toldbeskyttelsen har gjort, hvad den kunne for Amerika, og at det er på tide at blive af med den. Et af disse tegn er dannelsen af karteller, der skal støtte de beskyttede industrier i deres udnyttelse af deres monopol. Nu er karteller (rings, trusts) ganske vist ægte amerikanske indretninger, og hvor de drager nytte af naturlige fordele, må man midlertidigt finde sig i dem. Forvandlingen af den pensylvanske petroleumsproduktion til et monopol, Standard Oil Company¹⁵, er en fremgangsmåde, der stemmer helt overens med den kapitalistiske produktion. Det er imidlertid noget helt andet, når sukkerraffinerierne vil forvandle den beskyttelse mod udenlandsk konkurrence, de har fået bevilget af nationen, til et monopol vendt mod de hjemlige forbrugere, d. v. s. mod den selv samme nation, der har bevilget dem beskyttelsen. Alligevel har de store sukkerraffinerier dannet et kartel med udelukkende dette formål¹⁶. Og sukkerkartellet er ikke det eneste af den art. Dannelsen af sådanne karteller i beskyttende industrier er det sikreste tegn på, at toldbeskyttelsen har overlevet sig selv og har ændret karakter; at den ikke længere beskytter fabrikkerne mod fremmede importører, men mod hjemlige konsumenter, at den i det mindste i denne specielle branche har fabrikeret tilstrækkeligt med fabrikker, hvis ikke for mange; at de penge, dersom følge af toldbeskyttelsen er kastet i skødet på disse fabrikker, ganske enkelt er smidt ud af vinduet – akkurat som i Tyskland.

I Amerika og andre steder forsvarer man toldbeskyttelsen med den påstand, at frihandelen kun kommer England til gode. Det bedste bevis på det modsatte er, at i England er ikke blot forpågterne og jordbesidderne, men selv fabrikkerne, ved at blive tilhængere af toldbeskyttelse. I hjembyen for den frihandelsbejstrede Manchester-skole, i selve Manchester, diskuterede handelskammeret den 1. november 1887 en resolution, hvori det hed:

16. [Sukkertrusten blev dannet i 1887 og blev i 1891 omdannet til American Sugar Refining Company. I løbet af få år underlagde sukkertrusten sig 98% af landets produktion af raffineret sukker.]

»... efter at vi i fyre år forgæves har ventet på, at andre nationer blev bevæget til at følge Englands frihandelseksem-
pel, mener kammeret, at det er på tide at tage situationen op
til fornyet overvejelse.«

Resolutionen blev ganske vist forkastet, men kun med 22 stemmer
mod 21. Og det skete i centeret for bomuldsindustrien, den eneste
engelske industri, hvis overlegenhed på det åbne marked endnu
synes at være ubestridt. Ganske vist er opfinderånden også i denne
særlige industrigren udvandret fra England til Amerika. De seneste
forbedringer af bomuldsmaskineriet (spinderi og vævning) stammer
næsten alle fra Amerika, hvorfra de blot skulle indføres til Manche-
ster. Hvad industrielle opfindelser af enhver art angår, ligger Ame-
rika afgørende i spidsen, mens Tyskland gør England rangen stridig
på andenpladsen. I England øges bevidstheden om, at det engelske
industrimonopol uopretteligt er gået tabt, at England relativt mister
stadig mere terræn, mens dets medbejlere kommer foran og at Eng-
land gradvis nærmer sig en situation, hvor det blot vil være ét
industriland blandt flere andre, i stedet for – som man drømte om –
»verdens værksted«. For at dæmme op for denne frembrydende
skæbne påkalder sønnerne efter de mænd, som i fyre år ikke så
anden frelse end absolut frihandel, nu toldbeskyttelsen, slet skjult
bag udtryk som »fair trade« og kamptold. Og når de engelske fabri-
kanter nu selv er overbevist om, at de ruineres af frihandelen, og går
til regeringen for at få dem til at beskytte dem mod fremmed konkur-
rence, så er tiden ubetinget inde til at kaste det fremdeles unyttige
beskyttelsessystem overbord og bekæmpe Englands synkende in-
dustrimonopol med dets eget våben, frihandelen.

Som vi allerede har nævnt, er det nemt at indføre toldbeskyttelse,
men svært at komme af med den igen. Da lovgivningen vedtog
toldbeskyttelsen, skabte den stærke interesser, som den er ansvarlig
for. Ikke alle sådanne interesser, ikke enhver industrigren, er på et
givet tidspunkt i lige høj grad indstillet på at se sig udsat for den fri
konkurrence. Mens nogle ikke længere har brug for omsorgsfuld
beskyttelse, lykkes det kun med nød og næppe andre at holde sig
oven vande. I Parlamentet vil denne forskel sætte hele det sædvan-
lige partislæng i bevægelse, og den er i sig selv tilstrækkelig sikker-
hed for, at man, når man vedtager frihandelen, vil tage sig rigtig pænt
af de beskyttede industrier, som man gjorde med den engelske
silkeindustri efter 1846. Sådant som sagerne står, er dette uundgå-
eligt, og tilhængerne af frihandel bliver nødt til at acceptere det,
sålænge overgangen kun er vedtaget i princippet.

Spørgsmålet om frihandel og toldbeskyttelse ligger helt inden for
grænserne af det nuværende kapitalistiske produktionssystem og
har derfor ikke nogen direkte interesse for socialister, som kræver
dette system afskaffet. Det er imidlertid af indirekte interesse for
dem, for så vidt som de må ønske, at det nuværende produktionssy-

stem udfolder sig så frit som muligt og ekspanderer så hurtigt som
muligt; thi dermed vil også dets nødvendige følger udfolde sig.
Elendighed for den brede befolkning på grund af en overproduktion,
som enten frembringer periodiske kriser eller kronisk stagnation i
samkvemmet; spaltning af samfundet i en lille klasse af storkapitali-
ster og en stor klasse, der faktisk lever i arveligt lønslaveri, proleta-
rer, hvis antal bestandig vokser, mens de ligeså bestandig overflø-
diggøres af nyt arbejdsbesparende maskineri; kort sagt, samfundet
kører fast i en blindgyde, som det ikke kan komme ud af uden
gennem en fuldstændig omvæltning af den økonomiske struktur, der
udgør samfundets grundlag. Ud fra dette standpunkt erklærede
Marx sig for fyre år siden som principiel tilhænger af frihandelen
som den lige vej, d. v. s. den vej, der hurtigst ville føre det kapitalisti-
ske samfund ind i denne blindgyde. Men når Marx af den grund er
tilhænger af frihandelen, er det så ikke for enhver forsvarer af den
nuværende orden netop en grund til at være imod frihandelen? Når
frihandelen er revolutionær, må så ikke alle gode borgere stemme for
toldbeskyttelsen, som da med nødvendighed må være konservativ?

Når et land i vore dage vedtager frihandelen, bliver det ganske
givet ikke gjort for at glæde socialisterne, men fordi frihandelen er
blevet en nødvendighed for de industrielle kapitalister. Hvis det
imidtild forkaster frihandelen og holder fast ved toldbeskyttelse
for at snyde socialisterne for deres forventede sociale katastrofe, så
bliver ingen snydt mere end landet selv. Beskyttelsestolden er et
middel til kunstigt at fabrikere fabrikant med og derfor også et
middel til kunstigt at fabrikere lønarbejdere med. Frembringer man
den ene, frembringer man også den anden. Lønarbejderen følger
overalt i fabrikantens fodspor; han er som den sorte fortvivlelse hos
Horaz¹⁷, der sidder bag rytteren og ikke lader sig kaste af. Skæbnen,
eller med andre ord: de nødvendige følger af jeres egne handlinger
kan I nu engang ikke undgå. Et produktionssystem baseret på ud-
bytning af lønarbejdet, et system, hvor rigdommen vokser i forhold
til antallet af benyttede og udbyttede arbejdere, et sådant system kan
ikke eksistere uden at forøge arbejderklassen og dermed uddybe den
klassemodsatning, som hele systemet en dag vil gå til grunde på. Det
kan nu engang ikke være anderledes: I kan ikke andet end fortsat
udvikle det kapitalistiske system, fremskynde akkumuleringen og
centraliseringen af kapitalen og samtidig producere en arbejderklas-
se, der står uden for det officielle samfund. Om I slår ind på beskyt-
telsestoldens eller frihandelens vej, ændrer intet ved resultatet og vil
næppe heller have betydning for den frist, der er jer givet, før
resultatet indtræder. Thi allerede længe inden det tidspunkt vil told-
beskyttelsen være blevet en utålelig hæmsko for ethvert land, der
med udsigt til at opnå en uafhængig stilling på verdensmarkedet
stræber efter dette mål.

17. [Engels henviser til den første ode i Horaz' *Oder*. 3. bog.]

163 Bourgeoisiets abdikation

[*Der Sozialdemokrat*, 5.10.1889]
[Slutningen af september 1889]

Af alle nationale bourgeoisier er det ubestrideligt det engelske, der har bevaret mest klasseforstand – d.v.s. politisk forstand. Vort tyske bourgeoisier er dumt og fejgt; det har ikke engang forstået at gribe og fastholde det politiske herredømme, som arbejderklassen tilkæmpede det; arbejderklassen bliver i Tyskland først nødt til at fejre resterne af feudalismen og den patriarkalske absolutisme væk, som vort bourgeoisier har været forpligtet til forlængst at bringe ud af verden. Det franske bourgeoisier, som er det mest pengegriske og nydelsessyge af alle, bliver blændet af sin egen pengegriskhed, så det ikke kan se sine egne fremtidige interesser; det ser kun fra i dag til imorgen, det styrter sig i vild jagt efter profit ud i den mest skandaløse korrupsion, erklærer en indkomstskat for socialistisk højforrædderi, kan ikke stille noget op over for strejker andet end infanterisalver og har dermed sørget for, at arbejderne i en republik med almindelig stemmeret næppe har noget andet sejrsmiddel end en voldelig revolution. Det engelske bourgeoisier er hverken så gerig-dumt som det franske eller så fej-dumt som det tyske. Det har i den tid, hvor det har fejret sine store triumfer, hele tiden gjort indrømmelser over for arbejderne; selv den mest bornerte del af det, det konservative jord- og finansaristokrati, gik ikke af vejen for at overdrage byarbejderne en vis grad af stemmeret, således at det kun var arbejderne egen skyld, hvis de ikke havde 40-50 af deres repræsentanter i Parlamentet fra 1868. Og siden har hele bourgeoisiet – konservative og liberale sammen – udstrakt den udvidede stemmeret til også at gælde landdistrikterne, tilnærmelsesvist udlignet valgkredsene og hermed mindst stillet yderligere tredive valgkredse til rådighed for arbejderklassen. Medens det tyske bourgeoisier aldrig har haft evnen til at lede nationen som herskende klasse,

medens det franske dagligt – og netop nu igen i valgene¹ – beviser, at det totalt har mistet denne evne – og det besad den dog engang i højere grad end nogen anden middelklasse, udviste det engelske bourgeoisier (som det såkaldte aristokrati er gået ind i og blevet en del af) indtil fornylig en vis evne til ihvertfald til en vis grad at udfylde sin stilling som ledende klasse.

Dette synes imidlertid nu mere og mere at blive anderledes.

I London er alt, hvad der hænger sammen med det gamle bystyreforfatningen og forvaltningen af det egentlige City –, endnu ren middelalder. Og hertil hører også Londons havn, verdens førende havn. Ejerne af oplagspladserne (wharfingers), lægteriørerne (lightermen), færgemændene (watermen) danner rigtige laug med eksklusive privilegier og tildels også med middelalderlige dragter. Oven på disse nedarvede laugsprivilegier har dokselskaberne nu inden for de sidste halvårs år også fået monopol som kronen på værket og dermed har et lille antal privilegerede korporationer fået overdraget hele Londons store havn til hensynsløs udbytning. Og hele denne privilegerede vanskabning bliver foréviget og så at sige gjort uantastelig i kraft af den endeløse række udviklede og modsigelsesfyldte parlamentslove, i kraft af hvilke den er kommet til verden og vokset op, på en sådan måde, at denne juridiske labyrint er blevet dens vigtigste beskyttelsesmur. Men imens disse korporationer overfor det handelsdrivende publikum pukker på deres middelalderlige rettigheder og gør London til den kostbareste havn i verden, har medlemmerne af dette selskab forvandlet sig til rene bourgeoisier, som ud over deres kunder også udbytter deres arbejdere på den mest lumpne måde og således på én gang indkasserer fordelene ved det middelalderligt-laugsmæssige og det moderne-kapitalistiske samfund.

Men da denne udbytning har gået for sig inden for rammerne af det moderne-kapitalistiske samfund, er den trods den middelalderlige forklædning forblevet underkastet dette samfunds love. De store åd de små eller lænkede dem i det mindste til deres sejrsvogne. De store dokselskaber blev herrer over værfsejernes, lægteriørernes og færgemændenes laug og dermed over hele Londons havn. Dermed så de udsigterne til grænseløse profitter åbnet. Denne udsigt blændede dem. De smed millioner ud af vinduet til vanvittige anlæg; og da der var flere af disse selskaber, indlod de sig på en gensidig konkurrencekrig, som kostede endnu flere millioner, fremprovokede nye afsindige byggerier og bragte selskaberne på fallittens rand, til de endelig forlignedes for ca. to år siden.

1. [Der refereres til valget til det franske deputé-kammer, nærmere bestemt den første afstemningsrunde den 22. september 1889, hvor republikanerne i alt opnåede 215 mandater og de forskellige monarkistiske grupperinger (legitimister, bonapartister og boulangist^{er}) 140 mandater.]

I mellemtiden havde Londons handel passeret sit højdepunkt. Le Havre, Antwerpen, Hamburg og efter den nye kanal til havet også Amsterdam tiltrak en voksende andel af den samfærdsel, som tidligere havde haft sit centrum i London. Liverpool, Hull og Glasgow tog ligeledes deres del. De nyopførte dokker forblev tomme, dividenterne skrumpede ind og forsvandt til dels helt, aktierne faldt, dokdirektørerne, egensindige, hovmodige, pralende pengematadorer, der var forvænt af de gode gamle tider, vidste intet råd. De ville ikke indrømme de virkelige årsager til tilbagegangen i handelen på Londons havn. Og disse årsager, for så vidt som de var af lokal natur, er ene og alene deres egen kæphøje dumhed og dennes moder, deres privilegerede stilling, Citys og Londons havns middelalderlige, forlængst udlevede forfatning, som burde høre til i British Museum ved siden af ægyptiske mumier og assyriske stenuhyrer.

Intet andet sted i verden ville en sådan forrykthed blive tålt. I Liverpool, hvor lignende tilstande var ved at udvikle sig, blev de undertrykt, mens de endnu var i kim, og hele havneforfatningen blev moderniseret. Men i London lider handelen under det, den brokker sig, og – lader det gå ud over sig selv. Bourgeoisiet, som skal betale hovedparten af omkostningerne ved disse, bøjer sig for monopolet – ganske vist noget modvilligt, men det bøjer sig. Det har ikke mere energi til at afryste mareridt, der i længden truer med at trykke hele Londons livsbetingelser.

Så bryder havnearbejdernes strejke ud². Det er ikke bourgeoisiet, der plyndres af dokselskaberne, der revolterer; det er de arbejdere, der udbyttes af dem, de fattigste af de fattige, det laveste lag inden for Eastends proletariat, som kaster handsken over for dokmagnaterne. Og da besinder bourgeoisiet sig endelig på, at det også har en fjende i dokmagnaterne, og at de strejkende arbejdere ikke kun har taget kampen op i deres egen interesse, men indirekte også i bourgeoisiklassens interesse. Det er hemmeligheden ved publikums sympati for strejken og de hidtil uhørt rundhændede pengebidrag fra borgerlige kredse. Men derved blev det også. Arbejderne gik i ilden under bourgeoisiets bifaldråb og klapsalver; arbejderne udkæmpede kampen og beviste ikke kun, at de stolte dokmagnater kunne besejres, men bragte også i kraft af deres kamp og sejr hele den

2. [Havnearbejderstrejken i London varede fra den 12. august til den 14. september 1889 og var en af de vigtigste begivenheder i den britiske arbejderbevægelses historie i 1800-tallet. Den omfattede 30.000 havnearbejdere og mere end 30.000 arbejdere af andre kategorier: de fleste var ufaglærte og uorganiserede arbejdere. I kraft af sammenhold, vedholdenhed og organisation fik de opfyldt deres krav om lønforhøjelser og forbedring af arbejdsbetingelserne. Strejken bidrog til styrkelsen af arbejderklassens organisering; der blev dannet et havnearbejderforbund og forbund for andre fag, hvorved et stort antal hidtil uorganiserede arbejdere blev organiseret. Antallet af fagorganiserede arbejdere blev mere end fordoblet: fra omkring 860.000 i 1889 steg tallet til knap 2 millioner i 1890.]

offentlige mening så meget i kog, at dokmonopol og havneforfatning ikke længere lader sig opretholde og derfor snarest vel vil vandre ind i British Museum.

Dette stykke arbejde skulle bourgeoisiet forlængst have besørget. Det har det ikke kunnet og ikke villet. Nu har arbejderne taget hånd om det, og nu bliver det ordnet. Med andre ord, her er bourgeoisiet abdiceret fra sin rolle til fordel for arbejderne.

Nu til et andet sceneri. Fra den middelalderlige havn i London går vi ind i de moderne bomuldsspinderier i Lancashire. Her er vi for øjeblikket i den periode, hvor bomuldshøsten fra 1888 er opbrugt og den fra 1889 endnu ikke er kommet ud på markedet, altså i den periode, hvor spekulationen med råstoffer har de bedste udsigter. En rig hollænder ved navn Steenstrand har sammen med nogle andre sammensvorne dannet en »ring« til opkøb af al til rådighed stående bomuld og til at jobbe priserne tilsvarende i vejret. Bomuldsspinderne kan kun imødegå dette ved at begrænse komsumtionen, d.v.s. lægge deres fabrikker stille i flere dage om ugen eller fuldstændigt, indtil der er ny bomuld i sigte. Det har de da også forsøgt i seks uger. Men det vil ikke gå, sådan som det heller aldrig har villet gå ved tidligere lejligheder. Thi blandt spinderne er så mange så forgældet, at delvis eller fuldstændig stilstand bringer dem på undergangens rand. Og andre ønsker endda, at flertallet ligger stille og således driver garnpriserne i vejret; mens de selv arbejder videre og profiterer af disse højere garnpriser. Det har også i godt ti år vist sig, at der kun findes ét middel til at fremtvinge, at alle bomuldsfabrikker ligger stille – ligemeget til hvilket formål. Nemlig at man sætter en lønsækning på, lad os sige 5%, i værk. Så vil der komme en strejke eller en fabrikslukning, iværksat af fabrikanterne selv, og så, i kampen mod arbejderne, hersker det ubetinget enighed blandt fabrikanterne, og selv de standser deres maskiner, som ikke ved, om de igen vil være i stand til at sætte dem i gang.

Sådan som sagerne står, er en lønsækning i dag ikke tilrådelig. Men hvordan gennemføre en generel lukning af fabrikkerne uden den, når spinderne uden den i løbet af seks uger vil være udleveret til spekulanterne bundet på hænder og fødder? Ved et skridt, som er enestående i den moderne industris historie.

Fabrikanterne henvender sig gennem deres centralkomité »officiøst« til centralkomitéen for arbejdernes fagforeninger med bøn om, at de organiserede arbejdere i den fælles interesse vil *tvinge* de modstræbende fabrikanter til at holde inde ved at organisere strejker. D'herrer fabrikanter, der erkender deres egen mangel på evne til beslutsom handling, beder arbejdernes tidligere så forhadte fagforeninger, om de dog ikke nok vil være så venlige at bruge tvang mod dem selv, fabrikanterne, for at de, fabrikanterne, af bitter nød kan bringes til at handle enigt, som klasse i deres egen klasses interesse. Tvunget af arbejderne, for selv magter de det ikke!

Arbejderne indvilligede. Og blot truslen fra arbejdernes side var tilstrækkelig. På 24 timer var bomuldsspekulanternes »ring« brudt. Det beviser, hvad fabrikanterne kan, og hvad arbejderne kan.

Altså viser bourgeoisiet sig her, i den mest moderne af alle moderne storindustrier, lige så ude af stand til at sætte sine egne klasseinteresser igennem som i det middelalderlige London. Og mere endnu. De indrømmer det åbent og, idet de henvender sig til de organiserede arbejdere med bøn om at gennemtvinge en af fabrikanternes væsentlige klasseinteresser mod fabrikanterne selv, takker ikke kun selv af, men erkender i den organiserede arbejderklasse en efterfølger, der er kaldet til og i stand til at overtage herredømmet efter dem. De proklamerer det selv, at selv om hver enkelt fabrikant godt kan lede sin egen fabrik, er det ene og alene de organiserede arbejdere, der idag er i stand til at tage ledelsen af hele bomuldsindustrien i deres hænder. Og det betyder ligeud, at fabrikanterne ikke længere har andet erhverv end at være betalte forretningsførere i de organiserede arbejderes tjeneste.

FRIEDRICH ENGELS

164 [Kapitalismens fremtrængen i Rusland]¹

[Engels til Nikolaj Frantsevič Daniel'son]
[London] den 29. oktober 1891

[...]

»Opdrætningen af millionærer«, som Bismarck kalder det, synes faktisk at gå frem med stormskridt i Deres land². Sådanne profitter, som dets officielle statistikker kan fremvise, er nuomstunder ukendte i engelske, franske eller tyske tekstilfabrikker. 10, 15, højst 20% i gennemsnitsprofit, og så undtagelsesvis 25-30% i år med særlig prosperitet bliver betragtet som et *godt* resultat. Kun i den moderne industris barndom kunne fabrikanter med det nyeste og bedste maskineri, der gjorde det muligt at producere varerne med betydeligt mindre arbejde end det dengang var samfundsmæssigt nødvendigt, sikre sig sådanne profitter. I vore dage er det kun succesrige spekulationsforetagender, der kan lave den slags profitter med nye opfindelser, altså ét ud af hvert hundrede af den slags foretagender, resten er mest totale fiaskoer.

Det eneste land, hvor tilsvarende eller tilnærmelsesvis tilsvarende profitter i dag er mulige i visse hovedindustrier, er De forenede Stater. Dér har beskyttelsestold efter Borgerkrigen og nu MacKinley-afgiften³ ført til lignende resultater, og profitterne må være enorme og er det også. Den kendsgerning, at dette helt hænger på en lov om importafgift, der kan ændres fra den ene dag til den anden, er tilstrækkelig til at forhindre enhver stor investering af *udlandsk* kapital (stor i forhold til den investerede indenlandske kapital) i disse

1. [Dissebrevet til N.F. Daniel'son er af konspirative hensyn signeret P.W. Rosher.]
2. [D. v. s. Rusland.]
3. [MacKinley-tolden blev indført i USA i 1890. Den indebar en væsentlig forhøjelse af importtolden for industriprodukter og medførte stigende priser på almindelige forbrugsgoder.]

industrier og således tilstoppe hovedkilden til konkurrence og sænkning af profitterne.

Deres beskrivelse af de forandringer den moderne industris udbredelse fremkalder i folkemassernes liv, knusningen af den hjemmeproduktion, som oprindeligt var bestemt for *producenternes egne, direkte behov* og efterhånden også indrettet på kapitalistiske købere, erindrer mig levende om vor forfatters kapitel om etableringen af hjemmemarkedet⁴ og om udviklingen i næsten hele Mellem- og Vesteuropa mellem 1820 og 1840. Denne forandring har naturligvis til en vis grad andre virkninger i Deres land. Den franske og tyske bonde er sejlivet, han er to eller tre generationer om at vikle sig så langt ind i ågerkarlenes net, at han må sælge gård og hjem; i det mindste i de områder, hvor den moderne industri endnu ikke er trængt igennem. I Tyskland holder bønderne sig over vandskorpen ved allehånde former for hjemmeproduktion, – de laver piber, legetøj, kurve o.s.v. for kapitalisternes regning; da den frie tid, de får til overs efter at have bearbejdet deres små jordlodder, ikke har nogen værdi for dem, så betragter de hver skilling, de får for ekstraarbejde, som ren fortjeneste; deraf de ødelæggende lave lønninger og sådanne håndværksprodukters helt utrolige billighed i Tyskland.

I Deres land må obščinaens modstand først overvindes (omend jeg ville tro, at den må give sig betydeligt i den stadige kamp med den moderne kapitalisme); desuden har bønderne, som De fortæller i Deres brev af 1. maj⁵, mulighed for at forpagte jord af de store jordbesiddere, hvilket er et middel for disse jordbesiddere til at sikre sig merværdi, men også for bønderne til fortsat at slå sig igennem som *bønder*; men også kulakkerne beholder så vidt jeg kan se hellere bønderne i deres kløer som et objekt for udbytning end de ruinerer dem én gang for alle og tilegner sig deres jord. Således forekommer det mig, at den russiske bonde dér, hvor han ikke bliver udnyttet som arbejder i fabrikkerne eller byerne, også vil blive meget sejlivet, og det er allerede nødvendigt med nogle hårde slag, hvis han skal ned med nakken.

De enorme profitter, som det unge borgerskab sikrer sig i Rusland, og disse profitters afhængighed af en god høst, som De så fortrinligt har gjort rede for, forklarer mange ellers uforståelige forhold. Hvordan skulle jeg ellers her til morgen i et Londonblad være i stand til at forstå meddelelsen fra Odessa om, at Ruslands kommercielle klasser synes at være besat af den idé, at en krig skulle være det eneste virkelige universalmiddel mod den stadig voksende

4. [Der menes Karl Marx: *Das Kapital. Kritik der politischen Ökonomie*, Erster Band, Buch I: *Der Produktionsprozess des Kapitals*, Hamburg 1867, kapitel 24, afsnit 5 (MEW, bd. 23, p. 773-777; *Kapitalen*, København 1970-1972, bd. 1.4, pp. 1037-1043).]

5. [I sit brev til Engels af 1. maj 1891 havde N.F. Daniel'son bragt statistiske oplysninger om kapitalismens udvikling i Rusland.]

depression og mistro, som al russisk industri nu lider under, – hvordan skulle jeg kunne få greb om det og en forklaring, hvis jeg intet kendte til den fuldstændige afhængighed af hjemmemarkedet og af høsten i landbrugsområderne, der er betingelserne for en industri, der er etableret via toldbeskyttelse, og hvor købekraften hos dens eneste kunder afhænger af høsten! Og når dette marked skrumper ind, hvad forekommer da naive folk mere naturligt end at udvide det med en heldig krig?

Deres bemærkninger om den tilsyneladende modsigelse, at en god høst i Deres land *ikke* nødvendigvis betyder en sænkning af kornprisen, er meget interessante. Hvor utroligt falske og mangelfulde forekommer ikke 1700-tallets rationalistiske generaliseringer, når vi studerer de virkelige økonomiske forhold i de forskellige lande og på de forskellige stadier i civilisationens udvikling – tænk bare på den gode gamle Adam Smith, der opfattede forholdene i Edinburgh og Lothians som de normale forhold i hele verden! Men som allerede Puškin vidste:

... i pečemu
Ne nužno zolota emu,
Kogda prostoj produkt" imeet".
Otec" ponjat' ego ne mog"
I zemli otdaval' v" zalog".⁶

[...]

[Engels til Nikolaj Frantsevič Daniel'son]
London, den 15. marts 1892

[...]

Deres land gennemlever nu virkelig en skæbnesvanger periode, hvis fulde betydning næppe kan overvurderes. Af Deres breve⁷ synes det mig at fremgå, at De ikke betragter den aktuelle *neurožaj*⁸ som et tilfælde, men som et nødvendigt resultat, som et uundgåeligt ledsagefænomen til den økonomiske udvikling, Rusland er trådt ind i siden 1861⁹. Og det er også min opfattelse, for så vidt man overhovedet kan bedømme situationen på afstand. Med året 1861 begyndte Rusland udviklingen af en moderne industri i et omfang, som er en

6. [«... og som intet land kan være guld foruden, / når råvarer er dets handel, / så tog Papa, der ikke var en handelsmand, et lån mod pantebreve i sin jord», Aleksandr Puškin: *Evgen Onegin*.]

7. [Engels refererer til N.F. Daniel'son's breve af 12. og 21. november 1891.]

8. [Neurožaj: fejlslagen høst.]

9. [Der refereres til ophævelsen af livegenskabet i Rusland i 1861.]

stor nation værdigt. Den overbevisning begyndte at modnes, at nuomstunder kan intet land indtage den plads, der tilkommer det blandt de civiliserede nationer, uden at være i besiddelse af et dampdrevet industrielt maskineri og uden i det mindste for en stor del selv at dække sit eget behov for manufakturvarer. Og Rusland har handlet efter denne overbevisning, med stor energi endda. At landet i den forbindelse omgav sig med en mur af beskyttelsestold var kun helt naturligt, eftersom den engelske konkurrence jo påtvang næsten alle store lande denne politik. Endog Tyskland, hvor en storindustri med succes havde udviklet sig under næsten total frihandel, tilsluttede sig koret og gik over til beskyttelsestold, alene for at fremskynde opdrætningen af millionærer, for at tale med Bismarck. Og når Tyskland gik den vej, endog uden den ringeste nødvendighed, hvem kan så laste Rusland for det, der var en nødvendighed for dette land, når det først en gang var slået ind på den industrielle vej?

I et vist omfang synes den aktuelle situation i Deres land mig at udgøre en parallel til Frankrigs situation under Louis XIV. Også der blev manufakturerne gjort levedygtige ved Colbert's system af beskyttelsestold; og i løbet af 20 til 30 år fandt man ud af, at en national manufakturindustri under de dengang foreliggende omstændigheder kun kunne etableres på bekostning af bønderne. Bøndernes naturlieøkonomi blev fortrængt og erstattet af pengeøkonomi; hjemmemarkedet blev etableret og samtidig, i det mindste for en vis tid, næsten igen ødelagt af den selvsamme proces og den uforlignelige magt, hvormed den økonomiske nødvendighed satte sig igennem. Hertil kom den stramning af skatteskruen og den forstærkede udskrivning, der blev nødvendiggjort af indførelsen af en stående hær, således som det også i dag vil blive det nødvendige resultat af indførelsen af et prøjsisk militærsystem baseret på almindelig værnepligt. Kom der så ét eller to år, hvor høsten slog fejl, så indtraf der overalt i landet en almindelig nødsituation, som vi kan finde det beskrevet hos Boisguillebert¹⁰ og marskal Vauban¹¹.

Men der er også en uhyre forskel i den forbindelse: Forskellen mellem den gamle »manufaktur« og den moderne »storindustri«, som (m.h.t. virkningerne på bønderne, de agrare småproducenter med egne produktionsmidler) svarer til forskellen mellem en flintebøsse fra 1680 og et moderne repetérgevær fra 1892, kaliber 7,5 mm. Desuden: Var småproduktionen i landbruget i 1680 endnu den normale produktionsmåde og det agrare storbrug først ved at opstå, endnu kun en undtagelse, så er det agrare storbrug med maskiner i dag reglen og bliver i stadig større grad den eneste mulige form for

10. [Cf. Boisguillebert: »Le détail de la France«. i: *Economistes financiers du XVIIIe siècle*, Précédés de notices historiques sur chaque auteur, et accompagnés de commentaires et de notes explicatives, par M. Eugène Daire, Paris 1843.]

11. [Cf. Vauban: »Projet d'une dime royale«, *ibid.*]

landbrugsproduktion. Således synes bonden i dag dømt til undergang.

De kan blot erindre Dem, hvad vor forfatter har sagt i et brev om Sukovskij¹² – nemlig at den vej, der blev slået ind på i 1861, nødvendigvis måtte føre til ruin for bøndernes obščina. Det synes netop nu at skulle gå i opfyldelse. Åbenbart kommer det øjeblik nærmere, hvor samtlige sociale institutioner i det russiske landsbyliv, i det mindste i mange landområder, ikke blot taber deres værdi for den enkelte bonde, men bliver en direkte hæmsko, præcis som tidligere i Vesteuropa. Jeg er bange for vi snart må betragte obščinaen som en drøm fra fortiden og i fremtiden må regne med et kapitalistisk Rusland. Utvivlsomt går dermed en stor chance tabt, men mod økonomiske kendsgerninger er der intet at stille op. Det eneste kuriøse i den sammenhæng er, at de selvsamme folk, der i Rusland aldrig bliver trætte af at understrege den uvurderlige overlegenhed af Ruslands primitive institutioner i forhold til det fordærvede Vestens, samtidig gør deres bedste for at nedbryde disse primitive institutioner og erstatte dem med det fordærvede Vestens.

Men når den russiske bonde først er dømt til at forvandle sig til en industri- eller landproletar, synes også godsbesidderens undergang beseglet. Af hele situationen slutter jeg, at denne klasse er endnu mere forgældet end bønderne og efterhånden må sælge ud af sine besiddelser. Og mellem de to klasser synes en ny klasse af jordbesiddere, landsby-kulakker eller bybourgeois'er, at træde frem – måske fædrene til et fremtidigt russisk jordaristokrati?

Sidste års fejlslagne høst har bragt det hele for en dag. Jeg deler helt Deres opfattelse, at årsagerne er af ren social karakter. Hvad nedhugningen af skovene angår, så er den i lige høj grad nedbrydende for bønderne og en livsbetingelse for det borgerlige samfund. Intet »civiliseret« land i Europa har ikke været ude for samme, og Amerika¹³ og utvivlsomt også Rusland oplever det nu for tiden. Således er nedhugningen af skovene i mine øjne i det væsentlige såvel en social faktor som et socialt resultat. Samtidig giver den imidlertid de interesserede parter et kærkomment påskud til at skyde skylden for økonomiske fejlslag på en årsag, som ingen tilsyneladende kan gøres ansvarlig for.

Den fejlslagne høst har efter min mening kun bragt det frem til overfladen, som allerede latent var til stede. Men den har øget

12. [Der menes Karl Marx' brev til redaktionen af *tečestvennyja Zapiski*, cf. dette bind, pp. 248-251.]

13. I Amerika har jeg set det med mine egne øjne for fire år siden. Der gør man sig store anstrengelser for at modvirke følgerne og gøre fejlen god igen. [I august-september 1888 rejste Engels gennem USA og Canada sammen med Eleanor Marx-Aveling, Edward Aveling og Carl Schorlemmer. Om hans rejseindtryk i øvrigt, cf. hans manuskriptfragment fra september 1888, MEW, bd. 21, pp. 466-468.]

processens hastighed enormt. Bonden vil ved forårsudsåningen i år stå betydeligt dårligere end ved udsåningen forrige efterår. Og vil komme til at skulle samle kræfter på ny under meget mere ugunstige betingelser. Hvad skal han, en fattig lus, i gæld til op over begge øren og uden kvæg, gribe til at gøre, selv i de områder, hvor han klarer vinteren uden at måtte gå fra jorden? Mig forekommer det derfor, at det vil vare år før denne kalamitet er helt overvundet, og at Rusland, når dette punkt er nået, vil være et ganske andet land end det var 1. januar 1891. Men vi må trøste os med den tanke, at det hele i sidste instans må tjene det menneskelige fremskridts sag.

[...]

[Engels til Nikolaj Frantsevič Daniel'son]
London, den 18. juni 1892

[...]

Jeg tror, vi i virkeligheden er helt enige om de kendsgerninger, der bestemmer Deres lands nuværende økonomiske situation, og om deres betydning¹⁴. Blot synes De at have taget nogle *ironiske* vendinger i mit sidste brev¹⁵ alvorligt, navnlig hvad jeg sagde om forskellige ting, der i sidste instans tjener det menneskelige fremskridt. Faktisk er der jo intet i historien, som ikke på den ene eller anden måde har tjent det menneskelige fremskridt, men ofte ad en uhyre omvej. Og det samme forholder det sig måske med den nuværende økonomiske omvæltning i Deres land.

Hvad jeg især ville betone, er, at det sidste års neurozaj, for at bruge det officielle udtryk, ikke er noget isoleret og tilfældigt fænomen, men en nødvendig følge af hele udviklingen siden Krimkrigen, et resultat af overgangen fra det agerdyrkende fællesvæsen og den patriarkalske hjemmeindustri til den moderne industri, og det forekommer mig, at denne omvæltning i sidste instans må bringe obščinaens eksistens i fare og også indføre det kapitalistiske system i landhruget.

Af Deres breve forstår jeg, at De, hvad selve kendsgerningerne angår, er enig med mig; om vi synes om dem eller ej, det er en anden sag, og de vil fortsat bestå, uanset om vi synes om dem eller ej. Jo mere vi holder vore sympatier og antipatier ude af billedet, desto bedre formår vi at bedømme selve kendsgerningerne og deres følger.

Der kan ikke være tvivl om, at den angiveligt stormende vækst for den moderne »storindustri« i Rusland kun er forårsaget ved kunstige midler, beskyttelsestold, statslige subventioner o.s.v. Det samme

14. [Engels besvarer tre breve fra N. F. Daniel'son af hhv. 24. marts, 30. april og 18. maj 1892.]

15. [D.v.s. brevet af 15. marts 1892.]

skete i Frankrig, hvor systemet med beskyttelsestold har bestået lige siden Colbert, i Spanien, i Italien og fra 1878 endog i Tyskland. Og det selvom Tyskland allerede på det nærmeste havde fuldendt sin industrialisering, da beskyttelsestolden blev indført i 1878 for at hjælpe kapitalister med at aftvinge deres indenlandske aftagere så høje priser, at de kunne sælge til udlandet for under kostprisen. Og Amerika har gjort nøjagtig det samme for at afkorte den periode, hvor de amerikanske fabrikker ikke var i stand til at konkurrere på lige fod med England. Jeg tvivler ikke på, at Amerika, Frankrig og endog Østrig vil komme så langt, at de i det mindste for et antal vigtige artiklers vedkommende vil kunne stå sig i konkurrencen med England på det frie verdensmarked. Frankrig, Amerika og Tyskland har allerede i et vist omfang brudt Englands industrimonopol, hvilket her i England er højst føleligt. Vil Rusland komme lige så langt? Jeg tvivler på det, da Rusland ligesom Italien lider under mangel på kul på de steder, der er mest gunstige for industrien; og hertil kommer, at landet, som De så godt gør rede for i Deres brev af 12. (24.) marts, må vikle sig ud af historiske betingelser af helt anderledes karakter. Dog her dukker et andet spørgsmål op: Havde Rusland anno 1890 overhovedet kunnet eksistere og holde sin position i verden som rent agrarland, der eksporterer korn og for indtægterne herfra importerer fremmede industriprodukter? Og dertil kan vi, tror jeg, med bestemthed svare: *Nej*. En nation på 100 millioner, som spiller en vigtig rolle i verdenshistorien, kunne under nutidens økonomiske og industrielle betingelser ikke blive stående på det udviklingstrin, Rusland befandt sig på frem til Krimkrigen. Indførelsen af damp- og arbejdsmaskiner, forsøget på ved hjælp af moderne produktionsmidler at fremstille tekstil- og metalprodukter, i det mindste for det indenlandske forbrug, *måtte* før eller siden komme i stand, i hvert fald på *et eller andet* tidspunkt mellem 1856 og 1880. Var det ikke sket, så ville landets patriarkalske hjemmeindustri allerede være blevet knust af konkurrencen fra de engelske maskiner og enden på det hele ville være blevet sådan noget som – Indien, et land der er økonomisk underlagt England som verdens store værksted. Men endog Indien har værget sig mod engelske bomuldsvarer med beskyttelsestold, og også de øvrige engelske kolonier beskyttede, lige så snart de fik selvforvaltning, deres egen industri mod moderlandets overmægtige konkurrence. Skribenter, der forfægter engelske interesser, kan ikke fatte, at alle lande nægter at følge Englands eksempel m.h.t. frihandel og i stedet har indført beskyttelsestold. Naturligvis *tor* de ikke indse, at dette nu næsten generelle toldsystem udgør et – mere eller mindre klogt og i mange tilfælde absolut dumt – middel til selvforsvar over for den *selvsamme* engelske frihandel, som har ført det engelske industrimonopol frem til dets højeste fuldendelse. (Midlet er dumt i *f.eks.* Tysklands tilfælde, hvor landet er blevet et

stort industriland under frihandel, og hvor beskyttelsestolden er blevet udvidet til landbrugsprodukter og råstoffer, hvilket forhøjer industriproduktionens omkostninger!). Jeg betragter denne almindelige tilbagegriben til beskyttelsestolden som noget, der ikke bare er et tilfælde, men derimod en reaktion mod Englands uudholdelige industrimonopol; denne reaktions *form* kan, som sagt, være utilstrækkelig eller endog dårligere, men den historiske nødvendighed af en sådan reaktion forekommer mig at være klar og åbenlys.

Alle regeringer, de være sig nok så uafhængige, er i *sidste instans* blot eksekutorer af den nationale situations økonomiske nødvendigheder. De kan løse denne opgave på forskellig vis – godt, dårligt eller tåleligt; de kan fremskynde eller hæmme den økonomiske udvikling og dens politiske og juridiske konsekvenser, men i sidste instans må de dog følge den. Hvorvidt de midler, hvormed den industrielle revolution gennemføres i Rusland, er de mest egnede, det er et spørgsmål for sig, som det vil føre for vidt at diskutere. Til mit formål er det nok at påvise, at denne industrielle revolution som sådan har været uundgåelig.

Hvad De siger om de nødvendige ledsagefænomener til sådanne uhyre økonomiske omvæltninger er ganske rigtigt, men gælder mere eller mindre for alle lande, som har gennemgået eller endnu gennemgår denne proces. Udpining af jorden – se Amerika; nedhugning af skovene – se England, Frankrig og i dag Tyskland og Amerika; klimaforandringer, udtørring af floder vil formentlig vise sig stærkere i Rusland end andetsteds på grund af fladheden af det land, som disse uhyre strømme forsyner med vand og på grund af manglen på et alpint snereservoir som det, der forsyner Rhinen, Donau, Rhône og Po. Nedbrydningen af de gamle agrarforhold, den skridtvise overgang til kapitalistisk landbrug på store forpagtergårde er processer, som er tilendebragt i England og Østtyskland og skrider fremad overalt. Og det forekommer mig åbenbart, at storindustrien i Rusland vil tilintetgøre landsbyfællesskabet [la commune agricole], hvis der ikke sker andre store forandringer, der vil kunne lade disse obščinaer bestå. Spørgsmålet er, om der blivertid nok til en ændring af den offentlige mening i Rusland, som gør det muligt at indpode moderne industri og landbrug på obščinaen og samtidig omforme denne, så den bliver et egnet og brugbart instrument for organiseringen af denne moderne produktion og for denne produktions forvandling fra en kapitalistisk til en samfundsmæssig form? Før der bare kan tænkes på en sådan omvæltning, må der – det vil De indrømme mig – gøres et gevaldigt fremskridt i den offentlige mening i Deres land. Vil der være tilstrækkelig tid før den kapitalistiske produktion, understøttet af den nuværende krises virkninger, underminerer obščinaen? Jeg nærer ikke den ringeste tvivl om, at obščinaen i temmelig mange områder er kommet sig oven på det slag, den fik i 1861

(sådan som V. V.¹⁶ har beskrevet det). Men vil den kunne modstå de uopholdelige slag, den vil få under den industrielle omstrukturering, af en kapitalisme, der udvikler sig med stormskridt, af hjemmeproduktionens nedbrydning, af manglen på adgang til fællesejede græsgange og skove, af den agrare naturalieøkonomis forvandling til pengeøkonomi og af kulakkernes og udbytternes voksende rigdom og tiltagende magt?

[...]

[Engels til Nikolaj Frantsevič Daniel'son]
London, den 22. september 1892

Min ærede herre,

nu er vi altså på ét punkt enige så langt, at Rusland i 1892 ikke vil kunne eksistere som rent landbrugsland, og at dets landbrugsproduktion må suppleres med industriproduktion.

Jeg hævder nu, at industriproduktion i vore dage betyder storindustri, damp, elektricitet, spindemaskiner og mekaniske vævestole og i sidste ende maskinel produktion af selve maskinerne. Fra den dag, Rusland indførte jernbaner, var indførelsen af moderne produktionsmidler en afgjort sag. Deres land **må** nødvendigvis blive i stand til at reparere sine egne lokomotiver, wagon'er, banelegemer, og det kan kun ske på en billig måde, hvis man også kan *fremstille* det i landet, som man gerne vil reparere. Fra det øjeblik, krigsindustrien blev en gren af storindustrien (panserskibe, artilleri med riffelgang, hurtigtskydende repetérkanoner, repetérgeværer, ammunition med hærdet stål, røgfrit krudt osv.) er dén storindustri uden hvilken alt dette ikke kunne produceres blevet en politisk nødvendighed. Alt dette kan man ikke have uden en højtudviklet metalindustri, og en sådan er på sin side en umulighed uden en tilsvarende udvikling i alle andre industrigrene, især tekstilindustrien.

Jeg samstemmer til fulde, når De sætter begyndelsen til Deres lands nye industrielle æra til 1861. Det var den håbløse kamp for en nation med primitive produktionsformer mod nationer med moderne produktion, der satte sit præg på Krimkrigen. Det russiske folk har fuldt og helt forstået dette; derfor dets overgang til moderne former, en overgang der blev uigenkaldelig med emancipationslovene i 1861.

Akcepterer man først nødvendigheden af denne overgang fra de primitive produktionsmetoder, der var fremherskende i 1854, til de

16. [Cf. V[asilij Pavlovič] V[oroncov]: *Krest'janskaja obščina*, i: *Itogi ekonomičeskago izsledovanija Rossii po dannym" zemskoj statistiki*, [T. 1], Moskva 1892. – N. F. Daniel'son havde sendt Engels et eksemplar af denne bog i marts 1892.]

moderne metoder, der nu begynder at blive fremberskende, så bliver det et spørgsmål af underordnet betydning, hvorvidt den drivhusagtige fremskyndelse af den industrielle revolution ved hjælp af beskyttelsestold var fordelagtig eller endog nødvendig eller noget helt tredje.

Denne industrielle drivhusatmosfære gør en proces, der ellers muligvis havde antaget en mere kronisk form, akut. Den presser en udvikling, der ellers ville have krævet tres år eller måske endnu mere, sammen i et tidsrum på tyve år. Men den øver ikke indflydelse på selve processens natur, der som De siger, daterer sig fra 1861.

Et er sikkert: Hvis Rusland faktisk havde brug for en storindustri og var besluttet på at skaffe sig én, så kunne landet overhovedet kun få den ved *en vis* beskyttelse, og det indrømmer De også. Fra dette synspunkt er spørgsmålet om beskyttelsestold kun et *gradsspørgsmål*, ikke et principspørgsmål; princippet var uundgåeligt.

Endnu ét står fast: Hvis Rusland efter Krimkrigen havde brug for sin egen storindustri, så kunne landet kun få det i én form: Den *kapitalistiske*. Og dermed måtte landet tage alle de følger på sig, som storindustrien har medført i alle andre lande.

Jeg kan ikke nu se, hvorvidt resultaterne af den industrielle revolution, der udspiller sig for vore øjne i Rusland, i en eller anden henseende skulle være forskellige fra dem, der viser sig eller har vist sig i England, Tyskland eller Amerika. I Amerika er produktions- og ejendomsforholdene i landbruget anderledes. Og det *er* i hvert fald en forskel.

De beklager Dem over den langsomme vækst i antallet af beskæftigede arbejdere i tekstilindustrien sammenlignet med væksten i produktionsvolumenet. – Sådan er det overalt. Hvor skulle »den industrielle reservearmè« (*Kapitalen*, kap. 23, afsn. 3 og 4¹⁷) ellers komme fra?

De påviser den almindelige erstatning af mandsarbejde med kvindel- og børnearbejde – *Kapitalen*, kap. 13, afsn. 3,^{a18}.

De klager over, at de maskinelt producerede varer fortrænger hjemmeindustrien og således ødelægger en supplerende produktion uden hvilken bønderne ikke kan leve. Men det er den absolut nødvendige følge af den kapitalistiske storindustri: Etableringen af hjemmemarkedet (*Kapitalen*, kap. 24, afsn. 5¹⁹), sådan som den er foregået for øjnene af mig i Tyskland i min tid.

De anfører endvidere, at indførelsen af bomuld ikke blot fortrænger bøndernes hjemmespinderi og -væveri, men også deres *hør-kultur*; men det samme har vi kunnet iagttage i Tyskland i tiden fra 1820

til i dag. Og hvad denne side af spørgsmålet – ødelæggelsen af hjemmeindustrien og de dermed forbundne grene af landbruget – angår, så forekommer det springende punkt mig at være, at russerne måtte afgøre om *deres egen* storindustri skulle ødelægge deres hjemmeindustri, eller om *importen af engelske varer* skulle gøre det. *Med* beskyttelsestold har *russerne* selv klaret det, *uden* beskyttelsestold havde *engländerne* gjort det. Dette forekommer mig ganske åbenlyst.

Deres beregning over, hvordan summen af tekstilprodukter fra storindustrien og hjemmeindustrien ikke vokser, men stagnerer, ja endog går tilbage er ikke kun helt korrekt – den ville endog være forkert, hvis den viste et andet resultat. Så længe den russiske manufaktur må indskrænke sig til hjemmemarkedet, kan dens produkter også kun dække det indenlandske behov. Dette kan imidlertid kun vokse langsomt og burde endog, forekommer det mig, blive mindre under de nuværende forhold i Rusland.

Thi det er et af de mest nødvendige ledsagefænomener til storindustrien, at den *ødelægger* sit eget hjemmemarked i samme proces som den, hvormed den *skaber det*. Den skaber det, idet den tilintetgør bøndernes hjemmeindustri. Men uden hjemmeindustri kan bønderne ikke leve. Bønderne bliver ruineret *som bønder*; deres købekraft bliver reduceret til et minimum; og indtil de har fundet sig til rette i de nye eksistensbetingelser som *proletarer*, indebærer de et meget ringe marked for de nyopdunkede fabrikker.

Den kapitalistiske produktion er som en forbigående fase fuld af indre modsætninger, der udfolder sig synligt i det omfang, kapitalismen selv udfolder sig. Tendensen til på samme tid at skabe sit eget marked og ødelægge det er en af disse modsætninger. En anden ligger i den blindgyde, dette fører ud i, og som et land som Rusland, der er *uden* udenlandsk marked snarere havner i end lande, der er mere eller mindre konkurrencedygtige på det frie verdensmarked. Sidstnævnte lande finder i en sådan tilsyneladende blindgyde en løsning ved at udvide handelen og med den magt at åbne nye markeder. Men også dér står man overfor en mur. Tag bare England! Det sidste nye marked, hvis åbning kunne indebære en forbigående genoplivning af den engelske handel, er Kina. Derfor insisterer den engelske kapital på at bygge de kinesiske jernbaner. Men kinesiske jernbaner betyder ødelæggelse af hele grundlaget for det kinesiske smålandbrug og den kinesiske hjemmeindustri, og da der ikke engang findes nogen kinesisk storindustri som modvægt, vil det blive umuligt for hundreder millioner af mennesker at opretholde deres eksistens. Følgen vil blive en masseudvandring, som verden endnu ikke har set, en oversvømmelse af Amerika, Asien og Europa med forhadte kinesere, der vil konkurrere med de amerikanske, australske og europæiske arbejdere på grundlag af den kinesiske levestandard, der er verdens laveste – og hvis produktionsmåden i Europa til

17. [MEW, bd. 23, pp. 657-670 og 670-677; *Kapitalen*, op. cit., bd. 1.4, pp. 886-902 og 902-912.]

18. [MEW, bd. 23, pp. 416-424; *Kapitalen*, op. cit., bd. 1.3, pp. 574-585.]

19. [MEW, bd. 23, pp. 773-777; *Kapitalen*, op. cit., 1037-1043.]

den tid endnu ikke har været udsat for en omvæltning, så vil en omvæltning af den da blive nødvendig.

Den kapitalistiske produktion frembringer sin egen undergang, og det kan De være sikker på den også vil gøre i Rusland. Den både kan og vil, hvis den holder sig tilstrækkeligt længe, bestemt bevirke en fundamental agrar revolution – jeg tænker på en revolution af de landlige ejendomsforhold, som ruinerer såvel godsejere som muzjikker og erstatter dem med en ny klasse af storgodsejere, der er rekrutteret fra landsby-kulakkerne og bourgeoisi-spekulanter fra byerne. I hvert tilfælde vil de konservative elementer, der har indført kapitalismen i Rusland, en skønne dag få sig en ordentlig forskrækkelse over følgerne af deres egne handlinger.

*Deres meget hengivne
P. W. Rosher²⁰*

20. [Dæknavn for Fr. Engels.]

FRIEDRICH ENGELS

165 Det amerikanske præsidentvalg

[Vorwärts, nr. 269, 16.11.1892]
[Den 9.-15. november 1892]

I den gamle verden herskede fatum¹, heimarméne², den uafvendelige hemmelighedsfulde skæbne. Således betegnede grækerne og romerne den ufattelige almagt, der kom alt, hvad menneskene ville og tilstræbte, på tværs, som lod al menneskeligt virke føre til helt andre resultater end de tilsigtede; den uimodståelige magt, som man siden har kaldt forsyn, nådegave etc. Denne mystiske magt har efterhånden antaget en mere fattelig form, og det skylder vi borger-skabets og kapitalens herredømme, det første klasseherredømme, der søgte at nå til klarhed over årsagerne til sin egen eksistens og betingelserne for den og dermed også åbnede døren for erkendelsen af uafvendeligheden af sin egen forestående undergang. Skæbnen, forsynet – det ved vi nu – er de økonomiske betingelser, hvorunder der produceres og byttes, og disse betingelser sammenfattes i dag i verdensmarkedet.

Og betydningen af det amerikanske præsidentvalg³ ligger i, at det er en verdensmarkedsbegivenhed af første rang.

For fire år siden lod jeg offentliggøre en artikel om beskyttelsestold og frihandel⁴, på engelsk i Boston og på tysk i Stuttgart. Deri

1. [Fatum (lat.), egl. »det sagte«, den af en uforanderlig verdensorden forudbestemte, uafvendelige skæbne.]

2. [Heimarméne (gr.): 'det tilmålte, tilskikkede', skæbnen.]

3. [Der refereres til præsidentvalget i USA den 8. november 1892, hvor den demokratiske kandidat, Cleveland, vandt over republikaneren Harrison. Under den forudgående valgkamp havde demokraterne erklæret sig som modstandere af MacKinley-tolden fra 1890, men i 1894 indførte de nye toldsatser, der ganske vist var lavere end satserne fra 1890, men som stadig var af udpræget protektionistisk karakter.]

4. [Cf. dette bind, pp. 335-349.]

påviste jeg, at Englands industrielle monopol er uforeneligt med den økonomiske udvikling af de øvrige kulturlande; at den beskyttelsestold, der er blevet indført i Amerika siden Borgerkrigen, vidner om amerikanernes vilje til at afkaste sig det åg, dette monopol frembyder; at takket være den amerikanske races uhyre naturressourcer og intellektuelle og moralske begavelse er dette mål allerede blevet nået og toldbeskyttelsen i Amerika blevet en lige så stor hæmsko for industrien som i Tyskland. Og så sagde jeg: Når Amerika indfører frihandelen, så slår det England på verdensmarkedet på ti år.

Nuvel. Præsidentvalget den 8. november 1892 har åbnet vejen for frihandelen. Toldbeskyttelsen i dens MacKinley'ske form er blevet en utålelig hæmsko; den meningsløse fordyrelse af alle indførte råstoffer og levnedsmidler, der også virkede tilbage på prisen på mange indlandske råstoffer og levnedsmidler, har i vid udstrækning afskåret den amerikanske industri fra verdensmarkedet, mens hjemmemarkedet allerede lider under at være overfyldt med amerikanske industriprodukter. Og i virkeligheden tjente beskyttelsestolden de sidste år kun til at ruinere de mindre producenter gennem trykket fra de store storproducenter, sammensluttet i karteller og trusts, og til at overlade markedet til disse, altså overlade det til det organiserede monopol og dermed udlevere den konsumerende nation til udbytning. Denne af beskyttelsestolden forårsagede permanente indre industrikrise kan Amerika kun undslippe ved at åbne sig for verdensmarkedet, og til det må det frigøre sig for beskyttelsestolden, i det mindste i dens nuværende meningsløse form. At Amerika har besluttet sig til at gøre dette, viser sig i det totale omsving i den offentlige mening, der åbenbares i valget. Er Amerika først etableret på verdensmarkedet, vil det – ligesom England og i kraft af England – blive drevet videre ad frihandelens vej.

Og så vil vi opleve en industrikamp som aldrig nogensinde. På alle markeder vil engelske produkter, navnlig tekstil- og jernvarer, skulle kæmpe med amerikanske og bukke under. Allerede nu slår amerikansk bomuldsklæde og lærred engelsk af marken. Vil I vide, hvem der har bevirket det mirakel på få år at forvandle bomuldsarbejderne i Lancashire fra indædte modstandere til begejstrede tilhængere af ottetimersdagen ved lov? Slå efter i *Die Neue Zeit*, nr. 2 fra oktober i år, side 56, hvor I kan se, hvorledes amerikansk bomulds- og lærredstøj skridt for skridt fortrænger engelsk fra det kinesiske marked⁵, hvorledes den engelske import siden 1881 på intet tidspunkt igen er kommet på højde med den amerikanske og i 1891 kun udgjorde omtrent en trediedel af den⁶. Og Kina er, ved

5. [Det kinesiske marked, i MEW: »dem heimischen Markt«, d. v. s. hjemmemarkedet: en åbenbar fejl.]

6. [Cf. »Die amerikanische Textilindustrie auf dem chinesischen Markt«, *Die Neue Zeit*, Nr. 2, 11. Jg., 1. Bd., Stuttgart 1892-93, p. 56.]

siden af Indien, uden sammenligning hovedmarkedet for disse tekstiler.

Det er igen et bevis på, hvorledes alle forhold forskubber sig her op mod århundredeskiftet. Forlæg tyngdepunktet i tekstil- og jernindustrien fra England til Amerika, og England bliver enten et andet Holland, et land, hvis bourgeoisie tærer på fordums storhed, og hvis proletariat svinder ind, eller – det reorganiserer sig socialistisk. Det første er ikke muligt, det lader det engelske proletariat sig ikke byde, dertil er det for talrigt og for udviklet. Tilbage er altså kun den anden vej. *Omstyrtelsen af beskyttelsestolden i Amerika betyder den endelige sejr for socialismen i England.*

Og Tyskland? Vil Tyskland, der allerede i 1878 erobrer sig en position på verdensmarkedet, som det takket være sin tåbelige beskyttelsestoldpolitik nu skridt for skridt sætter over styr, – vil det

Notitsen har følgende ordlyd:

»Den amerikanske tekstilindustri på det kinesiske marked. Industrifolkene i De forenede Stater erklærer det som bekendt for nødvendigt at beskytte deres virksomheder med høje beskyttelsestoldsatser mod den udenlandske konkurrence. Men ikke desto mindre er den amerikanske industri allerede så højt udviklet, at den trods beskyttelsestolden på mange områder står konkurrencen med den engelske industri sejrrikt igennem selv uden for Amerika. Et sigende eksempel herpå frembyder en rapport (af 17. maj d.å.) fra den engelske konsul i Shanghai (Kina); det hedder heri: Amerikanerne yder os en effektiv og knusende konkurrence, navnlig i tekstiler, som det i hvert fald fremgår af de følgende tal over importerede stykker.

År	1880	1881	1882	1883
Drejl, engelsk, stk.	700.000	643.000	296.000	131.000
Drejl, amerik., stk.	182.000	488.000	516.000	660.000
Lærred, engelsk, stk.	–	175.000	–	–
Lærred, amerik. stk.	–	599.000	–	–

År	1884	1885	1886	1887
Drejl, engelsk, stk.	137.000	264.000	434.000	335.000
Drejl, amerik., stk.	303.000	471.000	594.000	495.000
Lærred, engelsk, stk.	231.000	308.000	240.000	659.000
Lærred, amerik. stk.	694.000	1.300.000	1.323.000	1.366.000

År	1888	1889	1890	1891
Drejl, engelsk, stk.	570.000	307.000	266.000	277.000
Drejl, amerik., stk.	485.000	618.000	592.000	856.000
Lærred, engelsk, stk.	962.000	420.000	754.000	820.000
Lærred, amerik., stk.	1.560.000	883.000	1.203.000	2.009.000

Disse tal er ét symptom blandt flere, der tyder på, at industrien i De forenede Stater er moden til at producere for verdensmarkedet; at den ikke længere behøver beskyttelsestolden, at denne begynder at være en lænke for den. Ganske vist var vedtagelsen af MacKinley-loven et hårdt slag for den europæiske industri. Men den fremtidige ophævelse af denne lov indebærer nye, endnu større risici for Europas eksportindustrier. »]

fremture med også fremover halsstarrigt at afskære sig selv vejen til verdensmarkedet gennem beskatning af råstoffer og levnedsmidler, også over for den amerikanske konkurrence, der vil blive helt anderledes hårdhændet, end den engelske har været det? Vil det tyske bourgeoisie have forstand og mod til at følge det amerikanske eksempel, eller vil det, slapt som hidtil, vente, indtil den amerikanske industri er blevet overmægtig og sprænger beskyttelsestoldkartellet mellem junker og storfabrikant? Og vil regering og bourgeoisie endelig indse, hvor fantastisk ubelejligt tidspunktet er valgt, når man netop nu bebyrder Tysklands økonomiske kræfter med nye, uoverkommelige militærudgifter, hvor det drejer sig om at gå ind i industriel kappestrid med den mest ungdommeligt kraftfulde nation i verden, en nation, der om få år med legende lethed vil have afviklet sin kolossale krigsgæld, og hvis regering ikke ved, hvad den skal stille op med skatteindtægterne?

Det tyske bourgeoisie har – måske for sidste gang – lejligheden endelig at gøre noget stort. Hundrede mod én, det er for indskrænket og for fejt til at lejligheden kan benyttes til andet end til at bevise, at det endegyldigt har udspillet sin rolle.

7. [Der refereres til den bismarckske blok omfattende de to konservative partier, de Konservative og de Frikonservative, og de Nationalliberale, der var blevet dannet efter Bismarck's opløsning af Rigsdagen i januar 1887. Ved valget i februar 1887 sejrede Kartellet og opnåede en dominerende stilling i Rigsdagen (220 mandater). Med støtte fra denne blok gennemførte Bismarck en række love i junkernes og storbourgeoisiets interesse: indførelse af beskyttelsestold, forhøjelse af en række skatter o.s.v.]

FRIEDRICH ENGELS

166 [Den kinesisk-japanske krig og den europæiske revolution]

[Engels til Laura Lafargue]
[London, slutningen af september 1894]

[...]

Krigen mellem Kina og Japan¹ forekommer mig at være anstiftet af den russiske regering, der benytter Japan som sit redskab. Men hvad krigens umiddelbare følger nu end bliver, så er én ting undgåelig: Det fuldstændige sammenbrud for hele det gamle Kinas traditionelle system. Der blev et forældet, med hjemmeindustri forbundet landbrugssystem opretholdt kunstigt ved hensynsløs udelukkelse af alle forstyrrende elementer. Denne udelukkelse af alt udenlandsk er delvis blevet gennembrudt af krigene mod englænderne og franskmændene; og denne krig mod *asiater*, mod rivaler der er kinesernes nærmeste naboer, vil fuldstændig gøre en ende på den. De kinesere, der er blevet slået til lands og til vands, må lade sig europæisere, må åbne deres havne for den almindelige handel, bygge jernbaner og fabrikker og dermed lade det gamle system, der gjorde det muligt at ernære så mange millioner, nedbryde totalt. Ganske pludseligt vil der blive tale om en stadigt voksende overbefolkning, fordrevne bønder vil strømme til kysterne for at søge deres livsunderhold i fremmede lande. Hvis der var tusinder af udvandrere ind til nu, så vil deri såfald blive tale om millioner. Og så vil de kinesiske kuli'er være overalt, i Europa, Amerika og Australien, og de vil forsøge at sænke lønningerne og tilpasse vores arbejders levestandard til kinesernes. Så er tiden inde for vores europæiske arbejdere. Og englænderne vil

1. [Japan, der siden 1885 i fællesskab med Kina havde udøvet det faktiske overherredømme over Korea, fremprovokerede i sommeren 1894 den japansk-kinesiske Krig med det formål helt at underlægge Korea under japansk herredømme og få fodfæste i Nordkina. De kinesiske styrker led store nederlag, og i 1895 kapitulerede Kina.]

være de første, der vil komme til at lide under denne invasion og komme til at kæmpe. Jeg regner stærkt med, at denne japansk-kinesiske krig fremskynder vores sejr i Europa med mindst fem år og vil gøre den uhyre meget lettere, da alle ikke-kapitalistiske klasser vil gå over på vores side. Kun storgodsejerne og fabrikanterne vil være pro-kinesiske.

[...]

[Engels til Karl Kautsky]
London, den 23. september 1894

[...]

Krigen mellem Kina og Japan betyder enden på det gamle Kina, den fuldstændige, omend gradvise revolution af det samlede økonomiske grundlag, til den gamle forbindelse mellem agerbrug og industri på landet er afløst af storindustri, jernbaner o.s.v., hvilket betyder masseudvandring af kinesiske kulier, også til Europa, og altså for os en fremskyndelse af sammenbruddet og modsætningernes tilspidsning til krise. Det er igen historiens pragtfulde ironi: Den kapitalistiske produktion har kun Kina tilbage at erobre, og idet den endelig erobrer Kina, gør den sig selv umulig i sin hjemstavn.

[...]

[Engels til Friedrich Adolph Sorge]
London, den 10. november 1894

[...]

Krigen i Kina har givet det gamle Kina dødstødet. Det er blevet umuligt for landet at lukke sig ude fra omverdenen; indførelsen af jernbaner, dampmaskiner, elektricitet, storindustri er allerede af militære forsvarsgrunde blevet en nødvendighed. Men dermed falder også det gamle økonomiske system med bondekultur og småbrug, hvor familien selv lavede sine industriprodukter, fra hinanden og med det hele det gamle samfundssystem, der tillod en relativt tæt befolkning. Millioner bliver sat på porten og tvunget til udvandring; og disse millioner vil finde vej til Europa og det i massemålestok. Den kinesiske konkurrence vil imidlertid både her og i Jeres land hurtigt sætte sagen på spidsen, for så vidt den antager masseomfang, og sådan bliver kapitalismens erobring af Kina samtidig stødet til, at selvsamme kapitalisme styrtes i Europa og Amerika.

[...]

EFTERSKRIFT

Marx – journalist og historiker

af Morten Thing

I.

Hvis man kan sige, at Marx havde et erhverv, så var han journalist. Og både for ham og Engels gælder det, at deres litterære løbebane begyndte ved avisen. Marx' første offentliggjorte artikel handlede om de nyeste preussiske censurinstruktioner¹. Det var Marx, der gjorde den lille rhinske avis *Rheinische Zeitung* berømt og efter sit første Englandsophold var Engels korrespondent til *Northern Star*. Den rolle Marx tillagde pressen i sine første artikler² er den samme, som pressen tillægges i de klassiske forestillinger om en borgerlig offentlighed. Og meget tyder på, at han vedblev at have denne opfattelse og også tilskrev pressen en central rolle i den proletariske offentlighed. Så sent som i 1892 skriver Engels til Bebel om partipressens stilling:

»At være afhængig, selv af et arbejderparti, er en hård skæbne. Også når man ser bort fra pengespørgsmålet, er det en ufrugtbart stilling for enhver, der har initiativ, at være redaktør af et blad, der tilhører et parti. Derom var Marx og jeg altid enige, at vi *aldrig* ville tage imod en sådan stilling, selv hvis bladet var pekuniært uafhængigt af partiet.

Jeres »statsliggørelse« af pressen er en stor ulempe, hvis den går for vidt. I *må* absolut have en presse i partiet, der ikke er *direkte* afhængig af ledelsen, ja selv af kongressen, dvs. som er i stand til *inden for* programmet og den vedtagne taktik at øve ugenert opposition mod enkelte af partiets skridt og inden for partianstændigheden også frit at underkaste programmet og taktikken kritik. En sådan presse skulle i som partiledelse begunstige, ja fremkalde, da har i altid mere moralsk indflydelse på den end når den er halvt *imod* jeres vilje«. ³

Under den tyske revolution lavede Marx og Engels deres egen avis, *Neue Rheinische Zeitung*, der var organ for den revolutionære del af

1. Marx: Bemerkungen über die neueste preussische Zensurinstruktion *Anekdoten zur neuesten deutschen Philosophie und Publicistik*, bd. I, 1843. MEW I, s. 3 ff. (MEW er som overalt i denne bog betegnelsen for Marx/Engels: Werke, Berlin 1956-68).

2. Marx: Debatten über Pressfreiheit und Publikation der Landständischen Verhandlungen. *Rheinische Zeitung* 5.5.1842. MEW I, 28 ff.

3. Engels til August Bebel 19.11.1892. MEW 38, 517.

det tyske demokrati. Men revolutionen led nederlag, og avisen måtte gå ind. Marx og Engels flygtede til London og her levede Marx til sin død i 1883. Engelsslogsignede i Manchester, hvor han blev ansat på sin fars tekstilfabrik. Marx derimod havde ingenting at leve af og de første år i London var hårde år i yderste armod.

Det var kombinationen af at bo i verdens hovedstad og den kroniske pengemangel, der gjorde Marx til journalist igen. I august 1851 blev Marx opfordret af Charles Dana til at være London korrespondent for *New York Daily Tribune*. Dana var sammen med Horace Greeley redaktør af bladet, som heri begyndelsen af 50'erne var USA's største dagblad med et oplag på mere end 250.000. Det havde 14 lokalreportere i New York, 20 amerikanske korrespondenter og 18 fremmede, heriblandt Marx.

Politisk set var bladet præget af utopisk socialistiske idéer, især à la Fourier. Det støttede således dannelsen af fourieristiske kollektiver, phalanstères, i USA. Bladet havde som progressivt borgerligt et vist antikapitalistisk islæt. Det støttede fri landdistribution som et bolværk mod kapitalistisk tyranni. Det gik imod jernbanemonopolerne, ligesom det støttede dannelsen af fagforeninger.

Marx tog imod tilbuddet om at blive korrespondent. Han skulle have en betaling på et pund pr. artikel, fra januar 1853 dog to pund. Han arbejdede fast ved bladet frem til 1862.

Marx skulle skrive om engelske forhold. Men han kom vidt omkring og den engelske udenrigspolitik kom hurtigt i centrum. 50'erne var en ekspansionsperiode for England, hvor Indien blev endeligt tvunget i knæ og hvor Kina gennem den anden opiumskrig blev tvunget til definitivt at acceptere Englands tilstedeværelse. Krimkrigen indtager sin selvfølgelig plads sammen med en gudsvelsignelse af andre emner. Marx kunne selvfølgelig ikke være lige velbevandret i alle sager. På det udenrigspolitiske måtte han lide på kilder, som var svære at vurdere, men i økonomiske anliggender var hans journalistik uovertruffen. Han benyttede groft sagt lejligheden til at trænge ind i emner han alligevel skulle på skudhold af i forbindelse med sit store økonomiske projekt, det som endte med at blive til *Kapitalen*.

I alt trykte *Tribune* 487 artikler af Marx. Men han havde ikke skrevet dem alle selv. Engels tegnede sig for 125 og 12 var skrevet i fællesskab⁴. Det første års tid skrev Marx artiklerne på tysk og fik så Engels til at oversætte dem. Men fra januar 1853 er han tilstrækkelig hjemme i det engelske til at han kunne skrive direkte på engelsk. Det gør, at artiklerne kan følge i hurtigere tempo. I 1853 leverer han således 80 artikler og i 54: 83. Det var opimod 2 om ugen. Men i de

følgende år falder antallet af artikler, der bliver optaget, indtil det i 1856 når kun 24. Det fører til en ophidset brevveksling mellem Dana og Marx, som endte med, at Marx bliver lovet en fast betaling på 2 pund om ugen, uanset om artiklerne trykkes eller ej. Det stimulerer *Tribunes* lyst til at optage artiklerne, og frem til 1860 optages der ca. 50 om året.

Dana havde gennem skænderiet med Marx opdaget, hvor afhængig denne var af pengene og tilbød ham derfor medarbejderskab ved leksikonet *New American Cyclopaedia*, som Dana redigerede. Marx leverede 67 bidrag, hvoraf Engels dog skrev de 51.

I 1855, hvor *Tribune* ikke ville optage så mange artikler supplerede Marx sine indtægter ved tillige at skrive til *Neue Oder Zeitung*. Det var en borgerligt demokratisk avis, som udkom i Breslau (nu Wrocław). På grund af reaktionens styrke i Tyskland i 50'erne var det en vigtig måde for Marx at få den tyske arbejderbevægelse i tale. Bladet gik ind i 1855, men Marx nåede alligevel at få skrevet 100 artikler til det.

Marx holdt selvfølgelig ikke op med at give udtryk for, hvad han mente, fordi han skrev i borgerlige blade. Men ofte måtte han udtrykke det i en anden form, end han ellers ville have gjort. Som han selv udtrykker det, førte han en underjordisk krig imod *Tribune*. Han gjorde sig ingen illusioner om bladets karakter. Da bladet engang gav den amerikanske vulgærøkonom Carey en god anmeldelse, skrev Marx til Engels: »*Tribune* modtager naturligvis Careys bog med fuld musik. Begge har i hvert fald det fælles, at de i form af en sismondisk-filantropisk-socialistisk antiindustrialisme repræsenterer de kræfter, der går ind for beskyttelsestold, dvs. det industrielle bourgeoisie i Amerika. Dette er hemmeligheden bag det forhold, at *Tribune* trods alle dets »ismer« og socialistiske flosver kan være en »førende avis« i USA».⁵

Medarbejderskabet ved *Tribune* står centralt i Marx' produktion, så centralt, at han følte sig foranlediget til at omtale det i sin korte biografi i forordet til *Til kritikken af den politiske økonomi* fra 1859. Her siger han: »Mit nu otteårige medarbejderskab ved den ledende engelsk-amerikanske avis, *New York Tribune*, nødvendiggjorde en overordentlig splittethed i studierne, da jeg kun undtagelsesvis giver mig af med egentlig vis korrespondance. I midlertid udgjorde artikler om bemærkelsesværdige økonomiske begivenheder i England og på kontinentet en så betydelig del af mine bidrag, at jeg var nødt til at gøre mig fortrolig med praktiske detaljer, der ligger uden for den egentlige politisk-økonomiske videnskabs område».⁶

4. Louis Lazarus: List of Marx/Engels Articles in The New York Daily Tribune. *The American Journalism of Marx and Engels*, udg. Henry M. Christman, New York 1966. Fra Charles Blitzers forord i samme bog er en del af oplysningerne i det følgende hentet.

5. Marx til Engels 14.6.1853. MEW 28, 266. Denne bog, bd. 1, s. 182.

6. Marx: Forord til *Til kritikken af den politiske økonomi*. Marx/Engels: *Udvalgte skrifter*, København 1952 (i det følgende MEUS), bd. I, 358.

Efterhånden nærmere det store opgør i USA's herskende klasse, borgerkrigen, sig og det blev tydeligere, at der var uoverensstemmelser mellem Marx' og *Tribunes* synspunkter. I begyndelsen af 1861 prøver Greeley at få Danat til at fyre Marx, men det ville Dana alligevel ikke. Der gik dog 8 måneder, hvorefter ikke blev trykt den eneste artikel, og det blev indledningen til afslutningen. Da borgerkrigen brød ud »havde man ikke mere plads« til Marx' artikler. Den 10.3.1862 blev den sidste bragt.

Den opmærksomme læser vil have bemærket at der i dette udvalg flere af Marx' og Engels' artikler optræder udtryk som »vort land« med betydningen USA. Det skyldes, at redaktørene tog sig vidtgående friheder over for artiklerne. De rettede i dem og passede dem til efter amerikanske forhold. Ligeledes tog redaktionen med jævne mellemrum dele af artiklerne og bragte dem uden navn som bladets ledere. Resten af artiklerne blev så bragt under rubrikken »Fra vores korrespondent«. I 165 tilfælde kom Marx og Engels således ufrivilligt til at skrive *Tribunes* ledere.

I den sidste tid på *Tribune* tog Marx imod et tilbud fra den wienske avis *Die Presse* om at blive dens London-korrespondent. *Die Presse* var på det tidspunkt Østrigs største blad med 30.000 abonnenter. Det var af borgerligt demokratisk tilsnit, men i opposition til den østrigske regerings politik og stærkt anti-bonapartistisk. Fra oktober 1861 begyndte Marx at skrive til *Die Presse*. Han skrev mange artikler til bladet, som det imidlertid ikke trykte. Det førte til samarbejdets ophør i slutningen af 1862. I alt blev der optaget 52 artikler.

Efter 1862 holdt Marx op med at arbejde som journalist – efter 20 år i faget. Arbejdet med *Kapitalen*, der stod på op gennem tresserne og i Første Internationale, der blev grundlagt i 1864, optog al hans tid. Engels blev efterhånden mere velaflagt og kunne støtte familien Marx mere massivt.

II.

I Marx' journalistik, i hans politiske skrifter, i *Kapitalen*, overalt i hans produktion ligger der et grundlæggende historiesyn. Det projekt Marx havde givet sig i kast med var netop et projekt af historiske dimensioner: at medvirke til kapitalismens undergang for at opbygge socialismen. Men ikke nok med, at projektet var historisk i sine dimensioner, det var det osse i sin indre sammenføjning.

Videnskabsteoretikere af forskellige marxistiske skoler har strejdes om, hvilket sted i den marxske teori man må tage sit udgangspunkt. Althusserianerne har hævdet, at man må tage sit udgangspunkt i de mest abstrakte udsagn, der er gyldige hinsides historien, i den dialektiske materialisme og i den historiske materialismes mest

abstrakte kategorier. Kapitallogikere har heroverfor hævdet, at kun kritikken af den politiske økonomi kan danne udgangspunkt for videre teoribygning. Og at en historieteori følgelig må bygges herpå.

For Marx selv tog spørgsmålet sig selvfølgelig ikke sådan ud. Han sandede Hegels grundsætning »enhver begyndelse er svær«: teorien er et komplekst hele og ikke et deduktivt system. Og det er givet, at i hansegen produktion, der har han brugt sin historieforestilling som en ledetråd til at komme videre med. I det følgende vil jeg prøve at følge udviklingen i Marx' historieforestilling fra begyndelsen til slutningen. En kritisk rundvisning i det marxske forfatterskab.

I.

Forestillinger om historiens gang og de kræfter, der styrer den, finder man i mange former på så at sige alle trin af menneskenes udvikling. Tag f.eks. det gamle testamente. Der finder man en udfoldet historieforestilling, hvor al bevægelse er ført tilbage på ét enkelt begreb, den guddommelige kraft Jahve. Sådanne historiske forestillinger er praktiske. De forklarer, eller prøver på at forklare, hvorfra tingenes tilstand kommer, de placerer den nuværende tilstand i en sammenhæng og ikke mindst – heri ligger det praktiske – man kan opstille prognoser på grundlag af dem. Prognoser var netop, hvad der interesserede Europas opkommende borgerskab i dets kamp med feudaladelen og den absolutistiske stat. Det ønskede en klar indsigt i, hvordan samfundet var skruet sammen for derigennem at kunne levere en holdbar kritik af modstanderen og for at kunne udstikke retningen for kampen, udfolde prognosen: at det var den retmæssige arving til magten i staten.

Til den ende udviklede borgerskabet for første gang forestillinger, der i en vis udstrækning var videnskabelige, dvs. som var i stand til at give virkelig erkendelse. Disse spirer til en videnskabelig teori om historien finder man hos det progressive borgerskabs historikere og politiske økonomer i 1700-tallet og begyndelsen af 1800-tallet.

Det er på denne baggrund Marx's historiesyn skal forstås. Det udvikledes i høj grad som en kritik af netop borgerskabets begyndende afhistorisering. Det var en kritik, netop fordi borgerskabets horisont selvfølgelig var dets egen magterobring. Fordi borgerskabet ikke kunne nå frem til en egentlig og udfoldet videnskabelig tilgang til historien uden at få ud af sit borgerlige skind. Med udgangspunkt i arbejderklassen kunne Marx som repræsentant for den nye opkommende klasse sprænge denne snævre horisont og give arbejderklassen en holdbar prognose for historiens gang. En prognose, der gjorde borgerskabets periode til en forbigående epoke i udviklingen og som i sin radikalitet kuldastede borgerskabets horisont netop fordi arbejderklassens frigørelse ikke som borgerskabets erstattede et klasse-

samfund med et andet, men som i sit perspektiv afskaffede klassesamfundene overhovedet.

2. Den tyske ideologi 1845-46

Marx blev ikke født som marxist. Han udviklede sit revolutionære standpunkt over flere forskellige mellemstationer. Fra det borgerlige demokrati gik vejen over den småborgerlige af Feuerbach påvirkede kommunisme til et egentligt proletarisk standpunkt. Men vi skal ikke her opholde os meget mere ved denne forhistorie, men springe direkte ud i det værk, hvor Marx og Engels besluttede at udarbejde deres anskuelser i » modsætning til den tyske filosofis ideologiske anskuelser og faktisk afregne med vor tidligere filosofiske samvittighed«¹, nemlig *Den tyske ideologi* fra 1845/46.

Den tyske ideologi var et opgør med en række af deres tidligere fæller i første række Ludwig Feuerbach. I modsætning til dennes abstrakte materialisme siges det her, at grundlaget for historien: » Det er de virkelige individer, deres aktion, og deres materielle livsbetingelser, såvel dem de forefinder, som dem de frembringer gennem deres egen aktion. Disse forudsætninger kan følgelig konstateres ad rent empirisk vej«². Som det grundlæggende begrebsættes den måde, hvorpå disse konkrete individer producerer deres levedsmidler: » Den måde, hvorpå menneskene producerer deres livsfornødenheder, afhænger først og fremmest af, hvordan selve de livsfornødenheder er beskaffede, som de forefinder og skal reproducere. Denne måde at producere på, bør ikke blot betragtes med henblik på, at den er en reproduktion af individernes fysiske eksistens. Tværtimod er den allerede en bestemt art virksomhed fra disse individers side, en bestemt art livsyttring, en bestemt *levevis* fra disse individers side«³.

Denne måde at producere på gennemgår imidlertid forskellige trin i den historiske udvikling alt efter niveauet for produktivkræfterne, arbejdsdelingen og interaktionen mellem individerne: » De gensidige relationer mellem forskellige nationer afhænger af, hvor meget hver af dem har udviklet sine produktivkræfter, arbejdets deling og det indre samkvem«⁴. Arbejdsdelingen er her det centrale begreb, hvis udvikling markerer det ene historiske trin fra det andet: » De forskellige udviklingstrin i arbejdets deling er lige så mange forskellige former for ejendom, dvs. det til enhver tid herskende trin af arbejdets deling bestemmer også individernes indbyrdes relationer vedrørende arbejdets materiale, instrument og produkt«⁵.

1. Marx: Forord til *Til kritiken af den politiske økonomi*. MEUS I, 357.

2. Marx/Engels: *Den tyske ideologi*. Marx: *Skrifter i Udvalg*, Kbh. 1974, 25 f. MEW 3, 20.

3. samme, 26. MEW 3, 21.

4. samme, 27. MEW 3, 21.

5. samme, 28. MEW 3, 22.

Disse forskellige trin i historien udgør en særlig *periodisering*, en række på 4 trin af ejendomsformer og former for arbejdsdeling. Den første form er *stammeejendommen*. Det er den laveste form og betegner blot en udvidelse af familien, der så at sige betragtes som urform. Arbejdsdelingen betegnes som naturgroet og altså endnu ikke et samfundsmæssigt produkt. Det latente slaveri, som ligger i familien udvikler sig først » efterhånden, som befolkningen og behovene øges og det ydre samkvem, såvel i form af krig som af byttehandel, udvikles«⁶.

Den anden form er den antike *fælles- og statsejendom*, » der især opstår ved at flere stammer gennem kontrakt eller erobring forener sig til en *by* og hvor slaveriet fortsat eksisterer«⁷. Her udvikles for første gang privatejendommen. Arbejdsdelingen er ikke længere naturgroet, men indbefatter et lag af ikke-arbejdende statsborgere.

Den tredje form er den feudale eller standsejendommen. Hvor den antikke udvikling havde sit udgangspunkt i byen tager den feudale udvikling sit udgangspunkt i landet. Der er altså ikke tale om nogen direkte udvikling gennem intern dynamik mellem andet og tredje trin. Snarere betegner trinene forskellige udviklingslinier, hvoraf den antikke endte blindt. Under feudalismen er det ikke slaverne, men de livegne bønder, der er den producerende klasse. Den fjerde form, der ikke omtales eksplicit i denne opregning er den *borgerlige*.

Med det materielle udgangspunkt følger osse en forestilling om idéernes bundethed til det materielle grundlag. Denne sammenhæng formulerede Marx og Engels i 1846 således:

» Produktionen af ideerne, forestillingerne, bevidstheden er fra første færd umiddelbart sammenflettet med menneskenes materielle virksomhed og deres materielle samkvem, det virkelige livs sprog. Menneskenes måde at forestille sig ting, at tænke, deres åndelige samkvem fremtræder her endnu som direkte udspringende af deres materielle adfærd [. . .]. Bevidstheden kan aldrig være andet end den bevidste væren, og menneskenes væren er deres virkelige livsproces. Når menneskene og deres relationer i hele ideologien synes at være stillet på hovedet som i et camera obscura, så fremgår dette fænomen lige så vel af deres historiske livsproces, som genstandenes omvendthed på nethinden af deres umiddelbart fysiske«⁸.

Den historieopfattelse, der gives udtryk for i *Den tyske Ideologi*, betoner i opposition til Feuerbach det konkrete, empiriske individ. Samtidig påpeges en overordnet dialektik i den historiske bevægelse mellem produktivkræfter og interaktionsforhold. Det er denne side af historiesynet, der videreføres i bearbejdningen de følgende år. I den

6. samme, 28. MEW 3, 22.

7. samme, 28. MEW 3, 22.

8. samme, 33. MEW 3, 26.

prognose, som den historiske analyse i *Dentyske ideologi* munder ud i, hedder det:

»I produktivkræfternes udvikling indtræder et stadium, hvor der frembringes produktivkræfter og samkvemsmidler, som under de bestående relationer kun anstifter ulykker, som ikke længere er produktionskræfter, men destruktionskræfter (maskiner og penge)– og, hvad der hænger nøje sammen med det, at der frembringes en klasse, der må bære alle samfundets byrder, uden at nyde dets fordele [...]»⁹.

Denne klasse, arbejderklassen, har som historisk opgave at gennemføre den kommunistiske revolution, som retter sig mod

»virksomhedens hidtidige art, den afskaffer arbejdet og op hæver alle klassers herredømme sammen med selve klasserne [...]»¹⁰.

3. *Det kommunistiske manifest. 1847.*

I *Manifestet* sammenfatter Marx og Engels på kort form deres historiesyn. Det hedder her:

»Alle hidtidige samfunds historie er klassekampenes historie. Fri mand og slave, patricier og plebejer, baron og livegen, lavsmester og svend, kort sagt: undertrykkere og undertrykte har stået i stadig modsætning til hinanden, har – snart skjult, snart åbenlyst – ført en uafbrudt kamp, en kamp, der hvergang er endt med en revolutionær omformning af hele samfundet eller med de kæmpende klassers undergang»¹¹.

Hvor klasserne havde ført en klar eksistens i de tidligere skrifter helt tilbage fra *Kritiken af den hegeliske retsfilosofi* eller måske endda fra bøndernes tyveri af træ¹², blev nu dialektikken i samfundet konkret bundet til klassernes kamp. Hverken klasserne eller deres krig var imidlertid opfundet af Marx.

»Hvad nu mig angår, så tilkommer der mig ikke den fortjeneste at have opdaget hverken klassernes eksistens i det moderne samfund eller deres indbyrdes kamp. Borgerlige historikere

9. samme, 88. MEW 3, 69.

10. samme, 89. MEW 3, 70.

11. Marx/Engels: *Det kommunistiske partis manifest*, MEUS I, 26 f.

12. Marx: Debatten über das Holzdiebstahlsgesetz, *Rheinische Zeitung* 25.10.1842. MEW I, 109 ff.

Marx: Zur Kritik der Hegelschen Rechtsphilosophie, *Deutsch-Französische Jahrbücher*, Paris 1844. MEW I, 378 ff.

havde længe før mig skildret, hvordan denne klassernes kamp historisk har udviklet sig, og borgerlige økonomer havde fremstillet denne udviklings økonomiske anatomi. Hvad jeg tilføjede af nyt var 1. at påvise, at *klassernes eksistens* blot er knyttet til *bestemte historiske faser i produktionens udvikling*; 2. at klassekampen nødvendigvis fører til *proletariatets diktatur*; 3. at selve dette diktatur kun danner overgangen til *ophævelsen af alle klasser* og til et *klasseløst samfund*»¹³.

Den modsætning i den historiske udvikling, som Marx og Engels i *Den tyske Ideologi* havde beskrevet som modsætningen mellem produktivkræfter og interaktionsforhold, havde nu fået konkret historisk form. Den havde dannet grundlag for en periodisering af historien, selvom den stadig dér var bundet hovedsagelig til arbejdsdelingens udvikling. Nu havde denne periodisering tillige fået et revolutionært perspektiv. Efter det borgerlige samfund tilføjede Marx nu en overgangsfase, proletariatets diktatur. Men dette diktatur var enestående i forhold til de tidligere overgangsfaser (overgange til nye produktionsmåder) derved, at dette diktatur ikke ville frembringe nogen ny undertrykt klasse, men derimod ophæve klasserne og undertrykkelsen overhovedet.

Klassekampen dækkede den lange periode i menneskehedens historie fra fremkomsten af et socialt overskud eller merprodukt og frem til socialismen. Men ét problem blev ikke berørt her: klasserne havde ikke altid eksisteret. Hvor kom de fra? Hvad var der før dem. Den fase, der i *Dentyske ideologi* blev betegnet som stammesamfundet, var gledet ud. Da Engels i 1888 genudgav *Manifestet* på engelsk føjede han en note til stedet om, at alle hidtidige samfunds historie er klassekampenes historie -:

»Det vil nøjagtigt udtrykt sige: den historie, der er *skriftligt* overleveret. I 1847 kendte man så godt som ingenting til samfundenes forhistorie, den samfundsorganisation, der gik forud for al nedskreven historie [...]»¹⁴.

Vi skal vende tilbage til problemet, efterhånden som det dukker op i det marx-engelske forfatterskab.

I *Manifestet* interesserede førkapitalistiske samfundsforhold kun for så vidt de havde interesse for kapitalismens udvikling. Kapitalismen og borgerskabet fremstilles i denne fase som éntydigt revolutionære.

»Amerikas opdagelse og søvejen syd om Afrika skabte et nyt felt for det frembrydende bourgeoisie. Det ostindiske og det kinesiske marked, Amerikas kolonisering, vareudvekslingen

13. Marx til Weydemeyer 5.3.1852, MEUS II, 453. MEW 28, 507 f.

14. Marx/Engels: *Manifest*, MEUS I, 27.

med kolonierne, forøgelsen af byttemidlerne og varerne overhovedet gav handelen, skibsfarten og industrien et hidtil ukendt opsving og bragte dermed det revolutionære element i det hensmuldrende feudalsamfund i rask udvikling«¹⁵.

Det er storindustrien, der udbreder kapitalismen til hele jordkloden og skaber verdensmarkedet. Under verdensmarkedet og bourgeoisie's herredømme underordnes de prækapitalistiske samfund:

»Ligesom det [bourgeoisiet] har gjort landet afhængig af byerne, sådan har det gjort de barbariske og halvbarbariske lande afhængige af de civiliserede, landbrugslandene af de kapitalistiske lande, Østen af Vesten«¹⁶.

De lande, som her betegnes som barbariske og halvbarbariske, er på daværende tidspunkt i flertal overfor civilisationen. Det var datidens sprog, der her talte. Dvs. bl.a. Hegel.

4. De orientalske samfund

Det var i høj grad Hegel Marx trak på i sine forestillinger om prækapitalistiske samfund og bag om Hegel andre klassiske borgerlige skribenter fra Montesquieu og fremefter¹⁷. Den engelske historiker Eric Hobsbawm karakteriserer Marx og Engels' historiske kendskab på den måde, at den klassiske historie (græsk-romersk) havde de som klassisk dannede tilegnet sig så godt som nogen moderne historiker, der udelukkende benytter litterære kilder. Deres kendskab til den europæiske middelalder var relativt omfattende især for Engels' vedkommende.

»Indenfor den orientalske historiesområde var deres situation temmelig anderledes. Der er intet belæg for, at hverken Marx eller Engels før 1848 tænkte eller læste meget om dette emne. Det er sandsynligt, at de ikke vidste mere om orientalsk historie end hvad der findes i Hegel's *Vorlesungen über die Philosophie der Geschichte* [...]«¹⁸.

Generelt karakteriserer han dem:

15. samme, 27.

16. samme, 31.

17. Om denne tradition se: George Lichtheim: *Marx and the »Asiatic Mode of Production«*, *St. Anthony's Papers*, nr. 14, 1963, 98 ff. Perry Anderson: *The »Asiatic Mode of Production«*, *Lineages of the Absolutist State*, London 1974, 462 ff.

18. Eric J. Hobsbawm: *Introduction til Marx: Pre-capitalist Economic Formations*, London 1964, 21.

»Både han og Engels var, for så vidt angår historie, yderst belæste lægmænd, og både deres genialitet og deres teori satte dem i stand til at gøre umådelig bedre brug af deres læsning end nogen af deres samtidige«¹⁹.

Var Marx' kendskab til samfund af ikke-kapitalistisk type ringe eller stort set ikke-eksisterende på tidspunktet for *Manifestets* affattelse, begyndte begivenhederne at bringe problemerne tæt ind på livet af ham. Den kinesiske apostel pastor Gützlaff bragte interessante detaljer til Europa om Taiping opstanden i Kina, og Marx og Engels hilste den kinesiske revolution velkommen²⁰. Men det var især det mangeårige medarbejderskab ved den store amerikanske avis *New York Tribune*, der bragte disse samfund ind i hans interessesfære.

Da den europæiske revolution slog fejl, triumferede reaktionen. Kommunisterne forbund var opløst, men Marx satte sin lid til en tilstundende krise. Allerede i foråret 1852 forudsagde Engels dens komme ud fra tilstanden på det indiske marked²¹. Og hen på efteråret gentog han sin profeti²². Marx udarbejdede forudsigelsen i et par artikler til *Tribune*, hvor han tillige trak de politiske konsekvenser op²³. Så meldte det forbandede orientalske spørgsmål sig. Hvad man dengang forstod ved det orientalske spørgsmål, var Tyrkiet eller det osmanniske riges kroniske sygdomstilstand og dets formodentlig forestående opløsning. Her stod Marx og Engels overfor opgaven at prøve at forstå et ikke-kapitalistisk lands struktur. Men det voldte vanskeligheder²⁴. I maj 1853 meldte sig så de kinesiske problemer sig. I artiklen *Revolution i Kina og Europa*²⁵ blev opstanden i Kina sat i sammenhæng med kriseprofetien. Opstanden i Kina kunne blive optakten til den europæiske revolution. Reaktionen havde fået Europa til at stå stille. Kun spiritisterne fik bordene til at danse. Det er denne situation, Marx tænker tilbage på i *Kapitalen*, når han i en note til afsnittet om varens fetichkarakter skriver:

»Man erindrer sig, at Kina og bordene begyndte at danse, da hele den øvrige verden syntes at stå stille—pour encourager les autres«²⁶.

Men også Marx blev opmuntret—for opmuntret, hans profetis logik til.

Ugen efter artiklen om Kina meldte de indiske problemer sig. Det

19. samme, 20.

20. Denne bog, bd. 1, s. 52.

21. Denne bog, bd. 1, s. 82.

22. Denne bog, bd. 1, s. 97.

23. Denne bog, bd. 1, s. 99 og 107.

24. Denne bog, bd. 1, s. 113, 115, 125, 130 og 137.

25. Denne bog, bd. 1, s. 142.

26. Marx: *Kapitalen*, Kbh. 1970, 170. MEW 23, 85. Pour encourager les autres: for at opmuntre hinanden.

halvstatslige kompagni til udsugning af den indiske befolkning East India Company skulle have fornyet sin oktroj, sin udbytningsbevilling. Sir Charles Wood fremlagde reformer for, hvordan aristokratiet kunne tilvende sig en passende del af byttet. Hermed var to af halvtredsernes hovedtemaer i Marx' journalistikanslæt: de asiatiske samfund, endda de to største, Kina og Indien, og deres forhold til den fremadbevægende kraft i datidens kapitalisme, England. Marx havde allerede kort tid efter, han var kommet til London, kastet sig over studiet af koloniseringsproblemerne. I 1851 excerperede han en lang række værker om kolonierne. Prescotts bøger om erobringen af Mexico og Peru, Wakefield om kolonisering, forskellige bøger om slavehandel²⁷. Nu kastede han sig over studiet af Asien, især af Indien. Fyrst Saltikovs *Lettres sur l'Indie*, François Berniers *Voyages contenant la description des états du Grand Mogol*, officielle værker og meget andet²⁸. Den 26. maj skriver Engels til Marx om en bog af Charles Forster *The Historical Geography of Arabia*. Hermed indleder de for første gang en diskussion om de orientalske samfunds karakter. Den 2. juni svarer Marx med uddrag af Berniers bog, og han konkluderer:

»Bernier finder med rette grundformen for samtlige fremtrædelsesformer i Orienten – han taler om Tyrkiet, Persien og Hindustan – deri, at der ikke findes privatejendom til jorden. Dette er selve den virkelige nøgle til den orientalske himmel«²⁹.

Fire dage efter svarer Engels, at han er enig i, at fraværet af privatejendom til jord er nøglen til hele orienten.

»Men hvorfra kommer det, at orientalerne ikke når frem til jordejendommen, ikke engang i dens feudale form? Jeg tror det især ligger i klimaet i sammenhæng med jordbundsforholdene, specielt de store ørkenstrækninger, der fra Sahara går tværs gennem Arabien, Persien, Indien og Tatariet til det asiatiske højland. Kunstvanding er her den første forudsætning for agerbrug, og dette er en sag for enten kommunerne, provinserne eller centralregeringen«³⁰.

Den 14. juni svarer Marx og tager hul på et af de centrale hegelske temaer: de ubevægelige asiatiske samfund:

»Den statiske karakter af disse dele af Asien, trods al formåls-

27. *Inventar des Marx-Engels Nachlasses*. IISG, Amsterdam, 41.

28. samme, 52 f.

29. Denne bog, bd. 1, s. 161.

20. Denne bog, bd. 1, s. 161.

løs bevægelse på den politiske overflade, forklares fuldstændig med følgende to hinanden gensidigt understøttende omstændigheder: 1. De offentlige arbejder var centralregeringens sag. 2. Ved siden af denne var hele riget, fraregnet et par større byer, opløst i *landsbysamfund*, der besad en fuldstændig distinkt organisation og udgjorde en lille verden for sig«³¹.

I en række artikler udbyggede Marx nu sit syn på, hvad han kaldte *det asiatiske samfund*. De fundamentale bestemmelser var følgende: staten (despoten) var den overordnede og eneste jordejer. På grund af jordens beskaffenhed og klimaet var det nødvendigt med kunstvanding for at dyrke jorden. Dyrkingen blev foretaget af bønder, der levede i landsbysamfund isoleret fra hinanden og som hver for sig var fuldstændige sociale organismer. Overraskelsen krævede imidlertid, at denne isolation blev overkommet. Derfor statens nødvendighed som varetager af denne fundamentale fælles interesse. Men derfor var landsbysystemet tillige det materielle grundlag for det orientalske despoti, hvor despoten bliver symbolet på jordejendom og derfor den religiøse og profane autoritet i samme skikkelse. Denne historiske form er forlenet med en stationær karakter, hvor det økonomiske grundlag forbliver uændret ligemeget hvilke politiske ændringer der måtte foregå i det rudimentære statsapparat. Udbytningsrelationen eksisterer mellem staten (despoten) og producenterne, da der ikke findes nogen adel eller anden ejende klasse.

Perry Andersson gør opmærksom på, at disse bestemmelser alle var at finde i den borgerlige oplysningstids forestillinger om Asien. Især er forestillingerne præget af Montesquieu, Bernier, Hegel, Adam Smith, James Mill, Richard Jones og Stuart Mill. Men for første gang føjes de sammen til en helhed³².

Bestemmelserne af det asiatiske samfund er i første række en konkret beskrivelse af Indien. Men også Kina bliver bestemt som oprindelig et asiatiske samfund i ovennævnte betydning. Uden at uddybe det nærmere – bl.a. på grund af manglende viden – antydes det, at der her er kommet en modificerende udvikling ind.

5. Grundrids (1857-58)

De påtvungne studier af de asiatiske samfund jeg har refereret kort ovenfor satte sig sine umiskendelige spor i Marx' historieopfattelse. Det drejede sig ikke blot om, at han havde opdaget Asien. Det drejede sig om, at de tidlige faser i historien havde fået deres reflekterede plads i hans opfattelse af den historiske udvikling.

Siden 1844 havde Marx haft den plan at skrive en sammenhængende kritik af den borgerlige økonomi, der på samme tid skulle være

31. Denne bog, bd. 1, s. 182.

32. Perry Andersson, a.a.

kritik og fremstilling af den kapitalistiske produktionsmåde. Det første forsøg mislykkedes. Vi kender idag kun fragmentet *Økonomisk-filosofiske manuskripter* (1844). Men i 1857 begyndte han for alvor at skrive sit store økonomiske værk igennem. Det rejste på en række principielle problemer om undersøgelsens art, om metode, om historieteoriens forhold til kritikken af den borgerlige økonomi osv. Problemer, Marx længe ikke havde beskæftiget sig med. Som sædvanlig bliver forholdet til Hegel i sådanne nybrudssituationer nærværende. Marx indrømmer sågar at have bladret i Hegels *Logik*.

Vi kender resultaterne af Marx' anstrengelser i denne periode. Kladden til det økonomiske værk har nemlig overlevet ham og er siden (i 1939-41) blevet udgivet under navnet *Grundrids til kritikken af den politiske økonomi (råudkast)*. Her er det analysen af den kapitalistiske produktionsmåde, der står i fokus. Men dennes placering i historien falder naturligt indenfor analysen og hermed historieteorien som sådan. Det er ifølge Marx netop det forhold, at den kapitalistiske produktionsmåde nu hersker i udfoldet form, der muliggør ekspliciteringen af historieteorien. Kapitalismen og kritikken af den politiske økonomi udgør mulighedsbetingelsen for analysen af de prækapitalistiske produktionsmåder. Marx udtrykker det i *Grundrids* således:

»I menneskets anatomi befinder der sig en nøgle til abens anatomi. Antydningerne om det højere hos de laverestående dyrearter kan derimod kun forstås, hvis det højere selv allerede er bekendt. Den borgerlige økonomi leverer således nøglen til den antikke etc.«³³.

Det er Marx' tanke, at kapitalismen indeholder de foregående historiske faser ophævede i sig selv. At denne forståelse har helt klare hegelske overtoner, viser han f.eks. det sted, hvor han skal forklare, hvorfor den klassiske græske litteratur stadig fascinerer. Han bruger her menneskets biologiske udvikling som metafor. Grækerne betragter han følgelig som børn, det græske samfund og dets litteratur følgelig som ophævede stadier i den voksne, dvs. den kapitalistiske verden.

I *Grundrids* inddeler Marx historien i 3 hovedfaser med sine underinddelinger:

»Personlige afhængighedsrelationer (i begyndelsen helt naturgroede) er de første samfundsformer, hvori menneskets produktivitet udvikler sig, men kun i ringe omfang og på isolerede punkter. Personlig uafhængighed, baseret på *tingslig* afhængighed, er den anden store form, hvori der først dannes sig et system af almindeligt samfundsmæssigt stofskif-

te af universelle relationer, af alsidige behov og universelle kræfter. Fri individualitet, baseret på individernes universelle udvikling og underordning under deres fælles samfundsmæssige produktivitet, som deres samfundsmæssige kræfter – det er det tredje stadium«³⁴.

Disse historiens tre hovedformer lader sig forstå således: de samfundsformer, hvor personlige afhængighedsforhold er afgørende, er alle prækapitalistiske former. Under kapitalismen opnås uafhængighed af naturen på den ene side og af de personlige bånd på den anden side. Men denne uafhængighed er til gengæld grundet på en tingslig afhængighed, nemlig bundet til værdierne tingslige hylstre, til kapitalen og varerne. Først under kommunismen – den tredje hovedform – bliver det muligt at frigøre behovsudfoldelsen fra den tingslige bundethed, først her bliver det muligt for mennesket at udfolde sit væsen frit og alsidigt og i bevidst og gennemskuelig interaktion med andre mennesker.

I et særligt afsnit om »Former, der går forud for den kapitalistiske produktion« går Marx særligt ind på de førkapitalistiske samfund. Da hans hovedsigte jo er at bestemme den kapitalistiske produktionsmåde, er hans interesse med denne afstikker at vise, hvordan lønarbejderen blev til historisk set. Han siger, at hvis lønarbejdet er kapitalismens forudsætning,

»... så er det frie arbejdes adskillelse fra de objektive betingelser for sin virkeliggørelse – fra arbejdsmidlet og arbejds materialet – en anden forudsætning. Altså frem for alt: arbejderens løsrivelse fra jorden som sit naturlige laboratorium – derfor opløsning af den lille, frie grundejendom såvel som den fælles, på den orientalske kommune baserede grundejendom. I begge former forholder arbejderen sig til de objektive betingelser for sit arbejde som til sin ejendom; dette er arbejdets naturlige enhed med sine saglige forudsætninger«³⁵

Formålet med arbejdet i disse prækapitalistiske former er ikke værdiskabelse, men opretholdelse af den enkelte og affællesskabet. Arbejderen som vi kender ham under kapitalismen er et historisk produkt.

Marx interesserer sig nu for formerne for producenterne adskillelse fra deres produktionsmidler, for opløsningen af denne naturlige enhed. Han forestiller sig, at der oprindeligt var fællesskab til jorden i stammen eller flokken. Denne var nomadiserende og tilegnede sig naturens produkter umiddelbart uden egentlig produktion. Men med agerbruget må stammen slå sig ned og blive bofast. Denne proces lægger grunden til senere differentieringer i historiske former. Stammens særtræk og økologiske forhold på de steder, hvor man slog sig

33. Marx: *Kritik der politischen Ökonomie*. Berlin 1953. 26.

34. *Grundrisse*. 75.

35. *Grundrisse*. 375.

ned er afgørende træk i denne differentiering.

I *Grundrids* opererer Marx ud fra den antagelse, at der er 3 former, hvorunder fællesskabet når frem til klassesamfundenes grænse, 3 former hvorunder menneskene så at sige dukker ud af historiens mørke. Disse 3 former er den asiatiske, den antike og den germanske. Han udtaler sig ikke eksplicit om der findes flere, men det er rimeligt at antage, at han faktisk mente, at der var disse tre hovedformer og at andre (den slaviske f.eks.) var modificerede eller sekundære. De tre grundformer adskiller sig ved sit forhold til fællesskabet. I den asiatiske form eksisterer der kun fællesejendom, medlemmerne af fællesskabet ejer kun som medlemmer af fællesskabet. I den antike eksisterer der både individuel og kollektiv ejendom og tilegnelse, mens den germanske er karakteriseret ved at individerne kun er medlemmer af fællesskabet som individuelle ejere. Fællesjorden (græsningsarealer og skove) er blotte tillæg til den individuelle ejendom.

Disse tre former bestemmer mulighederne for videre udvikling mod kapitalismen, hvor adskillelsen af producent og produktionsbetingelser fremstår i sin mest nøgne form, hvor producenten kun er bærer og ejer af sin arbejdskraft. Således bestemmes også udbytningsformerne i de samfund, der opbygges på disse tre grundformer heraf. I de asiatiske samfund fremstår despoten, den øverste enhed, som umiddelbar ejer af al jord. Merproduktet tilhører derfor af sig selv, så at sige, despoten. I den antike form udvikles slaveriet. Slaverne er individuel ejendom, de hører til produktionsbetingelserne. I den germanske form udvikles livegenskabet, hvor de umiddelbare producenter både dyrker deres egen individuelle jord og udbytterens.

I opposition til den stalinistiske forvridding af marxismen er det vigtigt på dette sted at gøre opmærksom på, at den historiske udvikling, Marx skitserer i *Grundrids*, ikke opererer med én forudbestemt udviklingslinje for historien. Det er et mangestrengt forløb, han beskæftiger sig med. Han regner som sagt med i hvert fald tre udgangspunkter for statsamfundenes udvikling: et asiatiske, et antikt og et germansk. For det asiatiske udgangspunkts vedkommende tilregner han ikke produktionsmåden nogen egen indre dynamik, der er i stand til at drive udviklingen længere frem mod produktionsmådens grænser og mod en højere organisering af samfundet. De vældige ændringer i de asiatiske samfund sker på den politiske overflade og medfører aldrig strukturelle ændringer. Den antike produktionsmåde løber mod sin egen grænse, fordi tilførslen af slaver stiller krav om stadig nye erobringer. Men disse erobringer medfører kravet om beherskelse af så store landområder, at systemet får en logisk grænse. De klassiske slavesamfund, der var bygget op med byerne som centrum går til grunde, og samfundene slår ind på (via erobring nordfra) en udvikling, der i sin konsekvens bliver den samme som den

germanske, nemlig den feudale udvikling.

Den feudale produktionsmåde er ifølge Marx den eneste, der besidder en dynamik, der er tilstrækkelig udpræget til at nå frem til kapitalismen og derfor udarbejde adskillelsen mellem producent og produktionsmiddel i sin nøgne form. Og først med udviklingen af den europæiske kapitalisme kan den nu frigjorte dynamik, værdiskabelsens dynamik, gennem oprettelsen af verdensmarkedet slå ind i de asiatiske og andre før-kapitalistiske samfund og bryde dem op.

6. Forord til *Til kritikken af den politiske økonomi* (1859)

Grundrids var kladden til et aldrig fuldført værk, *Til kritikken af den politiske økonomi*, der udkom med sit første hefte i 1859. I forordet hertil ridser Marx i store linier sit historiesyn op med en række sætninger, der i eftertiden er blevet stående som den historiske materialismes kerneformulering. Vi skal derfor kort gå ind på denne tekst. Han betegner disse teser som *ledetråde* for sine studier og de skal altså ikke tages for andet. Han starter med at præcisere det materialistiske udgangspunkt:

»I den samfundsmæssige produktion af deres liv træder menneskene ind i bestemte, nødvendige, af deres vilje uafhængige forhold, produktionsforhold, som svarer til et bestemt udviklingsstrin af deres materielle produktivkræfter. Indbegrebet af disse produktionsforhold danner samfundets økonomiske struktur, den reelle basis, på hvilken der hæver sig en juridisk og politisk overbygning, og hvortil svarer bestemte samfundsmæssige bevidsthedsformer. Den måde, hvorpå det materielle liv produceres, betinger den sociale, politiske og åndelige livsproces overhovedet. Det er ikke menneskenes bevidsthed, som bestemmer deres væren, men omvendt deres samfundsmæssige væren, som bestemmer deres bevidsthed«³⁶.

Efter præciseringen af det materialistiske udgangspunkt går Marx over til at præcisere dynamikken i samfundsudviklingen. Den bestemmes indenfor en almen dialektik mellem centralbegreberne produktivkræfter og produktionsforhold:

»På et vist trin i deres udvikling kommer samfundets materielle produktivkræfter i strid med de forhåndenværende produktionsforhold, eller, hvad der kun er et juridisk udtryk for det samme, med de ejendomsforhold, indenfor hvilke de hidtil har bevæget sig. Fra at være produktivkræfternes udviklingsformer slår disse forhold om til at blive lænker for dem. Der indtræder da en epoke med sociale revolutioner. Med foran-

dringen af det økonomiske grundlag sker der en langsommere eller hurtigere omvæltning af hele den uhyre overbygning. [...] En samfundsformation går aldrig til grunde, før alle de produktivkræfter er udviklet, som den er vid nok til at rumme, og nye højere produktionsforhold træder aldrig i stedet, før de materielle eksistensbetingelser for dem er fostret i det gamle samfunds skød³⁷.

Denne udviklingsgang danner grundlag for en periodisering af historien på grundlag af de epoker indenfor hvilke de samme produktionsforhold er rådende. Indbegrebet af produktivkræfter og produktionsforhold kalder Marx for *produktionsmåde* og han opregner nu hovedformerne for en sådan periodisering:

»I store omrids kan man betegne den asiatiske, den antike, den feudale og den moderne borgerlige produktionsmåde som progressive epoker i den økonomiske samfundsformation³⁸.

Tillige skitseres nu en prognose for den videre udvikling:

»De borgerlige produktionsforhold er den sidste antagonistiske form for den samfundsmæssige produktionsproces, antagonistisk ikke i betydning af individuel antagonisme, men af en antagonisme, der vokser frem af individernes sociale livsbetingelser; de produktivkræfter, som udvikler sig i det borgerlige samfunds skød, skaber imidlertid tillige de materielle betingelser for løsningen af denne antagonisme. Med denne samfundsformation ender derfor det menneskelige samfunds forhistorie³⁹.

Disse sidste lidt kryptiske sætninger betyder: det kapitalistiske samfund er det sidste i rækken af klassesamfund, af samfund med antagonistisk organisationsform. I dette samfund udvikles grundlaget for afskaffelsen af klassesamfundene overhovedet. Efter kapitalismen ligger nemlig socialismen og kommunismen. Hele klassesamfundenes historie er at betragte som menneskehedens forhistorie, fordi mennesket først når det er befriet for udbytningens lænker kan udfolde sit væsen fuldt ud.

Disse korte prægnante sætninger rejser en del problemer, som jeg lige så kort skal opregne. Den almene dialektik Marx skitserer som historiens drivkraft, den gælder godt i de store linier. Men den omtaler ikke det problem, som Marx beskæftigede sig med i forbindelse med de asiatiske samfund, nemlig den manglende dynamik. Uanset om Marx' forståelse af de asiatiske samfund er rigtig eller ej, er det givet,

37. samme, 356.

38. samme, 356 f.

39. samme, 357.

at eksempelvis det kinesiske samfund snarere er et eksempel på, hvordan produktionsforholdene har en sådan styrke, at de er i stand til at destruere produktivkræfterne og hindre den almene dialektik i at slå igennem. Der er mange eksempler på udviklingen af produktivkræfter i Kina, som ellers i Europa er forvarsler om kapitalismen standses eller forbliver marginale. Ligeledes hindres dannelsen af en købmandskapital på den måde, at købmænd altid på et vist tidspunkt omsætter deres formue i jord, og dermed vender tilbage til samfundets fundamentale tilegnelsesform for merproduktet, i jordrentens form.

Derudover præciserer Marx ikke, at de fire produktionsmåder, han opregner, ikke er hinanden efterfølgende perioder, men betegner forskellige forløb. Endelig beskæftiger han sig i denne »det menneskelige samfunds forhistorie« ikke med et ord med forhistoriens forhistorie. De samfund, han opregner, kan siges at omfattes af *Manifestets* udsagn om, at klassekampen er historiens motor. Men hvordan nåede menneskene derhen? Vi må gå ud fra at svarene er de samme, som vi gav i forbindelse med *Grundrids*.

7. Kapitalen (1862-1878)

Af grunde jeg ikke her skal komme ind på ændrede Marx efter første hefte af *Til kritiken af den politiske økonomi* var udkommet, planen for sit økonomiske storværk. I 1861 begyndte han at udarbejde kladden til det nye værk og han arbejdede på det til 1878. Kun værkets første bind udkom, nemlig i 1867. Engels udgav efter hans død de to følgende og senere udkom tillige det planlagte 4. bind under navnet *Teorier om merværdien*.

I fokus står selvfølgelig den kapitalistiske produktionsmåde og hvor før kapitalistiske forhold er omtalt, drejer det sig især om feudalismen og overgangen til kapitalismen. Især i *Kapitalens* 3. bog er der ret omfangsrige studier af kapitalens tilblivelseshistorie under feudale forhold.

I hovedsagen synes Marx at fastholde de standpunkter på historiens udvikling, der var blevet udviklet i *Grundrids*.

I *Teorier* siger han eksempelvis:

»Den oprindelige enhed mellem arbejder og arbejdsbetingelser (abstraheret fra slaveforholdet, hvor arbejderen selv tilhører de objektive arbejdsbetingelser) havde to hovedformer: det asiatiske fællesskab (naturgroet kommunisme) og det lille familielandbrug (hvortil der var knyttet hjemmeindustri) i en eller anden form. Begge former var barneformer og lige lidt egnet til at udvikle arbejdet som *samfundsmæssigt* og det samfundsmæssige arbejdes produktivkraft⁴⁰.

40. Marx: *Theorien über den Mehrwert*, MEW 26.3., 414.

I *Kapitalens* første bog genoptager han mange steder spørgsmålet om det indiske fællesskab. Det spiller ofte en fremstillingsmæssig rolle som kontrast til de kapitalistiske forhold. Eksempelvis

»I det gammelindiske landsbyfællesskab er arbejdet samfundsmæssigt delt, uden at produkterne bliver til varer«⁴¹.

eller

»I de gammelasiatiske, antikke osv. produktionsmåder spiller forvandlingen af produktet til vare og følgelig menneskets eksistens som vareproducent en underordnet rolle. Denne rolle bliver dog desto mere betydningsfuld, jo mere disse fællesskaber nærmer sig deres opløsning«⁴².

Eller f.eks. på denne måde:

»På den anden side, i Asien, hvor grundrentens naturalform, som tillige er hovedelementet i statsskatterne, hviler på produktionsbetingelser, der gentager sig med naturforholds uforanderlighed, dér opretholder denne betalingsform tilbagevirkende den gamle produktionsform. Den udgør en af hemmelighederne ved det tyrkiske riges selvopholdelse. Hvis den udenrigshandel, som Europa har påtvunget Japan, medfører, at naturalafgifterne bliver forvandlet til pengeafgifter, så er det sket med landets mønsterværdige landbrug. Dets snævre økonomiske eksistensbetingelser vil komme i opløsning«⁴³.

I kapitlet om arbejdsdeling og manufaktur sammenfatter Marx de spredte bestemmelser som det indiske fællesskabet. Det hedder her:

»De ældgamle, små indiske landsbysamfund, f.eks., der for en dels vedkommende stadig eksisterer, er baseret på fælles-eje af grund og jord, på umiddelbar forbindelse mellem landbrug og håndværk og på en fast arbejdsdeling, der tjener som plan og grundrids ved anlæggelse af et nyt landsbysamfund. De er selvforsynende produktionshelheder, hvis produktionsområde er fra 100 til nogle 1000 acres. Størstedelen af produkterne bliver ikke produceret som varer, men direkte til landsbysamfundets eget forbrug, og produktionen er derfor uafhængig af den arbejdsdeling, der formidlet af vareudvekslingen findes i størstedelen af det indiske samfund. Kun overskuddet af produktionen forvandles til varer, og en del af det først i statens hænder, der i umindelige tider har fået en bestemt mængde som naturalrente. Indiens forskellige dele

41. Marx: *Kapitalen*, 136. MEW 23, 56.

42. samme, 180. MEW 23, 93.

43. samme, 249f. MEW 23, 155.

har forskellige former for landsbysamfund. I den simpleste form bliver jorden dyrket i fællesskab, og produkterne fordelt mellem dets medlemmer, medens hver familie driver spinning og vævning som et hjemlig bierhverv. Ved siden af denne masse, der har ensartet beskæftigelse, finder vi »hovedindbyggeren«, der er dommer, politi og skatteopkræver i én person; bogholderen, der fører regnskabet over landbruget, og som matrikulerer og registrerer alt herhenhørende; desuden finder vi en tredje embedsmand, der forfølger forbrydere, beskytter fremmede rejsende og ledsager dem til den næste landsby; grænsevagten, der vogter kommunens grænser mod nabokommunerne; vandopsynsmanden, der fordeler vandet fra de fælles vandbeholdere til landbrugsformål; brahminen, der forretter den religiøse kults funktioner; læreren, der lærer kommunens børn at skrive og læse i sandet; kalenderbrahminen, der som astrolog bekendtgør tidspunkterne for såning, høst og de gode og dårlige tidspunkter for alle særlige landbrugsarbejder; en smed og en tømrer, der fremstiller og reparerer alle landbrugsredskaber; pottemageren, der laver alle lervarer til landsbyen; barberen, vaske-manden, der vasker indbyggernes tøj, sølvsmeden, hist og her poeten, der i nogle samfund erstatter sølvsmeden, i andre samfund læreren. Dette dusin mennesker bliver underholdt på hele kommunens bekostning. Hvis befolkningen vokser, bliver der grundlagt en ny kommune på udyrket jord efter den gamles mønster. Kommunens mekanisme viser en systematisk arbejdsdeling, men en manufakturmæssig deling af den er umulig, da markedet for smeden, tømreren osv. ikke ændrer sig, og højst forekommer der, alt efter forskellene mellem landsbyernes størrelse i stedet for én smed, én pottemager, to eller tre af dem. Den lov, der regulerer arbejdsdelingen i kommunen, virker her med en naturlovs ubrydelige autoritet, på samme tid som hver special håndværker, såsom smed, tømrer osv. udfører alle de operationer, der hører til hans fag, på traditionel vis, men selvstændigt og uden at anerkende nogen anden autoritet i sit værksted end sin egen. Den simple produktive organisme i disse selvforsynende landsbysamfund, der bestandig reproducerer sig selv i samme form, og som, hvis de tilfældigvis ødelægges, opstår igen på samme sted og med samme navn, leverer nøglen til hemmeligheden ved de asiatiske samfunds uforanderlighed, der står i en så påfaldende kontrast til den bestandige opløsning og nydannelse af asiatiske stater og den aldrig ophørende skiften af dynastier. Strukturen i samfundets økonomiske grundelementer forbliver uberørt af den politiske himmelregions storme«⁴⁴.

Hvis vi til denne fremstilling af landsbyfællesskaberne føjer følgende

44. samme, 524ff. MEW 23, 378f.

korte præcisering af statens funktion i de asiatiske samfund, har vi et nogenlunde sammenhængende billede af Marx' forestilling om disse samfund:

»Reguleringen af vandtilførslen var et af de materielle grundlag for statens magt over de usammenhængende små produktionsorganismer i Indien. Indiens muhammedanske herskere forstod dette bedre end deres engelske efterfølgere. Vi skal blot minde om hungersnøden i 1866, der kostede over 1 million hinduer livet i Orissadistriktet i Bengalen«⁴⁵.

Hvilke lande Marx mere præcist tænkte på ved asiatiske lande er ikke helt klart. I *Kapitalen* taler han som oftest om Indien. Kina betegnes også som asiatisk, omend den sociale struktur dér adskiller sig fra Indiens. Men bestemmelsen gælder helt klart ikke for Japan, hvorom det hedder:

»Japan med dets rent feudale organisation af jordbesiddelsen og udviklede småbondeøkonomi, giver et langt mere sandfærdigt billede af den europæiske middelalder end samtlige vore, mestendels af borgerlige fordomme dikterede historiebøger«⁴⁶.

Forskellen mellem Indien og Kina belyser Marx ved de to landes modstandskraft mod den engelske handel:

»De hindringer, som førkapitalistiske, nationale produktionsmåders indre fasthed og struktur rejser mod handlens opløsende virkning, viser sig slående i englændernes forhold til Indien og Kina. Den brede basis for produktionsmåden er her opstået som enheden af smålandbrug og hjemmeindustri, og i Indien kommer dertil landsbyfællesskaberne, som beror på fælleseje af jorden, en form, der iøvrigt også i Kina var den oprindelige. I Indien brugte englænderne på samme tid deres direkte politiske og økonomiske magt som herskere og jordrenteindkrævere for at bryde disse små økonomiske samfund [Gemeinwesen]. Hvis deres handel her virker revolutionerende på produktionsmåden, gør den det kun, for såvidt de gennem den lavere pris på deres varer ødelægger spinderiet og væveriet, der udgør en urgammel integrerende del af denne enhed af håndværks- og landbrugsproduktion og på den måde sønderriver fællesskaberne. Selv her lykkes dette opløsningsværk kun meget gradvist for dem. Endnu mindre i Kina, hvor den direkte politiske magt ikke står dem bi. Den store besparelse af midler og tid, som den umiddelbare kom-

45. samme, 730, note 6. MEW 23, 537, note 6.

46. samme, 1003, note 192. MEW 23, 745, note 192. Perry Anderson: *Japanese Feudalism*, 435.

bination af landbrug og manufaktur medfører, yder her den mest hårdnakkede modstand mod storindustriens produkter, hvis pris omfatter ekstraomkostninger [faux frais] ved omsætningsprocessen, som alle vegne gennemhuller denne kombination. I modsætning til den engelske handel lader den russiske det økonomiske grundlag for den asiatiske produktion uantastet«⁴⁷

Her synes Marx iøvrigt at åbne op for en fortolkning i retning af, at der for så vidt angår de førkapitalistiske samfund er tale om en sådan mangfoldighed i nationale forhold, at man ikke kan tale om et endeligt antal produktionsmåder. På det lave produktivkraftniveau disse samfund befinder sig, betyder den økologiske mangfoldighed meget forskelligartede samfund.

8. Fællesskab, mir'en og antropologi

Efter ophævelsen af livegenskabet i Rusland lærte Marx sig russisk og begyndte et grundigt studium af de russiske forhold. Den begyndende afvikling af de feudale bånd og skranker udløste ret voldsomme sociale bevægelser i det russiske samfund. Marx og Engels nåede gennem studiet af disse forhold til den antagelse, at en revolution var forestående i Rusland. Samtidig begyndte de russiske revolutionære at vise sig på scenen. Hermed blev problematiken omkring de fællesskaber Marx havde beskæftiget sig med i flere sammenhænge til et politisk spørgsmål.

Sagen var den, at i Rusland eksisterede der en udbredt organisering af bønderne i landsbyfællesskaber af forskellig art. Mir' blev et sådant fællesskab kaldt. For de russiske revolutionære var disse mir'er et levende eksempel på det kollektive samfund, de ønskede at opbygge. Naturligvis især når bondesamfundet blev beskuet fra byen af og med romantiske briller på.

Spørgsmålet fik den udformning om en socialistisk organisering af det russiske samfund kunne tage sit udgangspunkt i disse fællesskaber, eller om man måtte afvente Ruslands kapitalistiske udvikling for at modne produktivkræfterne.

Marx bliver selv indblandet i denne diskussion, da Vera Zasulič i 1881 skriver til Marx og ber ham om at udtale sig om sagen. Marx' udkast til svar og det endelige svar er optrykt i dette udvalg, så jeg skal ikke gå i detaljer med indholdet. Meget kort mener han, at det er muligt, hvis Mir'erefs opløsningsproces bliver standset af en russisk revolution, at udvikle kommunismen på basis af denne kollektive organisationsform.

I brevene til Vera Zasulič dukker der for første gang en ny metafo-

47. samme, bog 3, 43ff. MEW 23, 346.

rik op i Marx' historiesyn. I *Grundrids* kunne Marx sammenligne den historiske udvikling med menneskenes biologiske alder for dermed at antyde, at de tidlige perioder er ophævet i de senere. Med ophævet mente Marx hermed *aufgehoben* i hegelsk forstand, at de tidlige perioder både var ophævet og indeholdt i de senere. Hans interesse var her i høj grad centreret omkring *former* for den historiske udvikling. Nu dukker der geologiske metaforer op. Historien er at ligne med geologiske formationer, hvor lagene ikke blot ligger aflejret oven på hinanden, men tillige er »foldet«, »brudt op« osv. Hvor de historiske samfundsformer altså kan sameksistere i konkret form. I det hele taget er det Marx meget magtpåliggende i brevene til Zasulič at pointere *begrænsningerne* i hans analyse i *Kapitalen* og påpege nødvendigheden af at studere historiske forhold konkret. Eller som han siger i brevet til redaktionen af *Otečestvennyja Zapiski*:

»[...] begivenheder, som har slående ligheder, men foregår i historisk forskellige miljøer, fører til helt forskelligartede resultater. Ved at studere hver af disse udviklinger for sig, ved derpå at sammenligne dem, finder man let frem til nøglen til disse fænomener, men det gør man derimod aldrig med en hovednøgle af en almen historiefilosofisk teori, hvis højeste dyd er, at den er overhistorisk«⁴⁸.

I brevene til Zasulič opererer Marx som i *Grundrids* med en overordnet faseopdeling af historien. Fællesskabernes fase er den primære eller arkaiske formation:

»Den arkaiske eller primære formation af vores jord indeholder i sig selv en række lag fra forskellige tidsaldre, hvor det ene ligger oven på det andet; den samme arkaiske samfundsformation viser en række forskellige typer, som markerer forskellige på hinanden følgende epoker. Den russiske landkommune tilhører den sidste type i denne kæde«⁴⁹.

I modsætning til i *Grundrids* er fællesskabernes fase, eller de klasseløse samfund udskildt som en særlig formation. Den sekundære formation er de klassesamfund, der er baseret på slaveri og livegenskab:

»Som sidste fase af den primære samfundsformation er landbrugskommunen på samme tid overgangsfasen til den sekundære formation, altså overgang fra det samfund, der er baseret på fællesjendom til et samfund, der er baseret på privatejendom. Den sekundære formation omfatter, selvfølgelig, den række af samfund, der hviler på slaveri og livegenskab«⁵⁰.

48. Marx: Brev til redaktionen af *Otečestvennyja Zapiski*. Denne bog, bd. 3, s. 251.

49. Marx: Udkast til brev til Vera Zasulič, andet udkast. Denne bog, bd. 3, s. 278.

50. samme, tredje udkast. Denne bog, bd. 3, s. 282.

I følge denne faseinddeling må den asiatiske produktionsmåde enten betegne laveste niveau i den sekundære formation fordi der foregår udbytning og fordi der findes en (rudimentær) stat, eller den er at betragte som en overgangsform mellem primær og sekundær formation. Marx udtaler sig ikke eksplicit om sagen her. Endelig er kapitalismen den tertiære formation og samtidig den sidste formation i samfundenes forhistorie.

Da Marx og Engels i 1882 skriver forord til den russiske udgave af *Manifestet*, tager de den betragtning med, som Marx havde fremsat i brevet til Zasulič angående den russiske mir'. Det hedder her:

»Det kommunistiske manifest havde til opgave at proklamere, at de moderne borgerlige ejendomsforhold går en uundgåelig opløsning i møde. Men i Rusland finder vi, ved siden af hurtigt opløstrende kapitalistisk svindel og tilløb til borgerlig grundejendom, at over halvdelen af jorden er i bøndernes fællesje. Spørgsmålet er så: kan den russiske obščina [mir'], enganske vist stærkt undergravet form for det urgamle fællesje af jorden, gå direkte over i en højere form, det kommunistiske fællesje? Eller må den omvendt først gennemløbe den samme opløsningsproces, som er indholdet i Vesteuropas historiske udvikling?

Det eneste svar herpå, som kan gives i dag, er følgende: hvis den russiske revolution bliver signalet til en proletarisk revolution i Vesteuropa, sådan at begge kompletterer hinanden, så kan det nuværende fællesje af jorden tjene som udgangspunkt for en kommunistisk udvikling«⁵¹.

Dette svar vidner ikke blot om en ændret strategisk opfattelse, der hænger sammen med at konturerne af imperialismen var ved at vise sig. Den oprindeligt entusiastiske indstilling Marx og Engels havde til kapitalismens udbredelse hang sammen med, at det europæiske borgerskab stadig var et revolutionært borgerskab. Men med kapitalismens gennemtrængning af hele verden og etableringen af verdensmarkedet som system bliver borgerskabet reaktionært. Det ændrer den strategiske opfattelse f.eks. af kampen i områder som Indien, Kina, Rusland.

Marxismen er en teori som er ledetråd for revolutionær handling. Den er ikke i første række et bestemt videnskabeligt ideal. Det har bestemt udviklingen i Marx egen teoretiske beskæftigelse. Så længe den strategiske hovedlinie for ham var, at revolutionen ville have sit altafgørende udspring i de europæiske kapitalistiske centre, satsede han på at nå til en dybtgående forståelse af den kapitalistiske produktionsmåde i selve dens logik. *Kapitalen* er et monument, der vidner herom.

Men i den senere del af hans liv var verdensmarkedet blevet en

51. Marx/Engels: Forord til den russiske udgave af *Manifestet*, MEUS I, 22.

realitet. Han havde forudsagt, at først som verdensmarked ville kapitalismen udfolde sig i sin fulde bredde og med sin fulde dynamik. Han forestillede sig, så længe det europæiske borgerskab var revolutionært, at kapitalismens udbredelse var en progressiv forteelse, noget som de revolutionære burde støtte, således som det klart kommer til udtryk i nogen af denne antologis første tekster. For som Engels udtrykker det: »Uden for døren venter bøddlen«. Borgerskabets bøddel, proletariatet.

Men opstanden i Indien i 1857 har nok sat et og andet i gang i hans hovede. Det blev mere og mere klart, at kapitalismen ikke blot blev udbredt, men i en særlig form. Der blev ikke oprettet nye kapitalistiske centre, men afsætningsmarkeder. De prækapitalistiske områder, der blev draget ind i kapitalismens verdensmarked fik tildelt en plads i en arbejdsdeling med den europæiske kapitalisme, der hindrede en national udvikling eller mere direkte, som i stedet for fremskridt for befolkningerne spredte sult og ødelæggelse i disse samfund. Imperialismen havde vist sig på arenaen, borgerskabet var på vej ind i en ny fase af sin udvikling. Det var ikke længere i stand til at løfte sin historiske mission og revolutionere verden. Det var blevet reaktionært. Det kunne samles om ved vold at undertrykke de koloniale folk i de nye afsætningsmarkeder og de nationale arbejderklasser i deres egne lande.

Denne ændring i verdenskapitalismen blev ikke fuldt udfoldet, mens Marx levede. Men konturerne viste sig. Og det reflekteredes i Marx egen beskæftigelse med problemerne. I de sidste 8-10 år han levede, beskæftigede han sig i stigende grad netop med de førkapitalistiske samfunds problemer. Det var blevet strategisk nødvendigt at udvikle en forståelse af disse samfund.

Det er formentlig i dette perspektiv, at Marx i sine sidste år kastede sig over den nyere antropologiske forskning. Det var især amerikaneren Lewis Henry Morgans bog *Ancient Society*, der gjorde indtryk på Marx. Hans notater fylder 97 sider i ekscerptheftet⁵². Men han læste også J. Phears bog *The Aryan village*, Maines *Lectures on Early History* og Lubbocks *The Origin of Civilization*. Alle disse notater er fra 1881-82, altså samtidig med brevene til Zasulic⁵³. Det var koloniseringen af den nye verden, der havde givet stødet til den forskning, der blev fremlagt i disse bøger. Her blev stammesamfund nu studeret for første gang og den tanke opstod, at disse primitive samfund kunne danne udgangspunkt for en rekonstruktion af samfundenes forhistorie.

Morgan byggede vigtige dele af sin bog på iagttagelser blandt de nordamerikanske indianere og hele afstammings- og slægtskabsprob-

52. *Inventar des Marx-Engels Nachlasses*, 117.

53. *Inventar*, 117 og 119. De her omtalte dele af ekscerptheftene er transskriberede og udgivet med kommentarer af Lawrence Krader: *The Ethnological Notebooks of Karl Marx*, Assen 1972.

lematiken spiller en vigtig rolle i hans bog. Morgan var teoretisk evolutionist, dvs. han byggede videre på Darwins teorier om dyrearternes udvikling. Marx var ret optaget af Morgan, omend han var kritisk mod den mere spekulative og evolutionistiske del af hans værk. Engels var næsten entydigt begejstret – og han skrev efter Marx' død en hel bog på grundlag af Morgan, *Familiens, privatejendommens og statens oprindelse* (1884). Bogen har siden haft status i marxismen som det teoretiske grundlag for de førkapitalistiske samfund. Der kan derfor være grund til at gøre opmærksom på, at en del af Engels' analyse hviler på samme tvivlsomme grundlag som Morgans. Centralt står diskussionen af slægtskabsproblematikken. Han tolker i lighed med Morgan slægtskabssystemet som vidnesbyrd om en organisering, der har været, men er gået i glemmebogen. Han føres ad denne vej til den tese, at der har eksisteret en oprindelig promiskuitet. Fikseringen på det afstammingsmæssige fører ham til at fremsætte påstanden:

»Efter den materialistiske opfattelse er det moment i historien, der i sidste instans er det afgørende, frembringelsen (produktionen) og videreførelsen (reproduktionen) af selve livet. Men denne er selv igen af dobbelt art. På den ene side fremstillingen af eksistensmidler, af genstande til føde, klæder, bolig og de dertil fornødne redskaber; på den anden side frembringelsen af menneskene selv, slægtsens videreførelse«⁵⁴.

At han her for første gang fremhæver formeringen som grundlæggende i materialismen hænger sammen med netop Morgans fikspunkt: slægtskabssystemerne. I stedet for at se slægtskabsforholdene som stammesamfundenes produktionsforhold, kommer Engels til at selvstændiggøre slægtskabet og kommer herved til at gøre familieformer til grundlæggende strukturelle og bestemmende fænomener⁵⁵. En moderne marxistisk tilgang til de førkapitalistiske samfundsformer må idag tage – og tager i udstrakt grad – sit udgangspunkt andre steder i den marxiske teori end i Engels' bog – og fremfor alt i virkeligheden.

9. Moralsk efterskrift om den asiatiske produktionsmåde: en historisk kategoris politiske historie

Den historiske materialismes historie er lang og kroget og alt andet

54. Engels: *Familiens, privatejendommens og statens oprindelse*, Kbh. 1971, 7f.

55. For en kritik af Engels se Asger Christensen og Peter Aaby: *Efterskrift til Engels: Familiens osv.*, 2. udgave, Kbh. 1977. En diskussion af specielt den her nævnte problematik findes i min artikel *Køn, klasse og produktionsmåde*. *Vindrøsen*, 4, 72, 26 f.

end opløftende. Den er blevet tilpasset de forskellige linier i arbejderbevægelsen, således at hovedtendensen har været, at teorien har måttet bøje sig for linien. I den socialdemokratiske reformismes storhedstid måtte den i sin kautskyanske form give økonomistiske svar og vende sit revolutionære ansigt bort. En kort tid under det store revolutionære opsving i perioden op til 1918 så den igen lys forude. Men det tilbageslag den revolutionære bevægelse mødte i tyverne og i den stalinistiske kontrarevolution var indledningen til en deformation af marxismen af hidtil uhørte dimensioner. Den stalinistiske »revisionisme« reducerede marxismen til garniture slet og ret. Og en ret så dræbende garniture.

Jeg skal ikke gå i detaljer, men blot fremhæve et enkelt eksempel, der har været meget omdiskuteret de senere år, spørgsmålet om den asiatiske produktionsmåde.

Som vi har set, spillede den asiatiske produktionsmåde en ret fremtrædende rolle i den marxiske historietori i hvert fald fra *Grundrids* og fremefter. Denne kategori fik pludselig i midten og slutningen af tyverne en storpolitisk rolle at spille. For Komintern drejede det sig om at finde en politik i den kinesiske revolution. Politikken blev fastlagt på EKKI's VII og VIII plenum (1926 og 1927). Her blev det kinesiske proletariats kamp karakteriseret som en kamp mod imperialismen og resterne af feudalisme i Kina. Som Stalin udtrykte det på VIII plenum:

»Den borgerlig-demokratiske revolution i Kina er en forbindelse af kampen mod de feudale rester med kampen mod imperialismen.«⁵⁶

Hvis Kina var et feudalt land, så var den revolution, der stod for døren, borgerlig-demokratisk og arbejdernes opgave måtte følgelig være at støtte det progressive borgerskabs kamp. Derfor skulle KKP kæmpe sammen med den borgerlige bevægelse Kuomintang.

Men der var en opposition mod denne strategi. Trotskij og med ham venstreoppositionen hævdede, at der var kraftig indflydelse fra asiatisk produktionsmåde i Kina og at handelskapitalismen allerede spillede en betydelig rolle. Hertil kom en »teoretisk« opposition (eksempelvis E. Varga), der hævdede at den asiatiske produktionsmåde måtte være grundlaget for analysen af Kina.

Den politiske kamp i SUKP og i Komintern havde på dette tidspunkt antaget former, der kun muliggjorde egentlig diskussion indenfor meget snævre grænser. Hertil kom, at kampen mod Trotskij og venstreoppositionen stod på sit højeste. Det kom i høj grad til at bestemme den videre skæbne for den asiatiske produktionsmåde, den måtte lade livet sammen med Trotskij. Osse KKP opgav fra og med sin 6. kongres enhver yderligere diskussion af begrebet.

56. J.W. Stalin: *Werke*, Berlin 1953, bd. 9, 249.

Hovedslaget kom til at stå blandt russiske orientaler, der førte en række diskussioner i årene 28-31 om sagen. Diskussionen blev afsluttet i februar 1931 i Leningrad, hvor en lang række russiske orientaler på et møde afgjorde, at det nuværende Kina var feudalt. Enkelte af diskussionsdeltagerne hævdede dog, at der i fortiden var eksempler på asiatiske produktionsmåder. Alligevel blev diskussionen opsummeret af M. Godes derhen, at den asiatiske produktionsmåde grundlæggende og fuldstændigt var en forkert kategori. Den blev karakteriseret som sagligt forkert og politisk skadelig⁵⁷.

Diskussionen fik imidlertid et efterslæb mere. Marx' forestilling om flerstrengede historiske forløb gik fløjten. Med støtte i teser udarbejdet af den russiske orientalist V. Struve blev det fastsat, at der overalt i de gamle samfund havde eksisteret ikke blot slaveeri, men havde hersket antikke produktionsforhold. Dermed blev der åbnet for den rent spekulative forestilling om historiens gang, som Stalin fremsatte i 1938 i *SUKP(B)s historie*, 4. kapitel, »Den historiske og dialektiske materialisme«. Her siger han, at historiens gang uomgængeligt, naturnødvendigt og uden undtagelser tilbagelægger vejen fra urkommunismen over slavesamfundet til feudalismen og videre til kapitalismen for så at ende i kommunismen. Hermed var den asiatiske produktionsmåde blevet helt og holdent ekskommunikeret. Og sådan er det den dag i dag i Kina for det ikke skal være løgn. Der opererer man stadig med, at der var slavesamfund før Chou-dynastiet. Og derfor gør man det osse i maoistiske grupper i Vesten.

I 60'erne er den asiatiske produktionsmåde igen blevet rehabiliteret i Sovjet, bl.a. af Struve. Nu kan den bl.a. bruges i kampen mod Kina, idet man betvivler, at en revolution kan gennemføres af ikke-proletariske masser⁵⁸.

Under påvirkning af den antiimperialistiske kamp i Vietnam, Afrika, Latinamerika, Palæstina osv. er der i de senere år kommet en hel del kød på diskussionen. Marx' antydninger om førkapitalistiske produktionsformer er blevet endevendt og diskuteret⁵⁹. Ligeledes er

57. Den russiske diskussion er resumeret af Jan Pečírka i artiklen Die sowjetischen Diskussion über die asiatische Produktionsweise und über die Sklavenhalterformation, *Eirene* III, Praha 1964, 147ff. I samme nr. af *Eirene* har Jean Chesneaux en udmærket oversigtsartikel omkring asiatisk produktionsmåde: Le mode de production asiatique: Une nouvelle étape de la discussion. Til begrebets politiske historie kan ligeledes anbefales: Gianni Sofri: *Über asiatische Produktionsweise*, Frankfurt, 1972.

58. Otto W. Kuusinen på CK-plenum februar 1964. Cit. i Héléne d'Encausse/Stuart Schram: *Marxism and Aisa*, London 1969, 330 f.

59. Se f. eks.: Nguyen Than-Hung: *Zur Theorie der vorkapitalistischen Produktionsweisen bei K. Marx und F. Engels*, Gaiganz 1975. Mostafa Vatankah: *Historischer Materialismus und die Revolution in nichtindustrialisierten Ländern*, Berlin 1973. Ferenc Tökei: *Zur Frage der asiatischen Produktionsweise*, Neuwied 1969. Emmanuel Terray: *Le Marxisme devant les sociétés »primitives«*, Paris, 1969.

der blevet rejst kritik af det empiriske grundlag, Marx fremsatte sine formodninger på. Daniel Thorner⁶⁰ gør således opmærksom på, at Marx' forestillinger om det indiske samfund er ret tvivlsomme. Forestillingen om den simple mest arkaiske type indiske kommune, siger Thorner, synes at basere sig på ret eksceptionelle tilfælde, ligesom forestillingen om fællesejendom er mere end tvivlsom. Han retter opmærksomheden mod den kendsgerning, at efter den indiske opstand var nedkæmpet i 1858 og Taiping oprøret var slået fejl i Kina i 1861, skiftede Marx' interesse til Rusland, hvor et nyt revolutionært fremstød var under opsejling. Og som vi har set, førte hans undersøgelse af de russiske forhold ham til i 1881 at fordømme undermineringen af fællesejendommen, som han i 50'erne havde rost englænderne for. Senest har Perry Andersson plæderet for⁶¹, at begrebet asiatisk produktionsmåde er uden empirisk grundlag i den marxiske form og at der bør foretages nye grundlæggende studier af de asiatiske samfund, inden man slår sig til tåls med fikse kategorier.

Begrebet den asiatiske produktionsmåde har spillet en prominent og delvis ufortjent rolle i de sidste 45 års marxismediskussion. Og dog signalerer denne diskussion et fundamentalt behov for at udvikle marxismen hinsides dogmatiske grænser opstillet af stalinismen eller grænser opstillet af en misforstået Marx ortodoksi. Hos Marx finder man en aldrig standsende interesse for at opstille strategi og taktik for arbejderbevægelsen. Det er og bliver hans afgørende intellektuelle drivkraft. Den konsolidering af imperialismen som skete under kapitalismens længste cyklus, efter 2. verdenskrig, rejste en række nye strategiske problemer om den antiimperialistiske kamp. Krisens gennemslag i 70'ernes begyndelse har ikke gjort disse problemer mindre, tværtimod. Men samtidig har den kastet strategiproblemerne tilbage i de kapitalistiske centre med ny og uformindsket styrke. Hermed er det blevet klart, hvor katastrofalt afbrydelsen af den marxistiske tradition gennem stalinismen har været.

Vi har samlet en lang række konkrete Marx-analyser i dette værk som kan bidrage til genopbygningen af marxismen. Man kan ikke hente færdige teorier ud af dette værk, ej heller færdige historiske analyser. Derimod den konkrete viden om hvordan Marx og Engels i praksis bar sig ad, hvilke interesser der styrede deres undersøgelser og skrivelser og derigennem hente inspiration til opbygning af en nutidig marxisme.

*Morten Thing
juni 1977*

Barry Hindess/Paul Hirst: *Pre-Capitalist Modes of Production*, London 1975.
CERM: sur le «mode de production asiatique», Paris 1969.

60. Daniel Thorner: Marx on India and the Asiatic Mode of Production, *Contributions to Indian Sociology*, IX, 1966, Haag, 33 f.

61. Perry Anderson: The asiatic mode, a.a.

Formationsteorien og historiens mangfoldighed

af Kjeld Schmidt

Verdensmarkedet opstod fra slutningen af 1400-tallet og begyndelsen af 1500-tallet som et produkt af den kapitalistiske samfundsformations opkomst.¹

I og med etableringen af verdensmarkedet blev produktion og forbrug i alle lande, med Marx' udtryk, »kosmopolitisk«. »I stedet for som tidligere at isolere sig og være sig selv nok, træder de forskellige områder og nationer ind i et alsidigt samkvem med hinanden, nationerne kommer til at stå i en alsidig afhængighed af hinanden«. ² Dannelsen af verdensmarkedet, »sammenknytningen af alle folkeslag i verdensmarkedets net«, ³ bibragte dermed menneskehedens historie en integreret og universel karakter, den ikke besad forinden.

»Jo mere de enkelte kredse, som indvirker på hinanden, udvider sig i udviklingens forløb, jo mere de enkelte nationaliteters oprindelige isolation tilintetgøres i kraft af den etablerede produktionsmåde, i kraft af det etablerede samkvem, og i kraft af den derved spontant frembragte arbejdsdeling mellem forskellige nationer, desto mere bliver historien til verdenshistorie.«⁴

Historien har sin egen historie. Alverdens folkeslags historie bliver først verdenshistorie i og med den universelle integration af folkeslagene i internationalt økonomisk samkvem. Først med dannelsen af verdensmarkedet og integrationen af folkeslagene heri bliver verdenshistorien en umiddelbar realitet.⁵ Først da er »verdenshistoriske, empirisk universelle individer sat i stedet for de lokale«, »individernes verdenshistoriske

1. Friedrich Engels: *Herrn Eugen Dührings Umwälzung der Wissenschaft*. [«Anti-Dühring»] (1877-78); MEW, bd. 20, p. 191.
2. Karl Marx und Fr. Engels: *Det kommunistiske partis manifest* (februar 1848); MEUS, bd. 1, p. 30. (MEUS står for Karl Marx og Friedrich Engels: *Udvalgte skrifter*, bd. 1-2, København 1952).
3. Karl Marx: *Das Kapital*, bd. 1 (1867, 2. udg. 1873); MEW, bd. 23, p. 790.
4. Karl Marx und Fr. Engels: *Die deutsche Ideologie. Kritik der neuesten deutschen Philosophie...* (1845-46); kap. 1, (i: Karl Marx / Friedrich Engels: *Ausgewählte Werke in sechs Bänden*, Berlin 1972, bd. 1), pp. 228 f. (Den citerede udgave af værkets første kapitel er resultatet af en ny gennemgang af manuskriptet og afviger en del fra de tidligere udgaver).
5. Karl Marx: »Einleitung« (august 1857); MEGA, bd. II/1.1, p. 44. (MEGA står for Karl Marx / Friedrich Engels: *Gesamtausgabe*, Berlin 1975 ff.)

eksistens« er en realitet, »dvs. eksistensen af individer, der umiddelbart er forbundet med verdenshistorien«. ⁶

Den kapitalistiske samfundsformation er den første formation, der har haft en decideret universel tendens. »Tendensen til at frembringe verdensmarkedet er umiddelbart givet i selve kapitalens begreb. Enhver grænse fremtræder som en skranke, der skal overvindes.« ⁷ Kapitalismen tilintetgjorde de overleverede produktionsmåder og etablerede de kapitalistiske produktionsforhold i global målestok. Kapitalen frembringer dermed »et samfundstrin over for hvilket alle tidligere kun fremtræder som lokale udviklinger af menneskeheden og som naturidolatri«. ⁸ Den kapitalistiske samfundsformation bringer med billige varepriser og kanonbåde den mangfoldigt sammensatte menneskehed i samkvem og bringer dermed enhed i menneskehedens broget mangfoldige historie.

Men eftersom først den kapitalistiske samfundsformation tenderer mod det universelle, betyder det så, at der ikke eksisterer almene udviklingsløve for menneskehedens historie indtil kapitalismens opkomst? Betyder det, at førkapitalistiske formationer kun har lokal eller regional eksistens? Betyder det med andre ord, at teorien om den økonomiske samfundsformations udvikling kun har begrænset gyldighed eller slet ikke har gyldighed for menneskehedens udvikling, før kapitalen med vold og damp bragte enhed i verdenshistoriens mangfoldighed?

Formationsteorien fik af Karl Marx sin klassiske skikkelse i forordet til *Zur Kritik der politischen Ökonomie. Erstes Heft* fra 1859. I teseagtig form skrev Marx her bl.a.:

»I store omrids kan man betegne den asiatiske, den antike, den feudale og den moderne borgerlige produktionsmåde som progressive epoker i den økonomiske samfundsformations udvikling. De borgerlige produktionsforhold er den sidste antagonistiske form for den samfundsmæssige produktionsproces [...]; de produktivkræfter, som udvikler sig i det borgerlige samfunds skød, skaber imidlertid tillige de materielle betingelser for løsningen af denne antagonisme. Med denne samfundsformation ender derfor det menneskelige samfunds forhistorie.« ⁹

Er de i forordet formulerede grundteser i formationsteorien forenelige med den kendsgerning, at historien har sin egen historie? Hvorledes er det muligt at tale om »progressive epoker i den økonomiske samfundsformations udvikling«, når verdensmarkedet endnu ikke er dannet, og når menneskehedens udvikling derfor endnu fremtræder som en broget mangfoldighed af »lokale udviklinger«? Må formationsteoriens gyldighedsområde altså begrænses til den kapitalistiske epoke? Er den klassiske formulering af formationsteorien med andre ord uholdbar? Kan man altså

6. Karl Marx und Fr. Engels: *Die deutsche Ideologie* (1845-46); kap. 1, pp. 226 f.

7. Karl Marx: *Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie* (1857-58); MEGA, bd. II/1.2, pp. 320 f.

8. *Ibid.*, p. 322.

9. Karl Marx: *Zur Kritik der politischen Ökonomie. Erstes Heft* (1859); MEGA, bd. II/2, pp. 100 f.

ikke på basis af formationsteorien placere de kapitalistiske samfundsform som den sidste antagonistiske form? Er den marxistiske teori om den kommunistiske samfundsformation som det lovmæssigt næste stadi i det menneskelige samfunds udvikling altså ikke videnskabeligt begrundet? Har teorien om arbejderklassens ledende rolle, om den socialistiske revolution og om proletariatets diktatur med andre ord blot postulatorisk karakter? Har den revisionistiske kritik af marxismen med andre ord grundlæggende ret i, at den materialistiske historieopfattelse er uholdbar? ¹⁰

Videre: Det er blevet fremført, at Marx selv på et senere tidspunkt skulle have forkastet udformningen af formationsteorien fra 1859 som uholdbar. ¹¹ Nogle af Marx' senere skrifter, især skrifterne om Rusland, jvf. hans udkast til brev til *Otečestvennyja Zapiski* fra 1877 ¹² og hans udkast til brev til Vera Zasulic fra 1881, ¹³ er således blevet fortolket som udtryk for, at Marx selv nåede frem til, at den klassiske formulering af formations-teorien i forordet fra 1859 ikke var gyldig, og at han altså brød med denne formulering.

Marx diskuterede i disse sene skrifter det store spørgsmål, som flere generationer af russiske revolutionære fra og med N. G. Černyševskij baksede med, nemlig spørgsmålet, om det var nødvendigt for Rusland at gennemleve kapitalistiske regimes pinsler for at kunne tilegne sig dets frugter.

Marx havde tidligere placeret kapitalismen som en uhyre progressiv kraft. Kapitalismen tilintetgjorde i global målestok de overleverede naturgroede produktionsmåder og satte i deres sted en produktionsmåde baseret på storindustriel produktion og videnskabeligt-teknisk udvikling.

»Bourgeoisiet river alle, selv de mest barbariske nationer, med ind i civilisationen ved den hurtige forbedring af alle produktionsmidler, ved det kolossale fremskridt med hensyn til samfærdselsmidlerne. De billige varepriser er det svære artilleri, som skyder alle kinesiske mure i grus, som er i stand til at overvinde selv det mest hårdnakkede fremmedhad hos barbarerne. Det tvinger alle nationer til at tilegne sig bourgeoisiets produktionsmåde, hvis de ikke vil gå til grunde; det tvinger dem til at indføre den såkaldte

10. Jvf. f.eks. Eduard Bernstein: *Die Voraussetzungen des Sozialismus und die Aufgaben der Sozialdemokratie* (1899); Hamburg 1969, pp. 33, 209. Revisionismen er bl.a. kendetegnet ved gladeligt at erlægge verbal tribut til den marxistiske teori om den kapitalistiske økonomi for så samtidig at bekæmpe den materialistiske historieopfattelse. Af nyere forfattere i samme ærinde må nævnes hele den »kapitallogiske« skole, jvf. f.eks. Hans-Jørgen Schanz: *Til rekonstruktionen af kritikken af den politiske økonomis omfangslogiske status* Århus 1973, pp. 11, 37, 153-163.

11. Jvf. H.-J. Schanz: *Til rekonstruktionen af kritikken af den politiske økonomis omfangslogiske status* (1973); Uffe Østergaard: »Studiet af førkapitalistiske samfundsforhold - mulighed og relevans. Teoretiske og metodiske problemer«, *Den jyske historiker*, bd. 6, 1976, pp. 52-135, samt Curt Sørensen: *Marxismen og den sociale orden*, Århus 1976, pp. 122 f.

12. Karl Marx: Udkast til brev til *Otečestvennyja Zapiski* (november 1877); dette bind, pp. 248-251.

13. Karl Marx: Tre udkast til et brev til V. I. Zasulic (marts 1881); dette bind, pp. 265-284.

civilisation, dvs. blive bourgeois'er. Kort sagt, bourgeoisiet skaber sig en verden i sit eget billede.«¹⁴

Ved at skabe sig en verden i sit billede skaber bourgeoisiet de materielle forudsætninger for den kommunistiske samfundsfornation. Frembringelsen af verdensmarkedet var således ifølge Marx kapitalens store historiske mission.¹⁵

I overensstemmelse med denne verdenshistoriske placering af kapitalismen bemærker Engels f.eks. i 1848 i en kommentar til Frankrigs kolonisering af Nordafrika:

»Alle disse nationer af barbarer ser meget stolte, ædle og prægtige ud på afstand, men så snart man kommer dem nær, opdager man, at de, ligeså vel som de mere civiliserede nationer, styres af begæret efter vinding og blot anvender grovere og mere grusomme midler. Og når alt kommer til alt, er den moderne borger, med den civilisation, industri, orden og i det mindste relative oplysning, der følger med ham, at foretrække fremfor feudaleren eller den maroderende røver vil lige med den barbariske samfundstilstand, de tilhører.«¹⁶

Og i en række analyser af den historiske betydning af det britiske herredømme i Indien anlagde Marx godt fem år senere en tilsvarende historisk betragtning:

»Det er ganske vist, at England kun var drevet af de allerskændigste interesser, da det forårsagede en social omvæltning i Hindustan, og at den måde, hvorpå denne blev gennemtvunget, var tåbelig. Men spørgsmålet er, om mennesket kan fuldbringe sin mission, uden at der finder en gennemgribende revolution sted i Asiens samfundsform? Hvis dette ikke er tilfældet, har England, uagtet hvilke forbrydelser det har begået, været historiens ubevidste redskab til at frembringe en sådan revolution.«¹⁷

Marx sammenfattede analysen ved at minde om, at de ufattelige og massive ødelæggelser, den britiske herredømme i Indien afstedkom, kun er »det organiske resultat« af det kapitalistiske produktionssystem, og konstaterede dernæst:

»Denne produktion hviler på kapitalens absolutte herredømme. Kapitalens centralisering er af essentiel betydning for kapitalens eksistens som uafhængig magt. Denne centraliserings ødelæggende indflydelse på verdens markeder afslører kun i de mest gigantiske

dimensioner, at den politiske økonomis iboende, organiske love nu er virksomme i hver eneste civiliserede by. Bourgeoisiets historiske periode er nødt til at skabe det materielle grundlag for en ny verden på den ene side det universelle samkvem, der er baseret på menneskehedens gensidige afhængighed, tilligemed midlerne til dette samkvem; på den anden side udviklingen af menneskets produktivkræfter og ændringen af den materielle produktion til en videnskabelig beherskelse af naturkræfterne. Bourgeoisiets industri og handel skaber disse materielle betingelser for en ny verden på samme måde som geologiske revolutioner har skabt jordens overflade. Når en omfattende social revolution har overtaget resultaterne af bourgeoisiets epoke, verdensmarkedet og de moderne produktivkræfter, og har underkastet dem de mest fremskredne folkeslags fælles kontrol, først da vil menneskets fremskridt ophøre med at ligne hint afskyelige hedenske idol, der kun ville drikke nektar af de dræbtes kranier.«¹⁸

Fra sidst i 1870'erne anlagde Marx og Engels imidlertid et noget andet syn på kapitalismens rolle. I det russiske tidsskrift *Otečestvennyja Zapiski* fra oktober 1877 havde den liberale narodnik N. K. Mihailovskij i kamp mod marxismen tilskyndet »russiske mænd til at finde en udviklingsgang for deres fædreland, forskellig fra det, der er foregået og foregår i det vestlige Europa.«¹⁹ Han forsøgte at lægge gift for marxismen ved at hævde, at Rusland ifølge denne nødvendigvis måtte gennemgå det kapitalistiske regimes rædsler. I sit udkast til brev til tidsskriftets redaktion afviste Marx imidlertid kategorisk, at hans »historiske skitse af kapitalismens opkomst i Vesteuropa« (i kapitlet om den sk. oprindelige akkumulation i *Kapitalen*) skulle kunne fortolkes som

»en historiefilosofisk teori om den almindelige udvikling, som skæbnebestemt bliver påtvunget alle folk, uanset hvilke historiske betingelser de befinder sig under, for til sidst at nå til den økonomiske formation, som med det samfundsmæssige arbejdes største produktive kraft sikrer den mest alsidige udvikling af mennesket.«²⁰

Den eneste konklusion om Ruslands fremtid, Mihailovskij kunne have draget af Marx' »historiske skitse«, var iflg. Marx denne:

»Hvis Rusland forsøger at blive en kapitalistisk nation i lighed med de vesteuropæiske nationer - og i de senere år har landet gjort meget store anstrengelser i denne retning -, så vil dette ikke lykkes, med mindre det forud har forvandlet en stor del af sine bønder til proletarer; og herefter, når landet først er blevet ført ind under det kapitalistiske regime, så vil det blive underkastet dette

14. Karl Marx und Fr. Engels: *Det kommunistiske partis manifest* (februar 1848); MEUS, bd. 1, p. 30 f.
15. Karl Marx: *Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie* (1857-58); MEGA, bd 11/1.1, pp. 92-94 og bd. 11/1.2, p. 322.
16. *The Northern Star*, 22. januar 1848; dette udvalg, bd. 1, p. 39. Jvf. endvidere Fr. Engels: »Bevægelserne i 1847«, *Deutsche-Brüsseler Zeitung*, 23. januar 1848; dette udvalg, bd. 1, p. 34.
17. Karl Marx: »Det britiske herredømme i Indien«, *New York Daily Tribune*, 25. juni 1853; dette udvalg, bd. 1, p. 180.

18. Karl Marx: »De fremtidige resultater af det britiske herredømme i Indien«, *New York Daily Tribune*, 8. august 1853; dette udvalg, bd. 1, p. 217.
19. *Otečestvennyja Zapiski*, 1877, nr. 10, p. 326.
20. Udkast til brev til *Otečestvennyja Zapiski* (november 1877); dette bind, p. 250.

systems ubønhørlige love på samme måde som andre profane nationer. Kort og godt.«²¹

For ikke at overlade noget til gisninger anførte Marx, at han efter at have lært sig russisk og i mange år studeret de officielle og andre publikationer om den økonomiske udvikling i Rusland var nået frem til dette resultat:

»hvis Rusland fortsætter med at følge samme vej, som det har gjort siden 1861, vil det forpasse den mest oplagte lejlighed som historien nogensinde har tilbudt et folk til at undgå alle de kapitalistiske regimes pinsler.«²²

Hvorledes forholder denne analyse af Ruslands fremtid sig til analysen af resultaterne af det britiske herredømme i Indien? Hvorledes forholder Marx' kategoriske afvisning af »en almen historiefilosofisk teori, hvis højeste dyd er, at den er overhistorisk«²³ sig til formuleringen af formationsteorien i forordet fra 1859? Er formationsteorien i sin klassiske formulering »overhistorisk«? Har den borgerlige og revisionistiske kritik af den historiske materialisme altså ret?²⁴

1. Det almene, det særlige og det enkelte

Det kan siges straks, at der intet brud er i Marx' historieteori mellem f.eks. 1859 og 1877. Problemet ligger et helt andet sted. Når formuleringen af formationsteorien i forordet fra 1859 opfattes som værende i modsætning til Marx' senere afvisning af »en almen historiefilosofisk teori, hvis højeste dyd er, at den er overhistorisk«, er det et udslag af, at man læser noget ind i formuleringen fra 1859, der ikke er der. Det er udtryk for en mangelfuld forståelse af Marx' materialisme.

1.1. Materialisme og idealisme

For Hegel var abstrakt tænkning ingen dyd.²⁵ Den abstrakte tænkning ser bort fra tingenes mangfoldighed. Kunsten består i at tænke konkret, dvs. gennem abstraktion at udtrykke tingenes konkrete, specifikke natur. Ved udtrykket *det konkrete* forstod Hegel enheden i mangfoldigheden, dvs. enheden af forskellige og modsatrettede bestemmelser; ved udtrykket *det*

21. Ibid, p. 250.

22. Ibid, p. 249.

23. Ibid, p. 251.

24. »Der findes ingen menneskehedens historie, der findes kun et ubestemt antal historier om diverse aspekter af menneskelivet«, hævder den nypositivistiske filosof, Karl R. Popper i sit store kampskrift mod marxismen. (Karl R. Popper: *The Open Society and its Enemies*, vol. 2 (1945, rev. udg. 1952, 1962, 1966); New York 1967, p. 270.)

25. Jvf. G. W. F. Hegel: »Wer denkt abstrakt?« (1807); *Werke*, bd. 2, Frankfurt am Main 1970, pp. 575-581.

abstrakte forstod han derimod den almene lighed mellem fænomener. Tilsvarende skelnede han mellem *forestillingen* om en ting og *begrebet* om en ting. Forestillingen såvel som begrebet er abstrakt. Hverken forestillingen eller begrebet kan udtrykke virkelighedens sanselige fylde. I forestillingen udtrykkes den abstrakte lighed mellem fænomener, *det abstrakt-almene*. I begrebet udtrykkes også noget alment, men vel at mærke det almene, der omfatter rigdommen af specifikke egenskaber, erkendt i deres indreenhed; begrebet udtrykker *det konkret-almene*.²⁶

For så vidt var Hegel materialist. Problemet er, at det konkrete for Hegel ikke var det virkelige udgangspunkt, men et produkt af tænkningen.

Idealismen er som bekendt bestemt ved sit særlige svar på »filosofiens grundspørgsmål«, spørgsmålet om åndens eller materiens primat. Idealismens svar på dette spørgsmål er dog som regel ikke bevidst og direkte. Faktisk vil - som påpeget af Lenin i forbindelse med kritikken af A. Bogdanov - »ikke en eneste idealist bestride naturens primære oprindelse«. Sagen er imidlertid den, som Lenin udtrykker det, at for idealismen

»var det ikke nogen primær oprindelse, i virkeligheden tages naturen ikke *som umiddelbart* givet, som udgangspunkt for erkendelsesteorien. [...] Kernen i idealismen består i, at den tager det psykiske som første udgangspunkt; ud fra dette udledes naturen, *og først derpå* udledes den almindelige menneskelige bevidsthed af naturen. Det oprindelige 'psykiske' viser sig derfor altid som en død abstraktion, der dækker over en udvandet teologi.«²⁷

Kernen i idealismen er med andre ord, at den - bevidst eller ubevidst - lader tænkningen tage udgangspunkt i et produkt af tænkningen, i det abstrakt-almene. Det virkelige udgangspunkt derimod er det konkrete:

»Det konkrete er konkret, fordi det er sammenfatningen af mange bestemmelser, altså det mangfoldiges enhed. I tænkningen fremtræder det konkrete derfor som sammenfatningens proces, som resultat, ikke som udgangspunkt, selv om det er det virkelige udgangspunkt og derfor også er udgangspunktet for anskuelsen og forestillingen.«²⁸

Netop fordi det konkrete er sammenfatningen af mange bestemmelser, fremtræder det konkrete i tænkningen som *resultat* af tænkningen, ikke som tænkningens udgangspunkt. Idealismen lader sig vildføre af dette skin.

»Hegel geråede derfor ud i den illusion at opfatte det reale som resultat af den i sig selv sammenfattende, i sig selv fordybende og

26. Jvf. E. V. Iljenkov: *Die Dialektik des Abstrakten und Konkreten im »Kapital« von Karl Marx* (1960), Vestberlin 1979, pp. 23-26, 42-46, 147-157.

27. V. I. Lenin: *Materialisme og empiriokriticisme. Kritiske bemærkninger om en reaktionær filosofi* (1909); København 1970, pp. 191 f.

28. Karl Marx: »Einleitung« (august 1857); MEGA, bd. 1/1.1, p. 36.

af sig selv bevægende tænkning, mens metoden at stige fra det abstrakte op til det konkrete kun er tænkningens måde at tilegne sig det konkrete på, at reproducere det som et åndeligt konkretum. Men på ingen måde selve det konkrètes tilblivelsesproces.«²⁹

Den konkrete realitet er udgangspunktet for tænkningen. Den videnskabelige tænkning reproducerer det konkrete ad tænkningens vej og frembringer derved en kognitiv repræsentation af den konkrete totalitet, en tanketotalitet. For Hegel, for hvem »den begribende tænkning er det virkelige menneske«, og for hvem »den begrebne verden som sådan er den eneste virkelige, fremtrådte kategoriernes bevægelse derfor som den virkelige produktionsakt [...], hvis resultat verden er; og dette er - men dette er igen en tautologi - for så vidt rigtigt, som den konkrete totalitet som tanketotalitet, som et tankekonkretum faktisk er et produkt af tænkning«.³⁰

Derved forflygtigede Hegel det konkrete, det var hans agt at finde vejen til. Hans idealistiske position blokerer vejen til det konkrete. »For Hegel er tænkeprocessen, som han endda under navnet ideen forvandler til et selvstændigt subjekt, demiurgen for det virkelige, der kun udgør ideens ydre fremtoning«.³¹ Han hævdede således, at »selve den logiske fornuft er [...] det substantielle eller reale, der sammenholder alle abstrakte bestemmelser i sig og er deres gedigne, absolut konkrete enhed«.³² Hegel selvstændigjorde derved det almene, bestemte det ideelt, gjorde selve begrebet genstandsmæssigt. Begrebet var for ham det i og for sig selv værende. Det enkelte var således en realisering af det almene.

Denne modstilling af det almene og det enkelte er »grunddualismen« i Hegels logik.³³ I kraft af denne modstilling af det almene og det enkelte, i kraft af selvstændiggørelsen af det almene som det substantielle forfladige Hegel det konkrete, virkelighedens uendelige modsætningsfyldte mangfoldighed til blotte differentierede bestemmelser af ét og samme væsen, den absolutte idé. De virkelige modsætninger blev derved fremtrædelsesformer for en angiveligt »dybere«, men slet og ret idéel identitet. I 1843, i et skrift helliget opgøret med Hegels filosofi, fremhævede Marx denne afstumpning af modsætningerne som Hegels hovedfejl:

»Hegels hovedfejl består deri, at han opfatter modsigelsen i fremtoningen som enhed i idéen, i væsnet, mens modsigelsen rigtignok har noget dybere som sit væsen, nemlig en væsentlig modsigelse.«³⁴

Hos Hegel - og hos idealismen generelt - perverteres dialektikken. Det almene selvstændiggøres som det substantielle, det særlige og det enkelte bliver blotte fremtrædelsesformer for det almene, mangfoldigheden

29. Ibid

30. Ibid, p. 37.

31. Karl Marx: *Das Kapital*, bd. 1 (1867, 2. udg. 1873); MEW, bd. 23, p. 27.

32. G. W. F. Hegel: *Wissenschaft der Logik* (1812-16); Berlin 1971, bd. 1, p. 29.

33. Karl Marx: *Zur Kritik der Hegelschen Rechtsphilosophie* (1843); MEGA, bd. 1/2, p. 98.

34. Ibid., p. 100.

blegner, modsætningerne forfladiges. Præcist det samme kan man sige om den »materialisme«, der ikke tager udgangspunkt i naturen som umiddelbart givet, i materiens uendelige mangfoldighed, men i en så at sige denatureret materie, i en abstraktion.³⁵ Også her selvstændiggøres det almene som det substantielle, mangfoldigheden blegner, modsætningerne forfladiges.

Marxismen er levende, saft- og kraftfuld materialisme. Det konkrete er ikke et farve- og smagsløst produkt af tænkningen. Genstanden er i sig selv konkret. Materien er uendeligt mangfoldig. Den er kendetegnet ved den »universelle, alsidige, levende sammenhæng af alt med alt«.³⁶ Det konkrete er enheden i genstandens mangfoldighed, den reale sammenhæng og vekselvirkning mellem alle genstandens aspekter. På et tidligt tidspunkt skrev Engels således til Marx: »vi må udgå fra empirismen og materialismen [...]; vi må udlede det almene fra det enkelte, ikke af det selv eller ud af den blå luft à la Hegel.«³⁷

Den materialistiske kritik af den idealistiske forfalskning og forfladigelse af dialektikken hos Hegel m.fl., som Marx indledte med kritikken af den hegel'ske retsfilosofi i sommeren 1843, blev opsummeret kun to år senere i et kampskrift vendt mod »unghegelianerne«. Heri afregner Marx og Engels effektivt med, hvad de betegner som »den spekulative konstruktions hemmelighed«:

»Når jeg ud fra de virkelige æbler, pærer, jordbær, mandler danner mig den almene forestilling 'frugt'; når jeg går videre og *bilder mig ind*, at min ud fra de virkelige frugter vundne abstrakte forestilling 'frugten' skulle være et uden for mig eksisterende væsen, ja skulle være pærens, æblets etc. *sande* væsen, så erklærer jeg - *spekulativt* udtrykt - 'frugten' for æblets, pærens, mandlens etc. *substans*. I så fald siger jeg altså, at det for pæren er uvæsentligt at være pære, for æblet uvæsentligt at være æble. Det væsentlige ved disse ting er altså ikke deres virkelige, sanseligt anskuelige tilværelse [Dasein], men det væsen, jeg har abstraheret fra dem og tillagt dem, min forestillings væsen, 'frugten'. Jeg erklærer altså i så fald æble, pære, mandel etc. for blotte eksistensmåder, *modi* for 'frugten'. Min forgængelige, af sanserne understøttede forstand *skelner* ganske vist et æble fra en pære og en pære fra en mandel, men min spekulative fornuft erklærer denne sanselige forskellighed for uvæsentlig og ligegyldig. Den ser i æblet *det samme* som i pæren og i pæren *det samme* som i mandlen, nemlig 'frugten'. De særegne virkelige frugter gælder nu kun som *skinfrugter*, hvis *sande* væsen er 'substansen', 'frugten'.

35. Stalin opfattede f.eks. alle særlige og individuelle foreteelser som instancieringer af almene principper. Var disse almene principper først bestemt, kunne det særlige og det enkelte således udledes af det almene ved simpel logisk deduktion. Jvf. J. Stalin: »Om dialektisk og historisk materialisme« (september 1938), i *Leninismens problemer* (1940), København 1949, pp. 530-556.

36. V. I. Lenin: *Konspækt zu Hegels »Wissenschaft der Logik«* (sept.-dec. 1914); *Werke*, bd. 38, Berlin 1964, pp. 136 f.

37. Fr. Engels til Karl Marx, 19. november 1844; MEW, bd. 27, p. 12.

På denne måde når man ikke til nogen særlig *rigdom* af *bestemmelser*. Den mineralog, hvis hele videnskab indskrænker sig dertil, at alle mineralers hemmelighed er *mineralet* - ville være mineralog - *i egen indbildning*. Ved ethvert mineral siger den spekulative mineralog '*mineralet*', og hans videnskab indskrænker sig til at gentage dette ord så ofte, som der findes virkelige mineraler.

Den spekulation, der af de forskellige virkelige frugter har lavet én abstrakt '*frugt*', '*frugten*', må derfor - for at opnå skindet af et virkeligt indhold - på en eller anden måde forsøge at komme tilbage igen fra '*frugten*', fra '*substansen*' til de virkelige *forskelligartede* profane frugter, til pæren, æblet, mandlen etc. Lige så let, det nu er ud fra de virkelige frugter at skabe den abstrakte forestilling '*frugten*', lige så vanskeligt er det at frembringe virkelige frugter ud fra den abstrakte forestilling '*frugten*'. Det er tilmed umuligt at komme fra en abstraktion til det *modsatte* af abstraktionen, hvis jeg ikke *opgiver* abstraktionen.

Den spekulative filosof opgiver derfor igen abstraktionen '*frugten*', men på en *spekulativ*, *mystisk* måde, nemlig under udseende af *ikke* at opgive den. Han går derfor i virkeligheden også kun for et syns skyld ud over abstraktionen. Han ræsonnerer omtrent således:

Hvis æblet, pæren, mandlen, jordbærrene i sandhed ikke er andet end '*substansen*', '*frugten*', så melder sig spørgsmålet, hvorledes det kommer sig, at '*frugten*' viser sig for mig snart som æble, snart som pære, snart som mandel, hvoraf kommer dette *skin* af *manøfoldighed*, der så iøjnefaldende modsiger min spekulative anskuelse om *enheden*, *substansen*, *frugten*?

Det kommer af, svarer den spekulative filosof, at '*frugten*' ikke er et dødt, forskelsløst, hvilende, men et levende, fra sig selv forskelligt, bevæget væsen. De profane frugters forskellighed er ikke kun af betydning for *min* sansmæssige forstand, men for '*frugten*' selv, for den spekulative fornuft. De forskellige profane frugter er forskellige livsytringer af den '*éne frugt*', de er krydstalliseringer dannet af '*frugten*' selv. Altså antager '*frugten*' i f.eks. æblet en æblemæssig tilværelse, i pæren en pæremæssig tilværelse. Man må altså ikke længere sige, at æblet er '*frugten*', mandlen er '*frugten*', men derimod: '*frugten*' sætter sig som pære, '*frugten*' sætter sig som æble, '*frugten*' sætter sig som mandel, og de forskelle, der adskiller æble, pære, mandel fra hinanden, er netop '*frugtens*' selvdifferentieringer og gør netop de særlige frugter til forskellige led i '*frugtens*' livsproces. '*Frugten*' er altså ikke længere nogen indholdsløs, forskelsløs enhed, den er enheden som frugternes *alt-hed*, deres '*totalitet*', der udgør en '*organisk inddelt rækkefølge*'. For hvert led i denne rækkefølge antager '*frugten*' en mere udviklet, mere artikuleret tilværelse, indtil den endelig som '*sammenfatningen*' af alle frugter samtidig er den levende *enhed*, som indeholder hver af dem opløst i sig og skaber hver af dem ud fra sig selv [...].

Man ser: mens den kristne religion kun kender én inkarnation af gud, så besidder den spekulative filosofi lige så mange inkarnationer, som der findes ting, ligesom de her i enhver frugt besidder en inkarnation af substansen, den absolutte frugt. Hovedinteressen for de spekulative filosoffer består altså i at frembringe *eksistensen* af de virkelige profane frugter og med hemmelighedsfulde miner at sige, at der findes æbler, pærer, mandler og rosiner.«

Men, pointerede Marx og Engels:

»æblerne, pærene, mandlerne og rosinerne, som vi genfinder i den spekulative verden, er kun blotte *skinæbler*, *skinpærer*, *skinmandler* og *skinrosiner*, thi de er livsmomenter af '*frugten*', dette abstrakte *forstandsvæsen*, de er altså selv abstrakte *forstandsvæsner*. Det morsomme ved spekulationen er at genfinde alle virkelige frugter, men vel at mærke som frugter, der har en højere mystisk betydning; er fremvokset af din hjernes æter og ikke af den naturlige jordbund; inkarnationer af '*frugten*', af det *absolutte subjekt*. Når du vender tilbage fra abstraktionen, fra det *overnaturlige* forstandsvæsen '*frugten*' til de virkelige *naturlige* frugter, så giver du dermed tillige de naturlige frugter en overnaturlig betydning og forvandler dem til lutter abstraktioner. Din hovedinteresse er det netop at påvise '*frugtens*' *enhed* i alle disse livsytringer, i æblet, pæren, mandlen, altså disse frugters *mystiske sammenhæng*, og påvise hvorledes '*frugten*' i enhver af disse *trinvis* virkeliggøres og *nødvendigvis* fra sin tilværelse som f.eks. rosin går videre til sin tilværelse som mandel. De profane frugter består derfor *ej heller længere* i deres *naturlige* egenskaber, *men* i kraft af deres *spekulative* egenskab, i kraft af hvilken de indtager en bestemt plads i '*den absolutte frugts*' livsproces.

Det almindelige menneske mener ikke at sige noget ekstraordinært, når han siger, at der findes æbler og pærer. Men når filosofen udtrykker disse eksistenser på spekulativ vis, har han sagt noget *ekstraordinært*. Han har fuldført et *mirakel*, han har af det uvirkelige *forstandsvæsen* '*frugten*' frembragt de virkelige naturvæsner, æblet, pæren etc., dvs. han har af sin *egen abstrakte forstand*, som han forestiller sig som et absolut subjekt uden for sig selv, her som '*frugten*', *frembragt* disse frugter, og i hver eksistens han udtaler, fuldfører han en skabelsesakt.

Det er klart, at den spekulative filosof kun overkommer denne forbløffende skabelsesakt, idet han indskyder alment kendte, i den virkelige anskuelse forefundne egenskaber ved æblet, pæren, etc. som bestemmelser, han har *opfundet*; idet han giver det, som kun den abstrakte forstand kan skabe, nemlig de abstrakte forstandsformer, de virkelige tings *navn*; idet han endelig erklærer sin *egen* virksomhed, hvorved *han overgår* fra forestillingen om æblet til forestillingen om pæren, som det absolutte subjekts, '*frugtens*' *selvvirksomhed*.

Denne operation kalder man i spekulativ talemåde: begribe *substansen* som *subjekt*, som *indre proces*, som *absolut person*, og

denne opfattelsesmåde [Begreifen] udgør den væsentlige karakter ved den *hegel'ske* metode.«³⁸

Det almene er prædikat, ikke subjekt. Det almene »sætter sig« ikke som det enkelte. Det enkelte er ikke en instantiation af det almene. Det almene fremgår tværtimod af det enkeltes bevægelse. Vi må derfor udlede det almene af det enkelte. Vi må tage udgangspunkt i den umiddelbart givne, brogede og modsætningsfyldte mangfoldighed. Eller med Lenins formulering:

»[Det] enkelte eksisterer kun i den sammenhæng, der fører til det almene. Det almene eksisterer kun i det enkelte, kun gennem det enkelte. Enhver individualitet er (en partikel eller en side eller det væsentlige ved) det enkelte. Enhver generalitet omfatter kun tilnærmelsesvis alle enkelte genstande. Enhver individualitet indgår ufuldstændigt i det almene osv. osv. Enhver individualitet hænger med tusinde overgange sammen med en anden art af individualiteter (ting, fremtoning, processer) osv.«³⁹

1.2. Det almene og det virkelige

Det almene eksisterer ikke selvstændigt; det eksisterer ikke uden for, over eller bag ved det enkelte. Det almene kan kun eksistere i det enkelte. Dette er en af materialismens grundsætninger.

Eftersom det almene kun eksisterer i det enkelte, er det almene ikke umiddelbart synligt.⁴⁰ Erkendelsen af det almene kræver abstraktionskraft. Det almene er imidlertid ikke en konstruktion. Selv om det almene ikke eksisterer selvstændigt og derfor kun kan erkendes ved hjælp af abstraktion, har det objektiv karakter. Dette er det springende punkt i forhold til den subjektivt-idealistiske kritik af marxismen. I den metafysiske tænkning er det almene absolut modstillet det særlige og det enkelte. Den objektive idealisme (Hegel) tillægger det almene en selvstændig eksistens som det substantielle, hvis blotte fremtoning det enkelte er, mens den subjektive idealisme (nykantianisme, nypositivisme og eksistentialfilosofi) derimod reducerer det almene til en mental konstruktion. Fælles for begge retninger er, at det almene modstilles det særlige og det enkelte. Den sk. »kapitallogiske« skole har således, via Frankfurterskolen, sine rødder i den subjektive idealisme (nykantianisme, eksistentialfilosofi, negativ teologi).⁴¹ Den »kapitallogiske« skoles gamle stormester, Roman Rosdolsky hævdede f.eks., »at den gennemgående antagelse i de to første bind [af *Kapitalen*], at varerne udveksles til deres

38. Karl Marx og Fr. Engels: *Die heilige Familie...* (1845); MEW, bd. 2, pp. 60-62.

39. V. I. Lenin: »Zur Frage der Dialektik« (1915); *Werke*, bd. 38, p. 340.

40. A. K. Pokrytan: *Das Historische und das Logische in der ökonomischen Theorie des Sozialismus* (1978); Berlin 1981, p. 38.

41. For en kritik af kapitallogikken, jvf. Peter Ruben: »Über Methodologie und Weltanschauung der Kapitallogik«, *Sozialistische Politik*, nr. 42, Vestberlin 1977, pp. 40-64, og Camilla Warnke: »Lenins Dialektik-Konzept und linksradikale Imperialismus-Deutungen«, *Deutsche Zeitschrift für Philosophie*, bd. 27, nr. 3, 1979, pp. 288-299.

værdier, var af rent metodologisk karakter og ikke skulle udsige noget om den konkrete virkelighed.«⁴² En anden af ophavsmændene til retningen, H.-G. Backhaus, hævder tilsvarende, at »den 'almene genstand' som sådan, dvs. værdien som værdi slet ikke lader sig udtrykke, men kun 'fremtræder' i fordrejet form, nemlig som et 'forhold' mellem to brugsværdier.«⁴³ Eftersom det almene, værdien, ikke fremtræder selvstændigt som det almene, som værdi, og altså ikke fremtræder umiddelbart iagttageligt, er det iflg. Backhaus »noget tænkt«. »Værdien af et produkt er som noget tænkt forskelligt fra produktet selv. På den anden side er værdien altid et produkts værdi og fremtræder således som 'idealform' for noget materielt. Som noget tænkt er værdien bevidstheden 'iboende'.«⁴⁴ Men et væsen, der ikke fremtræder, er et uvæsen. Det er et fantasifoster. Det væsentlige fremtræder. Men det fremtræder aldrig »som sådant«. Al »videnskab ville være overflødig, hvis tingenes fremtrædelsesform umiddelbart faldt sammen med deres væsen.«⁴⁵ Det væsentlige fremtræder altid i fordrejet form. Videnskabens opgave er netop at finde det væsentlige i fremtoningen, dvs. genstandens »indre sammenhæng«, dens »indre organisation.«⁴⁶

Det almene eksisterer i det enkelte, kan kun eksistere i det enkelte. Det vil sige, at det almene har *real* eksistens. Det eksisterer *genstandsmæssigt*, men ikke »som sådant«. Det eksisterer *i det enkelte*. Et specifikt eller individuelt fænomen kan i den givne helhed have en rolle som »bærer« af det almene. Det enkelte varetager i så fald en *almen funktion* inden for totaliteten. For Hegel var en sådan tanke utænkelig. Hans idealistiske position blokerede ham. Da Marx i 1843 havde overvundet den hegel'ske dualisme mellem det almene og det enkelte, var han således - i 1844 - i stand til at nå frem til en materialistisk forståelse af det almenes reale eksistens i det enkelte:

»Hvorpå beror en delvis, en kun politisk revolution? På at en ~~del~~ af det borgerlige samfund frigør sig og får det *almindelige* herredømme, på at en bestemt klasse ud fra sin *særlige situation* iværksætter samfundets almene frigørelse. [...] Ingen klasse i det borgerlige samfund kan spille denne rolle uden at fremkalde et øjeblikkens entusiasme i sig selv og i massen, et øjeblik hvori [...] denne klasses opfattes og anerkendes som dets *almene repræsentant* [...]. Kun i de almene samfundsrettigheders navn kan en særlig klasse kræve det almene herredømme for sig selv.«⁴⁷

42. Roman Rosdolsky: »Einige Bemerkungen über die Methode des Marxschen 'Kapital' und ihre Bedeutung für die heutige Marxforschung«, i: Walter Euchner und Alfred Schmidt (red.): *Kritik der politischen Ökonomie heute. 100 Jahre 'Kapital'*, Frankfurt am Main - Wien 1968, pp. 9-21, her p. 16.

43. Hans-Georg Backhaus: »Zur Dialektik der Wertform« (1965), i Alfred Schmidt (red.): *Beiträge zur marxistischen Erkenntnistheorie*, Frankfurt am Main 1969, pp. 128-152, her p. 131.

44. Ibid, p. 135.

45. Karl Marx: *Das Kapital*, bd. 3 (1864-65); MEW, bd. 25, p. 825.

46. Ibid, pp. 324, 839.

47. Karl Marx: »Zur Kritik der Hegel'schen Rechts-Philosophie. Einleitung« (1844), MEGA, bd. 1/2, pp. 179-180.

Denne materialistiske opfattelse af forholdet mellem det almene, det særlige og det enkelte gennemsyrrer Marx' metode. Et eksempel fra analysen af kapitalismens politiske økonomi: Når man udveksler en vare mod en anden optræder den anden i »ækvivalentform«, dvs. i en form, hvor den netop har en almen funktion. »Det varelegeme, der tjener som ækvivalent, gælder bestandig som legemliggørelse af abstrakt menneskeligt arbejde og er bestandig produktet af et bestemt nyttigt, konkret arbejde. Dette konkrete arbejde bliver altså til udtryk for abstrakt menneskeligt arbejde«. Idet det konkrete arbejde, der har frembragt den vare, der befinder sig i ækvivalentformen, »gælder som det blotte udtryk for forskelsløst menneskeligt arbejde«, er det »arbejde i umiddelbart samfundsmæssig form«. Når alle andre varer udtrykker deres værdi i forhold til én eneste vare, f.eks. guld, er dennes værdiform »enkel og fælles, altså almen«. Den optræder i funktionen almen ækvivalent. Denne enkelte vares materielle form »gælder derfor som den synlige inkarnation af, den almene samfundsmæssige forpupning af alt menneskeligt arbejde«. Det privatarbejde, der har frembragt denne vare, befinder sig samtidig i »almen samfundsmæssig form«. ⁴⁸

1.3. Det abstrakte og det konkrete i erkendelsesprocessen

Genstanden for forskningen eksisterer objektivt. Den umiddelbart givne, konkrete helhed i dens mangfoldige relationer og facetter er udgangspunktet for tænkningen. Genstandens væsen, dens indre struktur og bevægelseslov kan imidlertid ikke erkendes umiddelbart. Eftersom det almene kun eksisterer i det enkelte, i genstandens mangfoldige relationer og facetter, kan det almene kun erkendes gennem abstraktion.

Den umiddelbart givne forestilling om totaliteten er derfor »kaotisk«. Det »forestillede konkrete« er en »kaotiske forestilling om helheden«. Forestillingen er kun konkret ved en overfladisk betragtning; i virkeligheden har den abstrakt karakter, for så vidt som den abstraherer fra de ikke umiddelbart iøjnefaldende, væsentlige bestemmelser. Skal man f.eks. analysere et lands økonomiske struktur, er det nærliggende at begynde med dets befolkning. Men forestillingen om befolkningen er ikke det reale og konkrete udgangspunkt, det umiddelbart forekommer at være.

»Befolkningen er en abstraktion, hvis jeg f.eks. udelader de klasser, den består af. Disse klasser er igen et tomt ord, hvis jeg ikke kender de elementer, de beror på. F.eks. kapital, lønarbejde, etc. Disse elementer forudsætter udveksling, arbejdsdeling, priser etc. Kapital er f.eks. intet uden lønarbejde, uden værdi, penge, pris etc. Skulle jeg altså begynde med befolkningen, så ville det være en kaotisk forestilling om helheden, og gennem nærmere bestemmelser ville jeg analytisk komme til stedse mere enkle begreber; fra det forestillede konkrete til stadigt tyndere abstrakta, til jeg var nået til de mest enkle bestemmelser. Derfra skulle rejsen tilbage

48. Karl Marx: *Das Kapital*, bd. 1 (1867, 2. udg. 1873); MEW, bd. 23, pp. 72, 73, 79, 81.

igen tiltrædes, til jeg endelig igen ankom til befolkningen, men denne gang ikke befolkningen som en kaotisk forestilling om helheden, men som en rig totalitet af mange bestemmelser og relationer.«⁴⁹

Denne dobbelte bevægelse udgør den grundlæggende struktur i den videnskabelige erkendelsesproces.

»Den første vej er den, økonomien fulgte historisk, da den opstod. 1600-tallets økonomer begynder f.eks. altid med det levende hele, befolkningen, nationen, staten, flere stater etc.; de ender imidlertid altid med, at de gennem analyse finder nogle bestemmende abstrakte, almene relationer, så som arbejdsdeling, penge, værdi etc. Så snart disse enkelte momenter var blevet mere eller mindre fikseret og abstraheret, begyndte de økonomiske systemer, der fra det enkle, så som arbejde, arbejdsdeling, behov, bytteværdi stiger op til stat, udveksling mellem nationer og verdensmarked. Det sidste er åbenbart den videnskabeligt rigtige metode [...] På den første vej blev den fulde forestilling forflygtiget til abstrakt bestemmelse; på den anden fører de abstrakte bestemmelser til reproduktion af det konkrete ad tænkningens vej.«⁵⁰

Reproduktionen af det konkrete ad tænkningens vej er en bevægelse »fra det abstrakte til det konkrete«. Abstraktionen er en vej til teoretisk reproduktion af det konkrete. Det er gennem denne metode, tænkningen »tilegner sig det konkrete«.⁵¹ »Lykkes dette, og genspejles stoffets liv nu i idéens form, så kan det se ud, som om man har at gøre med en konstruktion a priori.«⁵² Det er dette skin, der bedrager idealismen.

De abstrakte kategorier er ikke givet en gang for alle. De dannes gennem generalisering fra det empiriske materiale, dvs. gennem udskillelse af det abstrakt-almene. »Forskningen må tilegne sig stoffet i detaljer, analysere dets forskellige udviklingsformer og opspore disse indre forbindelser. Først når dette arbejdet er fuldført, kan den virkelige bevægelse fremstilles overensstemmende hermed.«⁵³

Metoden er imidlertid ikke lineær. Der findes uforstandige såvel som forstandige abstraktioner.⁵⁴ Hvilke abstraktioner er forstandige? Det vil vise sig, efterhånden som den teoretiske reproduktion af den konkrete totalitet skrider frem og åbenbarer modsigelser og mangler i systemet af kategorier. Forskningen må således bestandig vende tilbage til det

49. Karl Marx: »Einleitung« (august 1857); MEGA, bd. II/1.1, p. 36.

50. Ibid.

51. Ibid.

52. Karl Marx: *Das Kapital*, bd. 1 (1867, 2. udg. 1873); MEW, bd. 23, p. 27.

53. Ibid.

54. Karl Marx: »Einleitung« (august 1857); MEGA, bd. II/1.1, p. 23.

empiriske grundlag.⁵⁵ Man må bevæge sig i ring for at komme fremad. Erkendelsens udvikling er som al udvikling »spiralformet«.

2. Begrebet »den økonomiske samfundsformation«

Hvad er forholdet mellem det almene, det særlige og det enkelte i formationsteorien? Lad os først se nærmere på selve formationsbegrebet.

2.1. Det abstrakt-almene og det konkret-almene

Det samfundsmæssige liv er uendeligt mangfoldigt. Det fremtræder som myriader af individuelle foreteelser. Begrebet »økonomisk samfundsformation« er en abstraktion, der fremhæver det grundlæggende fælles, det typiske, det *almene* i dette umådelige netværk af individuelle foreteelser.⁵⁶ For så vidt er den økonomiske samfundsformation et abstrakt-almene begreb. En sådan forståelse af begrebet er imidlertid ikke dækkende.

I perioden 1857 til 1863 arbejdede Marx rigtignok på grundlag af en skarp skelnen mellem »det almene«, »det særlige« og »det enkelte«, mellem »kapitalen i almindelighed«, kapitalens »reale bevægelser« og »de mange kapitaler«. Den borgerlige politiske økonomi havde antaget som givet, at den kapitalistiske produktionsform er den naturlige. Mentalt blokerede af bourgeoisiets ahistoriske klassestandpunkt kunne de borgerlige økonomiske teoretikere ikke skelne konsekvent mellem form og indhold, mellem fremtoning og væsen. Værdien blev således forvekslet eller direkte identificeret med dens fremtrædelsesformer (kostpris, markedspris), og merværdien blev ikke betragtet som sådan, adskilt fra dens særlige former (industriel profit, handelsprofit, rente, jordrente).⁵⁷ For at overvinde disse begrænsninger koncentrerede Marx sig i første omgang udelukkende om det abstrakt-almene begreb om »kapitalen i almindelighed«, dvs. de væsentlige egenskaber (»differentia specifica«), der karakteriserer kapitalen til forskel fra andre historiske former for rigdom, og som adskiller kapitalen fra lønarbejdet, og abstraherede bevidst fra fremtrædelsesformerne.

For at nå frem til forståelse af lovene for den kapitalistiske samfundsformation abstraherede Marx fra konkurrencen mellem de mange kapitaler, ligesom han måtte abstrahere fra merværdiens forvandlede former: jordrente, pengerente osv. For som han udtrykte det: »Kapitalisternes profit som klasse eller kapitalens profit må være der, før den kan fordeles.« Tilsvarende ville, forudså Marx, forholdet mellem de mange

55. Jvf. Wolfgang Jahn und Dieter Noske: »Zu einigen Aspekten der Entwicklung der Marxschen Forschungsmethode der politischen Ökonomie in den Londoner Heften (1850-53)«, *Marx-Engels Jahrbuch*, Dietz Verlag, Berlin 1983, pp. 121-147.

56. Gottfried Stiehler: *Gesellschaft und Geschichte. Grundlagen und Triebkräfte des historischen Fortschritts*, Berlin 1974, pp. 197-199.

57. Karl Marx: *Zur Kritik der politischen Ökonomie (Manuskript 1861-1863)*; MEGA, bd. 11/3.2, pp. 381, 383 f.

kapitaler stå klart, »når det, de alle har til fælles, nemlig at være kapital, er betragtet«.⁵⁸

Begrebet om kapitalen i almindelighed er altså en abstraktion, men ikke - som hævdet af den »kapitallogiske« skole - en blot og bar teoretisk konstruktion.⁵⁹ Begrebet om kapitalen i almindelighed reflekterer imidlertid en objektiv realitet:

»Betrægter jeg f.eks. totalkapitalen i en nation til forskel fra total-lønarbejdet [...] eller betragter jeg kapitalen som den almene økonomiske basis for en klasse til forskel fra en anden klasse, så betragter jeg den i almenhed.«⁶⁰

Begrebet om kapitalen i almindelighed er en teoretisk reproduktion af det grundlæggende produktionsforhold i den kapitalistiske samfundsformation, udbytningsforholdet mellem kapital og lønarbejde; det bestemmer karakteren af dette produktionsforhold, dets eksistensbetingelser og de produktionsforhold, hvorigennem det reproduceres. Det repræsenterer for så vidt en historisk realitet. Det er en abstraktion, »der opfatter kapitalens differentia specifica til forskel fra andre former for rigdom [...]. Der er tale om bestemmelser, der er fælles for enhver kapital som kapital.«⁶¹ Begrebet om kapitalen i almindelighed bestemmer altså *det abstrakt-almene* ved den kapitalistiske samfundsformation

På grundlag af denne strenge metodologiske skelnen mellem kapitalen i almindelighed og kapitalens reale bevægelser lykkedes det Marx at formulere værdi- og merværditeorien. Det var imidlertid fra første færd planen at overskride det abstrakt-almene begreb om kapitalen i almindelighed. Efter kapitalen i almindelighed skulle fremstillingen behandle konkurrence, kredit, aktiekapital, jordejendom, lønarbejde, stat, international handel og verdensmarkedet.⁶² Det var imidlertid Marx' plan, at denne opstigning til det konkrete skulle gennemføres under opretholdelse af den skarpe skelnen mellem kapitalen i almindelighed og kapitalens reale bevægelser. Denne kendsgerning har fået den »kapitallogiske« skoles Marx-kritikere til at ophøje denne skelnen til et »heuristisk princip«.⁶³ Derved bringes den marxistiske metode ganske stilfærdigt i overensstemmelse med den subjektive idealismes standpunkt. Teorien om den kapitalistiske samfundsformations bevægelseslov antager karakter af en teoretisk konstruktion.

58. Karl Marx: *Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie (1857-58)*; MEGA, bd. 11/1.2, p. 564, 418.

59. Jvf. f.eks. Roman Rosdolsky: *Zur Entstehungsgeschichte des Marxschen 'Kapital'. Der Rohentwurf des 'Kapital' 1857-58*, Frankfurt am Main - Wien 1968, pp. 74, 92, 581.

60. Karl Marx: *Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie (1857-58)*; MEGA, bd. 11/1.2, p. 715.

61. *Ibid.*, p. 359.

62. Jvf. f.eks. Marx til Ferd. Lassalle, 22. februar 1858 (MEW, bd. 29, p. 551); Marx til Ferd. Lassalle, 11. marts 1858 (*ibid.*, p. 554) og Marx til Fr. Engels, 4. april 1858 (*ibid.*, p. 312).

63. Jvf. Roman Rosdolsky: *Zur Entstehungsgeschichte des Marxschen 'Kapital'. Der Rohentwurf des 'Kapital' 1857-58 (1968)*, pp. 74, 92, 581. Jvf. tillige Helmut Reichelt: *Zur logischen Struktur des Kapitalbegriffs bei Karl Marx*, Frankfurt am Main - Wien 1970, p. 18.

Den skarpe skelnen mellem »kapitalen i almindelighed« og kapitalens »reale bevægelse« var ikke et heuristisk princip, men en fødselstang. Den skarpe distinktion, der havde haft sin uomtvistelige forskningsmæssige berettigelse ved den grundlæggende udformning af værdi- og merværditeorien, var ikke længere hensigtsmæssig i samme ensidige form, da værdi- og merværditeorien forelå. Dette erkendte Marx under udarbejdelsen af det andet udkast til *Das Kapital* i 1861-63.⁶⁴

I begyndelsen af 1862 var Marx i færd med at udarbejde teorien om den relative merværdi. I marts 1862 afbrød han imidlertid dette arbejde for at udarbejde en gigantiske ekskurs om teorier om merværdien. Da dette arbejde var tilendebragt i januar 1863, genoptog Marx analysen af den relative merværdi. Forklaringen på dette skifte er af central betydning for forståelsen af formationsbegrebet hos Marx.

For det første: Teorien om den relative merværdi kan ikke udarbejdes inden for det abstrakt-almene begreb om »kapitalen i almindelighed«. Et mere konkret begreb om den kapitalistiske samfundsformations bevægelseslov var nødvendigt.

Motivet for at øge arbejdets produktivkraft udgår fra produktionsforholdene. I den kapitalistiske samfundsformation er bestræbelser for at øge arbejdets produktivkraft motiveret af tilegnelse af ekstramerværdi. Marx inddrager da også begrebet om ekstramerværdien i udviklingen af teorien om den relative merværdi i den første del af manuskriptet.⁶⁵ Begrebet om ekstramerværdien overskrider imidlertid rammerne for begrebet om »kapitalen i almindelighed«. Marx erkendte således åbenbart i løbet af arbejdet med at undersøge samspillet mellem produktionsforhold og produktivkræfter i den kapitalistiske samfundsformation, at det var nødvendigt yderligere at afklare forholdet mellem det almene, det særlige og det enkelte i den kapitalistiske økonomiske samfundsformation.

I dette arbejde udviklede han teorien om profitrates udligning til en gennemsnitlig profirate og teorien om værdiens forvandling til produktionspris. Han kunne dermed på basis af merværditeorien forklare de særlige, afledte former for merværdi. De særlige merværdiformer - den industrielle profit, handelsprofiten, renten og jordrenten - tilhører ikke »kapitalen i almindelighed«. De er imidlertid væsentlige, nødvendige produktionsforhold i den kapitalistiske økonomiske samfundsformation; de tilhører »begrebet om kapitalen«. Mens »kapitalen i almindelighed« er et abstrakt-almene begreb, er »begrebet om kapitalen« et konkret-almene begreb.⁶⁷ Det abstrakt-almene begreb repræsenterer de væsentlige bestemmelser, der kendetegner kapitalen som sådan. Det konkret-almene begreb omfatter derimod tillige de væsentlige modsigelser, de specifikke forhold,

64. Karl Marx: *Zur Kritik der politischen Ökonomie (Manuskript 1861-1863)*; MEGA, bd. II/3.1-3.6.

65. Jvf. *ibid.*, bd. II/3.1, pp. 216-218, 293, 302 f.

66. Jürgen Jungnickel: »Die Ausarbeitung der Theorie von der ökonomischen Gesellschaftsformation und die Theorie des relativen Mehrwerts (1861 bis 1863)«, *Marx-Engels-Jahrbuch*, bd. 7, Berlin 1984, pp. 254-282.

67. Om forholdet mellem det abstrakt-almene og det konkret-almene hos Marx, jvf. E. V. Iljenkov: *Die Dialektik des Abstrakten und Konkreten im »Kapital« von Karl Marx* (1960).

der ikke kendetegner kapitalen som sådan, men er et væsentlig og nødvendigt forhold i den kapitalistiske økonomiske samfundsformation. Som resultat af sine omfattende overvejelser konkluderede Marx således, at begrebet om »kapitalen i almindelighed« havde udtjent sin funktion. Hans kritik af den politiske økonomi skulle ikke længere indledes med en fremstilling af »kapitalen i almindelighed«, men med en fremstilling af »begrebet om kapitalen«. ⁶⁸ I januar 1863 sprængte Marx derfor de rammer, han havde lagt for fremstillingen. En ny disposition for værket blev udarbejdet.⁶⁹

For det andet: Spørgsmålet om den kapitalistiske samfundsformations udviklingslove kan ikke besvares tilfredsstillende under opretholdelse af absolut adskillelse af »kapitalen i almindelighed« og »kapitalens reale bevægelse«. »Kapitalen i almindelighed« er historieløs. Den kapitalistiske samfundsformation er derimod ikke historieløs, og dens udviklingslove er et væsentligt aspekt ved »begrebet om kapitalen«. Og netop teorien om den relative merværdi leverer grundlaget for at forstå den kapitalistiske samfundsformations udviklingslove. Marx betragtede jo, som han selv formulerede det, »de økonomiske kategorier [...] som teoretiske udtryk for historiske produktionsforhold, der svarer til et bestemt udviklingsstrin i den materielle produktion«. ⁷⁰

Affattelsen af udkastet til *Teorier om merværdien* har således givet vis ikke alene skullet tjene til at afklare forholdet mellem det almene, det særlige og det enkelte i den kapitalistiske samfundsformation, men har tillige skullet bidrage til at afklare formationens faktiske historiske udvikling, således som denne udvikling reflekteres i udviklingen af den borgerlige politiske økonomis teorier. Efter at have fremstillet den kapitalistiske samfundsformations udvikling gennem at undersøge kategoriernes historiske udvikling i *Teorier om merværdien* undersøgte Marx hovedtrinene i den kapitalistiske produktionsmådes udvikling: For det første den *formelle subsumtion* af arbejdet under kapitalen i kraft af ekspropriationen af de umiddelbare producenter og etableringen af relationen mellem kapital og lønarbejde, det grundlæggende produktionsforhold i den kapitalistiske samfundsformation. For det andet den *successive reelle subsumtion* af arbejdet under kapitalen gennem udviklingen af samfundsmæssige produktivkræfter: fra simpel Kooperation over manu-

68. Allerede i *Grundrisse* skelnede Marx mellem »kapitalen i almindelighed« og »begrebet om kapitalen«, hvor sidstnævnte tillige omfattede konkurrencen. (Jvf. f.eks. *Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie* (1857-58); MEGA, bd. II/1.2, pp. 326, 359, 534.) Dispositionen fra november 1857 (*ibid.*, p. 199) viser i øvrigt, at Marx endnu på dette tidspunkt ikke havde baseret strukturen af det økonomiske hovedværk på den skarpe skelnen mellem »kapitalen i almindelighed« og »begrebet om kapitalen«.

Om forholdet mellem »kapitalen i almindelighed« og »begrebet om kapitalen« hos Marx, jvf. Manfred Müller: *Auf dem Wege zum »Kapital«. Zur Entwicklung des Kapitalbegriffs von Marx in den Jahren 1857-1863*, Berlin 1978.

69. Karl Marx: *Zur Kritik der politischen Ökonomie (Manuskript 1861-1863)*; MEGA, bd. II/3.5, pp. 1861-1862. Værket skulle ikke længere indledes med en undersøgelse af »kapitalen i almindelighed«, men med en undersøgelse af »Den kapitalistiske produktionsproces«.

70. Karl Marx til J. B. Schweitzer, 24. januar 1865; MEUS, bd. 1, p. 386.

faktuel arbejdsdeling og til storindustri («mekanisk atelier»). Især undersøgte Marx omhyggeligt maskineriets opkomst og udvikling, thi først gennem udviklingen af den store industri etableres den specifikt kapitalistiske produktionsmåde. Med den revolutionære omvæltning af de politiske og ejendomsrættelige forhold etableres den nye økonomiske samfundsformation ikke på sit eget materielle grundlag; men med denne omvæltning indledes en historisk epoke, hvori de nye produktionsforhold foranlediger en omvæltning af produktivkræfterne; først derigennem etableres den nye økonomiske samfundsformation sit eget materielle grundlag.

Marx' arbejde med udarbejdelsen af det andet udkast til *Kapitalen* i 1861-63 dokumenterer således den intime sammenhæng hos Marx mellem teorien om den økonomiske samfundsformations udvikling og teorien om kapitalismens politiske økonomi, mellem historieteori og økonomisk teori.

Teorien om den givne økonomiske samfundsformations bevægelseslov er med andre ord ikke abstrakt-almene. Den bestemmer ikke blot de forhold, der er enkle og fælles, de abstrakt-almene produktionsforhold. Teorien bestemmer tillige de væsentlige produktionsforhold, der ikke er almene, dvs. de særlige produktionsforhold, der er betingelser for samfundsformationens reproduktion. Den bestemmer loven for formidlingen mellem det almene, det særlige og det enkelte, dvs. loven for hvorledes de væsentlige forhold fremtræder i den givne samfundsformation. Den bestemmer den givne samfundsformations udviklingslov; den bestemmer de former, hvori den opstår og udvikles, og de specifikke love for de specifikke udviklingsstadier. Den henviser på den ene side til de historisk forudgående samfundsformer og peger på den anden side frem mod den højere samfundsformation, som den givne samfundsformation forbereder.

2.2. Proces og struktur

Det almene er et resultat af det enkeltes bevægelse. Det enkelte konstituerer gennem sine aktioner den givne totalitet og frembringer derved det almene. Det almene og det enkelte er formidlet ved at være nødvendige momenter i denne totalitet.⁷¹ Den økonomiske samfundsformation er det

71. Gottfried Stiehler: *Der Idealismus von Kant bis Hegel. Darstellung und Kritik*, Berlin 1970.

vedblivende producerede og reproducerede produkt af millioner af individers utallige samfundsmæssige handlinger.⁷² *Formationen produceres.*

I sit indhold er produktionen en naturproces. Men i sin form er den en samfundsmæssig proces. »Produktionen af livet« fremtræder således »som et dobbelt forhold, på den ene side som et naturligt, på den anden side som et samfundsmæssigt forhold«.⁷³ Resultatet af produktionen er derfor også dobbelt. I produktionsprocessen frembringer individerne ikke blot nyttige genstande af den ene eller den anden art, men idet de i den samfundsmæssige produktion indgår i »bestemte, nødvendige, af deres vilje uafhængige forhold, produktionsforhold, der svarer til et bestemt trin i udviklingen af deres materielle produktivkræfter«,⁷⁴ frembringer de tillige et system af produktionsforhold, samfundets økonomiske struktur.⁷⁵ De produktionsforhold, individerne således frembringer i og med produktionsprocessen, betinger gensidigt hinanden, danner en helhed, en totalitet.⁷⁶

I begrebet totalitet udtrykkes enheden i en genstands mange aspekter; det udtrykker, at de mangfoldige aspekter i deres indre sammenhæng udgør en helhed. Begrebet totalitet er således nært beslægtet med begrebet det konkret-almene.⁷⁷ Totaliteten er imidlertid ikke identisk med det konkrete overhovedet; totaliteten er ikke mangfoldighedens ubestemte og umiddelbare enhed, men de mange, modstridende *væsentlige* bestemmelsers enhed.

Produktionen er altså dobbelt. Den er på en gang produktion af materielle goder og produktion af materielle samfundsforhold. Denne dobbelte produktionsproces er en vedvarende proces. Den må, uanset dens historisk specifikke samfundsmæssige form,

»være kontinuerlig, dvs. periodisk gennemløbe de samme stadier på ny. Lige så lidt som et samfund ophører med at konsumere, lige så lidt kan det ophøre med at producere. Set i vedvarende sammenhæng og i fornyelsens bestandige strøm er enhver samfunds-

72. Helmut Reichelt sammenfatter nydeligt den »kapitallogiske« skoles forfalskning af Marx' teori om den kapitalistiske samfundsformation, når han hævder, at der er »strukturel identitet mellem det Marx'ske kapitalbegreb og det Hegel'ske begreb om ånden«. (*Zur logischen Struktur des Kapitalbegriffs bei Karl Marx* (1970), p. 76.) Den kapitalistiske samfundsformations konkrete virkelighed reduceres således til differentierede bestemmelser af et abstrakt subjekt. Af »kapitalen som selvvaloriserende værdi« må og kan man ifølge kapitallogikken »aflede alle historiske former som konkretioner af det almene begreb.« (Christel Neusüß: *Imperialismus und Weltmarktbewegung des Kapitalismus*, Erlangen 1972, p. 69.) »Kapitallogikken« reducerer - som Hegel - det særlige og det enkelte til blotte fremtrædelsesformer for det almene; mangfoldigheden blegner, modsætningerne forfladiges...

73. Karl Marx und Fr. Engels: *Die deutsche Ideologie* (1845-46); kap. 1, p. 220.

74. Karl Marx: *Zur Kritik der politischen Ökonomie. Erstes Heft* (1859); MEGA, bd. II/2, p. 100.

75. »Idet menneskene producerer deres livsforholdene, producerer de indirekte selve deres materielle liv«, Karl Marx und Fr. Engels: *Die deutsche Ideologie* (1845-46), kap. 1; p. 207. Jvf. tillige Karl Marx: *Lønarbejde og kapital* (1849); MEUS, bd. I, p. 84.

76. Jvf. Karl Marx: *Filosofiens elendighed. Svar på elendighedens filosofi af Hr. Proudhon* (1847); Paludans Forlag, København 1973, p. 73.

77. E. V. Iljenkov: *Die Dialektik des Abstrakten und Konkreten im »Kapital« von Karl Marx* (1960); p. 31.

mæssig produktionsproces derfor samtidig en reproduktionsproces.«⁷⁸

Således betragtet, som et system af bestandigt producerede og reproducerede produktionsforhold, er samfundet *en totalitet i bevægelse*.

»Den samfundsmæssige produktionsproces er en proces, hvori det menneskelige livs eksistensbetingelser frembringes, såvel som en proces, der under specifikke historisk-økonomiske produktionsforhold producerer og reproducerer selve disse produktionsforhold og dermed også bærerne af denne proces, deres materielle eksistensbetingelser og deres gensidige forhold, dvs. deres bestemte økonomiske samfundsform. Thi helheden af disse relationer, hvori bærerne af denne produktion befinder sig i til naturen og til hinanden, hvori de producerer, - denne helhed er netop samfundet set ud fra dets økonomiske struktur. Som alle sine forgængere foregår den kapitalistiske produktion under bestemte materielle betingelser, der samtidig er bærere af bestemte samfundsmæssige forhold, hvori individerne indgår i deres livsreproduktionsproces. De nævnte betingelser er ligesom disse forhold på den ene side forudsætninger, på den anden side resultater og frugter af den kapitalistiske produktionsproces, de produceres og reproduceres af den.«⁷⁹

Den økonomiske samfundsformation er samfundet betragtet som totalitet. For at pointere, at denne totalitet er en enhed af dannelse som proces (vorden, tilblivelse) og dannelse som struktur (væren, resultat), anvendte Marx ordet »formation« (dannelse), idet det på én gang henviser til tilblivelsesprocessen og den resulterende struktur.⁸⁰

Betragtningsmåden overskrider her den umiddelbare produktionsproces og betragter i stedet samfundet som helhed.⁸¹

»Betrægter vi det borgerlige samfund som helhed, så fremtræder selve samfundet, dvs. mennesket selv i dets samfundsmæssige relationer, altid som slutresultatet af den samfundsmæssige produktionsproces. Alt, hvad der har fast form, så som produkter etc., fremtræder kun som moment, forsvindende moment i denne bevægelse. Den umiddelbare produktionsproces selv fremtræder her

78. Karl Marx: *Das Kapital*, bd. 1 (1867, 2. udg. 1873); MEW, bd. 23, p. 591.

79. Karl Marx: *Das Kapital*, bd. 3 (1864-65); MEW, bd. 25, pp. 826 ff.

80. Om udviklingen af formationsbegrebet, jvf. Ernst Engelberg und Wolfgang Kuttler (red.): *Formationstheorie und Geschichte. Studien zur historischen Untersuchung von Gesellschaftsformationen im Werk von Marx, Engels und Lenin*, Berlin 1978, især bidragene af Jaeck og Pasemann. - Jaeck fremhæver som historisk kilde til formationsbegrebet brugen af begrebet hos den franske socialisme og hos Hegel, mens Pasemann fremhæver det geologiske formationsbegreb. Begrebet »formation« har tilsyneladende særdeles vidtfor-grenede kilder. F.eks. anvendte Sismondi ordet »samfundsformation« i betydningen »historisk samfundsformation«: »Kapitalismen er mere progressiv end de formationer, den erstattede«, *Nouveaux principes d'économie politique, ou de la richesse dans ses rapports avec la population*, Paris 1827, bd. 2, p. 435.

81. A. K. Pokrytan: *Das Historische und das Logische in der ökonomischen Theorie des Sozialismus* (1978), pp. 45 f.

blot som moment. Produktionsbetingelser og objektivering er selv ligeledes momenter i processen, og som dens subjekter fremtræder kun individerne, men vel at mærke individerne i indbyrdes relationer, som de reproducerer såvel som nyproducerer. Deres egen vedvarende bevægelsesproces, hvori de ligesåvel fornyer sig selv som den rigdommens verden, de skaber.«⁸²

Idet formationsbegrebet overskrider den umiddelbare produktionsproces og anskuer samfundet som en totalitet, omfatter det de for totaliteten nødvendige momenter: produktivkræfter og produktionsforhold; produktion, cirkulation og distribution; klasser og klassekamp; basis og overbygning etc. og disse momenters indbyrdes relationer og gensidige betingethed.⁸³

Den økonomiske samfundsformation er denne totalitet som enhed af vedblivende dannelsesproces på den ene side og den til enhver tid givne, dannede økonomiske samfundsstruktur på den anden side. Begrebet om den økonomiske samfundsformation forener således det historiske og det logiske.

3. Historiens logik

Den økonomiske samfundsformation er som vist en totalitet i bevægelse, en vedvarende reproduktionsproces. Denne bevægelse er imidlertid ikke blot en overfladisk uro, bag hvilken en statisk tilstand bevares. Bevægelsen er reel, irreversibel. Reproduktionen er relativ, ikke absolut. Den økonomiske samfundsformation er som proces en enhed af reproduktion af forholdene og produktion af nye forhold, svarende til det til enhver tid opnåede stade i beherskelsen af naturkræfterne.

Begrebet om den økonomiske samfundsformation er et redskab til forståelse af det menneskelige samfunds objektive udviklingslove. I forordet til første udgave af *Kapitalen*, altså i en sammenhæng hvor han præsenterede resultaterne af to årtiers arbejde, slog Marx således meget eftertrykkeligt fast, at han »opfatter udviklingen af den økonomiske samfundsformation som en naturhistorisk proces«.⁸⁴ Denne tilspidset materialistiske tese har naturligvis affødt hæftige indsigelser fra idealistisk hold. Hvad mener Marx med udtrykket »udviklingen af den økonomiske samfundsformation som en naturhistorisk proces«?

82. Karl Marx: *Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie* (1857-58); MEW, bd. II/1.2, pp. 589 f.

83. V. Kelle og M. Kovalzon: *Historisk materialisme* (1978), København-Moskva 1982, pp. 61-78.

84. Karl Marx: *Das Kapital*, bd. 1 (1867, 2. udg. 1873); MEW, bd. 23, p. 16.

3.1. Objektivitet og bevidsthed i historien

Det kan være formålstjenligt indledningsvis at konstatere, hvad Marx *ikke* mente. I sit bidrag fra 1951 til diskussionen om socialismens politiske økonomi erklærede Stalin:

»Marxismen opfatter videnskabens love - hvad enten der er tale om naturvidenskabens love eller om den politiske økonomis love - som en afspejling af objektive processer, der foregår uafhængigt af menneskenes vilje. Menneskene kan opdage disse love, erkende dem, studere dem, tage hensyn til dem i deres handlinger, udnytte dem i samfundets interesse, men de kan ikke ændre eller afskaffe dem, Langt mindre kan de danne eller skabe nye love i videnskaben.«⁸⁵

Videnskabens love er rigtignok en afspejling af objektive processer, der foregår uafhængigt af den videnskabelige erkendelse af dem. Men denne erkendelsesteoretiske anerkendelse af objektets primat i forhold til og uafhængighed af det erkendende subjekt kan ikke uden videre besvare spørgsmålet om forholdet mellem subjekt og objekt i de samfundsmæssige processer. Det menneskelige samfund adskiller sig jo fra den ydre natur ved, at de samfundsmæssige processer *er* menneskelige handlinger: »forholdene mellem individerne kan under alle omstændigheder ikke være andet end deres gensidige forholdene sig [Verhalten]«.⁸⁶

Stalins opfattelse af karakteren af samfundsmæssige lovmæssigheder er metafysisk. Han løsriver de samfundsmæssige love fra de virkelige samfundsmæssige forhold og processer og fra det reale subjekt for disse forhold og processer. Lovene antager derved karakter af noget overhistorisk.⁸⁷ Lovene er ikke adskilt fra forholdene. Som påpeget af Hegel er »loven et væsentligt forhold«. »Lov er forhold«.⁸⁸

Engels har med forbilledlig klarhed redegjort for forskellen mellem samfundets og naturens udviklingshistorie:

»I naturen er det - når vi ser bort fra menneskenes tilbagevirken på naturen - lutter ubevidste blinde drivkræfter, som indvirker på hinanden, og i hvis vekselspil den almene lov gør sig gældende. Af alt, hvad der sker, - enten det drejer sig om de utallige tilsyneladende tilfældigheder, som viser sig på overfladen, eller om de endelige resultater, der godtgør lovmæssigheden i disse tilfældigheder, - sker intet med bevidst villet formål. I samfundets historie er de handlende derimod udelukkende mennesker, der er udstyret med bevidsthed, handler med overlæg eller lidenskab, arbejder hen-

imod bestemte mål; intet sker uden bevidst hensigt, uden villet formål. Men denne forskel, så vigtig den end er for den historiske undersøgelse, navnlig af enkelte epoker og begivenheder, kan ikke ændre noget i den kendsgerning, at historiens gang beherskes af almene love. Thi også her hersker på overfladen, trods alle enkelt-individernes bevidst viljede mål, i det store og hele tilsyneladende tilfældet. Kun sjældent sker det viljede, i de fleste tilfælde krydser og modvirker de mange viljede formål hinanden, eller også er disse formål selv på forhånd uigennemførlige, eller midlerne er utilstrækkelige. Således frembringer sammenstødet mellem utallige enkeltviljer og enkelthandlinger på det historiske område en tilstand, der er ganske analog med den, der hersker i den ubevidste natur. Handlingernes mål er villet, men de resultater, som virkelig følger af handlingerne, er ikke villet, eller for så vidt de straks synes at svare til det viljede formål, har de tilsyneladende ganske andre følger end de tilstræbte. De historiske begivenheder ser således i det store og hele også ud, som om de var behersket af tilfældighed. Men hvor tilfældet driver sit spil på overfladen, der beherskes det altid af indre skjulte love, og det kommer kun an på at opdage disse love.

Menneskene laver deres historie, hvordan denne end falder ud, ved at hver enkelt forfølger sine egne bevidst viljede formål, og resultanten af disse mange viljer, der arbejder i forskellig retning, og af deres mangfoldige indvirkning på yderverdenen er netop historien. Det kommer altså også an på, hvad de mange enkeltpersoner vil.«⁸⁹

Menneskene handler ud fra bevidst viljede formål; »alt, hvad der sætter menneskene i bevægelse, må igennem deres hoveder«.⁹⁰ Men den historiske proces er i sin form ubevidst. Menneskene handler bevidst, men de ved ikke, hvad de gør. Men dette forhold gælder vel at mærke kun for »det menneskelige samfunds forhistorie«,⁹¹ dvs. indtil opkomsten af den kommunistiske samfundsformation. I den kommunistiske samfundsformation, hos »en sammenslutning af frie mennesker, der arbejder med fælles produktionsmidler, og hvor de forskellige individer bevidst forbruger deres arbejdskraft som én samfundsmæssig arbejdskraft«, er menneskenes »samfundsmæssige relationer til deres arbejder og deres arbejdsprodukter [...] til stadighed simple og gennemskuelige, både i produktionen og fordelingen«.⁹² Under disse omstændigheder vil resultatet af handlingerne svare til det bevidst viljede formål, og følgerne vil være de tilstræbte, for så vidt og kun for så vidt som handlingerne bygger på videnskabelig indsigt i de samfundsmæssige processer. Med overgangen til den kommunistiske samfundsformation mister de samfundsmæssige forhold deres »naturgroede« eller fetichistiske karakter og proces-

85. J. Stalin: *Socialismens økonomiske problemer i Sovjetunionen* (1952); København 1952, p. 6.

86. Karl Marx und Friedrich Engels: *Die deutsche Ideologie* ... (1845-46); MEW, bd. 3, p. 423.

87. Günter Söder: »Zu einigen methodologischen Aspekten der marxistisch-leninistischen Theorie der ökonomischen Gesellschaftsformation«, *Wirtschaftswissenschaft*, 23. årg., nr. 10, oktober 1975, pp. 1441-1452, her pp. 1442 f.

88. V. I. Lenin: *Konsept zu Hegels »Wissenschaft der Logik«* (sept.-dec. 1914); p. 144.

89. Friedrich Engels: *Ludwig Feuerbach og den klassiske tyske filosofis udgang* (1886); MEUS, bd. 2, pp. 389 f.

90. *Ibid.*, p. 391.

91. Karl Marx: *Zur Kritik der politischen Ökonomie. Erstes Heft* (1859); MEGA, bd. II/2, p. 101.

92. Karl Marx: *Das Kapital*, bd. 1 (1867, 2. udg. 1873); MEW, bd. 23, p. 93.

serne dermed deres spontane karakter. Betingelserne er til stede for en bevidst, videnskabeligt baseret regulering af den samfundsmæssige produktion. Forholdene og processerne mister imidlertid ikke derved deres objektive karakter. Det modsatte af *bevidsthed* er ikke *objektivitet*, men derimod *spontanitet*.⁹³ Menneskene i den kommunistiske samfundsformation kan ikke gøre hvad de vil, men de kan vide, hvad de gør.

Når Marx betegner udviklingen af den økonomiske samfundsformation som en »naturhistorisk proces«, sigter han ikke dermed til den *spontane form*, samfundsmæssige udviklingsprocesser er behæftet med i antagonistiske samfundsformationer. Han henviser derimod til den samfundsmæssige udviklings materielle betingethed, dens naturnødvendighed, dens objektivitet.

Den objektive karakter af lovene for det menneskelige samfunds udvikling hidører fra den enkle, men afgørende omstændighed, at samfundet er og bliver en del af naturen. Det menneskelige samfund er en del, en særligt organiseret del af naturen, og udveksling af stof og energi mellem samfund og ydre natur er derfor en eksistensbetingelse for samfundet. Det menneskelige samfunds stofskifte med den ydre natur formidles af det menneskelige arbejde. Arbejdet forstået som en »speciel formålsbestemt, produktiv virksomhed, der tilpasser de særlige naturstoffer til særlige menneskelige behov«, altså forstået som nyttig materiel virksomhed, er således »en af alle samfundsformer uafhængig eksistensbetingelse for mennesket, en evig naturnødvendighed for at formidle stofskiftet mellem mennesket og naturen«.⁹⁴

Forholdene produceres i og med arbejdsprocessen. Lovenes objektive karakter er et udtryk for forholdenes materielle karakter, et udslag af naturnødvendigheden af bestemte produktionsforhold, som svarer til et bestemt udviklingstrin af produktivkræfterne. I sidste instans er lovenes objektive karakter et udslag af, at arbejdet er en enhed af en samfundsmæssig proces og en naturproces.

Produktionsprocessens naturnødvendighed ophæves eller reduceres ikke i og med udviklingen af produktivkræfterne og dermed udviklingen af menneskenes herredømme over naturen, eller rettere: over naturlovene. Ej heller ophæves eller reduceres naturnødvendigheden af produktionsforholdenes bestemte karakter.

»Frihedens rige begynder i virkeligheden først dér, hvor det arbejde, der er bestemt af nød og ydre formålstjenlighed, ophører; det ligger altså ifølge sagens natur uden for den egentlige materielle produktions sfære. Ligesom det primitive menneske må kæmpe med naturen for at tilfredsstille sine behov, opretholde og reproducere sit liv, sådan må også det civiliserede menneske gøre det, i alle samfundsformer og under alle mulige produktionsmåder. Med menneskets udvikling udvides dette naturnødvendighedens rige, fordi behovene øges, men tillige udvides de produktivkræfter, der

tilfredsstiller disse behov. Friheden på dette område kan kun bestå i, at det socialiserede menneske, de associerede producenter, regulerer dette deres stofskifte med naturen rationelt, at de bringer det under deres fælles kontrol i stedet for at beherskes af det som af en blind magt; at de fuldbyrder det med mindst mulig energiforbrug og under de for deres menneskelige natur mest værdige og adækvate betingelser. Men det vedbliver altid at være et naturnødvendighedens rige. Uden for dette begynder den menneskelige energiudvikling, der har sit mål i sig selv, det sande frihedens rige, som imidlertid kun kan blomstre op med hint nødvendighedens rige som sin basis.«⁹⁵

Også i den udviklede den kommunistiske samfundsformation må menneskene kæmpe med naturen, dvs. udøve kontrolleret herredømme over naturlovene i og gennem det samfundsmæssige stofskifte med naturen, for at tilfredsstille deres behov (der nu tilmed er universelt udviklede). I dette samfundsmæssige stofskifte med naturen må også menneskene i det udviklede kommunistiske samfund indtræde i »bestemte, nødvendige, af deres vilje uafhængige forhold, produktionsforhold, som svarer til et bestemt udviklingstrin af deres materielle produktivkræfter«.⁹⁶ De forhold, hvori de indgår i deres nødvendige produktive virksomhed, altså produktionsforholdene, er - uafhængigt af deres vilje og bevidsthed - ene og alene bestemt af karakteren af systemet af produktivkræfter. Heri ændres intet. Arbejdets materielle karakter ophæves ikke med dets frigørelse. Dermed ophæves ej heller forholdenes materielle karakter.⁹⁷

Til gengæld kan de kommunistiske produktionsforholds overensstemmelse med det givne, bestemte trin i produktivkræfternes udvikling tilvejebringes gennem bevidst, videnskabelig indsigt i systemet af produk-

95. Karl Marx: *Das Kapital*, bd. 3 (1864-65); MEW, bd. 25, p. 828.

96. Karl Marx: *Zur Kritik der politischen Ökonomie. Erstes Heft* (1859); MEGA, bd. II/2, p. 100.

97. Hele pointen hos »kapitallogikken« er, at alle udsagn hos Marx om den materialistiske historieopfattelse angiveligt kun har gyldighed for den kapitalistiske epoke. Idet man identificerer objektive forhold i almindelighed med de *fetichistiske* forhold, der hersker under kapitalismen, hævder man, at kun i denne epoke hersker objektive love. Kun i denne epoke har den materialistiske historieopfattelse gyldighed. I denne tese slår den subjektive idealisme tydeligt igennem den hegelianske fraseologi. Den »kapitallogiske« skoles hele *fif* er, at forsøge at styrke den subjektive idealisme ved at tilstå den objektive idealisme (den hegelianske læsning af *Kapitalen*) midlertidig berettigelse som genspejling af en epoke, hvor menneskenes handlinger er bestemt fetichistiske forhold. Tesen er angiveligt ment kritisk, men det er selvsagt ligeså apologetisk at identificere objektive forhold med fetichistiske, som det er at identificere maskineri med kapital. Se f.eks. Reichelt: *Zur logischen Struktur des Kapitalbegriffs bei Karl Marx* (1970), pp. 81, 263; Alfred Schmidt: »Zum Erkenntnisbegriff der Kritik der politischen Ökonomie«, i: Euchner und Schmidt (red.): *Kritik der politischen Ökonomie heute. 100 Jahre 'Kapital'* (1968), pp. 30-57, især pp. 42, 50-52; H.-J. Schanz: *Til rekonstruktionen af kritikken af den politiske økonomis omfangslogiske status* (1973), pp. 111, 156; U. Østergaard: »Studiet af førkapitalistiske samfundsforhold...« (1976), p. 111; samt N. H. Pedersen: »Produktion og udbytning i førkapitalismen«, *Den jyske historiker*, bd. 14, Århus 1978.

93. Gerhard Schulz und Viktor Stoljarow: »Zur Frage des Materialismus in der politischen Ökonomie des Sozialismus«, *Wirtschaftswissenschaft*, 21. årg., nr. 5, maj 1973, pp. 641-656, her p. 647.

94. Karl Marx: *Das Kapital*, bd. 1 (1867, 2. udg. 1873); MEW, bd. 23, p. 57.

tivkræfter og dets krav til sin bevægelsesform, produktionsforholdene. Ingen overjordisk automat garanterer apriorisk overensstemmelse.⁹⁸ Skulle erkendelsen af karakteren af systemet af produktivkræfter og af den heraf betingede nødvendige udformning af produktionsforholdene være mangelfuld, vil den nødvendige overensstemmelse ikke sætte sig igennem.⁹⁹ En økonomisk krise vil opstå, som kun kan overvindes gennem en videnskabeligt baseret omlægning af den økonomiske politik og de økonomiske institutioner og dermed en progressiv tilpasning af produktionsforholdene til produktivkræftenes stade.

3.2. Kontinuitet og diskontinuitet i den økonomiske samfundsformations udvikling

Formationsbegrebet anskuer det menneskelige samfund *sub specie* dets iboende lovmæssige udvikling. Den økonomiske samfundsformations udvikling udviser imidlertid specifikke udviklingsformer. Disse specifikke udviklingsformer, der er karakteriseret ved kvalitativt forskellige bevægelseslove, betegnede Marx som »samfundsformationer«, til forskel fra begrebet »den økonomiske samfundsformation«, dvs. den menneskelige samfundstotalitet i almindelighed.¹⁰⁰ Den økonomiske samfundsformation eksisterer således som en række *særlige* samfundsformationer: ursam-

98. Stalin postulerede en sådan apriorisk overensstemmelse, idet han hævdede, at »den socialistiske folkehusholdning i Sovjetunionen er et eksempel på, hvorledes produktionsforholdene fuldstændigt stemmer overens med produktivkræfternes karakter, idet det samfundsmæssige eje af produktionsmidlerne her fuldtud svarer til produktionsprocessens samfundsmæssige karakter, og hvor der derfor ikke findes økonomiske kriser og ødelæggelse af produktivkræfter« (»Om dialektisk og historisk materialisme« (sept. 1938), pp. 547 f.)

99. Ifølge Stalin tilkom det imidlertid ikke den politiske økonomi at beskæftige sig med produktivkræfternes krav til udformningen af produktionsforholdene. Det tilkom alene »de ledende organer«, dvs. ikke mindst Stalin selv: »Problemerne om produktivkræfternes rationelle organisation, om folkehusholdningens planlægning o.s.v. er ikke den politiske økonomis genstand, men genstanden for de ledende organers økonomiske politik.« (J. Stalin: *Socialismens økonomiske problemer i Sovjetunionen* (1952), p. 78). Denne opfattelse var en legitimering af voluntarismen i den økonomiske politik.

100. Karl Marx: *Zur Kritik der politischen Ökonomie. Erstes Heft* (1859); MEGA, bd. 11/2, pp. 100 f.

fundsformationen,¹⁰¹ den patriarkalske udbytterformation,¹⁰² den antikke slaveholderformation, den feudale formation, den kapitalistiske formation og den kommunistiske formation.¹⁰³

Den specifikke samfundsformations hele karakter og bevægelseslov er bestemt af det umiddelbare forhold mellem individerne i relation til arbejdets objektive betingelser; den er bestemt af *det grundlæggende produktionsforhold*:

»uanset produktionens samfundsmæssige former forbliver arbejder og produktionsmiddel dens faktorer. Men under adskillelsens betingelser«, dvs. under lønarbejdet, »er de det kun potentielt. For

101. I forordet fra 1859 anførte Marx ikke ursamfundsformationen i række af samfundsformationer. Han antog dog allerede på dette tidspunkt, at menneske-edens historie begynder med samfundsformer baseret på fællesjendom: »I den seneste tid er den latterlige fordom blevet udbredt, at den *naturgroede* fællesjendom skulle være en specifikt slavisk eller sågar udelukkende russisk form. Den er urformen, som vi kan påvise hos romerne, germanerne, kelterne, men af denne urform findes stadig hos inderne et helt prøvekort med mangfoldige prøver, omend delvis som ruiner.« (Ibid., p. 113). Når han imidlertid ikke i 1859 inkluderede ursamfundsformationen i rækken af progressive epoker i den økonomiske samfundsformations udvikling, skyldes det simpelthen hans videnskabelige samvittighedsfuldhed. Først studiet af først og fremmest Maurers og Morgans arbejder i hhv. 1868 og 1880 sætter ham i stand til at inkludere ursamfundsformationen i rækken af samfundsformationer. - Hvad Maurer angår, jvf. Marx til Engels, 14. marts 1868 (MEW, bd. 32, p. 42) og 25. marts 1868 (ibid., pp. 51-52). Hvad angår Marx' studier vedr. ursamfundsformationen i 1879-82, først og fremmest Morgans *Ancient Society*, jvf. *The Ethnological Notebooks of Karl Marx (Studies of Morgan, Phear, Maine, Lubbock)*, udgivet af Lawrence Krader, Assen 1974, og *Karl Marx über Formen vorkapitalistischer Produktion. Vergleichender Studien zur Geschichte des Grundeigentums 1879-80*, udgivet af Hans-Peter Harstick, Frankfurt am Main-New York 1977.

102. Den »patriarkalsk udbytterformation« er baseret på den produktionsmåde, som Marx - på grundlag af sine analyser af forholdene i Indien - betegnede som »asiatisk produktionsmåde«. Formationen har eksisteret uden for Asien, bl.a. i Syd- og Mellemafrika, hvorfor en benævnelse i geografiske termer er uheldig. Begrebet »patriarkalsk udbytterformation« er foreslået af Joachim Hermann, jvf. f.eks. dennes *Spuren des Prometheus. Der Aufstieg der Menschheit zwischen Naturgeschichte und Weltgeschichte*, Leipzig 1975 (4. udg. 1982).

103. Dette udsagn har selvsagt fundamentalt empirisk status. Antallet af udviklingsformer i den økonomiske samfundsformations udvikling kan ikke uledes af noget alment princip, ligeså lidt som man kan bestemme antallet af planeter i vort solsystem ad deduktiv vej (hvad Hegel forsøgte). Ethvert udsagn om eksistensen af en specifik udviklingsform i den økonomiske samfundsformation udvikling er som alle andre videnskabelige udsagn en teoretisk sammenfatning af det empiriske materiale. (Blot bør man naturligvis steds erindre sig, at forholdet mellem det almene og det enkelte er formlidlet, og at forholdet mellem teori og empiri derfor er uhyre komplekst). - Diskussionen om antallet af udviklingsformer, f.eks. om eksistensen af den sk. »asiatiske produktionsmåde« (eller den patriarkalske udbytterformation), har kun mening, hvis den føres inden for erfaringsvidenskabens rammer. Når Stalins bemærkning om, at »historien kender fem hovedtyper« (»Om dialektisk og historisk materialisme« (1938), p. 549), ikke desto mindre har kunnet tages alvorligt, skyldes det ikke, at der er tale om et videnskabeligt kvalificeret udsagn, men at alle udsagn af Stalin var dødeligt alvorlige. (Om denne debat, jvf. bl.a. Gianni Sofri: *Über asiatische Produktionsweise. Zur Geschichte einer strittigen Kategorie der Kritik der politischen Ökonomie*, Frankfurt am Main 1969).

at der overhovedet kan produceres, må de forbindes. Den særlige måde, hvorpå denne forbindelse iværksættes, adskiller samfundsstrukturens forskellige økonomiske epoker.«¹⁰⁴

Eller med andre ord: »Kun den form, hvori merarbejdet afpresses den umiddelbare producent, arbejderen, adskiller de økonomiske samfundsformationer«.¹⁰⁵

Den økonomiske samfundsformations udvikling fremtræder således som diskontinuerlig. Denne diskontinuitet må imidlertid ikke opfattes som absolut. »Ligesom man«, påpegede Marx, »når det drejer sig om successionen af forskellige økonomiske formationer ikke må forvente pludselige, skarpt adskilte perioder, må man heller ikke forvente sådanne, når det drejer sig om dannelsen af de forskellige økonomiske samfundsformationer«.¹⁰⁶ Diskontinuiteten er formidlet.

Den diskontinuerlige succession af samfundsformationer formidles af dialektikken mellem udgangsproduktionsforholdet og det grundlæggende produktionsforhold. Udgangsproduktionsforholdet opstår og udvikles i samfundsformer, der går forud for den samfundsformation, det er udgangsproduktionsforholdet for. Det virker opløsende på den forudgående form og udgør samtidig, efter den således forberedte formationsovergang, den højere samfundsforms bevægelsesform.

Det grundlæggende produktionsforhold bestemmer den givne samfundsformations væsen; det er det væsentlige forhold i formationen. Det er imidlertid ikke et enkeltstående eller særskilt forhold, men en »almen æter«, et forhold af høj grad af almenhed, der eksisterer i formationens enkelte produktionsforhold.

Det almene er et resultat af det enkeltes bevægelser. Det grundlæggende produktionsforhold i et givet økonomisk system er således ikke logisk forudsætningsløst. Det grundlæggende produktionsforhold er, når samfundet betragtes som totalitet i bevægelse, som formation, ikke udgangspunkt, men resultat, et bestandig reproduceret nødvendigt resultat. For at kunne begribe formationen i dens bestandige tilblivelsesproces fremhæver den politiske økonomis metodologi analysen af »udgangsproduktionsforholdet«.

3.2.1. Udgangsproduktionsforholdet

I enhver totalitet, i ethvert organisk hele er én form *genetisk primær*. Denne genetisk primære form er det givne systems elementarform i den forstand, at den bestemmer systemets bevægelsesform og i kimform (som

104. Karl Marx: *Das Kapital*, bd. 2 (1864-65); MEW, bd. 24, p. 42.

105. Karl Marx: *Das Kapital*, bd. 1 (1867, 2. udg. 1873); MEW, bd. 23, p. 231.

106. Karl Marx: *Zur Kritik der politischen Ökonomie (Manuskript 1861-1863)*; MEGA, bd. 11/3.6, p. 1972.

genetisk kode) implicerer systemet i dets totalitet. Systemets reproduktionsproces tager således bestandig sin begyndelse i denne form.¹⁰⁷

I systemet af produktionsforhold er et bestemt forhold »begyndelsen«, det genetisk primære produktionsforhold. For den politiske økonomi er udgangspunktet »naturligvis individer, der producerer i samfund«.¹⁰⁸ Udgangsproduktionsforholdet i enhver samfundsformation er den form, hvori denne modsigelse (»individer, der producerer i samfund«) finder sin løsning; det er formen for den samfundsmæssige sammenhæng.

Arbejdet er en individuel foreteelse, for så vidt som arbejdskraften nu engang er bundet til individerne. Arbejdskraften er individernes skabende evner, og arbejdet er for så vidt blot udfoldelsen af disse færdigheder. Men for så vidt som de i deres produktion alsidigt er afhængige af hinanden, for så vidt som produktionen altså har samfundsmæssig karakter, er deres individuelle arbejde en integreret del af det samfundsmæssige totalarbejde. »Samfundets totale arbejdskraft [...] gælder her som én og samme arbejdskraft, selv om den består af utallige individuelle arbejdskraft«.¹⁰⁹ Det individuelle arbejde er samtidig alment arbejde, fordi det udgør

»et særligt element i det samfundsmæssige arbejdes totalitet, en særlig kompletterende gren. Så snart arbejdet besidder et af af den samfundsmæssige sammenhæng bestemt indhold - dette er den stofflige bestemthed og forudsætning -, gælder det som alment arbejde. Arbejdets form af almenhed stadfæstes i kraft af arbejdet reale eksistens som led i en totalitet af arbejder, som en særlig eksistensmåde for det samfundsmæssige arbejde.«¹¹⁰

Den form, hvori det individuelle arbejde stadfæstes som alment, er udgangsproduktionsforholdet i den givne formation.

Har kategorien udgangsproduktionsforholdet almen gyldighed? Så afgjort! Kategorien udgangsproduktionsforholdet udtrykker, at formationen er resultatet af det enkeltes bevægelser. Formationen er en totalitet, der bestandig produceres og reproducere gennem individers arbejde. Den form, hvori det individuelle arbejdes samfundsmæssige karakter stadfæstes, er dermed det genetisk primære forhold i formationen. Uden denne kategori fortaber den politiske økonomi sig i spekulative konstruktioner. Formationens reale udviklingsproces kan kun begribes på basis af kategorien udgangsproduktionsforhold. Den spekulative konstruktion er f.eks. åbenlys hos de økonomer, der som K. V. Ostrovitjanov og J. A.

107. Om begrebet »udgangskategorien« generelt, jvf. E. V. Iljenkov: *Die Dialektik des Abstrakten und Konkreten im »Kapital« von Karl Marx* (1960); pp. 214-231 et passim, og Wolfgang Jahn: »Die Entwicklung der Ausgangskategorie der politischen Ökonomie des Kapitalismus in den Vorarbeiten zu Marx' 'Kapital'«, i: Roland Nietzold (red.): *...unsrer Partei einen Sieg erringen. Studien zur Entstehungs- und Wirkungsgeschichte des »Kapitals« von Karl Marx. Ein Sammelband*, Berlin 1978, pp. 66-79.

108. Karl Marx: »Einleitung« (august 1857); MEGA, bd. 11/1.1, p. 21.

109. Karl Marx: *Das Kapital*, bd. 1 (2. udg. 1873); MEW, bd. 23, p. 53.

110. Karl Marx: *Zur Kritik der politischen Ökonomie. Urtext* (1858); MEGA, bd. 11/2, p. 53.

Kronrod har benægtet kategoriens relevans *uden for* den kapitalistiske formation område. Således forfægter Ostrovitjanov følgende standpunkt:

»Ved analysen af socialismens lovmæssigheder - i modsætning til kapitalismens - går vejen ikke fra den mindste celle til organismen som helhed, men fra den almene karakteristik som helhed til analysen af dens enkelte eksisterende sider.«¹¹¹

Den praktisk-politiske konsekvens af et sådant metafysisk standpunkt i forhold til socialismens politiske økonomi er økonomisk voluntarisme. Standpunktet blev i løbet af 1960'erne kritiseret indgående, først og fremmest af N. A. Cagolov m.fl. fra Statsuniversitetet i Moskva, og må i dag betragtes som teoretisk overvundet.¹¹²

Det almene er ikke overjordisk; det må eksistere som noget individuelt. En samfundsmæssig sammenhæng, der ikke eksisterer reelt og umiddelbart, eksisterer ikke. I enhver økonomisk samfundsformation eksisterer et »fællesvæsen«, nemlig *den reale eksistensform for den samfundsmæssige sammenhæng*, hvorigennem det individuelle arbejdes »form af almenhed«, dets samfundsmæssige karakter stadfæstes, og hvorigennem det samfundsmæssige totalarbejde formidles og reguleres.

3.2.2. Det »naturgroede fællesvæsen«

I de samfundsformer, der beror på tilegnelse af jordens frugter gennem indsamling, jagt eller landbrug, og som derfor er baseret på jordejendom, er udgangsproduktionsforholdet det »naturgroede fællesvæsen« i mere eller mindre modificerede former. At fællesvæsenet er »naturgroet«, betyder, at det i det væsentlige er en gennem en naturlig, dvs. biologisk udviklingsproces frembragt samfundsmæssig form. Som biologisk art opstår menneskeheden udstyret med en bestemt samfundsform, ursamfundet, der er karakteriseret ved kollektivt arbejde og kollektiv ejendom.¹¹³ Denne ejendomsform er med andre ord naturgroet i den forstand, at den er et resultatet af en naturlig udviklingsproces. Men også *den samfundsmæssige sammenhængs form* er naturgroet - i den forstand, at individet som individ *fødes* ind i bestemte ejendomsrelationer, som medlem af et bestemt kollektiv, en bestemt »kommune« (familie, lokalgruppe, gens, stamme). Den samfundsmæssige sammenhæng fremtræder derfor som -

111. Ostrovitjanov i *Voprosii ekonomiki*, nr. 1, 1963; citeret efter I. I. Kuzminov: *Abriß der politischen Ökonomie des Sozialismus - Methodologie* (1971, 1974), Berlin 1976, p. 83.

112. Om denne debat, jvf.: M. M. Rozentel: *Die dialektische Methode der politischen Ökonomie von Karl Marx* (1967), Vestberlin 1973, p. 493, og Kuzminov: *Abriß der politischen Ökonomie des Sozialismus - Methodologie* (1971, 1974), pp. 83, 143 ff.

113. Jvf. Karl Marx: *Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie* (1857-58); MEGA, bd. II/1.2, pp. 378-380, og *Zur Kritik der politischen Ökonomie. Erstes Heft* (1859); MEGA, bd. II/2, p. 113. - Den moderne palæoantropologiske resultater har bestyrket denne tese, jvf. f.eks. Joachim Herrmann: *Die Menschwerdung. Zum Ursprung des Menschen und der menschlichen Gesellschaft*, Berlin 1984. Jvf. også Richard Leakey og Roger Lewin: *Folket ved søen. Om menneskets oprindelse, natur og fremtid* (1978), København 1982.

reelle eller nominelle - slægtskabsforhold. Kommunen er defineret i slægtskabsmæssige termer. Når Marx taler om det »naturgroede fællesvæsen«, refererer han altså til en form for samfundsmæssig sammenhæng, der er begrundet i virtuelle slægtskabsforhold:

»*stammefællesskabet*, det naturlige fællesvæsen [fremtræder] ikke som resultat, men som forudsætning for den fælles [...] tilegnelse og benyttelse af jorden«. »Det naturgroede stammefællesskab, eller om man vil, hjorden - fællesskab i blod, sprog, sæder etc. - er den første forudsætning for *tilegnelsen af de objektive betingelser* for deres liv og for den reproducerende og objektiverende udfoldelse af deres liv.«¹¹⁴

Udgangsproduktionsforholdet for de formationer, hvor landbrug og jordejendom udgør basis for den økonomiske orden, er blot modifikationer, historisk frembragte, progressive modifikationer af dette »naturgroede fællesvæsen«. Tilegnelsen af jorden som ejendom er i disse formationer formidlet

»gennem individets naturgroede, mere eller mindre historisk udviklede og modificerede eksistens som *medlem af en kommune* - dets naturgroede eksistens som medlem af en stamme etc. Jordejendommen er« (hvor den er basis for den økonomiske orden) »altid formidlet gennem stammens fredelige eller voldelige okkupation af jorden, formidlet gennem kommunen i en eller anden, mere eller mindre naturgroet eller allerede historisk udviklet form. Individet kan her aldrig optræde i den enkelthed, hvori det fremtræder som blot fri arbejder. Når de objektive betingelser for hans arbejde er forudsat som tilhørende ham, så er han selv forudsat som tilhørende et fællesskab, hvorigennem hans forhold til jorden er formidlet. Hans relation til de objektive betingelser for arbejdet er formidlet gennem hans eksistens som kommunemedlem; på den anden side er kommunens virkelige eksistens bestemt af den specifikke form, hvori hans ejendom til arbejdets objektive betingelser eksisterer.«¹¹⁵

Dette gælder selvsagt for sådanne former, hvor jordejendommen eksisterer formidlet gennem kommunen og fremtræder som samfundsmæssig ejendom, og hvor den enkelte for så vidt kun er besidder, dvs. ursamfundet. Dette udgangsproduktionsforhold kan imidlertid »realiseres på særdeles forskellig vis«:

»F.eks. er det ikke i strid med denne form, at den *sammenfattende enhed*, der står over alle disse små fællesvæsner [dvs. agrarkommunerne], - som det er tilfældet i de fleste asiatiske grundformer - fremtræder som den *højere ejer* eller som den *eneste ejer*, og at de

114. Karl Marx: *Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie* (1857-58); MEGA, bd. II/1.2, pp. 379 f.

115. *Ibid.*, p. 390.

virkelige kommuner derfor kun fremtræder som *arvelige besiddere*.¹¹⁶

Denne form betegner Marx den »asiatiske form«. Ursamfundsformationens udgangsproduktionsforhold er med andre ord formelt set identisk med den »asiatiske form«, hvor agrarkommunens fællesjendom stadig i det væsentlige er intakt, men hvor denne kommune er højere instansers - paladsets eller templets - kollektive privatejendom.¹¹⁷

Men også i de former, hvor agrarkommunen er blevet sprængt af privatejendommen, men hvor jordejendomsforholdet stadig er den reale basis, er individet forudsat som tilhørende et fælleskab. I den klassiske antikke form er grundlaget således privatejendom til jorden. Denne - græske, romerske, palæstinensiske - form er i sammenligning med den »asiatiske« form »produktet af et mere bevæget, historisk liv, af de oprindelige stammers skæbner og modifikationer«. Den er et »historisk produkt«. Den er baseret på den omstændighed, at »den enkeltes energi er mere udviklet«, at det »kollektive arbejde« derfor ikke længere er en betingelse for det »rigdomsskabende arbejde«. Jo mindre den enkeltes ejendom faktisk kun kan realiseres gennem kollektivt arbejde, »i så meget desto højere grad er betingelserne til stede for, at den enkelte bliver *privat ejer* af jorden«. Agrarkommunen er sprængt. De objektive betingelser for produktionen er den enkelte bondefamilies særskilte ejendom. Men bonden er samtidig kun privat ejer af jorden i kraft af sit medlemsskab af fællesvæsenet. Ligesom ursamfundet og den »asiatiske« form implicerer altså også den antikke form »*fællesvæsenet* som den første forudsætning« for produktionen, men her ikke som i den »asiatiske« form, hvor fællesvæsenet var den første forudsætning i den forstand, at den var en »substans, hvoraf individerne rent naturgroet udgør bestanddele«, men i den forstand, at jorden er okkuperet af kommunen. Jordejendommen eksisterer i dobbelt form, som kommunens eller bystatens ejendom og som privatejendom. Privatejendommen eksisterer her i kraft af den kommunale ejendom, eller med andre ord: den kommunale ejendom eksisterer i dobbelt form: som kommunal og privat ejendom.¹¹⁸

Den »germanske« form er en historisk højere form end den antikke, idet den er udtryk for en mere fremskreden opløsning af det »naturgroede fællesvæsen«. Også her er en del af jorden kommunens ejendom, adskilt fra den enkeltes ejendom, »ager publicus« eller fælled, arealer til græsning, indsamling af brænde, jagt osv. Altså jorder, der - for så vidt som de skulle tjene som produktionsmidler for sådanne former for produktion - ikke kunne opdeles. Men denne fællesjord fremtræder ikke som kommunens særskilte og selvstændige økonomiske eksistens ved siden af den private jordejendom; den fremtræder ikke i modsætning til privatejendommen som hos romerne, men som supplement til den

116. Ibid., p. 380.

117. Karl Marx: *Das Kapital*, bd. 3 (1864-65), p. 799, og Karl Marx: *Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie* (1857-58), MEGA, bd. II/1.2, p. 380 f.

118. Karl Marx: *Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie* (1857-58); MEGA, bd. II/1.2, pp. 381 f., 388-390.

individuelle ejendom. »Kommunen eksisterer kun i den indbyrdes relation mellem disse individuelle jordejere som sådanne.«¹¹⁹

Kommuneejendommen som sådan fremtræder kun som det fælles tilhører til de individuelle ejendomme. Kommunen får således kun eksistens i og med de individuelle ejeres »virkelige forsamling med henblik på fælles formål« af militær, religiøs eller retlig art, og for så vidt som den har en særlig økonomisk eksistens som det i fællesskab benyttede jagtterritorium, græsningsareal etc., benyttes den af hver enkelt ejer som sådan, ikke som repræsentant for kommunen (som oprindelig patricierne i Rom). Den germanske jordejendom er altså til forskel fra den antikke »virkelige fælles ejendom«.¹²⁰

Disse former - den asiatiske, den antikke og den germanske form - er udgangsproduktionsforhold for de tre antagonistiske, førkapitalistiske formationer.

3.2.3. Udgangsproduktionsforholdet og det grundlæggende produktionsforhold

Udgangsproduktionsforholdet implicerer det grundlæggende produktionsforhold som sin forudsætning. I antagonistiske formationer er denne implikation en negation, fordi »privatejendommen implicerer ikke-ejendommen som sin forudsætning«.¹²¹ I antagonistiske formationer fremtræder det grundlæggende produktionsforhold derfor som en negation af udgangsproduktionsforholdet.

De tre nævnte, historisk specifikke udgangsproduktionsforhold slår således om i historisk specifikke grundlæggende produktionsforhold, der fremtræder som negationer af det »naturgroede fællesvæsen«, nemlig de grundlæggende produktionsforhold for hhv. den patriarkalske udbytterformation, den antikke slaveholderformation og den feudale formation.

»Den oprindelige produktion beror på ur-oprindelige fællesvæsner, inden for hvilke den private udveksling kun fremtræder som en helt overfladisk, særskilt undtagelse. Men med den historiske opløsning af dette fællesvæsen indtræder straks herredømme-trældomsforhold, voldsforhold«.¹²²

Den første historiske opløsningsform er den patriarkalske udbytterformation. I sin »asiatiske form« slår ursamfundets udgangsproduktionsforhold om i et udbyttningsforhold:

»Da *enheden* er den virkelige ejer og den virkelige forudsætning for den kommunale ejendom - så kan enheden selv fremtræde som et særligt fællesvæsen over for de mange virkelige fællesvæsner,

119. Ibid., pp. 383, 387 f.

120. Ibid., p. 389.

121. Karl Marx: »Einleitung« (august 1857); MEGA, bd. II/1.1, p. 25.

122. Karl Marx: *Zur Kritik der politischen Ökonomie. Urtext* (1858); MEGA, bd. II/2, p. 49.

hvor den enkelte så in fact er ejendomsløs [...]. Merproduktet [...] tilhører derfor af sig selv denne højeste enhed.«¹²³

Slaveri og livegenskab er tilsvarende »det nødvendige og konsekvente resultat af den på fællesvæsnet og arbejdet i fællesvæsnet baserede ejendom«. Slaveri og livegenskab er således samtidig en negation af det naturgroede fællesvæsen, »fremkaldt ved dennes egen dialektik«. ¹²⁴

I den kapitalistiske samfundsformation udgør pengene »den samfundsmæssige sammenhæng i kompakt form«, den »samfundsmæssige nervus rerum«. ¹²⁵ Pengene er »det *reale fællesvæsen*«, men vel at mærke et fællesvæsen, der samtidig er »en ren abstraktion, en blot udvortes ting for den enkelte«, ¹²⁶ kort sagt: individernes »tingslige, uden for dem eksisterende fællesvæsen«. ¹²⁷

Eksistensen af et udgangsproduktionsforhold er således ikke noget enestående for den kapitalistiske formation; det, der er enestående, er i denne sammenhæng, at udgangsproduktionsforholdet er en ting:

»i pengereationen fremtræder selve individernes fællesvæsen over for dem som en udvortes og derfor tilfældig ting. Den samfundsmæssige sammenhæng, der opstår ved de uafhængige individers sammenstød, fremtræder over for dem som tingslig nødvendighed og samtidig som en udvortes forbindelse [...]. Da de ikke er subsumeret under et naturgroet fællesvæsen, og da de på den anden side ej heller subsumerer fællesvæsnet under sig som bevidst samfundsmæssige, må det over for dem (som de uafhængige subjekter) eksistere som et ligeledes uafhængigt, udvortes, tilfældigt fællesvæsen, som noget tingsligt. Dette fællesvæsen er netop betingelsen for, at de som uafhængige privatpersoner samtidig står i en samfundsmæssig sammenhæng.«¹²⁸

Selv om vareformen foregriber den kapitalistiske samfundsformation med årtusidner, kunne den først blive alment gældende under forudsætning af etableringen af det grundlæggende produktionsforhold, efter etableringen af relationen kapital-lønarbejde.

»I produktets eksistens som vare ligger bestemte historiske betingelser gemt. For at blive vare må produktet ikke blive produceret som umiddelbart subsistensmiddel for producenten selv. Havde vi videre undersøgt, under hvilke omstændigheder alle eller blot flertallet af produkterne antager form af varer, så havde det vist sig, at dette kun sker på grundlag af en helt specifik produktions-

123. Karl Marx: *Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie* (1857-58); MEGA, bd. II/1.2, p. 380.

124. *Ibid.*, pp. 399, 391.

125. Karl Marx: *Zur Kritik der politischen Ökonomie. Erstes Heft* (1859); MEGA, bd. II/2, p. 194.

126. Karl Marx: *Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie* (1857-58); MEGA, bd. II/1.1, p. 150.

127. Karl Marx: *Zur Kritik der politischen Ökonomie. Urtext* (1858); MEGA, bd. II/2, p. 26.

128. *Ibid.*, p. 53 f.

måde, den kapitalistiske. «Kapitalen» opstår kun, hvor besidderen af produktionsmidler og livsformødenheder forefinder den frie arbejder som sælger af sin arbejdskraft på markedet, og denne ene historiske betingelse rummer en verdenshistorie. «Hvad der altså karakteriserer den kapitalistiske epoke, er, at arbejdskraften for arbejderen selv antager form af en vare, der tilhører ham, at hans arbejde derfor antager form af lønarbejde. På den anden side bliver arbejdsprodukternes vareform først almindelig fra dette øjeblik.»¹²⁹

Udgangsproduktionsforholdet implicerer som anført det grundlæggende produktionsforhold som sin forudsætning, men i antagonistiske formationer fremtræder det grundlæggende produktionsforhold som en negation af udgangsproduktionsforholdet. Ligesom slaveri og livegenskab på en gang er det nødvendige og konsekvente resultat af den på fællesvæsnet og arbejdet i fællesvæsnet baserede ejendom og samtidig er negationen af det naturgroede fællesvæsen, fremtræder det grundlæggende produktionsforhold i den kapitalistiske samfundsformation som en negation af udgangsproduktionsforholdet. ¹³⁰ Udvekslingen af ækvivalenter »er kun det overfladiske lag af en produktion, der beror på tilegnelse af fremmed arbejde, uden udveksling, men under skin af udveksling«. Bytteværdisystemet »slår om i eller rettere åbenbarer tilegnelse af fremmed arbejde uden udveksling, total adskillelse af arbejde og ejendom som sin skjulte baggrund«. ¹³¹

»Udvekslingen af ækvivalenter, der synes at implicere ejendom til produktet af eget arbejde [...], slår om, åbenbarer sig ifølge en nødvendig dialektik som absolut adskillelse af arbejde og ejendom og tilegnelse af fremmed ejendom uden udveksling, uden ækvivalent.«¹³²

Set ud fra relationen mellem momenterne i den udviklede totalitet er formationens udvikling fra »den enkle umiddelbarhed« til den sammensatte totalitet samtidig en bevægelse tilbage til »grunden«: »progressionen er en *regression* til *grunden*«. ¹³³ Udgangsproduktionsforholdet

129. Karl Marx: *Das Kapital*, bd. 1 (1867, 2. udg. 1873); MEW, bd. 23, pp. 183 f. Jvf. tillige: Karl Marx: *Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie* (1857-58), MEGA, bd. II/1.1, p. 148; *Zur Kritik der politischen Ökonomie. Urtext* (1858), MEGA, bd. II/2, p. 52; *Zur Kritik der politischen Ökonomie (Manuskript 1861-1863)*, MEGA, bd. II/3.1, p. 286 f.; *Das Kapital*, bd. I (1867, 2. udg. 1873), MEW, bd. 23, p. 613, samt *Das Kapital*, bd. 2 (1864-65), MEW, bd. 24, pp. 119 f.

130. Om udgangsproduktionsforholdet og det grundlæggende produktionsforhold i den kommunistiske samfundsformation, jvf. A. K. Pokrytan: *Produktionsverhältnisse und ökonomische Gesetze des Sozialismus. Eine methodische Studie zur Analyse und zur Theorie* (1971), Berlin 1973.

131. Karl Marx: *Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie* (1857-58); MEGA, bd. II/1.2, p. 412.

132. *Ibid.*, pp. 416.

133. G. W. F. Hegel: *Wissenschaft der Logik* (1812-16); bd. 1; *Werke*, Frankfurt am Main 1969, bd. 5, p. 70.

frembringer det grundlæggende produktionsforhold, og samtidig åbenbares dets »sandhed« i det grundlæggende produktionsforhold.

Dette gælder ikke alene for relationen mellem udgangsproduktionsforholdet og det grundlæggende produktionsforhold i den udviklede totalitet, men også for relationen mellem disse forhold historisk. Begrebet om udgangsproduktionsforholdet udtrykker et forhold, der allerede eksisterede, før totaliteten blev etableret. »For så vidt udtrykker den abstrakte tænkningens gang, der stiger op fra det enkleste til det kombinerede, den virkelige historiske proces.«¹³⁴ I relationen mellem udgangsproduktionsforholdet og det grundlæggende produktionsforhold i en bestemt samfundsformation afspejler *det logiske* med andre ord direkte *det historiske*.

Udgangsproduktionsforholdet er mindre formationsspecifikt end det grundlæggende produktionsforhold, der jo bestemmer formationens hele væsen og bevægelseslov. Udgangsproduktionsforholdet for en formation opstår og udvikles derfor i skødet af de forudgående formationer. Den asiatiske, antikke og germanske form opstår og udvikles således i ursamfundsformationen, men bliver først alment bestemmende i og med etableringen af det tilsvarende grundlæggende produktionsforhold.

»Et nøjere studium af de asiatiske, specielt de indiske former for fællesejendom ville kunne vise, hvordan der af de forskellige former for naturgroet fællesejendom fremkommer forskellige former for opløsningen af den. Således lader f.eks. de forskellige originaltyper af romersk eller germansk privatejendom sig aflede af forskellige former for indisk fællesejendom.«¹³⁵

Tilsvarende foregriber vareformen den kapitalistiske samfundsformation med mange tusinde år: »Som kategori [...] fører bytteværdien en antediluviansk tilværelse [...]. Penge kan eksistere og har historisk eksisteret før der eksisterede kapital, banker, lønarbejde etc.«¹³⁶ Men, som sagt, først på basis af den kapitalistiske produktion antager produkterne alment vareform.

Udgangsproduktionsforholdet bereder i sin antediluvianske tilværelse vejen for den formation, det er udgangsproduktionsforhold for. Når formationens grundlæggende produktionsforhold endelig er etableret, bliver det alment bestemmende som formen for den samfundsmæssige sammenhæng. Hermed ophører processen imidlertid ikke. Udgangsproduktionsforholdets betydning udvikles i takt med udviklingen af formationens bærende produktionsmåde.

»Den kapitalistiske produktion er rent faktisk vareproduktionen som produktionens almene form, men det er den kun og bliver det i stigende grad i sin udvikling, fordi arbejdet her selv fremtræder som vare, fordi arbejderen sælger arbejdet, dvs. arbejdskraftens funktion, og vel at mærke - som antaget - til dens ved reproduktionsomkostningerne bestemte værdi.« Den »kapitalistiske

134. Karl Marx: »Einleitung« (august 1857); MEGA, bd. II/1.1, p. 38.

135. Karl Marx: *Zur Kritik der politischen Ökonomie. Erstes Heft* (1859); p. 113.

136. Karl Marx: »Einleitung« (august 1857); MEGA, bd. II/1.1, pp. 37 f.

produktion (altså også vareproduktionen) fremtræder først i sit fulde omfang, når også den umiddelbare landlige producent er lønarbejder.«¹³⁷

Men denne omvæltning forudsætter, at den kapitalistiske storindustri er udviklet. »Først storindustrien leverer med maskinerne det konstante grundlag for den kapitalistiske agrikultur, eksproprierer radikalt det store flertal af landbefolkningen [...]. Derfor er det også først storindustrien, der erobrer hele det indre marked for industrikapitalen.«¹³⁸

Den nye formation må således etablere sit eget materielle grundlag, og den etablerer det først gennem en langvarig udviklingsproces.

»For at kapitalforholdet skulle kunne indtræde forudsættes et bestemt historisk trin og en bestemt historisk form af den samfundsmæssige produktion. Der måtte inden for en tidligere produktionsmåde have udviklet sig samkvems- og produktionsmidler og behov, der trænger ud over de gamle produktionsforhold og til deres forvandling til kapitalforholdet. *Men de behøver kun at være udviklet så vidt, at arbejdets formelle subsumtion under kapitalen kan foregå. På basis af dette ændrede forhold udvikler sig imidlertid en specifikt forandret produktionsmåde*, som på den ene side skaber nye materielle produktivkræfter, på den anden side først udvikler sig på grundlag af disse, og som dermed faktisk skaber sig nye reale betingelser. Der indtræder dermed en fuldstændig økonomisk revolution, der på den ene side først skaber de reale betingelser for kapitalens herredømme over arbejdet, fuldender dette, giver det en passende form, og som på den anden side - i og med de i modsætning til arbejderen udviklede produktivkræfter for arbejdet, produktionsbetingelser og samkvemsforhold - skaber de reale betingelser for en ny produktionsmåde, der ophæver den kapitalistiske produktionsmådes antagonistiske form, og skaber således den materielle basis for en samfundsmæssig livsproces i ny skikkelse og dermed en ny samfundsformation.«¹³⁹

3.3. Det almene og det enkelte i formationsteorien

Den økonomiske samfundsformations udvikling fra lavere til højere former er formidlet gennem dialektikken mellem det almene og det enkelte. Det er nødvendigt at skelne klart mellem den økonomiske samfundsformation og dens udvikling i almindelighed og de enkelte samfundsmæssige enheder i deres individualitet. Formationsteorien anlægger et alment verdenshistorisk udviklingsperspektiv på det menneskelige samfund. En formationsteoretisk placering af en enkelt, historisk-konkret, samfundsmæssig enhed, som f.eks. Cro Magnon-folket for 40.000 år siden, Uruk i år 3500 f.v.t., Athen i år 462 f.v.t.,

137. Karl Marx: *Das Kapital*, bd. 2 (1864-65); MEW, bd. 24, pp. 119 f.

138. Karl Marx: *Das Kapital*, bd. 1 (1867, 2. udg. 1873); MEW, bd. 23, pp. 776 f.

139. Karl Marx: *Resultate des unmittelbaren Produktionsprozesses* (1864); Frankfurt am Main 1969, pp. 88 f. (Min fremhævelse, KS).

Frankerriget i 800, England i 1857 eller Sovjetunionen i 1987, betyder således, at den givne samfundsmæssige enhed placeres i forhold til det menneskelige samfunds almene udvikling. Men lige så lidt som værditeorien kan anvendes uformidlet på enkelte kapitalistiske virksomheder, kan formationsteorien anvendes uformidlet på enkelte samfundsmæssige enheder: »såsnart et konkret økonomisk fænomen kommer på tale, kan de almene økonomiske love ikke anvendes enkelt og umiddelbart«. ¹⁴⁰

Det menneskelige samfund i almindelighed eksisterer ikke som sådant. Det eksisterer som vist som særlige formationstyper. Disse særlige formationstyper eksisterer på deres side altid som enkelte samfund (lokalgrupper, stammer, bystater, folkeslag, nationer, multinationale riger), eller med et udtryk, der netop betoner det individuelle ved det enkelte samfund: som enkelte »sociale organismer«. ¹⁴¹ Der findes ikke to sociale organismer med identiske karakteristika. Hver social organisme er i sin struktur og udvikling en enestående, individuel foreteelse. ¹⁴²

3.3.1. Det almene og det universelle, totalitet og heterogenitet

Disse individuelle sociale organismer udviser kun mere eller mindre rent de træk, der er specifikke for den særlige formationstype, de tilhører. Som »frugten«, »æblet«, »pæren« o.s.v. eksisterer en samfundsformation aldrig i »ren« skikkelse. Der findes f.eks. ingen »ren socialisme«. Samfundsformationen er ikke »subjekt«, men et »prædikat« ved historisk-konkrete samfundsmæssige fænomener, omend et væsentligt prædikat, et væsensbestemmende kompleks af forhold. I den sociale organisme eksisterer samfundsformationen altid kun i mangfoldige lydninger, overlæjringer, sammenfletninger med fremmede former. Totaliteten kan kun eksistere i konkret-historisk heterogenitet. ¹⁴³ Den enkelte sociale organisme er altså altid - i større eller mindre udstrækning - formationsmæssigt heterogen.

De sociale organismers formationsmæssige heterogenitet må ikke forveksles med den omstændighed, at enhver formation assimilerer betingelserne for sin historiske opkomst, integrerer dem som momenter i totaliteten og dermed reproducerer sine eksistensbetingelser. Udviklingen af den økonomiske samfundsformation er - som al udvikling - ensbetydende med tiltagende grad af organisation og dermed kompleksitet. ¹⁴⁴ En kompleks form er negationen af en enkel. I udviklingen elimineres det tilfældige, unødvendige. Den enkle form forvandles fra en selvstændig

140. Karl Marx: *Zur Kritik der politischen Ökonomie (Manuskript 1861-1863)*; MEGA, bd. II/3.6, p. 1907.

141. Jvf. Ju. I. Semjonov: »Die ökonomische Gesellschaftsformation« (1978), i: Nikolai Drjachlow et al. (red.): *Kategorien des historischen Materialismus. Studien zur Widerspiegelung gesellschaftlicher Entwicklungsprozesse in philosophischen Begriffen*, Berlin 1978, pp. 85-101.

142. *Ibid.*, p. 86.

143. Wolfgang Küttler: »Totalität und Heterogenität konkret-historischer Gesellschaften. Zur Theoriegeschichte und methodologischen Bedeutung des Begriffs 'uklad' im Werk Lenins«, *Jahrbuch des Museums für Völkerkunde zu Leipzig*, bd. 32, 1980, pp. 109-125, her. p. 111.

144. Jvf. Karl Marx: »Einleitung« (august 1857); MEGA, bd. II/1.1, pp. 37-39.

udviklingsform til et moment i udviklingen af mere komplicerede former. ¹⁴⁵ De elementer, der optages i den nye formation, mister derved deres hidtidige historisk betydende rolle og integreres i den nye formation som momenter i dens totalitet. F.eks. assimilerer den kapitalistiske samfundsformation jordejendommen, handelskapitalen, ågerkapitalen og omfunktionerer disse former. Jordejendommen, handelskapitalen og ågerkapitalen transformeres til særlige kapitalformer, hvortil svarer afledte former for merværdi. I den kapitalistiske samfundsformation fremstår disse former derfor som et *resultat* af den kapitalistiske produktionsproces. ¹⁴⁶

»Når ethvert økonomisk forhold i det fuldendte borgerlige system forudsætter det andet i den borgerligt-økonomiske form, og når ethvert sat forhold således samtidig er forudsætning, så er det tilfældet ved ethvert organisk system. Selve dette organiske system som totalitet har sine forudsætninger, og dets udvikling til totalitet består netop i at underordne alle samfundets elementer under sig eller at skabe de organer, det endnu mangler, ud fra samfundet. Det bliver således historisk til totalitet. Denne totalitets vorden udgør historisk et moment af systemets proces, af dets udvikling.« ¹⁴⁷

I sin vedvarende reproduktionsproces må totaliteten reproducere de nødvendige betingelser for sin eksistens. Forhold, der udgør en *historisk* forudsætning for en totalitets tilblivelse, forvandles dermed til en *logisk* følge af totalitetens bevægelse. Dette er dialektikken i enhver udvikling. ¹⁴⁸ Det er således ikke abens anatomi, der er nøglen til menneskets, men omvendt menneskets anatomi, der er nøglen til abens. ¹⁴⁹

At en formation i sig har optaget og integreret former, der går forud for dens egen opkomst, er ikke udtryk for dens heterogenitet. Jordejendommen, handelskapitalen og rentebærende kapital er *væsentlige* (omend ikke almene) kapitalistiske produktionsforhold. Derimod er enhver social organisme til gengæld altid mere eller mindre heterogen. Det enkelte svarer aldrig helt til det almene. En social organisme vil altså ved siden af forhold etc., der udtrykker den dominerende formation, i større eller mindre udstrækning opvise forhold etc., der kan henføres til andre formationstrin. F.eks. sameksistensen af en socialistisk produktionsmåde med lønarbejde og privatejendom i Polen; sameksistensen af kapitalistisk lønarbejde, feudale forhold, patriarkalske forhold, agrarkommuner etc. i Afghanistan. Eksistensen af f.eks. elementer af vareproduktion i den kommunistiske samfundsformations socialistiske stadium er imidlertid ikke "rester" i

145. M. M. Rozental (red.): *Geschichte der dialektischen Logik* (1971), Berlin 1974, p. 201.

146. Karl Marx: *Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie (1857-58)*; MEGA, bd. II/1.2, p. 368.

147. *Ibid.*, bd. II/1.1, p. 201.

148. E. V. Iljenkov: *Die Dialektik des Abstrakten und Konkreten im »Kapital« von Karl Marx* (1960); p. 112.

149. Karl Marx: »Einleitung« (august 1857); MEGA, bd. II/1.1, p. 40.

denne forstand, men nødvendige produktionsforhold i transformations-epoken.¹⁵⁰

De sociale organismers heterogenitet må forklares på basis af teorien om den enkelte økonomiske samfundsformations bevægelseslov. Heterogeniteten er et udslag af den givne specifikke samfundsformations bevægelseslov. Den kapitalistiske samfundsformation er som anført den første formation, der har haft en decideret universel tendens. Den kapitalistiske produktion frembringer på den ene side den universelle industri og på den anden side et system af almen eksploitation af de naturlige og menneskelige egenskaber, videnskab.

»Således frembringer først kapitalen det borgerlige samfund og samfundsmedlemmernes universelle tilegnelse af naturen og af den samfundsmæssige sammenhæng. Deraf kapitalens store civiliserende indflydelse; deraf dens produktion af et samfundstrin over for hvilket alle tidligere kun kun fremtræder som lokale udviklinger af menneskeheden og som naturidolatri.«¹⁵¹

Kapitalens universelle tendens gør sig dobbeltgældende: For det første gør kapitalens universelle tendens sig naturligvis gældende globalt. Kapitalen stræber efter at »nedrive enhver lokal skranke for samkvæmmet, i.e. for bytningen, efter at erobre hele Jorden som sit marked«.¹⁵² For det andet gør den sig gældende inden for den enkelte sociale organisme. Den kapitalistiske produktionsmåde er baseret på samfundsmæssigt arbejde. Det samfundsmæssige totalarbejde integreres i den kapitalistiske produktionsmåde. Kapitalen underlægger dermed den givne sociale organisme under sig, absorberer alle regioner og økonomiske sektorer etc. I sociale organismer determineret af førkapitalistiske samfundsformationer eksisterer derimod elementer fra forskellige formationer side om side i broget mangfoldighed. Der er m.a.o. tale om relativt stabil sameksistens af elementer af forskellig formations karakter inden for én og samme sociale organisme. Heterogeniteten er så meget desto mere udpræget, jo mindre udviklet produktionens samfundsmæssige karakter er. Jo ringere udviklet produktionens samfundsmæssige karakter er, desto mindre er den enkelte sociale organismes karakter af en integreret helhed, en »organisme«, og desto mere antager den social organisme karakter af en ansamling af mere eller mindre løst forbundne lokale organismer (lokalgrupper, agrarkommuner).¹⁵³

150. Om vareformens funktion i den kommunistiske samfundsformations socialistiske stadium, jvf. bl.a. A. K. Pokrytan: *Produktionsverhältnisse und ökonomische Gesetze des Sozialismus* (1971), og R. I. Kosolapov: *Socialism: Questions of Theory* (1975), Moskva 1979.

151. Karl Marx: *Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie* (1857-58); p. 322.

152. *Ibid.*, p. 438.

153. Ved analysen af førkapitalistiske samfund er formationsgrundlaget for de konkret-historiske foreteelser derfor mindre synligt end i kapitalistiske samfund. Dette er givetvis en vigtig grund til, at de førkapitalistiske samfundssformationers politiske økonomi endnu ikke er udarbejdet. (Jvf. Friedrich Engels: *Herrn Eugen Dührings Umwälzung der Wissenschaft. [Anti-Dühring]* (1878); MEW, bd. 20, p. 136 f.)

3.3.2. Sociale organismer, verdenssystemer, progressive epoker

Teorien om den lovmæssige, progressive succession af samfundsformationer er - af »marxistiske« historikere af den i Stalin-perioden udbredte metafysiske afart såvel som af anti-marxistiske historikere generelt - blevet fortolket som en teori om udviklingen af de enkelte sociale organismer. Den er blevet opfattet som et udsagn om, at der skulle eksistere en »analogi mellem hvert enkelt samfunds udvikling og udviklingen af samfundet overhovedet«.¹⁵⁴ Fortolkningen af formations- overgangen som transformation af en kontinuerlig social organisme er rigtignok i overensstemmelse med europæisk historie fra og med senmiddelalderen, jvf. f.eks. overgangen fra den feudale til den kapitalistiske formation i Frankrig. Dette træk ved nyere tids europæisk historie kan henføres dannelsen af nationer og dermed sociale organismer af en hidtil uset integritet, en proces der stod på fra 1500-tallet og frem til dette århundrede. Det er altså et udslag af udviklingen af det borgerlige samfund. Eller med andre ord: dette nye træk ved den økonomiske samfundsformations udvikling fra én udviklingsform til en anden er et udslag af kapitalens universelle tendens.

Hvad angår verden uden for Europa, og hvad angår Europa frem til den borgerlige revolutions begyndelse, er den metafysiske fortolkning af formationsteorien imidlertid aldeles uden empirisk begrundelse.

Indtil senfeudalismen fremstår verdenshistorien ikke som en proces, hvor eksisterende sociale organismer overgår fra et udviklingsstadium til et andet, men som en proces, hvor en mangfoldighed af sociale organismer opstår, udvikles og går under.

»Historien kender ikke én eneste social organisme, der - efter at være opstået - skulle have 'gennemløbet' alle formationer. Derimod kendes en mangfoldighed af sociale organismer, i hvis indre udvikling der overhovedet ikke er forgået nogen formations- overgang. Hvad disse organismer angår, figurerer formationerne ikke som indre udviklingsstadier, men kun som typer.«¹⁵⁵

Det gamle orientals historie er f.eks. en proces, hvor sociale organismer og konglomerater af sociale organismer opstår og forsvinder: Mohandsjo-Daro, Harappa, de sumeriske bystater, Babylonien, Ny-Babylonien, hetitterne, mederne. Den nye social organisme var i en lang periode af samme formationstype som sin forgænger i området. Formationen bestod, mens de sociale organismer skiftede. Det modsatte billede tegner sig i Europa fra 1500-tallet og til idag. Her består de sociale organismer, mens formationerne skifter.

Ingen social organisme har »gennemløbet« alle formationer. Omvendt findes der ikke en eneste (antagonistisk) samfundsformation, der er blevet »gennemløbet« af alle sociale organismer. Kun det menneskelige samfund i almindelighed, under ét, har »gennemløbet« alle den økonomiske samfundsformations udviklingsformer.

154. Ju. I. Semjonov: »Die ökonomische Gesellschaftsformation« (1978); p. 93.

155. *Ibid.*, p. 94.

Begrebet om den økonomiske samfundsformation og dens »progressive epoker« henviser til menneskehedens almene udvikling overhovedet. Det almene er ikke nødvendigvis universelt. Hvad der gælder alment, gælder ikke nødvendigvis for i hvert enkelt tilfælde. Men kun det, der gælder for alle enkelte, gælder universelt. Marx' udsagn om »den økonomiske samfundsformations progressive epoker« betyder således ikke, at alle lande, hvert eneste område i verden gennemløber og må gennemløbe sekvensen af produktionsmåder.

Men når det, der gælder for den økonomiske samfundsformations almene udvikling, ikke nødvendigvis gælder for de enkelte sociale organismers udvikling, hvorledes er da sammenhængen?

Det enkelte kan have en almen funktion. I udviklingen er én eller flere individuelle foreteelser, sociale organismer, til enhver tid »dominerende«, bestemmende for den almene udvikling i kraft af deres karakter af højere former og i kraft af deres indflydelse på menneskehedens udvikling som helhed. En social organisme eller et konglomerat af sociale organismer i en sådan rolle er et »verdenssystem«. ¹⁵⁶ Begrebet verdenssystem må naturligvis ikke forveksles med begrebet *et universelt system*, dvs. et altomfattende system. Et verdenssystem er derimod et *aktivt centrum* for den verdenshistoriske udvikling. Et verdenssystem er således per definition ikke universelt. Et centrum implicerer en periferi. Omvendt er et universelt system ikke et verdenssystem. I et universelt system er der hverken periferi og centrum.

I det historiske forløb afløses det ene verdenssystem af sociale organismer af en bestemt formationstype af et andet verdenssystem af sociale organismer af en anden formationstype, der så for en tid overtager den ledende rolle i historien. Med dette skifte fuldbyrdes det verdens-historiske epokeskift.

I og med sin udvikling fortrænger et verdenssystem af sociale organismer de sociale organismer af lavere formationstype, enten ved at de pågældende sociale organismer går under som særskilte enheder og befolkning og territorium absorberes i sociale organismer af en højere type, eller ved at der induceres en forandring af de pågældende sociale organismers økonomiske struktur, og ved at de således transformerede sociale organismer inkorporeres i det nye verdenssystem.

Med opkomsten af et nyt verdenssystem af sociale organismer og med dennes overtagelse af den historisk ledende rolle forsvinder det gamle verdenssystem imidlertid ikke. Selv om det gamle verdenssystem ikke længere er historisk ledende, kan det i en lang periode bevare sin karakter af et verdenssystem. Selv når det ophører med at være et verdenssystem, kan dets bestanddele af sociale organismer eksistere videre som »hvide dværge«.

Den højere formation opstår som og eksisterer som en særskilt social organisme; den bliver alment bestemmende gennem denne organismes aktive påvirkning af andre, samtidig eksisterende sociale organismer. Den højere formation virker alene som *det almene* gennem sin virkning som en enkelt social organisme på andre enkelte sociale organismer, der

156. Ibid., pp. 96 f.

repræsenterer andre formationstrin. Denne afløsning af verdenssystemer af sociale organismer af bestemte formationstyper er den form, hvori overgangen fra en samfundsformation til den højere fuldbyrdes.¹⁵⁷

Formationsprogressionen er således formidlet gennem *det historiske miljø*. Hver verdenshistorisk »progressiv epoke« er karakteriseret ved eksistensen af det verdenssystem af sociale organismer af den pågældende formationstype. Formationsprogressionen er således ingen konstruktion. Den er en teoretisk reproduktion af det konkrete historiske forløb i al dets mangfoldighed. Til en progressiv epoke svarer et verdenshistorisk centrum, der udøver afgørende indflydelse på det omgivende miljø, og som således formidlet udøver verdenshistorisk indflydelse. Kategorien »*historisk miljø*« er den nødvendige formidlende kategori.

3.3.3. Begrebet »det historiske miljø«

Begrebet om det historiske miljø indtager samme plads i formations-teorien som begrebet om profitatens udligning og dannelsen af produktionsprisen i teorien om kapitalismens politiske økonomi. Selve udtrykket »historisk miljø« optræder første gang i Marx' udkast til brev til *Otęceŝtvennyja Zapiski* fra 1877¹⁵⁸ og spiller en central rolle i udkastene til brevet til Vera Zasulic fra 1881.¹⁵⁹ Begrebet om det historiske miljø spiller imidlertid en central rolle i Marx' metode fra allerførste færd.

Tag f.eks. Marx og Engels' analyse af den politiske situation i Europa op til den tyske revolution i 1848-49. Borgerskabet var da den historisk ledende klasse:

»De tre mest iøjnefaldende bevægelser i året 1847 har [...] tilfælles, at de alle først og fremmest og hovedsagligt er i bourgeoisiets interesse. Fremskridtspartiet var overalt bourgeoisiets parti. [...] Hvorhen vi end ser, gør bourgeoisiet mægtige fremskridt. Det bærer hovedet højt og udfordrer trodsigt sine fjender. Det forventer afgørende sejre, og det vil ikke blive skuffet i sine forhåbninger. Det vil indrette hele verden efter sin målestok, og det vil lykkes for det på en betydelig del af kloden.«¹⁶⁰

Men selv i denne situation forfaldt Marx og Engels ikke til at forveksle det almene og det enkelte. Hvad der alment gælder for epoken, gælder ikke nødvendigvis for det enkelte land. Selv om de således utvetydigt bestemte borgerskabet som den historisk ledende klasse, undlod de ikke en konkret analyse af den konkrete situation:

»Kommunisterne har den største opmærksomhed henvendt på Tyskland, fordi Tyskland står umiddelbart foran en borgerlig revo-

157. Ibid., pp. 97 f.

158. Karl Marx: Udkast til brev til *Otęceŝtvennyja Zapiski* (november 1877), dette bind, p. 251.

159. Karl Marx: Tre udkast til et brev til V. I. Zasulic (marts 1881), dette bind, pp. 269, 273, 277, 282.

160. Fr. Engels: »Bevægelserne i 1847« (januar 1848); dette udvalg, bd. 1, pp. 33-35.

lution, og fordi det gennemfører denne omvæltning under betingelser, hvor den europæiske revolution overhovedet befinder sig på et højere udviklingstrin, og fordi det gennemfører den med et langt mere udviklet proletariat end i England i det 17. og Frankrig i det 18. århundrede og den tyske borgerlige revolution altså kun kan være det umiddelbare forspil til en proletarisk revolution.«¹⁶¹

Bourgeoisiet var den historisk ledende klasse i den forstand, at den kapitalistiske produktionsmådes historiske mission ikke var opfyldt. Opgaven var derfor at fuldbyrde den kapitalistiske omvæltning. Det tyske bourgeoisie befandt sig imidlertid i et ejendommeligt historisk miljø, karakteriseret ved, at den borgerlige og industrielle revolution var fuldbyrdet i England og Frankrig, og at et industrielt proletariat var under dannelse i Tyskland. Tyskland havde ikke tilbagelagt den »politiske frigørelses mellemste trin«, dvs. den borgerligt-liberale revolution, »samtidig med de moderne nationer«, observerede Marx i 1844:

»Ja, den tyske historie smigrer sig af en bevægelse, som intet folk på den historiske horisont har gjort før eller vil gøre efter den. Vi har nemlig gjort de moderne nationers restaurationsperiode med uden at gøre deres revolutioner med. Vi blev restaureret, først fordi andre nationer vovede en revolution, dernæst fordi de andre nationer led en kontrarevolution, den ene gang fordi vore herrer var bange, den anden gang fordi vore herrer ikke var bange.«¹⁶²

For Tysklands vedkommende var en borgerligt-liberal revolution »en utopisk drøm«:

»hver særlig klasse i Tyskland mangler ikke blot den konsekvens, den skarphed, det mod og den hensynsløshed, som kunne stemple den som samfundets negative repræsentant. Hver stand mangler [...] den revolutionære dristighed, som tilkaster modstanderen den trodsige parole: *Jeg er intet, men jeg vil være alt*. Hovedstolen af tysk moral og ærlighed [...] består tværtimod af den beskedne egoisme, som gør sin begrænsethed gældende og lader samme blive gjort gældende mod sig selv. [...] Selv den tyske middelklasses moralske selvfølelse beror kun på bevidstheden om at være den almene repræsentant for de øvrige klassers filistrøse middel-mådighed.«¹⁶³

Det tyske bourgeoisie kendte sin skæbne fra England og Frankrig. Den kapitalistiske produktion havde åbenbaret sin antagonistiske karakter. De periodiske krise - den første indtraf i 1825 - havde demonstreret dens forgængelighed. I 1831 havde det første arbejderoprør fundet sted i Lyon; i

161. Karl Marx og Fr. Engels: *Det kommunistiske partis manifest* (februar 1848); MEUS, p. 58.

162. Karl Marx: »Zur Kritik der Hegel'schen Rechts-Philosophie. Einleitung« (1844), MEGA, bd. I/2, pp. 171-172.

163. *Ibid.*, p. 180.

årene 1838 til 1842 nåede den første nationale arbejderbevægelse sit højdepunkt.

»Med året 1830 indtrådte den krise, som blev afgørende én gang for alle. Bourgeoisiet havde i Frankrig og England erobret den politiske magt. Fra da af antog klassekampen, praktisk og teoretisk, mere og mere udprægede og truende former. Det var dødsklodderne, der ringede for den borgerlige økonomi som videnskab.«¹⁶⁴

Det var dødsklodderne over borgerskabets uskyldige selvtilid. Da det tyske bourgeoisie ydermere fandt sig stillet over for et relativt udviklet og selvstændigt proletariat,¹⁶⁵ stillede det sig nødvendigvis tøvende og vankelmodigt i kampen for sine egne politiske mål.

»I 1648 stod bourgeoisiet i forbund med folket, imod kongedømmet, adelen og den herskende kirke. I 1789 stod bourgeoisiet i forbund med folket mod kongedømmet, adelen og den herskende kirke. [...] I begge revolutioner var bourgeoisiet den klasse, som virkelig stod i spidsen for bevægelsen. *Proletariatet og de ikke til bourgeoisiet hørende fraktioner af borgerskabet* havde enten endnu ingen interesser, som skilte dem fra bourgeoisiet, eller de udgjorde endnu ingen selvstændigt udviklede klasser eller klasseafdelinger. [...] Revolutionerne i 1648 og 1789 var ikke *engelske og franske* revolutioner, de var revolutioner i *europæisk* stil. Det var ikke en *bestemt* samfundsklasses sejr over den gamle orden; de var *proklamationen af den politiske orden for det nye europæiske samfund*. Det var bourgeoisiet, der sejrede i dem; men bourgeoisiets sejr var dengang en ny samfundsordnings sejr, den borgerlige ejendoms sejr over den feudale, nationalitetens over provinssialis-mens, konkurrencens over lavsvæsnet, ejendomsdelingens over førstefødselsretten, jordbesidderens over jordens beherskelse af besidderen, oplysningens over overtroen, familiens over familienavnet, industriens over den heroiske dovenskab, det borgerlige rets over de middelalderlige privilegier. Revolutionen i 1648 var det 17. århundredes revolution over det 16. århundrede, revolutionen i 1789 var det 18. århundredes revolution over det 17. århundrede. [...] I den *preussiske Martsrevolution* er der intet af alt dette. [...] Langt fra at være en europæisk revolution var den kun en forkrøblet eftervirkning i et tilbageblevet land af en europæisk revolution. I stedet for at være forud for sit århundrede, var den over et halvt århundrede bagud for sit århundrede. [...] Det tyske bourgeoisie havde udviklet sig så sløvt, fejgt og langsomt, at i det øjeblik, hvor det stod truende over for feudalismen og enevælden, så det sig selv stå over for truslen fra proletariatet og alle de fraktioner inden for borgerskabet, hvis interesser og idéer er beslægtet med proletariatets. [...] Det preussiske bourgeoisie var ikke, sådan som det franske i 1789, den klasse, der repræsenterede hele det moderne

164. Karl Marx: *Das Kapital*, bd. 1 (1867, 2. udg. 1873); MEW, bd. 23, pp. 20 f.

165. *Ibid.*, p. 21.

samfund over for det gamle samfunds repræsentanter, kongemagten og adelen. Det var sunket ned til at være en slags *stand* [...]; det var på forhånd tilbøjeligt til at begå forræderi mod folket og slutte kompromis med det gamle samfunds kronede repræsentant, fordi det selv allerede hørte med til det gamle samfund; det repræsenterede ikke et nyt samfunds interesser over for et gammelt, men fornyede interesser inden for et forældet samfund; når det stod ved revolutionens ror, var det ikke, fordi folket stod bag det, men fordi folket skubbede det foran sig; når det stod i spidsen, var det ikke, fordi det repræsenterede initiativet til en ny samfundsepoke, men kun fordi det repræsenterede en gammel samfundsepokes hadefuldhed; det var et lag, som ikke havde kunnet bryde igennem i den gamle stat, men som et jordskælv havde kastet op på overfladen af den nye stat; det var uden tro på sig selv, uden tro på folket, det knurrede mod dem, der stod over det, og skælvede for dem, der stod under det, egoistisk til begge sider, og klar over sin egoisme, revolutionært overfor de konservative, konservativt overfor de revolutionære, fuld af mistro til sine egne slagord, fuld af fraser i stedet for idéer, gjort forskræmt af verdensstormen og samtidig udnyttende verdensstormen til sin fordel, uden energi i nogen retning, et plagiat i alle retninger, banalt fordi det ikke var originalt, originalt i sin banalitet, sjakrende med sine egne ønsker, uden initiativ, uden tro på sig selv, uden tro på folket, uden et verdenshistorisk kald, - en forbandet olding, der var fordømt til i egen senil interesse at aflede et robust folks første ungdommelige begejstring - uden øjne, uden øren, under tænder, uden noget som helst - sådan var det preussiske bourgeoisie, da det efter Martsrevolutionen fandt sig stående ved den preussiske stats ror.«¹⁶⁶

Det tilfaldt således proletariatet at gennemtvinge bourgeoisie's kampmål, om nødvendigt *imod* bourgeoisie't. Den borgerlige revolution kunne derfor være optakten til den proletariske. »I Tyskland er frigørelsen fra *middelalderen* kun mulig som en samtidig frigørelse fra den *delvise* overvindelse af *middelalderen*«. ¹⁶⁷ Arbejderklassens rolle bestod således i at være den yderste, konsekvent-revolutionære venstrefløj i den demokratiske bevægelse.¹⁶⁸

At den borgerlige revolution i Tyskland kunne være forspillet til den proletariske, var altså ikke et udslag af, at den kapitalistiske samfundsformation var gerådet i forfald, men et udslag af, at det tyske bourgeoisie var henvist til at skulle fuldføre sin progressive mission under historiske betingelser, i et *historisk miljø*, hvor den kapitalistiske produktionsmåde var etableret, og hvor den kapitalistiske samfundsformations modsigelser

166. Karl Marx: »Bourgeoisiet og kontrarevolutionen«, *Neue Rheinische Zeitung*, 15. december 1848; MEUS, bd. I, 61-64.

167. Karl Marx: »Zur Kritik der Hegel'schen Rechts-Philosophie. Einleitung« (1844), MEGA, bd. I/2, p. 182.

168. Karl Marx und Friedrich Engels: *Det kommunistiske partis manifest* (februar 1848); MEUS, bd. I, p. 58.

altså var fuldt udfoldede, et historisk miljø som slog det tyske bourgeoisie med skræk og lammelse.

Begrebet om det historiske miljø, dvs. begrebet om dialektikken mellem det almene og det enkelte i den økonomiske samfundsformations udvikling, refererer til sameksistensen i rum og tid af sociale organismer på forskellige udviklingsstadier.¹⁶⁹ Men begrebet refererer ikke blot til vekselvirkningen mellem sociale organismer med en bestemt territorial eksistens eller for den sags skyld til regioner, lokalsamfund eller andre territorielt definerede enheder i de sociale organismer. Den samme dialektik gør sig gældende inden for en samfundsformations totalitet, i relationen mellem dens strukturelementer. Den gør sig således gældende i relationen mellem produktionsgrenene inden for en samfundsformation. Et eksempel. Den specifikt kapitalistiske produktionsmåde etableres først i og med opkomsten af den store industri. Først da ledsages kapitalakkumuleringen ikke af en proportional vækst i efterspørgslen efter arbejdskraft. I og med opkomsten af maskineriet - og dermed dannelsen af den specifikt kapitalistiske produktionsmåde - frembringer kapitalakkumuleringen en industriel reservearmé, der gennem sit tryk på den aktive arbejderarmé sikrer kapitalens despoti. Derved reproducerer den kapitalistiske produktionsproces det grundlæggende produktionsforhold i den kapitalistiske samfundsformation. »Dette er den absolutte, almene lov for den kapitalistiske akkumulation«. ¹⁷⁰ Den teknologiske udvikling forløber imidlertid ikke synkront. Den industrielle revolution brød igennem inden for en enkelt produktionsgren, bomuldsindustrien. Den derved opståede specifikt kapitalistiske produktionsmådes indflydelsessfære var imidlertid ikke begrænset til bomuldsindustrien. Dens bevægelseslov havde en almen funktion; den gælder alment for alle produktionsgrene inden for den kapitalistiske samfundsformation. Det pres på arbejds løn og arbejdsbetingelser, det kapitalistisk anvendte maskineri udøver, gør sig universelt gældende, også i produktionsgrene baseret på håndværk og manufaktur, f.eks. »hjemmeindustrien«. I kraft af dette pres bliver anvendelse af maskineri derfor mindre rentabelt i disse grene. Den industrielle revolution i én enkelt produktionsgren frembringer således, i kraft af denne enkelte produktionsgrens derved betingede *almene* funktion i den kapitalistiske samfundsformation, et historisk miljø, der *hæmmer* den teknologiske udvikling i andre produktionsgrene.¹⁷¹

3.4. Historiens struktur

Hvordan kan »overspring« være mulige? Hvorfor genfindes den almene formationsprogression ikke i de enkelte sociale organismer som stadier i

169. Marx henviste i denne forstand direkte til indholdet af begrebet det historiske miljø i 1857: »Sekundært og tertiært, overhovedet *afledte*, *overførte*, ikke oprindelige produktionsforhold. Her spiller internationale forhold ind.« (Karl Marx: »Einleitung« (august 1857); MEGA, bd. II/1.1, p. 43).

170. Karl Marx: *Das Kapital*, bd. I (1867, 2. udg. 1873); MEW, bd. 23, pp. 668-670, 673-675.

171. *Ibid.*, pp. 485-486, 494-499.

deres individuelle udvikling? Hvorfor kan en social organisme i sin individuelle udvikling »overspringe« alment nødvendige formationstrin? Hvorfor fremtræder den verdenshistoriske kontinuitet som lokalhistorisk diskontinuitet? Forklaringen må søges i verdenshistoriens struktur.

3.4.1. De antagonistiske udviklingsformers historiske funktion

Samfundets spaltning i klasser var en udviklingsform for den økonomiske samfundsformation. For at fremhæve dette anvendte Marx i udkastene til brevet til Vera Zasulic fra 1881 en tredelt periodisering af verdenshistorien: primær formation, sekundær formation, en »højere form« af den primære formation.¹⁷² Den sekundære formation omfatter de antagonistiske samfundsformationer, mens de primære formationer er henholdsvis ursamfundsformationen og den kommunistiske samfundsformation. Denne tredeling repræsenterer intet brud i formationsteoriens udvikling, idet den, hvad kriterierne for periodisering angår, er fuldstændig identisk med den grundlæggende distinktion mellem antagonistiske og ikke-antagonistiske formationer i forordet fra 1859. Pointen ved tredelingen er for det første, at den eksplicit inkluderer ursamfundsformationer i rækken af udviklingsformer i den økonomiske samfundsformations udvikling,¹⁷³ og for det andet, at den fremhæver, at »suiten« af antagonistiske samfundsformationer blot har karakter af en historisk nødvendig,

172. Jvf. Karl Marx: Tre udkast til et brev til V. I. Zasulic (marts 1881), dette bind, pp. 269, 271, 273, 278, 282. - Denne tredelte periodisering af den økonomiske samfundsformations udvikling må ikke forveksles med Marx' henvisning et enkelt sted i det første udkast til brevet til »primære, sekundære, tertiære o.s.v. typer« inden for en given formation (ibid., p. 269 n.). At der dette sted er tale om specifikke udviklingsstadier inden for en formation, e.g. agrarkommunen, fremgår tydeligt af den pågældende passage (»ligesom i geologiske formationer er der i historiske formationer en hel række primære, sekundære, tertiære o.s.v. typer«) såvel som af en række andre, meningsmæssigt tilsvarende passager i manuskriptet i øvrigt, f.eks.: »den arkaiske samfundsformation [udviser] en række forskellige typer, som markerer forskellige på hinanden følgende epoker« (ibid., p. 278). Et andet eksempel: »De primitive fællesskaber er ikke alle skåret over samme læst. Tilsammen danner de derimod en række samfundsmæssige grupperinger, som er forskellige mht. type og tidsalder, og som angiver successive udviklingsfaser« (ibid., p. 280).

173. Som anført fik Marx først i 1868 og især i 1879-82 solidt videnskabeligt belæg for sin hypotese om ursamfundsformationen.

men forbigående overgangsform. Inddelingen fremhæver med andre ord kommunismens historiske nødvendighed.¹⁷⁴

Selv om historien fremstår som et bassin fyldt med blod og slam, er spaltningen af samfundet i klasser ikke baseret på vold. Alene den kendsgerning, at udbytterne ifølge sagens natur til enhver tid udgør et forsvindende mindretal, betyder, at spaltningen af samfundet i klasser ikke kan forklares med henvisning til voldsanvendelse. Samfundets spaltning i klasser har haft en økonomisk funktion. Volden har været det uafvendelige ledsagefænomen til udbytningen. I de førkapitalistiske, antagonistiske samfundsformationer blev merarbejdet rigtignok tilegnet ved »ikke-økonomisk tvang«: tribut, tiende, hoveri.¹⁷⁵ Men denne »ikke-økonomiske tvang« var blot den form, den økonomisk nødvendige udbytning nødvendigvis måtte antage. Tilegnelse af merarbejdet må antage form af »ikke-økonomisk tvang«, når de umiddelbare producenter ikke er adskilt fra produktionsmidlerne. På dette grundlag er voldsanvendelse med andre ord et nødvendigt træk ved samfundsformationens økonomiske bevægelsesform.¹⁷⁶

Antagonistiske formationer er nødvendige udviklingsformer, så længe »de fås ikke-arbejde« er en betingelse for udviklingen af »det menne-

174. Den tredelte inddeling implicerer desuden, at overgangen fra den kapitalistiske til den kommunistiske formation ikke - i henseende til formationsovergangens verdenshistoriske betydning og dens gennemgribende karakter - er analog med overgangen fra feudale til den borgerlige revolution, men snarere er analog med overgangen fra ursamfundsformationen til klassesamfundet. Etableringen af den kommunistiske samfundsformation på sit eget materielle grundlag, udviklingen af den specifikt kommunistiske produktionsmåde (til forskel fra det socialistiske stadium produktionsmåde) forudsætter, »at den kuende underordning af individerne under arbejdsdelingen og dermed også modsætningen mellem åndeligt og legemligt arbejde er forsvundet«, og »at arbejdet er blevet ikke blot et middel til livets opretholdelse, men selve det første livsbehov« (Karl Marx: »Randglossen zum Programm der deutschen Arbeiterpartei« (april-maj 1875), MEGA, bd. I/25, p. 15). Arbejdet kan først opnå denne karakter, når »1) dets samfundsmæssige karakter er givet«, og når »2) det har videnskabelig karakter og samtidig er alment arbejde, ikke anstrengelse af mennesket som en bestemt dresseret naturkraft, men som et subjekt, der i produktionsprocessen ikke blot fremtræder i en naturlig, naturgroet form, men som en alle naturkræfter styrende aktivitet.« (Karl Marx: *Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie* (1857-58); MEGA, bd. II/1.2, p. 499.) Etableringen af den specifikt kommunistiske produktionsmåde forudsætter med andre ord den gennemgribende omvæltning af arbejdets karakter, som den begyndende videnskabeligt-tekniske revolution indebærer.

175. Karl Marx: *Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie* (1857-58); MEGA, bd. II/1.2, pp. 241 f. og Karl Marx: *Das Kapital*, bd. 3 (1864-65); MEW, bd. 25, p. 799.

176. Jvf. Karl Marx: *Zur Kritik der politischen Ökonomie (Manuskript 1861-1863)*, MEGA, bd. II/3.5, pp. 1836 f. og Karl Marx: *Das Kapital*, bd. 3 (1864-65); MEW, bd. 25, pp. 635 f., 798 f. - De »personlige afhængighedsforhold«, der karakteriserer førkapitalistiske samfundsformationer, er blot karaktermasker for produktionsforholdene. Da individerne som individer umiddelbart er vokset sammen med ejendommen, er de som individer bestemt til at være bærere af bestemte produktionsforhold, der således fremtræder som personlige. Jvf. Karl Marx: *Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie* (1857-58); MEGA, bd. II/1.1, pp. 94-97, 391, 439.

skelige hoveds almene kræfter«. ¹⁷⁷ Det vil sige, så længe udviklingen af de samfundsmæssige produktivkræfter sker og må ske i form af fortsat uddybning af arbejdsdelingen; ¹⁷⁸ så længe fremskridtet således er betinget af kuende underordning af individerne under arbejdsdelingen, ¹⁷⁹ og så længe fremskridtet altså kun kan ske på individernes bekostning. ¹⁸⁰ Klassesamfundet er altså baseret på en historisk forbigående, antagonistisk modsætning mellem menneskeheds almene interesser og den enkelte producents umiddelbare interesser. Eftersom det almene kun kan eksistere i det enkelte, må menneskeheds almene interesse under disse omstændigheder bæres af en særlig klasse, hvis medlemmer har kontant og materiel egoistisk interesse i at fremme den almene udvikling.

Uden den kapitalistiske formations mellemkomst kunne den moderne storindustri således ikke være blevet udviklet:

»Der skal ikke nogen særlig skarpsindighed til at begribe, at maskinerne [...] kun kan opstå i modsætning til det levende arbejde, som en for det levende arbejde fremmedejendom, og som en fjendtlig magt over for det; dvs. at maskinerne må fremstå over for arbejdet som kapital.« ¹⁸¹

Det kapitalistiske lønarbejde, den »mest ekstreme form for fremmedgørelse«, er derfor »et nødvendigt gennemgangspunkt«. Den indeholder »i sig selv, men endnu kun i fordrejet og omvendt form [...] opløsningen af alle bornerte forudsætninger for produktionen [...] og skaber de fuldstændige, materielle betingelser for den totale, universelle udvikling af individets produktivkræfter.« ¹⁸² Med den kapitalistiske samfundsformation »afsluttes derfor det menneskelige samfunds forhistorie.« ¹⁸³ Eller med andre ord: »Samfundet finder nu engang først sin ligevægt, når det drejer om arbejdets sol.« ¹⁸⁴

De antagonistiske samfundsformationer har altså en historisk progressiv funktion, dvs. de er momenter i en totalitet, der lovmæssigt bevæger sig fra lavere til højere former.

3.4.2. En »naturhistorisk udviklingsproces«

Udtrykket »en naturhistorisk proces« henviser ikke alene til den materielle betingethed af de samfundsmæssige processer overhovedet, men til den materielt betingede, lovmæssige udvikling af den økonomiske samfundsformation fra lavere til højere former.

Marx og Engels havde en dybt historisk opfattelse af naturen. Materien udvikler sig fra lavere til højere eksistensformer. ¹⁸⁵ Denne opfattelse blev videnskabeligt bekræftet med offentliggørelsen af Darwins *Arternes oprindelse* i 1859. Den mekanistiske verdensanskuelse, der betragtede materiens bevægelser som blotte overfladekrusninger, reversible og altså historieløse processer i en verden i fundamental ligevægt, var dermed gendrevet. ¹⁸⁶

Der skulle imidlertid gå mange årtier, før den mekanistiske verdensopfattelse for alvor blev anfægtet i de øvrige naturvidenskabelige discipliner. Modstanden mod den historiske forståelse af materien har hentet sin styrke fra den borgerlige ideologis fordomme. For en klasse, der ser sig konfronteret med udfoldelsen af en revolutionær verdensproces og har måttet bivåne den uafvendelige fødsel og udvikling af en ny og højere samfundsformation, må den blotte tanke om materiens lovmæssige og irreversible udvikling fra lavere til højere eksistensformer være modbydelig og utålelig. Helt i overensstemmelse med den borgerlige apologetiske klassiske motiv, åndelig forevigelse af kapitalismen, er parolen derfor: Forandring er mulig, men den er tilfældig; udviklingen fra lavere til højere former er helt tilfældig; der findes ingen udviklingslove. Eller med den formulering en af de mest indflydelsesrige borgerlige filosoffer i vort århundrede, Karl R. Popper, har givet parolen: »efter vor opfattelse kan der ikke eksistere historiske love.« ¹⁸⁷ Forestillingen om historiske love er ifølge Popper ren overtro. Thi »hvad den borgerlige bevidsthed ikke kan magte, er ifølge det nypositivistiske videnskabsbegreb forbudt som uvidenskabeligt.« ¹⁸⁸ Borgerskabet frygter med rette videnskaben. I sin frådende iver efter at uddrive den historiske materialisme forkaster Popper enhver udviklings-

177. Karl Marx: *Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie* (1857-58); MEGA, bd. II/1.2, p. 581.

178. Friedrich Engels: *Herrn Eugen Dührings Umwälzung der Wissenschaft*. [«Anti-Dühring»] (1878); MEW, bd. 20, p. 271.

179. Karl Marx: »Randglossen zum Programm der deutschen Arbeiterpartei« (april-maj 1875); MEGA, bd. I/25, p. 15.

180. »Det er i virkeligheden kun med det største spild af individuel udvikling, at udviklingen af menneskene alment bliver sikret i de historiske epoker, der går forud for en socialistisk forfatning for menneskeheden.« (Karl Marx: *Zur Kritik der politischen Ökonomie* (Manuskript 1861-1863); MEGA, bd. II/3.1, p. 327.)

181. Karl Marx: *Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie* (1857-58); MEGA, bd. II/1.2, p. 699.

182. Ibid., p. 417.

183. Karl Marx: *Zur Kritik der politischen Ökonomie. Erstes Heft* (1859); MEGA, bd. II/2, p. 101.

184. Karl Marx: »Nachwort« (1875) til *Enthüllungen über den Kommunisten-Prozess zu Köln*, MEW, bd. 18, p. 570.

185. Friedrich Engels: *Ludwig Feuerbach og den klassiske tyske filosofis udgang* (1886); MEUS, bd. 2, pp. 371-373. Jvf. tillige Friedrich Engels: *Dialektik der Natur* (1873-86); MEGA, bd. I/26, p. 107.

186. I et brev til Engels fra den 19. december 1860 skrev Marx således om Darwins bog, som han netop havde læst, at »dette er bogen, der indeholder det naturvidenskabelige grundlag for vort standpunkt« (MEW, bd. 30, p. 131). Tilsvarende skrev han den 16. januar 1861 til Lassalle, at den udgør det »naturvidenskabelige grundlag for den historiske klassekamp« (ibid., p. 578). Jvf. endvidere Friedrich Engels: »Einleitung« (1875-76) til *Dialektik der Natur* (1873-86); MEGA, bd. I/26, pp. 67-87.

187. Karl R. Popper: *The Open Society and its Enemies*, vol. 2 (1945, rev. udg. 1952, 1962, 1966); p. 264. Sml. ibid., p. 322.

188. András Gedö: *Philosophie der Krise*, Berlin 1978, p. 11.

teori.¹⁸⁹ Under devisen »man kan ikke lave omelet, uden at slå æg i stykker«, ofrer Popper den biologiske evolutionsteori for at komme marxismen til livs: »Udviklingen af livet på jorden eller af det menneskelige samfund er en enestående historisk proces«. ¹⁹⁰ Den biologiske evolutions-teori er iflg. Popper ikke »en universel lov«, men et afgrænset og specifikt historisk udsagn af samme status som sætningen: »Charles Darwin og Francis Galton havde en fælles bedstefar«. Hvad Popper derfor kalder »evolutionshypotesen«, er, hævder han, blot »et særligt (eller mere præcist: enestående) historisk udsagn om et antal jordiske dyr og planter herkomst«. ¹⁹¹ Så sent som i 1970 forfægtede selv en så fremragende biolog som Jacques Monod dette standpunkt, idet han hævdede, at den biologiske evolution godt nok er en empirisk kendsgerning, men en helt usandsynlig kendsgerning. ¹⁹² Man fristes til at sige: en mirakuløs kendsgerning. Eller som Heidegger har formuleret det: »Nu kan kun en Gud redde os«. ¹⁹³

Udviklingen er ikke en usandsynlig, enkeltstående kendsgerning. Den er lovmæssig. ¹⁹⁴ Det er en dybt historisk opfattelse af naturen, og altså netop ikke den mekanistiske verdensopfattelse, der ligger bag udtrykket

189. Dette illustrerer rigtigheden af, hvad András Gedö siger om nypositivismens verifikationsprincip (fremført af Popper m.fl.): »Denne radikalisme tilintetgør sammen med metafysikken også naturvidenskaben. Naturlove kan ej heller udledes logisk af iagttagelsesudsagn« (András Gedö: *Philosophie der Krise* (1978), p. 27). Dette er helt i tråd med Heisenbergs vurdering af den videnskabelige betydning af dette princip: »under et sådant forbud ville man heller ikke kunne forstå kvantemeknikken«. Sagen er naturligvis den, at nypositivismens metodologiske forbudssætninger ikke er generaliseringer af metoder, der anvendes i praktisk videnskabeligt arbejde, men en ideologisk spændtrøje, videnskaben forsøges iført af diverse »chefideologer«. Borgerskabet frygter med fuld ret videnskaben og den videnskabelige analyse. Som alle andre klasser i forfald er det derfor karakteriseret ved »tåget skepticisme« (V. I. Lenin: »Noch eine Vernichtung des Sozialismus« (marts 1914); *Werke*, bd. 20, pp. 181-204, her p. 192; jvf. *ibid.*, p. 195).

190. Karl R. Popper: *The Poverty of Historicism* (1957); New York 1964, p. 108.

191. *Ibid.*, pp. 106 f.

192. Jacques Monod: *Tilfældigheden og nødvendigheden. Et essay om den moderne biologis naturfilosofi* (1970); København 1971.

193. Bourgeoisiet ideologer bruger altid *pluralis majestatis*. Når de siger »vi«, »os« og »menneskene«, mener de naturligvis blot den klasse, hvis interesse de forfægter. Læses deres udgydelser på den måde, bliver de pludselig en kilde til indsigt: »Nu kan kun en Gud redde borgerskabet«. Sandt nok! Tilsvarende bør Sartres berømte proklamation: »Helvede, det er de andre«, læses som: »Helvede, det er de andre småborgere«, hvilket er uomtvisteligt sandt.

194. I løbet af de sidste 10-15 år er en ægte historisk anskuelsesmåde trængt dybt ind i de naturvidenskabelige discipliner. Den ledende kraft i denne teoretiske revolution er belgieren Ilya Prigogine. Se f.eks. hans *From Being to Becoming. Time and Complexity in the Physical Sciences*, San Francisco 1980. En relativt populær diskussion findes i Ilya Prigogine og Isabelle Stengers: *Den nye pagt mellem mennesket og universet* (1984), Århus 1985. En bredt anlagt fremstilling af den moderne naturvidenskabs resultater anskuet ud fra dette standpunkt findes i Erich Jantsch: *Die Selbstorganisation des Universums*, München 1982. En marxistisk diskussion af denne - i dobbelt forstand - historiske revolution i naturvidenskabene findes f.eks. i Herbert Hörz und Karl-Friedrich Wessel: *Philosophische Entwicklungstheorie*, Berlin 1983.

»en naturhistorisk proces«. Med udtrykket menes med andre ord, at den økonomiske samfundsformation opfattes som et selvorganiserende materielt system, der lovmæssigt udvikler sig fra lavere til højere bevægelsesformer.

Det menneskelige samfunds udvikling fra lavere til højere former er intet mirakel. Den forudsætter ikke et overjordisk, mystisk subjekt. ¹⁹⁵

»Hånen mod historien, respektløsheden over for menneskeheds udvikling er helt på modpartens side«, dvs. den krisne historieopfattelse... »Vi gør krav på historiens indhold, men vi ser ikke i historien 'guds' åbenbaring, men menneskets og kun menneskets. [For] at se artens udvikling, dens uopholdelige fremskridt, dens stadig mere sikre sejr over den enkelte ufornuft, dens overvindelse af alt tilsyneladende umenneskeligt, dens hårde, men resultatarige kamp med naturen indtil den endelige tilkæmpelse af den frie, menneskelige selvbevidsthed, indsigt i menneskets enhed med naturen [...], for at erkende alt dette i sin storhed har vi ikke nødig først at indføre abstraktionen om en 'gud' og tilskrive denne alt smukt, stort, opøjet og sandt menneskeligt; vi behøver ikke denne omvej [...].« ¹⁹⁶

Samfundsforhold eksisterer ikke ved siden af, foran eller bagved menneskenes gensidige (materielt betingede) forholdene sig til hinanden. Lovene eksisterer ikke bag ved eller over forholdene. Fremskridtet er den kumulative effekt af millioner af menneskers stædige, daglige, som oftest sejrige kamp med naturen. Fremskridt og historie er prædikat, ikke subjekt.

»Historien gør intet, den 'besidder ingen uhyre rigdom', den 'udkæmper ingen kampe'! Det er derimod mennesket, det virkelige, levende menneske, der gør det ~~altsammen~~, besidder og kæmper; det er f.eks. ikke 'historien', der bruger menneskene som middel, for at realisere sine mål - som var den en aparte person; men den er intet andet end menneskenes virksomhed i forfølgelsen af deres mål.« ¹⁹⁷

Men netop derfor, netop fordi fremskridtet ikke er åbenbaringen af en overhistorisk lov, men derimod den kumulative effekt af millioner af

195. Den »kapitallogiske« ideolog, Helmut Reichelt tilskriver Marx en sådan mysticisme. Med henvisning til Marx' bemærkning, at England i Indien har været »historiens ubevidste redskab« (»Det britiske herredømme i Indien«, *New York Daily Tribune*, 25. juni 1853, dette udvalg, bd. 1, p. 180), siger Reichelt, at England dermed tildeles »den rolle, der var tiltænkt verdensåndens forretningsfører i Hegels filosofi.« (Reichelt: *Zur logischen Struktur des Kapitalbegriffs bei Karl Marx* (1970), pp. 263 f.) Reichelt overser bekvemt, at Marx var materialist, og at »historien« for Marx ikke er en *tænkt* totalitet, men en reelt eksisterende totalitet, frembragt gennem individernes materielle virksomhed.

196. Friedrich Engels: »Die Lage Englands. 'Past and Present' by Thomas Carlyle, London 1843« (1844); MEW, bd. 1, pp. 545 f.

197. Karl Marx og Friedrich Engels: *Die heilige Familie..* (1845); MEW, bd. 2, p. 98.

menneskers virksomhed, forløber den økonomiske samfundsformations udvikling asynkront, ujævnt, forbundet med lejlighedsvis tilbageslag.

Altså: Den økonomiske samfundsformation udvikler sig lovmæssigt fra lavere til højere former i kraft af overførslen af produktivkræfter fra generation til generation. Den økonomiske samfundsformations specifikke form på et bestemt udviklingsstade er bestemt af karakteren af det system af produktivkræfter, samfundsformationen er udviklingsform for. En antagonistisk formations eksistens er således betinget af dens progressive historiske funktion som udviklingsform for produktivkræfterne i en bestemt fase. Den har en historisk funktion. En antagonistisk formation vil således ikke nødvendigvis opstå og udvikle sig i en social organisme, hvis denne i kraft af det historiske miljø kan overtage den pågældende formations frugter i form af kundskaber, videnskab, teknik, »overførte produktionsforhold« etc. Formationen ville i så fald ikke have nogen historisk funktion i den pågældende sociale organisme.

Historien er altså ikke monoton.

I grove træk kan logikken i den historiske udviklings mangfoldighed fremstilles på følgende vis:¹⁹⁸

Ursamfundsformationens fællesejendom er en overordentligt tilpasningsdygtig form, fordi overensstemmelsen mellem produktionsforholdene og produktivkræfterne tilvejebringes uden at afficere privat ejendom derfor uden at fremmane »privatinteressens furier«. Ursamfundets fællesejendom er derfor en overordentligt overlevelsedygtig form.¹⁹⁹ Ursamfundsformationen var således udviklingsformen for gennemgribende omvæltninger af produktivkræfterne, først og fremmest opkomsten af agerbrug og kvægavl. Kommunen kunne - uden at blive sprængt - med lethed absorbere kvalitativt nye produktivkræfter, så længe det kollektive arbejde forblev grundlaget.

På grund af det kollektive arbejdes nødvendighed og dermed den kollektive ejendoms styrke opstår klassesamfundet historisk - og kan klassesamfundet historisk kun opstå - i den patriarkalske udbytterformations skikkelse, dvs. en samfundsform, hvor agrarkommunens fællesejendom formelt er intakt, men hvor kommunerne tilhører et højere, særligt kollektiv, et palads eller et tempel, der tilegner sig agrarkommunernes merprodukt. Typisk er det denne formation, der afløser ursamfundet. Bortset fra Europa, finder man overalt denne samfundsformation som ursamfundets afløsningsform: Egypten, Vestasien, Centralasien, Indien, Kina og Østasien, Sydøstasien, Mellemamerika, Afrika og Polynesien. Da den patriarkalske udbytterformation er baseret på formel opretholdelse af (og subsumtion af) agrarkommunen, støder den videre udvikling af privatejendommen i denne samfundsformation imidlertid på fællesejendommens skranker.

198. Jvf. i øvrigt Irmgard Sellnow m.fl.: *Weltgeschichte bis zur Herstellung des Feudalismus*, Berlin 1977, og J. Hermann: *Spuren des Prometheus* (1975).

199. Marx bemærkede således, at »primitive fællesskabers levedygtighed uden sammenligning var større end de semitiske, græske, romerske osv. og a fortiori [endnu større end] de moderne kapitalistiske samfunds« (Karl Marx: Tre udkast til et brev til V. I. Zasulic (marts 1881), dette bind, p. 269).

Men er den patriarkalske udbytterform først etableret som et verdenssystem, frembringes et særegent historisk miljø for udviklingen af de omgivende sociale organismer tilhørende den primære formation (stammer af jæger-samlere, frie agrarkommuner). For det første udvides formationens udstrækning gennem erobring og kolonisering. For det andet virker centrets økonomiske samkvem med de sociale organismer i periferien (handel) opløsende på den kollektive ejendom. For det tredje - og især - kan kommunerne i periferien overtage centrets civilisatoriske resultater i form af f.eks. videnskab, skriftsprog, fremstillingsteknologi (e.g. bronze- og jernmetallurgi), transportteknologi, krigskunst. Dette særegne historiske miljø modererer fællesskaberne i periferien, inducerer en opløsning af agrarkommunens »naturgroede fællessvæsen«. I disse fællesskaber opstår derved den »antikke form«, udgangsproduktionsforholdet for slaveholderformationen. Denne revolutionære omvæltning finder først sted i Middelhavsområdet, hvorfra formen breder sig østpå, helt til Centralasien. Formationens udbredelse er imidlertid begrænset til dette relativt begrænsede område. Dens verdenshistoriske betydning er dog ikke mindre af den grund. Slaveholderformationens historiske funktion består i, at den frembyder anderledes progressive rammer for udviklingen af privatejendommen, og at den - efter at være blevet verdenshistorisk center - frembringer et særegent historisk miljø for sin periferi, først og fremmest de germanske stammer. Den inducerer derved igen - på samme vis - en opløsning af det »naturgroede fællessvæsen« hos fællesskaberne i periferien, men nu på et højere udviklingsniveau. Derved opstår den »germanske form«, udgangsproduktionsforholdet for den feudale formation. Det feudale verdenssystems centrum opstår i Vesteuropa, især Nordfrankrig og England. Dermed opstod endelig en formation, der - fordi det »naturgroede fællessvæsen« her var i fremskreden opløsning - gjorde det muligt for privatejendommen at slå helt igennem. Den lille jordejendom bukkede under i kampen med den store jordejendom. Vejen var dermed banet for den ekspropriation af de umiddelbare producenter, den totale adskillelse af arbejde og ejendom, der er grundlaget for den kapitalistiske samfundsformation.

Som anført indskrænkede den antikke slaveholderformations udbredelse sig til Middelhavsområdet og Mellemøsten. Ikke desto mindre opstod den feudale formation også i Kina (Tang-dynastiet), uafhængigt af det »antikke« verdenssystem i Middelhavsområdet og Mellemøsten. Betyder det, at den antikke slaveholderformation udgør en »blindgyde«?²⁰⁰ Den er naturligvis en »blindgyde« i den forstand, at den - som alle samfundsformationer i menneskehedens »barndom« er det - er dømt til undergang. Men at den udgjorde en revolutionerende udviklingsform i den økonomiske samfundsformations udvikling, kan ikke betvivles. Dens verdenshistoriske rolle fremgår således af den kendsgerning, at den feudale formation i Kina - selv om den var opstået tidligere -, blev hæmmet i sin

200. Dette synspunkt er fremført i Kurt Jacobsen: *Den antikke slaveri*, Århus 1982.

udvikling af ikke overvundne former fra den patriarkalske udbytterformation. »Uden antikt slaveri, ingen moderne socialisme.«²⁰¹

»Altså, begivenheder som har slående ligheder, men foregår i historisk forskellige miljøer, fører til helt forskelligartede resultater. Ved at studere hver af disse udviklinger for sig, ved derpå at sammenligne dem, finder man let frem til nøglen til disse fænomener, men det gør man derimod aldrig med en hovednøgle af en almen historiefilosofisk teori, hvis højeste dyd er, at den er overhistorisk.«²⁰²

4. Formationsteorien i det historiske miljø

Vi har set, at formationsteorien bygger på en dybt materialistisk og dybt dialektisk forståelse af forholdet mellem det almene og det enkelte, at den materialistiske historieopfattelse, mellem det logiske og det historiske, og at Marx og Engels' sene historie-teoretiske betragtninger ikke indebærer noget brud med formuleringen af formationsteorien i forordet fra 1859. Et spørgsmål står imidlertid tilbage: Ændrede Marx og Engels opfattelse af den kapitalistiske samfunds-formations historiske placering fra 1847-1859 og til 1877-1881? Hvad er indholdet i, at Marx og Engels tilsyneladende vurderede kapitalismens historiske rolle forskelligt i 1848 og i 1877? Svaret er, at den historiske situation i 1877 og frem var fundamentalt forskellig fra situationen i 1848. Den kapitalistiske samfundsform havde i 1848 endnu ikke udspillet sin progressive funktion. I 1877 var forfaldet derimod synligt. Der skete ikke noget brud i den marxistiske teoris udvikling, men derimod skete der et brud i den kapitalistiske samfundsformations udvikling.

Endnu i 1858 var det Marx og Engels' vurdering, at den kapitalistiske samfundsformation ikke havde kulmineret.

»Vi kan ikke komme udenom, at det borgerlige samfund for anden gang har oplevet sit 16. århundrede, af hvilket jeg håber, det i lige så høj grad betyder graven for det, som det oprindelige 16. århundrede, at det blev vakt til live. Det borgerlige samfunds egentlige opgave er etableringen af verdensmarkedet, i det mindste i omrids, samt en produktion der hviler på denne basis. Eftersom kloden er rund, synes dette at være fuldført med koloniseringen af Californien og Australien samt åbningen af Kina og Japan.«²⁰³

Men i 1877 var situationen en fundamentalt anden end i 1848. I 1872 refererede Marx og Engels således til »den kløft, der skiller os fra

201. Friedrich Engels: *Herrn Eugen Dührings Umwälzung der Wissenschaft. [„Anti-Dühring“]* (1878); MEW, bd. 20, p. 168.

202. Karl Marx: Udkast til brev til redaktionen af *Otecestvennyja Zapiski* (november 1877), dette bind, p. 251.

203. Marx til Engels, 8. oktober 1858; dette bind. pp. 85 f.

1847«.²⁰⁴ Den kapitalistiske produktionsmåde var etableret i global målestok. I Vesteuropa var den kapitalistiske produktionsmåde nu ikke længere indskrænket til England og Frankrig. I Nordamerika havde bourgeoisiet besejret den på slaveri beroende produktionsmåde, og den kapitalistiske storindustri udfoldede sig i uhørt målestok. I Rusland var livegenskabet ophævet og udviklingen af kapitalistiske produktionsforhold under hastig udvikling. Overgangen til den monopolistiske kapitalisme var indledt. Den proletariske revolutions epoke var under modning. Arbejderklassen optrådte i de udviklede kapitalistiske lande som en politisk magtfaktor.²⁰⁵ Endelig havde Pariserkommunen vist det franske bourgeoisie forrådnelse og kontrarevolutionære sindelag.²⁰⁶

Samme år som Marx skrev sit brev til *Otecestvennyja Zapiski*, i 1877, skrev Engels sin kritik af en småborgerlige socialist Dühring. Værket, der blev til med Marx' medvirken, havde programmatisk karakter og blev offentliggjort som føljeton i det tyske socialdemokratiske partiorgan. I en central passage skrev Engels:

»afskaffelsen af de sociale klasser [har] til forudsætning en udviklingsgrad af produktionen, på hvilken tilegnelsen af produktionsmidlerne og produkterne og dermed en særlig samfundsklasses politiske herredømme, monopol på dannelse og åndelig føring, ikke blot er blevet overflødig, men også økonomisk, politisk og intellektuelt en hindring for udviklingen. Dette punkt er nu nået.«²⁰⁷

I juni samme år skrev Engels tilsvarende i en artikel om Marx' politiske og videnskabelige livsværk:

»Men denne undersøgelse af historien [...] fører også naturligt til den erkendelse, at endog det sidste påskud for en adskillelse af menneskene i herskende og beherskede, udbyttere og udbyttede, er forsvundet i hvert fald i de mest fremskredne lande som følge af de i nutiden så kolossalt øgede produktionskræfter; at det herskende storborgerskab har opfyldt sin historiske mission, at det ikke længere er samfundets ledelse voksen og endog er blevet en hindring for historiens udvikling, hvad handelskriserne og navnlig det sidste store krak og industriens trykkede stilling i alle lande beviser; at den historiske ledelse er gået over til proletariatet [...]; og at de samfundsmæssige produktivkræfter, som er vokset

204. Karl Marx og Fr. Engels: »Forord til den tyske udgave 1872« af *Det kommunistiske partis manifest* (24. juni 1872); MEUS, bd. 1, pp. 19-20, her p. 20.

205. Jvf. f.eks. Fr. Engels: »The Working Men of Europe in 1877«, *The Labor Standard*, 3.-31. marts 1878; MEGA, bd. 1/25, pp. 129-146.

206. Jvf. Karl Marx: *The Civil War in France (First Draft)* (1871), MEGA, bd. 1/22, pp. 53-56; *The Civil War in France (Second Draft)* (1871), *ibid.*, pp. 99-105, 114-117, samt *The Civil War in France. Address of the General Council of the International Working-Men's Association* (1871), *ibid.*, pp. 137 f., 153-158.

207. Friedrich Engels: *Herrn Eugen Dührings Umwälzung der Wissenschaft. [„Anti-Dühring“]*, (1877-78); MEW, bd. 20, p. 263.

bourgeoisiet over hovedet, kun venter på, at det organiserede proletariat skal overtage dem [...].«²⁰⁸

Samtidig, i 1870'erne var en revolutionær omvæltning i Rusland tydeligvis under udvikling.²⁰⁹ Hvilken skæbne ville der blive den til del? Var Rusland forudbestemt til at skulle gennemleve det kapitalistiske regimes rædsler? Ville den russiske agrarkommune kunne danne basis for en anden udviklingsvej end den kapitalistiske? Som allerede anført konkluderede Marx og Engels, at Rusland havde mulighed for at »undgå alle det kapitalistiske regimes pinsler«.

Begrundelsen var tredobbel. Den russiske agrarkommune blev for det første formationsteoretisk bestemt som tilhørende den primære formation eller ursamfundsformation, nærmere bestemt ursamfundsformationens sidste stadium. »Som sidste fase af den primitive samfundsformation er landbrugskommunen på samme tid overgangsfasen til den sekundære formation, altså overgang fra det samfund, der er baseret på fællesejendom, til et samfund, der er baseret på privatejendom.«²¹⁰ I kraft af sine placering i sekvensen af udviklingsformer i den økonomiske samfundsformations udvikling er agrarkommunens produktionsforhold karakteriseret ved en dualisme, der reflekterer overgangen fra fællesejendom til privatejendom.²¹¹ Der er således tale om et system karakteriseret ved fælles ejendom til jorden på den ene side og privat produktion og tilegnelse på den anden side.²¹² »Dens konstitutive form muliggør følgende alternativ: enten sejrer privat-ejendoms-elementet over det kollektive element, eller sidstnævnte sejrer over førstnævnte.« »Alt afhænger af det historiske miljø, den befinder sig i.«²¹³

For det andet var den russiske kommunes historiske situation fundamentalt forskellig fra den, der oprindeligt var gældende for de primitive fællesskaber i Vesteuropa, idet den russiske kommune eksisterede samtidig med den kapitalistiske produktion, som behersker verdensmarkedet. Rusland kunne dermed tilegne sig dennes positive landvindinger og inkorporere dem i kommunen. »Den befinder sig således i et historisk miljø, hvor samtidigheden med den kapitalistiske produktion giver den alle betingelserne for kollektivt arbejde.« Den fælles ejendom til jorden i den russiske agrarkommune giver den »en naturlig basis for kollektiv tilegnelse«, mens dens sameksistens med den kapitalistiske produktion kan

208. Fr. Engels: »Karl Marx« (juni 1877), *Volks-Kalender*, Braunschweig 1878; MEGA, bd. 1/25, pp. 100-111, her p. 109.

209. Jvf. f.eks. Fr. Engels: »Om de sociale tilstande i Rusland«, *Der Volksstaat*, 16.-21. april 1875; dette bind, pp. 237-247. Jvf. tillige Fr. Engels: »Sul movimento socialista in Germania, Francia, Stati Uniti e Russia«, *La Plebe*, den 22. januar 1878; MEGA, bd. 1/25, pp. 119-120. (MEW, bd. 19, pp. 113-115).

210. Karl Marx: Tre udkast til et brev til V. I. Zasulic (marts 1881), dette bind, p. 282.

211. Jvf. Wolfgang Küttler: »Der gesellschaftliche Formationsprozeß als Dialektik von Gemeineigentum und Privateigentum...«, i: Engelberg und Küttler (red.): *Formationstheorie und Geschichte* (1978), pp. 227-292.

212. Karl Marx: Tre udkast til et brev til V. I. Zasulic (marts 1881), dette bind, pp. 268 f., 278 f., 281 f.

213. Ibid., dette bind, pp. 269, 282.

give den de nødvendige betingelser for kooperativt landbrugsarbejde i stor målestok.²¹⁴

For det tredje blev det historiske miljø bestemt som radikalt forskelligt fra situationen i 1848 eller i 1858. Den kapitalistiske samfundsformation var i begyndende forfald. Bourgeoisiet var ikke længere den historisk ledende klasse. Den russiske kommune var således ikke blot samtidig med den kapitalistiske produktion, men den havde »overlevet en periode, hvor samfundssystemet endnu fremtrådte intakt«, og den »oplever dette system - i Vesteuropa såvel som i De forenede Stater - i kamp med både viden-skaben og folkemasserne og med selve de produktivkræfter, det frembringer«, »en krise som vil ende med den kapitalistiske produktion endeligt og med, at det moderne samfund vender tilbage til en højere form af den mere arkaiske type - den kollektive produktion og tilegnelse«. Den russiske kommune havde altså overlevet indtil et tidspunkt, hvor den historiske epoke, hvis indhold er overgangen til den den kommunistiske samfundsformation, forestod. De folkeslag, hos hvem den kapitalistiske produktion var mest udviklet, i Europa og Amerika, hagede »efter at bryde dens lænker og erstatte den kapitalistiske produktion med en højere form af den arkaiske ejendomsform, dvs. den kommunistiske ejendom.«²¹⁵

Uden dette specifikke historiske miljø ville Rusland have været henvist til på egen hånd at »udarbejde de økonomiske landvindinger, som Vesteuropa har opnået gennem en lang række udviklinger helt fra det primitive fællesskab til den nuværende tilstand. Der ville ikke [...] være nogen tvivl om, at fællesskaberne ville være skæbnesvangert dømt til undergang med udviklingen af det russiske samfund«. I og med det specifikke historiske miljø, der var bestemt af den tilstundende overgang fra den den økonomiske samfundsformations sidste antagonistiske form til den primære formations højere form, den kommunistiske samfundsformation, kunne den russiske kommune imidlertid »blive det umiddelbare udgangspunkt for det nye økonomiske system, som det moderne samfund stræber hen imod.«²¹⁶

Marx og Engels kunne således konkludere:

»i Rusland finder vi, ved siden af hurtigt opløstrende kapitalistisk svindel og tilløb til borgerlig jordejendom, at over halvdelen af jorden er i bøndernes fællesje. Spørgsmålet er så: kan den russiske obscina, en ganske vist særkt undergravet form for det urgamle fællesje af jorden, gå direkte over i den højere form, det kommunistiske fællesje? Eller må det omvendt først gennemløbe den samme opløsningsproces, som er indholdet i Vesteuropas historiske udvikling?

Det eneste svar herpå, som kan gives i dag, er følgende: hvis den russiske revolution bliver signalet til en proletarisk revolution i Vesteuropa, sådan at begge kompletterer hinanden, så kan det

214. Ibid., pp. 266, 270, 277, 273, 282 f.

215. Ibid., pp. 267, 271, 273, 277.

216. Ibid., pp. 277, 283.

nuværende russiske fælleseje af jorden tjene som udgangspunkt for en kommunistisk udvikling.«²¹⁷

Denne konklusion og den analyse, der førte frem til den, frembyder intet brud med formationsteorien, således som denne f.eks. blev skitseret i omrids i forordet fra 1859, men en konsekvent anvendelse af formations-teorien på en bestemt social organisme i et bestemt historisk miljø.

5. Formationsteoriens udvikling

Formationsbegrebet er som vist et konkret-almment begreb. Det gør det muligt at forstå de lovmæssigheder, der gør sig gældende i en given social organismes udvikling. Ikke blot ved at begribe den givne sociale organisme som blot en realisering af den almene formationstype, dvs. som en instantiation af en abstrakt-almene type, hvis almene egenskaber den derfor deler, men ved tillige at kunne forklare den enkelte sociale organismes specifikke og individuelle træk på basis af dens placering i tid og rum. Formationsteorien degraderer ikke det konkrete til en inkarnation af et alment princip. Den degraderer ikke den empiriske forskning til indsamling af illustrationsmateriale. Den muliggør tværtimod en teoretisk reproduktion af den enkelte sociale organismes konkrete realitet.²¹⁸ Den muliggør altså, med Lenins udtryk, »en konkret analyse af en konkret situation«.

Formationsteorien er en fulgyldig videnskabelig teori. Den materialistiske historieopfattelse, der i 1840'erne blev udarbejdet som en dristig og genial hypotese, blev bevist i og med udarbejdelsen af teorien om den kapitalistiske samfundsformations bevægelseslov. Som enhver anden videnskabelig teori er formationsteorien imidlertid ufuldstændig.

Materien er uendeligt mangfoldig. Enhver foretælse er i universel, alsidig, levende sammenhæng med enhver anden.

»En flod og dråberne i denne flod. Enhver dråbes position, dens forhold til de andre; dens sammenhæng med de andre; retningen af dens bevægelse; hastigheden; bevægelsens bane [...]. Bevægelsens sum. Begreberne som *fastholdelse* af enkelte sider af bevægelsen, af de enkelte dråber [...], af den enkelte '*strømme*' etc. Dette

217. Karl Marx og Fr. Engels: »Forord til den russiske udgave 1882« af *Det kommunistiske partis manifest* (21. januar 1882); MEUS, bd. 1, pp. 21 f.

218. Formationsteoriens rolle i den historiske forskningsproces har været diskuteret indgående de sidste 10-20 år. For en oversigt over diskussionen, jvf. Klaus Naumann: *Ökonomische Gesellschaftsformation und historische Formationsanalyse*, Köln 1983. En række centrale bidrag til diskussionen er samlet i Klaus Naumann (red.): *Ökonomische Gesellschaftsformationen. Theorie und Geschichte*, (Theorie und Methode, bd. V), IMSF, Frankfurt am Main 1984. - Som et særdeles vigtigt bidrag til afklaring af formationsanalysens teori og metode må fremhæves Wolfgang Küttler: *Lenins Formationsanalyse der bürgerlichen Gesellschaft in Rußland vor 1905. Ein Beitrag zur Theorie und Methode historischer Untersuchung von Gesellschaftsformationen*, Berlin 1978.

omtrent verdensbilledet i Hegels 'Logik' - ganske vist minus den gode Gud og det absolutte.«²¹⁹

Hegel bemærkede således, at »lovens rige er den rolige afbildning af den eksisterende eller fremtrædende verden«. Hertil udrød Lenin: »Dette er en fremragende materialistisk og vidunderligt træffende (med ordet 'rolige') bestemmelse. Loven tager det rolige - og derfor er loven, enhver lov, snæver, ufuldstændig, omtrentlig.«²²⁰

Den videnskabelige erkendelse er derfor en uendelig proces. »Den menneskelige tænkning fordyber sig uophørligt fra fremtoningen til det væsentlige, fra det væsentlige af så at sige første orden til det væsentlige af anden orden osv. uden ende.«²²¹ Vor erkendelse bevæger sig altså i retning af stadig dybere indsigt i den forstand, at vi opnår indsigt i stadig mere omfattende sammenhænge. Således er den videnskabelige erkendelses udvikling forløbet på alle felter. Formationsteorien vil selvfølgelig ikke udgøre nogen undtagelse.

Den historiske og samfundsvidenskabelige forskning vil naturligtvis uophørligt berige formationsteorien - herunder teorien om den kapitalistiske samfundsformations politiske økonomi - med stadigt mere »finkornet« viden. En stadigt mere konkret teoretisk reproduktion af samfundslivets uendeligt mangdoldige realitet bliver derved mulig.

Formationsteorien er imidlertid også åben over for ny teoretisk indsigt, erkendelse af dybere sammenhænge, formulering af mere almene love.

For det første fordi teorien om de førkapitalistiske samfundsformations politiske økonomi - trods stærke ansatser hos Marx og Engels og trods en omfattende international diskussion over flere årtier - stadig ikke er realiseret. Analysen af de førkapitalistiske samfundsformations bevægelseslove vil givetvis, når den resulterer i systematiske teoridannelser - åbenbare almene sammenhænge i det menneskelige samfunds udvikling, som idag knap kan anes, og den vil dermed bidrage til at føre formations-teorien til »det væsentlige af anden orden«.

Endnu dybere og mere omfattende indsigt i den økonomiske samfundsformations udvikling vil for det andet resultere af den videre udvikling af den kommunistiske samfundsformation og af den dermed forbundne uddybede indsigt i dennes politiske økonomi. Eftersom den kommunistiske samfundsformation er den mest udviklede og den mest mangfoldige historiske produktionsorganisation, og eftersom »de mest almene abstraktioner« kun opstår »ved den rigeste konkrete udvikling«, vil »de kategorier, der udtrykker dens forhold, forståelsen af dens struktur«, give »indblik i strukturen og produktionsforholdene i alle de samfundsformer, der er gået til grunde, med hvis brokker og elementer, det dannedes; hvorfra det slæber endnu tildels uovervundne rester videre i sig; hvorfra blotte antydninger har udviklet sig til artikulerede betydninger etc.«²²²

219. V. I. Lenin: *Konspækt zu Hegels »Wissenschaft der Logik«* (sept.-dec. 1914); *Werke*, bd. 38, p. 137.

220. *Ibid.*, p. 141 f.

221. V. I. Lenin: *Konspækt zu Hegels »Vorlesungen über die Geschichte der Philosophie«* (1915); *Werke*, bd. 38, p. 239.

222. Karl Marx: »Einleitung« (august 1857); MEGA, bd. II/1.1, pp. 39 f.

Dette stadium i formationsteoriens udvikling er påbegyndt. Udviklingen af teorien om den kommunistiske samfundsformations politiske økonomi har allerede, - ikke mindst i kraft af den videreudvikling af den politiske økonomis metodologi, der har været påkrævet til dette formål, - givet dybere indsigt i lovene for den økonomiske samfundsformations udvikling.

Juni 1987

REGISTRE

Kilder og oversættere

I det følgende findes oplysninger om teksterne opført efter tekstens nummer i denne bog. Ud for hvert tekstnummer finder man oplysninger om: 1. Tekstens originaltitel. Er den oversat fra en anden kilde, er dennes titel anført i parentes. Hvis teksten er et brev, er afsender og modtager samt dato anført. Har teksten oprindeligt været trykt som leder (og derfor anonymt) er der anført [leder] i kantet parentes. 2. Tekstens originalsprog. 3. Det sprog teksten er oversat fra. 4. Tekstkilden. Her er følgende forkortelser anvendt:

- American Journalism: *The American Journalism of Marx and Engels*, udg. Henry M. Christman, New York 1966.
- Avineri: *Karl Marx on Colonialism & Modernization*, udg. Shlomo Avineri, Garden City 1969.
- MEGA: Marx/Engels: *Gesamtausgabe*, udg. D. Rjazanov, Frankfurt 1927 ff.
- MEW: Marx/Engels: *Werke*, Berlin 1956-68.
- NYDT: *New York Daily Tribune*.
- On Britain: Marx/Engels: *Articles on Britain*, Moskva 1971.
- On China: *Marx on China*, udg. Dona Torr, London 1951.
- On Colonialism: Marx/Engels: *On Colonialism*, Moskva 1968.
- The Eastern Question: Marx: *On The Eastern Question*, udg. Eleanor Marx Aveling, London 1899.
- War of Independence: Marx/Engels: *The First Indian War of Independence 1857-1859*, Moskva 1975.

5. Til sidst angives oversætteren ved sine initialer. Følgende er anvendt:

- AMSP: Anne Marie Steen Petersen
DL: Dorthe Limbjerg
EM: Eigil Møller
HJN: Hans-Jørgen Nielsen
IC: Irene Clausen
JS: John Svendsen
KS: Kjeld Schmidt
MA: Mogens Andersen
MT: Morten Thing
TØ: Tania Ørum

1. Discours sur la question du libre échange prononcé à l'Association Démocratique de Bruxelles. Orig. fransk. Overs. fra fransk. Kilde: MEGA I, 6, 435-447. Overs. af IC og DL.
2. Die Bewegungen von 1847. Orig. tysk. Overs. fra tysk. Kilde: MEW 4, 494-503. Overs. af HJN.
3. Ab del-Kader. Orig. engelsk. Overs. fra engelsk. Kilde MEGA I, 6, 386-387. af TØ.
4. Die Revolutionäre Bewegung. Orig. tysk. Overs. fra tysk. Kilde: MEW 6, 148-150. Overs. af MA.
5. Die Handelslage. Orig. tysk. Overs. fra tysk. Kilde: MEW 6, 326-331. Overs. af HJN.
6. Revue [Januar/Februar 1850]. Orig. tysk. Overs. fra tysk. Kilde: MEW 7, 220-222. Overs. af MA.
7. Revue [März/April 1850]. Orig. tysk. Overs. fra tysk. Kilde: MEW 7, 292-295. Overs. af MA.
8. Revue Mai bis Oktober [1850]. Orig. tysk. Overs. fra tysk. Kilde: MEW 7, 421-440. Overs. af MA.
9. England I. Orig. tysk. Overs. fra tysk. Kilde: MEW 8, 208-211. Overs. af HJN.
10. Engels til Marx 20.4.1852. Orig. tysk. Overs. fra tysk. Kilde: MEW 28, 51-53. Overs. af HJN.
11. The Elections in England – Tories and Whigs. Orig. engelsk. Overs. fra engelsk. Kilde: On Britain, 109-115. Overs. af JS.
12. The Chartists. Orig. engelsk. Overs. fra engelsk. Kilde: On Britain, 116-121. Overs. af JS.
13. Engelstil Marx 24.8.1852. Orig. tysk. Overs. fra tysk. Kilde: MEW 28, 118. Overs. af HJN.
14. Pauperism and Free Trade – The Approaching Commercial Crisis (Pauperismus und Freihandel – Die Drohende Handelskrise). Orig. engelsk. Overs. fra tysk. Kilde: MEW 8, 367-373. Overs. af AMSP.
15. Political Consequences of the Commercial Excitement (Die politischen Konsequenzen des kommerziellen Paroxysmus). Orig. engelsk. Overs. fra tysk. Kilde: MEW 8, 374-378, sammenholdt med On Britain, 133-137. Overs. af AMSP.
16. Marx til Engels 10.3.1853. Orig. tysk. Overs. fra tysk. Kilde: MEW 28, 222-223. Overs. af KS.
17. Turkey. Orig. engelsk. Overs. fra engelsk. Kilde: Avineri, 51-58. Overs. af JS.
18. The Real Issue in Turkey [leder]. Orig. engelsk. Overs. fra engelsk. Kilde: Avineri, 59-63. Overs. af TØ.
19. The Turkish Question [leder] (Die türkische Frage). Orig. engelsk. Overs. fra tysk. Kilde: MEW 9, 22-27, chekket med NYDT 19.4.1853. Overs. af AMSP.
20. What is to become of Turkey in Europe [leder] (Was soll aus der europäischen Türkei werden?). Orig. engelsk. Overs. fra tysk. Kilde: MEW 9, 31-35, chekket med NYDT 21.4.1853. Overs. af AMSP.
21. Revolution in China and in Europe [leder]. Orig. engelsk. Overs. fra engelsk. Kilde: On China, 1-10. Overs. af TØ.
22. India – Turkey and Russia (Indien – Türkei und Russland). Orig. engelsk. Overs. fra engelsk og tysk. Kilde: On Colonialism 27-29 og MEW 9, 106-108. Overs. af JS og AMSP.
23. Engels til Marx 26.5.1853. Orig. tysk. Overs. fra tysk. Kilde: MEW 28, 246-247. Overs. af HJN.
Marx til Engels 2.6.1853. Orig. tysk. Overs. fra tysk. Kilde: MEW 28, 251-254. Overs. af HJN.
Engels til Marx 6.6.1853. Orig. tysk. Overs. fra tysk. Kilde: MEW 28, 259-260. Overs. af HJN.
24. Sir Charles Wood's East Indian Reform. Orig. engelsk. Overs. fra engelsk. Kilde: On Colonialism, 30-34. Overs. af JS.
25. Parliamentary Debates on India. Orig. engelsk. Overs. fra engelsk. Kilde: Avineri, 81-87. Overs. af JS.
26. The British Rule in India. Orig. engelsk. Overs. fra engelsk. Kilde: On Colonialism, 35-41. Overs. af JS.
27. Marx til Engels 14.6.1853. Orig. tysk. Overs. fra tysk. Kilde: MEW 28, 266-269. Overs. af HJN.
28. The East India Company – Its History and Results. Orig. engelsk. Overs. fra engelsk. Kilde: On Colonialism, 45-53. Overs. af JS.
29. The Government of India. Orig. engelsk. Overs. fra engelsk. Kilde: On Colonialism, 61-69. Overs. af JS.
30. [The East India Question]. Orig. engelsk. Overs. fra engelsk. Kilde: On Colonialism, 70-76. Overs. af JS.
31. Doings of Parliament – India. Orig. engelsk. Overs. fra tysk og engelsk. Kilde: MEW 9, 215-16 og On Colonialism, 77-80. Overs. af AMSP og JS.
32. The Future Results of the British Rule in India. Orig. engelsk. Overs. fra engelsk. Kilde: On Colonialism, 81-87. Overs. af JS.
33. Scarcity of Bread in Europe (Brotknappheit in Europa). Orig. engelsk. Overs. fra tysk. Kilde: MEW 9, 315-320. Overs. af AMSP.
34. [Symptome einer Wirtschaftskrise]. Orig. engelsk. Overs. fra tysk. Kilde: MEW 9, 338-340. Overs. af AMSP.
35. Financial Matters, (Finanzangelegenheiten). Orig. engelsk. Overs. fra tysk. Kilde: MEW 9, 422-424. Overs. af AMSP.
36. [Cobden and Russia]. Orig. engelsk. Overs. fra engelsk. Kilde: The Eastern Question, 233-236. Overs. af JS.
37. [Asia]. Orig. engelsk. Overs. fra engelsk. Kilde: Avineri, 140-141. Overs. af JS.
38. [Die Industrie und Handelskrise]. Orig. tysk. Overs. fra tysk. Kilde: MEW 10, 602-609. Overs. af MA.
39. The Late British Government [leder] (Die letzte britische Regierung). Orig. engelsk. Overs. fra tysk. Kilde: MEW 11, 24-28. Overs. af AMSP.
40. Das gestürzte Ministerium. Orig. tysk. Overs. fra tysk. Kilde: MEW 11, 40-43. Overs. af HJN.
41. Die britische Konstitution. Orig. tysk. Overs. fra tysk. Kilde: MEW 11, 95-97. Overs. af MA.
42. [Die Wirtschaftskrise in Europa] [leder]. Orig. engelsk. Overs. fra tysk. Kilde: MEW 12, 49-52. Overs. af AMSP.
43. Marx til Engels 26.9.1856. Orig. tysk. Overs. fra tysk. Kilde: MEW 29, 75-76. Overs. af HJN.
Engels til Marx 27.9.1856. Orig. tysk. Overs. fra tysk. Kilde: MEW 29, 78. Overs. af MT.
44. The Monetary Crisis in Europe (Die Geldkrise in Europa). Orig. engelsk. Overs. fra tysk. Kilde: MEW 12, 53-57. Overs. af AMSP.
45. [Die Ursachen der Geldkrise in Europa]. Orig. engelsk. Overs. fra tysk. Kilde: MEW 12, 58-63. Overs. af AMSP.
46. [Die Geldkrise in Europa – Aus der Geschichte der Geldzirkulation] [leder]. Orig. engelsk. Overs. fra tysk. Kilde: MEW 12, 64-70. Overs. af AMSP.
47. [Anglo-Persian War] [leder]. Orig. engelsk. Overs. fra engelsk. Kilde: On Colonialism, 88-90. Overs. af JS.
48. The Maritime Commerce of Austria (Der Seehandel Österreichs). Orig. engelsk. Overs. fra tysk. Kilde: MEW 12, 83-87. Overs. af AMSP.
49. [The Case of the Lorch «Arrow»] [leder]. Orig. engelsk. Overs. fra engelsk. Kilde: On China, 11-17. Overs. af JS.
50. [The War against Persia] [leder]. Orig. engelsk. Overs. fra engelsk. Kilde: On Colonialism, 97-100. Overs. af JS.
51. [Perspektiven des Englisch-Persischen Krieges] [leder]. Orig. engelsk. Overs. fra tysk. Kilde: MEW 12, 123-128. Overs. af AMSP.

52. Parliamentary Debates on the Chinese Hostilities. Orig. engelsk. Overs. fra engelsk. Kilde: On China, 18-24. Overs. af JS.
53. Defeat of the Palmerston Ministry. Orig. engelsk. Overs. fra engelsk. Kilde: On China, 25-32. Overs. af JS.
54. The Coming Election in England. Orig. engelsk. Overs. fra engelsk. Kilde: On colonialism, 107-111. Overs. af JS.
55. [Russia and China] [leder]. Orig. engelsk. Overs. fra engelsk. Kilde: On China, 33-35. Overs. af JS.
56. The Defeat of Cobden, Bright and Gibson (Die Niederlage von Cobden, Bright und Gibson). Orig. engelsk. Overs. fra tysk. Kilde: MEW 12, 168-172. Overs. af AMSP.
57. [The New English Expedition in China] [leder]. Orig. engelsk. Overs. fra engelsk. Kilde: On Colonialism, 116-119. Overs. af JS.
58. Persia-China. Orig. engelsk. Overs. fra engelsk. Kilde: On Colonialism, 120-125. Overs. af JS.
59. The Persian Treaty. Orig. engelsk. Overs. fra engelsk. Kilde: On Colonialism, 126-129. Overs. af JS.
60. Revolt in the Indian Army [leder]. Orig. engelsk. Overs. fra engelsk. Kilde: On Colonialism, 130-133. Overs. af JS.
61. The Revolt in India. Orig. engelsk. Overs. fra engelsk. Kilde: On Colonialism, 134-137. Overs. af JS.
62. State of the Indian Insurrection. Orig. engelsk. Overs. fra engelsk. Kilde: War of Independence, 52-53. Overs. af JS.
63. Afghanistan. Orig. engelsk. Overs. fra engelsk. Kilde: On Colonialism, 143-151. Overs. af JS.
64. [The Political Situation in Europe] [leder]. Orig. engelsk. Overs. fra engelsk. Kilde: War of Independence, 60-63. Overs. af JS.
65. [Investigation of Tortures in India] [leder]. Orig. engelsk. Overs. fra engelsk. Kilde: On Colonialism, 162-167. Overs. af JS.
66. [British Incomes in India] [leder]. Orig. engelsk. Overs. fra engelsk. Kilde: On Colonialism, 168-172. Overs. af JS.
67. The Indian Revolt. Orig. engelsk. Overs. fra engelsk. Kilde: On Colonialism, 162-167. Overs. af JS.
68. Algeria. Orig. engelsk. Overs. fra engelsk og tysk. Kilde: On Colonialism, 156-161 og MEW 14, 95-106. Overs. af JS og KS.
69. Marx til Engels 20.10.1857. Orig. tysk. Overs. fra tysk. Kilde: MEW 29, 198. Overs. af EM.
Engels til Marx 29.10.1857. Orig. tysk. Overs. fra tysk. Kilde: MEW 29, 204. Overs. af EM.
70. Der Bankakt von 1844 und die Geldkrise in England [leder]. Orig. engelsk. Overs. fra tysk. Kilde: MEW 12, 314-319. Overs. af AMSP.
71. Marx til Engels 13.11.1857. Orig. tysk. Overs. fra tysk. Kilde: MEW 29, 207. Overs. af EM.
72. The British Revulsions (Der Erschütterung der britischen Handels). Orig. engelsk. Overs. fra tysk. Kilde: MEW 12, 320-326. Overs. af AMSP.
73. Engels til Marx 15.11.1857. Orig. tysk. Overs. fra tysk. Kilde: MEW 29, 208-212. Overs. af EM.
74. [The Capture of Delhi] [leder]. Orig. engelsk. Overs. fra engelsk. Kilde: Avineri, 259-265. Overs. af JS.
75. Marx til Engels 24.11.1857. Orig. tysk. Overs. fra tysk. Kilde: MEW 29, 216-217. Overs. af EM.
76. [Die Handelskrise in England] [leder]. Orig. engelsk. Overs. fra tysk. Kilde: MEW 12, 335-338. Overs. af AMSP.
77. [Die Finanzkrise in Europa] [leder]. Orig. engelsk. Overs. fra tysk. Kilde: MEW 12, 339-343. Overs. af AMSP.
78. Engels til Marx 7.12.1857. Orig. tysk. Overs. fra tysk. Kilde: MEW 29, 219-221. Overs. af EM.

79. Marx til Engels 8.12.1857. Orig. tysk. Overs. fra tysk. Kilde: MEW 29, 222-225. Overs. af EM.
80. Engels til Marx 9.12.1857. Orig. tysk. Overs. fra tysk. Kilde: MEW 29, 226. Overs. af EM.
Engels til Marx 11.12.1857. Orig. tysk. Overs. fra tysk. Kilde: MEW 29, 227-229. Overs. af EM.
Engels til Marx 17.12.1857. Orig. tysk. Overs. fra tysk. Kilde: MEW 29, 230-231. Overs. af EM.
81. [Die Krise in Europa] [leder]. Orig. engelsk. Overs. fra tysk. Kilde: MEW 12, 344-346. Overs. af AMSP.
82. Marx til Engels 25.12.1857. Orig. tysk. Overs. fra tysk. Kilde: MEW 29, 236-239. Overs. af EM.
83. Engels til Marx 31.12.1857. Orig. tysk. Overs. fra tysk. Kilde: MEW 29, 243-245. Overs. af EM.
84. [Die Belagerung und Erstürmung Lakhnaus] [leder]. Orig. engelsk. Overs. fra tysk. Kilde: MEW 12, 353-358. Overs. af AMSP.
85. Engels til Marx 6.1.1858. Orig. tysk. Oversat fra tysk. Kilde: MEW 29, 249-250. Overs. af EM.
86. British Commerce (Der britische Handel). Orig. engelsk. Overs. fra tysk. Kilde: MEW 12, 359-368. Overs. af AMSP.
87. Marx til Engels 16.11.1858. Orig. tysk. Overs. fra tysk. Kilde: MEW 29, 259. Overs. af KS.
88. The Approaching Indian Loan. Orig. engelsk. Overs. fra engelsk. Kilde: On Colonialism, 173-176. Overs. af JS.
89. [Plans for English Colonization in India] [leder]. Orig. engelsk. Overs. fra engelsk. Kilde: Avineri, 277-279. Overs. af JS.
90. [British Atrocities in India] [leder]. Orig. engelsk. Overs. fra engelsk. Kilde: Avineri, 280-284. Overs. af JS.
91. [The Administration of India and Political Power in England] [leder]. Orig. engelsk. Overs. fra engelsk. Kilde: Avineri, 285-288. Overs. af JS.
92. [The Future of Landed Property in Oude] [leder]. Orig. engelsk. Overs. fra engelsk. Kilde: Avineri, 296-298. Overs. af JS.
93. [Details of the Attack on Lucknow] [leder]. Orig. engelsk. Overs. fra engelsk. Kilde: On Colonialism, 177-183. Overs. af JS.
94. The Annexation of Oudh [leder]. Orig. engelsk. Overs. fra engelsk. Kilde: On Colonialism, 184-189. Overs. af JS.
95. [Lord Cannings Proclamation and Land Tenure in India] [leder]. Orig. engelsk. Overs. fra engelsk. Kilde: On Colonialism, 190-193. Overs. af JS.
96. [Military Aftermath of the Capture of Lucknow] [leder]. Orig. engelsk. Overs. fra engelsk. Kilde: Avineri, 317-319. Overs. af JS.
97. [The British Army in India] [leder]. Orig. engelsk. Overs. fra engelsk. Kilde: On Colonialism, 194-197. Overs. af JS.
98. The State of British Commerce (Der Zustand des Britischen Handels). Orig. engelsk. Overs. fra tysk. Kilde: MEW 12, 497-502. Overs. af AMSP.
99. [Taxes in India] [leder]. Orig. engelsk. Overs. fra engelsk. Kilde: On Colonialism, 203-208.
100. The Indian Army [leder]. Orig. engelsk. Overs. fra engelsk. Kilde: Avineri, 325-329. Overs. af JS.
101. The Indian Bill [leder]. Orig. engelsk. Overs. fra engelsk. Kilde: On Colonialism, 209-212. Overs. af JS.
102. [Handelskrisen und Geldumlauf in England] [leder]. Orig. engelsk. Overs. fra tysk. Kilde: MEW 12, 544-548. Overs. af AMSP.
103. [The Opium Trade] [leder]. Orig. engelsk. Overs. fra engelsk. Kilde: On Colonialism, 213-216. Overs. af JS.
104. [The Opium Trade] [leder]. Orig. engelsk. Overs. fra engelsk. Kilde: On Colonialism, 217-220. Overs. af JS.

105. [Internal Failure of the Insurrection in Oude – Final Defeat of the Indian Revolt] [leder]. Orig. engelsk. Overs. fra engelsk. Kilde: Avineri, 348-353. Overs. af JS.
106. [The Anglo-Chinese Treaty] [leder]. Orig. engelsk. Overs. fra engelsk. Kilde: On Colonialism, 221-225. Overs. af JS.
107. The British and the Chinese Treaty. Orig. engelsk. Overs. fra engelsk. Kilde: On China, 65-71. Overs. af JS.
108. [Die Frageder Aufhebungder Leibeigenschaft in Russland] [leder]. Orig. engelsk. Overs. fra tysk. Kilde: MEW 12, 590-593. Overs. af AMSP.
109. Engels til Marx 7.10.1858. Orig. tysk. Overs. fra tysk. Kilde: MEW 29, 357. Overs. af HJN og KS.
Marx til Engels 8.10.1858. Orig. tysk. Overs. fra tysk. Kilde: MEW 29, 359-361. Overs. af HJN.
110. [Russia's Advance into Central Asia] [leder]. (Das Vordringen Russlands in Zentralasien). Orig. engelsk. Overs. fra tysk. Kilde: MEW 12, 598-603. Overs. af AMSP.
111. [Die Erfolge Russlands im Fernen Osten] [leder]. Orig. engelsk. Overs. fra tysk. Kilde: MEW 12, 621-625. Overs. af AMSP.
112. Question of the Ionian Islands. Orig. engelsk. Overs. fra engelsk. Kilde: On Colonialism, 226-230. Overs. af JS.
113. The Emancipation Question (Über Bauernbefreiung in Russland). Orig. engelsk. Overs. fra tysk. Kilde: MEW 12, 673-682. Overs. af AMSP.
114. Great Trouble in Indian Finances. Orig. engelsk. Overs. fra engelsk. Kilde: Avineri, 366-374. Overs. af JS.
115. Marx til Engels 9.4.1859. Orig. tysk. Overs. fra tysk. Kilde: MEW 29, 415-416. Overs. af HJN.
116. British Commerce [leder]. Orig. engelsk. Overs. fra engelsk og tysk. Kilde: MEW 13, 478-479 og Avineri, 375-377. Overs. af AMSP og JS.
117. Manufactures and Commerce (Industrie und Handel). Orig. engelsk. Overs. fra tysk. Kilde: MEW 13, 496-499. Overs. af AMSP.
118. The New Chinese War. Orig. engelsk. Overs. fra engelsk. Kilde: On Colonialism, 72-77. Overs. af JS.
The New Chinese War. Orig. engelsk. Overs. fra engelsk. Kilde: On China, 78-82. Overs. af JS.
The New Chinese War. Orig. engelsk. Overs. fra engelsk. Kilde: On China, 83-86. Overs. af JS.
The New Chinese War. Orig. engelsk. Overs. fra engelsk. Kilde: On Colonialism, 231-235. Overs. af JS.
119. Trade with China. Orig. engelsk. Overs. fra engelsk. Kilde: On China, 87-92. Overs. af JS.
120. Marx til Engels 11.1.1860. Orig. tysk. Overs. fra tysk. Kilde: MEW 30, 6-7. Overs. af HJN.
121. English Politics. Orig. engelsk. Overs. fra engelsk. Kilde: On China, 93-98. Overs. af JS.
122. British Commerce (Der britische Handel). Orig. engelsk. Overs. tysk. Kilde: MEW 15, 73-77. Overs. af AMSP.
123. [Die Situation im britischen Handel]. Orig. engelsk. Overs. fra tysk. Kilde: MEW 15, 101-102. Overs. af AMSP.
124. [Die bevorstehende französische und die indische Anleihe]. Orig. engelsk. Overs. fra tysk. Kilde: MEW 15, 127-128. Overs. af AMSP.
125. British Commerce (Der britische Handel). Orig. engelsk. Overs. fra tysk. Kilde: MEW 15, 159-163. Overs. af AMSP.
126. The British Cotton Trade. Orig. engelsk. Overs. fra engelsk. Kilde: American Journalism, 223-227. Overs. af JS.
127. Der nordamerikanische Bürgerkrieg. Orig. tysk. Overs. fra tysk. Kilde: MEW 15, 329-338. Overs. af MT.
128. Der Bürgerkrieg in den Vereinigten Staaten. Orig. tysk. Overs. fra tysk. Kilde: MEW 15, 339-347. Overs. af MA.
129. Die Krise in England. Orig. tysk. Overs. fra tysk. Kilde: MEW 15, 348-351. Overs. af HJN.
130. British Commerce (Der britische Handel). Orig. engelsk. Overs. fra tysk. Kilde: MEW 15, 352-356. Overs. af AMSP.
131. Volkswirtschaftliche Glossen. Orig. tysk. Overs. fra tysk. Kilde: MEW 15, 357-360. Overs. af HJN.
132. The Intervention in Mexico. Orig. engelsk. Overs. fra engelsk. Kilde: Avineri, 425-432. Overs. af JS.
133. Zur Baumwollkrise. Orig. tysk. Overs. fra tysk. Kilde: MEW 15, 461-463. Overs. af HJN.
134. The Mexican Imbroglío. Orig. engelsk. Overs. fra engelsk. Kilde: Avineri, 433-438. Overs. af JS.
135. Marx til Engels 3.3.1862. Orig. tysk. Overs. fra tysk. Kilde: MEW 30, 216-217. Overs. af HJN.
Engels til Marx 5.3.1862. Orig. tysk. Overs. fra tysk. Kilde: MEW 30, 218-219. Overs. KS.
Marx til Engels 6.3.1862. Orig. tysk. Overs. fra tysk. Kilde: MEW 30, 220-223. Overs. af HJN.
136. Eine internationale Affäre Mirès. Orig. tysk. Overs. fra tysk. Kilde: MEW 15, 496-498. Overs. af HJN.
137. Marx til Engels 6.5.1862. Orig. tysk. Overs. fra tysk. Kilde: MEW 30, 235. Overs. af KS.
138. Chinesisches. Orig. tysk. Overs. fra tysk. Kilde: MEW 15, 514-516. Overs. HJN.
139. Marx til Engels 7.11.1868. Orig. tysk. Overs. fra tysk. Kilde: MEW 32, 197. Overs. af HJN.
140. Marx til Daniel'son 22.3.1873. Orig. engelsk. Overs. fra tysk. Kilde: MEW 33, 577. Overs. af HJN.
141. Soziales aus Russland. Orig. tysk. Overs. fra tysk. Kilde: MEW 18, 556-567. Overs. af EM.
142. Marx til redaktionen af *Otečestvennyja Zapiski* november 1877. Orig. fransk. Overs. fra fransk. Kilde: *Le Mouvement Socialiste*, 4ème année, nr. 93, maj 1902, 968-972. Overs. af IC.
143. Marx til Wilh. Liebknecht 4.2.1878. Orig. tysk. Overs. fra tysk. Kilde: MEW 34, 317-319. Overs. af HJN.
144. Marx til Wilh. Liebknecht 11.2.1878. Orig. tysk. Overs. fra tysk. Kilde: MEW 34, 320-324. Overs. af HJN.
145. Engels til Wilh. Liebknecht 10.1.1881. Orig. tysk. Overs. fra tysk. Kilde: MEW 34, 436-437. Overs. HJN.
146. Engels til M. K. Gorbunova 5.8.1880. Orig. tysk. Overs. fra tysk. Kilde: MEW 34, 451-453. Overs. af HJN.
147. Marx til Daniel'son 19.2.1881. Orig. engelsk. Overs. fra tysk. Kilde: MEW 35, 157. Overs. af HJN.
148. Marx til Vera Zasulič februar-marts 1881. Orig. fransk. Overs. fra fransk. Kilde: *Marx-Engels Archiv*, 318-340. Overs. af IC og DL.
149. Marx til Vera Zasulič 8.3.1881. Orig. fransk. Overs. fra fransk. Kilde: *Marx-Engels Archiv*, 341-342. Overs. af DL.
150. The French Commercial Treaty [leder] (Der Handelsvertrag mit Frankreich). Orig. engelsk. Oversat fra tysk. Kilde: MEW 19, 261-265, sammenholdt med *Labour Standard*, 18.6.1881. Overs. af AMSP og KS.
151. American Food and the Land Question [leder] (Amerikanische Lebensmittel und die Bodenfrage). Orig. engelsk. Overs. fra tysk. Kilde: MEW 19, 270-272, sammenholdt med *Labour Standard*, 2.7.1881. Overs. af AMSP og KS.
152. Cotton and Iron [leder] (Baumwolle und Eisen). Orig. engelsk. Overs. fra tysk.

- Kilde: MEW 19, 283-286. sammenholdt med *Labour Standard*, 30.7.1881. Overs. af AMSP og KS.
153. Engels til Kautsky 7.2.1882. Orig. tysk. Overs. fra tysk. Kilde: MEW 35, 269-273. Overs. af KS.
154. Engels til Bernstein 22.-25.2.1882. Orig. tysk. Overs. fra tysk. Kilde: MEW 35, 279-284. Overs. af HJN.
155. Engels til Bebel 18.1.1884. Orig. tysk. Overs. fra tysk. Kilde: MEW 36, 88. Overs. af HJN.
Engelstil Kautsky 16.2.1884. Orig. tysk. Overs. fratysk. Kilde: MEW 36, 109-110.
156. England 1845 und 1885. Orig. tysk. Overs. fra tysk. Kilde: MEW 21, 191-197. Overs. af HJN.
157. Engels til Vera Zasulič 23.4.1885. Orig. fransk. Overs. fra tysk. Kilde: MEW 36, 303-307. Overs. af HJN.
158. Engels til Bebel 18.3.1886. Orig. tysk. Overs. fra tysk. Kilde: MEW 36, 464-465. Overs. HJN.
159. Engels til Bernstein 9.10.1886. Orig. tysk. Overs. fra tysk. Kilde: MEW 36, 546-547. Overs. af HJN.
160. Schutzzoll und Freihandel. Orig. tysk. Overs. fra tysk. Kilde: MEW 21, 360-375. Overs. af MA.
161. Die Abdankung der Bourgeoisie. Orig. tysk. Overs. fra tysk. Kilde: MEW 21, 383-387. Overs. af AMSP.
162. Engels til Daniel'son 29.-31.10.1891. Orig. engelsk. Overs. fra tysk. Kilde: MEW 38, 195-197. Overs. af HJN.
Engels til Daniel'son 15.3.1892. Orig. engelsk. Overs. fra tysk. Kilde: MEW 38, 303-306. Overs. af HJN.
Engels til Daniel'son 18.6.1892. Orig. engelsk. Overs. fra tysk. Kilde: MEW 38, 364-366. Overs. af HJN.
Engels til Daniel'son 22.9.1892. Orig. engelsk. Overs. fra tysk. Kilde: MEW 38, 467-470. Overs. af HJN.
163. Engels til Laura Lafargue sept. 1894. Orig. engelsk. Overs. fra tysk. Kilde: MEW 39, 298-299. Overs. HJN.
Engels til Kautsky 23.9.1894. Orig. tysk. Overs. fra tysk. Kilde: MEW 39, 301. Overs. af HJN.
Engels til Sorge 10.11.1894. Orig. tysk. Overs. fra tysk. Kilde: MEW 39, 310. Overs. af HJN.

Litteratur citeret af Marx og Engels

1. Værker m.v.

- Annual Report of the Secretary of the Treasury of the State of the Finances for the year 1887*, Washington D.C. 1887.
- Ariosto, Lodovico: *Orlando furioso*.
- Atkinson, William: *Principles of Political Economy; or, the Laws of Formation of National Wealth: developed by means of the Christian Law of Government; being the substance of a case delivered to the Handloom Weavers Commission*, London 1840.
- Bakunin, Mihail: *Aufruf an die Slaven*. Von einem russischen Patrioten Mihail Bakunin. Mitglied des Slavenkongresses in Prag, Koethen 1848.
- Bulgarski narodni pesni. Chansons populaires bulgares inédites*, Publiées et traduites par Auguste Dozon, Paris 1875.
- Bastiat, Fr.; Proudhon, P.-J.: *Gratuit du crédit*. Discussion entre M. Fr. Bastiat et M. Proudhon, Paris 1850.
- Beljaev, I. D.: "Obzor istoiceskago razvitija Sel'skoj obsčiny v Rossii. Soč. B. Čicerina", *Russkaja Beseda*, nr. 1, Moskva 1856.
- Béranger: "Les mirmidons ou les furéailles d'Achilles", *Oeuvres complètes*, T. 1, Paris 1851.
- Bernier, François: *Voyages, contenant la description des états du Grand Mogul, de l'Indoustan, du Royaume de Cachemire, etc.*, T. 1-2, Paris 1830.
- Blackstone, Sir William: *Commentaries on the laws of England*, vol. 1-4, London 1765-1769.
- Boisguillebert: "Le détail de la France", i: *Économistes financiers du XVIIIe siècle, Précédés de notices historiques du chaque auteur, et accompagnés de commentarires et de notes explicatives*, par M. Eugène Daire, Paris 1843.
- Caesar: *Commentari de bello Gallico*.
- Campbell, George: *Modern India: A Sketch of the System of Civil Government. With some Account of the Natives and Native Institutions*, Second edition, revised and corrected, London 1853.
- Carey, Henry Charles: *Essays on the rate of wages: With an examination of the causes of the differences in the condition of the labouring population throughout the world*, Philadelphia 1835.
- Carey, Henry Charles: *The harmony of interests, agricultural, manufacturing and commercial*, Philadelphia 1851.
- Carey, Henry Charles: *The Slave Trade, domestic and foreign: why it exists, and how it may be extinguished*, London 1853.
- Carlyle, Thomas: *Past and Present*, London 1843.
- Carlyle, Thomas: "The present time", *Latter-Day Pamphlets*, London 1850.
- Chapman, John: *The Cotton and Commerce of India considered in Relation to the interests of Great Britain; with Remarks on Railway Communication in the Bombay Presidency*, London 1851.
- [Child, Josiah]: *A treatise Wherein is Demonstrated I. That the East-India Trade is the most National of all Foreign Trades*, London 1697.
- Čicerin, B. N.: "Obzor istori českago razvitija Sel'skoj Obsčiny v Rossii", *Rosskij Vestnik*, nr. 1, Moskva 1856.
- [Cobden, Richard]: *Russia. By a Manchester manufacturer*, Edinburgh 1836.

- Cooke, George Wingrove: *The History of Party; from the rise of the Whig and Tory Factions in the Reign of Charles II., to the Passing of the Reform Bill*, vol. 1-3, London 1836-1837.
- Cooke, George Wingrove: *China, being The Times' Special Correspondence from China in the Years 1857-58*, London 1858.
- Correspondence relating to Persia and Afghanistan*, London 1839.
- Correspondence relation to the Earl of Elgin's special mission to China and Japan, 1857-1859*, London 1859.
- Correspondence Relative to the Affairs of Mexico*, In 3 parts, London 1862.
- Correspondence respecting Insults in China*. Presented to the House of Commons by Command of Her Majesty, 1857.
- Dickinson, John: *The Government of India under a Bureaucracy*, London-Manchester 1853.
- East India (Cabul and Afghanistan)*. Ordered by the House of Commons, to be Printed, 8 June 1859.
- [Eckardt, Julius]: *Berlin und St. Petersburg, Preussische Beiträge zur Geschichte der Russisch-Deutschen Beziehungen*, 2. unveränd. Aufl., Leipzig 1880.
- Engel, Ernst: *Das Zeitalter des Dampfes in technisch-statistischer Beleuchtung*, 2. Aufl., Berlin 1881.
- Engels, Friedrich: "Der demokratische Panslawismus", *Neue Rheinische Zeitung*, 15. og 16. februar 1849 [MEW, bd. 6, pp. 270-286].
- Engels, Friedrich: "The Relief of Lucknow", *New York Daily Tribune*, 1. februar 1858 [MEW, bd. 12, pp. 369-377].
- Engels, Friedrich: "The Storming of Lucknow", *New York Daily Tribune*, 30. april 1858, [MEW, bd. 12, pp. 439-444].
- Engels, Friedrich: "Die Bakunisten an die Arbeit. Denkschrift über den Aufstand in Spanien im Sommer 1873", *Der Volksstaat*, 31. oktober, 2. november, 5. november 1873 [MEW, bd. 18, pp. 476-493].
- Engels, Friedrich, brev til Paul Lafargue, 25. oktober 1886 [MEW, bd. 36, pp. 556-564].
- Der Erste Vereinigte Landtag in Berlin 1847*, Hrsg. unter Aufsicht des Vorstehers des Central-Bureaus in Min. d. Innern und des Bureaus des Vereinigten Landtages Kgl. Kanzlei-Raths Eduard Bleich, 1. del, Berlin 1847.
- Evans, D. M.: *Commercial Crises of 1847-48*, London 1848.
- Forster, Charles: *The Historical Geography of Arabia; or, the patriarchal evidences of revealed Religion*, London 1844.
- Further Papers relating to the Proceedings of H.M. Naval Forces at Canton (Dec. 27, 1856 - April 28, 1857)*, London 1857.
- Det gamle testamente*.
- Gladstone: *Studies on Homer and the Homeric Age*, Oxford 1858.
- Goethe: *Westöstlicher Diwan*. An Suleika.
- Greg, William Rathbone: *Agriculture and the Corn Law. Prize Essay. Showing the injurious effects of the corn law upon tenant farmers and farm labourers*, Manchester 1842.
- Gillich, Gustav von: *Geschichtliche Darstellung des Handels, der Gewerbe und des Ackerbaues der bedeutendsten handeltreibenden Staaten unsrer Zeit*, Bd. 3 [også med titlen: *Die gesammten gewerblichen Zustände in den bedeutendsten Ländern der Erde während der letzten zwölf Jahren*, Bd. 1], Jena 1842.
- Hammer, Joseph von: *Geschicht des Osmannischen Reiches, grossentheils aus bisher unbenützten Handschriften und Archiven*, Pest 1835.
- Haxthausen, August von: *Studien über die inneren Zustände, das Volksleben und insbesondere die ländlichen Einrichtungen Russlands*, del 1-2, Hannover 1847; del 3, Berlin 1852.
- Hegel, G. W. F.: *Vorlesungen über die Geschichte der Philosophie*, Bd. 2, *Werke*. Vollständige Ausgabe durch einen Verein von Freunden des Vereinigten, Bd. 14, Berlin 1833.
- Heine, Heinrich: "Einleitung zu 'Kahldorf über den Adel in Briefen an den Grafen M. von Moltke'", *Heinrich Heines sämtliche Werke*, Bd. 14, Hamburg 1867-68.
- Heine, Heinrich: *Ritter Olaf*.
- Hope, George: *Agriculture and the corn law. Showing the injurious effects of the corn-law upon farmers and farm labourers*. National Anti-Corn-Law League, Prize Essays, Manchester 1842.
- Horaz: *Oden*.
- Kaye, Sir J. W.: *History of the War in Afghanistan*, 1858.
- Kiepert, Heinrich: *Karte von Böhmen, Maehren und Oesterreich*, Berlin 1866.
- Kolb, G. Fr.: *Handbuch der vergleichenden Statistik der Völkerzustands und Staatenkunde, 7. auf Grundlage der neusten Staatlichen Gestaltungen bearb. Aufl.*, Leipzig 1875.
- Kollár, Jan: *Sláwy dcera. Lyricko-epická báseň w pěti zpěvých*, Upelé vydánj, W Pesti 1832.
- Lilienfeld, Pavel: *Zemlj volja*, St. Petersburg 1868.
- Lilienfeld, Pavel: "Land und Freiheit", *Russlands ländliche zustände seit Aufhebung der Leibeigenschaft. Drei russische Urteile*, übersetzt und comentiert von Julius Eckhardt, Leipzig 1870.
- Macaulay, Thomas B.: "Warren Hastings", *Edinburgh Review*, oktober 1841, i idem: *Critical and historical essays contributed to the Edinburgh Review*, vol. 1-3, London 1843.
- MacGregor, John: *The Resources and Statistics of Nations*, London 1834.
- MacGregor, John: *Commercial tariffs and regulations, resources, and trade, of the several states of Europe and America*, London 1841-1850.
- MacGregor, John: *Commercial Statistics, a Digest*. 1843-1850, vol. 2.
- Maine, Henry Sumner: *Village-Communities in the East and West*, London 1871.
- Martin, Robert Montgomery: *China; political, commercial, and social; in an official report to Her Majesty's government*, vol. 1-2, London 1847.
- Marx, Karl: "Population, Crime and Pauperism", *New York Daily Tribune*, 16. september 1859 [MEW, bd. 13, pp. 490-495].
- Marx, Karl: "The New Treaty between France and England", *New York Daily Tribune*, 14. februar 1860 [MEW, bd. 15, pp. 14-15].
- Marx, Karl: "The Crops in Europe", *New York Daily Tribune*, 6. september 1860 [MEW, bd. 15, pp. 133-136].
- Marx, Karl: *Das Kapital. Kritik der politischen Oekonomie*, bd. 1, 1. Buch: *Der Produktionsprocess des Kapitals*, Hamburg 1867.
- Marx, Karl: *Das Kapital. Kritik der politischen Oekonomie*, Bd. 1, 1. Buch: *Der Produktionsprocess des Kapitals*, 2. verb. Aufl., Hamburg 1872.
- Marx, Karl: *Le Capital. Critique d'economie politique*, Trad. de M. J. Roy, entièrement rev. par l'auteur, Paris 1872-1875.
- Marx, Karl: *Das Kapital. Kritik der politischen Oekonomie*, Bd. 1, 1. Buch: *Der Produktionsprocess des Kapitals*, 3. verm. Aufl., Hamburg 1883.
- Marx, Karl: *Das Elend der Philosophie. Antwort auf Proudhons "Philosophie des Elends"*, Stuttgart 1885.

Mihailovskij, N. K.: "Karl Marks i pered sudom g. O. Šukovskogo", *Otečestvennyja Zapiski*, No. 10, oktober 1877.

Mill, James: *The History of British India In 6 Vols.*, Third edition, London 1826.

Moltke, von: *Die russisch-türkische Feldzug in der europäischen Türkei 1828 und 1829*, Berlin 1845.

Money, J. W. B.: *Java; or how to manage a colony*, vol. 1-2, London 1861.

Morgan, Lewis H. *Ancient Society, or researches in the lines of human progress from Savagery, through Barbarism to Civilisation*, London 1877.

Morse, Arthur: *Agriculture and the corn Law. Showing the injurious effects of the corn law upon tenant farmers, and farm labourers*; National Anti-Corn-Law League, Prize essays, Manchester [1842].

Mozart: *Don Giovanni*.

M[un], T[homas]: *A Discourse on Trade, from England into the East-Indies: Answering to diverse Objections which are usually made against the same*, London 1621.

Müffling, Friedrich Carl Ferdinand: *Aus Meinem Leben*, Berlin 1825.

New American Cyclopaedia, New York 1858.

Nolan, L. E.: *Cavalry: its History and Tactics*, London 1853.

Papers relating to the Opium Trade in China 1842-1856, 1857.

Papers relating to the Proceedings of H.M. Naval Forces at Canton, London 1857.

Plehanov, G.: *Nasi raznoglasija*, Geneve 1884.

Pollexfen, John: *England and East-India Inconsistent in their Manufactures. Being an Answer to a Treatise, intituled an Essay on the East-India Trade*, London 1697.

The Portfolio: or, a Collection of State Papers. Illustrative of the History of Our Times, New Edition, London 1836.

Puškin, Aleksandr: *Evgen Onegin*.

Raffles, Thomas Stamford: *The History of Java. In 2 Vols. With a Map and Plates*, vol. 1, London 1817.

Report of the fifty-third meeting of the British Association for the Advancement of Science; held at Southport in September 1883, London 1884.

Reports of the Inspectors of Factories to Her Majesty's Principal Secretary of State for the Home Department for the Half Year ending 31st October 1851. Presented to both Houses of Parliament by Command of Her Majesty, London 1852.

Ricardo, David: *On the Principles of Political Economy and Taxation*, Third Edition, London 1821.

Ricardo, David: *Des Principes de l'économie politique et de l'impôt*. Traduit de l'anglais par F.-S. Constancio, D. M., etc. avec des notes explicatives et critiques par J.-B. Say, Seconde édition, T. 1-2, Paris 1835.

Rickards, Robert: *India; or facts submitted to illustrate the character and condition of the native inhabitants, with suggestions for reforming the present system of Government*, vol. 1-2, London 1829-1832.

Šafarik, Pawel Josef: *Slowanský Národpis*, W Praze 1849.

Sbornik "Materialnov" ob "artel'jah" v" Rossii. Izdanie S. Peterburgskago otdelenija Komiteta o sel'skih" ssudosberegatel'nyh" i promyslennyh tovariščestvah", Vypusk I., S. Peterburg" 1873.

Schédo-Ferroti, D. K. [F. I. Firks]: *Études sur l'avenir de la Russie. Dixième étude: La patrimoine du peuple*, Berlin 1868.

Schiller, Fr. Von: *Die Räuber*.

Schiller: "An die Freude", *Friedrich von Schillers sämmlische Werke*, Bd. 1-12, Stuttgart und Tübingen 1812-1815, Bd. 3.

Select Committee on Commercial Relations with China. Report and Minutes of Evidence, July 1847.

Saltykov, A. D.: *Lettres sur l'Inde*, London 1848.

Shakespeare, William: *Stort besvær for ingenting*.

Skaldin": *V" Zaholust'i i v" Stolice*, Sankt-Peterburg 1870.

Somerville, Alexander: *Cobdenite Policy the Internal Enemy of England. The Peace Society, its combativeness. Mr. Cobden, His secretiveness. Also, a Narrative of Historical Incidents*, London 1854.

Statistical abstract for the United Kingdom in each of the last fifteen years, from 1844 to 1858, no. 6, London 1859.

Tkačev, P. N.: *Zadači revoljucionnoj propagandy v" Rossii. Pis'mo k" redaktoru žurnala "Vpered"*, [London, april 1874].

Tkačev, P. N. [Tkatschow, P. N.]: *Offener Brief an Herrn Friedrich Engels. Verfasser der Artikel "Flüchtungs-Literatur" in Nr. 117 und 118 des "Volksstaat"*, Jg. 1874, Zürich 1874.

Tooke, Thomas: *A history of prices, and of the state of circulation, from 1793 to 1837; preceded by a brief sketch of the state of corn trade in the last two centuries*, vol. 1-2, London 1838.

Tooke, Thomas: *A history of prices, and of the state of circulation, in 1838 and 1839...*, London 1840.

Tooke, Thomas: *A History of Prices, and of the State of Circulation, from 1839 to 1847 inclusive. With a general review of the currency question etc.*, London 1848.

Tooke, Thomas; Newmarch, William: *A history of prices, and of the state of circulation during the nine years 1848-1856*, London 1857.

Torture (Madras). Return to an Order of the Honourable. The House of Commons, dated 23 July 1855; - for, Copy of Report of the Commission for the Investigation of Alleged Cases of Torture at Madras, London 1855.

Traité de paix entre la Grande-Bretagne et la Perse, signé a Paris, le 4 mars 1857.

Ure, Andrew: *The philosophy of manufactures: or, an exposition of the scientific, moral and commercial economy of the factory system of Great Britain*, London 1835.

Ure, Andrew: *Philosophie des manufactures ou économie industrielle de la fabrication du coton, de la laine, du lin et de la soie, avec la description des diverses machines employées dans les ateliers anglais*. Traduit sous les yeux de l'auteur et augmenté d'un chapitre inédit sur l'industrie cotonnière française, T. 1, Bruxelles 1836.

Vauban: "Projet d'une dime royale", i: *Économistes financiers du XVIIIe siècle*, Précédés de notices historique du chaque auteur, et accompagnés de commentaires et de notes explicatives, par M. Eugène Daire, Paris 1843.

V[oroncov], V[asilij Pavlovič]: *Krest'janskaja obščina, i: Itogo ekonomičeskago izsledovanija Rossii po danym" zemskoj statistiki*, (T. 1), Moskva 1892.

Wagner, Adolph: *Die Abschaffung des privaten Grundeigentums*, Leipzig 1870.

Wiegand's *Conversations-Lexikon*, Bd. 1, Leipzig 1846.

2. Periodika

- Berliner politische Wochenblatt*, Berlin 1831-41, ekstremt reaktionært blad, nød Friedrich Wilhelm (IV.)'s støtte.
- Bombay Gazette*, engelsk avis i Indien, grundlagt 1791.
- The Bombay Times*, engelsk dagblad, grundlagt i Bombay i 1838.
- Brownson's Quarterly Review*, Boston 1844-55, 1856-65, New York 1872-75, katolsk tidsskrift.
- Calcutta Price Current*, Calcutta 1818ff., ugeblad.
- Le Constitutionnel. Journal politique, littéraire, universel*, Paris 1815-1870, dagblad; i 1840'erne organ for orléanisternes moderate fløj; under revolutionen 1848-49 organ for det kontrarevolutionære bourgeoisie anført af Thiers; efter statskuppet december 1851 bonapartistisk blad.
- Courrier du dimanche*, Paris 1858-66, antibonapartistisk ugeblad.
- The Daily News*, London 1846-1930, liberalt dagblad, organ for det industrielle bourgeoisie.
- The Daily Telegraph*, London 1855-1937, dagblad, opr. liberalt, fra 1880'erne konservativt (i 1837 slået sammen med *The Morning Post* under navnet *Daily Telegraph and Morning Post*).
- Deutsche-Brüsseler-Zeitung*, grundlagt af tyske politiske emigranter i Bruxelles, udkom to gange om ugen fra 3. januar 1847 til februar 1848; fra sommeren 1847 øvede Marx og Engels stigende indflydelse på bladets linje.
- The Economist. Weekly Commercial Times, Bankers' Gazette, and Railway Monitor: A Political, Literary, and General Newspaper*, London 1843 ff., organ for det industrielle storbourgeois i London.
- Englishman, a weekly political and industrial journal*, London.
- The Examiner*, London 1808-1881, ugeblad.
- Examiner and Times*, - se *Manchester Daily Examiner & Times*.
- The Free Press*, London 1855-1865, borgerlig avis, udgivet af David Urquhart og dennes tilhængere; Marx var bidragsyder til dette blad.
- The Friend of China*, - se: *The Overland Friend of China*.
- The Friend of India*, engelsk avis, grundlagt i 1818 i Serampur, Bengalen; i 1850'erne udkom bladet to gange om ugen og indtog et liberalt standpunkt.
- Gazette*, - se: *The London Gazette*.
- The Globe and Traveller*, London 1803 ff., aftenavis; organ for whiggen og dermed i perioder regeringsorgan; fra 1866 organ for de konservative.
- Guardian*, - se: *The Manchester Guardian*.
- Hansard's Parliamentary Debates*.
- The Hull Advertiser*, 1799-1867, engelsk ugeblad, organ for de borgerligt-radikale.
- Journal des Debats politiques et littéraires*, Paris 1789 ff., borgerligt dagblad; under julimonarkiet organ for det orléanistiske bourgeoisie; i revolutionen 1848 repræsenterede bladet det kontrarevolutionære bourgeoisie.
- The Labour Standard*, New York 1876-1900, socialistisk ugeblad; i 1870'erne og i 1888 var Engels bidragsyder til bladet.
- The Labour Standard*, London 1881-1885, ugeblad, organ for den britiske fagbevægelse; fra 7. maj til 6. august 1881 var Engels medarbejder ved bladet.
- The Lancet. A Journal of British and Foreign Medicine, Physiology, Surgery, Chemistry, Criticism, Literature, and News*, London.

- Lloyd's Weekly Newspaper*, London 1843-1918, ugeblad, forfægtede i 1850'erne de liberale standpunkter.
- The London Gazette*, 1666 ff., engelsk regeringsblad, udk. to gange om ugen.
- Manchester Daily Examiner and Times*, liberalt dagblad, grundlagt i 1848 ved sammenlægning af *Manchester Times* og *Manchester Examiner*; i 1840'erne og 1850'erne forfægtede bladet frihandelstanken; udkom under forskellige navne til 1894.
- Manchester Examiner & Times*, - se: *Manchester Daily Examiner and Times*.
- Manchester Guardian*, Manchester 1821 ff., dagblad; organ for tilhængerne af frihandelen, senere organ for det Liberale Parti.
- The Mark Lane Express, and Agricultural Journal etc.*, London 1832-1924, meddelelsesblad for kornbørsen, organ for handelsbourgeoisiet.
- Mittheilungen aus Justus Perthes' Geographischer Anstalt über wichtige neue Erforschungen auf dem Gesamtgebiet der Geographie*, Gotha 1855 ff., geografisk månedsskrift.
- Le Moniteur Universel*, Paris 1789-1901, dagblad, i perioderne 1799-1814, 1816-1868 var bladet det officielle regeringsorgan.
- The Morning Chronicle*, London 1769-1862, borgerligt dagblad.
- The Morning Herald*, London 1780-1869, konservativt dagblad.
- The Morning Post*, London 1772-1937, dagblad; omk. midten af 1800-tallet organ for whiggenes højrefløj omkring Palmerston (i 1837 slået sammen med *The Daily Telegraph*).
- The Morning Star*, London 1856-1869, dagblad, organ for frihandelsbevægelsen.
- Le National*, Paris 1830-51, dagblad; i 1840'erne organ for de moderate borgerlige republikanere.
- Neue Oder Zeitung*, Breslau (Wroclaw) 1849-1855, borgerligt-demokratisk dagblad; et af de mest radikale blade i Tyskland i 1850'erne; Marx var London-korrespondent for bladet fra dec. 1854.
- Neue Rheinische Zeitung. Organ der Demokratie*, Köln, 1. juni 1848 - 19. maj 1849, dagblad redigeret af Karl Marx.
- Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue*, Heft 1-6, London, Hamburg og New York 1850, månedstidsskrift, udgivet af Marx og Engels.
- Die Neue Zeit*, Stuttgart 1883-1923; indtil oktober 1890 månedstidsskrift, derefter ugetidsskrift; teoretisk tidsskrift for det tyske Socialdemokrati; fra 1883 til oktober 1917 redigeret af Karl Kautsky; fra 1885 til 1894 var Engels medarbejder.
- New York Daily Tribune*, New York 1841-1924, dagblad, grundlagt af Horace Greeley, indtil midt i 1850'erne organ for de nordamerikanske whiggers venstre fløj, derefter organ for det Republikanske Parti; Marx var medarbejder ved bladet fra august 1851 til marts 1862; bladet drejede senere til højre.
- The New York Times*, New York 1851 ff., dagblad, organ for det Republikanske Parti.
- The Northern Star, and National Trades' Journal*, 1837-52, engelsk ugeblad, centralorgan for chartisterne.
- The Observer*, London 1791 ff., konservativt ugeblad.
- Otęęstvennyja Zapiski*, Skt. Petersburg 1820-1830, 1839-1884, litterært-politisk tidsskrift; blandt dets vigtigste medarbejdere kan nævnes V.G. Belinskij, A.I. Gercen (Hertsen), M.J. Lermontov, N.A. Nekrasov og I.S.

Turgenev; bladet var oprindelig revolutionært-demokratisk, senere (efter 1877) styrkedes de narodnikiske tendenser.

The Overland Friend of China, Victoria (Hongkong) 1842-1859, organ for britiske forretningskredse i Hongkong.

La Patrie, Paris 1841 ff., i 1850 organ for Ordenspartiet, senere organ for bonapartisterne.

Le Pays, Journal de l'Empire, Paris 1849 ff.; under det Andet Kejserdømme (1852-70) var bladet det halvofficielle organ for Napoleon III's regering (med undertitlen *Journal de l'Empire*).

Peking Gazette, engelsk betegnelse for *Qing Bao*, s.d.

The People's Paper. The Champion of Political Justice and Universal Right, London; chartistisk ugeblad, grundlag i maj 1852; Marx og Engels var medarbejdere ved bladet fra oktober 1852 til december 1856; i juni 1858 faldt bladet i hænderne på borgerlige forretningsfolk.

The Phoenix, Calcutta 1856-61, engelsk regeringsavis i Indien.

The Press, London 1853-66, ugeblad, organ for torierne.

Die Presse, Wien 1864-96, liberalt dagblad, Marx var bidragyder til dette blad i 1861-62.

La Presse, Paris 1836 ff., dagblad; støttede i 1848-49 de borgerlige republikanere, senere bonapartisterne; indtog i 1850'erne en oppositionel holdning over for det Andet Kejserdømme.

Qing Bao, Peking 1644-1911, officielt meddelelsesblad for den kinesiske regering.

The Quarterly Review, London 1809 ff., kvartalstidsskrift, organ for torierne.

La Réforme, Paris 1843-50, dagblad; organ for de småborgerlige demokratiske republikanere; fra oktober 1847 til januar 1848 var Engels bidragyder.

Die Revolution. Eine Zeitschrift in zwangslosen Heften, Heft 1, New York 1852, tidsskrift udgivet af Joseph Weydemeyer.

Russkaja Beseda, 1856 ff., russisk tidsskrift, udviklede sig til et slavofilt organ.

Russkij Vestnik, Moskva-Skt. Petersburg 1856-1906, tidsskrift for politik og litteratur, oprindelig liberalt, fra 1860'erne reaktionært godsejerorgan.

The Saturday Review of Politics, Literature, Science and Art, London 1855-1938, ugeblad.

Le Socialiste, Paris 1885 ff., ugeblad, indtil 1902 organ for Arbejderpartiet, fra 1902 organ for det Socialistiske Parti.

Der Sozialdemokrat, Zürich sept. 1879 - sept. 1888, London 1888 - 27. sept. 1890, centralorgan for det tyske Socialdemokrati; fra 1881 var Marx og Engels medarbejdere ved bladet.

The Standard, London 1827 ff., konservativt dagblad.

The Times, største engelske dagblad, grundlagt den 1. januar 1785 som *Daily Universal Register*; den 1. januar 1788 blev navnet ændret til *The Times*.

Tribune, - se: *New York Daily Tribune*.

Unsere Zeit. Jahrbuch zum Conversationslexikon, Leipzig 1857-1891 (fra 1865 med titlen: *Unsere Zeit. Deutsche Revue der Gegenwart. Monatsschrift zum Conversations-Lexicon.*)

U.S. Magazine and Democratic Review.

Der Volksstaat, Leipzig, 1869-76, organ for det Socialdemokratiske Arbejderparti (Eisenach'erne). Marx og Engels var medarbejdere fra starten.

Vorwärts. Berliner Volksblatt, 1884 ff., socialdemokratisk dagblad, fra 1891 centralorgan for det tyske Socialdemokrati; Engels var medarbejder ved bladet.

The World, New York 1860-1931, dagblad.

Litteratur anvendt af redaktionen

Ved udvælgelse af det foreliggende udvalg har redaktionen støttet sig til en række tekstsamlinger, først og fremmest naturligtvis Karl Marx und Fr. Engels: *Werke*, bd. 1-39, Berlin 1956 ff. (MEW).¹ Desuden må anføres:

Karl Marx: *The Eastern Question. A Reprint of Letters written 1853-1856 dealing with the events of the Crimean War.* Edited by Eleanor Marx Aveling and Edward Aveling, London 1897.

Karl Marx: *Secret Diplomatic History of the Eighteenth Century.* Edited by his Daughter Eleanor Marx Aveling, London 1899.

Marx-Engels Archiv. Zeitschrift des Marx-Engels-Instituts in Moskau, Herausgegeben von D. Rjazanov; I. Band, Frankfurt/M (1926).

Karl Marx/Friedrich Engels: *Historisch-kritische Gesamtausgabe* (MEGA). Im Auftr. d. Marx-Engels-Instituts Moskau [red. af D. Rjazanov, senere V. Adoratskij], Berlin 1927 ff.

Karl Marx, Fr. Engels: *The Russian Menace to Europe. A Collection of Articles, Speeches, Letters and News Despatches,* Selected and edited by Paul W. Blackstock and Bert F. Hoselitz, London 1953.

Karl Marx, Fr. Engels: *On Britain,* Foreign Languages Publishing House, Moskva 1953.

Marx, Karl: *Über China. Das Eindringen des englischen Kapitalismus in China.* Besorgt vom Marx-Engels-Lenin-Stalin-Institut beim ZK der SED, Berlin 1955.

K. Marx and F. Engels: *The First Indian War of Independence 1857-1859,* Second impression, Foreign Languages Publishing House, Moskva u.å. [baseret på den russiske udgave, Moskva 1959].

Karl Marx, Fr. Engels: *India, Cina, Russia,* a cura e traduzione dagli originali de Bruno Maffli, Milano 1960.

The American Journalism of Marx & Engels. A Selection from The New York Daily Tribune. Edited by Henry M. Christman. Introduction by Charles Blitzer, New York 1966.

Marx on China, 1853-1860. Articles from The New York Daily Tribune. With an Introduction and Notes by Dona Torr, London 1968.

Karl Marx and Fr. Engels: *On Colonialism,* Moskva 1968.

Marx/Engels-Verzeichnis: Werke, Schriften, Artikel. Zusammenestellt und bearbeitet von Manfred Kliem, Horst Merbach und Richard Sperl, Berlin 1968.

Karl Marx on Colonialism and Modernization. His Despatches and Other Writings on China, India, Mexico, the Middle East and North Africa. Edited with an Introduction by Shlomo Avineri, Garden City, New York 1969.

K. Marx, F. Engels: *Écrits sur le tsarisme et la Commune russe;* [Særnummer af:] *Économies et sociétés, cahiers de l'Institut de science économique appliqué (I.S.E.A., Paris),* T. III, No. 7, juli 1969.

Karl Marx, Friedrich Engels: *Die russische Kommune. Kritik eines Mythos,* Hrsg. von Maximilian Rubel, München 1972.

1. Redaktionen blev i det væsentlige afsluttet i juni 1977. Den nye historisk-kritiske udgave af Marx og Engels' samlede skrifter, Karl Marx/Friedrich Engels: *Gesamtausgabe* (MEGA), Berlin 1975 ff., har derfor ikke kunnet lægges til grund.

Biografier

Abd el Kader 1807-1883, algersk emir; leder af den arabiske opstand mod det franske herredømme 1832-47; besejret af de overmægtige franske styrker 1847; i fransk fangenskab 1847-52, levede derefter i eksil i Tyrkiet.

Abd al-Kader Bey tyrkisk statsmand; øverste dommer i Konstantinopel og Anatolien; befuldmægtiget ved de russisk-tyrkiske fredsforhandlinger i Adrianopel i 1829.

Abd al-Hamid II. 1842-1918, tyrkisk sultan 1876-1909.

Aberdeen, George Hamilton Gordon, Earl of 1784-1860, britisk statsmand, tory; efter 1850 leder for peel'iterne; udenrigsminister 1828-30 og 1841-46 og premierminister i koalitionsregeringen 1852-55.

Ackroyd, Edward engelsk fabrikant, liberal, medlem af parlamentet.

Ahmed Bey bey af Tunis 1837-1855.

Ahmed Shah Duranee 1722-1772, shah af Afghanistan 1747-1772; grundlægger af den afghanske stat og af dynastiet Duranee; invaderede Indien otte gange og anekterede Kashmir, Sind og det vestlige Punjab til Afghanistan.

Akbar II., fra 1806 til 1837 padishah af Indien, af det stormogulske dynasti.

Aksakov, Ivan Sergeevitj 1823-1886, russisk skribent, slavofil; i 1850'erne og 1860'erne kritiserede han tsarismens indenrigspolitik; i 1870'erne og 1880'erne propagandist for panslavismen og stormagtsideologien.

Albemarle, George Thomas Keppel, Earl of 1799-1891, engelsk politiker, liberal, medlem af parlamentet; indtog i begyndelsen af 1820'erne flere officersposter i den britiske kolonihær.

Aleksandr I. 1777-1825, tsar af Rusland 1801-25.

Aleksandr II. 1818-1881, tsar af Rusland 1855-81.

Aleksandr III. 1845-1894, tsar af Rusland 1881-94.

Aleksej Mihallovitj 1629-1676, tsar af Rusland 1645-76.

All Shah konge af Oudh 1837-42.

Anson, George 1797-1857, engelsk general, øverstbefalende for de britiske tropper i Indien 1856-57.

Anstey, T. Chrisholm - se: Chrisholm Anstey, T.

Argyll, George John Douglas Campbell, Duke of 1823-1900, britisk statsmand, peel'it, senere liberal; gehejmeråd 1853-55, 1859-66, 1880-81; generalpostmester 1855-58, 1860; minister for Indien 1868-74.

Arlosto, Lodovico 1474-1533, italiensk digter, hovedværk: *Orlando furioso.*

Arlstoteles 384-322 f.v.t., "det mest universelle hoved ... blandt de oldgræske filosoffer" (Engels).

Armltage, Sir Elkanah tilhænger af Manchesterskolen, kandidat ved det engelske parlamentsvalg 1857; blev ikke valgt.

Ashburnham, Thomas 1807-1872, engelsk general; blev i 1857 sendt til Kina som østbefalende for en militærekspedition; da den indiske opstand udbrød, blev han sendt til Indien.

Ashworth, Henry 1801-1881, engelsk fabrikant; medlem af Anti-Corn-Law-ligaen.

Auckland, George Eden, Earl of 1784-1849, britisk statsmand, whig, flere gange minister; generalguvernør for Indien 1836-42.

Aumale, Henri-Eugène-Phillippe-Louis de Orléans, duc d' 1822-1897, fjerde søn af kong Louis Philippe af Frankrig; deltog i krigen mod Abd-el-Kader i Algeriet; i 1847 generalguvernør i Algeriet.

Aurangzeb 1618-1707, padishah af Indien, af det stormogulske dynasti, 1658-1707.

Avelling, Edward 1851-1898, engelsk læge og skribent, socialist; oversatte i samarbejde med Samuel Moore *Das Kapital* til engelsk.

Babur, Sahr al-Din 1483-1530, grundlægger af det mogulske dynasti, efterkommer af Timur-i-Leng; stormogul 1526-30.

Bahadur Jang 1816-1877, indisk fyrste, faktisk hersker i Nepal fra 1846, støttede briterne under den indiske opstand 1857-59.

Bahadur Shah II. 1767-1862, den sidste kejser i det mogulske dynasti 1837-56, 1857; afsat af briterne i 1856, atter udråbt til kejser under den indiske opstand 1857; arresteret af briterne efter erobringen af Delhi, deporteret til Burma.

Balle, Henry James f. 1804, engelsk regeringseksminister, sekretær for Tilsynsrådet for Indien.

Balfour, George 1809-1894, engelsk officer, konsul i Shanghai 1843-66.

Balfour, J.A. medlem af det britiske parlament i 1881.

Bandlera, Attilio 1817-1844, italiensk patriot; deltog i den nationale befrielseskrig; henrettet for forsøg på at organisere en opstand i Calabrien i 1844.

Bandlera, Emilio 1819-1844, italiensk patriot; deltog i den nationale befrielseskrig; henrettet for forsøg på at organisere en opstand i Calabrien i 1844.

Barnard, Sir Henry William 1799-1857, engelsk general; deltog i Krimkrigen 1854-55; ledede i 1857 de britiske tropper under belejringen af Delhi.

Barrot, Adolphe 1803-1870, fransk diplomat, 1845 generalkonsul i Egypten.

Barrot, Camille-Hyacinthe-Odilon 1791-1873, fransk borgerlig politiker; under julimonarkiet (1830-48) leder af den liberale orléanistiske "dynastiske" opposition; fra december 1848 til oktober 1849 leder en regering, der støttede sig på den kontrarevolutionære-monarkistiske blok.

Bastiat, Frédéric 1801-1850, fransk økonom, fortaler for teorien om klassernes harmoni.

Battenberg, Alexander 1857-1893, søn af prinsen af Hessen, under navnet Aleksandr I. fyrste af Bulgarien 1879-86; forfægtede en proøstrigsk politik.

Bauregard, Pierre Gustave Toutant 1818-1893, amerikansk general; var under borgerkrigen øverstbefalende for Konføderationens tropper i Virginia (1861-62), Mississippi (1862) og Charleston (1862-64).

Bazley, Thomas 1797-1885, engelsk fabrikant, tilhænger af frihandel, medgrundlægger af Anti-Corn-Law-ligaen; formand for handelskammeret i Manchester 1845-59; medlem af parlamentet.

Bebel, August 1840-1913, en af grundlæggerne af Tysklands Socialdemokratiske Parti.

Beljaev, Ivan Dmitrievič 1810-1873, russisk retshistoriker, slavofil.

Bentham, Jeremy 1748-1832, engelsk sociolog, utilitaristisk filosof; "et geni i borgerlig dumhed" (Marx).

Bentinck, Lord William 1774-1839, britisk koloniembedsmand, generalguvernør i Indien 1828-35.

Béranger, Pierre-Jean de 1780-1857, fransk demokratisk digter, forfatter til politiske satirer.

Berensford, William f. 1798, britisk politiker, tory, medlem af parlamentet, krigsminister marts-december 1852.

Bernier, François 1625-1688, fransk skribent, i mange år læge ved det stormogulske hof; forfatter til *Voyages contenant la description des états du Grand Mogol...*

Bernstein, Eduard 1850-1932, tysk skribent, socialdemokrat; korresponderede med Marx og især Engels; redaktør for *Der Sozialdemokrat* 1881-90; efter 1896 erklæret revisionist.

Bethell, Richard, Lord Westbury 1800-1873, britisk statsmand, liberal; generalprokurator 1852-56; kammeradvokat (Attorney General) 1856-58, 1860-61; Lordkansler 1861-65.

Bethune, John Elliot Drinkwater 1801-1851, britisk jurist, højststående embedsmand; medlem af rådet under den indiske generalguvernør.

Bismarck, Otto von 1815-1898, preussisk statsmand; preussisk ministerpræsident 1862-72; rigskansler 1871-90; forestod Tysklands forening "fra oven"; indførte i 1878 "socialistloven", der blev omstyrtet af arbejderklassen i 1890; dette var den afgørende grund til Bismarcks eget fald.

Blackett, John Fauweek Burgoyne 1821-1856, medlem af det britiske parlament.

Blackstone, Sir William 1723-1780, engelsk jurist, apologet for det konstitutionelle monarki.

Blake, Robert 1599-1657, engelsk admiral og Cromwell's medarbejder; var i 1650'erne øverstbefalende for den engelske flåde under den Engelsk-Spanske Krig og bekriede de algeriske og tunesiske korsarer.

Blank, Karl Emil 1817-1893, tysk købmand; sympatiserede i 1840'erne og 50'erne socialistiske opfattelser; gift med Engels' søster Marie.

Blanqui, Louis-Auguste 1805-1881, fransk revolutionær, utopisk kommunist; organiserede flere hemmelige selskaber og sammensværgelser; tog aktiv del i revolutionerne i 1830 og 1848; fremstående leder af den proletariske bevægelse i Frankrig; tilbragte ialt 36 år i fængsel og i straffekolonier.

Boisgullebert, Pierre Le Pasane 1646-1714, fransk økonom og statistiker; udviklede elementer af den klassiske borgerlige politiske økonomi; tilhørte den fysiokratiske skole.

Bona - se: Napoleon III.

Bonaparte, Louis - se: Napoleon III.

Bonaparte, Napoleon - se: Napoleon I.

Bonham, Sir Samuel George 1803-1863, britisk koloniembedsmand; guvernør i Hongkong 1847-52, udøvede i denne egenskab også diplomatiske funktioner og varetog kontrollen med handelen med Kina.

Bourbon(erne) kongedynasti; regerede i Frankrig 1588-1792, 1814-15 og 1815-30; i Spanien 1701-1808, 1814-68, 1874-1931 og 1975 ff.; i Napoli-Sicilien 1735-1860 og i Parma 1748-1859.

Bourboulon, de fransk befuldmægtiget i Kina 1856.

Bourmont, Louis-Auguste-Victor de Ghalsnes, comte de 1773-1846, fransk general, efter 1830 marskal; royalist; i 1830 øverstbefalende for en erobringsekspedition til Alger.

Boustrapa - se: Napoleon III.

Bowring, Sir John 1792-1872, engelsk politiker og forfatter, tilhænger af Bentham; assisterede fra 1838 Cobden i Anti-Corn-Law-ligaen; patroniseret af Palmerston; konsul i Kanton 1849-52; guvernør, øverstbefalende og viceadmiral for Hongkong 1845-59; meddelagtig i udløsningen af den Anden Opiumskrig mod Kina (1856-58).

Breckinridge, John Cabell 1821-1875, amerikansk statsmand; medlem af det Demokratiske parti, en af lederne af slaveholderopstanden i Syden; vicepræsident 1857-61; præsidentkandidat 1860, under borgerkrigen general i sydstatshæren; krigsminister i Konføderationen 1865.

Brentano, Lujo 1844-1931, tysk professor i nationaløkonomi, "katedersocialist", angreb marxismen.

Brereton britisk embedsmand i Indien i 1855; kommissær for Ludhiana-distriktet i Punjab.

Briggs, John 1785-1875, engelsk general; fra 1801 til 1835 i Ostindisk Kompagnis tjeneste; tilhænger af frihandel, forfatter til og oversætter af adskillige værker om Indien og Persien; medlem af Court of Proprietors; 1853 medlem af Tilsynsrådet for Ostindisk Kompagni.

Bright, John 1811-1889, engelsk fabrikant, ledende liberal politiker, en af grundlæggerne af Anti-Corn-Law-ligaen; fra begyndelsen af 1860'erne leder af det Liberale Partis venstrefløj, flere gange minister i liberale regeringer.

Broughton, Lord - se: John Cam Hobhouse.

Brown, Humphrey engelsk forretningsmand, medlem af parlamentet; en af direktørerne for Royal British Bank 1853-56, dømt for bedrageri.

Brown, John 1800-1859, amerikansk farmer, fremtrædende leder af den revolutionære fløj i bevægelsen mod slaveriet (abolitionismen); deltog i den væbnede kamp mod slaveholderne i Kansas 1854-56; forsøgte i 1859 at anstifte oprør blandt neger-slaverne i Virginia, blev stillet for retten og henrettet.

Brownson, Orestes Augustus 1803-1876, amerikansk teolog, tilhænger af det Demokratiske Parti, udgiver af et katolsk tidsskrift i Boston og senere New York; forfægtede under borgerkrigen Unionens bevarelse.

Bruce, Sir Frederick William Adolphus 1814-1867, britisk koloniembedsmand og diplomat, ekstraordinær ambassadør i Kina 1858-65.

Brydon, William 1811-1873, engelsk militærlæge, deltog i den Britisk-Afghanske Krig 1839-42.

Buchanan, James 1791-1868, amerikansk statsmand, medlem af det Demokratiske Parti; udenrigsminister 1845-49; gesandt i London 1857-61; præsident 1857-61; hans politik modsvarede slaveholdernes interesser.

Buckingham, Henry Stafford, Duke of ca. 1454-1483, medlem af den engelske feudaldadel; fremmede Richard III.'s tronbestigelse, begik derpå forræderi og blev henrettet.

Bückler, Johann (Schinderhannes) ca. 1780-1803.

Bugeaud, Thomas-Robert, Marquis de la Piconnerie, duc d'Ysly 1784-1849, fransk marskal; gunervør i Algeriet 1840-47.

Bulwer, Sir Edward George Earle Lytton (Bulwer-Lytton) 1803-1873, engelsk forfatter og politiker, opr. whig, fra 1852 tory; medlem af parlamentet; koloniminister 1858-59.

Bulwer, William Henry Lytton Earle (Baron of Dalling and Bulwer) 1801-1872, britisk diplomat, whig; medlem af parlamentet 1830-37; befuldmægtiget i Paris 1839-40; gesandt i Madrid 1843-48,

Washington 1848-52 og Firenze 1852-55; kommitteret i Moldavien og Valakiet 1856-58; ambassadør i Konstantinopel 1858-65.

Burke, Edmund 1729-1797, engelsk skribent og politiker, whig; medlem af parlamentet; senere reaktionær; "den berømte sofist og sykofant" (Marx).

Burnes, Sir Alexander 1805-1841, britisk officer; en af planlæggerne af den britiske koloniekspansion i Centralasien; opholdt sig 1836-38 i Kabul i særlig mission; politisk rådgiver for den britiske arméstab i Kabul 1839-41.

Burnes, James 1801-1862, engelsk læge, broder til Sir Alexander Burnes.

Calhoun, John Caldwell 1782-1850, amerikansk statsmand, en af lederne af det Demokratiske Parti, ideolog for slaveholderoligarkiet; krigsminister 1817-25; vicepræsident 1825-32; senator 1832-44, 1845-50; udenrigsminister 1844-45.

Cameron, Hugh administrator for Royal British Bank 1849-55; dømt for bedrageri.

Campbell britisk gesandt i Persien 1834.

Campbell, Sir Collin, Baron Clyde 1792-1863, britisk general, senere feltmarskal; deltog i den anden krig mod sikherne 1848-49 og i Krimkrigen 1854-55; øverstbefalende for den britiske hær i Indien under opstanden 1857-59. **Campbell, Sir George** 1824-1892, fra 1843 til 1874 med afbrydelser britisk koloniembedsmand i Indien; forfatter til flere værker om Indien; medlem af parlamentet 1875-92; liberal.

Canning, George 1770-1827, britisk statsmand og diplomat; en af lederne af toryerne; udenrigsminister 1807-09 og 1822-27; premierminister 1827.

Canning, Charles John (fra 1859) Earl 1812-1862, britisk statsmand, først tory, senere peel'it; generalpostmester 1853-55; generalguvernør i Indien 1856-62; organiserede nedkæmpelsen af opstanden 1857-59.

Canrobert, François-Certain 1809-1895, fransk general, fra 1856 marskal, bonapartist; deltog i 1830'erne og 1840'erne i erobringen af Algeriet; aktiv deltager i statskuppet den 2. december 1851; øverstbefalende for den franske hærstyrke på Krim september 1854 til maj 1855.

Cardwell, Edward, Viscount 1813-1886, britisk statsmand, ledende peel'it, senere liberal; handels- og trafikminister 1852-55; statssekretær for Indien 1859-61; koloniminister 1864-66; krigsminister 1868-74.

Carey, Henry Charles 1793-1879, amerikansk økonom, en af ophavs-mændende til teorien om klasseinteressernes harmoni.

Carlo Alberto 1798-1849, konge af Sardinien og Piedmonte 1831-49.

Carlier, Pierre-Charles-Joseph 1799-1858, politipræfekt for Paris 1849-51, bonapartist.

Carlyle, Thomas 1795-1881, engelsk forfatter, historiker og filosof; kritiserede det britiske bourgeoisie ud fra et feudalt-socialistisk standpunkt; tory, efter 1848 erklæret modstander af arbejderbevægelsen.

Carnarvon, Henry Howard Molyneux Herbert, Earl of 1831-1890, britisk statsmand, konservativ; koloniminister 1866-67 og 1874-78.

Cass, Lewis 1782-1866, amerikansk statsmand, general og diplomat, medlem af det Demokratiske Parti; krigsminister 1831-36; udenrigs-

minister 1858-60; forfægtede opretholdelse af Unionen under borgerkrigen.

Castlereagh, Lord Henry Robert Stewart, (fra 1821) **Marquess of Londonderry**, Viscount 1769-1822, britisk statsmand, tory; minister for krig og kolonier 1805-06, 1807-09; udenrigsminister 1812-22.

Cavaignac, Louis-Eugène 1802-1857, fransk general og politiker, moderat borgerlig republikaner; deltog i 1830'erne og 1840'erne i erobringen af Algeriet, berygtet for sin barbariske krigsførsel; 1848 guvernør for Algeriet, fra maj krigsminister; udstyret med diktatoriske fuldmagter af den konstituerende nationalforsamling forestod Cavaignac nedkæmpelsen af pariserproletariatets juniopstand; ministerpræsident juni-december 1848; under den Anden Republik og efter statskuppet den 2. december 1851 i opposition til Napoleon III.

Cavour, Camillo Benso, greve 1810-1861, italiensk statsmand, ideolog og leder for det liberal-monarkistiske bourgeoisie og den liberale borgerliggjorte adel; stod i spidsen for den sardinske regering 1852-59 og 1860-61, gennemførte Italiens samling under dynastiet Savoyens hegemoni og med støtte fra Napoleon III.; stod i 1861 i spidsen for Italiens første regering.

Cernyševskij, Nikolaj Gavrilovič 1828-1889, russisk materialistisk filosof og revolutionær demokrat; forfatter og litteraturkritiker.

Chapman, John 1801-1854, engelsk skribent, borgerlig radikal, forfægtede reformer i Indien.

Charles I. 1600-1649, konge af England 1625-49; henrettet under den engelske revolution.

Charles X. 1757-1836, konge af Frankrig 1824-30; af dynastiet Bourbon.

Chateaubriand, François-René, vlcomte de 1768-1848, fransk forfatter, statsmand og diplomat; udenrigsminister 1822-24, repræsenterede Frankrig ved kongressen i Venedig 1822.

Cheetham, John f. 1802, engelsk fabrikant og liberal politiker.

Christholm Anstey, T. 1816-1873, engelsk jurist og politiker; radikal, medlem af parlamentet; britisk kammeradvokat (Attorney General) i Hong Kong 1854-58.

Cicerin, Boris Nikolajevič 1828-1904, russisk retsvidenskabsmand, historiker og filosof; professor ved Moskvas universitet 1861-68; tilhænger af det konstitutionelle monarki; forfægtede det synspunkt, at den russiske agrarkommune har sin kilde i den tsaristiske skattepolitik.

Clarendon, George William Frederick Villiers, Earl of 1800-1870, britisk statsmand, whig, senere liberal; vicekonge for Irland 1847-52; forestod undertrykkelsen af den irske opstand 1848; udenrigsminister 1853-58, 1865-66 og 1868-70.

Clausel, Bertrand, comte 1772-1842, fransk general, fra 1831 marskal; deltog i den iberiske krig 1809-14; generalguvernør for Algeriet 1830-31 og 1835-37.

Cleveland, Stephen Grover 1837-1908, amerikansk statsmand, medlem af det Demokratiske Parti; præsident 1885-89 og 1893-97, modstander af protektionistiske todsatser, modstander af annektionen af Hawaii, tilhænger af Monroe-doktrinen.

Clive, Robert, Lord 1725-1774, guvernør for Bengalen 1757-60 og 1765-67; indførte det britiske koloniherrøddømmes værste plyndringsmetoder i Indien.

Cobbett, William 1762-1835, engelsk politiker og publicist; Cobbett, der var af bondeherkomst, var en fremtrædende repræsentant for den små-

borgerlige radikalisme; fortaler for demokratisering af det britiske politiske system; fra 1842 udgiver af *Cobbett's Weekly Political Register*.

Cobden, Richard 1804-1865, fabrikant i Manchester, liberal, tilhænger af frihandel, blandt stifterne af Anti-Corn-Law-ligaen; medlem af parlamentet.

Child, Sir Josiah 1630-1699, engelsk økonom, bankmand, købmand; merkantilist; formand for Direktionsrådet for Ostindisk Kompagni 1681-83, 1686-88.

Colbert, Jean-Baptiste, marquis de Selgnelay 1619-1683, fransk statsmand, generalkontrollør for finanserne under Louis XIV, førte 1665-1683 faktisk Frankrigs inden- og udenrigspolitik.

Cooke, George Wingrove 1814-1865, engelsk liberal historiker og journalist, korrespondent for *The Times* (London) i Kina 1857.

Cooke, ejerne af Oxford Road Twist Co., Manchester.

Cornwallis, Charles 1738-1805, engelsk reaktionær politiker; generalguvernør i Indien 1786-93; forestod som vicekonge i Irland (1798-1801) undertrykkelsen af opstanden i 1798.

Cousin-Montauban, Charles-Guillaume-Marle-Appollinaire-Antoine, comte de Palikao 1796-1878, fransk general, bonapartist; var i 1860 under den Tredie Opiumskrig øverstbefalende for det britisk-franske ekspeditionskorps i Kina; krigsminister 1870.

Cowley, Henry Richard Charles, Wellesley, Earl 1804-1884, britisk diplomat, ambassdør i Paris 1852-67.

Crampton, Sir John Fiennes Twisleton 1805-1886, britisk diplomat, gesandt i Madrid 1860-69.

Cranworth, Robert Monsey Rolfe, Baron 1790-1868, britisk statsmand og jurist, whig; lordkansler 1852-58 og 1865-66.

Cromwell, Oliver 1599-1658, engelsk statsmand, anførte bourgeoisie og den borgerliggjorte adel under den borgerlige revolution i England i 1600-tallet; fra 1653 Lord Protector for England, Skotland og Irland.

Caesar (Gaius Julius) ca. 100-44 f.v.t., berømt romersk general og statsmand

Dahlmann, Friedrich Christoph 1785-1860, tysk historiker, professor i Kiel, Göttingen og Bonn, liberal politiker; medvirkede ved udarbejdelsen af forfatningen i Hannover 1833; protesterede over ophævelsen af denne forfatning i 1837 og måtte derpå forlade landet; i 1848 medlem af nationalforsamlingen i Frankfurt (højre-centrum).

Dalhousie, James Andrew Brown Ramsay, Earl and Marquess of 1812-1860, britisk statsmand, peel'it, generalguvernør for Indien 1848-56.

Damad, Mahmud - se: Mahmud Djelal ed-Din Pasha Damad.

Dana, Charles Anderson 1819-1897, progressiv amerikansk journalist; fra 1840'erne til 1860'erne redaktør for *New York Daily Tribune*, *New American Cyclopaedia* og senere for New York-avisen *Sun*.

Daniel'son, Nikolaj Frantsevič 1844-1918, russisk økonom og skribent; fremstående ideolog i den narodnikiske bevægelse i 1880'erne og 1890'erne; korresponderede i en årrække med Marx og Engels; oversatte *Das Kapital*, bd. 1-3, til russisk (bd. 1 i samarbejde med G.A. Lopatin).

Danner, Luise Christine, grevinde 1815-1874; Frederik VII's hustru.

Dao Jing kinesisk kejser 1821-1850.

Davis, Jefferson 1808-1889, amerikansk politiker, deltog i organiseringen af slaveholderopstanden i Syden; deltog i krigen mod Mexico 1846-48; krigsminister 1853-57; præsident for Konføderationen 1861-65.

Derby, Edward George Geoffrey Smlth Stanley, (fra 1851) Earl 1799-1869, engelsk politiker og statsmand, tory-leder; i sidste halvdel af 1800-tallet en af lederne af det Konservative Parti; premierminister 1852, 1858-59, 1866-68.

Derby, Edward Henry Smlth Stanley, (fra 1869) Earl - se: Stanley, Edward Henry.

Devonshlre, Spencer Compton Cavendish, Duke of, marquis of Hartington 1833-1908, britisk statsmand og politiker, liberal; fra 1857 medlem af parlamentet; leder af det Liberale Parti 1875-80; krigsminister 1882-85.

Dicklnson, John 1815-1876, engelsk publicist, tilhænger af frihandel; forfatter til adskillige bøger om Indien, en af grundlæggerne af Indian Reform Association.

Diblcs-Sabalklnskij, Johann Karl Friedrich Anton, grev 1785-1831, russisk generalfeltmarskal af tysk herskomst (Diebitsch); øverstbefalende i den Russisk-Tyrkiske krig 1828-29; havde befalingen over de russiske tropper ved nedkæmpelsen af den polske opstand 1830-31.

Dilke, Sir Charles Wentworth 1843-1911, engelsk politiker og skribent, en af lederne af den radikale fløj i det Liberale Parti; viceudenrigsminister 1880-82; præsident for departementet for lokalforvaltningen 1882-85.

Dlsraell, Benjamin, (fra 1876) Earl of Beaconsfield 1804-1881, britisk statsmand og forfatter, en af lederne af tory'erne og senere det Konservative Parti; finansminister 1852, 1858-59, 1866-68; premierminister 1868 og 1874-80.

Djenghlz Khan ca. 1155-1227, mongolsk erobrere, grundlægger af det mongolske rige, hærgede 1211-12 Nordvestindien.

Dolneau, Auguste-Edouard f. 1824, fransk officer, i 1853 chef for et "Bureau Arabe" i Algeriet; blev i 1856 dømt til døden p.g.a. mord på en algerier; blev i 1857 benådet til fængsel på livstid; amnesti 1859.

Dost Muhammed 1792-1863, emir af Kabul 1824-39; fordrevet fra magten 1839 af en britisk interventionshær; generobrede magten i 1842 og opnåede frem til 1863 herredømme over hele Afghanistan.

Douglas, Stephen Arnold 1813-1861, amerikansk politiker, leder af det Demokratiske Parti i Nordstaterne, tilhænger af et kompromis med slaveholderne; formand for senatskommissionen vedr. territoriale anliggender 1847-58; ophavsmand til Kansas-Nebraska-loven (1854); præsidentkandidat ved valget 1860.

Dronke, Ernst 1822-1891, publicist og forfatter, opr. en af de sk. "sande" socialister, senere medlem af Kommunisternes Forbund; redaktør af *Neue Rheinische Zeitung* 1848-49; emigrerede efter revolutionens nederlag til Schweiz, derpå til Storbritannien; forblev efter spaltningen af Kommunisternes Forbund en af Marx' og Engels' allierede; trak sig senere tilbage fra det politiske liv.

Duquesne, Abraham, marquis 1610-1688, fransk admiral, ledede 1680-83 kamphandlingerne mod Algeriet og Tripolis.

Eden britisk embedsmand i Indien.

Elgln, James Bruce, Earl of Elgln and of Klncardlne 1811-1863, britisk diplomat; særligt befuldmægtiget gesandt i Kina 1857-58 og 1860-61; vicekonge for Indien 1862-63.

Elisabeth I. 1533-1603, dronning af England 1558-1603.

Ellenborough, Edward Law, Earl of 1790-1871, britisk statsmand, tory, medlem af parlamentet; generalguvernør for Indien 1842-44; First Lord of Admiralty 1846; præsident for Tilsynsrådet for Indien 1858.

Ellis, Sir Henry 1777-1855, britisk diplomat; gesandt 1814-15, senere ambassadør i Teheran 1835-36.

Elphlnstone, Mountstuart 1779-1859, guvernør for Bombay 1819-1827; forfatter til *History of India* og *An Account of the Kingdom of Caubul*.

Elphlnstone, William George Keath 1782-1842, britisk general, øverstbefalende for toppeerne i Kabul under den Britisk-Afghanske Krig 1838-42.

Engel, Ernst 1821-1896, tysk statistiker, 1860-82 direktør for Det Kgl. Preussiske Statistiske Kontor i Berlin.

Ermen, Peter (Pitt) En af medindehaverne af firmaet Ermen & Engels i Manchester.

Evans, David Morier 1819-1874, engelsk økonom og journalist.

Evans, Sir George de Lacy 1787-1870, engelsk general, liberal politiker, medlem af parlamentet; ledede i 1854 en division på Krim.

Exmoutb, Edward Pellew, Viscount 1757-1833, britisk admiral, i 1816 øverbefalende for den flåde, der blev sat ind mod Algier, Tunis og Tripolis.

Falrchlld, Charles Stebblns 1842-1924, amerikansk jurist og finansmand, sekretær i Finansministeriet 1887-89.

Ferdinand, prins - se: Frederik Ferdinand.

Fernando II. af Napoli 1810-1859, konge af Begge Sicilier 1830-59; fik øgenavnet "Kong Bomba" for sit ansvar for beskyddningen af Messina i september 1848.

Fernando V. "den katolske" 1452-1516, konge (1574-1504) og regent (1507-16) af Kastilien; konge af Aragon under navnet Fernando II. 1479-1516.

Fernando VII. af Spanien 1784-1833, konge af Spanien 1808 og 1814-33.

Ferukh Khan persisk diplomat, underskrev i 1857 den britisk-persiske traktat; gesandt i London 1857.

Feth-Ali Shah 1762-1834, persisk shah 1797-1834.

Firks, Fjodor Ivanovlc 1812-1872, russisk publicist, liberal; forfatter til flere arbejder om agrarspørgsmålet i Rusland (under pseudonymet D.K. Schédo-Ferroti).

Flabault de la Billarderle, Auguste-Charles-Joseph, comte de 1785-1870, fransk diplomat, ambassadør i London 1860-62.

Forster, Charles engelsk teolog og opdagelsesrejsende.

Forster, William Edward engelsk fabrikant og politiker, liberal; medlem af parlamentet; minister for Irland 1880-82, undertrykte med ekstraordinær grusomhed den irske nationale bfielsesbevægelse.

Fould, Achille 1800-1867, fransk bankier og poliker, orléanist, fra slutningen af 1848 bonapartist; finansminister 1849-52, 1861-67; minister for det kejserlige hof 1852-60.

Fox, Charles James 1749-1806, engelsk statsmand, leder af whiggene; udenrigsminister i Portland-koalitionsregeringen (Fox-North-regeringen) 1783.

Fox, William Johnson 1786-1864, engelsk politiker, prædikant og publiist, tilhænger af frihandel, tilhørte senere det Liberale Parti, medlem af parlamentet.

Frederik V. 1808-1863, konge af Danmark 1848-1863.

Frederik Ferdinand 1792-1863, prins af Danmark.

Fremont, John Charles 1813-1890, amerikansk opdagelsesrejsende og politiker, medlem af det Republikanske Parti (ventrefløj), præsidentkandidat ved valget i 1856; under borgerkrigen befalingshavende for Nordstaternes styrker i Missouri (til november 1861) og i Virginia (1862).

Friedrich Wilhelm 1831-1888, kronprins af Preussen 1861-88, under navnet Friedrich III. tysk kejser og konge af Preussen 1888.

Friedrich Wilhelm III. 1770-1840, konge af Preussen 1797-1840.

Friedrich Wilhelm IV. 1795-1861, konge af Preussen 1840-61.

Fuad Effendi, Mehmed 1814-1869, tyrkisk statsmand; var i 1850'erne og 1860'erne flere gange storvesir og udenrigsminister.

Futteh Jung søn af Sujah Shah (Shuja-ul-Mulk), afghansk regent i nogle måneder i 1842.

Futteh Khan 1877-1818, afghansk storvisir under Mahmud Shah 1801-03 og 1810-15; blindet og dræbt af Mahmuds søn Kamran.

Gaj, Ljudevit 1809-1872, kroatisk filolog, politiker og journalist, leder af den sydslaviske ("illyriske") nationale bevægelse, panslavist, tilhænger af det Habsburgske monarki på føderalistisk grundlag; i 1848 medlem af den provisoriske regering i Kroatien.

Gardane, Claude-Mathieu de 1766-1817, fransk general og diplomat, deltog i napoleonskrigene; var i 1807-08 i Teheran i særlig mission.

Garnett, Jeremiah 1793-1870, engelsk journalist, en af grundlæggerne af dagbladet *The Manchester Guardian*; redaktør for bladet 1844-61.

George I. 1660-1727, konge af Storbritannien 1714-27.

George II. 1683-1760, konge af Storbritannien 1727-60.

George III. 1738-1820, konge af Storbritannien 1760-1820.

Gercen, Aleksandr Ivanovlj (Hertsen) 1812-1870, fremstående russisk revolutionær demokrat, materialistisk filosof, publicist og forfatter; emigrerede 1847 til Frankrig, boede fra 1852 i London, hvor han grundlagde det frie russiske trykkeri og udgav antologien *Poljarnaja Zvezda* og tidsskriftet *Kolokol*.

Gibbon, Edward 1737-1794, engelsk historiker, forfatter til *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire* (1776-1788).

Gibson, Thomas Milner 1806-1884, britisk statsmand, tilhænger af frihandel, liberal; præsident for Board of Trade (handels- og trafikministeriet) 1859-65 og 1865-66.

Giers, Nikolaj Karlovic 1820-1895, russisk diplomat, gesandt i Teheran (fra 1863), Bern (fra 1869), Stockholm (fra 1872), udenrigsministerens assistent 1875-82, udenrigsminister 1882-95.

Giffen, Sir Robert engelsk nationaløkonom og statistiker, finansmand, leder af den statistiske afdeling i Board og Trade (handels- og trafikministeriet).

Gladstone, William Ewart 1809-1898, britisk statsmand, tory, senere peel'it; i anden halvdel af 1800-tallet leder af det Liberale Parti; finans-

minister 1852-55 og 1859-66; premierminister 1868-74, 1880-85, 1886 og 1892-94.

Godunov, Boris ca. 1551-1605, tsar af Rusland 1598-1605.

Goethe, Johann Wolfgang von 1749-1832, tysk digter.

Gorbunova, Minna Karlovna 1840-1931, russisk statistiker, økonom, fagskolelærer, narodnikisk skribent; studerede fagskole-organisation i udlandet; i 1880'erne undersøgte hun kvindearbejdet i Moskva guvernementet; medarbejder ved *Otečestvennyja Zapiski*; (ændrede senere, i andet ægteskab, navn til M. K. Kablukova).

Gordon, Sir Robert 1791-1847, britisk diplomat, ekstraordinær ambassadør i Konstantinopel 1828-31 og i Wien 1841-46.

Goschen, Georg Joachim, (fra 1900) viscount Goschen of Hawkhurst 1831-1907, britisk statsmand og politiker af tysk herkomst, opr. liberal; fra 1863 medlem af parlamentet; flere gange medlem af regeringen; forfatter til økonomiske og socialpolitiske arbejder.

Graham, Sir James Robert George, of Netherby 1792-1861, britisk statsmand, opr. whig, senere peel'it; indenrigsminister i toryregeingen Peel 1841-46; marineminister 1830-34 og 1852-55.

Grant, Sir James Hope 1808-1875, engelsk general, deltog 1841-42 i den Første Opiumskrig mod Kina, i krigene mod sikherne 1845-46 og 1848-49, samt i undertrykkelsen af opstanden i Indien 1857-59.

Granville, George Leveson-Gower, Earl 1815-1891, britisk statsmand, whig, senere en af lederne af det Liberale Parti; udenrigsminister 1851-52, 1870-74 og 1880-85; kolonimister 1868-70 og 1886; formand for gehejmerådet (Privy Council) 1852-54, 1855-68 og 1859-66.

Greg, Robert Hyde 1795-1875, engelsk fabrikant, frihandeltilhænger liberal.

Grey, Sir Henry George, Earl 1802-1894, britisk statsmand, whig; statssekretær for krigsvæsen 1835-39; krigs- og koloniminister 1846-52.

Grotius, Hugo 1583-1645, nederlandsk jurist, statsteoretiker, en af grundlæggerne af den nyere borgerlige teori om folkeretten.

Guilleminot, Armand-Charles, comte de 1774-1840, fransk general og diplomat; deltog i den franske republiks og kejserdømmets krige; i 1823 stabschef for den franske interventionshær i Spanien; ambassadør i Konstantinopel 1824-31.

Güllich, Gustav von 1791-1847, tysk økonom og historiker.

Gützlaff, Karl Friedrich August 1803-1851, evangelisk missionær i Kina.

Gulzot, François-Pierre-Guillaume 1787-1874, fransk historiker og statsmand, orléanist; ledede 1840-48 fransk inden- og udenrigspolitik, repræsenterede det højere finansbourgeois interesser.

Hadfield, George 1787-1879, engelsk liberal politiker, medlem af parlamentet.

Hales, John f. 1839, engelsk væver, en af lederne af den engelske fagbevægelse; medlem af Generalrådet for IAA 1866-72 og sekretær for rådet fra maj 1871 til juli 1872; medlem af eksekutivkomitéen for Reform League og af ledelsen for Land and Labour League; delegeret ved IAAs konference i London 1871 og kongressen i Haag 1872; stod fra begyndelsen af 1872 i spidsen for den reformistiske fløj i det britiske forbundsråd; ekskluderet af IAA i 1873.

Halliday, Frederick James 1806-1901, embedsmand i Ostindisk Kompagni, guvernør for Bengalen 1854-59.

Hammer-Purgstall, Joseph, Frelherr von 1774-1856, østrigsk historiker og orientalist.

Hammond, Edmund 1802-1890, britisk diplomat, viceudenrigsminister 1854-73.

Harcourt, Sir William George Granville Venables Vernon 1827-1904, britisk statsmand og politiker, liberal; medlem af parlamentet 1868-80; leder af det Liberale Parti 1894-98.

Hardinge, Sir Henry, viscount 1785-1856, britisk general og statsmand, tory; fra 1855 feltmarskal; statssekretær for krigsvæsen 1828-30 og 1841-44; generalguvernør for Indien 1844-48; øverstbefalende for den britiske hær 1852-56.

Hartington - se: Devonshire, Spencer, marquis of Hartington.

Harvey britisk konsul i Ningpo, Kina, i begyndelsen af 1860'erne.

Hastings, Warren 1732-1818, deltog i erobringen og plyndringen af Bengalen; den første britiske generalguvernør i Indien 1774-85; blev på parlamentets forlangende stillet for retten 1788 for grusomheder og plyndringer i Indien, blev imidlertid frikendt og tilkendt en generøs pension fra Det Ostindiske Kompagni.

Havelock, Sir Henry 1795-1857, engelsk general, deltog i den Første Britisk-Afghanske Krig 1838-42 og i den første krig mod sikherne 1845-46; deltog i 1857 i nedkæmpelsen af den indiske opstand.

Haxthausen, August, Frelherr von 1792-1866, preussisk embedsmand og forfatter til flere værker, hvori han beskrev den russiske agrarkommune (obščina); tilhænger af livegenskabets bevarelse.

Head, Sir Francis Bond 1793-1875, britisk koloniembedsmand, rejsende og forfatter.

Hegel, Georg Wilhelm Friedrich 1770-1831, tysk filosof; "den nyere tyske filosofi [fandt] sin afslutning [...] i Hegels system, hvor for første gang [...] hele den ydre natur, den historiske og den uendelige verden bliver fremstillet som en proces, dvs. som værende i stadig bevægelse, forandring, omdannelse og udvikling, og hvor der tillige bliver gjort forsøg på at påvise den indre sammenhæng i denne bevægelse og udvikling" (Engels).

Heine, Heinrich 1797-1856, tysk digter og lidenskabelig patriot, fjende af absolutismen og den feudal-klerikale reaktion, forkæmper for en demokratisk tysk litteratur.

Henley, Joseph Warner 1793-1884, britisk statsmand, tory, præsident for Board of Trade (handels- og trafikministeriet) 1852 og 1858-59.

Herbert, Sidney, Baron of Lea 1810-1861, britisk statsmand, opr. tory, dernæst peel'it; sekretær for Admiralitetet 1841-45; statssekretær for krigsvæsen 1845-46 og 1852-55; krigsminister 1859-60.

Herbillon, Émile d' 1794-1866, fransk general, deltog i 1840'erne i erobringen af Algeriet, i 1855 øverstbefalende for en division på Krim.

Hertsen - se: Gercen.

Hobhouse, John Cam, Baron Broughton 1786-1869, britisk statsmand, whig, præsident for Tilsynsrådet for Ostindisk Kompagni 1835-41, 1846-52.

Hogg, Sir James Welr 1790-1876, engelsk politiker, medlem af parlamentet, præsident for Direktionsrådet for Ostindisk Kompagni.

Hohenstauf(erne) konge- og kejserdynastiet i Det Hellige Romerske Rige af Tysk Nation (1138-1254).

Hohenzoll(erne) dynasti af brandenburg'ske kurfyrster (1415-1701), preussiske konger (1701-1918) og tyske kejsere (1871-1918).

Holmes, John 1808-1878, britisk oberst, senere general; deltog i den Første Britisk-Afghanske Krig 1838-42; deltog i nedkæmpelsen af opstanden i Indien 1857-59.

Hong Xlu-quan 1812-1864, en af lederne og ideologerne for den revolutionære bondekrig i Kina 1851-64; landsbylærer; stod i 1851 i spidsen for Taiping-staten med titlen Tai-ping-wang.

Hope, George 1811-1876, engelsk forpagter og agronom, frihandels-tilhænger.

Hope, Sir James 1808-1881, engelsk admiral, øverstbefalende for den britiske ekspeditionsstyrke i Kina i 1859.

Horats (Horatius), Quintus Flaccus 65-8 f.v.t., romersk digter, forfatter til oder og satirer.

Horner, Leonard 1785-1864, engelsk geolog, statslig fabriksinspektør 1833-59; har som ubestikkeli forsvarer for arbejdernes interesser "ydte den engelske arbejderklasse u dødelige tjenester" (Marx).

Horush, Barbarossa ca. 1473-1518, kendt tyrkisk korsar, hersker over Algeriet 1515-18.

Houkua kinesisk købmandsfamilie i Kanton.

Howell, George 1833-1910, engelsk murer, en af lederne af den britiske fagbevægelse, tidligere chartist, sekretær for Fællesorganisationen i London 1861-62; deltog i grundlæggelsen af IAA i 1864; delegeret ved IAA's konference i London 1865; sekretær for Reform League og for den britiske faglige landsorganisation, TUC's parlamentariske komité 1871-75.

Hume, Joseph 1777-1855, engelsk skribent, borgerlig-radikal politiker, medlem af parlamentet.

Hunt, Freeman 1804-1858, amerikansk publicist, udgiver af tidsskriftet *The Merchants' Magazine and Commercial Review* 1839-58.

Husklsson, William 1770-1830, britisk statsmand, tory; handelsminister 1823-27; gik ind for økonomisk-politiske indtræmmelser til det industrielle bourgeoisie; gennemførte ændringer (reduktioner) i import-toldsatserne.

Husseln Dey ca. 1773-1838, dey i Algeriet 1818-30.

Ibrahim dey i Algier.

Ignat'ev, Nikolaj Pavlovič, grev 1832-1908, russisk diplomat og statsmand, ambassadør i Tyrkiet 1864-77, Ruslands befuldmægtigede ved afslutningen af redstraktaten i San Stefano 1878; indenrigsminister 1881-82.

Illingworth, A. medlem af det britiske parlament i 1881.

Ismail I. 1487-1524, shah af Persien 1502-24, grundlægger af det safavidiske dynasti (1502-1736).

Isturiz, Francisco Javier de 1790-1871, spansk politiker, liberal, deltog i uafhængighedskrigen 1804-14 og i revolutionen 1820-23; ministerpræsident 1836, 1846 og 1858; gesandt i London 1848, 1858-62.

Jackson, Andrew 1767-1845, amerikansk general og statsmand, grundlægger af det Demokratiske Parti (1828); under den britisk-amerikanske krig (1812-15) tilføjede de amerikanske tropper under Jacksons befaling de britiske styrker et afgørende nederlag ved New Orleans; præsident for USA 1829-37.

Jackson, Claiborne Fox 1806-1862, amerikansk politiker, medlem af det Demokratiske Parti, guvernør i Mississippi 1860-61.

Jacob, Sir George Le Grand 1805-1881, britisk oberst, senere general; deltog 1857 i den Britisk-Persiske Krig og i nedkæmpelsen af den indiske opstand 1857-59.

Jefferson, Thomas 1743-1826, fremragende amerikansk oplysningsfilosof og statsmand, ideolog for de demokratiske kredse i det amerikanske bourgeoisie under de nordamerikanske koloniers uafhængighedskrig (1775-1783), forfatter til uafhængighedserklæringen (1776); præsident 1801-09.

Jocelyn, Robert, viscount 1816-1854, britisk officer, medlem af parlamentet.

John I. "uden land" ca. 1167-1216, konge af England 1199-1216.

Johnson, Andrew 1808-1875, amerikansk statsmand, medlem af det Demokratiske Parti, guvernør i Tennessee 1853-57 og 1862-65, senator 1858-62; tilhænger af Nordstaterne under borgerkrigen; vicepræsident 1864-65 og præsident 1865-69; forfægtede en kompromispolitik i forhold til plantageejerne i Syden.

Johnville, François-Ferdinand-Phillipe-Louis-Marie, duc d'Orléans, prince de 1818-1900, søn af Louis-Philippe; deltog i 1840'erne i erobringen af Algeriet; emigrerede efter Februarrevolutionen 1848 til Storbritannien; skrev flere værker om flådehistorie.

Jones, Hartford 1764-1847, britisk diplomat, ambassadør i Persien 1807-11.

Juaréz, Benito Pablo 1806-1872, mexikansk statsmand, forkæmper for landets nationale uafhængighed; leder af det Liberale Parti under borgerkrigen (1858-60) og interventionen i Mexico (1861-67); præsident 1858-72.

Juha I. d. 46 f.v.t., numidisk konge, kæmpede på Pompejus' side mod Caesar.

Kálnoky, Gustav 1832-1898, østrig-ungarsk statsmand; ambassadør i St. Petersborg 1880-81; formand for det Kejserslige Ministerråd og udenrigsminister 1881-95.

Kamran søn af den afghanske shah Mahmud; fra 1829 regent i Herat.

Karageorg - se: Petrović, Karadjordje.

Katarina II. 1729-1796, tsar af Rusland 1762-96.

Katkov, Mihail Nikiforovič 1818-1887, russisk reaktionær publicist, redaktør for Moskovskiye Vedmosti 1850-55 og 1863-87.

Kaulbars, Nikolaj Vasil'evič, baron 1842-1905, russisk general, i 1886 krigskommissær for den tsaristiske regering i Bulgarien.

Kautsky, Karl 1854-1938, tysk forfatter, redaktør; blev i 1890'erne den førende marxistiske teoretiker i det Tyske Socialdemokrati og i Anden Internationale; redaktør for Neue Zeit 1883-1917; blev efter 1910 talsmand for centrismen og blev under og efter Første Verdenskrig modstander af den revolutionære arbejderbevægelse.

Kaye, John Williams 1814-1876, engelsk krigshistoriker, sekretær i det Politiske og Hemmelige Departement i Ministeriet for Indiske Anliggender.

Keane, John, Lord 1781-1844, britisk general; i 1839 øverstbefalende for de britiske styrker i den Britisk Afghanske Krig 1838-42.

Kepler, Johannes 1571-1630, tysk astronom og matematiker.

Khair-ed-Deen, Barbarossa ca. 1467-1546, tyrkisk korsar, hersker i Algeriet 1518-46.

Klepert, Johann Samuel Heinrich 1818-1899, tysk geograf og kartograf professor ved Berlins Universitet.

Kincardine - se: Elgin, James Bruce, Earl of Elgin and of Kincardine.

Kinkel, Gottfried 1815-1882, tysk digter og publicist, småborgerlig demokrat; deltog i den tyske revolution 1848-49; fremtrædende medlem af det tyske eksilmiljø i London.

Kolb, Georg Friedrich 1808-1884, tysk politiker og statistiker, borgerlig demokrat.

Konstantin Nikolajevič, storfyrst 1827-1892, tsar Nikolaj I.'s anden søn, storadmiral; ledede departementet for søfart 1853-81 og den russiske flåde 1855-81; medlem af Hovedkomitéen for Bondespørgsmålet 1858-61; vicekonge for Polen 1862-63.

Kull Khan - se: Nádír Shah.

Kiister tysk officer, i 1829 preussisk gesandtskabsattaché i Konstantinopel.

Kutuzov, Mihail Illarionovič, fyrst 1745-1813, fremstående russisk feltherre.

Labouchere, Henry, Lord Taunton 1798-1869, britisk statsmand, whig; handelsminister 1839-41 og 1847-52; koloniminister 1855-58.

Lafargue, Laura 1845-1911, mellemste datter af Jenny og Karl Marx; ledende kraft i fransk arbejderbevægelse, gift med Paul Lafargue 1868.

Lafargue, Paul 1842-1911, fransk læge, socialist; arbejdede for marxismens udbredelse i fransk arbejderbevægelse; medlem af Generalrådet for IAA 1866-68; medvirkede ved grundlæggelsen af sektioner af IAA i Frankrig (1869-70), Spanien og Portugal (1871-72); delegeret ved IAA's kongres i Haag 1872; en af grundlæggerne et Franske Arbejderparti 1879; gift med Marx' datter Laura 1868.

Lamartine, Alphonse-Marie-Louis de 1790-1869, fransk digter, historiker og politiker; i 1840'erne en af lederne af de moderate republikanere; i 1848 udenrigsminister og den egentlige leder af den provisoriske regering, medlem af den konstituerende nationalforsamling og af eksekutivkommissionen.

Lanskoj, Sergej Stepanovič (efter 1861) grev 1787-1862, russisk statsmand, indenrigsminister 1855-61, deltog i ophævelsen af livegenskabet i 1861.

Law, John of Lauriston 1671-1729, engelsk økonom og finansmand; generalkontrollør over finanserne i Frankrig 1719-20; hans operationer fik katastrofale konsekvenser for fransk økonomi.

Lawrence engelsk officer i Indien.

Lawrence, Henry Montgomery 1806-1857, engelsk general, resident i Nepal 1843-45, ledede den britiske administration af Punjab 1849-53; højkommisær for Oudh 1857; havde kommandoen over den britiske garnison i Lucknow i 1857.

Lawrence, John Laird Malr, (efter 1869) Baron 1811-1879, britisk embedsmand i Indien, højkommisær for Punjab 1853-59, vicekonge for Indien 1863-69.

Leeds, hertugen af - se: Thomas Osborne.

Ledru-Rollin, Alexandre Auguste 1807-1874, fransk publicist og politiker; en af lederne af af de småborgerlige demokrater; redaktør for dagbladet La Reforme; i 1848 indenrigsminister i den provisoriske regering, deputeret i den konstituerende og den lovgivende national-

forsamling; stod i spidsen for Bjerget (Montagne); efter demonstrationerne den 13. juni 1849 emigrerede han til Storbritannien.

Leopold II. 1797-1870, storhertug af Toscana 1824-1859.

Levi, Leone 1821-1888, engelsk borgerlig økonom, statistiker og jurist.

Lewis, Sir George Cornewall 1806-1863, britisk statsmand, whig; sekretær i finansministeriet 1850-52, finansminister 1855-58, indenrigsminister 1859-61, krigsminister 1861-63.

Llebig, Justus, Frelherr von 1803-1873, berømt tysk kemiker, en af grundlægger af agrokemien.

Llebknecht, Wilhelm 1826-1900, fremtrædende skikkelse i den tyske og den internationale arbejderbevægelse; deltog i revolutionen 1848-49, medlem af Kommunisternes Forbund; en af stifterne og lederne af det Tyske Socialdemokrati; ven og forbundsfælle til Marx og Engels.

Lleven, Hrlstofor Andrejevlc, fyrst 1774-1839, russisk diplomat; gesandt i Berlin 1810-12; ambassadør i London 1812-34.

Llllenf'eld-Toal, Pavel Fedorovlc 1829-1903, russisk vulgærsociolog, baltisk godsejer og højstående tsaristisk embedsmand.

Lin Ze-xu 1785-1850, kinesisk statsmand; 1839 befudlmægtiget for bekæmpelse af opiumshandelen i Kanton; lod i juni 1839 mere end 20.000 kasser indsmuglet britisk opium tilintetgøre, hvilket gav anledning til den Første Opiumskrig 1840-42; 1840 generalguvernør for provinserne Guangdong og Guangxi.

Llncoln, Abraham 1809-1865, amerikansk statsmand, en af lederne af det Republikanske Parti, præsident 1861-65; gennemførte under Borgerkrigen en række vigtige borgerligt-demokratiske reformer og forestod overgangen til revolutionær krigsførsel; blev i april 1865 myrdet af en agent for slaveholderne.

Llndsay britisk officer i Persien 1834.

Llu kinesisk generalguvernør for provinserne Guangdong og Guangxi 1847-52.

Louis XIV. 1638-1715, konge af Frankrig 1643-1715.

Louis XVI. 1754-1793, konge af Frankrig 1774-1792; henrettet under jakobinerdikaturet.

Louis-Pbllllppe, duc d'Orléans 1773-1850, konge af Frankrig 1830-48.

Louis-Phillippe I. - se: Louis-Philippe.

Louis-Phllllppe-Albert, duc d'Orléans, comte de Paris 1838-1894, nevø til Louis-Philippe, orléanisternes tronprætendent.

Lowe, Robert (Bob), Viscount Sherbrooke 1811-1892, britisk statsmand og publicist, medarbejder ved *The Times*, whig, senere liberal, medlem af parlamentet; vicehandelsminister 1855-58, finansminister 1868-73, indenrigsminister 1873-74.

Loyd-Overstone se: Lord Samuel Jones Loyd Overstone.

Lugard, Sir Edward 1810-1898, engelsk general, stabschef under den Britisk-Persiske Krig 1856-57, deltog i nedkæmpelsen af den indiske opstand 1857-59.

Lupus - se: Wilhelm Wolff.

Lyndhurst, John Singleton Copley, Baron 1772-1863, britisk statsmand, jurist, tory; Lordkansler 1827-30, 1834-35 og 1841-46.

Macaulay, Thomas 1800-1859, engelsk historiker og politiker, whig, medlem af parlamentet; forberedte som Councillor (1833-38) den straffelov for Indien, der trådte i kraft i 1860.

MacGregor, John 1797-1857, engelsk statistiker og historiker, tilhænger af frihandelen, medlem af parlamentet; grundlægger af og én af direktørerne for British Royal Bank (1849-1856).

Machiavelli, Niccolò 1469-1527, italiensk politiker, historiker og forfatter; forkæmper for Italiens samling.

MacIver, D. i 1881 medlem af det britiske parlament for Birkenhead.

MacKlnley, William 1843-1901, amerikansk statsmand, leder af det Republikanske Parti; fra 1877 flere gange medlem af Kongressen; foreslog i 1890 en beskyttelsestoldtarif, der trådte i kraft samme år; præsident 1877-1901.

Magne, Pierre 1806-1879, fransk statsmand, indtil 1848 orléanist, derefter bonapartist; finansminister 1855-60, 1867-69, 1870, 1873-74.

Magoffln, Beriah 1815-1885, amerikansk jurist og politiker, medlem af det Demokratiske Parti i Sydstaterne, guvernør i Kentucky 1859-62.

Mahmud II. 1785-1839, tyrkisk sultan 1808-39.

Mahmud Djelal ed-Dln Pasha Damad 1840-1884, tyrkisk statsmand, medlem af Krigsrådet, gentagne gange krigsminister; blev i 1878 afsat og forvist; benådet 1880; blev i 1881 dødsdømt for sin deltagelse i mordet på sultan Abdul Asis i 1876; benådet med livsvarig forvisning.

Mahmud af Ghasni, den Store 971-1030, sultan af den centralasiatiske stat Ghasni (omfattende Khorassan, Seistan og Afghanistan) 999-1030; feltherre og erobrer, forestod flere invasioner i Indien.

Mahmud Shah ca. 1774-1829, af dynastiet Duranee, shah af Afghanistan 1801-03 og 1810-18, derefter regent i Herat; myrdet af sin søn Kamran.

Maine, Sir Henry James Sumner 1827-1888, engelsk jurist og retshistoriker; i sin egenskab af medlem af den indiske generalguvernørs råd 1862-69 og medlem af Indienrådet under ministeren for indiske anliggender 1871-88 deltog han aktivt i udarbejdelsen af et kompleks af britiske love for Indien.

Maltland, Sir Thomas 1759-1824, engelsk general, guvernør for Malta 1812-24, Lord-højkommissær for de Ioniske øer og øverstkommanderende for de britiske væbnede styrker i Middelhavet 1815-24.

Malcolm, Sir John 1769-1833, britisk diplomat og embedsmand i Det Ostindiske Kompagni, forfatter til flere værker om Indien; gesandt i Teheran 1799-1801, 1808-10; guvernør for Bombay 1826-30.

Malmesbury, James Howard Harris, Earl of 1807-1889, britisk statsmand, tory, senere fremstående medlem af det Konservative Parti; udenrigsminister 1852 og 1858-59, lordseglbevarer (Lord Privy Seal) 1866-68 og 1874-76.

Malon, Benoît 1841-1893, fransk arbejder, småborgerlig socialist, medlem af IAA; delgeret ved IAA's kongres i Genève 1866; under Pariserkommunen 1871 medlem af Nationalgardens centralkomité og af Kommunen; emigrerede efter Kommunens fald til Italien og derfra til Schweiz, hvor han sluttede sig til anarkisterne.

Malthus, Thomas Robert 1766-1834, engelsk gejstlig og økonom.

Man Singh storjordbesidder i Oudh; under den indiske opstand 1857-59 allieret med den britiske kolonimagt.

Man Singh indisk fyrste (Rajah), sluttede sig i august 1858 til oprørerne, men forrådte i begyndelsen af 1859 den kendte opstandsleder Tantia Topee til briterne.

Manteuffel, Otto Theodor, Freiherr von 1805-1882, preussisk statsmand; indenrigsminister fra nov. 1848 til dec. 1850; i 1849 medlem af Andet Kammer; ministerpræsident og udenrigsminister 1850-58.

Marrast, Armand 1807-1852, fransk publicist og politiker; en af lederne af de moderate borgerlige republikanere; chefredakør for avisen *Le National*; i 1848 medlem af den provisoriske regering og borgmester i Paris; i 1848-49 præsident for den konstituerende nationalforsamling.

Martin, James, Baron 1815-1886, engelsk jurist; 1857 Attorney-General, 1858 formand for Central Criminal Court.

Martin, Robert Montgomery ca. 1803-1868, engelsk historiker, statistiker og opdagelsesrejsende.

Marx, Jenny (født von Westphalen) 1814-1881, Karl Marx' hustru.

Marx-Avellng, Eleanor 1855-1898, Marx' yngste datter; journalist, tog aktiv del i den britiske og den internationale arbejderbevægelse i 1880'erne og 1890'erne; fra 1884 gift med Edw. Aveling.

Maximilian von Habsburg 1832-1867, østrigsk ærkehertug, generalguvernør for de østrigske besiddelser i Italien 1857-59; blev i 1864 udråbt til mexikansk kejser af den franske interventionsmagt; skudt i 1867 af mexikanske republikanere.

Mazzini, Giuseppe 1805-1872, italiensk borgerlig-demokratisk revolutionær, en af lederne af den nationale befrielsesbevægelse i Italien; i 1849 leder af den provisoriske regering i den romerske republik; i 1850 en af grundlæggerne af centralkomiteen for det Europæiske Demokrati i London.

McNaghten, Sir William Hay 1793-1841, britisk diplomat, gesandt i Kabul 1838-41; deltog i organiseringen af den britiske ekspansion i Centralasien; aktivt medvirkende ved udløsningen af den Britisk-Afghanske Krig 1838-42.

McNeill, John 1795-1883 britisk diplomat, gesandt i Teheran 1836-42.

Mehemet Ali Pasha ca. 1807-1868 tyrkisk statsmand, storvisir 1852-53, krigsminister 1853-54.

Mehmed Sadek Effendi 1846-1919, tyrkisk statsmand, befuldmægtiget ved de russisk-tyrkiske fredsforhandlinger i Adrianopel.

Mensikov, Aleksandr Sergejevitj, fyrst 1787-1869, russisk statsmand og militærmand; i 1853 Ruslands særlige befuldmægtigede i Konstantinopel, øverstbefalende for de russiske land- og søstridskræfter på Krim 1853-55.

Merck, Ernst, Freiherr von 1811-1863, tysk storkøbmand, 1848-49 medlem af Nationalforsamlingen i Frankfurt og Rigsfinansminister; medlem af Senatet i Hamburg.

Metternich, Clemens Wenzel Lothar, fyrst von 1773-1859, østrigsk statsmand og diplomat; udenrigsminister 1809-21 og statskansler 1821-48; en af den Hellige Alliances arkitekter.

Midhat Pasha 1822-1884, tyrkisk statsmand; storvesir 1872 og 1876-77, forvist 1877-78, derefter guvernør for Syrien, i 1881 dødsdømt for mordet på Abd al-Aziz (i 1876), benådet med landsforvisning.

Miail, Edward 1809-1881, engelsk publicist; borgerlig radikal; medlem af parlamentet 1852-57 og 1869-74; koketterede i 1840'erne med charismen; deltog aktivt i kampen mod den Engelske Kirke.

Mihallovitj, Aleksej - se: Aleksej Mihailovic.

Mihallovskij, Nikolaj Konstantinovitj 1842-1904, berømt russisk publicist og litteraturkritiker, positivistisk filosof; teoretiker for den liberale narodisme.

Milner Gibson - se: Gibson, Thomas Milner.

Mill, James 1773-1836, engelsk økonom og filosof, vulgariserede Ricardo's teori.

Mill, John Stuart 1806-1873, søn af James Mill; engelsk økonom og filosof; tilhænger af frihandelen; epigon af den klassiske politiske økonomi.

Minto, Sir Gilbert Elliot, Earl of 1751-1814, britisk statsmand, whig; gesandt i Wien 1799-1801; generalguvernør for Indien 1807-13.

Miramón, Miguel 1832-1867, mexikansk general, en af lederne af det Konservative Parti og leder af den kontrarevolutionære opstand mod den liberale regering; leder af oprørsregeringen 1859-60; støttede 1862-67 den franske interventionsmagt og dennes protegé Maximilian; blev skudt af mexikanske republikanere.

Mirès, Jules-Isaac 1809-1871, fransk bankier og børsspekulant; ejer af flere dagblade, heriblandt *La Constitutionnel*; blev i 1861 stillet for retten p.g.a. bedrageriske børsspekulationer.

Mitchell britisk agent i Kanton.

Mogul indisk kejserdynasti (stormoguler) 1526-1858.

Mohammed Ali Shah - se: Ali Shah.

Molay Abdur Rahman sharif af Marokko 1822-59.

Mollère, Jean-Baptiste Poquelin 1622-1673, fransk komediedigter.

Moltke, Helmuth Karl Bernhard, Graf von 1800-1891, tysk generalfeltmarskal, militærskribent; chef for den preussiske (1857-71) og den kejserlige generalstab (1871-88); øverstbefalende for den preussiske hær i den Fransk-Tyske Krig 1870-71.

Moncrelff, James, (efter 1874) **Baron Moncrelff**, (efter 1883) **Baron Tullibole** 1811-1895, engelsk jurist, medlem af parlamentet, rigsadvokat (Lord Advocate) i Skotland 1851-52, 1852-58, 1859-66.

Monk, Charles født 1824, britisk politiker, medlem af parlamentet 1859 og 1865-85.

Monroe, James 1758-1831, amerikansk statsmand, præsident 1817-25; fremlagde i 1823 den deklaration, der senere er blevet kendt som Monroedoktrinen.

Montauban - se: Cousin-Montauban.

Morgan, Lewis Henry 1818-1881, fremrgende amerikansk etnolog, arkæolog og historiker; beviste eksistensen af et klasseløst ursamfund baseret på kollektiv ejendom til jorden.

Morley, Samuel 1809-1886 engelsk industrimand og politiker, liberal; medlem af parlamentet 1865 og 1868-85; fra 1869 udgiver af *Bee-Hive*.

Morny, Charles-Auguste-Louis-Joseph, duc de 1811-1865, Napoleon III.'s halvbroder; fransk politiker, bonapartist, deltog i planlægningen af statskuppet den 2. december 1851; indenrigsminister fra dec. 1851 til jan. 1852; præsident for Corps Législatif 1854-56 og 1857-65.

Morrill, Justin Smith 1810-1898, amerikansk politiker, medlem af det Republikanske Parti; medlem af Kongressen 1855-67; foreslog i 1860 en lov om beskyttelsestold, der blev vedtaget i 1861.

Morse, Arthur engelsk journalist og skribent; tilhænger af frihandel, aktiv i Anti-Corn-Law-ligaen.

Mottershead, Thomas J. engelsk væver; medlem af generalrådet for IAA 1869-72; korresponderende sekretær for Danmark 1871-72, delegeret ved IAA's konference i London 1871 og ved kongressen i Haag 1872; medlem af eksekutivkomiteen for Land and Labour League; fremførte reformistiske standpunkter i Generalrådet; ekskluderet af IAA 1873.

Mozart, Wolfgang Amadeus 1756-1791, østrigsk komponist.

Müffling, Friedrich Ferdinand Karl, Frelherr von 1775-1851, preussisk generalfeltmarskal, militærpolitiker og skribent; deltog i krigen mod Frankrig under Napoleon Bonaparte; i 1829 ekstraordinær gesandt i Konstantinopel.

Muhammed 571-632, grundlægger af Islam.

Mulgrave (Phlpps, Earl of Mulgrave, Marquls of Normanby), George Augustus Constantine 1819-1890, britisk statsmand, medlem af parlamentet 1847-57, whig; Household Treasurer 1853-58; senere guvernør for adskillige britiske kolonier.

Mun, Thomas 1571-1641, engelsk købmand og økonom, merkantilist, direktør for Det Ostindiske Kompagni fra 1615.

Mundella, Anthony John 1825-1897, britisk statsmand og fabrikant, fra 1868 medlem af parlamentet, gentagne gange minister.

Munro, Sir Thomas 1761-1827, britisk generalguvernør for Madras 1819-27.

Muravjov, Nikolaj Nikolajevič 1809-1881, russisk general; generalguvernør for Sibirien 1847-61.

Murray, Sir Charles Augustus 1806-1895, britisk diplomat; general-konsul i Ægypten 1846-53; gesandt i Teheran 1854-59.

Mustoxids, Andrei 1785-1860, græsk politiker og videnskabsmand, ledede fra 1828 det græske uddannelsesvæsen.

Nådrlr Shah 1688-1747, shah af Persien 1736-47; ledede 1738-39 en invasion i Indien.

Napler, Sir Charles James 1782-1853, engelsk general, deltog i krigen mod Napoleon I.; øverstbefalende for de britiske tropper under erobringen af Sindh 1842-43; guvernør for Sindh 1843-47.

Napoleon I. Bonaparte 1769-1821, fransk kejser 1804-1814, 1815.

Napoleon III. Louis Bonaparte 1808-1873, nevø til Napoleon I.; præsident for den Anden Republik 1848-52; opnåede diktatorisk magt ved et statskup den 2. december 1851; fransk kejser 1852-1870.

Nasr-de-Dln 1831-1896, shah af Persien 1848-96.

Nazlr-ed-Dln nawab af Oudh 1827-37.

Nessel'rode, Karl Vasilevič, grev 1780-1862, russisk statsmand og diplomat; udenrigsminister 1816-56; statskansler.

Newcastle, Henry Pelham Flenes Pelham-Cllnton, Duke of 1811-1864, britisk statsmand, peell'it; minister for Irland 1846; krigs- og koloniminister 1852-54; krigsminister 1854-55; koloniminister 1859-64.

Newton, Isaac 1642-1727, engelsk videnskabsmand.

Nikolaj I. tsar af Rusland 1825-1855.

Nolan, Lewis Edward ca. 1820-1854, engelsk officer, tjenestgørende i Indien, faldt i 1854 i Krimkrigen; forfatter til flere skrifter om kavalleri.

North, Frederick, Earl of Gullford 1732-1792, engelsk statsmand, tory; finansminister 1767, premierminister 1770-82; i 1783 indenrigsminister i Portland-koalitionsregeringen (Fox-North-kabinetet).

Nott, Sir William 1782-1845, engelsk general, deltog i den Britisk-Afghanske Krig 1838-42.

Novaïrl ca. 1280 - ca. 1332, arabisk historiker.

Orléans fransk kongedynasti 1830-48.

d'Orléans, Louls-Phillppe-Albert - se: Louis-Philippe-Albert.

Orlov, Aleksej Fëdorovič, grev, (efter 1856) fyrst 1786-1861, russisk statsmand, diplomat og militærmand; forestod indgåelsen af trakta-

terne i Adrianopel 1829 og Hunkiar-Iskelessi 1833 med Tyrkiet; ledede den russiske delegation ved Pariserkongressen 1856; præsident for rigsrådet og ministerrådet 1856; formand for Hovedkomitéen for Bondespørgsmålet 1858; gik imod ophævelse af livegenskabet.

Osborne, John engelsk stukkør, fagforeningsmand; deltog i stiftelsen af IAA i 1864; medlem af IAA's generalråd 1864-67; deltog i Reform League, Land and Labour League og Labour Representation League.

Osborne, Sir Thomas, Earl of Danby, (efter 1689) Marquls of Carmarthen, (efter 1694) Duke of Leeds 1631-1712, britisk statsmand, tory; premierminister 1674-1679, faktisk regeringsleder 1690-95, blev i 1695 af Underhuset anklaget for bestikkelighed.

Oskar I. 1799-1859, konge af Sverige og Norge 1844-59.

Osmannerne - se: Ottoman.

Ottoman tyrkisk sultandynasti, 1299-1923.

Outram, Sir James 1803-1863, engelsk general, resident i Oudh 1854-56; i 1857 øverstbefalende for de britiske tropper i krigen mod Persien; chefkommisær for Oudh 1857-58; deltog i nedkæmpelsen af den indiske opstand 1857-59.

Overstone, Samuel Jones Loyd, Lord, (efter 1860) Baron 1796-1883, engelsk bankier og økonom, fortaler for "the currency principle"; havde stor indflydelse på Robert Peel's finanspolitik og især på dennes lov af 1844 om Bank of England.

Owen, Robert 1771-1858, britisk fabrikant, fremtrædende utopisk socialist, deltog i den britiske arbejderbevægelse.

Owen, W.D. en af direktørene for British Royal Bank 1849-54, 1855-56; dømt for bedrageri.

Pahlen, Fëdor Petrovič, grev 1780-1863, russisk diplomat; Ruslands befuldmægtigede ved indgåelsen af fredstraktaten i Adrianopel 1829, fra 1832 medlem af rigsrådet.

Pakington, Sir John Somerset 1799-1880, britisk statsmand, først peell'it, dernæst tory, senere konservativ; krigs- og koloniminister 1852, flådeminister (First Lord of the Admiralty) 1858-59 og 1866-67, krigsminister 1867-68.

Palacký, Frantšek 1798-1876, tjekkisk historiker og borgerlig liberal politiker, reaktionær austroslavist og leder af den tjekkeske nationale bevægelse ("gammeltjekkerne") omk. midten af 1800-tallet; formand for den slaviske kongres i Prag i juni 1848; medlem af Rigsdagen i Wien og Kremsier 1848-49; tilhænger af det Habsburgske monarki på føderalistisk grundlag.

Palgrave, Robert Harry Inglls 1827-1919, engelsk bankier og nationaløkonom, udgiver af *The Economist* 1877-83.

Palmer, William 1824-1856, engelsk læge; myrdede sin kone, sin broder og sin ven for at få udbetalt forsikringssummen; dømt til døden ved hængning.

Palmerston, Henry John Temple, Viscount 1784-1865, britisk statsmand; først tory, efter 1830 fremstående højreorienteret whig; statssekretær for krigsvæsen 1809-28; udenrigsminister 1830-34, 1835-41 og 1846-51; indenrigsminister 1852-55; premierminister 1855-58 og 1859-65.

Pam - se Palmerston.

Parkers, Sir Henry Smith 1828-1885, britisk diplomat; fremprovokerede som konsul i Kanton udbruddet af den Anden Opiumskrig mod Kina

(1856-58); derpå en af de tre europæiske kontrolkommissærer i Kanton 1858-59 og 1860-61; konsul i Shanghai 1864-65; gesandt i Japan 1865-83 og i Kina 1883-85.

Pavla y Rodríguez de Alburquerque, Manuel 1827-1895, spansk general og politiker.

Peabody, George 1795-1869, amerikansk finansmand, borgerlig filantrop, fra 1837 chef for et bankfirma i London.

Pedro I., Dom 1798-1834, kejser af Brasilien 1822-31; konge af Portugal under navnet Pedro IV. i 1826, gav afkald på den portugisiske trone til fordel for sin datter Maria II. da Gloria.

Peel, Sir Robert 1788-1850, britisk statsmand og økonom, ledede den moderate fløj blandt toryerne, der blev opkaldt efter ham (Peelites); indenrigsminister 1822-27 og 1828-30; premierminister 1834-35 og 1841-46; forestof ophævelsen af kornlovene 1846.

Péllssler, Amlable-Jean-Jacques, du de Malakoff 1794-1864, fransk general, fra september 1855 marskal; deltog i 1830'erne og 1840'erne i erobringen af Algeriet; øverstbefalende for hæren på Krim maj 1855 til juli 1856; modtog hertugtitlen for erobringen af fæstningen Malakov; ambassadør i London 1858-59.

Pérelre, Isaac 1806-1880, fransk bankier, bonapartist, deputeret i Corps Législatif; grundlagde i 1852 sammen med sin broder Jacob-Émile Péreire aktiebanken Crédit Mobilier.

Pérelre, Jacob-Émile 1800-1875, fransk bankier, bonapartist, deputeret i Corps Législatif; grundlagde i 1852 sammen med sin broder Isaac Péreire aktiebanken Crédit Mobilier.

Perovskij, Vasilij Aleksejevič 1795-1857, russisk general, militærguvernør for Orenburg 1833-42, generalguvernør for guvernementerne Orenburg og Samara 1851-57; øverstbefalende for militærekspeditionen mod Khiva 1839-40.

Persigny, Jean-Gilbert-Victor Flalln, comte, (efter 1863) **duc de** 1808-1872, fransk statsmand, bonapartist; en af organisatorerne bag statskuppet den 2. december 1851; indenrigsminister 1852-54 og 1860-63; ambassadør i London 1855-58 og 1859-60.

Peter I., den Store 1672-1725, tsar af Rusland 1682-1725.

Peter III. 1728-1762, tsar af Rusland 1761-62.

Petrovič, Karadjordje (Czerny-Georg = Sorte Georg), tidligere haiduk, ledede den serbiske opstand 1804-1813, tvunget i eksil, myrdet af rivaliserende serbisk leder.

Peza-y-Peza, Carlos deltager i den kontrarevolutionære opstand i Mexico 1858-60; finansminister i opstandsregeringen.

Phillippe VII. - se: Louis-Philippe-Albert d'Orléans.

Plichon, Louis-André, baron 1771-1850, fransk diplomat og politiker, i begyndelsen af 1830'erne civilintendant i Algier.

Pilatus, Pontius romersk statholder (prokurator) i Judæa 26-36.

Pindar ca. 522 f.v.t. til ca. 422 f.v.t., oldgræsk lyrisk digter.

Pltt, William (den yngre) 1759-1806, britisk statsmand; grundlægger af det nye tory-parti; premierminister 1783-1801 og 1804-06.

Plus IX. 1792-1878, romersk pave 1846-78.

Platonov, Aleksandr Platonovič russisk major, kredsadelstalsmand, i 1858 viceformand for den Peterburgske Adelskomité til Forberedelse af Ophævelse af Livegenskabet.

Plehanov, Georgi Valentinovič (1856-1918) russisk filosof, fremtrædende skikkelse i den russiske og den internationale arbejderbevægelse; grundlægger af marxismen i Rusland; stifter af Kampgruppen for Arbejdets

Befrielse, den første marxistiske organisation i Rusland; delegeret ved internationale socialistiske kongresser 1889-93; bekæmpede i 1880'erne og 1890'erne narodismen og revisionismen i arbejderbevægelsen; blev sluttelig en af mensjevismens ledere.

Pollexfen, John født ca. 1638, engelsk købmand og økonomisk skribent; gik ind for afskaffelse af det Ostindiske Kompagnis monopol.

Pollock, Sir George 1786-1872, engelsk general, senere feltmarskal; deltog i den Britisk-Afghanske Krig 1838-42.

Potter, Edmund engelsk fabrikant og politiker, tilhænger af frihandel; var i begyndelsen af 1860'erne medlem af handelskammeret i Manchester; medlem af parlamentet.

Potter, Sir John engelsk liberal politiker, medlem af parlamentet; tre gange borgmester i Manchester.

Pottinger, Sir Henry 1789-1856, britisk general og diplomat; øverstbefalende for de britiske tropper i den Første Opiumskrig mod Kina 1841-42; guvernør for Hong Kong 1843; guvernør for Kap det Gode Håb 1846-47; guvernør for Madras 1847-54.

Proudhon, Pierre-Joseph 1809-1865, fransk publicist, sociolog og økonom; småborgerlig socialist; en af de teoretiske grundlæggere af anarkismen; i 1848 deputeret i den konstituerende nationalforsamling.

Pugačëv, Emel'jan Ivanovič ca. 1742-1775, leder af den antifeudale opstand blandt russiske bønder og kosakker 1773-75, den største opstand i Rusland i 1700-tallet.

Pulszky, Aurellus Ferenc 1814-1897, ungarsk politiker, skribent og arkæolog, af polsk herkomst; deltog i revolutionen 1848-49 i Ungarn; emigrerede efter nederlaget til udlandet; i 1850'erne medarbejder ved *New York Daily Tribune*.

Puskin, Aleksandr Sergejevič 1799-1837, russisk digter.

Quesnay, François 1694-1774, fransk økonom og læge, grundlægger af den fysiokratiske lære; hans *Tableau économique* var - og dette "i den anden trediedel af 1700-tallet, den politiske økonomis barndomstid - et højst genialt indfald, ubestrideligt det mest geniale, som den politiske økonomi hidtil har gjort sig skyldig i" (Marx).

Raffles, Sir Thomas Stamford 1781-1826, engelsk koloniembedsmand, guvernør på Java 1811-16, forfatter til *The History of Java*.

Randon, Jacques-Louis-César-Alexandre, comte de 1795-1871, fransk general, efter 1856 marskal; deltog i 1830'erne og 1840'erne i erobringen af Algeriet; krigsminister 1851 og 1859-67; generalguvernør for Algier 1851-58.

Ranjit Singh 1780-1839, maharajah af Punjab 1792-1839.

Rasch, Gustav død 1878, tysk publicist og jurist, demokrat; deltager i revolutionen 1848-49 i Berlin; emigrerede derefter til Schweiz og Frankrig; medlem af det Socialdemokratiske Arbejderparti.

Raspail, François-Vincent 1794-1878, fransk naturvidenskabsmand og publicist, socialistisk republikaner, stod det revolutionære proletariat nær; deltog i revolutionerne i 1830 og 1848; udgiver af avisen *L'Ami du Peuple*; 1848 medlem af den konstituerende nationalforsamling; blev i 1849 idømt fem års fængselsstraf; levede efter at være blevet benådet i Belgien.

- Rawlinson, Sir Henry Creswicke** 1810-1895, engelsk historiker og orientalist; gjorde tjeneste som officer i Persien 1833-59 og 1868-95; gesandt i Teheran 1859-60.
- Reshid Pasha, Mustafa** 1800-1858, tyrkisk statsmand, flere gange storvisir og udenrigsminister.
- Reuss, Heinrich VII.**, fyrst 1825-1906, preussisk diplomat og general, i 1877 ekstraordinær ambassadør i Konstantinopel; 1878-94 ambassadør i Wien.
- Ricardo, David** 1772-1823, engelsk økonom, eminent repræsentant for den klassiske borgerlige politiske økonomi.
- Richard III.** 1452-1485, konge af England 1483-85.
- Rickards, Robert** 1796-1836, medlem af parlamentet.
- Roberts, Sir Henry Gee** 1800-1860, engelsk general; deltog i nedkæmpelsen af opstanden i Indien 1857-59.
- Robertson** britisk konsul i Shanghai 1856.
- Robinson, Frederick John, Viscount Goderich**, (senere) **Earl of Ripon** 1782-1859, britisk statsmand, tory; finansminister 1823-27; premierminister 1827-28.
- Robinson, W.R.** guvernør for Bank of England ca. 1847.
- Robinson, Smith P.** sekretær for Anti-Corn-Law-ligaen.
- Rockefeller, John Davldson** 1839-1937, amerikansk kapitalist, grundlagde Standard Oil.
- Roebuck, John Arthur** 1801-1879, engelsk politiker og publicist, borgerlig radikal, medlem af parlamentet.
- Romanov(erne)** dynasti af russiske tsarer 1613-1762; videreført til 1917 af dynastiet Holstein-Gottorp-Romanov.
- Rose, Hugh Henry, Baron Strathnairn and Jánzi** 1801-1885, engelsk general, senere feltmarskal; deltog i Krimkrigen; en af de ansvarlige for nedkæmpelsen af opstanden i Indien 1857-59; øverst-befalende for de britiske tropper i Indien 1860-65 og i Irland 1865-70.
- Rosellus, Christian** 1803-1873, amerikansk jurist og politiker, tilhænger af det amerikanske whig-parti; professor ved Louisianas universitet; forfægtede opretholdelsen af Unionen.
- Rotschild** internationalt bankhus.
- Royer** preussisk diplomat, i 1829 gesandt i Konstantinopel.
- Russell, Sir Henry** 1751-1856, engelsk jurist, dommer i Indien 1798-1813.
- Russell, Lord John** 1792-1878, britisk statsmand, ledende whig; premierminister 1846-52 og 1865-66; udenrigsminister 1852-53 og 1859-65; formand for gehejmerådet (Privy Council) 1854-55; repræsenterede i 1855 Storbritannien på Wienerkonferencen; koloniminister 1855.
- Russell, Sir William Howard** 1820-1907, engelsk journalist, krigskorrespondent for *The Times* i Washington 1861-62.
- Sadek Effendi** - se: Mehmed Sadek Effendi.
- Safarik, Pavel Josef** 1795-1861, slovakisk filolog, historiker og arkæolog; repræsentant for den liberale fløj inden for den tjekkiske og slovakiske nationale bevægelse; tilhænger af austroslavismen.
- Saint-Arnaud, Armand-Jacques-Achille Leroy de** 1801-1854, fransk general, efter 1852 marskal; bonapartist; deltog 1836-51 i erobringen af Algeriet; deltog i organiseringen af statskuppet den 2. december 1851; krigsminister 1851-54; i 1854 øverstbefalende for den franske armé på Krim.
- Saint-Simon, Claude-Henri de Rouvroy, comte de** 1760-1825, fransk utopisk socialist.
- Sale, Sir Robert Henry** 1782-1845, engelsk oberst, deltog i den Britisk-Afghanske Krig 1838-42.
- Salisbury, Robert Arthur Talbot Gascoyne Cecil, Marquess of** 1830-1903, britisk statsmand, konservativ; minister for indiske anliggender 1866-67 og 1874-78; udenrigsminister 1878-80; premierminister 1885-86, 1886-92, 1895-1902.
- Salt, Sir Titus** 1803-1876, engelsk fabrikant.
- Saltykov, Aleksel Dmltrlyevic** 1806-1859, russisk rejsende, forfatter og maler; rejste i Indien 1841-43 og 1845-46.
- Savary, Anne-Jean-Marie-René, duc de Rovigo** 1774-1833, fransk general, politiker og diplomat; deltog i napoleonskrigene; politiminister 1810-14; generalguvernør for Algeriet 1831-33.
- Schiller, Friedrich von** 1759-1805, tysk digter og skuespilforfatter.
- Schinderhannes** - se: Bückler, Johann
- Schédo-Ferroti, D. K.** - se: Firks, Fjodor Ivanovic.
- Schorlemmer, Carl** 1834-1892, tysk kemiker, professor i Manchester, marxist.
- Scott, Dred** ca. 1795-1858, amerikansk negerlave, forsøgte 1848-57 forgæves at opnå sin frigivelse ved retsinstanser i USA.
- Scott, Sir Walter** 1771-1832, skotsk forfatter og digter.
- Sellm I. Yavuz** (den ubøjelige) 1467-1520, tyrkisk sultan 1512-20.
- Sellm Cutemil** død 1515, emir af Metidjah (Algeriet).
- Serrano y Domínguez, Francisco**, (efter 1858) **conde de San Antonio**, (efter 1862) **duque de la Torre** 1810-1885, spansk general og statsmand, krigsminister 1843, deltager i statskuppet 1856; general-kaptajn for Cuba 1859-62; udenrigsminister 1862-63; ministerpræsident 1868-69, 1871, 1874; spansk regent 1869-71.
- Seymour, Sir Michael** 1802-1887, britisk admiral; deltog 1854-55 i Krimkrigen; øverstbefalende for de britiske søstridskræfter i den Anden Opiumskrig mod Kina 1856-58.
- Shadwell** revisor for Middlesex i begyndelsen af 1850'erne.
- Shaftesbury, Anthony, Ashley Cooper, Earl of** 1801-1885, engelsk politiker, tory, efter 1847 whig; i 1840'erne leder af den aristokratisk-filantropiske bevægelser for ti-timersloven.
- Shee, Sir William** 1804-1868, irsk jurist og liberal politiker, medlem af parlamentet.
- Shelr** død 1800, anførte sammensværgelsen mod Siman, shah af Afghanistan.
- Shipton, George** britisk fagforeningsmand; sekretær for malernes fagforening og fra 1871-96 sekretær for fællesorganisationen i London; reformist.
- Shore, John, Baron Telgnmouth** 1751-1834, britisk generalguvernør for Indien 1793-1798.
- Shuja-ul-Mulk** 1792-1842, shah af Afghanistan 1803-09 og 1839-41, af dynastiet Duranee; britisk marionet.
- Sidmouth, Henry Addington, Viscount** 1757-1844, britisk statsmand, tory; premierminister og finansminister 1801-04; som 1812-21 ansvarlig for repressive forholdsregler over for arbejderbevægelsen.
- Siman Shah, Muhammad** 1772-1844, shah af Afghanistan 1793-1800, af dynastiet Duranee.
- Simonič, Ivan Osslpovič** 1794-1851, russisk ambassadør i Persien 1832-38.

Sindhla, Alljah Jivaji (Bagirat Rao) født ca. 1835, mahrattisk fyrste af Gwalior; sluttede sig til briterne under opstanden i Indien 1857-59.

Sismond, Jean-Charles-Léonard Sismonde de 1773-1842, schweizisk økonom og historiker, kritiserede kapitalismen fra småborgerens standpunkt og idealiserede småproduktionen.

Skobelev, Mihail Dimitrievič 1843-1882, russisk general; deltog i felttogene i Centralasien 1873, 1875-76 og 1880-81 og i den Russisk-Tyrkiske Krig 1877-78.

Slagg 1881 medlem af det engelske parlament for Manchester.

Sleeman, Sir William Henry 1788-1856, britisk koloniembedsmand; oberst, senere general; resident i Gwalior 1843-49 og i Lucknow (Oudh) 1849-54.

Smlth, Robert Vernon, (efter 1859) **Baron Lyveden** 1800-1873, britisk statsmand, whig, medlem af parlamentet, formand for Tilsynsrådet (Board of Control) for East India Co.

Somerville, Alexander 1811-1855, engelsk journalist, borgerlig radikal.

Sorge, Friedrich Adolph 1828-1906, tysk marxist, fremtrædende skikkelse i den internationale arbejderbevægelse.

Spratt deltog i de amerikanske Sydstaters kongres i Montgomery, februar 1861.

Stanley, Edward Henry Smlth, (efter 1869) **Earl of Derby** 1826-1893, britisk statsmand, tory, i 1860'erne og 1870'erne Konservativ, dernæst Liberal; medlem af parlamentet; viceudenrigsminister 1852; formand for Tilsynsrådet for Indien 1858-59; udenrigsminister 1866-68 og 1874-78; koloniminister 1858 og 1882-85; søn af Edward George Geoffrey Smith Stanley, Earl of Derby.

Stanley, Edward John, Baron Stanley of Alderley, Baron Eddisbury of Winnington 1802-1869, britisk statsmand, whig, medlem af parlamentet, handelsminister 1855-1858, generalpostmester 1860-1866.

Stephens, Alexander Hamilton 1812-1883, amerikansk politiker, medlem af det Demokratiske Parti; deltog i slaveholderopstanden; medlem af Kongressen 1843-59; vicepræsident for Konføderationen 1861-65.

Strassoldo-Grafenberg, Michael, grev 1800-1873, østrigsk regeringseksminister, guvernør for Milano 1850-53.

Stratford de Redcliffe, Stratford Canning, Viscount 1786-1880; britisk diplomat; gesandt 1810-12 og 1825-28 og ambassadør 1841-58 i Konstantinopel.

Straubensee - se: Van Straubensee, Sir Charles Thomas.

Sujah Shah - se: Shuja-ul-Mulk.

Sulejman I. el Kanuni (den Store) 1494-1566, tyrkisk sultan.

Sulla, Lucius Cornelius 138-78 f.v.t., romersk feltherre og statsmand, konsul 88 f.v.t., diktator 82-79 f.v.t.

Suvalov, Pëter Pavlovic, grev født 1824, russisk politiker, adelskammermand for guvernementet St. Petersburg, formand for St. Petersburg Adelskomité for Forberedelse af Ophævelsen af Livegenskabet.

Tactus, Publius Cornelius ca. 55 til ca. 120, romersk historieskriver og politiker.

Tai-ping-wang - se: Hong Xiu-quan.

Talleyrand-Périgord, Charles-Maurice de, prince de Bénévent 1754-1838, fransk diplomat; udenrigsminister 1797-99, 1799-1807 og 1814-15; repræsenterede i 1814-15 Frankrig ved Wienerkongressen; ambassadør i London 1830-34.

Thackwell, Osbert 1837-1858, engelsk løjtnant, deltog i nedkæmpelsen af den indiske opstand 1857-59.

Thesiger, Frederick, Baron Chelmsford 1794-1878, britisk statsmand, tory, efter 1840 medlem af parlamentet; kammeradvokat (Attorney General) 1845-46, 1852; Lordkansler 1858-59, 1866-68.

Thiers, Louis-Adolphe 1797-1877, fransk historiker og statsmand, orléanist; ministerpræsident 1836 og 1840, republikkens præsident 1871-73; ansvarlig for nedslagtningen af kommunarderne efter Pariser-kommunen.

Thouvenel, Édouard-Antoine 1818-1866, fransk diplomat; ambassadør i Konstantinopel 1855-60, udenrigsminister 1860-62.

Timur Shah 1746-1793, shah af Afghanistan 1773-1793, af dynastiet Duranee.

Tippo Sabib Fateh-all-Shah 1749-1799, sultan af Mysore 1782-99; førte i 1780'erne og 90'erne krig mod den britiske ekspansion.

Tkacev", Pëter" Nikitic" 1844-1885, russisk publicist; deltog i den revolutionære bevægelse mod den tsaristiske absolutisme; en af narodismens ideologer.

Tooke, Thomas 1774-1858, engelsk økonom, forkæmper for frihandel; kritiserede Ricardos penge teori.

Toombs, Robert Augustus 1810-1885, amerikansk politiker, medlem af det Demokratiske Parti, udenrigsminister for Konføderationen, under Borgerkrigen general for Sydstaterne.

Totleben, Eduard Ivanovic, (efter 1879) **grev** 1818-1884, russisk militæringenieur; oberst, fra april 1855 general; én af organisatorerne bag forsvaret af Sevastopol under Krimkrigen.

Turner, James Asplnall 1797-1867, engelsk fabrikant og politiker, tory, stod i 1860'erne de liberale nær; medlem af Handelskammeret i Manchester; medlem af parlamentet.

Ure, Andrew 1778-1857, engelsk kemiker og økonom, frihandelstilhænger.

Urquhart, David 1805-1877, britisk diplomat, skribent og politiker, medlem af parlamentet, tory; udfoldede stærkt anti-russisk propaganda.

Van Straubensee, Sir Charles Thomas 1812-1892, engelsk general, øverstbefalende for en britisk brigade på Krim 1855-56, øverstbefalende for de britiske hoper under den Anden Opiumskrig mod Kina 1857-58.

Vanderbilt, Cornelius ("Commodore") 1794-1877, amerikansk jernbanemagnat.

Vauban, Sébastien le Prêtre, marquis de 1633-1707, marskal af Frankrig, betydende militæringenieur, forfatter til en række værker om fortifikation og belejring.

Victoria 1819-1901, dronning af Storbritannien 1837-1901.

Vitkevlic diplomatisk agent for den tsaristiske regering.

Vittorio Emmanuele II. 1820-1878, hertug af Savoyen; konge af Sardinien 1849-61; konge af Italien 1861-78.

Volrol, Théophile, baron 1781-1853, fransk general; deltog i napoleonskrigene; generalguvernør for Algeriet 1833-34.

Voroncov, Vasillj Pavlovitj (pseudonym: V.V.), 1847-1918, russisk økonom og publicist, ideolog for den liberale narodisme i 1880'erne og 90'erne; forfatter til flere arbejder om kapitalismens udvikling i Rusland og om obscinaen; modstander af marxismen.

Wagner, Adolph 1835-1917, tysk vulgærøkonom, repræsentant for den sk. socialretlige skole i den politiske økonomi, katedersocialist.

Wajid Ali Shah konge (nawab) af Oudh 1847-56; den sidste konge af Oudh, der i 1856 blev annekteret af Ostindisk Kompagni.

Walker, William 1824-1860, nordamerikansk eventyrer; foretog 1853-54 et væbnet indfald i Nordmexico; intervererede i 1855 i Nicaragua, hvor han i 1855 blev øverstbefalende for hæren og i 1856 præsident; styrtet 1857; indfald i 1860 i Honduras, fanget og skudt.

Walker, Leroy Pope 1817-1884, amerikansk politiker, tilhænger af Sydstaternes Demokratiske Parti, krigsminister for Konføderationen 1861.

Ward, Sir Henry George 1797-1860, britisk koloniembedsmand, whig, Lordoverkommisær for de Joniske øer 1849-55, guvernør for Ceylon 1855-60 og Madras 1860.

Warren, Charles 1798-1866 engelsk officer, fra 1858 general; tjenestgørende i Indien 1816-19 og 1830-38; deltog i Krimkrigen.

Washington, George 1732-1799, amerikansk statsmand, øverstbefalende for den amerikanske hær i uafhængighedskrigen mod England 1775-83; USA's første præsident 1789-1797.

Weguelin, Thomas engelsk forretningsmand, liberal, medlem af parlamentet, i 1857 en af direktørerne for Bank of England.

Wellesley, Richard Colley, Marquels 1760-1842, britisk statsmand, generalguvernør for Indien 1797-1805, ambassadør i Spanien 1809, udenrigsminister 1809-1812, vicekonge for Irland 1821-28, 1833-34.

Wellington, Arthur Richard Wellesley, Marquels of Douro, Duke of 1807-1884, engelsk politiker og officer; tory; søn af den følgende:

Wellington, Arthur Wellesley, Duke of 1769-1852, britisk feltherre og statsmand, tory; premierminister 1828-30, udenrigsminister 1834-35.

Weydemeyer, Joseph 1818-1866, medlem af Kommunisternes Forbund, deltager i revolutionen 1848-49 i Tyskland; under borgerkrigen i USA oberst i nordstatshæren; beredte vejen for marxismens udbredelse i USA.

Wheeler vicepræsident for East Asiatic Company 1773-1780.

Whiteside, James 1804-1876, irsk jurist og politiker, tory, medlem af parlamentet; kammeradvokat (Attorney General) 1858--59 og 1866.

Whitlock, George 1798-1868, engelsk general, efter 1818 i East Asiatic Company's tjeneste, deltog i nedkæmpelsen af opstanden i Indien 1857-59.

Whitney, Eli 1765-1825, amerikaner, opfinder af bomuldsrenssemaskinen.

Wilhelm I. 1797-1888, prins af Preussen, prinsregent 1858-61, konge af Preussen 1861-88, tysk kejser 1871-1888.

William III. af Oranien 1650-1702, statholder for Nederlandene 1672-1702, konge af England 1689-1702.

William IV. 1765-1837, konge af Storbritannien, Irland og Hannover 1830-37.

Williams, Sir William Fenwick, Baronet of Kars 1800-1883, engelsk general, ledede forsvaret af Kars under Krimkrigen, medlem af parlamentet 1856-59, øverstbefalende for garnisonen i Woowich 1856-59.

Wilson, Sir Archdale 1803-1874, engelsk general, ledede under opstanden i Indien 1857-59 belejringen og stormen af Delhi og øverstbefalende for artilleriet under belejringen af Lucknow.

Wilson, George 1808-1870, engelsk fabrikant og politiker, tilhænger af frihandelen, formand for Anti-Corn-Law Ligaen 1841-46.

Wilson, James 1805-1860, engelsk politiker og økonom, tilhænger af frihandelen; grundlægger og redaktør af *The Economist*, medlem af parlamentet, finanssekretær 1853-58, finansminister for Indien 1859-60.

Windschgrätz, Alfred, Fürst zu 1787-1862, østrigsk feltmarskal, 1848-49 en af lederne af konrrevolutionen i Østrig; forestod i 1848 undertrykkelsen af opstandene i Prag og Wien; 1848-49 øverstbefalende for den østrigske hær, der undertrykte revolutionen i Ungarn.

Wolff, Wilhelm (Lupus) 1809-1864, tysk kommunist; nær ven af Marx og Engels.

Wood, Sir Charles, (senere) Lord Halifax 1800-1885, britisk statsmand, whig; finansminister 1846-52; præsident for Tilsynsrådet for Indien 1852-55; flådeminister (First Lord of the Admiralty) 1855-58; minister for Indien 1859-66; lordseglbevarer (Lord Privy Seal) 1870-74.

Wróblewski, Walery 1836-1908, polsk revolutionær demokrat, en af lederne af den polske opstand 1863 og 1864, general under Pariserkommunen, medlem af Generalrådet for IAA og korresponderende sekretær for Polen 1871-72, delegeret ved IAA's kongres i Haag 1872; bekæmpede bakunisterne.

Wyke, Sir Charles Lennox 1815-1897, britisk diplomat, gesandt (1860-61) og særlig befuldmægtiget i Mexico (1862-63).

Xian-feng (Yi Zhu) ca. 1831-1861, kejser af Kina 1850-61.

Xu Nalji (Heu Nallzi) kinesisk embedsmand; 1834 privinsdommer i Kanton, 1836 vicepræsident for offerkontoret i Peking, fremsatte i 1836 forslaget om at tillade opiumshandelen.

Ye Mingchen 1807-1859, kinesisk generalguvernør for provinserne Guangdong og Guangxi 1852-58.

Ypsilanti, Alexander leder af Philike Hetaireia, stiftet 1814 i Odessa; græsk officer i russisk tjeneste; stod i marts 1821 i spidsen for det fejlslagne felttog mod tyrkerne, der udløste den græske rejsning.

Zasullc, Vera Ivanovna 1851-1919, russisk revolutionær; deltog i den narodnikiske og senere den socialdemokratiske bevægelse i Rusland; medstifter af Gruppen Arbejdets Befrielse; tilsluttede sig senere mensjevismen.

Zuloaga, Felix 1814-1876, mexicansk general, en af lederne af det Konervative Parti og leder af den kontrarevolutionære opstand mod den liberale regering; leder af opstandsregeringen 1858-59.

Zukovskij, Julj Galaktionovitj 1822-1907, russisk borgerlig vulgærøkonom og publicist; forfatter til artiklen "Karl Marx og hans bog om kapitalen".

Mønt, mål og vægt

Længdemål

- 1 inch = 2,540 cm.
- 1 foot = 12 inches = 30,480 cm.
- 1 mile = 5.280 feet = 1.609,329 cm.
- 1 yard = 3 feet = 91,439 cm.

Flademål

- 1 perch = 25,3 m².
- 1 rood = 1.001,7 m².
- 1 acre = 4 roods = 4.046,78 m².
- 1 square mile = 640 acres = 56,7 km².
- 1 desamun = 1,92 ha.

Rummål

- 1 kubikfoot (cubic foot) = 28,3 l.
- 1 quarter (qu.) = 8 bushels = 290,79 l.
- 1 bushel = 8 gallons = 36,35 l.
- 1 gallon = 4,54 l.

Vægt

- 1 ounce = 28,34 g.
- 1 pound (lb.) = 16 ounces = 453,592 g.
- 1 hundredweight (cwt.) = 112 lbs. = 50,8 kg.
- 1 quarter = 28 lbs. = 12,7 kg.
- 1 engelsk ton = 20 cwts. = 1.016,047 kg.
- 1 centner = 100 pund = 50 kg.

Mønt

- 1£ (pund sterling) = 20 shillings (sh.).
- 1 sh. = 12 pence (d.).
- 1 d. = 4 farthings.
- 1 guinea = 21 sh.
- 1 franc (fr.) = 100 centimes.
- 1 sou = 5 centimes.
- 1 \$ (US dollar) = 100 cents.
- 1 rubel = 100 kopek.
- 1 mohur = 15 sølvrupees.
- 1 lak = 100.000 rupees.
- 750 tael = \$ 1.000.
- 1 "pung" (kise-jerumi) = 50.000 akçe.
- Mark banko var Hamburgs valuta til 1873.

Fremmedord

- abdikation frasingelse af tronen.
- abolition afskaffelse af slaveriet.
- abolitionist tilhænger af den nordamerikanske bevægelse mod slaveriet.
- a fortiori endnu stærkere.
- aglo opgæld, forskellen mellem markedsværdi og pålydende.
- agrikultur agerbrug, landbrug.
- akclse told.
- Akilles helt i *Illiaden*.
- akkumulation ophobning.
- aksiom grundsætning, hvis sandhed er umiddelbart indlysende, og som hverken kan eller skal bevises.
- alpaka blankt, ofte sort stof af uld og bomuld.
- allure gangart, pl.: holdning, optræden, væsen.
- anglo- engelsk-.
- annal egl. årsskrift, "historie".
- anneksion, annekering tilegnelse (af territorium).
- anomali unormalt forhold.
- anticipere foregribe.
- antitese (diametral) modsætning.
- antitetisk modsætningsvis udtryksform.
- apologet en der holder forsvarstale.
- apologi forsvarstale.
- apoteose ophøjelse til guddommelighed, forherligelse, ophøjethed.
- a priori (givet) på forhånd.
- aristokrati overklasse, spec. adelen.
- arkaisk (ur)gammel, gammeldags.
- arketype grundlæggende type.
- artilleri kanonbevæbnede tropper.
- auspicium, pl.: auspicer ledelse, beskyttelse.
- autokrat selvhersker.
- banket standplads for skytter bag et brystværn.
- banko omsætningsmiddel, der udstedes af en bank.
- bankokrati klassen af bankejere, "finansaristokrati".
- belejringstræn transportkolonne, der medfører grej til en belejring.
- berme jævn vej.
- bey tyrkisk titel, opr. adelig person (lavere rang end khan), senere titel for højtstående embedsmand, provinsguvernør.
- blanquisme revolutionær, utopisk kommunisme med konspiratorisk præg (efter Blanqui).
- blænker soldat, der avancerer i spredt orden og holder øje med fjenden.
- blænkere avancere i spredt orden og holde øje med fjenden.
- bojar slavisk stormand og godsbesidder.
- bona fide i god tro.
- bonapartist tilhænger af Louis Bonaparte.
- boulangist tilhænger af Georges Boulanger, en fransk general, der i 1889 forberedte et højreekstremistisk statskup.
- bourgeoisl borgerskab.
- brāhmin hinduistisk præst.

calico glat eller præget bomuldsklæde med appretur.
chauvinisme aggressiv, grotesk nationalisme.
cirkulation omsætning (af varer).
commerce forretning.
corps l'égislatif lovgivende forsamling.
corvée hoveri.
coup d'état statskup.
coupegorge morderkule.
cyklus sekvens af nødvendige faser i et udviklingsforløb.
cymbal, cymbalum, pl.: cymbler bækken el. klokkespil el. en slags klaver.

dacoit røver.
debouché afsætningsmarked.
de facto faktisk.
deficit underskud.
defillere marchere i linje ved parade.
deisme udomatisk og rationalistisk gudstro, udviklet i England og Frankrig i 1600-tallet.
depeche diplomatisk skrivelse.
deployere opmarchere.
deponent indskyder (i en bank).
depositum, pl. deposita indskud.
depression lavkonjunktur.
desavouere erklære en underordnet afgørelse ugyldig.
despoti voldsherredømme.
detronisere afsætte (fra tronen).
dey titel på hersker i Algeriet.
dignitar indehaver af officiel værdighed, højstående embedsmand.
diminutiv meget lille.
diskontere købe veksel før forfaldsdato til pålydende plus diskonto.
diskonto fradrag svarende til rente og risiko i en fordring, når beløbet betales før forfaldstid.
disproportion ude af proportion.
dityrambe lovsang.
dividende procentvis udbytte i forhold til en akties pålydende.
dominion magtområde.
dragon ryttersoldat.
drejl lærrestof.
dualisme teori om forekomst af absolut forskellige og indbyrdes uafhængige fænomener.

ekspropriation tilegnelse af en andens ejendom.
elegi klagesang.
emancipation frigørelse.
embrasure skydeskår.
émeute oprør.
émission udstedelse (af pengesedler el. værdipapirer).
émissær udsending.
endossement overdragelse af en anvisning, veksel o.l. ved påtegning på bagsiden.
enfilere bstryge (beskyde) på langs el. fra siden.
en passant i forbifarten.
eskalade bestige mur el. vold. v.h.a. tormstiger.

exit egl. "han går ud", udgang, afgang.
fait accompli fuldbyrdet kendsgerning.
faktori handelsstation.
faktotum uundværlig hjælper.
famos storartet.
fantasmagori fremstilling af spøgelsesagtigt billede v.h.a. en laterna magica o.l.; blændværk.
fatal skæbnesvanger.
fatalisme skæbnetro.
fata morgana luftspejling.
fatum skæbne.
faux frais falske udgifter, dvs. produktionsomkostninger, der ikke er direkte nødvendige.
felah arabisk bonde.
ferment stof der i små mængder fremskynder en proces, enzym.
filantropisk menneskevenlig, godgørende.
fillbuster fribytter, sørøver.
fillster spidsborger.
fillstrøs spidsborgerlig.
filolog sprogforsker.
flanke side på troppeformation.
flankere bevæge sig i flanken ved troppefremrykning.
flotille enhed af krigsskibe.
fossil forstening.
fouragør en der skaffer mad og foder.
fysiognomi ansigt.
fysiokraterne en gruppe franske borgerlige økonomer, "den moderne økonomis egentlige fædre" (Marx), grundlagde det første teoretiske system i den klassiske borgerlige politiske økonomi.
føderation sammenslutning.

gardetropper elitetropper.
gens, pl.: gents slægtskabsgruppe.
gentil vedr. gens (s.d.).
gentry lavadel.
glacis skrånende side af jordvold foran fæstningsværk.
grenader soldat, der kaster granater; betegnelse for særligt korps i den engelske hær.
gouvernement russisk administrativ inddeling, provins.

hegemoni politisk ledelse, overherredømme.
Herkules halvgud i den græske mytologi, kendt for sin styrke.
heterodoks at have stærkt afvigende mening.
heterogen uensartet.
homøopati lægevidenskabelig metode, der går ud på behandling med midler i små doseringer, der hos sunde mennesker fremkalder symptomer, der ligner dem, der skal fjernes.

indemnitetsforordning forordning om skadesløshed.
indikator stof til påvirkning af en bestemt kemisk reaktion.
infanteri fodfolk.
initiator igangsætter.
inkarnation legemliggørelse.

inkubationstid perioden mellem smittetidspunktet og sygdommens udbrud.
insolvent ude af stand til at betale forfalden gæld.
insplisslering fortykkelse, gøre tyk.
integritet ukrænkelighed, fuldstændighed.
interregnum overgangsperiode.
interpellere forespørge (f.eks. minister i et parlament).
intimidere skræmme.
irregulære tropper væbnede grupper, der ikke tilhører hæren, men som kæmper sammen med den.
Jambandl den årlige påligning af skat på ejendom, landsby el. distrikt (ind.).
Jeremiade klagesang.
John Bull England.
kantonnement indkvartering af troppstyrke uden for garnisonen.
kattun lærredsvævet bomuldsstof med påtrykt mønster.
kavalleri rytteri.
kinetisk energi bevægelsesenergi.
klitl torturinstrument (ind.).
kodeks lov.
kommerciel forretningsmæssig.
koncentrisk med samme centrum.
koncession indrømmelse, tilladelse.
konfusion forvirring.
Konføderation Sydstatsunionen under den amerikanske borgerkrig.
konglomerat blanding af uensartede elementer.
konsignation overgivelse af varer til salgskommissær ved videre salg for øje.
konstitution forfatning, grundlov.
konstitutionelle tilhængere af forfatning.
konsumtion, **konsum** forbrug.
konsument forbruger.
kontinental på fastlandet; i England udtryk for det europæiske fastland.
kontrabande varer hvis indførsel til et krigsførende land er forbudt af dettes modpart.
kontrahere indgå aftale.
kontraktion sammentrækning.
konvent møde, kongres.
konvertibel ombyttelig (til andre former for værdipapirer el. til anden valuta).
kornet lille trompet.
korporation laug, sammenslutning.
korsar sørøverskib (nordafrikansk).
kosmopolit verdensborger.
kulak russisk storbonde.
kurløs mærkværdig.
kurtine forbindelsesvold mellem to bastioner.
lavet fremførelsesvogn til kanon.
legitimist fortaler for et afsat monarkis tilbagevenden.
Levanten Asiens kystlinje mod Middelhavet.
linjetropper kernetropperne i en hær.
litani kirkebøn udført som vekselsang.

lobby hemmelig politisk aktion for at påvirke politikere.
machiavellisme kynisk magtfilosofi (efter Machiavelli).
mahajun ågerkarl (ind.).
makadamiseret belagt med makadam: kørebanelægning af skærver holdt sammen af asfalt.
malthusianisme retning inden for den borgerlige vulgøkonomi (grundlagt af Thomas Malthus), der henfører den sociale elendighed i de kapitalistiske samfund til uafvendelige biologiske naturlove.
mandarin eksamineret embedsmand i den kejserlige kinesiske forvaltning.
manufaktur (1) håndværk; (2.) fabrik el. industri baseret på håndværksmæssig arbejdsdeling.
marabut islamisk præst.
marodør deserteret soldat, der lever af plyndring.
marodere plyndre.
martellotårn rundt fæstningstårn med ét eller to skyts; opr. til kystforsvar.
metafor billedligt udtryk.
mikrokosmos univers i miniature.
millokratl klassen af industrikapitalister (af "mill": fabrik).
minør soldat, der udlægger miner.
missiv brev, skrivelse.
Mogul herskende dynasti i Indien indtil 1800-tallet.
momentan øjeblikkelig.
monarkisk kongelig (styreform).
monetokratl klassen af pengemænd, "finansaristokratiet".
monetær pengemæssig, vedr. penge.
monopol eneherredømme på et marked.
monoteisme dyrkelse af kun én guddom.
monoton enstonig.
monstrøs uhyrlig.
monsun tropisk vind, blæser fra samme verdenshjørne et halvt år ad gangen.
morbid sygelig.
morganatisk ikke standsmæssig.
muselmand muslim.
muzjlk russisk bonde.
narodniki revolutionært-demokratisk bevægelse i det tsaristiske Rusland; forfægtede en agrarrevolution.
nepotisme begunstiggelse af slægtninge ved besættelse af stillinger.
neurozaj fejlslagen høst.
nihilisme strømning i den narodnikiske bevægelse i Rusland.
nominel af navn (modsat reel).
nullitet intethed, ubetydelig person.
numerisk talmæssig.
obščina russisk agrarkommune.
ode lyrisk digt i højtidelig stil.
officiøst halvofficielt.
okkupant besætter, besættelsesmagt.
oktroj privilegium; her brugt om Det ostindiske Kompagnis charter (loven om dets status).
ollgarki fåmandsvælde.

opportunist person, der indretter sine meninger efter de øjeblikkelige styrkeforhold.
orakel person hvis udsagn man aldrig betvivler.
osmannisk betegnelse for det tyrkiske rige under det Osmanniske dynasti.
ostrakisme i det antikke Athen afstemning med potteskår om en person skønnedes så farlig, at han skulle forvises.
overtrading overfylde et marked.
owenisme utopisk-socialistisk retning (efter Robert Owen).
padishah persisk titel, omtrent det samme som kejser; benyttet af Osmanniske sultaner.
palisade plankeværk af tilspidsede stammer.
pampas den sydamerikanske steppe.
panslavisme politisk bevægelse, der stræbte efter at samle alle slaviske folk.
paralysere lamme.
par excellence i egentlig forstand.
parvenu opkomling.
pasha overordnet lokal embedsmand i det Osmanniske Rige (provinguvernør).
pashalik en pashas embedsområde (provins).
paterfamilias familjefader.
patos højstemthed.
patriarkalsk egl. husfaderligt; herredømmeforhold, der fremtræder i slægtskabsformer.
patrimoniel værende del af fyrstes retmæssige arv og ejendom, del af fædredearv.
patronat feudalt beskyttelsesforhold.
pauper fattiglem.
pauperisme fattigdom med offentlig forsørgelse som konsekvens.
pekuniær pengemæssig.
pittoresk malerisk.
plaidoyer forsvarstale.
plongere beskyde ovenfra, krumbaneild.
potentiel energi beliggenhedsenergi.
Porten betegnelse for sultanens hof i det Osmanniske Rige.
posthum efter døden.
potentat hersker.
profan verdslig.
pro forma rent formelt.
prohibition beskyttelsestod til udelukkelse af udenlandske varer.
prohibitiv som virker hindrende.
prosperitet den fase i en industriel cyklus, hvor produktionen og omsætningen når maksimum; "højkonjunktur".
protektionisme toldsystem med beskyttelsestold.
protektorat land under andet lands beskyttelse resp. overherredømme.
prototype grundtype.
provision andel af en forretning til honorering af mægler, sælger, bank o.l.
præbendar præst, der nyder indtægt fra kirkelige jorder, godser e.l.
præludium forspil.
psalter middelalderligt strengeinstrument, en slags harpe.
puttah pålignet grundskat (ind.).

rapsodi episk digt.
ratificere anerkende overenskomst.
regulære tropper soldater der tilhører en hær.
Reis Efendi: udenrigsministeren i det Osmanniske Rige.
relegere bortvise.
rentier en der lever af renter af kapital.
reproduktion genskabelse (e.g. af arbejderens arbejdsevne, af samfundets struktur).
resident et lands befuldmægtigede i et andet land.
restuaration genindførelse (af tidligere styreformere).
retorisk af **retorik**: talekunst; et retorisk spørgsmål er ét, der ikke forventes svar på.
retræte tilbagetog.
rimos oversendelse af pengebeløb el. værdipapirer.
rodomontade bravade, praleri.
russofil kærlighed til alt russisk.
russofobi angst for alt russisk.
ryot indisk bonde.
ryotwari et system hvorefter ryoten dyrker statslig jord og betaler en grundskat som fastsættes af Det ostindiske Kompagni.
sangvisk opstemt, forhåbningsfuld.
sans phrase slet og ret.
sapør soldat, der anlægger skanser (saper).
satisfaktion godtgørelse (for ydmygelse, fornærmelse, overlast e.l.).
satrapi statholderembede.
sepoy indisk soldat i britisk tjeneste.
secession adskillelse af Sydstaterne fra den Nordamerikanske Union.
secessionist tilhænger af secessionen.
serail slot, harem.
servil underdanig, krybende.
sinecure stilling med kun lidt arbejde og høj gage; "ben".
sirdar overhovede, kommandant (ind.).
sismondisme anti-kapitalistisk, småborgerlig retning den politiske økonomi (efter Sismondi).
status quo uændret tilstand.
stipulere fastsætte, beramme.
storkofta ypperstepræst.
storvisir i det Osmanniske Rige en visir (s.d.) med praktisk talt al politisk magt koncentreret i sine hænder; i løbet af 1800-tallet blev embedet gravis reduceret til en premierminister.
subsistens underhold, opretholdelse af livet.
suspendere sætte ud af kraft.
suverænitet uafhængighed, selvstændighed.
sykofant angiver, indgiver af falsk anklage, spytslikker.
tahsildar jordrenteopkræver (ind.).
talisman genstand med formodet magisk kraft.
talukdar besidder af en taluk, en jordejendom, sædvanligvis mindre end en zamindari, givet i len af den Mogulske regering.
tautologi andet udtryk for samme udsagn.
temporær midlertidig.
tertiær tredje; betegnelse for periode i Jordens udvikling.
trassere trække en veksels på en anden.

tratte trasseret veksel.

tribut afgift, e.g. en afhængig stats afgift til kolonimagten.

tros egl. de vogne, en hærs reservemateriel befordres på; en hærs følgeskare.

tutti quantl alle de andre.

twist bomuldsgarn.

ukas forordning (udstedt af tsaren).

ultima ratio yderste middel, sidste udvej.

usurpere tilrane sig magten.

vis-à-vis overfor.

viscount engelsk adelig titel.

visir embedsmand i islamiske stater; opr. meget højtstående; i det

Osmanniske Rige indebar embedet som regel høj militær rang.

vælsk romansk.

xenofobi fremmedhad.

yankee nordstatsamerikaner.

zamindar egl. "jordejer", af den Mogulske regering betragtet som skatteopkræver, af briterne gjort til Indiens jordejende klasse (sammen med talukdarerne) mod en årlig afgift.

ægide beskyttelse, ledelse.

ækvivalent af samme værdi el. betydning som noget andet.

Verdensmarkedets opståen er det overordnede tema for dette udvalg af artikler og breve af Marx og Engels.

Historisk er dette historien om den britiske kapitalismes ekspansion ind i ikke-kapitalistiske områder. Det er historien om overfald, plyndring, krig og undertrykkelse.

Dette tredje bind – der udsendes med otte års forsinkelse – dækker perioden fra maj 1858 til november 1894. Det indeholder tekster om den store opstand i Indien, den økonomiske verdenskrise, den tredje opiumskrig, den amerikanske borgerkrig, kapitalismens udvikling i Rusland, landsbyfællesskaberne, Balkanspørgsmålet, den kinesisk-japanske krig osv. Dagsaktuel journalistik og breve fra marxismens grundlæggere. Til slut findes udgiverens efterskrift, personfortegnelse, litteraturliste, kilder og oversættere m.m.

Karl Marx – Friedrich Engels:
Verdensmarkedet. Bind 3.
Avisartikler, breve m. m.
1847-1895.

ISBN 87-7445-316-5